

الجامع لاحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

مَنْتَهَى وَيَلُوفُ النَّفْسَ كُلَّهُ **لِلَّهِ** قَاتِ
تَهْوَى قَاتِ **لِلَّهِ** بِمَا يَحْمِلُونَ بِصِيَرِ
قَاتِ تَوَلَّوْا قَا عَمَلُوا أَنْ **لِلَّهِ** مَوْلِيَهُ
نَعْمَ الْمَوْلَى وَ نَعْمَ النَّصِيْبُ
لِلَّهِ أَمَّا غَنَمٌ مِنْ شَيْءٍ قَاتِ
لِلَّهِ خَمْسَةٌ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَلِذِي السَّبِيلِ
لَنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِ**لِلَّهِ** وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْ
عِبَادٍ يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي
الْجَمْعَانِ **وَاللَّهُ** عَلَي كُلِّ شَيْءٍ
قَاتِ إِذَا تُمْ بِالْعُلُوَّةِ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُلُوَّةِ الْقُصُوفِ وَالزُّكُوبِ اسْفَلِ
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَلَّوْا عَدُوَّكُمْ لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُنْعَادِ وَلَكِنْ لَقَضَى **لِلَّهِ** أَمْرًا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMIU Lİ AHKÂMI'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

19. CİLD

BURUC YAYINLARI
Yerebatan Cad. Salkımsöğüt No:6
Cağaloğlu/Eminönü - İST
Tel: (0212) 528 58 18 - Fax: (0212) 528 68 67

الجامع لأحكام القرآن، والمبين لما تضمنه من السنة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©

Her hakkı mahfuzdur.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
19. Cild	:	Ekim 2003
Birinci Baskı	:	Ekim 2003

Târık

Şûresi

1-17. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir, onyedî âyettir.

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ﴿٣﴾

1. Andolsun göğ'e ve Târik'a;
2. Târik'ın ne olduğunu ne bildirdi sana?
3. O, delip geçen yıldızdır.

“Andolsun göğ'e ve Târik'a”; buyruğunda, iki şeye yemin edilmektedir. “Göğ'e” bir yemin, “Târik'a” da bir diğ'er yemindir.

Târik, yıldız demektir. Nitekim yüce Allah: “Târik'ın ne olduğunu ne bildirdi sana? O, delip geçen yıldızdır.” buyruğıyla bunu açıklamaktadır. Hangi yıldız olduğı hususunda da görüş ayrılığı vardır. Bunun yedinci semada bulunan gezegen olan Zuhâl (Satürn) olduğı söylenmiştir. Bunu Muhammed b. el-Hasen (b. Miksem, Ebu Bekir el-Attar) *Tefsir*'inde zikretmiş ve bu hususta birtakım haberler kaydetmiştir. Bunların ne kadar sahih olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Zeyd: Bu yıldız Ülker yıldızıdır demiştir. Yine ondan, bu yıldızın Zuhâl (Satürn) olduğu da nakledilmiştir. el-Ferra da böyle demiştir.

İbn Abbas: Bu oğlaktır demiştir. Yine ondan ve Ali b. Ebi Talib (r.anhuma) ile el-Ferra'dan nakledildiğine göre **“delip geçen yıldız”** yedinci semadaki bir yıldızdır. Bu semada, o yıldızdan başka yıldız bulunmaz. Sair yıldızlar semada yerlerini aldıklarında bu yıldız da onların semasına iner ve onlarla birlikte bulunur. Sonra da yedinci semadaki yerine geri döner. Bu yıldız Zuhâl (Satürn)dir. O bakımdan bu inerken de bir Târik'tır, yerine çıkarırken de bir Târik'tır.

el-Ferrâ, kuş yükseldiği vakit; (تَبَّ الطَّائِرُ) denildiğini nakletmektedir.

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav), Ebu Talib ile birlikte oturuyor idi. Bir yıldız düştü, yeryüzünün her tarafı aydınlandı. Ebu Talib bundan korktu ve: Bu nedir? dedi. Peygamber şöyle buyurdu: “Bu kendisi ile (şeytanların) taşlandığı bir yıldızdır. Bu yüce Allah'ın âyetlerinden bir âyettir.” Ebu Talib bu işe hayret etti ve: **“Andolsun göğe ve Târik'a”** buyruğu nâzil oldu.⁽¹⁾

Yine İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: **“Andolsun göğe ve Târik'a”** semaya ve onda yükselen şeylere demektir. Yine İbn Abbas ve Ata'dan: **“Delip geçen”** şeytanın kendisi ile taşlandığı yıldızdır, diye açıklamış oldukları rivayet edilmiştir.

Katade dedi ki: Bu buyruk diğer yıldızlar hakkında da umumidir. Çünkü bu yıldızların hepsi geceleyin doğarlar. Geceleyin sana gelen herbir şeye; “Târik” denilir. Şair şöyle demiştir:

وَمِثْلَكَ حَبْلِي قَدْ طَرَقْتَ وَمَرْضِعاً فَالْهَيْتَهَا عَنْ ذِي تَمَائِمٍ مُغِيلٍ

“Senin gibi hamile ve süt emziren nice kadına geceleyin gittim de, Nazarlık taktığı yahut süt emzirdiği evladı ile ilgilenmekten alıkoydum onu.”

Yine bir başka şair şöyle demektedir:

أَلَمْ تَرِيَانِي كَلَّمَا جِئْتَ طَارِقاً وَجَدْتُ بِهَا طَيْباً وَإِنْ لَمْ تُطَلِّبْ

(1) el Vâhidî, *Eshâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 476.

“Görmediniz mi beni, geceleyin (ona) gittiğim her seferinde
Koku sürünmemiş olsa dahi, onda bir hoş koku gördüğümü?”

Buna göre “Târik” yıldız için cins isimdir. Ona bu ismin verilmiş sebebi geceleyin görülmesidir. Şu hadis-i şerifte de (bu lafız) bu anlamda kullanılmıştır: (نهى النبي ﷺ أن يطرق المسافر أهله ليلاً، كي تستجد المغيبة، وتمشط الشعثة): Peygamber (sav) kocası yanında bulunmayan hanım, (etek) traş(ı) olsun, saç(ı) baş(ı) birbirine karışmış kadın taransın diye, yolculuktan dönenin hanımının yanına geceleyin (habersiz) girmesini yasaklamıştır.”⁽¹⁾

Araplar geceleyin bir yere giden herkese “Târik” derler. Geceleyin gelen bir kimseye; “(طرق فلان): Filan geceleyin geldi” denir. Fiil; “(طرق يطرق طروقاً): Geceleyin geldi gelir, geceleyin gelmek” diye gelir. Bu işi yapan kimseye de (ismi-i fail): “Târik” denilir. İbnu'r-Rumî şöyle demiştir:

يا راقداً الليل مسروراً بأوله إن الحوادث قد يطرقن أسحارا
لا تفرحن بليل طاب أوله فرب آخر ليل أجج النارا

“Ey başlangıcı vaktinde sevinip, geceleyin uyuyan kişi!
Kötü musibetler bazan seher vakti gelebilirler.
Baş tarafı hoş olan bir gece dolayısıyla sevinme sakın!
Nice gece sonları ateşler körükler.”

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: Târik, kendisine “sabah yıldızı” denilen bir yıldızdır. Hind'in söylediği şu beyitte de bu anlamdadır:

نحنُ بناتِ طارقٍ نمشي على النمارقِ

“Bizler, yani Târik'in kızları
Yastıklar (değerli yaygılar) üzerinde yürürüz.”

Yani bizim babamız, şeref itibariyle aydınlık saçan yıldız gibidir.

(1) Bu manadaki hadisler için bk.: *Buhari*, V, 2008, 2009; *Müslim*, III, 1527; *Müsned*, III, 298, 355.

el-Maverdî dedi ki: "Tark"ın asıl anlamı dövmektir. (Balyoza, büyük çekice) "mitraka" denilmesi de burdan gelmektedir. Geceleyin gelen kimseye "Târik" deniliş sebebi, yerine ulaşmak için (kapı ve benzerlerini) "çalmaya" ihtiyacı olduğundan dolayıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Tark, gündüz de olabilir. Çünkü Araplar: "(أَتَيْتَكَ الْيَوْمَ طَرَقَيْنِ)": Bugün sana iki tarka (defa) geldim." derler. Peygamber (sav)'ın şu buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır: "(أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، إِلَّا طَارِقًا يَطْرُقُ بِخَيْرٍ بِرَحْمَنٍ)": Geceleyin ve gündüzün gelenlerin şerlerinden -hayır ile gelip kapıyı çalan müstesna- Sana sığınırım, ey Rahman!"⁽¹⁾

Şair Cerir bu fiili kullanarak şöyle demiştir:

طَرَقَتْكَ صَائِدَةُ الْقُلُوبِ وَلَيْسَ ذَا حِينَ الزِّيَارَةِ فَارْجِعِي بِسَلَامٍ

"Kalpleri avlayan çaldı kapını; fakat bu vakit
Ziyaret zamanı değildir "esenlikle geri dön" (dedim ona)."

Daha sonra yüce Allah (Târik'i) açıklayarak şöyle buyurmaktadır: "**Târik'in ne olduğunu ne bildirdi sana? O delip, geçen yıldızdır**" buyruğundaki: "(النَّابِ): **Delip, geçen;**" aydınlatan, aydınlık saçan, demektir. "(شِهَابٌ نَابٍ): **Parlak, delici bir alev**" (es-Saffat, 37/10) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır. "(نَقَّبَ يَنْقُبُ نَقْبًا وَنَقَابَةً)": Aydınlattı, aydınlatır, aydınlatmak" ifadeleri aydınlatmayı anlatmak için kullanılır. (Buna göre) "delip geçmesi" onun aydınlatması, ışık saçması demektir. Araplar: "Ateşini aydınlat (alevlendir)" anlamında; "(النَّابِ نَارُكَ)" derler. Şair de şöyle demiştir:

أَذَاعَ بِهِ فِي النَّاسِ حَتَّى كَأَنَّهُ بَعْلِيَاءَ نَارُ أَوْقَدَتْ بِنَقُوبِ

"İnsanlar onu (ününü) etrafa yaydılar, sanki o,
Çalıcırpı ile yakılıp alevlendirilmiş yükseklerdeki bir ateş gibidir."

Mücahid: **Delip geçen:** Alev ve hararet saçan demektir. el-Kuşeyri dedi ki: Çoğunluk "Târik" ve "Sâkib"ın kendileriyle genel anlamın kastedildiği -Mücahid'den de zikrettiğimiz gibi- bir cins ismi olduğu kanaatindedir.

(1) *Muvatta*, II, 950; Nesaî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 237; Taberânî, *Evsat*, I, 19, *Kebir*, IV, 114, XXV, 12

“Târik’in ne olduğunu ne bildirdi sana?” buyruğu da kendisine and içilen bu varlıkların şanının büyüklüğüne işaret etmek içindir.

Süfyan dedi ki: Kur’ân-ı Kerim’de: “(وما أدراك): Sana ne bildirdi?” diye varid olmuş herbir hususu ona (Peygambere) haber vermiştir. “(وما يدريك): Sen nerden bileceksin” diye soru sorulmuş herbir şey de ona (Peygambere) bildirilmemiştir.

إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٨﴾

4. Üzerinde bir gözetleyicinin bulunmadığı hiçbir nefis yoktur.

Katade dedi ki: Rızkını, amelini, ecelini tesbit ve muhafaza eden “hafaza” (melekleri kastedilmektedir.) Yine ondan şöyle dediği nakledilmiştir: Hayır ya da şer türünden amelini onun için tesbit edip, muhafaza eden, onunla birlikte bulunan melek demektir. Bu buyruk, yeminin cevabıdır.

Cevabın: “*Şüphesiz ki O, onu döndürmeye elbette güç yetirendir*” (8. âyet) buyruğu olduğu da söylenmiştir ki, bu görüş et-Tirmizi Muhammed b. Ali’nin görüşüdür.

(إِنْ): Edat şeddelisinden hafifletilmiştir. (لَمَّا) de tekid içindir. Yani şüphesiz herbir nefsin üzerinde bir koruyucu vardır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Mutlaka herbir nefsin üzerinde onu kadere sağsalim teslim edinceye kadar, afetlere karşı koruyan bir koruyucu vardır.

el-Ferrâ dedi ki: Koruyucu Allah tarafından. Onu takdirlere sağsalim teslim etsin diye onu korur. el-Kelbî de böyle demiştir.

Ebu Ümâme dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Herbir mü’min ile birlikte -onun aleyhinde bir kader tayin edilmediği sürece- onu koruyan yüztaltmış, melek vardır. Göz bunlar arasındadır. Sineklerin bal tabağına düşmeleri nasıl kollanıyorsa onu da yedi melek koruyup kollar. Eğer kul göz kırpacak bir süre kadar dahi kendisine bırakılacak olursa, şüphesiz şeytanlar onu kapar götürür.”⁽¹⁾

(1) Heysemi, *Mecmâ’*, VII, 209, -ravilerinden Ufeyr b. Ma’dan’ın zayıf olduğu kaydıyla.-

İbn Âmir, Âsım ve Hamza (هـ) lafzını "mim" harfini şeddeli okumuşlardır. " (مَا كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ) : Üzerinde koruyucu olmayan hiçbir nefis yoktur" demektir. Bu Huzeylilerin lehçesidir. Mesela onlar: " (نَشَدْتُكَ لَمَّا مَتَّ) : Mutlaka kal-kasın diye sana and veriyorum" derler. Diğerleri ise -belirttiğimiz gibi- tekid edici zaid bir lafız olarak şeddesiz okumuşlardır.

Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Onun önünden, arkasından kendisini Allah'ın emri ile gözetleyip, koruyan izleyicileri vardır."* (er-Ra'd, 13/11) Önceden de geçtiği üzere.

Koruyan'ın şanı yüce Allah'ın kendisi olduğu da söylenmiştir. Şâyet O'nun bu varlıkları koruması olmasaydı bunlar kalamazlardı.

Koruyan'ın akli olduğu da söylenmiştir. Akıl insanı kendi menfaatine olan şeylere iletir ve kendisine zarar verecek şeylerden onu alıkoyar.

Derim ki: Akıl ve benzerleri araçtır. Gerçekte koruyucu ise yüce Allah'tır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah en hayırlı koruyucudur."* (Yusuf, 12/65) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Gece ve gündüz Rahmana karşı sizi kim koruyabilir?"* (el-Enbiya, 21/42) ve benzeri başka buyruklar.

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥٠﴾ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ ﴿٥١﴾ يَخْرُجُ
مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ﴿٥٢﴾ إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ ﴿٥٣﴾

5. O halde, insan neden yaratılmış olduğuna bir bakıversin.
6. O, atılıp, dökülen bir sudan yaratılmıştır.
7. O su, omurga ile göğüs kemikleri arasından çıkar.
8. Şüphe yok ki O, onu döndürmeye elbette güç yetirendir.

"O halde, insan" Ademoglu "neden yaratılmış olduğuna bir bakıversin."

Bu buyruğun bundan önceki buyruklarla ilişkisi şudur. İnsana önce ilkin ne olduğuna ve ilkin hangi kanunlara tabi olarak yaratıldığına bakması tavsiye edilmektedir. Böylece onu yaratanın, kendisini yeniden yaratıp amellerinin karşılığını vermeye kadir olduğunu bilsin, bunun sonucunda da yeniden yaratılacağı ve amellerinin karşılığını göreceği gün için çalışsın. Kendi-

sini korumakla görevli olan meleklerle ancak nihayetinde kendisini sevindi recek şeyleri yazdırsın.

“(مِمُّ خُلِقَ) : **Neden yaratılmış**” lafzı bir sorudur. “Hangi şeyden yaratılmış” demektir. Daha sonra yüce Allah: “**O atılıp, dökülen bir sudan yaratılmıştır**” diye buyurmaktadır ki, bu da sorunun cevabıdır. “**Atılıp, dökülen su**” da menidir.

“(الدَّفَقُ) Suyun dökülmesi” demektir. “(دَفَقْتُ الْمَاءَ أَدْفَقُهُ دَفْقًا) : Suyu döktüm, dökerim” denilir. Bu durumda olan suya; “(مَاءٌ دَافِقٌ) : Dökülen su” denilir ki; (kipi ism-i fail olmakla birlikte ism-i meful olan): “(مَدْفُوقٌ) : Dökülen” anlamındadır. Nitekim “gizlenen sır” anlamında: “(سِرِّ كَاتِمٌ) : Gizli sır” demeleri de bu kabildendir. Zira bu tabir meçhul fiil olarak “(دَفَقَ الْمَاءُ) : Su döküldü” ifadesinden gelmektedir. Buna karşılık -aynı anlamda- (دَفَقَ الْمَاءُ) denilmez. Diğer taraftan: “(دَفَقَ اللَّهُ رُوحَهُ) : Allah onun canını alsın” denilerek bir kimse hakkında ölmesi için beddua edilebilir.

el-Ferra ve el-Ahfeş: “**Atılıp, dökülen bir sudan**” rahime dökülen demektir, diye açıklamışlardır. ez-Zeccac ise: Dökülme özelliği olan sudan, diye açıklamıştır. Zırhlı, oklu ve atlı kişi anlamında; (دَارِعٌ وَفَارَسٌ وَنَابِلٌ) denilir. Bu aynı zamanda Sibeveyh'in de görüşüdür. O halde: “(الدَافِقُ) : İleri derecedeki gücü ile atılan” demektir.

Burada erkeğin ve kadının suyu olmak üzere her iki suyu da kastetmiştir. Çünkü insan bu ikisinden yaratılmıştır, fakat her ikisi birbirine karıştığından ötürü yüce Allah, onların ikisini de tek bir su kılmıştır.

İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre o, “**atılıp, dökülen**” lafzını cıvık ve yapışkan diye açıklamıştır.

“**O su, omurga**” yani sırt “**ile göğüs kemikleri arasından çıkar.**”

“(الصُّلْبُ) : **Omurga**” lafzı dört şekilde kullanılır. (صُلْبٌ) ile (صُلْبٌ) şekillerinin her ikisi de kıraatte okunmuştur. Üçüncü şekil “lam” harfi üstün olarak; (صَلْبٌ) şeklinde, dördüncüsü ise “kaaleb” vezninde; (صَالِبٌ) şeklindedir. el-Abbas'ın şu mısraında da bu şekilde kullanılmıştır:

تَنْقُلُ مِنْ صَالِبٍ إِلَى رَجِيمٍ

“Sen bir omurgadan (sulbden) rahime taşınyordun.”

“**Göğüs kemikleri**” anlamındaki; (الترائب)’in tekili (تَرِيبة) şeklinde gelir. Bu da göğüse gerdanlık takılan yeri ifade eder. Şair şöyle demiştir:

مُهْفَهَةٌ بِيضَاءٍ غَيْرُ مُفَاضَةٍ تَرَائِبُهَا مَصْقُولَةٌ كَالسُّجْنَلِ

“Zayıf ve göbeksiz, beyaz tenli, göbeği sarkmamış,
Gerdanlığı ise ayna gibi parlak ve düzdür.”

“**Omurga**” ile erkekten, gelen, “**göğüs kemikleri**” ile de kadından gelen kast edilmiştir. İbn Abbas dedi ki: “**Göğüs kemikleri**” gerdanlığın yeridir. Yine ondan, memeleri arasındaki yerdir, dediği nakledilmiştir. İkrime de böyle demiştir. Yine ondan rivayet edildiğine göre “**kadının teraibi**” (mealde; göğüs kemikleri) elleri, ayakları ve gözleridir. ed-Dahhak da böyle demiştir. Said b. Cübeyr: Gerdandır, demiştir. Mücahid omuzlar ile göğüs arasındaki yerdir demiştir. Yine ondan göğüstür, diye açıkladığı rivayet edildiği gibi köprücük kemikleri olduğunu söylediği de nakledilmiştir.

İbn Cübeyr’in İbn Abbas’tan naklettiğine göre “**göğüs kemikleri**” bu taraftan dört kaburga kemiğidir demiştir. ez-Zeccac’ın naklettiğine göre, göğüs kemikleri göğsün sağ tarafından dört kaburga kemiği, sol tarafından da dört kaburga kemiğidir. Mamer b. Ebi Habibe el-Medenî de şöyle demiştir: “**Göğüs kemikleri**” kalbin özüdür, çocuk da ondan meydana gelir. Arapça’da meşhur olan ise, bunların göğüs kemikleri ile göğsün boğaza yakın kemikleri olduğudur. Dureyd b. es-Simme şöyle demiştir:

فَإِنْ تَدَبَّرُوا نَأْخِذْكُمْ فِي ظَهْرِكُمْ وَإِنْ تَقَبَّلُوا نَأْخِذْكُمْ فِي التَّرَائِبِ

“Eğer geri döner kaçarsanız, peşinize takılır sizlerin sırtına bineriz
Şayet üzerimize gelerseniz, bu sefer göğüslerinize bineriz.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

وَبَدَتْ كَأَنَّ تَرَائِباً مِنْ نَحْرِهَا جَمْرُ الْقَضَى فِي سَاعِدٍ تَتَوَقَّدُ

"Sanki gerdanından görünen göğüs kemikleri bir elde
bulunan ve uzun süre yanıp sönmeyen
Arabistan kirazı ağacından alev alev parlayan kor ateşmiş gibi göründü."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

والزعفرانُ على ترائيها شرق به اللبات والنحرُ

"Ve zaferan göğüs kemikleri üzerindedir,
Gerdanı ve göğsünün üst tarafı onunla dolup taşmıştır."

İkrime'den "**göğüs kemikleri**"nin göğüs olduğunu söylediği nakledil-
miş. Sonra da şu mısraı zikretmiştir:

نظامُ دُرٍّ على ترائيها

"Onun göğüs (kemik)leri üzerinde inciden dizilmiş bir gerdanlık vardır."

Zu'r-Rimme de şöyle demiştir:

ضَرَجْنَ البرود عن ترائب حرة

"Hür göğüsler üzerinden gömleklerini yırttılar."

Burada (mısranın ilk kelimesi) "hı" harfi ile: (ضرحن) diye de rivayet edi-
lir ki; bu da "attılar" anlamındadır.

es-Sıhah'ta: (التريبة) lafzı (الترائب)'in tekili olup bu da köprücük kemiği ile
göğüs arasında bulunan göğüs kemikleridir, denilmektedir.

Şair şöyle demiştir:

أشرفَ ثدياها على التريبِ

"İki memesi göğüs kemikleri üzerine yükseldi."

el Musakkib el Abdi de şöyle demiştir:

وَمِنْ ذَمِّ يَسْنَ عَلَى تَرْبٍ كُلُّونَ الْعَاجِ لَيْسَ بِذِي عُضْوٍ

"Ve göğüs kemiği üzerinde parıldayan altın,
Kırıqlığı bulunmayan fildişi rengi gibi."

el Cevheri'den başkaları da şöyle demiştir: Erkek için: (الشدوة), kadın için "meme" gibidir. el-Asmai: Memenin yuvasıdır demiştir. İbnu's-Sikkît: Meme- nin etrafında bulunan ettir, diye açıklamıştır. İlk harfini ötreli söylersek hemzeli kullanırız, üstün söylersek hemzesiz kullanırız.

Tefsir'de şöyle denilmektedir: Erkeğin omurgasından çıkan sudan kemik- ler ve sinirler yaratılır. Kadının göğüs kemikleri arasından çıkan sudan da et ve kan yaratılır. Bu açıklamayı el-A'meş yapmıştır. Daha önce bu Al-i İmran sûresinin baş taraflarında (3/6. âyet, 1. başlıkta) Peygamber efendimize merfû' bir rivayet olarak da geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun. el-Hucurat Sûresi'nde de: "*Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden ya- rattık*" (el-Hucurat, 49/13) diye buyurulmaktadır. (Bu hususa dair açıklamalar) önceden (el-Hucurat, 49/13. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Denildiğine göre; erkeğin suyu beyinden iner, sonra hayalarda bir araya gelir. Bu yüce Allah'ın: "**Omurga... arasından çıkar**" buyruğu ile çelişmemek- tedir. Çünkü eğer beyinden iniyorsa elbette omurga ile göğüs kemikleri ara- sından geçer.

Katade dedi ki: Yani (o su) erkeğin omurgasından ve kadının göğüs ke- miklerinden çıkar.

el-Ferra'dan nakledildiğine göre; arablardan bu kabilden ifadeler nakle- dilir. Buna göre; "**omurga... arasından**" lafzı "**omurgadan**" demek olur.

el-Hasen dedi ki: Yani o su, erkeğin omurgasından ve yine erkeğin gö- ğüs kemiklerinden, kadının da omurgasından ve yine kadının göğüs kemik- lerinden çıkar. Diğer taraftan biz şunu biliyoruz ki; nutfe bedenin bütün cüz- lerindendir. Bundan dolayı kişi anne babasına çokça benzer. Meninin çıkı- şından dolayı, bedenın tümünün yıkanmasındaki hikmet de işte budur. Ay- nı şekilde çokça cimâ' eden bir kimse sırtında ve omurgasında ağırlar bulur. Bunun sebebi ise, daha önce onun sulbünde bulunan suyun boşalmasından başka bir şey değildir.

İsmail, Mekkelilerden **“omurga”** anlamındaki lafzı “lam” harfini ötreli olarak; (**المُلب**) diye okuduklarını rivayet etmiştir. Bu okuyuş aynı şekilde İsa es-Sakafî’den de rivayet edilmiştir. el-Mehdevî bunu nakletmiş olup şöyle demiştir: Meninin erkeğin omurgası ile göğüs kemiklerinden çıktığını kabul edenlere göre **“çıkır”** lafzındaki zamir suya racidir. Erkeğin omurgası ile kadının göğüs kemikleri arasında çıktığını kabul edenlere göre ise, zamir insana ait olur.

Bu kelime “sad” ve “lam” harfleri üstün olarak; (**المُلب**) diye de okunmuştur. Bu lafzın (önceden geçtiği üzere); (**مُلب ومُلب ومُلب ومُلب**) şeklinde dört ayrı söyleyişi vardır. el-Accac dedi ki:

فِي صُلْبٍ مِثْلِ الْعِثَانِ الْمُؤَدَمِ

“Yüklü bulut gibi bir omurgadan...”

Peygamber (sav)’ın öğülmesi sadedinde de şöyle denilmiştir:

تَنْفَلُ مِنْ صَالِبٍ إِلَى رَاحِمٍ

“Bir sulbden (omurgadan) rahime taşınırdın.”

Bu husustaki beyitler meşhur olup bilinmektedir.

“Şüphe yok ki; O”, yani şanı yüce Allah **“onu döndürmeye”** yani suyu geldiği yere geri çevirmeye **“elbette güç yetirendir.”** Mücahid ve ed-Dahhak böyle açıklamıştır. Yine onlardan gelen rivayete göre anlam şudur: O suyu tekrar omurgaya geri çevirmeye güç yetirendir. İkrime de böyle açıklamıştır.

Yine ed-Dahhak’tan anlamın şöyle olduğu rivayet edilmiştir: O insanı önceden olduğu gibi tekrar suya döndürmeye güç yetirendir.

Ondan gelen bir diğer rivayete göre anlam şudur: O, insanı yaşlılıktan gençliğe, gençlikten yaşlılığa döndürmeye güç yetirendir. el-Mehdevî’de de böyledir. el-Maverdî ve es-Sa’lebî de: Gençliğe, gençlikten nutfeye (döndürmeye güç yetirendir) demektir.

İbn Zeyd dedi ki: O, suyu çıkmamak üzere alıkoymaya güç yetirendir.

İbn Abbas, Katade, el-Hasen ve yine İkrime şöyle demişlerdir: O, ölümden sonra insanı tekrar geri döndürmeye (yaratmaya) güç yetirendir. Tabe-rî'nin tercih ettiği açıklama da budur. es-Sa'lebî dedi ki: Daha güçlü olan açıklama da budur. Çünkü yüce Allah: *"O gün, gizlilikler açığa çıkartılır"* (9. âyet) diye buyurmaktadır.

el Maverdî dedi ki: Âhirette onu dirilttikten sonra tekrar dünyaya geri döndürmeye güç yetirendir, anlamına gelme ihtimali de vardır. Çünkü kâfirler, o halde yüce Allah'tan dünyaya geri döndürülmeyi isteyeceklerdir.

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿٩﴾

9. O gün gizlilikler açığa çıkartılır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Gizliliklerin Açığa Çıkartılacağı Gün:

Buyruğu, o insanı yeniden diriltemeye güç yetirendir, anlamında kabul edenlerin görüşüne göre: "(٩) : **Gün**" lafzında âmil, yüce Allah'ın; *"güç yetirendir"* (8. âyet) buyruğudur. Bunda *"onu döndürmeye"* (8. âyet) buyruğu amel etmez. Çünkü bu durumda; "(٩) : **Şüphesiz ki**" (8. âyet) buyruğunun haberine muttasıl olan ifade ile sıra birbirinden ayrılmış olur.

"Şüphesiz ki O, onu döndürmeye elbette güç yetirendir" buyruğu ile ilgili diğer görüşlere göre ise **"o günde"** buyruğundaki âmil gizli bir fiildir. Bunda **"güç yetirendir"** anlamındaki lafız amel etmez. Çünkü bundan (onu döndürmeye güç yetirmekten) kasıt bunun dünyada olacağıdır.

"Açığa çıkartılır" sinanır, imtihan edilir, demektir. Ebu'l-Ğül et-Tuhavî şöyle demiştir:

وَلَا تُبْلَى بِسَائِهِمْ وَإِنْ هُمْ صَلُّوا بِالْحَرْبِ جِنًا بَعْدَ جِينٍ

"Kahramanlıkları son bulmaz onların, velev ki onlar

Ardı arkasına çeşitli zamanlarda savaş ateşine düşseler bile."

Bu beyitin ilk kelimeleri; (تَبْلَى بِأَثَمِ) diye de rivayet edilir. Bunun "te" harfini ötreli olarak; (تَبْلَى) diye rivayet edenler, bu lafzı "sınamak, denemek"ten gelen bir kelime olarak kabul ederler. Bu rivayete göre -kahramanlık anlamı verilen kelime olan-; (البسالة); hoşlanmayış anlamına gelir. Sanki: Onların bu hususta yani savaş hususunda hoşlanmadıkları bilinmez, demek istemiş gibidir. "(تَبْلَى): Açığa çıkartılır" lafzı da bilinir anlamına gelir.⁽¹⁾

Recez vezninde şair şöyle demiştir:

فَدَ كُنْتُ قَبْلَ الْيَوْمِ تَزْدَرِينِي فَالْيَوْمَ أَبْلُوكَ وَتَبْلِينِي

"Bugünden önce sen beni küçümsüyordun

Bugün de ben seni tanıyorum artık ve sen de beni tanıyorsun."

Bir önceki beyitin ilk kelimelerini "te" harfini üstün olarak: (تَبْلَى) diye rivayet edenlerin rivayetine göre de anlam şöyle olur: "Savaş onların aleyhine zaman zaman tekrarlanacak olsa dahi, onlar savaştan yana zaaf göstermezler." Çünkü zorlu işler insanın aleyhine tekrarlanacak olursa onu yıkar ve onu zayıf düşürür.

"Gizlilikler açığa çıkartılır." Görünmeyen, saklı olan şeyleri dışarı çıkar ve görünür anlamında olduğu da söylenmiştir. Gizli olan ve saklı olan şeyler ise, insanın açığa vurmadığı hayır ya da şer türünden olup içinde saklayıp, dışa vurmadığı iman ya da küfür türünden herşeydir. Nitekim el-Ahvas şöyle demiştir:

سَيَقَى لَهَا فِي مَضْمَرِ الْقَلْبِ وَالْحَشَا سِرِيرَةً وَدَّ يَوْمَ تَبْلَى السَّرَائِرُ

"Kalbin içinde ve ciğerimde onun için saklı kalacaktır.

Gizli, saklı bir sevgi, gizliliklerin açığa çıkacağı günde."

2- "Gizlilikler"in Mahiyeti İle İlgili Görüşler:

Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yüce Allah, dört hususta kullarına güveni esas kılmıştır. Bunlar namaz, oruç, zekât ve gusüldür.

(1) Bu durumda beyit: Onların -savaşa girseler dahi- savaştan hoşlanmadıkları bilinmez demek olur.

İşte yüce Allah'ın kıyamet gününde sinayacağı gizlilikler bunlardır.”⁽¹⁾

Bu hadisi el-Mehdevî zikretmiştir.

İbn Ömer dedi ki: Peygamber (sav) buyurduki: “Üç husus vardır ki, kim onları gereği gibi korursa; o, gerçek anlamıyla Allah'ın dostudur. Kim de bunlara ihanet ederse o gerçek anlamda Allah'ın düşmanıdır. Namaz, oruç ve cünübluktan gusletmek.”⁽²⁾ Bunu da es-Sa'lebî zikretmiştir.

el-Maverdî, Zeyd b. Eslem'den şöyle dediğini zikretmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Emanet üç husustur. Namaz, oruç ve cünübluk. Yüce Allah Ademoğluna namazı emanet etmiş ve bu hususta ona güveni esas kılmıştır. O, dilerse namaz kılmadığı halde, namaz kıldım diyebilir. Yine yüce Allah, Ademoğluna orucu emanet etmiş ve bu hususta ona güvenilmesini esas kılmıştır. Dilerse oruç tutmadığı halde, oruç tuttum diyebilir. Yine yüce Allah, cünübluk hususunda Ademoğluna güveni esas kılmıştır. O dilerse gusletmediği halde guslettim diyebilir. Arzu ederseniz **“o günde gizlilikler açığa çıkartılır”** buyruğunu okuyunuz.”⁽³⁾ Bu hadisi es-Sa'lebî de Ata yoluyla zikretmiş bulunmaktadır.

Eşheb'in rivayetine göre; o şöyle demiştir: Ben Malik'e yüce Allah'ın: **“O gün gizlilikler açığa çıkartılır”** buyruğu hakkında şöyle sordum: Abdestin gizliliklerden olduğuna dair sana bir rivayet ulaştı mı? O şöyle dedi: Bu husus bana insanların söylediği sözler arasında ulaşmış bulunmaktadır. Rivayet edeceğim bir hadis olarak ise bana böyle bir şey ulaşmış değildir. Namaz gizliliklerdendir, oruç gizliliklerdendir. Kişi isterse namaz kılmadığı halde namaz kıldım diyebilir. Kalblerde bulunan hususlar da gizliliklerdendir ve Allah kullarına bunların karşılıklarını verir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: İbn Mesud dedi ki: Emanet dışında şehidin bütün günahları bağışlanır. Abdest emanettendir, namaz ve zekât emanettendir. Bir kimşenin yanında emanet olarak bırakılan mal emanettendir. Bunun en ağır olanı ise emanet olarak bırakılan maldır. Kıyamet gününde bu kişiye aldığı günkü şekliyle müşahhas olarak gösterilir ve ona gösterilen bu emanet cehennem dibine atılır. Ona: Onu çıkart denilir, o da onun arkasından gider ve onu alıp boynuna koyar. Nihayet onu dışarı çıkartacağını ümit edeceği bir noktaya gelince üzerinden kayar, geri düşer. O da onun arkasından gider. Zaman uzayıp gittikçe onun bu hali de devam edip gidecektir.

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 193.

(2) Heysemî, *Mecmâ'*, I, 293 -ravilerinden Adiy b. el-Fadl'ın zayıf olduğu kaydıyla-

(3) Maverdî, *Nüket*, VI, 248.

Uhbeyy b. Ka'b dedi ki: Ferei hususunda kadına güven duyulması emanettendir. Eşheb dedi ki: Süfyan bana dedi ki: Ay hali ve gebelik hususunda bu böyledir. Eğer: Ben ay hali olmadım ve ben hamileyim diyecek olursa, bu hususta kendisinin yalan söylediği bilinecek herhangi bir şey ortaya çıkmadığı sürece, onun dediği kabul edilir.

Hadiste şöyle denilmiştir: "Cünubluktan gusletmek emanettendir."

İbn Ömer dedi ki: Yüce Allah, kıyamet gününde gizli olan her bir sırrı açığa çıkartır ve bu, yüzlerde ya bir güzellik ya da bir çirkinlik olarak görülür. Allah her şeyi bilendir. Fakat meleklerin ve mü'minlerin alâmetlerini açığa çıkartır (böylece başkaları da bu gizlilikleri öğrenmiş olur).

فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾

10. Onun ne bir gücü olur, ne de bir yardımcısı.

"Onun" insanın ne "**bir gücü**" kendisini koruyacak ve kollayacak "**bir gücü ne de**" karşı karşıya bulunduğu bu hale karşı kendisine yardım edecek "**bir yardımcısı**" olur.

İkrime'den rivayet edildiğine göre o, "**onun ne bir gücü olur, ne de bir yardımcısı**" buyruğu hakkında şöyle demiştir: Bunlar hükümdarlardır. Kıyamet gününde onların ne bir gücü olacaktır, ne de bir yardımcıları.

Süfyan dedi ki: Güçten kasıt aşiret, yardımcıdan kasıt ise antlaşmalıdır.

Bir diğer açıklamaya göre "**onun**" bedeninde "**ne bir gücü olur, ne de**" Allah'a karşı kendisini koruyacak ve kendisi dışında "**bir yardımcısı**" olacaktır.

Bu da Katade'nin açıklaması ile aynı anlamı ifade eder.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ فَضْلٍ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾ إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَآكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾

11. Andolsun, dönüşlü olan semaya.
12. Yarılan yere ki;
13. Şüphesiz o, kesinlikle ayırdedici bir sözdür.
14. O, bir şaka değildir.
15. Gerçekten onlar oldukça hile yapıyorlar.
16. Ben de bir hile yaparım.

“Andolsun dönüşlü olan” yani yağmuru olan”semaya.” Çünkü her yıl semadan ardı arkasına yağmur yağar. Genel olarak müfessirler böyle demişlerdir. Dilciler de (الرجع): Dönüş” yağmur demektir, demişler ve suya benzettiği bir kılıcı nitelendiren el-Mütenahhil’in şu beyitini zikretmişlerdir:

أبيض كالرجع رسوب إذا ما ناخ في مختفل يختلي

“Su gibi beyazdır o, içerilere kadar işler
Kalabalıklar arasında (birisinin vücuduna) battı mı
o yapayalnız kalır (görülmez olur.)”

el-Halil dedi ki: “(الرجع) Bizzat yağmur” demektir. Aynı zamanda bahar bitkisi anlamına da gelir.

“Dönüşlü”, faydalı anlamındadır diye de açıklanmıştır. Yağmura; “(أوباً): Dönüş” denildiği gibi, bazan: “(رجماً): Dönüş” de denilebilir. Şair şöyle demiştir:

رَبَاءُ شَمَاءُ لَا يَأْوِي لِغَلَتِهَا إِلَّا السَّحَابُ وَإِلَّا الْأَوْبُ وَالسَّيْلُ

“O tepesine ancak bulutun sığındığı ve ancak yuvalarına dönen arılarla,
Yağmur damlalarının düştüğü, çok yüksek bir kale (gibi)dir.”

Abdurrahman b. Zeyd dedi ki: Güneş, ay ve yıldızlar, semada (yerlerine) dönerler. Bir taraftan doğar, diğerinden batırlar.

Melekli (semâ) diye de açıklanmıştır. Çünkü onlar, kulların amelleri ile birlikte oraya geri dönerler. Bu bir kasedir.

“Yarılan yere ki”, buyruğu da bir başka kasemdir. Bitki, ağaç, meyve ve ırmakları dışarı çıkartarak yarılır. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: **“Sonra da yeri gereği gibi yararız”** (Abese, 80/26) âyetidir.

(Abese Sûresi'ndeki) bu âyette yer alan **“(المدع): Yarılan”** lafzı “yarmak” anlamındadır. Çünkü bitki de yeri yarararak çıkar ve yer o dışarı çıkınca yarı-
lır. Sanki bitkisi olan yere (andolsun) buyurulmuş gibidir. Çünkü bitki yeri yarararak çıkar.

Mücahid de şöyle demiştir: Yürüyenlerin yarıkları yolları bulunan yer, demektir. Ekinli olan yer, diye de açıklanmıştır. Çünkü ekin için çift sürülürken yer yarılır. Ölüleri olan, diye de açıklanmıştır. Çünkü ölümden sonra dirilme-
leri ve mahşere gelmeleri için yer, onların üzerinden yarılacaktır.

“Şüphesiz o kesinlikle ayırdedici bir sözdür.” İşte yemin bu husus hak-
kındadır. Yani şüphesiz ki Kur'ân, hak ile batılı birbirinden ayırdeder. Bu ki-
tabın baş taraflarında el-Hâris'in, Ali (r.a)'dan rivayet ettiği şu hadis de geç-
miş bulunmaktadır: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: “Bu öyle
bir kitaptır ki, onda sizden öncekilerin haberi, sizden sonrakilerin hükmü var
dır. O ayırdedici bir sözdür. O bir şaka değildir. Herhangi bir zorba (zorba-
lık ederek) onu terkedecek olursa, Allah onun belini kırar. Kim hidayeti on-
dan başka bir yerde arayacak olursa, Allah onu saptırır.”

“Ayırdedici söz”den kastın daha önce bu sûrede geçmiş bulunan: **“Şüp-
he yok ki O, onu döndürmeye elbette güç yetirendir. O günde gizlilikler
açığa çıkartılır”** (8-9. âyetler) buyruğundaki tehdit olduğu da söylenmiştir.

“O” Kur'ân-ı Kerim **“bir şaka”** batıl ve oyuncak **“değildir.”**

“Hezl: Şaka” ciddiyetin zıttıdır. **“(هَزَلٌ يَهْزِلُ):** Şaka yaptı, yapar” denilir. Şa-
ir el-Kumeyt şöyle demiştir:

يُجَذِّبُنَا فِي كُلِّ يَوْمٍ وَنَهْزِلُ

“Hergünde bize karşı ciddi davranılır, biz ise şaka ile geçiştiriyoruz.”

“Gerçekten onlar” Allah'ın düşmanları **“oldukça hile yapıyorlar.”** Mu-
hammed (sav)'a ve ashabına hile ve tuzaklar kuruyorlar.

“Ben de bir hile yaparım.” Yani onların hile ve tuzak kurmalarının kar-
şılığı olan ceza ile onları cezalandırırım.

Bedir günü, onların öldürülmeleri ve kimilerinin esir alınmaları şeklindeki musibetin kastedildiği söylenmiştir. Bir görüşe göre de “Allah’ın hilesi” onların bilmedikleri bir yerden derece derece azaba yakınlaştırılmaları demektir. Bu anlamdaki açıklamalar yüce Allah’ın: “*Asıl, Allah onlarla alay eder.*” (el-Bakara, 2/15) buyruğu açıklanırken Bakara Sûresi’nin baştaraflarında yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır.

فَمَهْلٍ الْكَافِرِينَ أَهْلَهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

17. Bu nedenle o kâfirlere mühlet ver, onlara azıcık mühlet ver!

“**Bu nedenle, o kâfirlere mühlet ver, onlara azıcık mühlet ver!**” Yani onları ertele. Allah’tan onların çabucak helâk edilmelerini isteme ve onların işleri hakkındaki tedbirine razı ol. Daha sonra yüce Allah’ın: “Kılıç âyeti” diye bilinen; “*Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün*” (et-Tevbe, 9/5) âyeti ile nesh oldu.

“**Onlara ... mühlet ver**” lafzı bir tekiddir. (Âyet-i kerimedeki şekilleriyle): (مَهْلٍ) ile (أَهْلٍ) aynı anlamdadır. Tıpkı: (نَزَلَ) ile (أُنْزِلَ) şekillerinin “indir” anlamında olduğu gibi. “(أَهْلَهُ): Ona mühlet-verdi” demektir. (مَهْلَهُ) de aynı anlamdadır, mastarı (تَمَهَّلَ) diye; ismi de: “mühlet”dir. “(الاستمهال): Mühlet istemek, süre tanımak” demektir. “(تَمَهَّلَ فِي أَمْرِهِ): İşinde ağır davrandı” anlamındadır. “(أَتَمَهَّلْتُ أَتَمَهَّلًا): Ayağa kalktı, dikildi” anlamındadır. Yine; “(الاثمهال): Durgunluk ve hareketsizlik” demektir. “(مَهْلًا يَا فُلَان): Yavaş ol, yumuşak ol” demektir.

“**Azıcık**”; İbn Abbas’tan rivayete göre; yakın bir zamana kadar, demektir. Katade “biraz” diye açıklamıştır. İfade: Onlara az bir mühlet ver, takdirindedir. Arapçada; (الرُّؤْيَا) lafzı (رُؤْيَا)’in küçültme ismidir. Ebu Ubeyd bunu böyle açıklamış ve şu mısraı zikretmiştir:

كَأَنَّهَا تَمِيلُ بِمَشْيِ عَلَى رُودٍ

“Sanki o ağır ağır yürüyen bir sarhoş (ya da; uyku sersemi) gibidir.”

"(رُوَيْدًا): Yavaş ve ağır" demektir. "(رُوَيْدَكَ): Mühlet ver, süre ver" anlamındadır. Sondaki "kef" eğer: "(افعل): Yap" emir anlamını veriyor ise gelir, başka anlamlarda getirilmez. "Dal" harfinin harekelenmesi ise iki sakinin arka arkaya gelmesinden ötürüdür. Bundan dolayı mastarlar gibi nasbedilmiştir. Bu ise emir anlamında küçültme lafzıdır. Zira bu küçültme; (إرواد)'den yapılan terhimden bir küçültmedir ve bu; (أزود برود)'in mastarıdır. Bunun dört şekli sözkonusudur. Fiil isim, sıfat, hal ve mastar. İsim: "(رُوَيْدَ عَمْرًا): Amr'a süre tanı" kabilindendir. Sıfat hali: "(ساروا سيرا رويدا): Yavaşça yol aldılar" gibi ifadelerde kullanılır. (سار القوم رويدا): O adamlar yavaş olarak yürüdüler" kabilindeki ifadeler de haldir. Çünkü bu lafız, marife ile bitişik geldiğinden o marife ismin hali olmuştur. Mastar olarak kullanımı da: (رُوَيْدَ عَمْرُو) şeklinde izafetli kullanımdır. Yüce Allah'ın: "(فَضْرَبَ الرِّقَابَ): *Boyunlarını vurun*" (Muhammed, 47/4) buyruğunda olduğu gibi. Bütün bu açıklamaları el-Cevheri yapmıştır.

Âyet-i kerimedeki şekil ise bunlardan bir mastara sıfat olması şeklidir ki; "(إمهالاً رويداً): Onlara az bir mühlet (ver)" demek olur. Bununla birlikte hal olması da mümkündür. Azaplarının çabuk gelmesini istemeksizin onlara mühlet ver, süre tanı, demek olur.

Târik Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun.

A'lâ
Sûresi

1-19. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Cumhûrun görüşüne göre Mekke'de inmiştir. ed-Dahhak Medine'de inmiştir, demiştir. Ondokuz âyet-i kerimedir.

سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ﴿١﴾

1. O en yüce Rabbinin ismini tesbih et!

Kur'ân okuyan bir kimsenin “**O en yüce Rabbinin ismini tesbih et**” buyruğunu okuduğu takdirde hemen arkasından “Subhâne rabbiye'l-a'lâ: En yüce Rabbimi tesbih ederim” demesi müstehabtır. Bunu -ileride geleceği üzere- Peygamber (sav) ile ashab ve tabiinden bir topluluk söylemiştir.

Cafer b. Muhammed, babasından, o dedesinden şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yüce Allah'ın, Hizkıyâil diye anılan bir meleği vardır. O meleğin onsekizbin kanadı vardır. İki kanat arası mesafe beşyüz yıldır. İçinden: Arşın tamamını görebilir misin? diye bir soru geçti. Allah ona kanatları kadarını verdi. İki kanat arası mesafe beş yüz yıl olmak üzere otuzaltıbin kanadı oldu. Sonra yüce Allah ona: Ey melek uç! diye vahyetti. Yirmibin yıl kadar süre uçtu. Arş'ın bacaklarından birisinin üst noktasına ulaşamadı. Daha sonra yüce Allah, kanatlarını ve gücünü bir kat daha arttırdı ve ona uçma-

sını emretti. Otuzbin yıllık bir süre daha uçu, yine oraya ulaşamadı. Yüce Allah, ona şunu vahyetti: Ey melek! Eğer sen bu kanatların ve bu gücünle Sûra üfürüleceği vakte kadar uçacak dahi olsan, Arşımın bacağına ulaşamazsın. Bunun üzerine melek: Subhâne Rabbiye'l-a'lâ dedi, yüce Allah da: **“O en yüce Rabbinin ismini tesbih et”** buyruğunu indirdi. Peygamber (sav)’a: “Bunu secde ettiğiniz vakit söyleyin” diye buyurdu.⁽¹⁾ Bu hadisi es-Sa’lebî “*el-Arais*” diye bilinen kitabında zikretmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas ve es-Süddi dedi ki: **“O en yüce Rabbinin ismini tesbih et!”** buyruğu, en yüce Rabbinin tazim et, anlamındadır. Buradaki “isim” lafzı sıladır. Bununla müsemma (ismin ad olduğu zat)ın tazimi kastedilmiştir. Lebid’in şu mısraında dediği gibi:

إلى الحولِ ثم اسمُ السلامِ عليكما

“Bir sene (doluncaya kadar ağlayınız), sonra da Selâm’ın ismi üzerinize olsun.”

Kötülüklerden, ilhâd edenlerin (onun hakkında eğri ve yanlış yola sapanların) söylediklerinden Rabbinin tenzih et, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Taberi’nin zikrettiğine göre anlamı, Rabbinin adını, başkasına ismini vermekten, tenzih et, şeklindedir.

Sen huşû’ ve tazim edici olmaksızın O’nun adının anılması halinde gerekli saygıyı göstermeksizin Rabbinin anmaktan ve O’nun adını ağzına almaktan tenzih et, anlamında olduğu da söylenmiştir. Böyle diyenler “ism”i isim verme (adlandırma) anlamında kabul etmişlerdir. Ancak en uygunu ismin müsemmanın kendisi olmasıdır.

Nâfi’, İbn Ömer’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Allah’ın ismi, yüce oldu deme. Çünkü Allah’ın adı en yüce olanın ta kendisidir.

Ebu Salih, İbn Abbas’tan: En yüce Rabbinin emriyle namaz kıl, (diye açıkladığını) rivayet etmektedir. O dedi ki: Bu da; Subhane Rabbike’l-a’lâ, demektir.

Ali (r.a), İbn Abbas, İbn Ömer, İbnu’z-Zübeyir, Ebu Musa ve Abdullah b.

(1) Sadece sûrenin nüzûlü ve secde halinde tesbihin söyleneceğini ifade eden son bölümleri: İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 334; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 225; Hâkim, *Müstedrek*, I, 347, II, 519; Darimî, *Sünen*, I, 341; *Ebu Davud*, I, 230; *İbn Mace*, I, 287; *Müsned*, IV, 155.

Mesud (r.anh)'dan rivayet edildiğine göre; onlar bu sûreyi okumaya başladıklarında bu sûrenin başında böyle bir emir verildiği için bu emre uymak üzere; "Subhâne Rabbiye'l-a'lâ: en yüce Rabbimi tenzih ederim" derlerdi. O bakımdan bu husustaki okuyuşlarında onlara uymak tercih edilir. Yoksa "Subhane Rabbiye'l-a'la" sözü -bazı sapıkların söyledikleri gibi- Kur'ân'dandır, diye bu söz söylenmez.

Ubeyy'in kıraatinde bu buyruğun: "(سبحان ربي الأعلى): En yüce Rabbimi tenzih ederim" şeklinde olduğu da söylenmiştir. İbn Ömer de bunu böylece okumuş. Hadiste belirtildiğine göre Rasûlullah (sav) bunu okuduğu vakit: "Subhane Rabbiye'l-a'la: en yüce Rabbimi tenzih ederim" dermiş.⁽¹⁾

Ebu Bekr el-Enbârî dedi ki: Bana Muhammed b. Şehriyar anlattı, dedi ki: Bize Huseyn b. el-Esved anlattı, dedi ki: Bize Abdu'r-Rahman b. Ebi Hammad anlattı, dedi ki: Bize İsa b. Ömer anlattı. O babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Ali b. Ebi Talib (a.s) namazda: **"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et"** buyruğunu okudu sonra da: "Subhane Rabbiye'l-a'lâ: En yüce Rabbimi tenzih ederim" dedi. Namaz bittikten sonra kendisine: Ey mü'minlerin emiri, sen bunu Kur'ân'a ilave mi ediyorsun? diye soruldu. O: Neden sözediyorsunuz? deyince, onlar: Subhane Rabbiye'l-a'lâ (demeni kastediyoruz) dediler. Ali: Hayır, bizler bir hususla emrolunmuştuk, ben de onu söyledim, dedi.

Ukbe b. Amir el-Cühenî'den dedi ki: **"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et"** buyruğu nazil olunca, Rasûlullah (sav): "Bunu secde ettiğiniz vakit söyleyiniz" diye buyurdu.⁽²⁾

Bütün bunlar (buradaki) "ism"in müsemmâ'nın kendisi olduğuna delil teşkil etmektedir. Çünkü onlar: "Subhane ismi rabbiye'l-a'lâ: En yüce Rabbinin ismini tenzih ederim" dememişlerdir.

Denildiğine göre ilk olarak **"Subhâne Rabbiye'l-a'lâ"** diyen kişi Mikâil (a.s)'dır.

Peygamber (sav) Cebrail'e şöyle sormuş: "Ey Cebrail! Bana namazda veya namazın dışında; Subhane Rabbiye'l-a'lâ diyen kimsenin sevabını bildir." Cebrail şöyle demiş: Ey Muhammed! Bu sözü ister secde halinde, ister secde hali dışında söyleyen mü'min erkek veya kadına mutlaka onun Mizanından, Arş'tan, Kürsi'den ve dünyanın dağlarından daha ağır (sevab) konulur.

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 151; Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağir*, I, 190; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II, 377.

(2) Bu âyetin tefsirinin baştaflarındaki ilk nota bakınız.

Yüce Allah: Kulum doğru söyledi. Ben herşeyin üstündeyim. Benim üstümde hiçbir şey yoktur. Ey meleklerim, Benim ona mağfiret ettiğime ve onu cennete koyduğuma şahitlik edin, der. Bu kişi vefat etti mi Mikail her gün onu ziyaret eder. Kıyamet günü oldu mu o kimseyi kanadı üzerinde taşır. Yüce Allah'ın huzurunda onu durdurur. Ey Rabbim! Beni bunun hakkında şefaathçi kıl, der. Yüce Allah da: Seni ona şefaathçi kıldım, haydi onu cennete götür, diye buyurur."

el Hasen dedi ki: **"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et"** buyruğu; en yüce Rabbin için namaz kıl, demektir. Bir başka açıklamaya göre; yüce Allah'ın isimleri ile dua et (namaz kıl)! Müşriklerin dua esnasında yaptıkları şekilde ıslık çalarak ve el çırparak değil, demektir.

Rabbini anarak sesini yükselt! anlamında olduğu da söylenmiştir. Cerir şöyle demiştir:

قَبِّحِ الْإِلَهَ وَجْهَهُ تَغْلِبَ كُلَّمَا سَبَّحَ الْحَجِيجُ وَكَبَّرُوا تَكْبِيرًا

"Hacılar tesbih edip tekbir getirdikleri sürece yüce Allah da Tağliblilerin yüzlerini çirkin etsin!"

الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ۝۲۱ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ۝۲۲ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ۝۲۳ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى ۝۲۴

2. O ki; yaratıp, düzenleyendir.
3. O ki; takdir edip, yol gösterendir.
4. O ki; mer'alar çıkaran,
5. Sonra da onu kupkuru ve simsiyah hale getirendir.

"O ki; yaratıp, düzenleyendir" buyruğunda geçen **"tesviye: düzenleme"**nin anlamı daha önceden el-İnfitar Sûresi'nde (82/7. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Yani o, yarattığını düzenli kılandır. O'nun yaratmasında karışıklık ve düzensizlik yoktur.

ez-Zeccâc dedi ki: Boyunu, posunu düzeltti, demektir. İbn Abbas'ın: Ya-

rattığı şeyleri güzel yarattı, diye açıkladığı rivayet edilmiştir. ed-Dahhak dedi ki: Adem'i yarattı ve onun yaratılışını düzenli kıldı.

Şöyle de açıklanmıştır: O, babaların sulblerinde yarattı, annelerin rahimlerinde düzenledi.

Bir diğer açıklamaya göre: Bedenleri yarattı ve kavrayışları düzenledi. İnsanı yaratıp, onu teklife hazırladı, anlamında olduğu da söylenmiştir.

“O ki, takdir edip, yol gösterendir” buyruğundaki: (تَدْرِ): **Takdir edip**” buyruğunu Ali (r.a) ile es-Sülemî ve el-Kisâî “dal” harfi şeddetsiz olarak; (تَدْرِ) diye okumuşlar, diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. Her iki okuyuş da aynı anlamdadır. Yani her şekle (varlığa), kendisine uygun şekli verip öylece takdir etti.

“Yol gösterendir”, irşâd edendir.

Mücahid dedi ki: Bedbahtlığı ve mutluluğu takdir edip, doğruluk ve sapıklığı gösterendir. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnsana mutluluk ve bedbahtlığını gösterdi, davalarını da mer'alara ilette.

Bir diğer açıklamaya göre, onların temel gıdalarını ve rızıklarını takdir etti. Eğer insan iseler onlara maişet yollarını gösterdi, eğer hayvan iseler onlara mer'alarını gösterdi.

İbn Abbas, es-Süddî, Mukatil ve el-Kelbî'den yüce Allah'ın: **“Yol gösterendir”** buyruğu hakkında şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: O yarattıklarına erkeğin dişiye nasıl ulaşacağını öğretmiştir. Nitekim Tâ-Hâ Sûresi'nde şöyle buyurmuştur: *“Rabbimiz bütün herşeye hilkatini verip, sonra da doğru yolu gösterendir.”* (Ta-Ha, 20/50) Yani erkeği dişiye iletendir.

Ata da şöyle demiştir: Herbir canlıya kendisine uygun olanı takdir edip yarattı ve ona ilette.

Eşyada menfaatleri yarattı, insana da, o eşyadan menfaatleri çıkartma yolunu gösterdi, diye de açıklanmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre: O, her bir canlı için kendisine uygun olanı takdir etti ve onu uygun olana götüren yolu gösterdi. Ondandır nasıl yararlanacağını öğretti.

Anlatıldığına göre, yılanın üzerinden bin yıl geçti mi kör olur. Yüce Allah, ona gözünü “râziyânîc” denilen taze ot yaprağına sürecektiyorsa, gözlerinin göreceği ilhamını vermiştir. Bazan kendisi ile bu otun bulunduğu meskun yer arasında günlerce mesafenin bulunduğu bir çölde bulunur ve kör ol-

masına, mesafenin de uzaklığına rağmen bu kadar mesafeyi kateder ve sonunda buradaki bahçelerden birisinde bulunan râziyân ağacına atılır ve isabet etmemesi de söz konusu olmaz. Gözlerini ona sürer ve yüce Allah'ın izniyle tekrar görür.

İnsanın sınırsız denecek kadar çok maslahatlarına, tesbit edilemeyecek kadar fazla olan gıda, ilaç gibi ihtiyaçlarına, din ve dünyasını ilgilendiren hususlarda hidayete iletilmesi, diğer taraftan hayvanların, kuşların, yeryüzündeki haşerelerin ilhamlara mazhar olmaları da çok geniş bir konudur ve pek büyük bir meseledir. Kimse bunları gereği gibi kuşatamaz, kavrayamaz. En yüce olan Rabbim, her türlü eksiklikten münezzehtir.

es-Süddi dedi ki: Yüce Allah, ceninin rahimde kalacağı süreyi dokuz ay, bundan daha az veya daha çok bir süre olarak takdir etmiş sonra da ona rahimden çıkış yolunu göstermiştir.

el-Ferrâ dedi ki: Yani o takdir etti, doğru yolu gösterdi ve saptırdı. Bunlardan birisini zikretmekle yetinmiştir. Yüce Allah'ın: *"Sizi sıcağın koruyacak elbiseler... bağışladı."* (en-Nahl, 16/81) buyruğunda olduğu gibi.

Buyruğun: İmana davet etti, anlamında olma ihtimali vardır. Yüce Allah'ın: *"Ve muhakkak ki sen dosdoğru yola iletirsin."* (eş-Şura, 42/52) buyruğunda olduğu gibi ki davet edersin demektir. Peygamber, herkesi imana davet etmiştir. **"Yol gösterendir"**, yani o fiilleriyle onlara vahdaniyetinin delillerini, kendisinin Alîm ve Kadir (herşeyi bilen, herşeye güç yetiren) olduğunu göstermiştir.

"Takdir etti" anlamındaki lafzın "dal" harfini şeddeli okuyanların bu okuyuşlarının "takdir etmek"den geldiğinde görüş ayrılığı yoktur. Yüce Allah'ın: *(وخلق كل شيء فقدره تقديراً)*: *Herşeyi yaratıp onu inceden inceye takdir ve tayin etmiştir."* (el-Furkan, 25/2) buyruğunda olduğu gibi.

"Dal" harfini şeddesiz okuyanların bu okuyuşunun da "takdir"den gelme ihtimali vardır. O vakit, her iki okuyuş da aynı anlamda olur. Diğer taraftan "kudret ve mülk"den gelme ihtimali de vardır. O vakit, herşeye malik olup, dilediği kimseleri doğru yola ileten (hidayet veren)dir, demek olur.

Derim ki: Hocalarımdan birisini şöyle derken dinledim: O, yaratıp düzenleyendir, takdir edip hidâyete iletendir. İşte bu, yüce Allah'ın celâline yakışır şekilde bütün mahlukatının üstünde olduğunu açıklayıcı bir ifadedir.

"O ki, mer'alar çıkaran" dır. Mer'alardan kasıt, nebat ve yeşil ottur. Şair şöyle demiştir:

وَقَدْ بَنَتْ الْمَرْءَى عَلَى دِمْنِ الشَّرَى وَتَبَقَّى حَزَازَاتِ الْفُوسِ كَمَا هِيَ

“Mera, bazen toprağın üzerinde kalın bir tabaka oluşturmuş
kerme (hayvan pisliği) üzerinde yeşerebilir.
Buna karşılık içteki kalp ağrıları olduğu gibi kalır.”

“Sonra da onu, kupkuru ve simsiyah hale getirendir.” buyruğundaki:
“(النَّاءُ): Selin (aktığı zaman) vadinin kenarlarına attığı ot, bitki ve çörçöp”
demektir. Şeddeli olarak: (النَّاءُ) da aynı şeydir. Çoğulu; (الأناء) diye gelir.

Katade dedi ki: Bu kelime kuru olan şey demektir. Parçalanıp, kurumuş
bulunan sebze ve ota; (عُثَاءُ) ile (مُنِيم) denilir. Suyun etrafında bulunan çör-
çöpe de; (غثاء) denilir. Nitekim şair şöyle demiştir:

كَانَ طَوِيَّةَ الْمُجَيْمِرِ عُذْوَةً مِنَ السَّيْلِ وَالْأَغْشَاءِ فَلَكَّةٌ مَغْزَلٌ

“el-Müceymir denilen yerin dağı sabah vakti, (etrafını saran)
selden ve çörçöpden;
Sanki yün eğiren bir kirmenin çizdiği yörünge gibidir.”

Dilciler: “(غثا الوادي وَجَفَاً): Vadi çörçöp getirdi ve bu gibi şeyleri bir kenara
bıraktı” diye bir kullanım nakletmişlerdir. Aynı şekilde, suyun üstüne köpük
ve fayda vermeyen şeyler, çıkacak olursa bu tabir kullanılır.

“(الأخوى): **Simsiyah**” de siyah demektir. Yani bitki aşırı yeşillikten dolayı
siyahı andıran bir renge çalar. “(الحوة): Siyahlık” demektir. el-A'sâ da şöyle
demiştir:

لَمَيَّاءٌ فِي شَفَتَيْهَا حَوَّةٌ لَعَسُ وَفِي اللِّثَاثِ وَفِي أُنْيَابِهَا شَبُّ

“Lemyâ'nın dudaklarında siyaha yakın, siyahı andıran bir renk vardır
Onun dişetlerinde soğuk bir tatlılık ve dişlerinde incelik vardır.”

es-Sıhâh'ta şöyle denilmektedir: “(الحوة): Dudakların esmerliği” demek-
tir. “(رجل أحوى): Dudakları esmer adam” ile; “(أمرأة حواء): Dudakları esmer ka-

dın" denilir. "(قد حوت) : Dudakları esmerleşti" demektir. Devenin rengi siyah ve sarı karışımı olursa; (بعير أحوى) denilir. Küçültme ismi -siyahcık anlamında- (أسود) diyenlerin söyleyişine göre; (أحوى) diye gelir.

Buradaki "**simsiyah**" anlamındaki lafzın "mera" anlamındaki lafzın hali olması da mümkündür, denilmiştir. O takdirde anlam şöyle olur: Sanki o meranın yeşilliği, siyaha çalar gibidir. İfade de: O siyaha çalan merayı çıkaran-
dır ve sonra onu kupkuru yapandır, takdirinde olur. "(قد حوى النبات) : Bitki siyaha çaldı" denilir. Bu kullanımı el-Kisâî nakletmiş ve şu beyiti zikretmiştir:

وغيث من الوسمي حو تلاءه تبطته بشيظم صلتان

"Bir bahar yağmuru ki, yüksekçe tepelerinin bitkileri simsiyahtır,
Cenur yürekli atların içine daldığı."

"Simsiyah" lafzının "kupkuru" lafzının sıfatı olması da mümkündür. Anlam: O önceleri yeşilken daha sonra böyle oldu, demek olur. Ebu Ubeyde dedi ki: Yanmasından ve eskiliğinden dolayı onu siyaha dönüştürmüştür. Nemli olan bir şey kurudu mu siyahlaşır, kararır. Abdurrahman b. Zeyd dedi ki: O yeşil merayı çıkardı. Bu yeşil mera kuruyunca yanmasından dolayı kararır. Sonunda rüzgarların ve sellerin alıp götürdüğü çörçöp olur. Bu; yüce Allah'ın, dünyanın parlak ve göz alıcı iken sonradan geçip gittiğine dair kâfirlere vermiş olduğu bir örnektir.

سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسَى^٦ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى^٧
وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى^٨

6. Sana (Kur'ân'ı) okutacağız ve unutmayacaksın.

7. Allah'ın dilediği müstesnâ. Şüphe yok ki O, açık olanı da bilir, gizli kalanı da.

8. Biz sana, o en kolay olanı gerçekleştirme başarısını vereceğiz.

Ey Muhammed "**sana**" Kur'ân'ı "**okutacağız**", onu sana öğreteceğiz "**ve unutmayacaksın.**" Onu iyiden iyiye ezberleyecek ve belleyeceksin. Bu

açıklamayı İbn Velıb, Malik'ten rivayet etmiştir.

Bu, yüce Allah'tan bir müjdedir. Ona apaçık bir âyet (bir mucize) verdiğini müjdelemektedir. Bu müjdede Cebrail'in, Peygambere okuduğu vahiy kendisi okuması, yazması olmayan bir ümmî olmakla birlikte- ezberleyeceğine ve onu asla unutmayacağına dairdir.

İbn Ebi Necih'in rivayetine göre Mücahid şöyle demiştir: Unuturum korkusuyla Peygamber zaman zaman gelen vahiyleri hatırlamaya çalışırdı. Ona: Senin böyle bir külfete katlanmana gerek yok, denildi.

Mücahid ve el-Kelbî dedi ki: Peygamber (sav)'a vahiy nâzil oldu mu Cebrail âyeti bitirir bitirmez Peygamber, unuturum korkusuyla hemen âyetin başını tekrarlamaya koyulurdu. Bunun üzerine: **"Sana okutacağız"** ve bundan sonra da hiçbir şeyi **"unutmayacaksınız"**; bu hususta senin kendini külfete sokmana gerek yok, buyrukları nâzil oldu.

Bu açıklamaya göre, bu buyruktan sonra gelen istisnanın mahiyeti el-Ferrâ'nın dediği şekilde şöyledir: Allah'ın dilediği müstesnâ ve esasen O, senin herhangi bir şeyi unutmanı dilememiştir. Bu yönüyle yüce Allah'ın: **"Gökler ve yer ayakta durduğu müddetçe orada ebediyyen kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği kadarı müstesnâ"** (Hud, 11/108) buyruğunu andırmaktadır ki, O, böyle bir şeyi dilemeyecektir, demektir. Nitekim konuşma esnasında şöyle denilir: İstedğin herşeyi -benim istediğim müstesnâ ve sana vermeyi istemediklerim dışında- mutlaka herşeyi vereceğim, demekle birlikte; insanın içinde ona herhangi bir şeyi vermemek gibi bir niyet taşımaması haline henzer. İşte yeminler de buna göre değerlendirilir. Yeminlerde, yemin edenin niyeti, bütün hakkında olmakla birlikte istisna yapılır (inşaallah denilir.)

Ebu Salih'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre bu âyet-i kerimenin nuzulünden sonra Peygamber vefat edinceye kadar **"Allah'ın dilediği müstesnâ,"** hiçbir şey unutmadı.

Said'in rivayetine göre, Katade şöyle demiştir: Rasûlullah **"Allah'ın dilediği müstesnâ"** hiçbir şeyi unutmazdı.

Bu görüşlere göre; şöyle denilmiştir: Allah'ın unutmasını dilediği şey müstesnâ. Şu kadar var ki; bu âyetin inişinden sonra, hiçbir şey de unutmamıştır.

Bir diğer açıklamaya göre, Allah'ın unutmasını dilemesi müstesnâ, bundan sonra unuttuğunu yine hatırlar. O halde Peygamber unutmuştur, fakat unuttuğunu hatırlamıştır. O, tam anlamıyla küllî bir şekilde unutmuş değildir. Rivayet olunduğuna göre namazda Kur'ân okurken bir âyet-i kerimeyi

okumamış Ubeyy bu âyetin nesh olduğunu sanmış. Ona durumu sorunca: "Onu unuttum" diye cevap vermiştir.

Burada buyruğun unutmayı söz konusu ettiği de söylenmiştir. Yani yüce Allah'ın, sana unutturmayı diledikleri müstesnâdır. İşte neshin anlamı budur. Yüce Allah'ın neshetmesini dilediği şeyler müstesnâ demektir, diye açıklanmıştır. İstisna da bir çeşit neshtir.

Bir diğer açıklamaya göre nisyân (unutmak), terketmek anlamındadır. Yani yüce Allah, onun gereğince amel etmemekten seni koruyacaktır. Neshettiği için kendilerini terketmeni Allah'ın diledikleri müstesnâdır. Bu açıklama amel hususunda bir neshtir. Birincisi ise kıraatte bir neshtir.

el-Ferğani dedi ki: Cüneyd'in meclisine oldukçaengin bilgi sahibi kimse-ler gelir giderdi. Nahivci İbn Keysân da onun yanına gelirdi. Heybetli birisi idi. Bir gün: Ey Ebu'l-Kasım yüce Allah'ın: **"Sana okutacağız ve unutmaya-caksın"** buyruğu hakkında ne dersin, diye sormuş. Cüneyd sanki bu husus- ta ona uzun zamandan beri soru sorulmuşcasına çabucak: Gereğince amel etmeyi unutmayacaksın, diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Keysan: Allah o ağza bir kötülük göstermesin. Senin gibi birisinin görüşü gerçekten kabul edilmeye değer, diye cevap verdi.

"(**ن**) : ...**mayacak...**" nehy içindir, nehy için değildir. Bunun nehy için ol-duğu ve sondaki "ye"nin (nehy için olması halinde yazılmaması gerek-mekle birlikte) âyet sonlarının böyle oluşundan dolayı yazıldığı da söylenmiştir. Bu durumda anlam şöyle olur: Onu okumaktan ve tekrarlamaktan yana gaflete düşme! O takdirde onu unutursun. Maslahat dolayısıyla tilavetinin kal-dırılması sûretiyle, sana unutturmayı Allah'ın diledikleri müstesnâ.

Ancak birinci görüş, tercih edilen görüştür. Çünkü nehyden istisna yapı-lırsa bu ancak bilinen ve belirli bir süre için yapılır. Aynı şekilde sondaki "ye" harfi bütün mushaflarda yazıldığı gibi, kıraatte de bu şekildedir.

Allah'ın, indirmesini ertelemeyi dilediği kısmı müstesnâ, anlamında oldu-ğu söylendiği gibi; anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Allah, o merayı kup-kuru ve simsiyah hale getirdi. Bundan Allah'ın Ademoğullarının ve davarla-rın elde etmelerini dilediği kısım müstesnâdır. O, böyle olmaz.

"Şüphe yok ki O, açık olanı" açığa vurulan söz ve ameli **"da bilir, gizli kalanı"** gizlenen şeyleri **"de bilir."**

İbn Abbas'tan kalbinde ve içinde olanları da bilir, diye açıkladığı nakle-dilmiştir. Muhammed b. Hatim dedi ki: O, açıktan verilen sadakayı da, giz-li saklı olarak verilen sadakayı da bilir.

"Açık olan", senin Kur'ân'dan ezberlediğin bölümlerdir. **"Gizli olan"** ise senin kalbinde olup (ezberlediğin) bölümlerden nesholunanlardır, diye de açıklanmıştır.

"Biz sana, o en kolay olanı gerçekleştirme başarısını vereceğiz." buyruğu daha önce geçen **"sana okutacağız"** buyruğuna atfedilmiştir. **"Şüphe yok ki O, açık olanı da bilir, gizli kalanı da"** buyruğu ise ara cümlesidir. **"En kolay olan"**, en kolay olan yol, demek olup, hayır işleri yapmak demektir.

İbn Abbas şöyle demiştir: Biz, sana hayır işlemeyi kolaylaştıracacağız.

İbn Mesud da **"en kolay olan"**; cennet demektir. Biz sana en kolay olan şeriate uyma başarısını vereceğiz. Bu da müsamahakâr ve kolay olan Hanîflîktir, diye de açıklanmıştır. Bu anlamdaki açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

Sen onu iyice belleyip gereğince amel edinceye kadar, vahyi sana kolaylaştıracacağız, diye de açıklanmıştır.

فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى ﴿٩١﴾

9. O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver.

"O halde" ey Muhammed **"-eğer öğüt fayda verirse- sen de"** Kur'ân-ı Kerim ile kavmine **"öğüt ver"** demektir.

Yunus'un rivayetine göre el-Hasen şöyle demiştir: Bu, mü'minler için bir öğüt, kâfirlere karşı da bir delildir.

İbn Abbas da şöyle derdi: Senin verdiğin öğüt benim dostlarıma fayda verir, düşmanlarıma ise fayda vermez.

el-Cürcânî dedi ki: Fayda vermeyecek olsa dahi hatırlatmak, öğüt vermek vaciptir. Buyruk: İster fayda versin, ister vermesin, sen öğüt ver, demektir. "İster vermesin" kısmı hafzedilmiştir. Nitekim: **"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler"** (en-Nahl, 16/81) buyruğunda da böyledir.⁽¹⁾

Buyruğun muayyen bir takım kimseler hakkında özel olduğu da söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre buradaki: "(إِنْ)": ...se" "(لَا)": ...ikçe" anlamındadır. Yani öğüt fayda verdiği sürece, sen de fayda ver. Bu durumda bu edat şart anlamını taşımış olmaz. Çünkü öğüt her durumda fayda verir. Bu açıklamayı İbn Şecere yapmıştır.

(1) "Ve soğuktan koruyacak elbiseler" ayrıca zikredilmemiştir.

Kimi Arapça bilginlerinin belirttiklerine göre; burada: “(إِنْ): ...se” edatı; (إِذْ) anlamındadır. Öğüt faydalı olduğu zaman veya öğüt faydalı olduğu için (öğüt ver), demek olur. Yüce Allah’ın: “(وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ): *Sizler eğer mü’min iseniz en üstün olanlar sizlersiniz*” (Al-i İmran, 3/139) buyruğunda olduğu gibi. Bu da; “(إِذْ كُنْتُمْ): Çünkü sizler ...lersiniz” demektir. Onların üstünlüklerini ancak iman ettikten sonra kendilerine haber vermiştir. Buyruğun: “(قَدْ): ...ıştır” (öğüt fayda vermiştir) anlamında olduğu da söylenmiştir.

سَيَذْكُرُ مَنْ يَخْشَى ۝۱۰

10. Korkan kimse, öğüt alacak.

Allah’tan sakınan ve korkan kimse ... demektir.

Ebu Salih, İbn Abbas’tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Âyet; İbn Um Mek-tûm hakkında inmiştir. el-Mâverdî dedi ki: Allah’a kavuşacağını uman kim-seler de öğüt alabilir. Şu kadar var ki, korkan kimselere öğüt vermek, uman kimselere öğüt vermekten daha etkilidir. O bakımdan, öğüt almak, her ne ka-dar korkmak (haşyet) ve ümit (recâ) ile alâkalı ise de yüce Allah, burada ümi-dli dışarda tutarak, doğrudan doğruya ve yalnızca haşyet ile ilgili olarak öğüt sözkonusu etmiştir.

Verdiğin öğüt, her ne kadar ancak korkan kimselere faydalı oluyor ise de, sen öğüt verip, hatırlatmayı genel olarak herkese yap! Çünkü bu durumda sen, davet etmenin sevabını elde edersin. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî nakletmiştir.

وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ۝۱۱ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى ۝۱۲ ثُمَّ لَا يَمُوتُ
فِيهَا وَلَا يَحْيَى ۝۱۳

11. Oldukça bahtsız olan kimse ise; ondan kaçacaktır.

12. O ki, en büyük ateşe girecek,

13. Sonra orada hem ölmeyecek, hem de hayat bulmayacaktır.

“Oldukça bahtsız olan”, Allah'ın ilminde bahtsız olduğu bilinen “kimse ise ondan” o öğütten “kaçacaktır.” Ondan uzaklaşacaktır.

el-Velid b. el-Muğire ile Utbe b. Rabia hakkında indiği söylenmiştir.

“O ki, en büyük ateşe girecek.” Bu; el-Ferra'nın dediğine göre, ateş tabakalarının en altta olanıdır. el-Hasen'den; en büyük ateş cehennem ateşi, en küçük ateş de dünya ateşidir, dediği nakledilmiştir. Yahya b. Sellâm da böyle açıklamıştır.

“Sonra orada hem ölmeyecek, hem de hayat bulmayacaktır.” Yani ölmeyecek ki çektiği azaptan rahat bulsun, kendisine fayda sağlayacak bir hayat da sürmeyecektir. Nitekim şair şöyle demiştir:

أَلَا مَا لِنَفْسٍ لَا تَمُوتُ فَيَنْقُضِي عَنَّا وَلَا تَحْيَا حَيَاةً لَهَا طَعْمُ

“Bu bir cana ne oluyor ki, bir türlü ölmüyor da, sıkıntıları bitiversin; Ve güzel bir tadı olan bir hayat da yaşamıyor.”

Daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/40. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadis⁽¹⁾ ve mü'minlerin cehennem ateşine girdikleri vakit -ki bu el-Ferrâ'nın görüşüne göre en küçük ateştir- orada yanacaklarına ve kendilerine şefa'at edilinceye kadar (bir çeşit ölümle) öleceklerine dair açıklamalar, geçmiş bulunmaktadır ki, bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

Denildiğine göre, bedbaht olan kimselerin bedbahtlıkları birbirlerinden farklıdır. Buradaki tehdit, bedbahtlığı en ileri derecede olanlar hakkındadır. Bununla birlikte bu mertebeye ulaşmayan birtakım bedbahtların varlığı da sözkonusudur.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى^{١٤} وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى^{١٥}

14. Gerçek şu ki umduğunu elde eder, iyice temizlenen;

15. Ve Rabbinin adını anarak namaz kılan.

(1) İşaret edilen, “Şefa'at Hadisi” diye bilinen uzunca bir hadistir. Bu hadis uzun uzadıya: *Müslim*, I, 168-170'de yer almaktadır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- “Gerçek şu ki umduğunu elde eder.”

Yani cennette ebediliğe kavuşur. Burada kasıt, iman etmek sûretiyle şirkten arınıp, temizlenen kimselerdir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Ata ve İkrime yapmıştır. el-Hasen ve er-Rabi’ de: Ameli tertemiz ve artıp duran kimsedir, diye açıklamışlardır.

Mamer, Katade’den, **“iyice temizlenen”** salih ameliyle (iyice arınan) diye açıkladığını rivayet etmiştir. Yine Katade’den, Ata ve Ebu’l-Aliye’den nakledildiğine göre buyruk, fitır sadakası hakkında inmiştir.

İbn Sîrîn’den nakledildiğine göre: **“Gerçek şu ki; umduğunu elde eder, iyice temizlenen ve Rabbinin adını anarak namaz kılan”** buyruğunu: Zekâtı (fitır sadakasını) eda ettikten sonra, çıkıp namaz kılan diye açıklamıştır. İkrime de şöyle demiştir: Onlardan olanlar, namazından önce zekatımı (fitır sadakamı) vereyim derdi.

Süfyan dedi ki: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **“Gerçek şu ki; umduğunu elde eder iyice temizlenen ve Rabbinin adının anarak namaz kılan.”**

Ebu Said el-Hudrî ile İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre bu buyruk, fitır sadakası ve bayram namazı hakkındadır. Ebu’l-Âliye de böyle demiştir. O ayrıca şunları söyler: Medinelilerin görüşüne göre ondan daha faziletli bir sadaka ve (muhtaç olanlara) su içirmekten daha faziletli bir amel yoktur.

Kesir b. Abdullah babasından, o dedesinden o da Peygamber (sav)’dan rivayet ettiğine göre; yüce Allah’ın: **“Gerçek şu ki umduğunu elde eder, iyice temizlenen”** buyruğu hakkında şöyle buyurmuştur: “Fitır sadakasını çıkartıp veren” kastedilmektedir. **“Ve Rabbinin adını anarak namaz kılan”** buyruğu hakkında da, “bayram namazıdır” demiştir.⁽¹⁾

İbn Abbas ve ed-Dahhak dedi ki: **“Ve Rabbinin adını”** namazgaha giderken yolda **“anarak”** bayram **“namaz”**ını **“kılan”** demektir.

Âyet-i kerime ile kastedilenin, mallara dair bütün zekât olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Ebu’l-Ahvas ve Ata yapmıştır. İbn Cüreyc rivayetle dedi ki: Ben Ata’ya: **“Gerçek şu ki; umduğunu elde eder iyice temizlenen”** buy-

(1) Aynı manada, kısmen lafzî farklarla: Bezzâr, *Müsned*, VIII, 313; sadece “fitır sadakası” ile ilgili olan kısmıyla: İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 90; Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV, 159; Münzirî, *Terğib*, II, 97, -Kesir b. Abdullah’ın “vâhi (:gevşek)” bir ravi olduğu kaydıyla.-

ruğu fitır sadakası için midir? diye sordum. O: Bu buyruk bütün sadakalar hakkındadır, diye cevap verdi.

Bundan maksadın amellerin zekâtı (temizlenmesi) malların zekatı olmadığı da söylenmiştir. Yani kişinin amellerinde riya'dan ve amellerindeki kusurdan temizlenmesi demektir. Çünkü mal ile temizlenme (zekat) hakkında çoğunlukla kullanılan "(زَكَّى)": Zekat verdi" tabiridir. "(تَزَكَّى)": Temizlendi, arındı" tabiri değildir.

Cabir b. Abdullah rivayetle dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: **"Gerçek şu ki; umduğunu elde eder, iyice temizlenen"** kimse, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına tanıklık ederek, Allah'a koşulan ortakları bir kenara iten ve benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şahitlik eden kimsedir."⁽¹⁾

İbn Abbas'tan rivayete göre; **"iyice temizlenen"** lâ ilâhe illallah, diyendir. Ata'nın ondan rivayetine göre şöyle demiştir: Âyet-i kerime, Osman b. Affan (r.a) hakkında inmiştir. Medine'de bir hurma ağacı bulunan münafik bir kişi vardı. Bu hurma ağacı ensardan birisinin evine doğru eğilmişti. Rüzgarlar esince taze hurmaları ensardan olan kişinin evine düşürürdü. O ve ailesi bu hurmaları yedi. Münafik kişi ensardan olan bu kişiye böyle bir işten dolayı davacı oldu. Ensardan olan şahıs da Rasûlullah (sav)'a komşusunun kendisinden rahatsız olduğundan şikâyetinde bulundu. Peygamber münafika haber gönderdi. Münafik olduğunu bilmiyordu, ona şöyle dedi: "Ensardan olan bu kardeşin senin hurma tanelerinin evine döküldüğünü, kendisinin ve ailesinin bunları yediğini söyledi. Senin o hurma ağacının yerine cennette sana bir hurma ağacı vermeye ne dersin?" Ben peşini veresiye mi satayım. Hayır, böyle bir şey yapmam, demiş. Naklettiklerine göre Osman b. Affan onun bir tek hurma ağacı yerine bir hurma bahçesi verdi. İşte **"gerçek şu ki umduğunu elde eder, iyice temizlenen"** buyruğu onun hakkında inmiştir. Münafik olan kimse hakkında da: **"Oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır"** buyruğu inmiştir.

ed-Dahhak'ın naklettiğine göre ise âyet-i kerime, Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a) hakkında inmiştir.

2- Fitır Sadakası ile Bayram Namazı Medine'de Söz konusu

Olmuştur. Bu Buyruklar ise Mekkîdir:

Fitır sadakası ile ilgili yeterli açıklamaları daha önceden el-Bakara Sûre-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 137, el-Bezzâr'ın bunu hocası metrûk bir ravi olan Abbâd b. Ahmed el-Arzemî'den rivayet ettiği kaydıyla.

si'nde (2/43. âyet, 4. başlıkta) yapmış bulunuyoruz. Bu sûrenin cumhurun kanaatine göre Mekke'de indiği görüşü de daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Mekke'de ise ne bayram, ne de fitır sadakası sözkonusu idi.

el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah'ın, gelecekte emredeceği fitır sadakası ile bayram namazı emrini yerine getirecek olan kimselerden övgüyle (bu buyruklarda) söz etmiş olması da uzak bir ihtimal olarak görülemez.

3- Rablerinin Adını Anarak Namaz Kılanlar:

"Ve Rabbinin adını anarak namaz kılan" yani Rabbini zikreden...

Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bununla Rabbinin huzuruna dönerek yüce Allah'ın, huzurunda duruşunu hatırlayan ve böylelikle O'na ibadet edip, O'nun için namaz kılan kimseleri kastetmektedir.

Namazın başında tekbir ile Rabbinin adını zikredenlerin kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü O'nun adı anılmadan namaza başlanılmış olmaz. Bu da namaz kılanın "Allahu ekber" demesidir. İftitah tekbirinin farz oluşuna ve namazın dışında (ki farzlardan) oluşuna bu buyruk delil gösterilmektedir. Çünkü namaz O'na (Allah'ın adının anılmasına, tekbir getirilmesine) atfedilmiştir.

Ayrıca bu buyrukta: Yüce Allah'ın isimlerinden herhangi birisi ile namaza başlamak caizdir, diyenlerin görüşünün lehine delil olacak bir taraf da bulunmaktadır. Şu kadar var ki bu, fukahâ arasında ihtilafli bir meseledir. Bu hususa dair açıklamalar el-Bakara Sûresinin baş taraflarında (2/3. âyet, 20. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Kastedilenin bayram tekbirleri olduğu da söylenmiştir.

ed-Dahhak dedi ki: Namaza giderken yolda **"Rabbinin adını anarak"** bayram namazını kılmak sûretiyle **"namaz kılan"**, demektir.

Bir başka açıklamaya göre **"ve Rabbinin adını anarak"** buyruğunda kastedilen, kişinin namazını kılariken kalbiyle Rabbini anıp, O'nun cezasından korkması, mükafatını ümit etmesidir. Böylece namazını eksiksiz kılmaya gayret etsin, korku ve ümidi oranında da namazda huşû sahibi olabilsin.

Bir başka açıklama şöyledir: Bundan maksat, herbir sûrenin başında "bismillahirrahmanirrahim" demektir. **"Namaz kılan"**dan kasıt da namaz kılip, Allah'ı zikreden demektir. Çünkü "bana ikram ettin de beni ziyaret ettin" demek ile "beni ziyaret ettin de bana ikram ettin", demek arasında bir fark

yoktur. İbn Abbas dedi ki: Bu farz namaz hakkında böyledir. Bunlar da beş vakit namazdır.

* Dua anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani dünya ve âhiret ihtiyaçlarının karşılanması için Allah'a dua etmek demektir.

Bayram namazının kastedildiği de söylenmiştir. Bu görüş; Ebu Said el-Hudri, İbn Amr ve başkalarının görüşüdür. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Zekatını verdikten sonra nafile namaz kılmasıdır, diye de açıklanmıştır. Bu görüş, Ebu'l-Ahvas'ın görüşü olup, Ata'nın görüşü de bunu gerektirmektedir. Abdullah'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Namaz kıldığı halde zekat vermeyen kimsenin namazı yoktur.

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾

16. Oysa siz, dünya hayatını tercih edersiniz.

“Oysa siz... tercih edersiniz” buyruğu genel olarak: “(بَلْ تُؤْثِرُونَ) : Oysa... tercih edersiniz” şeklinde “te” ile okunmuştur. Bunu destekleyen Ubeyy'in: “(بَلْ أَنْتُمْ تُؤْثِرُونَ) : Oysa siz... tercih edersiniz” şeklindeki okuyuşudur.

Ebu Amr ve Nasr b. Âsım ise gaib zamir olarak “ye” ile: “(بَلْ يُوْثِرُونَ) : Oysa onlar... tercih ederler” diye okumuştur. İfadenin takdiri de şöyle olur: Oysa o bedbaht olanlar, dünya hayatını tercih ederler.

Birinci okuyuşa göre, buyruğun tevili şöyle olur: Halbuki, siz ey müslümanlar, daha çok sevab elde etmek maksadıyla dünyadan daha çok şeyler elde etmeyi tercih edersiniz.

İbn Mesud'dan rivayet edildiğine göre; o bu âyet-i kerimeyi okumuş ve şöyle demiştir: Dünya hayatını âhirete niçin tercih ettiğimizi biliyor musunuz? Çünkü dünya önümüze geldi ve yiyecekleri, içecekleri, lezzetleri ve göz alıcı nesneleri ile bütün hoş ve temiz şeyleri, bize acilen verildi. Ahiret ise bizim için gayb kılındı. Biz de acil olanı aldık ve sonradan gelecek olanı bıraktık.

Sabit, Enes'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ebu Musa ile birlikte yol alıyordu. İnsanlar da konuşuyor ve dünyayı sözkonusu ediyorlardı. Ebu Musa dedi ki: Ey Enes, şu kimselerden herhangi birisi neredeyse dili ile bir

deriyi kesip parçalayacak gibi oluyor. Gel biz de bir an olsun Rabbimizi hatırlayalım. Sonra: Ey Enes dedi, insanları alıkoyan nedir? Onları gerileten nedir? Ben: Dünya, şeytan ve arzulardır dedim. O: Hayır dedi fakat dünya onlara acilen verildi, âhiret ise gayb kılındı. Allah'a yemin ederim ki, eğer onlar âhireti görmüş olsalardı, asla hiçbir şeyi ona denk tutmaz, onun hakkın-da asla tereddüt etmezlerdi.

وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿١٧﴾

17. Halbuki âhiret, hem daha hayırlı, hem de daha kalıcıdır.

Yani âhiret yurdu olan cennet **“daha hayırlı”** daha üstün, dünyadan daha sürekli **“hem de daha kalıcıdır.”**

Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Ahirette dünya ancak sizden herhangi bir kimsenin parmağını denize daldırması gibidir. (Parmağını çıkardıktan sonra) denizden ne aldığına bir baksın.”⁽¹⁾

Bu hadis sahih olup daha önceden (Al-i İmran, 3/190-200. âyetlerin tefsiri, 17. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Malik b. Dinar dedi ki: Eğer dünya sonu gelen altın, âhiret ise kalıcı olan bir testi türünden olsaydı, şüphesiz ki kalıcı bir testinin, sonu gelecek olan altına tercih edilmelidir. Üstelik âhiret kalıcı olan altından, dünya ise sonu gelen bir testi türündendir.

إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ ﴿١٨﴾ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ ﴿١٩﴾

18. Şüphe yok ki bu, önceki sahifelerde, 19. İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır.

“Şüphe yok ki bu, önceki sahifelerde... vardır” buyruğu hakkında Katade ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: Bununla **“halbuki âhiret, hem daha hayırlı, hem de daha kalıcıdır”** (17. âyet) buyruğunu kastetmektedir. Yine şöyle demişlerdir: Duyduğunuz gibi şanı yüce Allah'ın kitapları, ardı arkasına âhi-

(1) Müslîm, IV, 2193; İbn Mâce, II, 1376; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 29; İbn Ebi Şeybe, *Mu-sannef*, VII, 75; el-Humeydî, *Müsned*, II, 378; Taberânî, *Kebir*, XX, 301, 302

retin dünyadan daha hayırlı ve daha kalıcı olduğunu belirtip, durmuşlardır.

el-Hasen: **“Şüphe yok ki bu önceki sahifelerde vardır”** buyruğu hakkın da şöyle demiştir: Kastedilen şanı yüce Allah'ın bütün kitablardır. el Kelbi de şöyle demiştir: **“Şüphe yok ki bu önceki sahifelerde... vardır”** buyruğu ile **“Gerçek şu ki umduğunu elde eder”** (14. âyet) buyruğundan itibaren sûrenin sonuna kadar olan bölümleri kastetmektedir. Çünkü ileride gelecek olan Ebu Zerr'in rivayet ettiği hadis, bunu ifade etmektedir.

İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o; **“Şüphe yok ki bu önceki sahifelerde... vardır”** buyruğu hakkında: “(Maksat) bu sûredir” demiştir.

ed-Dahhak da şöyle demiştir: Şüphe yok ki bu Kur'ân-ı Kerim, önceki sahifelerde yani kitablarda vardır.

“İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde” buyruğunda kastedilen onlara indirilen kitaplardır. Burada muayyen olarak lafızların **“sahifeler”**de bulunduğunu kastetmiş değildir. Buyruk, anlamının yer aldığını ifade etmektedir. Yani bu sözlerin ihtiva ettiği anlam, sözü edilen o sahifelerde zikredilmiştir.

el-Âcurrî, Ebu Zerr'in rivayet ettiği hadiste şöyle dediğini kaydetmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim, İbrahim'in sahifelerinde ne vardır? O şöyle buyurdu: “Tümüyle ibretli örnekler ihtiva ediyordu: Ey saltanat sahibi, sinanan ve aldaniş içerisinde bulunan kral! Ben seni dünyayı üstüste yığman için göndermedim. Fakat Ben seni mazlumun Bana dua etmesine gerek bırakmayasın diye gönderdim. Çünkü Ben bir kâfirin ağzından dahi çıksa mazlumun duasını geri çevirmem. Yine o sahifelerde ibretli örnekler vardı: Akıllı bir kimsenin zamanını üç bölüme ayırması gerekir. Bir bölümünde Rabbine seslensin, O'nunla başbaşa kalsın. Bir bölümünde kendisini hesaba çeksın. Yüce Allah'ın ona yaptıkları üzerinde ve O'nun sanatında tefekkür etsin. Bir bölümünde de yiyecek ve içecek gibi ihtiyaçlarını karşılasın. Akıllı olan bir kimsenin ancak şu üç işle uğraşması gerekir: Ya ölümden sonra diriliş için azık, ya yaşamak için bir şeyler kazanmak, yahutta haram olmayan bir lezzetle uğraşmak. Yine akıllı bir kimsenin zamanını basiretle değerlendirmesi, işine yönelmesi, dilini muhafaza etmesi gerekir. Konuştuklarını ameli cümlesinden sayan bir kimse ise, kendisini ilgilendiren az miktardaki hususlar dışında konuşmaz.”

Ebu Zerr dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü ya Musa'nın sahifelerinde neler vardı? diye sordum. Şöyle buyurdu: “Hepsi ibretli şeylerdi: Kesin olarak öleceğine inanan bir kimsenin nasıl sevindiğine hayret ederim. Kadere kesin olarak iman eden bir kimsenin nasıl bitkin düşercesine çabalayıp durduğuna hayret ederim. Dünyayı ve dünyanın hallerinin değişip durduğunu gören

bir kimsenin kalb huzuru ile dünyaya nasıl meylettiğine hayret ederim. Yarın hesaba çekileceğine kesin olarak inanan kimsenin nasıl amel etmediğine hayret ederim.”

Ebu Zerr dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. İbrahim ve Musa'nın ellerinde bulunanlar kabilinden senin üzerine indirilenlerden bizim elimizde bir şey var mıdır? diye sordum, şöyle buyurdu: “Evet, ey Ebu Zerr. **“Gerçek şu ki, umduğunu elde eder iyice temizlenen ve Rabbinin adını anarak namaz kılan. Oysa siz dünya hayatını tercih edersiniz. Halbuki âhiret hem daha hayırlı, hem de daha kalıcıdır. Şüphe yok ki bu önceki sahifelerde İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır”** buyruklarını okudu... Daha sonra (Ebu Zerr) hadisin geri kalan bölümlerini zikretti.⁽¹⁾

(A'la Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) İbn Hibban, *Sahih*, II, 78; el-Münzirî, *et-Terğîb*, III, 131; Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 167.

Ğâşıye *Sûresi*

1-26. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Yirmialtı âyettir.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ ﴿١﴾

1. Sana, örtüp bürüyenin haberi geldi ya!

“(هل) : ...mi” burada; “(قد) : ...ştir” anlamındadır. (Bundan dolayı biz meâlde: “... ya!” anlamını verdik.) Yüce Allah'ın: “(هل أتى على الإنسان) : *İnsan üzerinden öyle uzun bir süre geçti ki...*” (el-İnsan, 76/1) buyruğunda olduğu gibidir. Bu açıklamayı Kutrub yapmıştır. Yani, ey Muhammed, örtüp bürüyenin haberi sana gelmiş bulunmaktadır. Bundan maksat da dehşet ve korkutucu halleriyle bütün mahlukatı kapsayan kıyamettir. Müfessirlerin çoğu bu açıklamayı yapmıştır.

Said b. Cübeyr ve Muhammed b. Ka'b da şöyle demişlerdir: “**Örtüp bürüyen**” kâfirlerin yüzünü örten cehennem ateşidir. Bu açıklamayı ayrıca Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunun delili de yüce Allah'ın: “*Yüzlerini de ateş kaplayacaktır*” (İbrahim, 54/50) buyruğudur.

Bütün yaratıkları örtüp bürüyen, diye de açıklanmıştır. Maksadın ölümden sonra diriliş için yapılacak olan ikinci üfürüş olduğu da söylenmiştir. Çün-

kü bu da bütün mahlukatı örtüp bürüyecektir.

“Örtüp bürüyen” cehennem ehlini örtüp bürüyen ateştir, diye de açıklanmıştır. Çünkü cehennemlikler oraya varacaklar ve ona atılacaklardır.

“Sana... geldi ya” buyruğunun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Yani bu senin de, kavminin de bildiği bir husus değildir.

İbn Abbas dedi ki: Burada zikredilmiş olan tafsilatlı şekliyle daha önce bu hususta kendisine bilgi gelmemiştir. (Bu açıklamaya göre: Geldi mi... anlamı tercih edilmiş olmaktadır.)

Buyruğun, Allah’ın Rasûlüne soru sormak sadedinde olduğu da söylenmiştir. Yani eğer sana “örtüp bürüyen”in haberi gelmemiş ise, işte gelmiş bulunmaktadır. el-Kelbi’nin açıklamasının anlamı da budur.

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ ﴿٣﴾

2. Yüzler vardır ki; o gün, korkulu ve zelildir.

3. Amel etmişler, yorulmuşlardır.

İbn Abbas dedi ki: Bu kimselere dair haber ona gelmediğinden ötürü yüce Allah ona bunlara dair haber vererek: “**Yüzler vardır ki; o gün**”, yani kıyamet gününde “**korkulu ve zelildir**” diye buyurmaktadır. Süfyan dedi ki: Azab dolayısıyla zelildir, demektir.

Oldukça zayıf görünümlü ve hareketsiz olan kimseye “hâşi”: korkulu ve zelil” denilir. Nitekim: Bir kimse zillet gösterip başını eğecek olursa “namazında huşû’ gösterdi” denilir. “(خَشَعَ الصَّوْتُ)”: Ses gizlendi” demektir. Yüce Allah da: “(وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ)”: *Rahmân’ın huzurunda sesler kısılmış olacak*” (Tâ-Hâ, 20/108) diye buyurmaktadır.

“**Yüzler**” ile kastedilen yüzlerin sahibi kimselerdir.

Katade ve İbn Zeyd: Ateş içerisinde “**korkulu ve zelildir**”, diye açıklamışlardır. Maksat, kâfirlerin tümünün yüzleridir. Bu açıklamayı Yahya b. Sellam yapmıştır.

Yahudi ve hristiyanların yüzlerinin kastedildiği de söylenmiştir ki, bu da İbn Abbas’ın görüşüdür.

Daha sonra yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **“Amel etmişler, yorulmuşlardır.”** Bu dünyada olanı bildirmektedir. Çünkü âhiret, amel yurdu değildir. O halde mana şöyledir: Yüzler vardır ki, dünya hayatında amel etmiş ve yorulmuşlardır, âhirette ise bunlar **“korkulu ve zelildir.”**

Dilciler şöyle demişlerdir: Bir kimse, eğer kesintisiz olarak yürüyüp devam edecek olursa: “(قَدْ عَمِلَ يَعْمَلُ عَمَلًا): Amel etti, eder, amel etmek” diye ondan sözedilir. Bulut için; sürekli şimşek çakar durursa, yine (aynı fiil kullanılarak): “Amel etti, eder” denilir. “(ذَا سَحَابٍ عَمِلَ): Bu çokça amel eden (çokça şimşek çakan) bir buluttur” denilir. Şair el-Hüzelî de şöyle demiştir:

حتى شاما قليل مؤمناً عملُ باتت طراباً وبات الليل لم يتم

“Nihayet gecenin bir vaktinde cılız bir şimşek onları önüne katıp
sürükleyecek olursa,

O susamış inekler (şimşegün olduğu yere) yürüyerek geceyi geçirirler ve
(o şimşek) gece boyunca da uyumaz (durmaksızın çakar.)”

“Yorulmuşlardır”, yorgun argın düşmüşlerdir, demektir. Bir kimse yorgun argın düştüğü zaman: “(نَصِبَ يَنْصِبُ نَصْبًا): Yoruldu, yorulur” denilir. Mastarı (نَصْبًا) diye de gelir. Bir kimseyi bir başkası yoracak olursa; “(أَنْصَبَ): Onu yordu” denilir.

ed-Dahhâk'ın rivayetine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Bunlar dünya hayatında yüce Allah'a isyan etmek ve küfre sapmak hususunda kendilerini yoran kimselerdir. Puta tapanlar, kitab ehlinde olan ruhban ve benzeri kâfirler bunlara örnektir. Yüce Allah bunların, -kendisi için ihlas ile yapılmış olanı müstesnâ- amellerini kabul etmeyecektir.

Said'in rivayetine göre; Katade, **“amel etmişler, yorulmuşlardır”** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Bunlar dünya hayatındayken yüce Allah'a itaat etmeyi büyüklüklerine yedirmedikleri için yüce Allah, ateşte ağır zincirleri sürüklemek, bukağıları taşımak, süresi ellibin yıl kadar olan bir günde Arasat denilen mevkide çıplak ve ayakkabısız olarak durmak sureti ile amel ettirmiş ve yormuş olacaktır.

el-Hasen ve Said b. Cübeyr şöyle demişlerdir: Dünyada iken bunlar, Allah için amel etmemişler, O'nun için yorulmamışlardır. Bu bakımdan onları cehennemde amel ettirmiş ve yormuş olacaktır.

el Kelbi dedi ki: Bunlar cehennem ateşinde yüzleri üzerinde (yüzüstü) çekileceklerdir. Yine ondan ve başkasından nakledildiğine göre onlar, cehennemde demirden bir dağı tırmanmakla yükümlü kılınacak ve en ileri derecede bu uğurda yorulacaklardır. Bu ise onların zincirlere, bukağılara vurulmuş olmaları, develerin çamurda battıkları gibi ateşe dalmaları, ateşten yüksek tepelere yükselmeleri, yine ateşten aşağı vadilere düşmeleri ve buna benzer ateşteki daha başka azaplara düşer olmalarıyla olacaktır. İbn Abbas da böyle demiştir.

“Yorulmuşlardır” anlamındaki buyruğu İbn Muhaysın, İsa ve Humeyd hal olarak nasb ile; “(نَاصِبٌ): Yorulmuş oldukları halde...” diye okumuşlardır ki; bu kıraati aynı zamanda Ubeyd, Şibl’den, o da İbn Kesir’den rivayet etmiştir. Bunun onların yerilmesi maksadıyla nasb ile okunduğu da söylenmiştir. Diğerleri ise ya sıfat olarak yahutta bir mübteda takdiri ile ref ile okumuşlardır. Bu durumda “(خَاشِعَةٌ): **Korkulu ve zelildir**” üzerinde vakıf yapılır. Bu mananın âhirette gerçekleşeceğini kabul edenlerin kanaatine göre ise (ref ile okuyuş) **“yüzler vardır ki”** hakkında haberden sonra gelen bir başka haber olabilir. Bu durumda **“korkulu ve zelildir”** üzerinde vakıf yapılmaz.

“Amel etmişler, yorulmuşlardır” buyruğunun, dünyada amel etmişler, âhirette yorulmuş olacaklardır, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamaya göre, buyruğun şu anlama gelme ihtimali vardır: O gün dünya hayatında amel etmiş, âhirette yorgun düşmüş olan yüzler **“korkulu ve zelildir.”**

İkrime ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Bunlar, dünya hayatında iken maksiyetler işlemişlerdir.

Said b. Cübeyr ve Zeyd b. Eslem dedi ki: Bunlar, manastırlarda yaşayan rahiplerdir. İbn Abbas da böyle açıklamıştır. ed-Dahhak’ın ondan naklettiği rivayette bu açıklama şekli geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer b. el-Hattab (r.a) Şam topraklarına gelince; oldukça yaşlı, saç başı birbirine karışmış, kir pas içinde, üzerinde siyah elbiseler bulunan bir rahib yanına geldi. Ömer onu görünce ağladı. Ona: Ey mü’minlerin emiri, neden ağlıyorsun? diye sorunca şu cevabı verdi: Bu zavallı bir hedefe varmak istedi, onu tutturamadı. Bir şeyler ümid etti, umduğunu elde edemedi. Daha sonra yüce Allah’ın: **“Yüzler var ki, o gün korkulu ve zelildir, amel etmişler, yorulmuşlardır”** buyruklarını okudu. el-Kisâî dedi ki:⁽¹⁾

(1) Buradan itibaren merhum müfessir, rahibin kir pas içerisinde olduğunu ifade eden lafızlarla tercüme ettiğimiz “mütekahhil” lafzı ile ilgili birtakım açıklamaları dilbilginlerinden nakletmektedir. Gereksiz gördüğümüz için bu birkaç satırlık açıklamayı ayrıca tercüme etmedik.

Ali (r.a)'dan gelen rivayete göre, burada sözü edilenler Haruralılardır. Yani Rasûlullah (sav)'ın kendilerini söz konusu ettiği ve haklarında şöyle buyurduğu Hâricîlerdir: "Onların namazlarına kıyasla siz kendi namazlarınızı, oruçlarına kıyasla kendi oruçlarınızı, amellerine kıyasla kendi amellerinizi çok basit görürsünüz. Fakat okun hedefini delip geçtiği gibi onlar da dinden öylece çıkarlar..."(1)

تَضَلَّى نَارًا حَامِيَةً ﴿٤٥﴾

4. Kızgın bir ateşe gireceklerdir.

Yani, o ateşin kavurucu sıcaklığı onlara isabet edecektir.

"**Kızgın**" alabildiğine sıcak, demektir. Bu ateş alevlendirilmiş ve uzun bir süre kızdırılmış bir ateştir. "(حَمِيَ النَّارُ)": Gün ısındı" ifadesi ile; "(حَمِيَ النَّارُ)": Tanrı ısındı" tabirleri de buradan gelmektedir. Bu iki kullanım için mastar; "(حَمِيَ)" diye gelir ki "harareti, sıcaklığı ileri dereceye vardı" anlamını ifade eder. el-Kisai'nin naklettiğine göre; "(اشْتَدَّ حَمِيُّ الشَّمْسِ)": Güneşin harareti arttı" şeklindeki kullanım ile; "(حَمَّوْهَا)": Onun harareti..." kullanımları aynı anlamdadır.

Ebu Amr, Ebu Bekr ve Yakub; "**Gireceklerdir**" anlamındaki buyruğunu; "(تَضَلَّى)": Girdirileceklerdir" diye "te" harfini ötreli okumuşlardır. Diğerleri ise üstün okumuşlardır. Şeddeli olarak; "(تَضَلَّى)": Girdirilecektir" diye de okunmuştur. Buna dair açıklamalar daha önceden: "*Gök çatladığı zaman*" (el-İnşikak, 84/1) Sûresi açıklanırken (12. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Maverdî dedi ki: Ateş, zaten hep kızgın ve sıcak olur. Kızgın ve sıcaklık da onun en asgari hali olmakla birlikte, o ateşi kızgınlık ve sıcaklıkla nitelendirmenin manası nedir? Böyle eksik bir mana ifade eden bu sıfat ile, bunu mübalağalı ifade etmek istemek nasıl açıklanabilir? diye sorulursa, şu cevabı veririz: Evvela burada "**kızgın**"dan ne kastedildiği hususunda dört farklı görüş vardır:

1- Bundan kasıt, onun sürekli kızgın olacağıdır. O, sönmesi ile birlikte kızgınlığı sona eren dünya ateşi gibi olmayacaktır.

2- "**Kızgın**"lıktan kastedilen, onun yasakların işlenip, haramların çiğ-

(1) *Buhari*, III, 1321, IV, 1928, V, 2281, VI, 2540; *Muvatta*, I, 204; *Müsned*, III, 33, 56, 60, 65, 224.

nenmesine karşı bir yasak bölge (himâ) oluşudur. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz herbir hükümdarın bir yasak bölgesi vardır ve şüphesiz Allah’ın yasak bölgesi O’nun haramlarıdır. Yasak bölge etrafında dolaşan bir kimsenin o bölgeye düşme ihtimali uzak değildir.”⁽¹⁾

3- Bu ateş, el değme kudretine karşı yahut ona temas edilmesine karşı kendisini -arşanın kendi inini himaye ettiği gibi- himaye eder. en-Nabiğa’nın şu beyiti de bu türdendir:

تعدو الذئاب على من لا كلاب له وتبقى صولة المستأيد الحامي

“Kurtlar, köpeği olmayanın üzerine hücum eder;
Fakat arslan kesilen ve kendisini koruyanın savletinden de
korunmaya çalışırlar.”

4- Bu, kızgınlık ve öfkenin verdiği harareten kızgın olduğu anlamındadır ki; bu da intikamın ileri derecesini anlatmak için kullanılan bir mübalağa ifadesidir. Yoksa burada maksat, muayyen olarak bir cismin hararetini kastetmiş değildir. Nitekim bir kimse intikam almak istediği vakit kızıp öfkelenildiği zaman: “Filan kişi kızdı” denilir. Yüce Allah bu anlamı: “Öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur” (el-Mülk, 67/8) buyruğunda dile getirmektedir.

تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ أِنِيَّةٍ ﴿٥٥﴾

5. Son derece sıcak bir çeşmeden içirileceklerdir.

“(الاني): Harareti en ileri derecesine ulaşmış olan” demek olup, “ertelemek” anlamına gelen (الانياء)’den gelmektedir.⁽²⁾ (Hadisteki): “(أَنِيَّتَ وَأَذِيَّتَ):

(1) Buhari, I, 28; Müslim, III, 1219; Tirmizi, III, 511; İbn Mace, II, 1318; Müsned, IV, 270.

(2) Merhum müfessirimizin bu lafzın anlamı ile ilgili açıklaması doğru olmakla birlikte mastarı ve kökü ile ilgili açıklaması doğru değildir. Ayetteki lafzın kökü E-N-Y(enâ)dır. Bu da hararetin ileri dereceye varması anlamındadır. (Bk. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XIV, 478; Râğ'b el-İsfahanî, *el-Müfredât*, Mısır, 1381/1961, s. 29; Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, *Mu'cemu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Tahran (ikinci baskıdan tıpkı basım), I, 65) Hemze'sinin medli kullanımı -müfessirimizin de belirttiği gibi- geç kalmak, gecikmek, geri kalmak gibi anlamlara gelir. (Bk. aynı yerler). Burada ise, ism-i fail olduğundan ötürü hemzesi medli gelmiştir. Nitekim tefsirin baskısını hazırlayanlar da düştükleri dipnotta bu hususa dikkat çekmişlerdir.

Hem geç kaldın, hem başkasına eziyet verdin"⁽¹⁾ tabiri de buradan gelmektedir. “(أَنَاءَ بَيْنَهُ إِيْنَاءَ) : Onu geciktirdi, alıkoydu, geç bıraktı” demektir. Yüce Allah'ın: “(يَطْوِفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آْنٍ) : *Onlar bunun ile son derece sıcak su arasında gidip gelecektir.*” (er-Rahman, 55/44) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır.

Tefsirlerde: “**Son derece sıcak bir çeşmeden**” yani, harareti en ileri dereceye kadar gelmiş olan çeşmeden, diye açıklanmıştır. Eğer bundan bir nokta dünyadaki dağlar üzerine düşecek olursa, bu dağlar hiç şüphesiz eriyecektir.

el-Hasen dedi ki: “**Son derece sıcak**”, harareti alabildiğine yüksek, demektir. Yaratıldığı günden beri cehennem, o pınarın üzerinde tutuşturulup, durmaktadır. Onlar, alabildiğine susamış halleriyle o pınara doğru itileceklerdir. İbn Ebi Necih'den nakledildiğine göre o, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu çeşme alabildiğine ısınmış ve içilecek zamanı gelmiş bir çeşme, demektir.

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ ﴿٦﴾

6. Onlar için “Darî”den başka bir yiyecek yoktur.

“**Onlar**”, cehennemlikler “**için Darî’den başka bir yiyecek yoktur.**” Yüce Allah, onların içeceklerini sözkonusu ettikten sonra yiyeceklerini sözkonusu etmektedir.

İkrime ve Mücahid dedi ki: **Darî**; yere bitişik dikenli bir bitki olup, taze olması halinde Kureyşliler buna şibrik derler. Kuruduğu vakit; darî’ adını alır. Hiçbir hayvan ve davar ona yaklaşıp, onu yemez. Öldürücü bir zehirdir. En kötü ve en berbat bir yiyecektir. Genel olarak bütün müfessirler bu kanaattedir.

Ancak ed-Dahhak, İbn Abbas’tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu, denizin attığı bir şeydir. Ona darî’ denilir. İnsanların değil, hayvanların gıdalarındandır. Develer bunu yemeye koyulacak olurlarsa bir türlü doymazlar ve zayıflıklarından dolayı telef olur, giderler.

(1) İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, I, 473; İ. Malik, *el-Müdevvene*, I, 160; İ. Şafîî, *el-Umm*, I, 198; İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, XXIV, 441.

Ancak sahih olan, cumhûrun dediği şekilde onun bir bitki olduğudur. Şa-ir Ebu Zueyb şöyle demiştir:

رَعَى الشَّبْرَقَ الرِّبَانُ حَتَّى إِذَا ذَوَى وَعَادَ ضَرْباً بَانَ مِنْهُ النَّحَاصُ

“O taze şibrik otunu otladı, nihayet kuruyup zayıflayıp da
Artık darî’ haline gelince, ondan gebe olmayan yabancı dişi eşekler uzaklaştı.”

el-Huzelî de meraları kötü birtakım develerden sözederken şöyle demiştir:

وَحُبْنٌ فِي هَزَمِ الضَّرِيعِ فَكَلَهَا حَذَبَاءُ دَامِيَةُ الْبَدِينِ حَرُودُ

“Kırılıp parçalanmış darî’ otu ile başbaşa kaldılar hepsi de
Sırtları kamburlaşmış, önayakları kanamış, hemen hemen süt veremez olmuşlar.”

el-Halil dedi ki: Dari’ çok kötü kokan denizin attığı yeşil bir bitkidir. el-Valibi, İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakletmektedir: O ateşten bir bitkidir. Eğer bu bitki dünyada olsaydı yeryüzünü ve üzerindeki herşeyi yakardı.

Said b. Cübeyr: O taştır, demiştir. İkrime de böyle demiştir.

Ancak daha kuvvetli olan, bunun dünyadakine benzer dikenli bir bitki olduğudur. İbn Abbas’tan, onun Peygamber (sav)’dan rivayetine göre, Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dari’ dikene benzeyen sabır denilen bitkiden daha acı, leşten daha kötü kokan, ateşten daha sıcak, cehennem ateşinde bulunacak bir şeyin adıdır. Allah ona Dari’ adını vermiştir.”⁽¹⁾

Hâlid b. Ziyâd dedi ki: Ben el-Mütevekkil b. Hamdan’a şu: **“Onlar için Dari’den başka bir yiyecek yoktur.”** âyeti hakkında soru sorulduğunu ve sorana şu cevabı verdiğini duydum: Bana ulaştığına göre, Dari’; cehennem ateşinden bir bitkidir. Onun meyvesi irin ve kandır, sabırdan daha acıdır. Onların yiyecekleri bu olacaktır.

el-Hasen dedi ki: Bu, yüce Allah’ın mahiyetini saklı tuttuğu azaptandır.

(1) Deylemî, *Firdevs*, II, 434.

İbn Keysan dedi ki: Bu önünde tazarruda bulunup, zelil kalacakları ve kendisinden ötürü, ondan kurtulmak maksadıyla, yüce Allah'a niyaz edecekleri bir yiyecektir. Bundan dolayı ona bu isim verilmiştir. Çünkü onu yiyen bir kimse onu yemekten muaf tutulmak için tazarruda bulunacaktır. Bu ise oldukça iğrenç ve son derece ağır ve kaba olduğundan dolayıdır. Ebu Cafer en-Nehhâs dedi ki: Bu tabirin zelil, yani yalvarıp yakaran halde bulunan "ed-darî"den türemesi mümkündür. Yani böyle bir kimse karşı karşıya bulunduğu kötülükten dolayı oldukça zelildir ve bir tazarru (yalvarıp, yakarma hali) gelip onu bulur.

Yine el-Hasen'den bunun zakkum olduğunu söylediği nakledilmiştir. Cehennemdeki bir vadi olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah bir başka yerde: *"Artık bugün burada onun hiçbir yakın dostu yoktur. Ğıslinden başka hiçbir yiyeceği de yok."* (el-Hakka, 69/35-36) diye buyurmakta iken, burada: "Darî'den başka bir yiyecek yoktur" diye buyurmaktadır. Darî' ise el-Ğıslinden başka bir şeydir. Bu iki buyruğun birlikte anlaşılması (cem'i) şöyle olur: Cehennem ateşi aşağı doğru basamaklar halindedir. Onlardan kimisinin yiyeceği zakkum, kimisinin yiyeceği ğıslın, kimisinin yiyeceği de darî' olacaktır. Kimilerinin içeceği kaynar su, kimilerinin içeceği de irin olacaktır.

el-Kelbi dedi ki: Darî'; kendisinden başka hiçbir yiyeceğin bulunmadığı bir derecede, zakkum ise bir başka derecede olacaktır. Her iki âyetin farklı iki hal ile ilgili olması ve böylece anlaşılması da mümkündür. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmuştur: *"Onlar bunun ile sıcak su arasında gidip geleceklerdir."* (er-Rahmân, 55/44)

el-Kutebi şöyle demiştir: Darî'in ve zakkum ağacının ateşte biten iki bitki olması, yahutta ateşin yakıp bitirmesi sözkonusu olmayan bir cevher (öz)den meydana getirilecek olması da mümkündür. Aynı şekilde zincirler, bukağılar, oranın akrepleri ve yılanları da böyle olacaktır. Eğer bunlar bizim bildiğimiz şekilde olsalardı cehennem ateşinde kalmaları sözkonusu olmazdı. Ayrıca şöyle demiştir: Yüce Allah, hazır bulunanlar vasıtası ile kendi nezdinde gaib olanlara dair bize delili göstermiş bulunmaktadır. İsimler delaletleri bakımından uyum arzederken, manalar birbirlerinden farklıdır. Aynı şekilde cennette bulunan ağaçlar ve döşekler de böyledir.

el-Kuşeyri dedi ki: el-Kutebi'nin bu açıklamasından daha güzeli de bizim şöyle dememizdir: Azapları devam etsin diye cehennemde kâfirlerin kalmasını sağlayan yüce Allah, kâfirleri onlarla azaplandırınsın diye, cehennem ateşinde zakkum ağacına vesair bitkilere kalıcılık verecektir.

Bazılarının iddia ettiklerine göre bizatihi Darî' ateşte yetişmez. Onlar bundan yemeyeceklerdir. O halde Darî'; davarların gıdalarındandır, insanların gıdaları arasında yer almaz. Develer bunu yemeye koyulacak olurlarsa, bir türlü doymazlar ve açlıktan ölür giderler. Bu kimseler kendilerini doyuracak şeyler yemek istediler. İşte Darî' bu gibi kimselere misal olarak verilmiştir. Onlar, gıdası Darî' olan kimselerin azab edileceği gibi, açlık ile azab edilecektir.

et-Tirmizî el-Hakîm şöyle demiştir: Bu oldukça basit ve oldukça sıradan bir tevildir. Sanki onlar yüce Allah'ın kudreti hakkında hayrete düşmüş, bu toprakta, bu Darî' yetiştirenin cehennemin ateşinin yandığı yerde yetiştirmeye kadir olmadığını düşünmüş gibidirler. Halbuki yüce Allah, bu dünya hayatında yemyeşil ağaçtan bizim için ateş yaratmıştır. Fakat ne ateş ağacı yakar, ne de ağaçta bulunan suyun nemliliği ondaki ateşi söndürür. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Hemen ondan ateş yakıyorsunuz."* (Yasin, 36/80) Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Biz onları kıyamet günü ... yüzükoyun haşredeceğiz"* (el-İsra, 17/97) buyruğu nâzil olunca ey Allah'ın Rasûlü diye soruldu, insanlar yüzleri üzere nasıl yürüyeceklerdir? Şöyle buyurdu: "Onları ayakları üzerinde yürüten kimse, yüzükoyun onları yürütmeye de kadirdir."⁽¹⁾ O halde bu gibi hususları ancak kalbi zayıf olan kimseler hayretle karşılar. Yüce Allah bizlere: *"Derileri piştikçe azabı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz."* (en-Nisa, 4/56); *"Gömlekleri katrandandır."* (İbrahim, 14/50); *"Çünkü Bizim yanımızda, ağır bukağılar... var."* Ve: *"Yakıcı bir ateş de var, boğazı tıkayıp kalan bir yiyecek... de vardır."* (el-Müzzemmil, 73/12-13) diye buyurmuştur.

Bir görüşe göre bu, içinde diken bulunan yiyecektir. O halde azab bu şeylerle çeşitlilik arzedecektir.

لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنَ جُوعٍ ﴿٧﴾

7. O, ne semirtir, ne de açlığa karşı fayda verir.

Yani Darî' yiyen bir kimse şişmanlamaz. Hem diken yiyen nasıl şişmanlayabilir ki?

Müfessirler şöyle demiştir: Bu (bir önceki) âyet-i kerime nazil olunca, müş-

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 437; Tirmizî, V, 305; *Müsned*, II, 363.

rikler şöyle dedi: Şüphesiz ki bizim develerimiz Darî' ile semirmektedirler. Bunun üzerine: **"O, ne semirtir, ne de açlığa karşı fayda verir."** buyruğu nazil oldu. Hem onlar yalan söylemişlerdir. Çünkü develer onu henüz taze iken, kurumadan otlarlar. Bu ot kurudu mu onu yemezler. Bir görüşe göre onlar bu hususta tereddüde düşmüşlerdir. Bunu diğer faydalı bitkiler gibi sanmışlardır. Çünkü "müdâra'a" (darî' ile aynı kökten); birbirine benzemek anlamına gelir; fakat onlar bu otun semirtmediğini, açlığa karşı bir faydasının da olmadığını görmüş oldular, öğrendiler.

وَجُودَ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةً ۖ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةً ۖ ﴿٨﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ۖ ﴿٩﴾

8. Yüzler de vardır ki o gün, nimetin eseri görülür onlarda.

9. Amellerinden dolayı hoşnutturlar.

10. Yüksek bir cennettedirler.

"Yüzler de vardır ki o gün, nimetin eseri görülür onlarda." Nimet sahibidir onlar. Bu yüzler, mü'minlerin yüzleridir. Yaptıklarının akıbeti ve salih amellerinin karşılığı olarak kendilerine verilenleri görünce sevinmiş olacaktırlar. **"Amellerinden dolayı."** Dünyada iken işledikleri amellerinden ötürü, amellerinin karşılığında, kendilerine cennet verileceği vakit, âhirette **"hoşnutturlar."** Yani bu kimseler, yaptıkları işlerin mükâfatı sebebiyle hoşnut olacaktırlar.

Âyetin başında hazfedilmiş bir "vav" vardır ki: "(ووجوه يومئذ)": Ve o günde öyle (başka) yüzler de vardır ki... anlamındadır. Bu "vav" bu tür yüzler ile daha önce kendilerinden sözedilmiş yüzlerin arasındaki farkı belirtmek içindir. Buradaki **"yüzler"** tabiri bizzat insanların kendilerini ifade eder.

"Yüksek bir cennettedirler." Yüceltilmiş, yükseltilmiş bir cennettedirler. Çünkü bu cennet, önceden de geçtiği üzere semâların üstündedir. "Değeri yüksek" diye de açıklanmıştır. Çünkü o, cennetlerde canların çektiği ve gözlerin zevk duyacağı herşey vardır ve onlar o cennetlerde ebedi kalıcıdırlar.

لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ۖ ﴿١١﴾

11. Orada boş söz işitmezler.

Hoşlanılmayan, bayağı, aşağılık söz işitmezler demektir. Yüce Allah bu-

radâ: "(لاغية): **Boş söz**" diye buyurmuştur. (اللُّغَا), (اللُّغَا) ile (اللُّغَا) hep aynı anlamdadır. Şair de şöyle demiştir:

عَنِ اللُّغَا وَرَفَثِ التَّكْلِيمِ

"Boş söz ve çirkin konuşmalardan..."

el-Ferrâ ve el-Ahfeş dedi ki: Orada, boş, tek bir kelime dahi işitmezler. Bundan neyin kastedildiği hususunda altı görüş vardır.

1- Yalan, iftira ve yüce Allah'ın inkârı ve küfür sözler. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

2- Batıl ve günah işitmezler. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

3- Kasıt sövmektir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

4- Masiyettir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

5- Orada herhangi bir kimsenin yalan yere yemin ettiği işitilmez. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. el-Kelbî dedi ki: İster doğru, ister yalan yere kimsenin yemin ettiği cennette işitilmeyecektir.

6- Onların konuşmaları arasında boş bir kelime dahi duyulmaz. Çünkü cennet ehli, ancak hikmet ile, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği sürekli nimetler dolayısıyla, Allah'a hamd ile konuşurlar. Bu açıklamayı da yine el-Ferrâ yapmıştır. Bu, sözü geçen bütün görüşleri de kapsayacak genellikte olduğundan ötürü en güzelleridir.

Ebu Amr ve İbn Kesir ("**İşitmezler**" anlamındaki fiili) meçhul bir fiil olarak "ye" ile: "(لا يُسْمَع)": İşitilmez" diye okumuşlardır. Nafi de böyle okumuş olmakla birlikte "ye" yerine ötreli "te" ile okumuştur. Çünkü: "(لاغية)": Boş söz" müennes bir isimdir. Bundan dolayı fiili de müennes okumuştur.

"Ye" ile okuyanların bu şekilde okumalarının sebebi ise, isim ile fiil arasında cer harfi ve mecrurun geldiği bir hal oluşundan dolayıdır. Diğerleri ise üstün "te" ile okumuşlardır.

"(لاغية)": **Boş söz**" şeklinde nasb ile okunması, bunun (yani boş söz işitmenin) yüzlere isnad edilmesi dolayısıyladır. Yani yüzler, orada boş söz işitmeyeceklerdir.

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ
﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾

12. Orada akan bir pınar vardı.:

13. Orada yüksek tahtlar vardır.

14. Yerleştirilmiş sürahiler;

15. Dizilmiş yastıklar,

16. Ve etrafa yayılmış, son derece kıymetli yaygılar vardır.

“Orada” kaynayıp coşan su, yerin üstünde yatakları bulunmaksızın, lezzetli çeşitli içeceklerden “**akan bir pınar vardır.**” Daha önce el-İnsan Sûresi’nde (76/6. âyetin tefsirinde) orada birden çok pınarların bulunduğu da-ir açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. O halde burada “**bir pınar**” birçok pınarlar anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

“Orada yüksek tahtlar vardır.” Rivayet olunduğuna göre bu tahtların yüksekliği, yüce Allah dostunun sahib olduğu, etrafındaki mülkü görmesi için sema ile arz arası kadar olacaktır.

“Yerleştirilmiş sürahiler” yani ibrikler ve kablar vardır. İbrik; kulpu ve emziği olana denilir. Sürahi ise; kulpu ve emziği olmayan su kabına denilir. Buna dair açıklamalar daha önceden ez-Zuhruf Sûresi’nde (43/71. âyetin tefsiri, 2. başlık ve devamında) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

“Dizilmiş” biri diğerinin yanında “yastıklar” vardır. Bunun tekili: (نَمْرُقَةٌ) ’dir. Şair şöyle demiştir:

وإنَّا لَنَجْرِي الكَاسَ بَيْنَ شُرُوبِنَا وَبَيْنَ أَبِي قَابُوسَ فَوْقَ النَّمَارِقِ

“Ve bizler kâşeleri çokça içenlerimiz ile

Ebu Kabûs arasında, yastıklar üzerinde gezdirir dururuz.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

كُهُولٌ وَشَبَانٌ حِسَانٌ وَجُوهُهُمْ عَلَى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَنَمَارِقِ

"Olgun yaşlılar ve yüzleri güzel gençler,
Dizilmiş tahtlar ve yastıklar üzerinde."

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "(الْشَّرْق) ile (الْشَّرْقَة): Küçük yastık" demektir. ("Nun" harfi) kesreli olarak; (الْشَّرْقَة) da bu anlamdadır ki; bu Yakub'un naklettiği bir söyleyiş tarzıdır. (Arapların) devenin eğeri üzerindeki küçük yastığa da bu ismi verdikleri olur. Bu açıklama Ebu Ubeyd'den nakledilmiştir.

"Ve etrafa yayılmış, son derece kıymetli yaygılar vardır." Ebu Ubeyde dedi ki: "(الرَّايِي): Yaygılar" demektir. İbn Abbas dedi ki: "(الرَّايِي) İnce kâdifeleri bulunan küçük yastıklar" demektir. Bunun tekili, (رُزِيَّة) diye gelir. el-Kelbî ve el-Ferrâ da böyle demişlerdir.

"(الْبَثْرَة): Etrafa yayılmış" yayılmış, serilmiş demektir. Bu açıklamayı Kattade yapmıştır.

Biri diğerinin üstünde diye de açıklanmıştır ki, bu da İkrime'nin görüşüdür. Pek çok diye de açıklanmıştır. Bu da el-Ferra'nın görüşüdür. Meclislerde etrafa dağılmış diye de açıklanmıştır. Bu açıklama da el-Kutebî'ye aittir.

Derim ki: Bu daha doğrudur. Çünkü bunlar (bu değerli yaygılar) pek çok ve etrafa yayılmış olacaktır. "(وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ): *Ve orada her çeşit canlıyı ürettip yaymasında*" (el-Bakara, 2/164) buyruğunda da aynı kökten gelen lafız kullanılmıştır.

Ebu Bekr el-Enbari dedi ki: Bize Ahmed b. el-Huseyn anlattı, dedi ki: Bize Huseyn b. Arafe anlattı, dedi ki: Bize Ammar b. Muhammed anlattı, dedi ki: Ben Mansur b. el-Mutemir'in arkasında namaz kıldım. O: "*Sana örtüp bürüyenin haberi geldi ya*" (1. âyet) sûresini okudu. Bu sûrede: **"Ve etrafa yayılmış, son derece kıymetli yaygılar vardır."** Orada nimetler içerisinde huzurla yaslanmış olacaklardır, diye okudu.

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾

17. Artık onlar bakmazlar mı devenin nasıl yaratıldığına?

Müfessirler dedi ki: Yüce Allah, her iki yurdun sahiplerinin halini sözkonusu edince kâfirler bu işe hayret ettiler, yalanlayıp inkar ettiler. Yüce Allah da onlara, kendi sanat ve kudretini, herşeye güç yetiren, mutlak kadir oldu-

ğunu hatırlattı. Nitekim o canlıları yeri ve göğü yaratandır. Sonra öncelikli olarak deveyi sözkonusu etti. Çünkü deve Araplar arasında pek çoktur. Onlar filleri görmemişlerdi. Bundan dolayı şanı yüce Allah, pek büyük bir yaratışını küçük bir mahlukun emrine verdiğini hatırlatarak buna dikkatlerini çekti. Bu küçük varlık, bu büyük varlığı yularından çekip götürüyor, onu çöktürüyor, kaldırıyor. Deve yerinde çökmüş iken ona ağır yükleri yükletiyor ve bu ağır yüküyle yerinden kalkıyor. Bu özellik, onun dışında hiçbir hayvan da yoktur. Onlara, yarattığı büyük bir mahluku, yarattıklarından küçük bir varlığın emrine verdiğini gösterdi ve bununla; onlara, vahdaniyetinin ve büyük kudretinin delilini de göstermiş oldu.

Hikmet sahiblerinden birisinden nakledildiğine göre, o deveden ve hari kulâde yaratılışından söz etmiş. Ancak bu şahıs devenin bulunmadığı bir yer de yetişmişti. Bir süre düşündükten sonra şöyle dedi: Muhtemeldir ki bu develerin boynu uzun olmalıdır. Yüce Allah bu develerin karanın gemilerini olmasını murad ettiğinden ötürü onlara susuzluğa katlanabilme kabiliyetini verdi. Öyle ki; onlar on gün hatta daha fazla susuz kalabilmektedirler. Çöllerde ve tehlikeli geçiş yerlerinde bitip de diğer hayvanların otlamadığı her bir şeyi otlayacak şekilde yarattı.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah, onlara yüksek tahtları hatırlatınca onlar: Bunlara nasıl çıkacağız, dediler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi ve develerin üzerine yükler vurulsun diye çöktüklerini, sonra da ayağa kalktıklarını anlattı. İşte bu tahtlar da böyle olacaktır. Önce alçalacaklar, sonra yükseleceklerdir. Bu anlamdaki açıklamaları Katade, Mukatil ve başkaları yapmıştır.

Burada sözü edilen develerin pek büyük bulut parçaları olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı el-Müberred yapmıştır. es-Sa'lebî dedi ki: Burada sözü geçen "**develer**"ın bulutlar olduğu söylenmiş ise de, ben bunun imamlarımızın kitaplarında bir temelini olduğunu göremedim.

Derim ki: el-Asmaî Ebu Said Abdu'l-Melik b. Kurayb'ın naklettiğine göre Ebu Amr şöyle demiştir: Bu "**Artık onlar bakmazlar mı devenin nasıl yaratıldığına**" buyruğunda; (الْأَيْل) kelimesini şeddesiz olarak okuyanların bu okuyuşu ile maksat devedir. Çünkü deve dört ayaklılardanandır. Yere çöker ve onun üzerine yük vurulur. Diğerleri ise dört ayaklı olmakla birlikte, yük onlara ayakta oldukları halde vurulur. Bu kelimeyi şeddeli olarak okuyanların okuyuşuna göre ise, bununla su ve yağmur taşıyan bulutlar kastedilmiş olur.

el-Maverdi dedi ki: Buradaki: (الْأَيْل) kelimesinde iki şekil sözkonusudur.

Daha kuvvetli ve meşhur olan birinci görüşe göre bundan kasıt, dört ayaklılardan olan develerdir. İkinci görüşe göre ise, maksat bulutlardır. Eğer bunlarla maksat bulutlar ise, bulutlardaki ilâhî kudrete delil teşkil eden belgeler ve bütün yaratıklarına fayda sağlayan genel menfaatlerden dolayı söz konusu edilmiştir. Eğer dört ayaklılardan olan develer kastedilmiş ise, diğer hayvanlara göre develerin daha çok faydalı oluşundan dolayıdır. Çünkü hayvanlar sağmal, binek, yiyecek ve yük hayvanları olmak üzere dört türdür. Develerde bu dört özellik de vardır. Dolayısıyla nimet olmak özellikleri daha geneldir, ilahî kudretin onlarda tecellisi daha mükemmeldir.

el-Hasen dedi ki: Yüce Allah'ın deveyi özellikle sözkonusu etmesi, hurma çekirdeklerini yemesi, ot otlaması ve bununla birlikte süt vermesi dolayısıyladır. Yine el-Hasen'e develer hakkında soru sorulmuş ve: Filin acaibliği bundan büyüktür, demişler. O da şu cevabı vermiş: Araplar ile filler arasında uzak bir mesafe vardır. Diğer taraftan fil eti yenmez bir çeşit domuzdur. Sirtına binilmez, sütü sağılmaz.

Şureyh şöyle derdi: Haydi hep birlikte (Kufe'de develerin geldiği çarşı olan) el-Künâse'ye çıkalım ve develerin nasıl yaratıldıklarına bir bakalım.

“(الابل) : **Deve**” lafzının aynı kökten tekili yoktur, müennes bir lafızdır. Çünkü kendi lafzından tekili olmayan çoğul isimler, şâyet insanların dışındaki varlıkların adı ise müenneslik onların ayrılmaz bir özelliğidir. Bu lafızların küçültme ismi yapıldığı takdirde sonlarına “he (yuvarlak te)” getirilir. O bakımdan: “(أبيلة وغيمة) : Devecik, koyuncuk” ve benzer şekilleri kullanılır. Devenin bu lafzı bazan hafif olsun diye “be” harfi sakın olarak; (إبل) diye kullandıkları da olur. Çoğulu, (آبال) diye gelir.

وَالِى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ۞ (۱۸) ۞ وَالِى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ۞
 ۞ (۱۹) ۞ وَالِى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ۞ (۲۰) ۞

- 18. Göğün nasıl yükseltildiğine,
- 19. Dağların nasıl dikildiklerine,
- 20. Ve yerin nasıl yayılıp, döşendiğine?

“Göğün nasıl” yerden direksiz olarak “yükseltildiğine”; ona hiçbir şeyin erişemeyeceği kadar yükseltildiğine, diye de açıklanmıştır.

“Dağların” yıkılıp, yok olmayacak şekilde yerin üzerinde “nasıl dikildiklerine...”

Şöyle ki; yer yayılıp döşendiğinde çalkalandı, yüce Allah, dağlarla orayı sağlamlaştırdı. Nitekim şöyle buyurmaktadır: *“Ve yer onları çalkalamasın diye onda sağlamlaştırıcı kazıklar yarattık.”* (el-Enbiya, 21/31)

“Ve yerin nasıl yayılıp döşendiğine” Yayılıp, uzatıldığına.

Enes dedi ki: Ali (r.a)'ın arkasında namaz kıldım. O: “(كَيْفَ خَلَقْتُ): Nasıl yarattığıma” “(رَفَعْتُ): Yükselttiğime”; “(نَصَبْتُ): Diktiğime” ve “(سَطَخْتُ): Yayılıp döşediğime” diye “te” harflerini ötreli olarak zamiri yüce Allah'a izafe ederek okudu. Muhammed b. es-Semeyka' ve Ebu'l-Âliye de böyle okurdu. Bu okuyuşda meful mahzuf olmakla birlikte anlamı (خَلَقْتُهَا): On(lar)ı ... yarattığıma” şeklindedir. Diğerleri de bu şekilde açıklanır.

el-Hasen, Ebu Hayve ve Ebu Recâ' **“yayılıp döşendiğine”** anlamındaki lafzı “tı” harfini şeddeli, “te” harfini de sakin olarak; (سَطَخْتُ) diye okumuşlardır. Çoğunluk da böyle okumuş olmakla birlikte, ancak onlar “tı” harfini şeddesiz okumuşlardır.

Yüce Allah, öncelikle deveyi sözkonusu etti. Başkasını da öncelikle sözkonusu etseydi yine değişen bir şey olmazdı.

el-Kuşeyri dedi ki: Bu böyle bir dizilişte bir çeşit hikmetin aranacağı türden anlatımlardan değildir.

Şöyle de denilmiştir: Deve Araplar açısından insanlara en yakın olan varlıktır. Çünkü deve, onların nezdinde çoktur ve onlar insanlar arasında develeri en iyi tanıyanlardır. Aynı şekilde develerin faydaları diğer hayvanların faydalarından daha fazladır. Develerin eti yenir, sütleri içilir, onlara hem yük vurulur, hem sırtlarına binilir. Üzerlerinde oldukça uzak mesafeler katedilir. Susuzluğa karşı dayanıklıdırlar, çok az yem isterler, çokça yük taşırlar. Arapların mallarının çoğunluğunu da develer teşkil etmektedir. Develer sırtında, insanlardan uzaklarda tek başlarına yol alır giderlerdi. Bu durumda olan kimselerin, elbette yanlarında bulunanlar üzerinde düşünmeleri tabiidir. O önce bindiği hayvana bakar, sonra gözünü semaya uzatır, sonra yere bakar. O bakımdan onlara da bu yaratıklar üzerinde dikkatle düşünmeleri emrolundu. İşte bunlar dilediğini yaratan ve herşeye güç yetiren mutlak yaratıcının, eşsiz sanatkârın varlığının en açık bir delilidir.

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ ﴿٢٢﴾
 إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ
 إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

21. Artık sen hatırlat! Sen ancak bir hatırlatıcısın.
22. Üzerlerine musallat olan bir zorba değilsin.
23. Fakat kim yüz çevirip, inkâr ederse,
24. Allah, onu en büyük azab ile azablandırır.
25. Şüphesiz yok ki dönüşleri yalnız Bizdir.
26. Sonra da hesaplarını görmek de şüphesiz yalnız Bize aittir.

“Artık” ey Muhammed “sen” onlara “hatırlat” öğüt ver ve korkut! “Sen ancak bir hatırlatıcısın.” Bir öğüt verensin. “Üzerlerine musallat olan bir zorba değilsin.” Yani onlara musallat kılınmış birisi değilsin ki, onları öldüresin. Daha sonra bu âyet-i kerimeyi kılıç âyeti (cihadı emreden âyet) nes-hetmiştir.

Harun el-A’ver, “bir zorba” anlamındaki lafzı “tı” harfini üstün olarak; (بِمُصَيِّرٍ) diye okumuştur. (الْمُصَيِّرُونَ): *Egemen olanlar*” (et-Tur, 52/37) buyruğunda da böyle okumuştur. Bu Temimlilerin söyleyişidir.

es-Sıhah’ta şöyle denilmektedir: (المُصَيِّر) ile (المُصَيِّر): Bir şey üzerinde onu kontrol etmek, durumlarını görüp gözetlemek, amelini yazmak üzere musallat olan” demektir. Bunun asıl kökü (السطر): Satır”dan gelmektedir. Çünkü satırın ihtiva ettiği anlamlardan birisi de belirli bir sınırı aşmamasıdır. Buna göre kitab da “satır satır yazılmış” (anlamında): (مسطر) ’dır. Bu işi yapan kimse: (مسطر) ile (مُصَيِّر) anılır. (سَيَّطَرْنَا عَلَيْهِمْ): Bizim üzerimizde egemen oldun, musallat oldun” denilir. Yüce Allah da: (لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ): **Üzerlerine musallat olan bir zorba değilsin**” diye buyurmaktadır. (سَطَرَهُ): Onu yere yıktı” anlamındadır.

“Fakat kim yüz çevirip, inkâr ederse” buyruğu munkatı’ bir istisna olup; ama verilen öğüt ve yapılan hatırlatmalardan yüz çevirenlere gelince... demektir.

“Allah, onu en büyük azab ile azablandırır.” Bu da azabı sürekli olan ce-

hennemdir. Yüce Allah'ın: **“En büyük”** diye buyurması onların dünya haya-
tında iken açlık, kıtlık, esir edilmek ve öldürülmekle azab edilmiş olmaların
dan dolayısıdır. Bu tevilin (yorumun) delili İbn Mesud'un:
“(إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ فَإِنَّهُ يُعَذِّبُ اللَّهُ)”: Fakat kim yüz çevirip inkâr ederse, şüphesiz ki Al-
lah onu azablandıracaktır” şeklindeki okuyuşudur.

Bu istisnânın muttasıl olduğu da söylenmiştir. Yani, sen yüz çevirip, in-
kâr eden kimseler dışındakilere musallat değilsin. Bunlara ise cihad ile mu-
sallat kılınmışsın. Bundan sonra da Allah onu en büyük azab ile azaplandı-
racaktır. Bu takdire göre âyet-i kerimede nesh sözkonusu değildir.

Rivayet edildiğine göre, Ali (r.a)'a irtidad etmiş bir adam getirildi. Üç gün
süreyle tevbe etmesini istedi, fakat tekrar İslâma dönmedi. Onun boynunu
vurdu ve: **“Fakat kim yüz çevirip inkâr ederse”** âyetini okudu. (Bu durum-
da Ali (r.a) da istisnânın muttasıl olduğunu ifade etmiş olmaktadır.)

İbn Abbas ve Katade (istisnâ edatını) şeddesiz olarak başlangıç ve uyarı
edatı olmak üzere; “(أَلَا)”: Dikkat edin...” diye okumuşlardır. İmruu'l-Kays'ın
şu mısraında olduğu gibi:

أَلَا رَبُّ يَوْمَ لَكَ مِنْهُمْ صَالِحٌ

“Evet, dikkat et senin onlardan (muradını aldığın) nice
güzel günlerin geçmiştir.”

Bu açıklamaya göre buradaki: “(مَنْ)”: Kim” lafzı şart içindir. Cevabı ise **“Al-
lah onu... azaplandırır”** buyruğudur. “Fe”den sonraki mübtedâ ise gizlidir.
İfade: “(فَهُوَ يُعَذِّبُهُ اللَّهُ)”: Allah onu azaplandırır” takdirindedir.⁽¹⁾ Çünkü eğer
“fe”den sonra gelen fiil ile cevap verilmek istenmiş olsaydı o takdirde;
“(إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ فَإِنَّهُ يُعَذِّبُهُ اللَّهُ)”: Ancak yüz çevirip kâfir olanı Allah azaplandırır” sek-
linde gelmesi gerekirdi.

“Şüphe yok ki” ölümden sonra **“dönüşleri bizedir.”**

“(آبَ يَتُوبُ)”: Döndü, döner” denilir. Ubeyd şöyle demiştir:

وَكُلُّ ذِي غِيَةٍ يَتُوبُ وَغَائِبِ الْمَوْتِ لَا يَتُوبُ

(1) **“Kim”** anlamındaki lafzın şart için kabul edilmesi halinde buyruk; “Kim yüzçevirip nan-
körlük ederse, Allah da onu en büyük azab ile azaplandırır” diye meâllendirilir.

"Her ayrılan mutlaka geri döner.
Fakat ölüm ile ayrılan asla geri dönmez."

Ebu Cafer, "**dönüşleri**" anlamındaki lafzı şeddeli olarak: (إِنَابُهُمْ) diye okumuştur. Ebu Hatim ise: Şeddeli okuyuş caiz değildir. Eğer böyle bir okuyuş caiz olsaydı, aynı şeyin: (الصَّيَام): Siyam (oruç) ile (الْقِيَام): Kıyam" lafızlarında da caiz olmalıydı.

Aynı anlamda iki ayrı söyleyiş oldukları da söylenmiştir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Ebu Cafer el-Medenî "dönüşleri" anlamındaki lafzı ("ye" harfi) şeddeli olarak okumuştur. Bunun açıklaması ise "fîal" vezninde: (أَيْب)'in mastarı olmasıdır. Bunun (الْإِيَاب)'den geldiği de söylenmiştir yahutta onun aslı "fi'al" vezninde: (إَوَابًا) şeklinde; (أَوْب)'den gelmesi de sözkonusu olabilir. Diğer taraftan; (إِيْرَابًا)'in "divvân" lafzının "divan" diye kullanılmasına benzer, diye de açıklanmıştır. Daha sonra "seyyid" ve benzeri kelimelerin aslına yapılan uygulama, bu kelimeye de yapılmıştır.

(Ğaşiye Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

fecr *Sûresi*

1-30. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir. Otuz âyet-i kerimedir.

وَالْفَجْرِ ۝۱ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ۝۲

1. Andolsun fecre

2. Ve on geceye.

“**Andolsun fecre**” buyruğu ile yüce Allah, fecre yemin etmektedir.

“*Ve on geceye. Hem çifte hem de teke, yürüyüp gittiği zaman da geceye...*”

(3. ve 4. âyetler) buyruklarında beş yemin vardır.

“**Fecr**”in ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Kimileri burada fecr, her gün karanlığın gündüzden ayrılmasıdır, demiştir. Bu açıklamayı Ali, İbn ez-Zübeyr ve İbn Abbas (r.a) yapmışlardır.

Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre maksat, gündüzün tamamıdır. Ondan fecr diye sözedilmesi, fecr'in gündüzün başı oluşundan dolayıdır.

İbn Muhaysın, Atiyye'den, onun da İbn Abbas'tan rivayetine göre, fecr'den kasıt, Muharrem gününün fecr vaktidir. Katade de onun gibi söylemiştir. O dedi ki: Fecr, Muharrem'in ilk gününün fecridir. Sene ondan başlar. Yine ondan gelen rivayete göre, maksat; sabah namazıdır.

İbn Cürey'e'in, Ata'dan onun da İbn Abbas'tan rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: **“Andolsun fecre”** buyruğu ile kurban kesim gününün sabahı kastedilmiştir. Çünkü şanı yüce Allah, herbir gündüzün öncesinde ona ait bir gece kılmıştır. Kurban kesme günü bundan müstesnâdır. Ondan önce ona ait bir gece takdir buyurmadığı gibi, ondan sonra da bir gece yoktur. Çünkü Arafе gününün iki gecesi vardır. Birisi kendisinden önce, birisi de kendisinden sonradır. Dolayısıyla Arafeden sonraki gece, tan yeri ağarınca, yani kurban kesme gününün tan yeri ağarınca kadar vakfeye yetişen bir kimse yetişmiş olur. Bu aynı zamanda Mücahid'in de görüşüdür.

İkrime dedi ki: **“Andolsun fecre”** buyruğu ile Cem' yani Müzdelife gününün fecri **“tan yerinin”** ağarması kastedilmiştir.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den; **“Andolsun fecre”** buyruğu Cem'den ayrılış vakti olan on günün (Muharrem'in ilk on gününün) son zamanıdır.

ed-Dahhâk dedi ki: Maksat Zülhiccenin fecridir. Çünkü yüce Allah diğer günleri onunla birlikte sözkonusu ederek **“ve on geceye”** diye buyurmuştur ki; bu Zülhiccenin on gecesidir. İbn Abbas da böyle demiştir.

Mesrûk da bunlar yüce Allah'ın Musa (a.s)'ın kıssasında sözkonusu ettiği **“Ve buna ayrıca on gece daha kattık.”** (el-Araf, 7/142) buyruğunda sözünü ettiği on gecedir. Bunlar senenin en faziletli günleridir.

Ebu'z-Zübeyr'in, Câbir'den rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: **“Andolsun fecre ve on geceye”** yani, kurban bayramının birinci günü (ile tamamlanan) on gecedir.”⁽¹⁾

Bu görüşe göre, bunlar on gecedir. Çünkü kurban kesme gününün gecesi buna dahildir. Zira yüce Allah bu geceyi Arafе günü vakfeye yetişemeyen kimseler için vakfe yapacak zaman olarak tahsis etmiştir.

Bu gecelerin marife olarak zikredilmeyip, nekre (belirtisiz) olarak zikredilmesi ise, diğer gecelere olan faziletlerinden dolayıdır. Eğer bu geceler marife olarak gelmiş olsaydı, nekre halindeki faziletlilik anlamını ihtiva etmezdi. O bakımdan, kendilerine yemin edilen hususlar arasında, o nekre olarak gelmiştir. Buna sebep ise başkalarında bulunmayan faziletin bu gecelerde bulunmasıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Maksat, Ramazan ayının son on gecesidir. ed-Dahhak da böyle demiştir. Yine İbn Abbas, Yeman ve

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 568; Dârimî, *Sünen*, II, 41; Heysemî, *Mecmâ*, VII, 137, *Müsned*, III, 327.

et-Taberi şöyle demişlerdir: Bunlar, onuncusu Aşure günü olan Muharrem'in ilk on gecesidir.

İbn Abbas'dan; **"Ve on geceye"** anlamındaki buyruğu izafet terkibi halin de; (وَلَيَالٍ عَشْرٍ) diye okuduğu da nakledilmiştir ki; "on günün gecesine (ye min olsun)" demektir.

وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ۖ

3. Hem çifte, hem de teke.

Şef' (çift); iki, **vetr** de; tek demektir.

Bu hususta da görüş ayrılığı vardır. Merfu olarak İmran b. el-Husayn'dan gelen rivayete göre o Peygamber (sav)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Çift ve tek'ten kasıt, namazdır. Kimisi çift (rekat)dır, kimisi de tek (rekat)lidir."⁽¹⁾

Câbir b. Abdullah dedi ki: Peygamber (sav): **"Andolsun fecre ve on geceye"** (1-2. âyetler) buyruğu hakkında dedi ki: "O (fecd) sabah demektir. On ise kurban kesmek, vetr; Arafe günü, şef' ise kurban kesme günüdür."⁽²⁾

Bu aynı zamanda İbn Abbas ve İkrime'nin de görüşüdür. en-Nehhas da bunu tercih edip şöyle demiştir: Ebu'z-Zübeyr'in, Câbir'den rivayet ettiği hadis Peygamber (sav)'dan sahih olarak gelen hadistir. İsnad itibariyle İmran b. Husayn'ın rivayet ettiği hadisten daha sahihtir. Arafe günü tektir. Çünkü o dokuzuncu gündür. Nahr (kurban kesme) günü ise çifttir. Çünkü o da Zülhiccenin onuncu günüdür.

Ebu Eyyub'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Peygamber (sav)'a yüce Allah'ın: **"Hem çifte, hem de teke"** buyruğu hakkında sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: "Çift; Arafe ve kurban kesme günüdür, tek ise kurban kesme gününün gecesidir."⁽³⁾

Mücahid ve yine İbn Abbas şöyle demişlerdir: Çift, Allah'ın yaratıklarıdır. Yüce Allah: **"Sizi çift çift yarattık"** (Nebe', 78/8) diye buyurmuştur. Tek ise

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 568; *Tirmizi*, V, 440; *Müsned*, IV, 437, 438.

(2) Hâkim, *Müstedrek*, IV, 245; *Müsned*, III, 327. Ayrıca bk. bu sûrenin ilk ayetli tefsir edilirken geçen hadis ve kaynakları.

(3) Taberânî, *Kebir*, IV, 180; Heysemî, *Mecma'*, VII, 137, -râvilerinden Vâsîl b. es-Sâib'in met-rûk bir ravi olduğu kaydıyla-.

aziz ve celil olan Allah'dır. Mücahid'e: Sen bu görüşü herhangi bir kimseden rivayetle mi söylüyorsun denilince o: Evet ben bunu Ebu Said el-Hudri'den, onun da Peygamber (sav)'dan rivayeti olarak naklediyorum, diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

Muhammed b. Sîrîn, Mesruk, Ebu Salih ve Katade de buna yakın açıklamalarda bulunmuş ve şöyle demişlerdir: Çift; Allah'ın yarattıklarıdır. Çünkü yüce Allah: *"Herşeyden de çift çift yarattık"* (ez-Zâriyât, 51/49) diye buyurmuştur. Küfür ve iman, mutluluk-bedbahtlık, hidayet-sapıklık, nur-karanlık, gece-gündüz, sıcak-şoğuk, güneş-ay, yaz-kış, gök-yer, cinler-insanlar... Tek ise, yüce Allah'dır. O şöyle buyurmuştur: *"De ki: O, Allah'tır bir tektir. Allah'tır, sameddir."* (el-İhlas, 112/1-2) Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah'ın doksandokuz ismi vardır."⁽²⁾ Allah tektir, teki sever."⁽³⁾

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Çift, sabah namazı, tek de akşam namazıdır.

er-Rabî' b. Enes ve Ebu'l-Aliye dedi ki: O, akşam namazıdır. Ondaki çift(i) iki rekat, tek ise üçüncü rekattır.

İbnu'z-Zübeyr dedi ki: Çift Mina'nın onbir ve onikinci günüdür. Tek ise onüçüncü gündür. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kim iki günde acele ederse ona günah yoktur. Kim de geriye kalırsa ona da günah yoktur."* (el-Bakara, 2/203)

ed-Dahhak dedi ki: Çift, Zülhiccenin on günü, tek ise, Mina'nın üç günüdür. Bu Ata'nın da görüşüdür.

Çift ile tekin Adem ve Havva olduğu da söylenmiştir. Çünkü Âdem önce-leri tek idi. Eşi Havva ile çift oldu. Böylece önce tek iken, sonradan çift olmuş oldu. Bunu İbn Ebî Necih, İbn Abbas'tan rivayet olarak zikrettiği gibi, el-Kuşeyri de onun görüşü olarak nakletmiştir. Bir rivayette de şöyle denilmiştir: Çift, Âdem ile Havva, tek ise yüce Allah'tır.

Çift ve tek yaratılmış varlıklardır. Çünkü bunlar çift ve tektir. Yüce Allah bütün yaratılmışlara yemin etmiş gibidir. Yüce Allah, bazan ilmi sebebiyle isim ve sıfatlarıyla, bazan kudreti dolayısıyla fiillerine yemin eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Erkeği de, dişiye de yaratana..."* (el-Leyl, 92/3) Bazan sanatının harkulâdeliği dolayısıyla yaptıklarına yemin eder: *"Andol-*

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 501'de İbn Merdûye'yi kaynak göstererek, Atiyye'nin açıklaması olduğunu belirtmektedir.

(2) Bu kadarıyla; *Tirmizi*, V, 530; *İbn Mâce*, II, 1269; *Müsned*, II, 499.

(3) Buradaki gibi; *Müsned*, II, 258.

sun güneşe ve aydınlığına" (eş-Şems, 91/1) "*Semaya ve onu bina edene.*" (eş-Şems, 91/5) ve: "*Andolsun göğe ve Tarık'a*" (et-Tarık, 86/1) buyruklarında olduğu gibi.

Çiftin cennetlerin dereceleri olduğu söylenmiştir. Bu dereceler de sekiz tanedir. Tekin de cehennem ateşinin (aşağıya doğru inen) derekeleri olduğu söylenmiştir. Bunlar da yedi tanedir. Bu, el-Hasen b. el-Fadl'ın görüşüdür. Yüce Allah, böylece cennet ve cehenneme yemin etmiş gibidir.

Çiftin; Safâ ile Merve, tek in; Ka'be olduğu da söylenmiştir.

Mukatil b. Hayyan dedi ki: Çift; günler ve geceler, tek ise sonrasında gece bulunmayan gündür. Bu da kıyamet günüdür.

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Tek şanı yüce Allah'tır. Çift de aynı zamanda O'dur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Üç kişi fısıldaşmayıversin. Muhakkak O, onların dördüncüleridir.*" (el-Mücadele, 58/7)

Ebu Bekr el-Verrâk dedi ki: Çift yaratılmışların sıfatlarındaki çelişkilerdir. Aziz olmak, zelil olmak, muktedir olmak, âciz olmak, güç sahibi olmak, zayıf olmak, ilim ve cehalet, hayat ve ölüm, görmek ve körlük, işitmek ve sağırılık, konuşmak ve dilsizlik gibi. Tek ise, yüce Allah'ın sıfatlarının tek (zıtsız) olmasıdır. Zilletsiz azizlik, aczsiz kudret, zaafsız kuvvet, cehaletsiz ilim, ölümsüz hayat, körlüğü olmayan görmek, dilsizliği olmayan kelâm, sağırılığı olmayan işitmek ve benzerleri.

el-Hasen dedi ki: Tek ve çift ile kasıt, bütün sayılardır. Çünkü sayının bunlardan uzak olması sözkonusu değildir. Bu, hesaba yapılan bir yemindir.

Bir görüşe göre çift, Mekke ile Medine mescididir. İki Harem bunlardır. Tek ise, Beytu'l-Makdis mescididir.

Bir başka görüşe göre, çift; hac ile umreyi birlikte yapmak (hacc-ı kıran) yahut hacca kadar umre ile temettuda bulunmak (hacc-ı temettu)dur. Tek ise hacc-ı ifrad yapmaktır.

Çiftin canlılar olduğu söylenmiştir. Çünkü canlılar erkek ve dişidir. Tekil ise cansız varlıklardır. Bir başka görüşe göre çift, gelişip büyüyen, tek ise gelişip büyümeyendir. Başka açıklamalar da yapılmıştır.

İbn Mesud ve arkadaşları, el-Kisai, Hamza ve Halef "tek" anlamındaki lafzı "vav" harfini kesreli olarak; (*وَالْوَبْرُ*) diye okumuşlar, diğerleri ise "vav" harfini üstün olarak okumuşlardır. Her ikisi aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: Kesre ile "vitr" tek demektir. Üstün ile "vetr"

ise kin ve düşmanlık anlamındadır. Bu el-Aliye ahâlisinin söyleyişidir. Hicazlıların söyleyişi ise, tam aksi şekildedir. Temimliler ise her ikisinde de kesreli kullanırlar.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ﴿١٠﴾ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرِ ﴿١١﴾

4. Yürüyüp gittiği zamanda geceye ki;

5. Gerçekten bu(nlar) akıl sahibi olanlar için bir yemindir, değil mi?

“Yürüyüp gittiği zamanda geceye ki” buyruğu beşinci yemindir. Yüce Allah, özellikle on geceye yemin ettikten sonra, genel olarak geceye yemin etmektedir.

“Yürüyüp gittiği zaman” buyruğu, kendisinde yürünüp gidildiği zaman demektir. Nitekim “uyuyan gece, oruçlu gündüz” denilmesi de bu kabildendir. (Uyku ile geçirilen gece, oruç ile geçirilen gündüz anlamında kullanılır.) Şair de şöyle demiştir:

لَقَدْ لُمْتِ يَا أُمَّ غَيْلَانَ فِي السُّرَى وَنَمْتِ وَمَا لَيْلُ الْمُطْمِيْ بِنَائِمِ

“Ey Um Gaylan, gece yürüyüşü dolayısıyla kınadın bizi
Sonra uyudun, halbuki bineklinin gecesi uyumaz.”

Yüce Allah'ın: “Gece gündüzün hilekarlıkları (gece gündüz yaptığınız hilekarlıklar anlamında)” (Sebe', 34/33) buyruğu da bu kabildendir. Meani bilginlerinin çoğunluğunun görüşü budur. el-Kutebî ve el-Ahfeş'in görüşü de budur. Müfessirlerin çoğunluğu da şöyle demiştir: “Yürüyüp gittiği zaman” buyruğu yürüyüp gitti, demektir. Katade ve Ebu'l-Aliye: Gelip gitti diye açıklamışlardır. İbrahim'den rivayet edildiğine göre: “Yürüyüp gittiği zaman geceye” tam kemaline erdiği zaman (geceye) demektir, diye açıklamıştır.

İkrime, el-Kelbî, Mücahid ve Muhammed b. Ka'b, yüce Allah'ın: “... geceye” buyruğunda kasıt, özel olarak Müzdelife'de kalınan gecedir. Çünkü bu gecenin, insanların Allah'a itaat etmek üzere biraraya gelip, toplanmak gibi bir özelliği vardır. Kadir gecesi olduğu da söylenmiştir. Çünkü rahmet; bu gecede sirayet eder (yürür, gider.) Ve ayrıca bu gecenin çokça sevab kazanmak

imkanını vermek gibi bir özelliği vardır. Gecenin tamamının kastedildiği de söylenmiştir.

Derim ki: Önceden geçtiği üzere daha kuvvetli olan görüş de budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Kesir, İbn Muhaysın ve Yakub **“yürüyüp gittiği”** anlamındaki buyruğu her iki halde (vakıf ve vasl hallerinde) de asla uygun olarak “ye”yi tesbit ile; (يَسْرِي) diye, okumuşlardır. Çünkü bu lafız cezm halinde değildir, o bakımdan “ye” harfi de sabit bırakılır. Nafi’ ve Ebu Amr ise vasıl halinde “ye”yi tesbit ederken, vakf halinde hazf ile okumuşlardır. Bu kıraat el-Kisâ’î’den de rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyd dedi ki: el-Kisâ’î bir sefer vasl halinde “ye”nin tesbit edileceği ve vakıf halinde hazfedileceğini -mushafın hattına uyararak- söylüyor idi. Daha sonra her iki halde de “ye”nin hazfedileceği kanaatini benimsiştir. Çünkü bu bir âyet sonudur. Şamlılar ve Kûfelilerin kıraati de böyledir. Ebu Ubeyd de hatta uyararak bu görüşü tercih etmiştir. Çünkü bu lafız mushafta “ye”siz yazılmıştır.

el-Halil dedi ki: Bu lafızın “ye”si âyet sonları dolayısıyla hazfedilir. el-Ferra dedi ki: Araplar bazen “ye” harfini hazfedip ondan önceki harfi kesreli okumakla yetindikleri de olur. Kimisi de şu beyiti nakletmiştir:

كُفَاكَ كَفُّ مَا يُلِيقُ دِرْهَمًا جُودًا وَآخِرَى تَعْطِ بِالسَّيْفِ الدِّمَاءَ

“Senin iki elinin birisi; cömertlik göstererek bir dirhem dahi tutmaz, Öbür elin ise kılıçla kan verir.”

“(فَلَانٌ مَا يُلِيقُ دِرْهَمًا مِنْ جُودِهِ)”: Filan kişi cömertliğinden dolayı bir dirhem dahi tutmaz”; onu elinde bulundurmaz ve ona yapışmaz, demektir.

el-Müerric dedi ki: Ben, el-Ahfeş’e **“yürüyüp gittiği”** (anlamındaki) buyruğunda “ye”nin düşürülmesinin sebebini sordum. Bana şöyle dedi: Sen evimin kapısında bir sene beklemediğin sürece bu soruna cevap vermeyeceğim. Ben de bir sene boyunca evimin kapısında bekledim. Dedi ki: Gecenin geçip gitmesi hakkında: (يَسْرِي) değil, ancak; (يَسْرَى) denilir. O bakımdan bu lafız asıl kullanım şekli değiştirilmiş bir lafızdır. Asıl şeklinden başka türlü kullandığın her lafzın irabını bir çeşit eksiltmiş olursun. Yüce Allah’ın: “(وَمَا كَانَتْ أُمْكٌ بَغِيًّا)”: *Anan da ahlaksız bir kadın değildi.*” (Meryem, 19/28) buyruğuna hiç dikkat etmez misin? Yüce Allah burada; (بَغِيَّة) dememiştir. Çün-

kü bu kelimeyi, (باغية)'den değiştirerek kullanmıştır.

ez-Zemahşeri dedi ki: **“Yürüyüp gittiği”** anlamındaki lafızdan “ye” harfi, okuyup geçmek halinde kesre ile yetinilerek hazfedilir. Vakıf halinde ise kesre ile birlikte hazfedilir.

Bu buyruktaki bütün isimler, kase m dolayısıyla mecrurdur. Cevabı ise hazfedilmiştir. Bu da “mutlaka bunlara azab edilecektir” anlamındaki buyruktur. Buna da yüce Allah'ın: *“Görmedin mi Rabbinin nasıl (azab) ettiğini Âd kavmine... Bundan dolayı Rabbin de onların üzerine bir azab kamçısı yağdırdı”* (6-13. âyetler) buyrukları delil teşkil etmektedir.

İbnu'l-Enbari dedi ki: Cevab: **“Çünkü Rabbin gözetlemektedir”** (14. âyet) buyruğudur.

Mukatıl dedi ki: Buradaki: “(مل): mi” lafzı; “(ل): Muhakkak” konumundadır. Bunun takdiri: Muhakkak bu, akıl sahibi olanlar için bir yemindir, takdirindedir. Buna göre burada “mi” anlamındaki lafız, yeminin cevabı konumundadır.

Bu lafzın takrir (doğruyu karşı tarafa söyletmek) anlamında; istifham olarak asli anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da: -Birisine nimet ihsanında bulunulmuş ise-: Ben sana nimet ihsan etmedim mi? demeye benzer.

Burada kendisine yemin edilen şeylerin tekidinin kastedildiği de söylenmiştir. Bu, akıl sahibi kimseleri rahatlatacak, memnun edecek bir özelliكتedir, anlamındadır. Buna göre cevap; **“Çünkü Rabbin gözetlemektedir”** (14. âyet) buyruğudur, yahutta hazfedilmiştir.

“Akıl sahibi” ise özlü aklı olan kimse demektir. Şair şöyle demiştir:

وَكَيْفَ يَرْجَى أَنْ تَتُوبَ وَإِنَّمَا يَرْجَى مِنَ الْفِتْيَانِ مَنْ كَانَ ذَا حِجْرٍ

“Senin tevbe edeceğin nasıl ümit edilebilir ki? Çünkü

Ancak akıl sahibi gençlerden (bu gibi şeyler) ümit edilebilir.”

Genel olarak müfessirler böyle açıklamışlardır. Ancak Ebu Malik şöyle demiştir: **“Akıl sahibi”**; insanlar arasında sitre (sırta, kötülükleri açığa çıkarmaya) sahip kimseler demektir. el-Hasen: İlim sahibi diye açıklamıştır. el-Ferrâ dedi ki: Bütün açıklamalar aynı anlam etrafında döner, durur. Akıl sahibi, ilim sahibi, sitr sahibi. Hepsi de akıl anlamındadır. Çünkü **“hicr (akıl)”**ın asıl anlamı men etmek, alıkoymaktır. Kendi nefsine malik olup, onu alıko-

yan kimse hakkında; "şüphesiz ki o bir hicr sahibidir" denilir. Sağlamlığı ile darbelere karşı koyabildiği için taşta "hacer" denilmesi de burdan gelmektedir. Hakim filan kişiyi hacr altına aldı, tabiri de burdan gelmektedir ki, onu tasarruftan alıkoydu, engelledi anlamındadır. Kendisi vasıtasıyla içindekiler korunduğu için odaya "hücre" denilmesi de buradan gelmektedir. el-Ferra dedi ki: Araplar nefsinin dizginleyen ve onu istediğine mecbur eden bir kimseyi tanıtmak ve anlatmak maksadıyla "şüphesiz ki o bir hicr sahibidir" derler. Bu da; "adamı hacr altına aldım" tabirinden alınmış gibidir.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦٦﴾ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٦٧﴾

6. Görmedin mi Rabbinin nasıl ettiğini Âd kavmine?

7. Yüksek direkli İrem'e?

"Görmedin mi Rabbinin" mutlak mâlikin ve yaratıcının "nasıl ettiğini Âd kavmine?" buyruğundaki "(بعاد): Âd kavmine" buyruğu genel olarak tenvinli okunmuştur. Ancak el-Hasen ve Ebu'l-Âliye "İrem'e izafe ederek "(بعاد إرم): İrem'in Âd'ine" diye okumuşlardır.

Bunu izafe yapmaksızın okuyanlar "İrem'i Âd'in ismi olarak kabul etmiş ve bunu gayr-ı munsarîf bir isim olarak değerlendirmiştir. Çünkü böyle okuyanlar "Ad"i babalarının adı, "İrem"i ise kabilenin adı olarak kabul etmiş ve onu bedel ya da atf-ı beyan olarak okumuştur.

İzafe ile okuyup bunu gayr-ı munsarîf okuyanlar ise, İrem'i annelerinin ya da beldelerinin ismi olarak kabul etmiştir. İfadenin takdiri de: İremli Âd'e... şeklindedir. Yüce Allah'ın: "(وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ) ... Şehre sor" (Yunus, 12/82) buyruğunda ("şehrin ahalisine sor" anlamında) olduğu gibidir.

Bu lafız ister kabile, ister bir yer adı olsun marifeliği ve müennesliği dolayısıyla munsarîf değildir. "İrem" lafzı genel olarak hemze kesreli olarak okunmuştur.

Yine el-Hasen'den her iki lafzın son harfleri üstün olarak "(بعاد إرم): İrem'in Âd'ine" diye okuduğu rivayet edildiği gibi, tahfif olmak üzere "ra" sakin; "(بعاد إرم) diye de okunmuştur. Yüce Allah'ın: "(بُرُوفِكُمْ): Gümüş paranız ile" (el-Kehf, 18/19) buyruğunun ("ra" harfi sâkin) okunduğu gibi (okunmuştur).

"Âd kavmine, yüksek direkli İrem'e" anlamındaki buyruk; (بَعَادَ اِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ) şeklinde "İrem" lafzının "yüksek direkli" anlamındaki buyruğa izafet edilmesi suretiyle de okunmuştur.

İrem: Alâmet, bayrak demektir. Alâmet (bayrak) sahibleri olan Âd'e demek olur.

"Ad kavmine, yüksek direkli İrem'e" anlamındaki buyruk; (بَعَادَ اِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ): Âd kavmine ki, o direkler sahibi olanları içi boş ve çürümüş hale getirdi⁽¹⁾ diye de okunmuştur ki; Allah, o direkler sahibini çürük ve içi boşalmış hale soktu, demektir.

Mücahid, ed-Dahhak ve Katade hemzeyi üstün olarak; (أَرَمَ) diye okumuşlardır. Mücahid dedi ki: Bu lafzın hemzesini üstün olarak okuyanlar onları alametler, direkler demek olan "ârâm"a benzetmiş olur ki, bunun tekili; (أَرَمَ) şeklinde gelir. İfadede takdim ve tehir bulunmaktadır. Yani: Fecre, şuna ve şuna andolsun ki; şüphesiz ki Rabbin gözetlemektedir... görmedin mi... demektir.

Ad ve Semud'un durumu onlar tarafından oldukça biliniyor idi. Çünkü bunlar Arab topraklarında yaşamışlardı. Semud kavminin Hicr'i bugün dahi mevcuttur. Firavun'u da komşuları olan kitab ehlinde işitmişlerdi. Ona dair haberler de yaygındı. Firavun'un yaşadığı topraklar da Arap topraklarına bitişiktir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Buruc Sûresi'nde (85/17-19. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Âd'e" Âd kavmine demektir.

Şehr b. Havşeh, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Âd kavminden bir kişi, evin kapısının bir kanadını taştan yapardı. Bu ümmetten beşyüz kişi bir araya gelecek olsalar onu yerinden hareket ettiremezlerdi. Yine Âd kavminden birisi ayağını yere sokuyor, yerin içerisine gömülüyordu.

"İrem"in Nuh'un oğlu Sam olduğu söylenmiştir ki, bu İbn İshak'ın görüşüdür. Ata'nın, İbn Abbas'tan rivayetine göre -ki bu aynı zamanda İbn İshak'tan da nakledilmiştir- o şöyle demiştir: Âd, İrem'in oğlu idi. Bu açıklamaya göre İrem, Âd'in babası olmaktadır. Âd, İrem'in oğlu, o Avs'ın oğlu, o Sam'ın oğ-

(1) Elimizdeki baskılarda bu ibarenin hareke şekli, bu okuyuşa uygun değildir. Bu harekeleme şeklini, Kurtubî'nin buradaki ve 8. âyetin sonlarında gelecek ed-Dahhak'ın okuyuşu ile ona dair açıklaması ve diğer eserlerdeki açıklamaları gözönünde bulundurarak tespit ettik. (Bk. el-Hemedani, *el-Ferîd*, IV, 668-669; İbn Cinnî, *el-Muhtesib*, II, 359'da ayrıca İbn Abbas ve ed-Dahhak'ın böyle okudukları belirtilmektedir. *el-Ferîd*, IV, 668, 6 no'lu not-)

lu, o da Nuh'un oğludur. Birinci görüşe göre ise Âd'in dedesinin adıdır. İbn İshak dedi ki: Nuh'un oğlu Sam'ın çocukları vardı. Bunlardan birisi İrem, diğeri ise Erfahşed'dir. Sam'ın oğlu İrem'den dünyaya gelenler arasında Amaikalılar, Firavunlar, zorbalar, azgın ve isyankar hükümdarlar vardır.

Mücahid dedi ki: **“İrem”**, ümmetlerden bir ümmettir. Yine ondan nakledildiğine göre **“İrem”** kadim ve eski anlamındadır. Bunu İbn Ebî Necih de rivayet etmiştir. Yine Mücahid'den nakledildiğine göre, İrem; güçlü kuvvetli olan demektir. Katade dedi ki: İrem, Âd'den bir kabiledir.

İki Âd'in olduğu söylenmiştir. Birinci Âd, İremliilerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Muhakkak ki önceki Âd kavmini onun helak ettiğini...”* (en-Necm, 53/50) Buna göre Nuh'un oğlu Sam, onun oğlu İrem, onun oğlu Avs, onun oğlu Âd'in soyundan gelenlere Âd denilmiştir. Tıpkı Haşim oğullarına Haşim denilmesi gibi. Sonraları bunların ilk dönemde gelenlerine birinci Âd denilmiştir. İrem ise, onların büyük babalarının adı ile aldıkları adlarıdır. Bunlardan sonra gelenlere de sonraki Ad denilmiştir. İbnu'r-Rukayyat şöyle demiştir:

مَجْدًا تَلِيدًا بِنَاءً أَوَّلَهُمْ اَدْرَكَ عَادًا وَقَبْلَهُ اِرَمًا

“Bu öyle eski bir şan ve şereftir ki, onların ilki onu inşa etmiştir (Bu ilkleri) Âd'e yetişmiş, ondan önce de İrem'e.”

Mamer dedi ki: Âd ile Semud'un neseblerinin kavuştuğu yer “İrem”dir. Nitekim, İrem'in Âd'i ve Semud'un Âd'i deniliyor idi.

“Yüksek direkli İrem'e ki, onun şehirlerde benzeri yaratılmamıştı”, buyruğu hakkında Ata'nın rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Onlardan birisinin boyu -kendi zırai ölçü alınarak- beşyüz zira idi. Kısa boylularının boyu ise üçyüz zira idi.

Yine İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, onlardan birisinin boyu yetmiş zira imiş.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Ancak bu batıldır. Çünkü sahih hadiste şöyle buyrulmuştur: “Allah Âdem'i yukarı doğru boyu altmış zira olarak yarattı. İnsanların yaratılışı şu ana kadar eksilmeye devam edip durmaktadır.”⁽¹⁾

(1) Buhari, V, 2299; Müslim, IV, 2183; Müsned, II, 315.

Katade'nin iddia ettiğine göre, onlardan bir kişinin boyu oniki zira imiş.

Ebu Ubeyde dedi ki: **“Yüksek direkli”** yüksek ve uzun boylu demektir. Nitekim bir kimse uzun boylu olduğu takdirde **“(رجل مُعَدَّ)”**: Uzun boylu adam” denilir. Buna benzer bir açıklama İbn Abbas ve Mücahid'den nakledilmiştir.

Yine Katade'den şöyle dediği nakledilmektedir: Onlar kavimlerinin direkleri (efendileri) idiler. Nitekim: **“(فَلَانُ عِمِيدُ الْقَوْمِ وَعُمُودُهُمْ)”**: Filan kişi kavmin amîdidir ve onların amûdudur” denilir ki, onların efendisidir, demektir.

Yine ondan nakledildiğine göre, onlara böyle denilmesinin sebebi bolluktan istifade etmek için evleri ile yerden yere göç etmeleri idi. Bunların çadırları ve direkleri vardı. Onlar yağmurun yağdıkları yerlere göç ediyorlar ve meraları arayıp duruyorlar. Sonra da tekrar asıl konakladıkları yerlerine geri dönüyorlardı.

“Yüksek direkli” tabirinin direkler üzerinde yükseltilmiş binaları olan, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bunlar direkler dikey ve onların üzerlerine saraylarını inşa ediyorlardı.

İbn Zeyd dedi ki: **“Yüksek direkli”** direklerle yapıları muhkem ve sağlam kılınmış anlamındadır.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: **“(العماد): Yüksek direkler”** yüksek binalar demektir. Hem müzekker, hem müennes olarak kullanılır. Amr b. Külsum dedi ki:

ونحن إذا عماد الحي خرت على الأخفاض نمنع من يلينا

“Bizler öyle kimseleriz ki, kabilenin direkleri eğer yıkılırsa İçerdeki eşyalar üzerine; yakınlarımızda bulunanları koruruz.”⁽¹⁾

ed-Dahhak dedi ki: **“Yüksek direkli”** güç ve şiddet sahibi demektir. Bu da direklerin güçlü oluşundan alınmış bir manadır. Buna delil yüce Allah'ın: **“Gücü, bizden daha üstün kim vardır, dediler”** (Fussilet, 41/15) buyruğudur.

Avf, Halid er-Rib'i'den: **“Yüksek direkli İrem'e”** buyruğu hakkında: O Dı-

(1) Burada beyitte geçen lafızlara dair birtakım açıklamaları ihtiva eden üç satıra yakın bir ibarenin ayrıca tercüme edilmesine gerek görülmemiştir.

maşk'dır, dediğini rivayet etmektedir. Aynı zamanda bu İkrime ve Said el Makburi'nin de görüşüdür. Bunu İbn Vehb ve Eşheb, Malik'ten rivayet etmişler.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi dedi ki: Bu İskenderiye şehridir.

الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿٨٨﴾

8. Ki, şehirlerde onun benzeri yaratılmamıştı.

“Onun benzeri” buyruğundaki zamir kabileye racidir. Yani güç, kuvvet, bedenlerinin büyüklüğü ve boylarının uzunluğu itibariyle şehirlerde bu kabilenin benzeri yaratılmamıştır. Bu açıklama el-Hasen ve başkalarından nakledilmiştir. Abdullah (b. Mesud)'ın kıraatinde: “(الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهُمْ فِي الْبِلَادِ)”: Ki onların benzeri şehirlerde yaratılmamıştı” şeklindedir.

Zamirin şehire raci olduğu da söylenmiş ise de, birinci görüş daha kuvvetlidir. Önceden belirttiğimiz üzere çoğunluğun benimsediği görüş de budur.

“İrem”i şehir kabul eden kimseler, hazfedilmiş bir ifade de takdir ederler ki, anlam şöyle olur: Rabbinin Âd'ın İrem şehrine ne yaptığını yahutta sahibi İrem'den sonra ... anlamındadır. Buna göre “İrem” hem müennes, hem marifedir.

İbnu'l-Arabi, İrem'in Dimaşk olduğu görüşünü tercih etmiştir. Çünkü ülkeler arasında onun bir benzeri yoktur. Sonra da Dimaşk'ı, pekçok olan sularını ve güzel mahsullerini anlatmaya koyulur. Arkasından şunları söyler: Şüphesiz İskenderiye'de de hayret verici çok şeyler vardır. Oranın sadece minaresi dahi yeterlidir. Minaresinin içi de, dışı da direkler üzerinde bina edilmiştir. Ancak benzerleri vardır. Dimaşk'ın ise hiç benzeri yoktur. Ma'n'ın, Malik'ten rivayet ettiğine göre İskenderiye'de bir yazılı metin bulunmuş fakat onun ne olduğu bilinmemiş. Daha sonra içinde şunun yazılı olduğu tesbit edilmiş: “Ben direkleri yükselten Âd'ın oğlu Şeddad'ım. Burayı saçların ağarmasının sözkonusu olmadığı, ölümün olmadığı bir zamanda inşa ettim. Malik dedi ki: Yüz sene geçer aralarında bir tek cenaze dahi görülmezdi. Sevr b. Zeyd'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “Ben Âd'ın oğlu Şeddad'ım. Direkleri ben yükselttim. Vadinin iç tarafını ziraimla güçlendiren benim. Yedi zira üzere bir hazine biriktiren benim ve bunu ancak Muhammed

(sav)'ın ümmeti çıkartabilecektir."

Rivayet olunduğuna göre Âd'in Şeddâd ve Şedîd adında iki oğlu varmış. Her ikisi de kral olmuş ve başkalarına boyun eğdirmişlerdir. Sonra Şedîd ölmüş ve neticede iş sadece Şeddâd'a kalmış, o da bütün dünyaya hükümdar olmuş. Dünyanın bütün hükümdarları ona boyun eğmiş. Cennetin niteliklerini duyunca: Ben de onun bir benzerini yapayım, demiş. Aden sahralarından birisinde İrem'i üçyüz yıllık bir zaman içerisinde bina etmiş. Kendisi de dokuzyüz yıl yaşamıştı. Burası pek büyük bir şehirdir. Buranın köşkleri altın ve gümüşten, direkleri zeberced ve yakuttandı. Çok çeşitli ağaçlar ve kesintisiz akan ırmakları vardı. Burayı inşa işi tamamlanınca ülkesinin ahalisi ile birlikte bu şehire geldi. Varmasına bir gün, bir gecelik mesafe kalınca yüce Allah, üzerlerine semadan bir çığlık saldı ve helak oldular.

Abdullah b. Kilabe'den rivayet edildiğine göre; o develerini aramak üzere çıkmıştı. Daha sonra bu şehre rastgeldi. Orada bulunan (zenginlikler)den güçlü yettiği kadarıyla taşıdı. Bu durumunun haberi Muaviye'ye ulaşınca Muaviye onu huzuruna getirtti. İbn Kilâbe ona olanları anlattı. Muaviye, Ka'b (el-Ahbar)'a haber göndererek ona sordu. Şöyle dedi: Orası yüksek direkli İrem'dir. Oraya senin döneminde müslümanlardan bir kişi girecektir. Bu kişi kırmızı tenli, kızıl saçlı, kısa boylu yüzünde de, halinde de hayır alametleri görülen birisidir. Develerini aramak üzere çıkacaktır... Sonra Muaviye etrafına bakınınca İbn Kilâbe'yi gördü ve: Allah'a andolsun ki, işte o adam budur, dedi.

Direklerle tanınmış Âd kavminin binaları gibi meydana getirilmemiştir, diye de açıklanmıştır. Bu durumda zamir "*yüksek direkler*" (7. âyet)e aittir. Bu açıklamaya göre de; (العماد) lafzı; (عَمَد) 'in çoğulu olmaktadır.

"(الإِزْمَ): İrem'in helâk olmak demek olduğu da söylenmiştir. Nitekim; "(أَرَمَ بَنُو فُلَانٍ): Filan oğulları helâk oldu" denilir. İbn Abbas da böyle açıklamıştır.

ed-Dahhak: "(أَرَمَ ذَاتَ الْعِمَادِ): Yüksek direk sahiplerini helâk etti de onları çürümüş hale getirdi" diye okumuştur.

وَتَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿٩﴾

9. Ve vadide kayaları oyan Semûd'a?

Semud, Salih'in kavmidir. "**Oyan**" kesen demektir. "(فَلَان يَجُوبُ الْبِلَادَ)": Filan kişi ülkeleri kateder" tabiri de buradan gelmektedir. Gönleğin ceybi'ne (yaka kısmına) "ceyb" deniliş sebebi, kesilmesinden ötürüdür. Mekke'de İbnu'z-Zübeyr'in yanına misafir olup da İbnu'z-Zübeyr'in kendisine Kufe'de almış vesk almak üzere mektup yazdığı şair şöyle demiştir:

راحت رَوَاحًا قُلُوصِي وَهِيَ حَامِدَةٌ آلَ الزُّبَيْرِ وَلَمْ تَعْدِلْ بِهِمْ أَحَدًا
راحت بَسْتَيْنَ وَسَقَا فِي حَقِيقَتِهَا مَا حَمَلْتُ حَمْلَهَا الْأَدْنَى وَلَا السُّدَا
مَا إِنْ رَأَيْتُ قُلُوصًا قَبْلَهَا حَمَلْتُ سِتِينَ وَسَقَا وَلَا جَابَتْ بِهِ بِلَدَا

"Develerim övgü ile yoluna koyuldu,
Zübeyr ailesine; kimseyi onlara denk tutmaksızın.
Heybesinde altmış vesk ile gitti.
Halbuki asgari miktarda olsun, yetecek kadar olsun, yük de taşımadı.
Ben daha önceden görmedim böyle develer,
Hem yetmiş vesk yük taşımış, hem de onlarla hiçbir ülkeyi katetmemiş."

Görüldüğü gibi burada bu lafız "kesmek, katetmek" anlamındadır.

Müfessirler dedi ki: Dağları, surları, mermerleri ilk yontan kişi Semud'dur. Bunlar hepsi taştan olmak üzere binyediyüz şehir inşa etmişlerdir. Yaptıkları ev ve konakların sayısı ise ikimilyon yediyüzbindir. Hepsi de taştandır. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: "*Onlar, güven içinde dağlardan evler yontup oyarlardı.*" (el-Hicr, 15/82) Oldukça güçlü oldukları için kayaları çıkarıyorlar, dağları oyuyorlar ve bunlardan kendilerine ev yapıyorlardı.

"**Vadide**" Vâdi'l-Kura'da demektir. Bu açıklamayı Muhammed b. İshak yapmıştır. Ebu'l-Eşheb'in, Ebu Nadra'dan rivayetine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) Tebûk gazvesinde kahverengi bir at üzerinde Semûd vadisinden geçti. "Buradan çabuk geçiniz. Çünkü sizler lanetlenmiş bir vadidesiniz." diye buyurdu.⁽¹⁾

Denildiğine göre, vadi iki dağ arasındaki yere denilir. Onlar bu dağlarda evler, meskenler ve havuzlar oyarlardı. Dağların yahut tepelerin arasında bulunup da sellerin aktığı ve geçit teşkil eden her bir yere "**vadi**" denilir.

(1) İbn Abdî'l-berr, *et-Temhid*, V, 212, 251, XIII, 145; Kurtubî'nin kayd ettiği yolla: ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 287 -senedinin ceyyid-mürsel olduğu kaydıyla-

وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَارِ ﴿١٠﴾

10. Ve kazıklar sahibi Firavun'a.

Askerler, ordular, büyük kalabalıklar, saltanatına güç kazandıran ordular demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Bir başka açıklamaya göre o, insanları kazıklarla işkenceye tabi tutardı. Zorbalığı ve azgınlığını ileri dereceye götürerek ölünceye kadar onları bu kazıklara bağlardı. Hanımı Asiye ile kızı Maşita'ya -et-Tahrim Sûresi'nin sonlarında (66/11. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere -böyle yapmıştı.

Abdurrahman b. Zeyd dedi ki: Onun makaralarla yukarı doğru kaldırılan bir kaya parçası vardı. Sonra işkence edilecek kişi alınır, ona demirden kazıklar çakılır, arkasından yukarı kaldırılmış olan o kaya üzerine salınır ve onun ölümünü sağlardı.

Firavun'un kazıklarına dair yeterli açıklamalar daha önceden Sad Sûresi'nde (38/12. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ﴿١١﴾ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ﴿١٣﴾

11. Onlar ki, memleketlerde azgınlık etmişlerdi.

12. Onlar, oralarda fesadı arttırmışlardı.

13. Bundan dolayı Rabbin de onların üzerine bir azab kamçısı yağdırdı.

“Onlar ki, memleketlerde azgınlık etmişlerdi” buyruğunda kastedilenler, Âd, Semud ve Firavun'dur.

“Azgınlık etmişlerdi”, zulüm ve saldırganlıkta haddi aşmışlar ve azgınlıkla başkaldırmışlardı.

“Onlar, oralarda fesadı” zulmü ve işkenceleri “arttırmışlardı.”

“(الذين ظفروا) : **Onlar ki... azgınlık etmişlerdi**” lafzının, yergi olmak üzere nasb mahallinde olması bu husustaki açıklamaların en güzelidir. Bununla birlikte; “onlar azgınlık edenlerdi” anlamında merfu olması yahutta daha önce sözü edilen Âd, Semud ve Firavun’un sıfatı olarak mecrur olması da mümkündür.

“Bundan dolayı Rabbin de, onların üzerine bir azab kamçısı yağdırdı.”

Boşalttı, saldı, demektir. “(صَبَّ عَلَى فُلَانٍ خِلْمَةً) : Filan kişinin üzerine bir hil'at (bağış ve ihsan) saldı” denilir. Nâbiğa da şöyle demiştir:

فَصَبَّ عَلَيْهِ اللَّهُ أَحْسَنَ صَنْعِهِ وَكَانَ لَهُ بَيْنَ الْبَرِيَّةِ نَاصِرًا

“Allah en güzel ihsanını onun üzerine yağdırdı
Ve yaratılmışlar arasında ona yardımcı oldu.”

“Azab kamçısı” azabdan bir pay demektir. “(Azabın) şiddeti diye de açıklanmıştır. Çünkü onlara göre, **“kamçı”** kendisi ile azab edilen araçların en ileri derecesinde idi. Şair şöyle demiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَظْهَرَ دِينَهُ وَصَبَّ عَلَى الْكَفَّارِ سَوْطَ عَذَابٍ

“Yüce Allah’ın onun dinini üstün getirdiğini görmedin mi?
Ve kâfirlerin üzerine azab kamçısını yağdırdığını.”

el-Ferra dedi ki: Bu Arapların her türlü azab hakkında kullandıkları bir tabirdir. Bunun aslı da şudur: Kamçı onların kendisi ile azab ettikleri, işkence yaptıkları bir vasıtasıdır. Dolayısıyla bu her türlü azab hakkında kullanılmış olmaktadır. Çünkü onlara göre kamçı ile, işkence ve azabın en ileri derecesi uygulanırdı.

Bir diğer açıklamaya göre; eti ve kanı etkileyen, onlara kadar ulaşan bir azab anlamındadır. Bu da: “(سَاطَهُ بِسَوْطِهِ سَوْطًا) : Ona karıştı, karışır, karışmak” tabirinden alınmıştır ki, ism-i faili, (سَاطَ) diye gelir. Buna göre: “(السَّوْطُ) : Bir şeyi birbirine katıp karıştırmak” demektir. “(الْمِسْوَاطُ) : Karıştırma aleti” adı da buradan gelmektedir. “(سَاطَهُ) : Onu karıştırdı” demektir. Böyle olana: (سَاطَ) de-

nilir. Bunlar arasında çoğunlukla; “سَوَّطُ فُلَانٍ أُمُورُهُ): Filan kişi işlerini birbirine karıştırdı” denilir. Şair şöyle demiştir:

فَسَوَّطُهَا ذَمِيمَ الرَّأْيِ غَيْرُ مُوَفَّقٍ فَلَسْتُ عَلَى تَسْوِيطِهَا بِمَعَانٍ

“Görüşü yerilmiş ve başarısız olarak karıştır onu,
Sen onu karıştırma hususunda yardıma mazhar olmayasın.”

Ebu Zeyd şöyle demiştir: “أَمْوَالُهُمْ سَوَّيْطَةٌ بَيْنَهُمْ): Onların malları kendi aralarında birbirine karışmıştır” denilir. Bu kullanımı ondan Yakub nakletmiştir.

ez-Zeccac da şöyle demiştir: Yüce Allah’ın kendilerini, kendisiyle vurduğu kamçıları onları azabı kılmıştır, demektir. “سَاطِدَاتُهُ يَسُوطُهَا): Bineğini kamçılardı, kamçılar” denilir.

Amr b. Ubeyd’den dedi ki: el-Hasen bu âyet-i kerimeyi okudu mu şöyle derdi: Şüphesiz yüce Allah’ın nezdinde pek çok kamçılar vardır. Yüce Allah, onları bu kamçalardan birisi ile yakalayıp aldı. Katade de şöyle demiştir: Yüce Allah’ın kendisi ile azablandığı her bir şey, bir azab kamçısıdır.

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٠﴾

14. Çünkü Rabbin gözetlemektedir.

Yani her bir insanın amelini -ona karşılığını vermek üzere- gözetleyip durur. Bu açıklamayı el-Hasen ve İkrime yapmıştır.

O, kullarını gözetlemektedir. Kimse ondan kurtulamaz, diye de açıklanmıştır. Çünkü; “الْمِرْصَادُ) ile; “الْمِرْصَادُ): Gözetleme yeri” yani yol demektir. Daha önce et-Tevbe Sûresi’nde (9/5. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah’a hamdolsun.

ed-Dahhak’ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Cehennem üzerinde yedi tane köprü vardır. İnsan bunların birincisine gelince, ona imana dair soru sorulur. Eğer imanı tam olarak gelmiş ise, ikinci köprüye geçer. Sonra ona namaza dair soru sorulur. Eğer namazı kılmış ise üçüncüsü-

ne geçer. Sonra ona zekat hakkında sorulur. Bunu da yerine getirmişse dördüncüsüne geçer. Sonra ona ramazan ayı orucu hakkında sorulur. Bunu da yerine getirmişse beşincisine geçer. Sonra ona hac ve umreye dair soru sorulur. Eğer bunları da yerine getirmişse altıncısına geçer. Sonra ona sıla i rahim hakkında sorulur. Eğer onu da yerine getirmişse yedincisine geçer. Sonra da haksızlık ve zulümlere dair ona soru sorulur ve bir münadi şöyle seslenir: Dikkat edin, her kime yapılmış bir haksızlık varsa gelsin. O kimseden diğer insanların lehine kısas uygulanır. Onun lehine de insanlardan kısas uygulanır. İşte yüce Allah'ın: **“Çünkü Rabbin gözetlemektedir”** buyruğu bunu anlatmaktadır.

es-Sevrî dedi ki: **“Gözetlemek”** ile kastettiği cehennemdir. Onun üzerinde üç tane köprü (geçit) vardır. Bu geçitlerin birisinde akrabalık bağı vardır, bir diğerinde emanet, ötekisinde ise şanı yüce ve mübarek olan Rab vardır.

Derim ki: Bundan maksat, O'nun hikmeti, iradesi ve emridir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Yine İbn Abbas'tan; **“gözetlemektedir”** buyruğunu, işittir ve görür diye açıkladığı rivayet edilmiştir.

Derim ki: Bu, güzel bir açıklamadır. Onların sözlerini ve fısıldaşmalarını işittir. Onların amellerini ve sırlarını bilir. Herkese ameline göre karşılık verir.

Araplardan birisinden nakledildiğine göre ona: Rabbin nerede? diye sorulmuş, o da **“Gözetlemektedir”** diye cevap vermiştir.

Yine Amr b. Ubeyd'den rivayet edildiğine göre o, Mansur'un huzurunda bu sûreyi, bu âyete ulaşıncaya kadar okumuş ve: Ey Cafer! Şüphesiz **“Rabbin gözetlemektedir”** demiş.

ez-Zemahşerî dedi ki: O bu şekilde seslenmekle Mansur'un bu tehdide maruz kalmış zorbalardan birisi olduğunu ifade etmek istemiştir. Allah ona iyiliğini versin. Onun önünde o nasıl da avını maharetle yakalayan bir arslandı. Gösterdiği tepkiyle zalimleri dövüyor, getirdiği delillerle heva ve bid'at ehlinin kökünü kazıyordu.

فَإِنَّمَا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلِيَهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ط
﴿١٥﴾ وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلِيَهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ ﴿١٦﴾

15. Ama insan, Rabbi kendisini sınavıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: “Rabbim beni şerefleştirdi, bana lutfetti” der.

16. Fakat ne zaman onu deneyip, rızkını daraltırsa bu sefer: “Rabbim beni alçalttı” der.

“**Ama insan**” buyruğu ile kastedilen kâfir kimsedir. İbn Abbas dedi ki: Utbe b. Rabia ile Ebu Huzeyfe b. el-Muğire’yi kastetmektedir. Umeyye b. Halef’in kastedildiği söylendiği gibi, Ubeyy b. Halef’in kastedildiği de söylenmiştir.

“**Rabbi kendisini sınavıp**” nimet ile onu imtihan edip, deneyip... Bu buyruktaki: (لَا): zâid bir sıladır.

“**...da ona**” mal ile “**ikramda bulunup**” ona genişlik vererek “**nimetler verse: Rabbim beni şerefleştirdi, bana lutfetti der.**” Bununla şımarır, sevinir. Fakat O’na hamdetmez.

“**Fakat ne zaman onu deneyip**” fakirlik ile mihnete uğratıp sınarsa “**rızkını**” zar zor yetecek kadar ona “**daraltırsa bu sefer: Rabbim beni alçalttı**” yani beni aşağılattı “**der.**”

Bunlar öldükten sonra dirilişe iman etmeyen kâfirin nitelikleridir. Ona göre şeref, üstünlük ve aşağılık dünyadan sahip olunan çok ya da az miktardaki paya göredir. Mü’mine göre ise, şeref ve üstünlük, yüce Allah’ın âhiretteki paya ulaştırmak özelliğini taşıyan itaata ve iyiliklere ulaşma tevfikini lutfetmesine bağlıdır. Dünyada ona ayrıca genişlik verecek olursa, bundan dolayı da Rabbine hamd ve şükür eder.

Derim ki: Bu iki âyette belirtilenler, bütün kâfirlerin nitelikleridir. Müslümanların pek çoğu da Allah’ın verdiği ihsanları o kimsenin Allah nezdindeki şeref ve üstünlüğü dolayısıyla verdiğini zanneder. Hatta bazan cahilliği sebebiyle: Eğer ben bunu haketmeyecek olsaydım, Allah bunu bana vermezdi, der. Aynı şekilde yüce Allah ona az rızık ihsan edecek olursa, bunun Allah nezdindeki değersizliği dolayısıyla olduğunu zanneder.

“**Daraltırsa**” anlamındaki buyruk, genel olarak “dal” harfi şeddesiz: (فَذَر) diye okunmuştur. Ancak İbn Âmir bunu şeddeli okumuştur. Her iki okuyuş şekli iki ayrı söyleyiştir. Ancak tercih edilen şeddesiz okuyuştur. Çünkü yüce Allah bir başka yerde (şeddesiz olarak): “(وَمَنْ قَدَّرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ): *Rızkı kendisine daraltılan kimse de...*” (et-Talâk, 65/7) diye buyurmaktadır.

Ebu Amr dedi ki: Şeddesiz okuyuş, az ve kıt verilirse demektir. Şeddeli

okuyuş ise ona yetecek miktarının verilmesi anlamındadır. Eğer ona böyle bir şey yapmış olsa bu kişi (sözü geçen insan): **"Rabbim beni alçalttı"** demezdi.⁽¹⁾

Haremeyn ahalisi ile Ebu Amr **"Rabbim"** anlamındaki lafzı her iki yerde de "ye" harfini üstün olarak; (رَبِّي) diye okumuşlardır. Diğerleri ise sakın okumuşlardır. el-Bezzi, İbn Muhaysın ve Yakub; **"beni şerefliendirdi, bana lutfetti"** anlamındaki; (أَكْرَمَنِي) ile **"beni alçalttı"** anlamındaki; (أَعَانَنِي) lafzında her iki halde (vakıf ve vasl hallerinde) de "ye" ile okumuşlardır. Çünkü o (ye) bir isimdir, hazfedilmez.

Medineliler ise vasl halinde "ye"yi sabit bırakırken vakf halinde -mushafa uyararak- okumamışlardır.

Ebu Amr vasl halinde bu harfin sabit kılınması ile hazfedilmesi arasında muhayyer bırakmıştır, çünkü buraları âyet sonudur. Vakf halinde ise mushaf hattı dolayısıyla hazfetmiştir. Diğerleri ise bu harfi hazfederler. Çünkü her iki yerde de "ye"siz yazılmıştır. Sünnet, mushafın hattına muhalefet etmemektir, çünkü bu ashabın icmaıdır.

كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ
الْمِسْكِينِ ﴿١٨﴾ وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ
الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾

17. Hayır! Bilakis siz yetime ikramda bulunmazsınız.

18. Yoksula yedirmek için de birbirinizi teşvik etmezsiniz.

19. Mirası da helâl, haram demeden alabildiğine yersiniz.

20. Malı da, ondaki hiçbir hakka riayet etmeksizin, pek çok seversiniz.

"(كَلَّا) : **Hayır**" lafzı bir reddir. Yani durum zannedildiği gibi değildir. Zengin üstün ve şerefli olduğundan dolayı zengin, fakir alçak ve değersiz olduğundan dolayı fakir değildir. Aksine fakirlik ve zenginlik Benim takdirim ve hükmümün bir gereğidir.

(1) Bununla şeddesiz okuyuşun tercihe değer olduğuna işaret etmektedir.

el-Ferra dedi ki: **“Hayır”** buyruğu burada, kulun böyle olmaması gerekir. Aksine yüce Allah’a zenginlik ve fakirlik dolayısıyla hamdedilmelidir, anlamındadır. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: “Aziz ve celil olan Allah, buyuruyor ki: Hayır, Ben şeref ve üstünlük verdiğim kimseye dünyalığın çokluğu ile şeref ve üstünlük vermem. Değersiz kılıp, alçalttığım kimseyi de dünyalığın azlığı ile alçaltmış olmam. Ben üstün ve şerefli kıldığım kimseyi, Bana itaat ile üstün ve şerefli kılarım, alçaltıp değersiz kıldığım kimseyi de Bana masiyet ile alçaltır ve değersiz kılarım.”⁽¹⁾

“Bilakis siz yetime ikramda bulunmazsınız” buyruğu ile uygulayageldikleri yetime miras vermemek, büyür de mallarını alırlar korkusuyla, israf yoluyla ve tez elden mallarını yemek, şeklindeki uygulamalarına bu buyruk ile haber verilmektedir.

“İkramda bulunmazsınız” anlamındaki buyruğu Amr ve Yakub: **“(لَا يَكْرُمُونَ)”:** Bulunmazlar” şeklinde, “teşvik etmezsiniz” anlamındaki buyruğu: **“(لَا يَحْضُرُونَ)”:** Teşvik etmezler” diye, “yersiniz” anlamındaki buyruğu; **“(يَاْكُلُونَ)”:** Yerler” diye, “seversiniz” anlamındaki buyruğu: **“(يُحِبُّونَ)”:** Severler” diye “ye” ile okumuşlardır. Çünkü bundan önce “insan”dan sözedilmiş idi. Maksat da insan cinsidir. O bakımdan ondan çoğul lafzı ile sözedilmiştir.

Diğerleri ise her dört yerde de karşıdaki muhataba hitab olmak üzere “te”li olarak (bulunmazsınız, etmezsiniz... gibi) okumuşlardır. Yüce Allah, bunu onlara azar ve başlarına kakmak maksadıyla böyle buyurmuş gibidir. -Belirttiğimiz gibi- yetime ikramda bulunmayı terketmeleri, ona hakkını vermeme-leri ve malını yemeleriyle (onları azarlamaktadır).

Mukatil dedi ki: Bu buyruk, Kudame b. Maz’un hakkında inmişti. O Umeyye b. Halef’in himayesinde bir yetim idi.

“Yoksula yedirmek için de birbirinizi teşvik etmezsiniz.” Yani onlar yanlarına gelen bir yoksula yemek yedirmek için aile halklarına, hanımlarına, çocuklarına emir vermezler.

Kûfeliler bu buyruğu “te” ve “ha” harflerini üstün ve “elif” ile: **“(وَلَا تَحَاضُّونَ)”: Birbirinizi teşvik etmezsiniz** diye okumuşlardır ki, onlar birbirlerini teşvik etmezler anlamını taşır. Aslı; **“(تَحَاضُّونَ) ”** şeklinde olup, ifadenin delâleti dolayısıyla iki “te”den birisi hazfedilmiştir. Ebu Ubeyd’in tercih ettiği okuyuş budur.

İbrahim’den ve eş-Şeyzerî’den, onların el-Kisaî ve es-Sülemî’den rivayetlerine göre “te” harfini ötreli olarak; **“(تَحَاضُّونَ) ”** diye okumuşlardır. Bu ise “teş-

(1) Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 182.

vik etmek" anlamındaki; (الحفر) fiilinden (تُفَاعِلُونَ) vezninde bir kullanımdır.

"Mirası" yetimlerin mirasını **"da helâl haram demeden, alabildiğine"** es Süddi'nin açıklamasına göre en ileri derecede olabildiğince **"yersiniz."**

"(الثَّرَاث): **Miras**" lafzının aslı; (الوَرَاث) olup, "(وَرِثْتُ): Miras aldım" fiilinden gelmektedir. "Vav" harfi yerine "te"yi kullanmışlardır.

Nitekim; (نُجَاهٌ وَنُخْمَةٌ وَنُكَاةٌ وَتُودَةٌ) kelimeleri ile benzerlerinde de böyle kullanılmıştır. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Denildiğine göre; "(لَمَّا): **Alabildiğine**" buyruğunun, topluca, hep birlik te anlamında olduğu söylenmiştir. Bu da Arapların: "(لَمَتِ الطَّعَامُ لَمًّا): Yemeği toptan, hep birlikte yedim" tabirlerinden alınmıştır. Bu açıklamayı el-Hasen ve Ebu Ubeyde yapmıştır. Arapçada: (اللَّمَّ)'in asıl anlamı, "toplayıp, bir araya getirmek"tir. "(لَمَمْتُ الشَّيْءَ أَلْمُهُ لَمًّا): O şeyi topladım, toplanım" denilir. "(لَمْ اللَّهُ شَعْنَهُ): Allah onun dağınıklıklarını toplayıp, bir araya getirsin" duası da buradan gelmektedir. en-Nâbiğa şöyle demiştir:

وَلَسْتُ بِمُنْبِقٍ أَخَا لَا تَلْمُهُ عَلَى شَعْنِ أَيِّ الرِّجَالِ الْمُهْذَبِ

"Eğer sen dağınıklıklarını bir araya getirmeyecek olursan

(kusurlu arkadaşlarını bağışlamazsan)

Kendine hiçbir kimseyi kardeş bırakmazsın; ey yiğitlerin en güzel edeblisi!"

"(إِنْ دَارَكَ لَمُومَةً): Senin evin insanları toplayıp, bir araya getirir, onları barındırır" anlamındaki tabirler de buradan gelmektedir. el-Mirnak et-Tai, Alkame b. Seyf'i överken şöyle demektedir:

لَأَحْيِي حُبَّ الصَّبِيِّ وَلَمُنِي لَمْ الْهُدْيِ إِلَى الْكَرِيمِ الْمَاجِدِ

"Elbette o çocuğun sevgisi gibi severdi beni.

Ve şanlı, şerefli kimseye zifafa gönderilen gelin gibi benim dağınıklıklarımı toplar, biraraya getirirdi."

el-Leys dedi ki: "(اللَّمَّ): Güçlü, kuvvetli topluluk" demektir. "(حَجَرٌ مَلُومٌ): Sağlam taş" tabiri ile: "(كَتِيبةٌ مَلُومَةٌ): Güçlü, kuvvetli askeri birlik" tabirleri de bu-

radan gelmektedir. Yemek yiyen bir kimse tiridi biraraya getirip, toplar ve onu lokmalar halinde topladıktan sonra onu yer. Mücahid dedi ki: (Buyruk) onu lokma lokma yer, demektir. el-Hasen dedi ki: Hem kendi payını, hem de başkasının payını yer demektir. el-Hutay'a dedi ki:

إِذَا كَانَ لِمَا يَتَّبِعُ الذَّمُّ رَبُّهُ فَلَا قُدْسَ الرَّحْمَنِ تِلْكَ الطَّوَاجِئُ

“Eğer bu arkasından sahibine yergi getirecek (yemek için) bir toplanma ise Rahman (olan Allah), o yemek çiğneyen dişleri (yiyenleri) kutsamasın.”

Buyruk, onlar hem kendi paylarını, hem de başkalarının paylarını birarada yerler demektir.

İbn Zeyd dedi ki: Kişi kendi malını yediğinde başkasının malını da toplayıp, onu da yer ve bu helal midir, yoksa haram mıdır, diye hiç düşünmez? Müşrikler hiçbir zaman kadınlara ve çocuklara miras vermezler, onların miraslarını kendilerinininki ile, onlara kalanı kendi mallarıyla birlikte yerlerdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Ölenin zulüm ile toplayıp, biraraya getirdiği malları bilerek yerler ve haram ile helali birbirine katarlardı.

Malı kolay bir şekilde ele geçirip, bu yolda alını terlemediği için israf ve savurganlıkla o malı harcayan, ondan alabildiğine savurganlıkla yiyen, canının çektiği yiyecekleri, içecekleri, meyveleri -çalışmayan mirasyedilerin yaptığı gibi- yiyip, tüketen mirasçıların bu buyruk ile yerilmiş olması da mümkündür.

“Malı da, ondaki hiçbir hakka riayet etmeksizin” helaliyle, haramıyla **“pek çok”** alabildiğine **“seversiniz.”**

“(جَمَ الشيء يَجْمُ جُمُومًا)”: O şey çok oldu, çoğaldı, çoğalır” denilir. Bu durumda olan hakkında; (جَمَ) ile (جَامُ) denilir. “(جَمَ الماء في الحوض)”: Su havuzda toplandı” ifadesi de buradan gelmektedir. Şair de şöyle demiştir:

إِنْ تَغْفِرِ اللَّهُمَّ تَغْفِرْ جَمًّا وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلْمَا

“Allah’ım, mağfiret buyurursan -eğer- çokça bağışlarsın.
Sana karşı çokça günah işlememiş hangi kulun vardır ki?”

“(الْبَيْتُ): Suyun toplandığı yer” demektir. “(الْجُمُومُ): Suyu bol kuyu” demektir. (Cim harfi) ötreli olarak; (الْجُمُومُ) mastardır. Kuyudaki su çekildikten sonra çoğalıp, biraraya toplandığı vakit: “(جَمَّ الْمَاءُ يَجُمُ جُمُومًا): Su birikti, arttı, birikir, artar” denilir.

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾

21. Böyle yapmayın! Yer dağılıp, zerreler gibi parça parça edildiğinde.

“(كَلَّا): **Böyle yapmayın!**” Olması gereken böyle değildir, demektir. Onların dünyaya abanmaları ve dünyalık toplamaları reddedilmektedir. Çünkü böyle yapan bir kimse, yerin darmadağın edileceği ve pişmanlığın fayda vermeyeceği zaman pişman olacaktır.

“(الدَّكُّ): Kırmak ve dövmek” demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Araf, 7/143; el-Kehf, 18/98 ve el-Hakka, 69/14) geçmiş bulunmaktadır. Yer sarsılıp, ardı arkasına sallandırıldığında; demektir.

ez-Zeccac dedi ki: Yer sarsılıp da birbirini kırıp döktüğü zaman demektir. el-Müberred dedi ki: Birbirine yapıştırılıp, yüksekliği gittiği zaman, demektir.

“(نَاقَةُ دَكَّاءَ): Hörgücü olmayan deve” demektir, çoğulu (دُكَّاءُ) diye gelir. Daha önce bu husustaki açıklamalar el-Araf ve el-Hakka sûrelerinde (az önce belirtilen yerde) geçmiş bulunmaktadır. “(دُكَّ الشَّيْءِ): O şey yıkıldı” derler. Şair de şöyle demiştir:

هل غير غارٍ دَكُّ غاراً فانهدم

“Bir grub insanı kırıp geçiren ve sonunda yıkan,
yine bir grub insandan başkası mıdır?”

“**Parça parça**” ardı arkasına demektir. Yani sarsılıp bir kısmı, diğer kısmını kırıp dökecek de onun üzerindeki herşey ufalacak demektir. Dağları ve yükseklikleri dümdüz edilinceye kadar parça parça edilecek, diye de açık-

lanmıştır. Bir başka açıklamaya göre yayılmaları itibariyle evleri dümdüz edilecek sarayları, dağları ve üzerindeki diğer yapılar yok olup gidecektir. Serilmesi ve yayılmasındaki düzlük dolayısıyla “dükkan” ismi de buradan gelmektedir. “(الدَّكَّ) Yer in yüksekliğinin yayılmak sûretiyle alçaltılması” demektir.

İbn Mesud ve İbn Abbas’ın açıklamaları da bu anlamdadır: Yer tıpkı bir derinin yayılması gibi yayılıp uzatılacaktır.

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾ وَجِئَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ
يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى ﴿٢٣﴾

22. Rabbin gelip, melekler de saf saf dizildiğinde;

23. Ki o gün, cehennem de getirilmiş olacaktır. İşte o gün insan hatırlayacaktır ama hatırlamanın ona ne faydası olur!

“**Rabbin**” el-Hasen’e göre Rabbinin emri, kazası (hükmü) “**gelip...**” Buyruk, bu manasıyla muzafın hazfedilmesi kabilindendir.

Rabbleri, onlara pek büyük âyetlerle (belge ve delillerle) geldiğinde ... diye de açıklanmıştır. Bu yüce Allah’ın: “*Allah’ın... buluttan gölgeler içerisinde kendilerine gelivermesinden... başkasını mı bekliyorlar.*” (el-Bakara, 2/210) buyruğuna benzemektedir ki; “gölgeler ile” demektir.

Bir diğer açıklamaya göre, âyetlerin (belge ve alametlerin) gelişini yüce Allah kendi gelişi gibi ifade etmiştir. Bu yolla o âyetlerin şanı yüceltilmek istenmektedir. Hadis-i şerifte yüce Allah’ın (söyleyeceği ifade edilen) şu buyrukları da bu kabilindendir: “Ey Âdem oğlu! Ben hastalandığım halde sen beni ziyarete gelmedin. Senden su istediğim halde bana su vermedin. Senden yemek istediğim halde sen bana yemek vermedin.”⁽¹⁾ “**Rabbin gelip**” buyruğu şöyle de açıklanmıştır: O gün, şüpheler ortadan kalkacak ve artık bilgiler kesinlik arzedecektir. Tıpkı hakkında şüphe edilen herhangi bir şeyin gelmesi esnasında şüphe ve tereddütlerin ortadan kalkması gibi.

İşaret erbabı da şöyle demişlerdir: O’nun kudreti ortaya çıkmış, herşeyi istila etmiş olacaktır. Şanı yüce Allah’ın kendisi ise bir yerden bir diğer ye-

(1) *Müslim*, IV, 1990; Buhârî, *el-Edebu’l-Müfred*, s. 182.

re geçmek ile nitelendirilemez. Hem O'nun hakkında mekan ve zaman, O'nun üzerinden zamanın geçmesi sözkonusu olmadığına göre, bir yerden bir başka yere intikal ve geçiş onun için nasıl sözkonusu olabilir? Çünkü bir şeyin üzerinden zamanın geçmesi, vakitlerin geçmesi demektir. Herhangi bir şeyi ele geçiremeyen ise aciz demektir.

“Melekler de saf saf dizildiğinde; ki o gün cehennem de getirilmiş olacaktır.” buyruğu hakkında İbn Mesud ve Mukatil şöyle demişlerdir: Herbir dizgini yetmişbin melek tarafından çekilen, yetmişbin dizgini ve öfkesi ve kabarması görülecek şekilde cehennem getirilecek ve Arş'ın sol tarafında yerleştirilecektir. Müslim'in *Sahih*'inde Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “O gün, cehennem herbir dizginini çekecek yetmişbin melek yetmişbin dizgini ile getirilecektir.”⁽¹⁾

Ebu Said el-Hudri dedi ki: **“O gün cehennem de getirilmiş olacaktır”** buyruğu nazil olunca, Rasûlullah (sav)'ın rengi değişti ve bunun etkileri yüzünde görüldü. Öyle ki, bu hali ashabına da ağır geldi. Daha sonra şöyle buyurdu: Cebrail bana: **“Böyle yapmayın! Yer dağılıp zerreler gibi parça parça edildiğinde... O gün cehennem de getirilmiş olacaktır.”** buyruklarını okuttu.⁽²⁾ Ali (r.a) dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Cehennem nasıl getirilecektir? diye sordu. Şöyle buyurdu: “Cehennem yetmişbin dizgin ile çekilerek getirilecektir. Herbir dizgini yetmişbin melek çekecektir. Fakat dizginlerden öyle bir kurtulmak isteyecek ki, eğer bırakılacak olursa orada bulunan herkesi yakacaktır. Sonra benim önüme gelerek: “Benim seninle ne ilgim olabilir ki, ey Muhammed? Şüphesiz Allah senin etini bana haram kılmıştır.” diyecek. Artık: Nefsim nefsim demedik hiçbir kimse kalmayacak. Ancak Muhammed (sav) bundan müstesna olacaktır. O Rabbim, ümmetim ümmetim, diyecektir.”⁽³⁾ **“İşte o gün insan hatırlayacaktır.”** Öğüt alacak, tevbe edecektir.

Kasıt kâfir yahut bütün gayreti dünyaya yönelik olan kimselerdir.

“Ama hatırlamanın ona ne faydası olur!” O dünyada iken kusurlu hareket ettiğine göre öğüt almak, tevbe etmek nerede?

Öğüt alıp, hatırlamanın ona faydası nereden dokunacaktır, diye de açıklanmıştır. O halde muzafın hazfedildiğinin takdir edilmesi kaçınılmazdır. Aksi takdirde; **“O gün insan hatırlayacaktır”** buyruğu ile **“hatırlamanın ona ne faydası olur”** buyruğu arasında bir çelişki sözkonusu olur. Bu açıklamayı ez-Zemahşeri yapmıştır.

(1) Müslim, IV, 2184; Tirmizî, IV, 701.

(2) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 512.

(3) Suyutî, aynı yer.

يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ﴿٢٤﴾

24. “Keşke hayatım için önceden (hayır) göndermiş olsaydım” der.

“Hayatım için” lafzı “hayatımda” demektir. Buna göre buradaki “lam: için” edatı; “(في): de, da” anlamındadır.

Bir başka açıklamaya göre; keşke hayatım, yani ölümün sözkonusu olmadığı hayat için, önceden salih bir amel göndermiş olsaydım, diye de açıklanmıştır.

Bir başka açıklama da şöyledir: Cehennemliklerin hayatı rahat bir hayat değildir. Âdeta onların hayatları yok gibidir. O halde anlam şöyledir: Keşke cehennem ateşinden kurtulmak için hayır namına bir şeyler göndermiş olsaydım. O zaman ben de rahat ve huzurlu hayat sürenler arasında olurum.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ ﴿٢٦﴾

25. Artık o günde onun azabı gibi hiçbir kimse azab yapamaz.

26. Onun bağladığı gibi de kimse bağlayamaz.

“Artık o günde onun azabı gibi hiçbir kimse azab yapamaz.” Yani kimse Allah’ın azabı gibi azaplandırılamaz, O’nun sağlam bağladığı gibi kimse bağlayamaz. Buradaki zamir yüce Allah’a aittir. Bu, İbn Abbas ve el-Hasen’in görüşüdür.

el-Kisai; “Azab yapamaz” anlamındaki buyruğu; “(لَا يُعَذِّبُ): Azaplandırılmaz” diye; “bağlayamaz” anlamındaki buyruğu da: “(وَلَا يُوثِقُ): Bağlanmaz” şeklinde “zel” ile “se” harflerini üstün olarak okumuştur. Yani o gün, Allah’ın kâfiri azaplandıracağı gibi dünya hayatında kimse azab edilemez, kâfirin sıkı sıkıya bağlanacağı gibi kimse bağlanamaz. Maksat da İblistir. Çünkü günahları ve cürümleri sebebiyle insanlar arasında en çetin azabı onun göreceğine dair delil ortaya konulmuş bulunmaktadır. Dolayısıyla beraberindeki açıklayıcı manadan ötürü ifade mutlak olarak kullanılmıştır.

Bunun Umeyye b. Halef olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da el-Fer-

ra nakletmiştir. Yani bu muayyen kâfirin göreceği azab gibi kimse azab edilmeyecektir. Onun zincirlere ve bukağılara bağlanacağı gibi kimse bağlanmayacaktır. Buna sebep ise küfür ve inadında en ileri dereceye girmiş olmasıdır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Onun yerine kimseye azab edilmeyecek, onun kurtulmak için vereceği fidye alınmayacaktır. Burada “azab” azablandırmak anlamında “bağlamak” da bir şey ile sağlamca bağlamak anlamındadır. Şairin şu sözlerinde de bu anlamda kullanılmıştır:

وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمَاءَ الرُّتَاعَا

“Ve sen otlağa yayılıp otlayan o yüz (deve)yi verdikten sonra
(nankörlük etmem hiç düşünülür mü?)”

Kâfir olmayan bir kimseye kâfir gibi azab edilmez, diye de açıklanmıştır.

Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim, “zel” ile “se” harflerinin üstün okunmasını tercih etmişlerdir. Bu durumda “he: o” zamiri kâfire ait olur. Çünkü Allah’ın azabı gibi kimsenin azab etmeyeceği bilinen bir husustur.

Ebu Kılabe de Peygamber (sav)’dan (bu buyrukları) “zel” ve “se” harflerini üstün olarak okuduğunu rivayet etmiş bulunmaktadır. Ebu Amr’ın, Peygamber (sav)’ın okuyuş şekline döndüğü de rivayet edilmiştir.

Ebu Ali dedi ki: Cemaatin okuyuşuna göre de zamirin kâfire ait olması mümkündür. Yani hiç kimse kimseyi bu kâfire yapılan azab gibi azab etmez. Bu durumda zamir kâfire ait olur. “**Kimse**” ile kastedilenler de, cehennem ateşindekileri azaplandırmakla görevli olan meleklerdir.

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ اِزْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً
مَرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾ فَأَدْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَأَدْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

27. “Ey yakîn ile huzur bulmuş nefis!

28. “Kendin razı olmuş ve rızaya ermiş olarak dön Rabbine,

29. “Haydi katıl kullarıma,

30. “Ve gir cennetime!”

Yüce Allah bütün çabası dünyalık olan, bundan ötürü zengin ve fakir kılınışında Allah'ı itham eden kimselerin halini sözkonusu ettikten sonra; **“ey yakîn ile huzur bulmuş nefis!”** buyruğu ile yüce Allah'a gönül hoşluğu ile, huzur ile teslim olmuş, işini Allah'a havale etmiş, O'na güvenip dayanmış kimselerin durumunu sözkonusu etmektedir.

Bu sözlerin meleklerin yüce Allah'ın dostlarına söyleyeceği sözlerden olduğu söylenmiştir.

“Yakîn ile huzur bulmuş nefis (en-nefsu'l-mutmainne)” huzura ermiş ve kesin yakîn sahibi olmuş, Allah'ın kendi Rabbi olduğuna kesin olarak inanmış ve bundan dolayı Rabbine ibadete yönelmiş olan nefis, demektir. Bu açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Allah'ın sevabı ile ve O'ndan hoşnut olmuş mü'min nefis demektir. el-Hasen, kesin inanç sahibi mü'min nefis, diye açıklamıştır. Yine Mücahid'den, kendisine isabet etmeyen bir şeyin hiçbir şekilde esasen isabetinin sözkonusu olmayacağını, isabet edenin de isabet etmemesinin sözkonusu olmayacağını kesin olarak bilip Allah'ın hüküm ve kazasına razı olmuş nefis demektir.

Mukatil dedi ki: Allah'ın azabından yana emniyette olan nefistir.

Ubeyy b. Ka'b'in kıraatinde: (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْأَمْنَةُ الْمُطْمَئِنَّةُ): Ey yakîn ile huzur bulmuş, güvenlik içerisindeki nefis” şeklindedir.

Allah'ın, Kitabında vaadettiklerine kesin olarak inanıp, amel eden nefis diye de açıklanmıştır.

İbn Keysan dedi ki: Burada **“mutmain nefis”** ihlas sahibi nefis demektir. İbn Ata dedi ki: Onsuz bir göz açıp kapayacak vakit kadar dahi duramayan arif nefis demektir. Yüce Allah'ın zikriyle huzur bulan nefis diye de açıklanmıştır. Yüce Allah'ın: **“Haberiniz olsun ki, kalbler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur”** (er-Ra'd, 13/28) buyruğu bunu açıklamaktadır.

İman ile huzur bulmuş, öldükten sonra dirilişi ve amellerin mükafatının görüleceğini tasdik etmiş nefis, diye de açıklanmıştır. İbn Zeyd dedi ki: Bu nefsin mutmain (huzur içinde) oluş sebebi, ölüm halinde, diriliş vaktinde ve biraraya geliş zamanlarında cennet ile müjdelenmesidir. Abdullah b. Büreyde babasından şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bundan kastedilen Hamza'nın nefsidir.

Ancak sahih olan bunun mü'min, ihlâslı ve itaatkâr her nefis hakkında umumi olduğudur. Hasan-ı Basrî diyor ki: Şüphesiz yüce Allah, mü'min ku-

lunun ruhunu almayı murad ettiği vakit o nefis, yüce Allah'tan geleni huzur ile karşıladığı gibi, yüce Allah da onu huzur ile kabul eder.

Amr b. el-Âs dedi ki: Mü'min vefat ettiğinde, Allah ona iki melek gönderir. Bu iki melek birliktedir cennetten hediyeler bulunur. Melekler o kişinin nefisine: "Ey mutmain nefis! Sen hoşnut olarak, hoşnut kılınmış ve senden hoşnut olunmuş olarak çık. Sen huzur ve sükuna, hoş kokulara gitmek üzere çık. Hoşnut olan ve kızgın olmayan Rabbin huzuruna varmak üzere çık! Bu nefis bir kimsenin yeryüzünde kokladığı en güzel misk kokusu gibi çıkar..."⁽¹⁾ deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

Said b. Zaid dedi ki: Bir adam Peygamber (sav)'ın huzurunda: **"Ey yakîn ile huzur bulmuş nefis"** buyruğunu okudu. Ebu Bekir: Bu ne kadar güzel bir haldir ey Allah'ın Rasûlü! dedi. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki melek bu sözü sana söyleyecektir, ey Ebu Bekir"⁽²⁾

Said b. Cübeyr dedi ki: İbn Abbas, Taif'te vefat etti. Daha önce bu şekilde ona benzer hiçbir kuş görülmemiş olan bir kuş geldi. Onun naaşına girdi. Sonra da o kuşun naaşından çıktığı görülmedi. Defnolunduğu vakit kabrin kenarında kimin okuduğu bilinmeksizin şu âyet-i kerimeler okundu: **"Ey yakîn ile huzur bulmuş nefis. Kendin razı olmuş ve rızaya ermiş olarak dön Rabbine!"**

ed-Dahhak'ın rivayetine göre bu buyruk, Osman b. Affan (r.a) hakkında Rûme kuyusunu vakfettiği vakit nazil olmuştur.

Mekkelilerin asarak idam ettiği yüzünü Medine'ye döndürdükleri halde Allah'ın yüzünü kibleye doğru çevirdiği Hubeyb b. Âdiy hakkında indiği de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Dön Rabbine!" Sahibine ve bedenine! Bu açıklamayı İbn Abbas, İkrime ve Ata yapmış, Taberi de bunu tercih etmiştir. Bunun delili de İbn Abbas'ın tekil olarak "(فَادْخُلِي فِي عَبْدِي)": Gir kuluma!" şeklindeki okuyuşudur. Yarın yüce Allah ruhlara tekrar cesetlere dönmeleri için emir verecektir. İbn Mesud da: "(فِي جَسَدِ عَبْدِي)": Kulunun cesedine!" diye okumuştur.

el-Hasen dedi ki: Rabbinin sevabına, lütuf ve ihsanlarına dön! Ebu Salih dedi ki: Yani Allah'a dön! Bu da ölüm halinde olacaktır.

"Haydi katıl kullarıma!" Kullarımın cesedlerine demektir. Buna delil de

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 94; Heysemî, *Mecmâ'*, II, 328; Taberânî, *Evsat*, I, 225; Tayalisi, *Müsne'd*, I, 102.

(2) Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XXX, 191; el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 110.

İbn Abbas ile İbn Mesud'un kıraatidir. İbn Abbas dedi ki: Bu kıyamet gününde olacaktır. ed-Dahhak da böyle demiştir.

Cumhurun kanaatine göre ise, cennet iyi kimselerin meskeni, salih ve hayırlı kimselerin yurdu olan ebedilik diyarıdır. **"Kullarıma"** buyruğunun anlamı da kullarımın arasından salih olan kimselerin arasına demektir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: *"Biz elbette onları salihler arasına katacağız"* (el-Ankebut, 29/9) buyurmuştur. el-Ahfeş dedi ki: **"Katıl kullarıma!"** Katıl Benim hizbime yani Benim (dünyada iken) dinimin taraftarları arasına. Anlam aynıdır; yani sen de onlar arasında yerini al, demektir. **"Ve"** sen de onlarla birlikte **"gir cennetime!"**

(Fecr Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Beled *Sûresi*

1-20. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Yirmi âyettir.

لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ ﴿١﴾

1. Yemin olsun bu beldeye.

Bu buyrukta -daha önceden; “*Hayır... kıyamet gününe yemin ederim*” (el-Kıyame, 75/1) buyruğunda geçtiği üzere-; “(لَا): Hayır” (anlamındaki olumsuzluk lafzının) zâid olması mümkündür. (Mealde de olduğu gibi) Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır ki; (doğrudan): “Yemin ederim” demektir. Çünkü daha sonra; “**Bu beldeye**” diye buyurmuştur. Yine bu beldeye; “*Ve şu emin beldeye ki...*” (et-Tin, 75/3) buyruğunda da yemin etmiş bulunmaktadır. Yüce Allah, bu beldeye (başka bir yerde) yemin etmiş iken, (burada) ona yemin etmesi nasıl reddedilebilir? Şair şöyle demiştir:

تَذَكَّرْتُ لَيْلَى فَأَعْتَرَتْنِي صَبَابَةٌ وَكَادَ صَمِيمُ الْقَلْبِ لَا يَتَقَطَّعُ

“Leyla’yı hatırladım da bir özlem sardı beni
Nerdeyse kalp ta özünden paramparça olacaktı.”

Görüldüğü gibi burada: (٧) lafzı sıla (ulama edatı olarak fazladan) gelmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: (مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ): *Ben sana emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?* (el-A'raf, 7/12) buyruğu da bu kabildendir. Buna delil de yüce Allah'ın: (مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ): *Secde-den seni ne alıkoydu?* (Sad, 38/75) buyruğudur.⁽¹⁾

el-Hasen, el-A'meş ve İbn Kesir "lam"dan sonra "elif" olmaksızın olumlu ifade olarak; (لَا نَسِيْم) : Elbette... yemin ederim" diye okumuşlardır. Yine el-Ahfeş buradaki bu lafzın; (٧) : ...mez...mi" (ya da: Dikkat edin!) anlamında olabileceğini de kabul etmiştir.

Yemini nefyetmek için gelmediği de söylenmiştir. Aksine bu, Arapların: Hayır, Allah'a yemin ederim hayır. Ben bu işi yapmam. Hayır vallahi bu iş böyle olmadı. Hayır, Allah'a yemin ederim mutlaka bunu yapacağım, türünden sözlerine benzer.

Bunun sahih bir nefy olduğu da söylenmiştir. Mana da şudur: Sen bu şehirden çıkıp gittikten sonra bu şehirde olmayacak olursan Ben de bu şehire yemin etmem. Bu açıklamayı da Mekke nakletmiştir. Ayrıca bunu İbn Ebi Necih, Mücahid'den rivayet etmiştir. Buna göre Mücahid şöyle demiştir: **"Hayır"** lafzı onlara karşı bir reddir. İbnu'l-Arabi'nin tercih ettiği açıklama da budur. Çünkü o şöyle demiştir: "Bunun red için geldiğini söyleyenlere gelince, bu hiç de reddolunacak bir görüş değildir. Çünkü bu şekilde mana da sahih olmaktadır, lafız da, maksat da yerli yerince oturmaktadır." Dolayısıyla bu nefy, ölümden sonra dirilişi inkar edenlerin sözlerini reddetmekte, sonra da yemine geçilmiş bulunmaktadır.

el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Hayır"** buyruğu bu sûrede anılmış, dünyaya aldanmış insanın vehimlerini reddetmektedir. Yani durum, kimsenin kendisine güç yetiremeyeceği şeklindeki kanaati gibi değildir. Bundan sonra yemine geçilmiştir.

"Bu belde"den kasıt Mekke'dir. Bu hususta (müfessirler) icmâ' etmişlerdir. Yani Ben; senin Benim nezdindeki üstün değer ve Benim sana olan sevgim dolayısıyla içinde bulunduğun bu haram beldeye yemin ederim.

el-Vâsıtî dedi ki: Biz sen hayatta iken orada bulunmakla vefatından sonra da bereketinle müşerref kıldığın bu belde -ki Medine'yi kastetmektedir adına sana yemin ederek diyorum...

Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü bu sûrenin Mekke'de indiği ittifakla kabul edilmiştir.

(1) Aynı manayı ihtiva eden iki buyruktan ilkinde zâid olduğu belirtilen "lâ" geldiği halde, ikincisinde gelmemiş olması zâid olduğunun delilidir.

وَأَنْتَ حَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ ﴿٢﴾

2. Sen, bu beldede bulunmakta iken.

Gelecekte (bulunacağın vakit) demektir. (Bu yönüyle) yüce Allah'ın: *"Muhakkak sen de öleceksin, hiç şüphesiz onlar da öleceklerdir."* (ez-Zümer, 39/30) buyruğuna benzemektedir. Arap dilinde bunun benzerleri pek çoktur. Kendisine ikramda ve lütuflarda, bağışlarda bulunmayı vaadettiğin kimseye: Sen kendisine ikram olunan (olacak olan) ihsan olunan (ihsan edilecek olan)sın, denilir. Yüce Allah'ın kelimasında da bunun benzerleri pek çoktur. Çünkü ona göre gelecekteki haller, hal-i hazırdaki görülen durumlar gibidir. Bu lafzın geleceğe dair olduğuna ve o zaman için mevcut hal ile açıklanmasının imkansız olduğuna, sûrenin fetihten önce Mekke'de ittifakla indiğinin kabul edilmiş olması, kat'i bir delil olarak yeterlidir.

Mansur, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Sen bu belde-
de bulunmakta iken"** Sen bu beldede her ne yaparsan senin için helâldir, demektir. İbn Abbas da böyle demiştir: Mekke'ye girdiği gün dilediği kimseyi öldürmek ona helâl kılınmıştı. Bundan dolayı o, İbn Hatal, Mıkyes b. Sûbabe ve başkalarını öldürmüştür. Rasûlullah (sav)'dan sonra Mekke'de birisini öldürmek hiçbir kimseye helâl kılınmamıştır.

es-Süddî rivayetle dedi ki: Seninle savaşan kimseleri senin de öldürmen senin için helâldir. Ebû Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ona günün kısacık bir bölümünde helâl kılındı, sonra bu helâl oluş kaldırıldı, kıyamet gününe kadar haram bir belde oldu. Bu da Mekke'nin fethi günü olmuştu. Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu sabittir: "Allah gökleri ve yeri yarattığı günü Mekke'yi haram kıldı. Kıyamet gününe kadar o haramdır. Benden önce kimseye helâl kılınmadığı gibi, benden sonra kimseye de helâl kılınmayacaktır. Bana da ancak günün kısacık bir bölümünde helâl kılınmıştır."⁽¹⁾ Bu hadis daha önceden el-Maide Sûresinde geçmiş bulunmaktadır.

İbn Zeyd dedi ki: Peygamber (sav)'ın dışında kimse helâl değil idi.

Sen bu beldede ikamet ediyor ve burası senin yerin iken... anlamında olduğu da söylenmiştir. Sen bu beldede ihsan edip, Ben de bu beldede sende razı iken diye de açıklanmıştır. Dilcilerin naklettiklerine göre "helâl (ih-

(1) *Buhârî*, II, 651, 736, IV, 1567; *Tirmizî*, IV, 21; *Müsned*, I, 253.

ramsız) adam" anlamında: (رَجُلٌ جَلٌّ وَحَلَالٌ وَمُجَلٌّ) denilir. "İhramlı ve ihramsız adam"; (رَجُلٌ حَرَامٌ وَمُحَرَّمٌ) ve "ihramlı adam" anlamında (رَجُلٌ حَرَامٌ وَمُحَرَّمٌ) denilir.

Katade dedi ki: Sen bu beldede helâl iken, sen günah işlememiş halde iken anlamındadır.

Bunun Peygamber (sav)'a övgü olduğu da söylenmiştir. Yani sen, Allah'ı inkar suçunu işleyen müşrikler gibi olmayıp, bu Beytin hakkını bilip tanıyarak senin için işlenmesi haram olan şeyleri bu beldede işleyen birisi değilsin. Yani hürmetini (saygınlığını) bilip tanıdığın şu tazim olunan Beyte yemin ederim ki, sen bu Beytte ikamet etmekte, onu tazim etmekte ve sana haram olan herhangi bir şeyi burada işlememektesin.

Şurahbil b. Sa'd dedi ki: **"Sen bu beldede bulunmakta iken"** helâl iken demektir. Bunun anlamı da şudur: Onlar, avını öldürmek, ağacını kesmek bakımından Mekke'yi haram bir belde olarak kabul ediyorlar, fakat aynı zamanda seni oradan çıkarmayı ve öldürmeyi helâl belliyorlar.

وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ ﴿٢٠﴾

3. Babaya ve doğana ki;

Mücahid, Katade, ed-Dahhâk, el-Hasen ve Ebû Salih dedi ki: **"Babaya"** Adem (a.s.)'a **"ve doğana"** onun soyundan gelen çocuklara demektir. Yüce Allah'ın onlara yemin etmesi, insanların, Allah'ın yeryüzünde yarattıklarının en hayret verici olanları oluşlarından dolayıdır. Çünkü onlar, maksatlarını açıklamak, konuşmak, işlerini çekip çevirmek gibi özelliklere sahip olmak, (hasletlerine sahiptirler) Peygamberler ve yüce Allah'ın yoluna davet edenler de onlar arasından çıkar.

Buyruğun; Adem'e ve onun soyundan gelen salih kimselere bir yemin olduğu da söylenmiştir. Salih olmayan kimseler ise adeta hayvan gibidirler.

Babanın; İbrahim, doğanın ise onun zürriyeti olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Ebû İmran el-Cevnî yapmıştır.

Diğer taraftan bununla onun bütün zürriyetinin kastedilme ihtimali olduğu gibi, onun soyundan gelen sadece müslümanların kastedilme ihtimali de vardır.

el-Ferrâ dedi ki: Bu buyrukta insanlar hakkında: "(مَا): ...an"ın kullanılmasının elverişli olması: "(مَا طَابَ لَكُمْ): Size helâl olan kadınlardan..." (en Nisâ, 4/4) buyruğu ile: "(وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى): Erkeği de, dişiye de yaratana ki" (el-Leyl, 92/3) buyruklarına benzemesindendir. Halbuki erkeği de, dişiye de yaratan O'dur. (Bununla birlikte onun hakkında da bu edat kullanılmıştır).

Bu lafzın kendisinden sonraki lafız ile birlikte mastar konumunda olduğu da söylenmiştir. Babaya ve onun doğurmasına demek olur. Bu da yüce Allah'ın: "(وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا): Semaya ve onu bina edene" (eş-Şems, 91/5) buyruğuna benzemektedir.

İkrime ve Said b. Cübeyr dedi ki: "**Babaya**" kendisinden evlad olana, "**doğan**" evladı olmayan kısra demektir. İbn Abbas da böyle demiştir. Bu durumda; (مَا) edatı nefy anlamını ifade eder. Ancak bu anlamda olması uzak bir ihtimaldir. Mevsul bir isim takdir edilmedikçe yani; "(وَالَّذِي مَا وَلَدَ): Babaya ve çocuğu olmayana" takdirinde kabul etmedikçe doğru olamaz. Böyle bir takdir ise Basralılara göre caiz değildir.

Buyruğun; her baba ve her evlad hakkında genel olduğu da söylenmiştir. Bu da Atiyye el-Avfi'nin açıklamasıdır. Aynı anlamda bir açıklama yine İbn Abbas'dan da rivayet edilmiştir. Taberî'nin tercih ettiği de budur.

el-Mâverdî dedi ki: Daha önce kendisinden sözedildiği için "**baba**"nın Peygamber (sav) olması "**doğan**"ın da onun ümmeti olması da ihtimal dahilindedir. Çünkü Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben sizin için bir baba konumundayım, size ... öğretirim."⁽¹⁾

Böylece yüce Allah, Peygamberinin beldesine yemin ettikten sonra, onun şerefine ileri derecesine işaret etmek için hem bizzat kendisine, hem de onun ümmetine yemin etmiş olmaktadır.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ ﴿٤٠﴾

4. Biz; insanı andolsun, bir zorluk içinde yarattık.

Yemin buraya kadar devam ediyordu. Bu buyruk da yeminin cevabıdır. Yarattıklarından -önceden de geçtiği gibi onları tazim etmek gayesiyle- dediğine yemin etmek Allah'ın hakkıdır. Burada sözkonusu olan "**insan**" Ademdir.

(1) Ebu Davud, I, 3.

“Bir zorluk içinde” dünya mücadelesinde, zorluk ve sıkıntı içinde demektir. “(الكَيْد): Çetinlik, şiddet, zorluk” demektir. “(تَكْبَدَ اللبن): Süt katılaştı, bozuldu, yoğurt haline dönüştü” tabiri de buradan geldiği gibi “karaciğer” anlamındaki; (الكَبِد) da buradan gelmektedir. Çünkü o (karaciğer) katılaşmış ve sertleşmiş bir kandır. “(كابدت هذا الأمر): Bu işin zorluk ve sıkıntılarına katlandım” denilir. Şair Lebid de şöyle demiştir:

يا عينُ هَلْ أَبْكيتِ أربداً إِذْ قُفْنَا وقامَ الخصومُ في كَيْدٍ

“Ey göz, Erbed için ağlamalı değil misin?

Hani biz de, düşmanlar da zorluk ve şiddet içinde kalkmış idik.”

İbn Abbas ve el-Hasen dedi ki: **“Zorluk içinde”**, sıkıntı ve yorgunluk içinde demektir. Yine İbn Abbas’tan, gebe kalınması, doğurulması, süt emzirilmesi, dişlerinin çıkması ve daha başka halleri gibi zorluk ve sıkıntı içinde, diye açıkladığı rivayet edilmiştir.

İkrime’nin rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Annesinin karnında dikine... demektir. Çünkü “(الْكَيْد): Dikine ve dosdoğru olmak” demektir. Bu yüce Allah’ın yaratılış itibariyle ona olan lutfunu dile getirmektir. Şanı yüce Allah’ın, annesinin karnında yarattığı bütün canlılar, mutlaka yüzleri üstüdürler. Ademoğlu bundan müstesnadır. O özel bir şekilde dikine durur.

Aynı zamanda bu, en-Nehai, Mücahid ve başkalarının da görüşüdür. İbn Keysan dedi ki: Annesinin karnında, başı yukarda demektir. Şanı yüce Allah annesinin karnından çıkması için ona izin verdiği vakit bu sefer, başı annesinin ayaklarına doğru döner.

el-Hasen dedi ki: Dünyanın musibetlerine ve âhiretin şiddetlerine, zorluklarına göğüs gerer, demektir. Yine ondan şöyle açıkladığı rivayet edilmiştir: O bolluk ve rahat zamanında şükür, zorluk ve sıkıntı zamanlarında da sabır etmek için kendisini zorlar. Çünkü o, mutlaka bu iki halden birisi ile karşı karşıya bulunur. Bu açıklamayı İbn Ömer’den de rivayet etmiştir. Yemân dedi ki: Ademoğlunun karşı karşıya kaldığı ve göğüs gerdiği sıkıntılar kadar sıkıntı çeken bir başka varlık, yüce Allah yaratmış değildir. Bununla birlikte o yaratılmışların en güçsüzüdür.

İlim adamlarımız şöyle demiştir: Onun karşılaştığı ilk zorluk göbek bağının kesilmesidir. Daha sonra kundağa sarılıp, bağlandığı vakit darlık ve sıkıntı ile karşılaşır, sonra süt emmek zorluğu ile karşılaşır. Eğer süt ememe-

yecek olursa telef olur, gider. Daha sonra dişleri biter, dili harekete başlar, arkasından tokat yemekten daha zor olan süttten kesilmek zorluğu ile karşılaşır. Sonra sünnet olmak sıkıntısıyla, ağrılarla, kederlerle karşılaşır. Daha sonra öğretmen ve onun baskısının zorluğu, mürebbi ve onun idaresi, hoca ve heybetinin zorluğu ile karşılaşır. Arkasından evlenmek ve bu hususta acele etmek meşgalesi ve sıkıntıları ile karşılaşır. Ondan sonra çocukların, hizmetçilerin ve diğer yardımcılarının meşgaleleri ile karşılaşır. Daha sonra evler, köşkler inşa etmek sıkıntıları ile karşılaşır. Sonra yaşlanmak, kocamak, dizlerin ve ayakların zayıflaması ve sayımı dökümü çok olan, serdedilmeleri uzayıp gidecek musibetlerle karşı karşıya kalır. Başın ağrması, dişlerin ağrması, gözlerin çapaklanması, borcun sebep olduğu keder, diş ağrıları, kulak ağrıları gelir... Malda, canda türlü mihnetlerle karşılaşır. Dövülmek, hapsedilmek gibi. Herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadığı, bir meşakkate göğüs germediği bir gün dahi geçmez. Bütün bunlardan sonra ölüm gelir. Sonra meleğin soru sorması, kabrin sıkıştırması ve karanlığı, arkasından ölümden sonra diriliş, amellerin Allah'ın huzurunda arzedilmesi ve nihayet ya cennet veya cehennemde karar kılacağı hale kadar devam eden sıkıntılar. İşte yüce Allah: **"Biz, insanı andolsun bir zorluk içinde yarattık"** diye buyurmaktadır. Eğer iş insana kalmış olsaydı, bu sıkıntıların hiçbirisini seçmez, tercih etmezdi. Bu onun işlerini çekip çeviren, bu halleri onun hakkında hükmedip takdir eden bir yaratıcısının olduğuna delildir. O halde insan bu yaratıcının emrine uymalıdır.

İbn Zeyd dedi ki: Burada **"insan"**dan kasıt, Adem'dir. **"Bir zorluk içinde"** buyruğu da semanın ortasında demektir.

el-Kelbi dedi ki: Bu buyruk, Cumahoğullarından bir kişi hakkında inmiştir. Bu kişiye Ebû'l-Eşeddin denilirdi. O Ukyazlı deriyi alır, bunu ayaklarının altına koyar ve sonra: Beni bu derinin üzerinden uzaklaştırabilene şu kadar vermeyi vaadediyorum dermiş. On kişi o deriyi çeker, deri parçalanır ayakları yerinden oynamazdı. Bu kişi Peygamber (sav)'ın düşmanlarından idi. **"O hiç kimsenin kendisine asla güç yetiremeyeceğini mi sanır?"** (5. âyet) buyruğu onun hakkında inmiştir. Gücü sebebiyle (güç yetiremeyeceğini mi sanır) demektir. Bu açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. (Buna göre), **"Zorluk içinde"**, güçlü demek olur. Yaratılışı itibariyle güçlü demektir. Kureyşlilerin en güçlü adamlarından birisi idi. Abdu'l-Muttalib oğlu Haşim oğlu Rukane de böyle idi. O da güç ve kuvveti itibariyle parmakla gösterilir birisi idi.

"Bir zorluk içinde" buyruğunun yaratılışının zayıflığına, maddesinin hakirliğine rağmen, yürekli ve sağlam ciğerli (mütehammil) anlamında olduğu da söylenmiştir.

İbn Ata: Karanlık ve cehalet içinde, diye açıklamıştır. Tirmizî, kendisini ilgilendiren şeylerle ilgilenmez, ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olur, diye açıklamıştır.

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ﴿٥٠﴾ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا
 ﴿٥١﴾ أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ﴿٥٢﴾ أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ﴿٥٣﴾
 وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ﴿٥٤﴾

5. O, hiç kimsenin kendisine asla güç yetiremeyeceğini mi sanır?
6. O, der ki: “Ben yığın yığın mal tükettim.”
7. O, kimsenin kendisini asla görmediğini mi zanneder?
8. Biz, ona iki göz vermedik mi;
9. Bir de bir dil ve iki dudak?

“O, hiç kimsenin kendisine asla güç yetiremeyeceğini mi sanır?” Yani Ademoğlu yüce Allah’ın kendisini asla cezalandırmayacağını mı sanır?

“O, der ki: Ben yığın yığın” pek çok miktarda “mal tükettim” harcıyıp, bitirdim.

“O, kimsenin kendisini asla görmediğini” gözetmediğini “mi zanneder.?” Bilakis yüce Allah, onun bu halini bilir. O bakımdan o, hiç de harcamadığı halde “ben yığın yığın mal tükettim” sözünde yalancıdır.

Ebû Hureyre rivayetle dedi ki: Kul durdurulur. Ona: Sana rızık olarak verdiğim malı nasıl kullandın? diye sorulur. O: O malı, infak ettim, onun zekatını verdim, der. Sanki sen bu işi, bu kişi cömerttir, denilsin diye yapmış gibisin, böyle de denildi. Sonra da verilen emir üzerine cehennem ateşine atılır.⁽¹⁾

Said’den rivayete göre o, Katade’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sana malını nereden topladın ve onu nasıl harcadın? diye sorulacaktır. İbn Ab-

(1) Hadis, dünyada iken yüce Allah için ihlâsla yapılması gereken Allah yolunda cihad, ilim tahsili, infak gibi amelleri riyakârlık maksadıyla yapanların, mükâfat görmek yerine cehennemde azab göreceklerini anlatmaktadır: *Müslim*, III, 1513; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 116; İbn Hibban, *Sahih*, II, 137; Hâkim, *Müstedrek*, I, 189, 579, II, 120; *Tirmizî*, IV, 591; *Nesai*, VI, 29; *Müsned*, II, 321.

bas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû'l-Eşeddin (veya el-Eşeddeyn) şöyle derdi: Ben Muhammed'e düşmanlık uğrunda çok mal harcayıp, tükettim. Halbuki o, yalan söylüyordu.

Mukatil dedi ki: Bu buyruk, el-Haris b. Amr b. Nevfel hakkında inmiştir. O, bir günah işledi, Peygamber (sav)'dan fetvâ sordu. Peygamber ona keffârette bulunmasını emretti. Şöyle dedi: Muhammed'in dinine girdiğimden beri malım, verdiğim keffaretlerle ve nafakalarla zaten bitip tükendi. Onun söylediği bu sözler, yapmış olduğu infaklar dolayısıyla bir çeşit haddini aşma olabilir. O takdirde bu, onun tuğyân ettiği anlamına gelir; yahutta yaptığı bu harcamalara üzüldüğünü ifade etmiş olabilir. O vakit, bu yaptıklarına pişmanlık duymuş demektir.

Ebû Cafer “**yığın yığın**” anlamındaki; (يُجِدُّ) lafzını “be” harfini üstün ve şeddeli olarak; (يُجِدُّ) 'in çoğulu diye okumuştur. “(رَأَى): Rükû eden” lafzının çoğulunun: (رَأَى); “(سَجَدَ): Secde eden”in çoğulunun (سَجَدَ) diye; “(شَهِدَ): Şâhid”in çoğulunun (شَهِدَ) diye gelmesi ve benzerlerinde olduğu gibi.

Mücahid ve Humeyd ise “be” ve “lam” harflerini ötreli ve şeddesiz olarak; (يُجِدُّ) 'in çoğulu diye okumuşlardır. Diğerleri ise, “lam” harfini ötreli ve kesreli, “be” harfini üstün ve şeddesiz olarak; (يُجِدُّ) ile (يُجِدُّ) 'in çoğulu diye okumuşlardır ki bu da; “(تَلَدَّ): Kat kat olup katlanan şey” demek olup, bununla çokluk kastedilir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Cin Sûresi'nde (72/19. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre “...mi sanır?” anlamındaki; (أَيْخُبُ) buyruğunu her iki yerde de “sin” harfini ötreli okuduğu rivayet edilmiştir.

el-Hasen dedi ki: O diyor ki: Ben çok mal harcayıp tükettim. Bundan ötürü beni kim hesaba çekecektir? Beni bırak da ben onu hesaba çekeyim. Yüce Allah'ın, onu hesaba çekmeye kadir olduğunu, yüce Allah'ın onun yaptığı her şeyi gördüğünü bilmiyor mu? Daha sonra, üzerindeki nimetlerini sayıp dökerek şöyle buyurmaktadır:

“**Biz, ona**” kendileriyle gördüğü “**iki göz vermedik mi?**” Kendisiyle konuştuğu “**bir de dil**” ve ağzını kendileri ile kapattığı “**iki dudak**” vermedik mi? Yani bunları yapan Bizleriz. O halde, onu öldükten sonra diriltmeye ve işlediklerini sayıp dökmeye, kadir olanlarız.

Ebû Hazim dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Yüce Allah buyurdu ki: Ey Âdemoğlu! Sana haram kıldığım hususlar hakkında dilin **seninle** çekişmeye girişecek olursa, iki kapak ile Ben ona karşı sana yardım etmiş bulunuyorum, sen de o kapakları kapat. Sana haram kıldığım hususlarda şâyet

gözün seninle çekişecek olursa, sana onlara karşı iki kapak ile destek vermiş bulunuyorum. O kapakları kapat. Eğer sana haram kıldığım hususlarda fercin seninle çekişecek olursa, ona karşı sana iki kapak ile destek vermiş bulunuyorum, kapat.”

“(الشُّفَّة) : Dudak” lafzının aslı; (شَفْهَة) olup, bundan “he” hazfedilmiştir. Küçültme ismi: (شَفِيهَة) şeklinde, çoğulu ise; (شِفَاهَة) diye gelir. (شَفَاهَات) ile (شَفَوَات) diye de kullanılır. “He” ile çoğul yapılması kıyasa daha uygun, “vav” ile çoğul yapılması daha umumidir. Bu haliyle “seneler” anlamındaki; (السَّنَوَات) 'e benzetilmektedir.

el-Ezherî şöyle demiştir: Vasl halinde; “(هذه شَفْهَة) : Bu bir dudaktır” denilir. “He” ile: (وَشَفْهَة) diye de kullanılır.

Katade dedi ki: Aslında Allah'ın nimetleri apaçıktır. Yüce Allah, şükrede-sin diye onları sana da saydırıp döktürmektedir.

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴿١٠﴾

10. Ve Biz, ona iki de yol gösterdik.

Hayır ve şer yollarını kastetmektedir. Yani göndermiş olduğumuz peygamberler ile bu iki yolu, o insana açıkladık.

“(النَّجْد) : Yukarı doğru giden yol” demektir. Bu, İbn Abbas, İbn Mesud ve başkalarının görüşüdür.

Katade rivayetle şöyle demektedir: Bize nakledildiğine göre, Peygamber (sav) şöyle dermiş: “Ey insan! Hepsi iki yoldur. Hayır yolu ile şer yolu. Sen ne diye şer yolunu, hayır yolundan daha çok sevimli buluyorsun ki?”⁽¹⁾

İkrime'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Buradaki; “(النَّجْدَان) : İki meme” demektir. Aynı zamanda bu Said b. el-Müseyyeb ile ed-Dahhak'ın da görüşüdür. Bu İbn Abbas ve Ali (r.anhuma)'dan da rivayet edilmiştir. Çünkü bunlar çocuğun hayatı ve rızkı için iki yol gibidirler.

Bu lafız, “yükseklik” anlamına da gelir. Çoğulu; (نُجُود) 'dir. Nec(i)d'e bu

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XXX, 200 (el-Hasen'den mürsel); XXX, 201 (Katade'den); İshak b. Râhûye, *Müsned*, I, 403 (muttasıl bir senedle Ebu Hureyre'den); İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VIII, 704 (İbn Râhûye'nin Ebu Hureyre'den kayd ettiği rivayete şahid olarak işaret ettikten sonra, el-Hasen'den gelen rivayeti de zikretmektedir).

ismin verilmiş şekli, Tiham'e düzlüğünde bir yükseklik teşkil ettiği içindir. O halde: "(النجدان): İki yol" yüksekteki iki yol demektir. İmriu'l-Kays da şöyle demiştir:

فريقان منهم جازع بطن نخلة وآخر منهم قاطع نجد كئيب

"(Onlar) iki gruptur, onlardan kimisi Batn-ı Nahle'yi kateder

Onların bir diğeri ise Kebkeb tepesinin yukarı doğru çıkan yolunu kateder."

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾

11. Fakat o, sarp yokuşa saldıramadı.

Yani, Muhammed'e düşmanlığı uğruna harcadığını iddia ettiği o malını niçin o sarp yokuşu tırmanıp geçmek için harcamadı? Harcasaydı da güvenliğe erişseydi.

"(الاقْتِحَام): Saldırmak, tereddütsüz ve düşünmeden kişinin kendisini bir şeyin üzerine atması" demektir. "(قَحَمَ فِي الْأَمْرِ قُحُومًا): Düşünmeksizin derhal kendisini o işin içerisine atıverdi" tabiri de buradan gelmektedir.

"(قَحَمَ الْفَرَسَ فَارِسَهُ تَقْهِمًا عَلَى وَجْهِهِ): At, binicisini yüzü üstüne attı" denilir. "(تَقْهِمِ النَّفْسَ فِي الشَّيْءِ): Canı bir şeye düşünmeksizin sokmak, atmak" demektir. "(الْفُحْمَةُ): Helâk edecek kadar büyük tehlike, zorlu kıtlık bir sene" demektir. Bedevi Araplar, bulundukları yerde kıtlık başgösterip, kırsal alanlara girecek olurlarsa; (أَصَابَتِ الْأَعْرَابَ الْفُحْمَةُ) denilir. "(الْفُحْمُ): Yolun zor bölümleri" anlamındadır.

el-Ferra ve ez-Zeccac dedi ki: Burada: "(يَا): **Hayır ...meli değil mi?...**" lafzı tek bir defa zikredilmiştir. Fakat Araplar, benzer bir ifadede mazi fiil ile birlikte bu edatı bir başka sefer başka sözlerle birlikte tekrarlamadıkça sadece bir defa hemen hemen hiç kullanmazlar. Yüce Allah'ın: "(فَلَا مَنَاقِبَ وَلَا مَنَاقِبَ): **O tasdik de etmemiş, namaz da kılmamış(tı).**" (el-Kıyame, 75/31) buyruğu ile: "(وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ): **Onlar için hiçbir korku yoktur, onlar kederlenecek de degillerdir.**" (Yunus, 10/62) buyruklarında olduğu gibi. Bunu bir defa kullanmaları ancak sonraki ifadelerin onun manasına delalet etmesi halindedir. Bu sebeble "**Bundan sonra da... olmasıdır**" (17. âyet) buyruğu, tek-

rarın yerini tutar. Şöyle buyurmuş gibidir: O ne sarp yokuşa saldırabilirdi, ne de iman etti.

Buyruğun: O, ne kurtuldu, ne de esenliğe kavuştu, ifadesi gibi (bed)dua konumunda olduğu da söylenmiştir.

“*O sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin?*” (12. âyet) Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Yüce Allah’ın: “(وما أدراك): *Sana ne bildirdi* (mealde: Sen nereden bileceksin)” diye buyurduğu her bir hususu haber vermiştir. Hakkında: “(وما يدريك): *Sen nereden bileceksin?*” diye buyurduğu hususları ise kendisine haber vermemiştir. (Yine İbn Uyeyne) dedi ki: “**Fakat o sarp yokuşa saldıramadı**” buyruğu, o sarp yokuşa saldırmadı, demektir. Züheyr’in şu beyitinde olduğu gibi:

وَكَانَ طَوْرِي كَنْهًا عَلَى مُسْتَكْبِرٍ فَلَا هُوَ أَبَدَاهَا وَلَمْ يَتَقَدَّمْ

“Ve o, içinde bir niyeti gizleyip saklamıştı
Bunu ne açığa vurdu, ne de öne çık(ar)dı.”

Yani o, niyetini açığa vurmadi, öne çıkarmadı.

el-Mülherred ve Ebû Ali de aynı şekilde buradaki: “(لَمْ): ...ma” olumsuzluk edatının (muzarinin başına gelip olumsuz mazi anlamını veren): (لَمْ) anlamındadır, demişlerdir. Buhari bu görüşü Mücahid’den diye de zikretmiştir.⁽¹⁾

Yani o, dünya hayatında o sarp yokuşa saldırmadı, demektir. Bu durumda (yukarıda tekrarlanarak kullanıldığı belirtilen) olumsuzluk edatının tekrarına ihtiyaç kalmaz.

Daha sonra (yüce Allah), akabeyi (sarp yokuşu) ve ona saldırmayı açıklayarak: “*O kul azad etmektir*” (13. âyet) ve şunu şunu yapmaktır, diye buyurdu. Yüce Allah’a yakınlaştırmacı, mali birtakım ibadet yollarını açıkladı.

İbn Zeyd ve bir grub müfessir şöyle demişlerdir: İfade, inkâr anlamını ihtiva eden istifhâm (soru) demektir. İfadenin de takdiri şudur: O, ne diye sarp yokuşa saldırmadı? Yahut o, sarp yokuşa saldırmalı değil miydi? Yani şöyle buyurmaktadır: O malını niçin kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması, açsız kimselerin yemek yedirilmesi uğrunda -bu yolla sarp yokuşa aşması için- harcamadı? Böyle yapması malını Muhammed (sav)’a düşmanlık uğrunda harcamasından onun için daha hayırlı olurdu.

(1) Buhari, IV, 1888.

Diğer bir açıklama da şöyle yapılmıştır: Burada akabeye tırmanmak, onu aşip geçmek (sarp yokuşa saldırmak) bir örnektir. Yani o, Rabbine itaat etmek ve O'na iman etmek uğrunda malını harcamak suretiyle büyük sorumluluklara niye katlanmadı? Bu gibi sorumlulukların altına niye girmedi? Böyle bir açıklama; **"Fakat o sarp yokuşa saldıramadı"** buyruğunu (bed)dua anlamında yorumlayanların açıklamalarına uygundur. Yani, malını şu şu yollarla harcamayan kimse kurtulmasın, esenliğe kavuşmasın.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu buyruk, günahların büyüklüğünü, ağırlığını ve onların çetinliğini bir akabeye (sarp yokuşa) benzetmektedir. Eğer kişi köle azad edip, salih amel işleyecek olursa, bu da sarp yokuşu saldırıp aşan kimsenin durumuna benzer. Bunlar ise kişinin kendisine zarar veren, onu rahatsız eden ve ona ağırlık teşkil eden günahlardır.

İbn Ömer dedi ki: Buradaki akabe (sarp yokuş) cehennemdeki bir dağdır. Ebû Reca'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bize ulaştığına göre akabeyi (yokuşu) çıkıp aşmak, yedibin yıl, ondan aşağıya inmek de yedibin yıldır.

el-Hasen ve Katade dedi ki: Bu köprüden önce, cehennemde çok zorlu bir yokuştur. Yüce Allah'a itaat ederek o yokuşu aşmaya bakınız.

Mücahid, ed-Dahhak ve el-Kelbî dedi ki: Bu cehennem üzerine konulacak kılıç gibi keskin, düzlüğü, yüksekliği ve inişi üçerbin yıllık mesafe olan Sırat'ın kendisidir. Bunu aşmak, mü'min için ikindi ile akşam namazı arasındaki süre kadar olacaktır.

Mü'min için bu köprüyü aşmanın farz bir namazı kılmak kadar bir süre alacağı da söylenmiştir. Ebû'd-Derda'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Önümüzde bizi bekleyen bir akabe (sarp yokuş) vardır. Bu yokuştan insanlar arasında en rahat kurtulacak kimseler, yükleri en hafif olanlardır.

Ateşin bizatihi kendisinin akabe olduğu da söylenmiştir. Ebû Reca, el-Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bize ulaştığına göre, bir köle azad eden müslüman bir kimsenin azad ettiği o köle, mutlaka onun için cehennem ateşinden kurtuluş fidyesidir. Abdu'r-Rahman b. Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim bir köle azad ederse, yüce Allah da o kölenin her bir azası karşılığında onun bir azasını (cehennem ateşinden) azad eder.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebû Hureyre'den gelen rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim bir köleyi hürriyetine kavuşturursa, Allah da o kölenin her bir organı karşılığında onun bir organını cehennemden kurtarır. Hatta onun fercini, kölesinin ferci karşılığında (cehennemden) azad eder."⁽¹⁾

(1) *Buhari*, VI, 2469; *Müslim*, II, 1147; *Müslim*, IV, 114.

Tirmizi'de, Ebû Umame ile diğer sahabilerden Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Herhangi bir müslüman bir diğer müslümanı hürriyetine kavuşturacak olursa, bu, onun cehennem ateşinden kurtuluşunu sağlar. Onun herbir organı, öbürünün bir organının kurtulmasına karşılık olur. Herhangi bir müslüman kadın bir başka müslüman kadını hürriyetine kavuşturacak olursa, o da onun cehennem ateşinden kurtulmasına sebep olur. Onun herbir organı karşılığında o kadının da bir organı (cehennemden) kurtulur." (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih, garib bir hadistir.⁽¹⁾

Akabe (sarp yokuş)un, kişinin amellerin arzedilmesinin dehşetinden kurtulması demek olduğu da söylenmiştir. Katade ile Ka'b: O, köprüden önceki bir ateştir, demişlerdir. el-Hasen de şöyle demiştir: O -Allah'a yemin ederim- çok zorlu bir yokuştur. İnsanın nefsine, hevasına ve düşmanı olan şeytana karşı mücadele ve mücahede etmesidir. Şairlerden birisi şöyle demiştir:

إِنِّي بُلِيتُ بَارِيعَ يَوْمِي
إِبْلِيسُ وَالْدُنْيَا وَنَفْسِي وَالْهَوَى
بِالتَّبَلِّ قَدْ نَصَبُوا عَلَيَّ شِرَاكَا
مَنْ أَيْنَ أَرْجُو بَيْنَهُنَّ فَكَأَكَا
أَصْبَحْتُ لَا أَرْجُو لَهْنَ سِوَاكَ
يَا رَبُّ سَاعِدْنِي بِعَفْوِ إِيْتِي

"Bon, bana ok atıp duran ve aleyhime tuzaklar, ağlar kuran

Dört musibet ile mübtelâ olmuşum:

İblis'tir biri onların, dünya, nefsim ve hevâ da diğerleri.

Bunlardan ben nasıl kurtuluş ümid edebilirim ki?

Rabbim (Senden gelecek) bir af ile yardımcı ol bana

Çünkü ben artık bunlara karşı Senden başkasını(n yardımını)

ümid edemez haldeyim."

وَمَا أَذْرِيكَ مَا الْعَقَبَةُ ط ﴿١٢﴾

12. O sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin?

İfadesinde hafzedilmiş lafız vardır. Yani sarp yokuşa saldırmanın ne olduğunu sana ne bildirdi? Bu dinin emirlerine bağlı kalmanın ne kadar büyük bir iş olduğunu anlatmaktadır. Hitab -ona sarp yokuşu aşmayı öğretmek üzere- Peygamber (sav)'a yöneliktir.

(1) Tirmizî, IV, 117; Müsned, IV, 235.

el-Kuşeyri dedi ki: Akabenin, cehennemdeki bir akabe (bir yokuş) diye yorumlanması uzak bir ihtimaldir. Çünkü dünyada olan bir kimse cehennemde olan bir sarp yokuşa saldıramaz. Ancak burada, buyruğun şu maksatla yorumlanması hali müstesnadır: Böyle bir kimse yarı cehennem yokuşunu aşıp geçme imkânını verecek şekilde nefsinin ne diye hazırlamadı?

Buhârî ise Mücahid'in: O dünyada iken akabeye (sarp yokuşa) saldıramadı⁽¹⁾ şeklindeki açıklamasını tercih etmiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: "Benim bunu tercih etmemin sebebi, yüce Allah'ın bundan sonraki âyet-i kerimede: **"O sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin?"** diye buyurmasıdır. Bundan sonra üçüncü âyet-i kerimede: **"O kul azad etmektir"** (13. âyet) bundan sonraki âyet-i kerimede: **"Yahut açlığın çok olduğu bir günde yemek yedirmektir"** (14. âyet) daha sonraki beşinci âyet-i kerimede: **"Akrabalığı olan bir yetime"** (15. âyet) diye buyurması; Ondan sonra gelen altıncı âyet-i kerimede ise: **"Yahut topraklara düşmüş bir yoksula"** (16. âyet) diye buyurmuş olmasıdır. İşte bütün bu ameller ancak dünyada olur. O dünyada iken âhirette o sarp yokuşu geçmesini kendisine kolaylaştıracak işleri yapmadı, demektir."

فَكَ رَقَبَةً ۝۱۳

13. O, kul azad etmektir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kul Azad Etmek:

"Kul âzad etmek"; kişiyi esirlikten kurtarmaktır. Kölelikten kurtarmak diye de açıklanmıştır. Hadis-i şerifte: "Kul âzad etmek, onun bedelini (yazışma bedelini) ödemesinde yardımcı olmandır"⁽²⁾ diye buyurulmuştur ki bu hadisi el-Bera (b. Azib) rivayet etmiştir. Daha önce de bu hadis Berae (et-Tevbe) Sûresi'nde (9/60. âyet, 17. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Fekk (çözmek): Bağ çözmek demektir. Kölelik de bir bağıdır. Dolayısı ile köle edinilmiş olan kimseye "rakabe" denilmiştir. Çünkü kişi kölelik ile boynunda bağ bulunan esire benzer. Köleyi hürriyete kavuşturmaya çözmek

(1) Buhari, IV, 1888.

(2) Tayalisi, Müsned, I, 100; Hâkim, Müstedrek, II, 236; Darakutni, II, 135.

(fekk) denilmesi esirin kendisini bağlayan esaret bağından çözülmesine (kurtarılmasına) benzetilmesinden ötürüdür. Hassan şöyle demiştir:

كَمْ مِنْ أَسِيرٍ فَكَّكْنَاهُ بِلا ثَمَنٍ وَجَزَ نَاصِيَةٍ كُنَّا مَوَالِيَهَا

“Nice esir vardır ki, biz onu bedelsiz olarak çözdük

No perçemlerin kesilmesini (kurtardık) da onların (azad edici) mevlaları olduk.”

Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her kim mü'min bir köleyi hürriyetine kavuşturursa, bu onun cehennem ateşinden fidyesi (kurtulmalığı) olur.”⁽¹⁾

el-Maverdi dedi ki: Bunun ikinci bir anlama gelme ihtimali vardır. Buna göre; o kişinin masiyetlerden uzak durmak, itaatleri de işlemek sûretiyle kendi kendisini kurtarıp (cehennem ateşinden) boynunu âzad etmesini kastetmiş olabilir. Bu hususta rivayet edilen haber (hadis) böyle bir tevili yapmaya engel değildir. Hatta bu (tevil şekli) doğruya daha yakındır.

2- Hürriyete Kavuşturulması Daha Faziletli Olan Köle:

“**Kul azad etmek**” buyruğu hakkında Asbağ şöyle demiştir: Pahalı, kâfir bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak, değeri daha düşük, mü'min bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmaktan daha faziletlidir. Çünkü Peygamber (sav)'a: Hangi köle(yi azad etmek) daha faziletlidir, diye sorulduğunda “değer itibarıyla daha pahalı, sahipleri nezdinde daha üstün ve nefis kabul edilenleri” diye cevap vermiştir.⁽²⁾

İbnu'l-Arabi dedi ki: Bu hadiste kastedilen ise “müslümanlar arasından (böyle olan)dır.” Buna delil de Peygamber efendimizin: “Kim müslüman bir köle azad ederse...” ile; “Kim mü'min bir köle azad ederse...” diye buyurmuş olmasıdır. Asbağ'ın yaptığı bu açıklama ise bir yanılmadır. O sadece (köle azad etmek sonucunda) malın eksiltilmesini gözönünde bulundurmuştur. Fakat âzad edilenin sadece ibadet edecek hale gelmesini yalnızca tevhidin gereklerini yerine getirecek duruma getirilmesini gözönünde bulundurmak ise, elbetteki daha uygundur.”

(1) *Ebu Davud*, I, 30; *Nesai*, VI, 26; *Taberani*, *Kebîr*, XVII, 333.

(2) *Buhârî*, II, 891; *Müsned*, II, 388, V, 171.

3- Köle Âzad Edip, Sadaka Vermenin Fazileti:

Köle âzad etmek ve sadaka vermek en faziletli amellerdendir. Ebû Hanîfe'den gelen rivayete göre köle âzad etmek, sadaka vermekten daha faziletlidir. Onun iki arkadaşına (Ebû Yusuf ve Muhammed'e) göre ise, sadaka vermek daha faziletlidir. Âyet-i kerime ise köle azad etmeyi sadaka vermekten önce sözkonusu ettiğinden ötürü, Ebû Hanife'nin görüşünün lehine daha kuvvetli bir delil teşkil etmektedir.

eş-Şa'bî'den rivayet edildiğine göre; yanında nafakasından artan malı bulunan bir kimsenin bu malı yakın akrabalarına harcamasının mı, yoksa onunla köle azad etmesinin mi daha faziletli olacağı sorulmuş. O: köle azad etmek daha faziletlidir, demiştir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir köleyi hürriyetine kavuşturursa, Allah da o kölenin her bir organı karşılığında (azad edenin) bir organını cehennem ateşinden kurtarır."⁽¹⁾

أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ۖ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ۖ أَوْ
مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ۖ

14. Yahut, açlığın çok olduğu bir günde yemek yedirmektir.

15. Akralığı olan bir yetime.

16. Yahut, topraklara düşmüş bir yoksula.

"Yahut açlığın çok olduğu bir günde yemek yedirmektir" buyruğundaki: "(مَسْغَبَةٍ): Açlık" demektir. "(السَّغْبُ): Aç olmak"; "(الساغب): Aç kişi" demektir.

el-Hasen bu buyruğu; (أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذَا مَسْغَبَةٍ) şeklinde ("Yahut bir gün çok aç olan bir kimseye yemek yedirmektir" anlamında) ve: (ذَا) lafzını "elif" ile (yani ... olan kimseye) diye okumuştur. Ebû Ubeyde de şu beyiti zikretmektedir:

فَلَوْ كُنْتُ جَارًا يَا بَنَ قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ لَمَّا بَتُّ شُبْعَانًا وَجَارُكَ سَاغِيًا

"Ey Âsım oğlu Kays'ın oğlu, şâyet ben senin komşun olsaydım
(beni komşu bilseydin)

Komşun açlık içinde kıvranırken sen geceni tok geçirmezdin."

(1) Bu anlamdaki hadisler 11. ayetin tefsirinde geçti. Kaynakları için oraya bakabilirsiniz.

Yemek yedirmek büyük bir fazilettir. Hele açlığın sözkonusu olması halinde olursa daha da faziletlidir. en-Nehai yüce Allah'ın: **“Yahut açlığın çok olduğu bir günde yemek yedirmektir.”** buyruğu hakkında: Yemeğin çok az bulunduğu bir günde (yemek yedirmektir, demektir) diye açıklamıştır.

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “İlahi rahmeti celden hususlardan birisi de aç kalmış bir müslümana yemek yedirmektir.”⁽¹⁾ **“Akrabalığı”** yakınlığı **“olan bir yetime.”**

“(فَلَانٌ ذُو قَرَابَتِي وَذُو مَقَرَّتِي)”: Filan kişi benim akrabamdır, benimle akrabalığı vardır” denilir.

Bu buyruk, bize akrabaya verilen sadakanın akraba olmayana verilen sadakadan daha faziletli olduğunu öğretmektedir. Nitekim bakıcısı olmayan bir yetime verilecek olan sadaka, kendisine bakacak kimseleri bulunan bir yetime verilen sadakadan daha faziletlidir.

Dilciler “yetim”e bu ismin veriliş sebebinin, onun güçsüzlüğü olduğunu söylerler. Çünkü kişi zayıf düşecek olursa: “(يَتِمُّ الرَّجُلُ يَتَمًا)”: Adam zayıf düştü” denilir (ve “yetim” ile aynı kökten gelen fiil kullanılır.) Belirtildiğine göre; insanlar arasında “yetim” baba tarafından olur. Hayvanlar arasında ise anne tarafından. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/83. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bazı dilciler ise yetim, anne-babası ölmüş kimsedir, demişlerdir. Kays b. el-Mülavvah da şöyle demiştir:

إِلَى اللَّهِ أَشْكُو فَقَدْ لَيْلَى كَمَا شَكَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ الْوَالِدَيْنِ يَتِيمٌ

“Yetim bir kimse annesiz, babasız kalışını yüce Allah'a nasıl şekva ediyorsa, Leyla'nın yokluğunu ben de yüce Allah'a öylece şekva ediyorum.”

“Yahut topraklara düşmüş bir yoksula.” Hiçbir şeyi olmadığından dolayı fakirlikten toprağa yapışıp durmuş, topraktan başka sığınacak, barınacak hiçbir şeyi olmayan kimseye ... demektir.

İbn Abbas dedi ki: O evi bulunmayan, sokağa atılmış kimse demektir. Mücahid dedi ki: Toprağa karşı elbise ya da başka bir şey türünden kendisini koruyacak hiçbir şeyi olmayan kimsedir. Katade: Evlad u ıyali pekçok olan kimsedir, diye açıklamıştır. İkrime: Borç altına girmiş kimse, Ebû Sinan: Kötürüm kalmış kimsedir, diye açıklamışlardır. İbn Cübeyr: Kimsesi olmayan kişi diye açıklamıştır.

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 570; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, III, 216, 217; Münzirî, *Terğib*, II, 35.

İkrime'nin rivayetine göre, İbn Abbas şöyle açıklamıştır: "Toprağa bulanmış (zu metrahe)" toprağından uzak düşmüş yani vatanından uzaktaki yabancı kimse demektir. Ebû Hamid el-Harezenci de şöyle demiştir: Buradaki "metrebe" zorlu ve sıkıntılı hal demek olan "terib"den gelmektedir. Bir kimse fakr u zaruret içine düştüğü takdirde; (ترب) fiili kullanılır. el-Hüzelî şöyle demiştir:

وَكُنَّا إِذَا مَا الضَّيْفُ حُلُّ بَارِضِنَا سَفَكْنَا دِمَاءَ الْبُذْنِ فِي تَرْبَةِ الْحَالِ

"Bizler, misafir gelip de bizim yurdumuza konakladığı vakit;
Oldukça fakirlik halimizde bile develerin kanlarını akıttırdık."

İbn Kesir, Ebû Amr ve el-Kisâî ("kul azad etmek" anlamındaki lafzı): Mazi bir fiil olarak "kef" harfini üstün ile: "(كَفُ)": Azad etti" diye "köle" anlamındaki lafzı da meful olduğundan ötürü nasb ile; (رَقَبَةً) diye okumuşlardır. "**Yahut yemek yedirmek**" anlamındaki buyruğu hemzeyi üstün ve "mim" harfini de nasb ile; "(أَوْ أَطْعَمَ)": Yahut yemek yedirdi" diye ("ayn" harfinden sonra) "elif" getirmeksizin yine mazi bir fiil olarak okumuşlardır. Çünkü yüce Allah: "*Bundan sonra da iman edenlerden... olmasındır*" (17. âyet) diye buyurmuştur. Bunun böyle olması "köle azad et(me)di, yemek yedir(me)di" şeklindeki okuyuşa daha uygun düşmektedir.

Diğerleri ise ref' ile: "(كَفُ)": Azad etmektir" diye; "(فَكَتَّ)": Çözdüm, azad ettim" fiilinin mastarı olarak okumuşlar; "köle" anlamındaki lafzı da; (رَقَبَةً) şeklinde izafet dolayısıyla mecrur okumuşlardır. Diğer taraftan: "(أَوْ أَطْعَمَ)": Yahut... yemek yedirmektir" lafzındaki hemzeyi kesreli, ("ayn"dan sonra) "elif" ile "mim" harfini ötre ve aynı şekilde mastar olarak tenvinli okumuşlardır. Bu okuyuşu Ebû Ubeyd ve Ebû Hatim tercih etmiştir. Çünkü bu yüce Allah'ın: "*O sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin*" (12. âyet) buyruğunu açıklamakta, daha sonra bunun ne olduğunu haber vererek: "*O kul azad etmektir yahut ... yemek yedirmektir*" (12. âyet) diye buyurmaktadır. Anlam da şöyle olur: Sarp yokuşa saldırmak, köle azad etmek yahut yemek yedirmektir.

Nasb ile okuyanların (İbn Kesir, Ebû Amr ve el-Kisâî'nin) okuyuşu ise manaya göre yorumlanan bir okuyuştur. Yani böyle bir kimse köle azad etmedi, açlığın yaygın olduğu bir günde yemek yedirmedi. Bu, o sarp yokuşu nasıl aşabilecektir?

el-Hasen ve Ebû Recâ da (diğer okuyuşa göre) "*gün*" lafzının sıfatı olan

"yemek yedirmek" anlamındaki lafzın mefulü olarak nasb ile; "(ذَا مَسْغَبَةٍ)": Aç olan bir kimseye" diye okumuşlardır. Yani onlar aç olan bir kimseye yemek yedirirler. "**Bir yetim**" lafzı da ondan bedel olur.

Diğerleri ise "gün"ün sıfatı olarak; "(ذِي مَسْغَبَةٍ)": Açlığın çok olduğu (bir gün)" diye okumuşlardır. Nasb ile okuyuşun ayrıca cer harfi ile mecrurun mahal-line göre sıfat olması (dolayısı ile yine sıfatın, gün lafzının sıfatı olması) da mümkündür. Çünkü yüce Allah'ın: "**Bir günde**" anlamındaki buyruğu, mahalli itibariyle nasb konumunda olan bir zarftır. Bu durumda lafıza değil de manaya göre onun (yani günün) sıfatı olur.

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ
﴿١٧﴾ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ
أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤَصَّدَةٌ ﴿٢٠﴾

17. Bundan sonra da, iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenlerden olmasıdır.

18. İşte bunlar, Meymenet sahibleridir.

19. Âyetlerimizi inkâr edenler ise, onlar, Meş'eme sahiplerinin ta kendileridir.

20. Üzerlerinde de kapıları sımsıkı kapatılmış bir ateş vardır.

"Bundan sonra da, iman edenlerden... olmasıdır." Yani köle âzad eden yahut açlığın yaygın olduğu bir günde yemek yediren bir kimse, iman edenlerden yani tasdik edenlerden olmadıkça, o sarp yokuşu aşamaz. Çünkü itaatlerin kabul edilmesinin şartı Allah'a iman etmektir. Allah'a iman olmadıktan sonra infakta bulunmanın faydası yoktur. Aksine yapılan itaatlerin iman ile birlikte olması gerekir. Yüce Allah, münafıklar hakkında şöyle buyurmaktadır: "**Harcamalarının onlardan kabul edilmesini engelleyen sadece şudur: Onlar Allah'a ve Rasûlüne (inkar ile) kâfir olmuşlardır.**" (et-Tevbe, 9/54)

Âişe (r.anhâ) dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! İbn Cüd'ân cahiliye döneminde akrabalık bağıını gözetir, yemek yedirir, esiri kurtarır, köleyi özgürlüğüne kavuşturur, Allah için develeri üzerinde (karşılıksız) yolcuları taşırdı. Bunun ona hiç faydası olur mu? Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, çünkü o bir gün ol-

sun, Rabbim din (kıyamet) gününde bana günahımı bağışla, demedi."⁽¹⁾

Şöyle de açıklanmıştır: **"Bundan sonra da iman edenlerden... olmasıdır"** buyrukları şu demektir: Yani o, bu işleri mü'min olarak yapmış olmalıdır ve vefat edinceye kadar da imanı üzere kalmalıdır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Muhakkak Ben tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyip, hidayet üzere olana da çok çok mağfiret ediciyim."* (Taha, 20/82)

Bir diğer açıklamaya göre anlam şudur: Sonra bu işlerin, yüce Allah'ın nez-dinde, kendilerine fayda sağlayacağına inanan, iman edenlerden olmasıdır. O, bu yakınlaştırmacı ibadetleri, Allah için yapıp, sonra da Muhammed (sav)'a iman etmesidir.

Hakim b. Hizam, müslüman olduktan sonra dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Bizler cahiliye döneminde birtakım amellerle Allah'a ibadet edip ona yakınlaşmaya çalışıyorduk. Onların bize bir faydası olur mu? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Geçmişinde işlediğin hayırlar (baki kalmak) üzere müslüman oldun."⁽²⁾

Buradaki; (ثم): Sonra'nın "vav: ve" anlamında olduğu da söylenmiştir. "...Ve köle azad eden ve açlığın yaygın olduğu bir günde yemek yediren bu kimse, iman edenlerden idi(dir)" demektir.

"Birbirlerine" karşılıklı olarak **"sabrı tavsiye"** yaratılmışlara **"merhameti tavsiye edenlerden olmasıdır."** Onlar, bunu yaptıkları takdirde, yeti-me de, yoksula da merhametli olurlar, şefkat duyarlar.

"İşte bunlar Meymene sahibleridir." Yani kitapları kendilerine sağ taraflarından verilecek olanlardır. Bu açıklamayı Muhammed b. Ka'b el-Kurazi ve başkaları yapmıştır. Yahya b. Sellam dedi ki: Çünkü onlar kendilerine karşı meymenetli (uğurlu) kimselerdir. İbn Zeyd dedi ki: Çünkü onlar (böyle hareket edenler) Adem (a.s)'ın yemin (sağ) tarafından alınmışlardır. Onların konumları sağda olacaktır, diye de açıklanmıştır ki bu açıklamayı da Meymun b. Mihran yapmıştır.

"Âyetlerimizi" yani Kur'ân-ı Kerim'i **"inkâr edenler ise onlar Meş'eme sahiblerinin ta kendileridir."** Yani kitaplarını sol taraflarından alacak olanlardır. Bu açıklamayı Muhammed b. Ka'b yapmıştır. Yahya b. Sellam dedi ki: Çünkü bunlar bizzat kendilerine uğursuz kimselerdir. İbn Zeyd dedi ki: Çünkü bunlar Âdem (a.s)'ın sol tarafından yaratılmışlardır. Meymun (b. Mihran) da, çünkü onların bulunacakları yer sol taraftır, diye açıklamıştır.

(1) *Müslim*, I, 196; *Müsned*, VI, 93, 120; İbn Hibban, *Sahih*, II, 40.

(2) *Buhari*, II, 521, 773, 896, V, 2233; *Müslim*, I, 113, 114; *Müsned*, III, 402.

Derim ki: Bütün bu görüşleri şöyle bir açıklama bir arada kapsar: Meymene sahibleri cennetliklerdir, Meş'eme sahibleri de cehennemlik olanlardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ashabu'l-Yemin ne şerefli ashabu'l-Yemindir. Dikensiz Arabistan kirazı altında..."* (el-Vâkıa, 56/27-28) diye buyurduktan sonra: *"Ashabu's-Şimal ne bedbaht ashabu's-Şimal'dir! Beyinlerine kadar işleyen bir sıcaklıkta (olacaklardır)"* (el-Vâkıa, 56/41-42) diye buyurmaktadır. Benzeri diğer buyruklarda (bunu açıklamaktadır).

"(مُوصَدَّة): Kapatılmış ve kilitlenmiş" demektir. Şair şöyle demiştir:

نَجِّنْ إِلَى أَجْبَالِ مَكَّةَ نَاقِي
وَمِنْ دُونِهَا أَبْوَابُ صَنْعَاءَ مُوصَدَّة

"Devem Mekke'nin dağlarına özlem duyuyor,
Fakat onun karşısında San'a kapıları kapalı ve kilitli bulunuyor."

İçinde ne olduğu bilinmeyen, müphem, belirsiz, diye de açıklanmıştır. Diletiler: "(أَوْصَدْتُ الْبَابَ وَأَصَدُّهُ)": Kapıyı kilitledim" derler (yani fiili ilk harfini "vav"lı ya da hemzeli olarak kullanırlar.) Bu fiili: "(أَوْصَدْتُ)": Kilitledim" diyerek ("vav"lı) kullananlara göre isim; (الرَّصَادُ) gelir. Bunu: "(أَصَدُّهُ)" diye kullananların kullanımına göre de isim: (الرَّصَادُ) diye gelir.

Ebû Amr, Hafs, Hamza, Yakub, el-Kisai'den eş-Şeyzeri, burada ve "el-Hümeze" (104/8. âyet-i kerime)de (مُوصَدَّة) şeklinde hemzeli, diğerleri ise hemzesiz okumuşlardır. Bu iki okuyuş da iki ayrı söyleyiştir. Ebû Bekr b. Ayyaş'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Bizim (bu lafzı) "hemzeli" olarak; (مُوصَدَّة) diye okuyan bir imamımız vardır. Onun bu okuyuşunu duyduğum vakit kulaklarımı tıkamak istiyorum.

(Beled Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Şems Sûresi

1-15. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği ittifakla kabul edilmiştir. Onbeş âyettir.

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا ﴿١﴾

1. Andolsun güneşe ve aydınlığına;

“**Ve aydınlığına**” buyruğunu Mücahid; ışığına ve parlayıp aydınlatmasına demektir, demiştir. Bu ikinci bir yemindir. Şanı yüce Allah, burada aydınlığı güneşin kendisine izafe etmiştir. Çünkü aydınlık, ancak güneşin yükselmesiyle gerçekleşir.

Katade: Parlaklığı diye açıklamıştır. es-Süddi sıcaklığı demiştir. ed-Dahhâk'ın, İbn Abbas'tan rivayetine göre o; “**Ve aydınlığına**” buyruğu hakkında şöyle demiştir: Yüce Allah, güneşte aydınlığı yaratmış ve onu sıcak olarak var etmiştir. el-Yezidî dedi ki: Bundan maksat (aydınlığının) etrafa yayılmasıdır.

Onun sayesinde görünen ve açığa çıkan herbir yaratık, diye de açıklamıştır. Bu durumda hem güneşe hem de yeryüzündeki bütün yaratılmışlara yemin edilmiş olmaktadır. Bu açıklamayı el-Mâverdî nakletmiştir.

“(الضُّحَا)”: Aydınlık” lafzı müennestir. Nitekim: “(أَرْتَفَعْتُ الضُّحَا)”: Güneşin aydınlığı (etrafı aydınlatmak vakti) yükseldi” denilir ki bu da; (الضُّحَا) ile anlatılan-

dan daha ileri bir vakitte gerçekleşir. Bazan müzekker olarak da kullanılabilir. Bu lafzı, müennes olarak kabul edenler, bunun; (ضَحْوَة) 'in çoğulu olduğu kanaatindedir. Müzekker olarak kabul edenler de "fual" vezninde "surad: kuş, serçe" ve "nuğar: kuş yavrusu" türünde isim olduğu kanaatindedir.

Bu lafız "seher" gibi mütemekkin olmayan⁽¹⁾ bir zarftır. O bakımdan: (لَقِيْتُهُ ضَحَاً وَضَحَاً): Onunla kuşluk vakti karşılaştım" denilir. Eğer içinde bulunduğumuz günün kuşluk vaktini kastedecek olursak; (ضَحَاً) diye tenvinsiz olarak kullanılır.

el-Ferra dedi ki: (الضُّحَا): Gündüz" demektir. Katade de böyle demiştir. Ancak Araplarca bilinen, güneş doğup da bunun üzerinden kısa bir süre geçen vakti anlatmak için kullanıldığıdır. Eğer bu daha ileriye gidecek olursa med ile; (الضُّحَاو) denilir. Medsiz olarak bunun günün tamamı olduğunu söyleyenlerin bu görüşü, güneşin ışığının devamından ötürü böyle demişlerdir. Bu, güneşin ışığı yahut sıcağıdır, diyenlerin görüşüne gelince, güneşin aydınlığı ancak güneşin ışığı ile birlikte bulunduğundan dolaydır. "Duha" güneşin sıcağı anlamındadır diyen kimseler, yüce Allah'ın: (وَلَا تَضْحَى): Güneş sıcağını da çekmezsın" (Tâ-Hâ, 20/119) buyruğunu delil gösterirler ki, sıcaklık seni rahatsız etmeyecektir, anlamındadır.

el Müberred dedi ki: Bu kelimenin aslı güneşin ışığı demek olan: (الضُّحَى) 'den gelmektedir. Sonundaki "elif" ise ikinci "ha"dan kalbedilmiştir. (ضُحُوت، وَضُحُوتٌ وَضَحَاً) diye gelir. Tekilindeki "vav" harfi ikinci "ha"dan kalbedilmiştir. Buna karşılık; (ضَحَاً) şeklindeki "elif" ise "vav"dan kalbedilmiştir.

Ebu'l-Heysem dedi ki: (الضُّحَى): Gölge"nin zıddı olup yer üzerindeki güneşin ışığına denir. Bunun da aslı; (الضُّحَا) 'dır. "Ha" sakın olmakla birlikte "ye" harfini kullanmayı ağır bulduklarından onu "elif"e kalbetmişlerdir.

وَالْقَمَرَ إِذَا تَلَيْهَا ﴿٢٠﴾

2. Arkasından geldiği zaman aya;

Onun peşinden gittiği zaman, demektir. Yani güneş battığı zaman hilal görülür. (تَلَزْتُ فَلَانًا): Filanın peşinden gittim" denilir. Katade dedi ki: Bu hilalin

(1) Hemen bundan sonraki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, belli hallerde tenvin olmadığı kast edilmektedir. (Ayrıca bk. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XIV, 475; *Lisanu'l-Lisan*, II, 57.

görüldüğü gecedir. Güneş battığı vakit hilal görülür. İbn Zeyd dedi ki: Kameri ayın ortasında güneş battığı vakit hemen arkasından ay doğuverir, ayın sonunda ise hemen arkasından batıverir.

el-Ferra dedi ki: **“Arkasından geldi”** ondan aldı, demektir. O, bu açıklaması ile ayın (aydınlığını) güneşin ışığından aldığı kanaatini taşıyor gibidir. Bazıları da: **“Arkasından geldiği zaman aya”** tam olgunlaşıp, dolunay olduğu ve ışık ve aydınlığında onun gibi olduğu zaman demektir, demişlerdir. ez-Zeccac da böyle açıklamıştır.

وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَّىهَا ﴿٢﴾

3. Ona parlaklık verdiği zaman gündüze;

Onu açığa çıkardığı zaman demektir. Kimileri -her ne kadar karanlıktan sözedilmediyse de- karanlığı aydınlattığı zaman, diye açıklamıştır. Nitekim "bizim sabahımız soğuktur" demek isterken, sadece "soğuk bir sabah oldu" demek istemek de böyledir. el-Ferra, el-Kelbi ve diğerlerinin görüşü budur. Bazıları da; **“ona parlaklık verdiği”** lafzındaki zamir, güneşe aittir, demiştir. Yani gündüzün ışığı ile güneşin cismi açığa çıkar, görülür. Kays b. el-Hatim'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

تَجَلَّى لَنَا كَالشَّمْسِ تَحْتَ غَمَامَةٍ بَدَا حَاجِبٌ مِنْهَا وَضُئْتُ بِحَاجِبٍ

“Bulut altındaki bir güneş gibi göründü bize

Onun bir kaşı (kenarı) göründü ve diğer kaşı(nı) ise cimrilik ed(ip gösterme)di.”

Yer üzerinde bulunan canlılar, görünecek şekilde açığa çıktı, diye de açıklanmıştır. Çünkü bu canlılar geceleyin gizlenip saklanır, gündüzün etrafa yayılırlar. Dünyaya parlaklık vererek açığa çıkardığı zaman, diye de açıklanmıştır. -Her ne kadar kendisinden sözedilmemiş ise de- yeryüzünü aydınlatıp, açığa çıkardı, diye de açıklanmıştır. Bunun bir benzeri de -az önce geçtiği üzere- yüce Allah'ın: *“Nihayet o perdenin arkasına girince”* (Sad, 38/32) buyruğudur.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا ﴿٤٠﴾

4. Onu örtüp kapladığı zaman geceye;

Güneşi örtüp kapladığı ve battığı vakit onun ışığını alıp götürdüğü zaman “geceye” demektir. Bu açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır. Dünyayı karanlıklarla örtüp, bunun sonucunda her tarafı karanlık kaplar, diye de açıklanmıştır. Buna göre zamir, daha önce kendisinden sözedilmemiş bir isme raci olmaktadır.

وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا ﴿٤٠﴾

5. Semaya ve onu bina edene;

Semanın bina edilmesine... demektir. Buna göre buradaki: (مَا) mastar anlamını veren “mastariye”dir. Yüce Allah’ın: “(يَا غَفَّارُ لِي رَبِّي): *Rabbimin bana mağfiret etmesini*” (Yasin, 36/27) buyruğu da böyledir. Bu açıklamayı Katale yapmış, el-Müherred de bunu tercih etmiştir.

Anlamın, onu bina eden kimseye... şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu da el-Hasen ve Mücahid’in görüşüdür. Taberi’nin tercih ettiği açıklama da budur. Onu yaratan ve yükseltene... demek olur ki; bu da yüce Allah’tır.

Hicazlılardan: (سُبْحَانَ مَا سُبِّحَتْ لَهُ) ifadesi “(سُبْحَانَ مَنْ سُبِّحَتْ لَهُ): Kendisine tesbih ettiğin zatın şanı ne yücedir!” anlamında kullandıkları nakledilmiştir.

وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا ﴿٤١﴾

6. Yere ve onu döşeyene;

Döşenmesine, anlamındadır. Onu -az önce zikrettiğimiz gibi- döşeyen kimseye, yani onu yayan kimseye, anlamında olduğu da söylenmiştir. Genel olarak müfessirler bu lafzı böylece açıklamıştır. Bu da: “(دَحَاهَا): Onu döşedi” ile benzer bir anlam ihtiva eder.

el-Hasen, Mücahid ve başkaları da: (طحاها) ile (دحاها) aynı anlamdadır ki, "her taraftan onu yaydı" demektir. "(الطَّحُو): Yaymak" demek olup, fül (طحا بطحو طحوا) ile (طحي يطحي طحياً) şekillerinde kullanılır. (Yani son harflinin "vav" ya da "ye" oluşuna göre kullanılır.) Ebu Amr'dan nakledildiğine göre; "(طَحَيْت): Yatıp, uzandım" demektir. İbn Abbas'tan burada bu lafzın "onu tak sim etti" diye açıkladığı nakledilmiştir, onu yarattı anlamına geldiği de söy lenmiştir. Şair de şöyle demiştir:

وما تَذِرِي جَذِيمَةً مِنْ طَحَاها ولا مَنْ سَاكِنُ الْعَرْشِ الرَّفِيعِ

"Cezime kendisini kimin yarattığını bilemez
O pek yüksek Arş'ın üzerinde de kimin olduğunu."

el-Maverdî dedi ki: Ondan (yerden) çıkan bitkiler, pınarlar ve hazineler anlamında olması ihtimali de vardır. Çünkü bütün bunlar, üzerinde yaratılmış olan varlıklar için hayat sebebidir. Arapların yemin ederken bazen (لا، والقمر الطَّاحِي) diye yemin ettikleri nakledilmiştir. Bu da: "Hayır pek yüksek parıldayan ve yukarıdaki ay hakkı için" demektir. Ebu Amr dedi ki: Adam yerde yürüyüp gittiği vakit; (طحا الرجل) denilir. "(ما أدري أين طَحَا): Nereye gittiğini bilemiyorum" ve: "(طحا به قلبه): Hatırından herbir şey geçti" denilir. Alkame de şöyle demiştir:

طَحَا بِكَ قَلْبِي فِي الْجِسَانِ طَرُوبُ بُعَيْدَ الشَّبَابِ عَصَرَ حَانَ مَشِيبُ

"Neşeli bir kalb, güzeller arasında alıp gitti seni
Fakat gençlikten azıcık sonra, saçların ağarmaya başladığı bir zamanda."

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْهَا ﴿٧﴾

7. Herbir nefse ve onu düzenleyene;

Onun düzenlenmesine, anlamında olduğu da söylenmiştir. Buradaki: (مَا) de buna göre mastar anlamını verir. "Onu düzenleyen kimseye" anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bu da yüce Allah'tır.

“Nefs” hakkında iki görüş vardır. Birisine göre Adem’dir, ikincisine göre ise canlı herbir nefistir. “**Düzenledi**” buyruğu gereği gibi hazırladı, anlamındadır.

Mücahid dedi ki: “**Onu düzenledi**” yaratılışını yerli yerince ve son derece mutedil olarak var etti, demektir.

Bütün bu isimler, yemin olarak mecrûrdur. Şanı yüce Allah, zatının varlığına delil teşkil edecek harikulâde sanatkârane özellikleri dolayısıyla yaratmış olduğu varlıklara yemin etmiş bulunmaktadır.

فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوِيَهَا ﴿٨﴾

8. Sonra da ona hem kötülüğü, hem de takvâyı ilham edene ki...

“**Sonra da ona... ilham edene ki;**” Ona tanıta ki; demektir. İbn Ebi Ne’cih, Mücahid’den böylece rivayet etmiştir. Ona günahkârlık ve takvâ yolunu tanıtan demektir. İbn Abbas da böyle açıklamıştır. Yine Mücahid’den, ona itaat ve masiyeti tanıtan, diye açıkladığı nakledilmiştir. Muhammed b. Ka’b’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şanı yüce Allah, kulu hakkında hayır murad ettiği takdirde ona hayır işlemeyi ilham eder, o da hayır işler. Onun hakkında kötülük murad ettiği takdirde ona şerri ilham eder, o da şer işler.

el-Ferra dedi ki: “**Ona... ilham eden**” ona hayır yolunu ve şer yolunu bildirip tanıtan demektir. Nitekim yüce Allah: “*Ve Biz ona iki de yol gösterdik.*” (el-Beled, 90/10) diye buyurmuştur.

ed-Dahhâk’ın rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: takvâ sahibi mümine takvâsını, günahkâr olan kimseye de günahkârlığını ilham etmiştir.

Said’den gelen rivayete göre o, Katade’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: O herbir nefse kendisi için günah olanı da, takvâlı olanı da açıklamıştır.

Anlamlar birbirlerine yakındır. Ebu Hureyre’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav): “**Sonra da ona hem kötülüğü, hem de takvâyı ilham edene ki**” buyruğunu okuduktan sonra şöyle buyurdu: “Allah’ım, Sen benim nefsimi takvâsını ihsan buyur ve onu tertemiz edip arındır. Sen onu tertemiz edenlerin en hayırlısın. Sen onun velisisin ve mevlâsısın.”⁽¹⁾

(1) Ebu Abdullah el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, II, 338; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 517; Zeyd b. Erkam’dan, belirtilen âyeti okumaksızın, başka dua cümleleri ile birlikte olmak üzere: *Müslim*, IV, 2088; *Nesai*, VIII, 260, 285; *Müsned*, IV, 371.

Ayrıca bunu Cüveybir, ed-Dahlhâk'tan, o İbn Abbas'tan şöylece rivayet etmiştir: Peygamber (sav) şu: **"Sonra da ona hem kötülüğü, hem de takvâyı ilham edene ki"** âyetini okudu mu, sesini yükseltir ve şöyle derdi: "Allah'ım, sen benim nefsiime takvâsını ver. Sen hem onun velisi, hem mevla-sısın. Sen onu tertemiz edip, arındıranın en hayırlısısın."⁽¹⁾

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu'l-Esved ed-Düeli'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İmran b. Husayn bana şöyle dedi: Sen bugün insanların neler yaptıklarını ve neyin uğrunda didinip durduklarını görüyor musun? Acaba bu geçmiş bir kader olarak haklarında hükme bağlanmış, geçip gitmiş bir şey midir? Yoksa peygamberlerinin kendilerine getirmiş olup haklarında delilin sabit olduğu şeyler türünden gelecekte yapacakları şeyler ile ilgili midir? Ben: Hayır, bu haklarında hükme bağlanmış ve geçip gitmiş bir şeydir, dedim. Şöyle dedi: O zaman bir zulüm olmaz mı? Ben bundan şiddetli bir şekilde dehşete kapıldım ve: Herşeyi Allah yaratmış ve O'nun zatının mülküdür. Ona ne yaptığından dolayı soru sorulmaz, fakat onlara sorulur. Bana şöyle dedi: Allah sana rahmetini ihsan etsin. Sana yönelttiğim bu soru ile sadece senin aklını ölçmek istemiştım. Müzeyne'den iki adam Rasûlullah (sav)'a gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü dediler. Bugün insanların yapıp işledikleri ve uğrunda çabaları durdukları şey hakkındaki görüşün nedir? O şeyler hakkında ezeli bir kader gereği olarak hükme bağlanmış ve geçip gitmiş bir şey midir? Yoksa peygamberlerinin kendilerine getirmiş ve kendilerine karşı delilin sabit olduğu, gelecekte karşı karşıya kalacakları hususlar mıdır? diye sordular. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, aksine bu haklarında geçip gitmiş ve hükme bağlanmış bir şeydir. Yüce Allah'ın Kitabındaki: **"Herbir nefse ve onu düzenleyene sonra da ona hem kötülüğü, hem de takvâyı ilham edene ki..."** buyruğu bunu doğrulamaktadır."⁽²⁾

"Kötülük (fucur)" ile **"takvâ"** lafızları mefulün bih konumunda iki mastardır.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيَهَا ﴿١٠﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيَهَا ﴿١١﴾

9. Onu temizleyen, muhakkak felâh bulmuştur.

10. Onu örten ise, muhakkak ziyana uğramıştır.

(1) Taberânî, *Kebir*, XI, 106; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 517.

(2) *Müslim*, IV, 2041; İbn Hibban, *Sahih*, XIV, 61; *Müsned*, IV, 438; Taberânî, *Kebir*, XVI-II, 223.

“Onu temizleyen muhakkak felâh bulmuştur” buyruğu, yeminin cevabıdır. “(لقد افلح)”: Andolsun ki... felah bulmuştur” anlamındadır. ez-Zeccac dedi ki: “Lâm”ın hazfedilmesi ifadenin uzaması dolayısı ileler. İfadenin uzamış olması “lâm”ın yerini tutmuş olmaktadır.

Cevabın hazfedilmiş olduğu da söylenmiştir. Güneşe ... şuna ve şuna andolsun ki, siz mutlaka ölümden sonra diriltileceksinizdir, demektir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Cevabın takdiri: Semûd kavmi, Salih’i yalanladıkları için Allah, onlara azab gönderdiği gibi, Rasûlullah (sav)’ı yalanladıklarından ötürü andolsun ki, Allah Mekkelilerin üzerine azabını gönderecektir, şeklindedir. **“Onu temizleyen muhakkak felâh bulmuştur”** buyruğu; başına tabi bir ifadedir. Çünkü daha önce yüce Allah: *“Sonra da ona hem kötülükü, hem de takvâyı ilham edene ki”* (8. âyet) diye bir istidradda -ara bir konudan söz etmeye- geçmiş bulunmaktadır. Bunun yeminin cevabı ile bir ilgisi yoktur.

İfadede hazf sözkonusu olmaksızın takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Yani: Onu temizleyen muhakkak felâh bulmuştur. Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır. Andolsun güneşe ve aydınlığına, demektir.

“Onu temizleyen” yani yüce Allah’ın itaat ile nefisini arındırdığı kimse **“muhakkak felah bulmuştur. Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır.”** Yüce Allah’ın masiyet ile örttüğü nefis ziyana uğramıştır, demektir.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Saptırdığı ve azdırdığı bir nefis hüsrana uğramıştır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Allah’a itaat etmek ve salih ameller işlemek suretiyle kendisini (nefsini) arındıran kimse kurtuluşa ermiş, buna karşılık masiyetlerle nefisini örten kimse de hüsrana uğramıştır. Bu açıklamayı da Katade ve başkaları yapmıştır.

Temizleme (zekat)ın asıl anlamı, artmak ve gelişip çoğalmak demektir. Verimi bol olan mahsülü anlatmak üzere kullanılan: “(زكا الزرع)”: Mahsül bollaştı” ifadesi buradan geldiği gibi “hakimin şahidi tezkiyesi” ifadesi de buradan gelmektedir. Çünkü hakim adaletli olduğuna hükmetmekle ve ondan güzel bir şekilde söz etmekle şahidi yüceltmış olur. Bu anlamdaki açıklamalar yeterli bir şekilde el-Bakara Sûresi’nin baş taraflarında (2/43. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İyilik işleyen, iyi işler yapmak için elini çabuk tutan kimse, nefisini açığa çıkartmış ve yüceltmış olur. Soylu Araplar başkasından bir şeyler alarak geçen kimseler tarafından yerleri bilinsin diye yüksekçe yerlerde konaklar, geceleyin gidip gelenler için ateşler yakarlardı. Bayağı kimseler ise mağara ve kovuk gibi yerlerle vadilerin alt taraflarında yerleşirlerdi. Bundan maksat-

ları ise kendilerinden bir şeyler isteyecekler tarafından yerlerinin bilinmemesi idi. İşte ötekiler kendi nefislerini yükseltmiş ve arındırmış oldular. Diğerleri ise kendi nefislerini gizleyip, üstünü kapatmış oldular. İşte günahkâr da her zaman için öyledir. Mertliği azdır, kişiliği zayıftır, masiyetler işlediğinden ötürü başı önünde eğiktir. “**Onu örten**”in onu azgınlığa götüren anlamında olduğu da söylenmiştir. Şair şöyle demiştir:

وَأَنْتَ الَّذِي دَسَّيْتَ عَمْرًا فَأَصْبَحْتَ حَلَالَهُ مِنْ أَرَامِلَ ضَيَّعَا

“Amr kabilesini azgınlığa sürükleyen sensin, bundan ötürü onların Hanımları onlar tarafından yitirilmiş dullar oldular.”

Dilciler şöyle demişlerdir: Bu lafzın aslı “tedsis”den gelmek üzere: (دَسَّيْتُهَا) şeklinde olup, bu da bir şeyi bir şeyin içinde gizleyip saklamak demektir. Buradaki “sin” harflerinin birisi “ye”ye dönüştürülmüştür. Nitekim: (نَقَصْتُ أَظْفَارِي): Tırnaklarımı kestim” denilmesi de buna benzemektedir.

Oysa bunun aslı -“ye” yerine-: (نَقَصْتُ أَظْفَارِي) şeklinde “sad”dır. (نَقَصْتُ) fiilini (نَقَضَى) diye kullanmaları da buna benzemektedir.

İbnu'l-A'rabî dedi ki: “**Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır**” buyruğu, kendi nefisini -onlardan olmadığı halde- salihler arasına katan kimse (hüsrana uğramıştır), demektir.

كَذَّبْتُ ثَمُودَ بِطَغْوِيهَا^{لا} ﴿١١﴾ إِذِ انْبَعَثَ أَشْقِيهَا^{لا} ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ
رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيِيهَا^{قد} ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا^{لا} فَدَمْدَمَ
عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّيْهَا^{لا} ﴿١٤﴾

11. Semûd kavmi, azgınlıkları sebebi ile yalanladı.
12. Onların en bedbahtları kalkıp gittiği zaman.
13. Allah'ın Rasûlü onlara şöyle demişti: “Allah'ın devesinden ve su içmesin(i engellemek)den sakının.”
14. Fakat onlar onu yalanladılar, sonra da onu (o deveyi) kestiler. Bunun üzerine Rabbleri günahları sebebiyle onlara azab gönderdi ve hepsini bir yaptı.

“Semûd kavmi, azgınlıkları sebebi ile yalanladı.” O kavmin azgınlığı, isyanda haddi aşmaları idi. Bu açıklamayı Mücahid, Katade ve başkaları yapmıştır. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre; **“Azgınlıkları sebebi ile”** kendilerine vaadolunan azapları demektir. Çünkü o kavme vaadolunan azabın adı “Tağvâ” idi. Çünkü o azab onların üzerine tuğyan etmişti (haddi aşarak onları kaplamıştı).

Muhammed b. Ka’b: **“Azgınlıkları sebebi ile”** hepsi birlikte (yalanladılar), demektir.

Bunun master olduğu ve bu şekilde kullanıldığı da söylenmiştir. Çünkü böylesi âyet sonlarına daha uygun düşmektedir. Aslın: (**بَطْنِيَا**) şeklindedir, ancak “fa’la” veznindeki lafızların sonu “ye” olduğu takdirde, isimde isim ile sıfat (isim)in birbirinden ayırdedilmesi için “ye”nin “vav”a dönüştürülür şeklinde de açıklanmıştır.

Genelin kıraati “tı” harfi üstün şeklindedir. Ancak el-Hasen, el-Cahderi ve Hammad b. Seleme master gibi “tı” harfini ötreli okumuştur. “Rüc’â, hüsnâ” ve buna benzer masterlarda olduğu gibi. Bu iki şeklin iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir.

“Onların en bedbahtları” dişi deveyi kesmek üzere **“kalkıp gittiği zaman.”** Bu şahsın adı Kudâr b. Sâlif imiş. Buna dair açıklamalar ve tek kişi mi yoksa bir topluluk mu olduğuna dair bilgiler daha önce el-A’raf Sûresi’nde (7/77. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Buhari’de Abdullah b. Zamea’dan gelen rivayete göre o Peygamber (sav)’ı hutbe irad ederken dinlemiş. Bu sırada dişi deveyi ve onu keseni sözkonusu etmiş. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuş: “Onların en bedbahtları güçlü, kuvvetli, zorba, fesad çıkartıcı, kabilesi arasında korunup kollanan bir kişi olan en bedbahtları -ki Ebu Zamea’ya benzerdi- kalkıp gittiği zaman...” diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretti. Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir.⁽¹⁾

ed-Dahhâk, Ali (r.a)’dan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) ona: “Öncekilerin en bedbahtlarının kim olduğunu biliyor musun?” diye sordu. Ben: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedim. “Dişi deveyi kesendir” diye buyurdu. Sonra: “Sonrakilerin en bedbhatlarının kim olduğunu biliyor musun?” diye sordu. Ben: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedim. “Seni öldürecek olan” diye buyurdu.⁽²⁾

(1) *Müslim*, IV, 2191; *Tirmizî*, V, 440; *Müsned*, IV, 17.

(2) İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 35; Bezzar, *Müsned*, IV, 254; Ebu Ya’lâ, *Müsned*, I, 377; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VII, 74 -ayrıca, Bezzâr’ın senedinin ceyyid, Ebu Ya’lâ’nınkinin ise ley-yin olduğuna işaret etmektedir-; Hatib Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, I, 135.

“Allah’ın Rasûlü” Salih (a.s) **“onlara şöyle demişti: Allah’ın devesinden”** buyruğundaki; (تَاتَة): Deve” lafzı tahzir (sakındırmak) dolayısıyla nasbedilmiştir. (Sakının, demektir.)

Bir kimsenin: (الأسد الأسد، والصبي الصبي، والجذار الجذار): Arslandan arslandan (sakin), çocuğa çocuğa (dikkat et). Dikkatli ol, dikkatli ol” demeye benzer. Allah’ın devesinden yani onu kesmekten sakının, demektir. Allah’ın devesini bırakın, ona ilişmeyin, anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *“İşte size bir mucize olmak üzere Allah’ın dişi devesi! Onu bırakın, Allah’ın arzında otlasın. Ona kötülükle dokunmayın. Sonra sizi acıklı bir azab yakalar.”* (el-Araf, 7/73)

“Ve onun su içmesinden sakının!” Yani onun su içmesine ilişmeyin! Bırakın suyunu içsin. Buna dair açıklamalar da daha önce eş-Şuara Sûresi’nde (26/155-156 buyruklarının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah’a hamdolsun. Aynı şekilde “İktarabeti’s-Saatu: kıyamet yaklaştı” Sûresinde (el-Kamer, 54/27-32. âyetlerin tefsirinde) de geçmiş bulunmaktadır.

Semûd kavmi, mucize olarak dişi devenin kendilerine verilmesini teklif edince (yüce Allah da) onlar için o deveyi kayadan çıkartınca pınarlarından kendilerinin su içmesi için belli bir gün ve deve için de bir gün su içme günü olarak tahsis edildi. Fakat bu kendilerine ağır geldi. **“Fakat onlar onu”** Yani Salih (a.s)’ı **“yalanladılar. Eğer sizler bu deveyi kesecek olursanız azaba uğratılacaksınız”** şeklindeki sözlerinin yalan olduğunu söylediler.

“Sonra da onu kestiler.” Yani o deveyi en bedbaht olanları kesti. Kesme işi hepsine izafe edildi. Çünkü onlar da onun yaptığı işe razı olmuşlardı. Katade dedi ki: Bize nakledildiğine göre; küçükleri, büyükleri, erkekleri ve kadınları ile ona tabi olmadıkça o dişi deveyi kesmedi. el-Ferra dedi ki: O dişi deveyi iki kişi kesmişti.

Araplar da: (هذان أفضل الناس، وهذان خير الناس، وهذه المرأة أشقى القوم): Bu iki kişi insanların en faziletlipleri, bu ikisi insanların en hayırlıları, bu kadın kavmin en bedbahtıdır” derler (ve tesniye olarak kullanmaları gereken lafızları müfred kullanırlar). Bundan dolayı burada yüce Allah -tesniye olarak: (أَشْقَاهَا) diye buyurmamıştır.

“Bunun üzerine Rabbleri günahları sebebiyle onlara azab gönderiverdi.” Küfür, yalanlamak ve deveyi kesmek şeklindeki günahları sebebiyle Allah onların üzerine azabını göndererek onları helâk etti.

ed-Dahhâk’ın, İbn Abbas’tan rivayetine göre o şöyle demiştir: **“Onlara azab gönderiverdi.”** Rabbleri günahları, suçları sebebi ile (yurtlarını) üzerlerine yıktı.

el-Ferra dedi ki: “(دَمَمَ): Sarstı, zelzeleye uğrattı” demektir. (الدممة)’in gerçek anlamı “azabın kat kat edilmesi ve tekrarlanması”dır. “(دَمَمْتُ عَلَى الشَّيْءِ): O şeyin üzerine abandım, kapandım” denilir. “(دَمَمَ عَلَيْهِ الْقَبْرُ): Üzerine kapıyı örttü, kapattı” denilir. “(نَاقَةُ مَدْمُومَةٍ): Çokça yağlanmış, yağ toplamış dişi deve” demektir. İşte harfler birbirlerine mutabık olarak tekrarlanacak olursa; (دَمَمْتُ) denilir. “(الدممة): Kökten, toptan helâk edip, imha etmek” demektir. Bu açıklamayı el-Müerric yapmıştır. *es-Sihah*’ta şöyle denilmektedir: “(دَمَمْتُ الشَّيْءَ):

() şeyi yere yapıştırdım, kırıp döktüm, ufaladım” demektir. “(دَمَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم): Allah onları helâk etti” anlamındadır.

el-Kuşeyri dedi ki: “(دَمَمْتُ عَلَى الْمَيِّتِ التُّرَابَ): Ölünün üzerine toprağı yığıp, düzelttim” anlamındadır, denilmiştir. Buna göre, yüce Allah’ın: **“Onlara azab gönderiverdi”** onları helâk edip, onları toprak altında bıraktı, demektir.

“Ve hepsini bir yaptı.” Yeri üzerlerine dümdüz etti. Birinci açıklamaya göre **“hepsini bir yaptı.”** Yani onların helâkini eşit kıldı (hepsi eşit olarak helâk edildi.) Çünkü gelen çılgılık onları helâk etmiş, küçükleriyle büyükleriyle onları mahvetmişti.

İbnu'l-Enbari dedi ki: “(دَمَمَ): Gazab etti” demektir. “(الدممة) Kişiyi rahatsız eden, dehşete düşüren söz” demektir. Bazı dilcilerin dediklerine göre; “(الدممة): Devamlı kılmak” demektir. Araplar: “(نَاقَةُ مَدْمُومَةٍ): Oldukça semiz dişi deve” derler.

Bir açıklamaya göre; **“Ve hepsini bir yaptı”** üzerlerine azabı indirmek bakımından küçükleriyle büyükleriyle, zayıflarıyla güçlüleriyle, erkekleriyle dişileriyle birbirine eşit ve müsavi kıldı, demektir.

İbnu'z-Zübeyr bu lafzı; (فَدَمَمَ) diye okumuştur. Bunlar iki ayrı söyleyiştir. (امْتَنِعَ لَوْثُهُ) ile (امْتَنِعَ) denildiği gibi.

وَلَا يَخَافُ عُقْبِيَّهَا ﴿١٥﴾

15. Ve O, bunun sonucundan korkmaz.

Yani yüce Allah; herhangi bir kimsenin helâk edilişinin sorumluluğu, gelir kendisini bulur diye, korkmaksızın onlara bu işi yaptı. Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Hasen, Katade ve Mücahid yapmıştır.

"(عَفَا): **Bunun sonucu**" lafzındaki "he (bu)" zamiri yapılan işe raci'dir. Peygamber efendimizin: "(مَنْ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنَعِمَتْ)": Kim cuma günü gusledecek olursa, o ne güzel ve ne iyi bir iş yapmış olur"⁽¹⁾ demesindeki "zahir" in yapılan işe raci olması gibidir.

es-Süddi, ed-Dahhâk ve el-Kelbi şöyle demişlerdir: Zamir deveyi kesene racidir. Yani o deveyi kesen kişi yaptığı işin akıbetinden korkmadı. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. İfadede takdim ve tehir vardır ki bunun anlamı şudur: Onların en bedbahtları onun âkıbetinden korkmaksızın kalkıp gittiğinde...

Şöyle de açıklanmıştır: Allah'ın Rasûlü, Salih kavminin helâk edilmesinin akıbetinden korkmadı, onların azabından kendisine birtakım zararların geleceğinden çekinmedi. Çünkü o kendilerini korkutup uyarmıştı. Yüce Allah da kavmini helâk edince onu kurtarmıştı.

Nâfi' ve İbn Amir "**korkmaz**" buyruğunun başındaki olumsuzluk lafzını "fe" ile; (لا) diye okumuştur. Daha güzel olan şekil budur. Çünkü bu, birinci anlam ile alakalıdır. Yani yüce Allah, onların helâk ediliş akıbetinden korkmaz. Diğerleri ise "vav" ile okumuşlardır. Bu da ikinci anlama daha uygun düşmektedir. Kâfir yaptığı işin akıbetinden korkmaksızın (bu işi yaptı), demektir.

İbn Vehb ve İbnu'l-Kasım, Mâlik'ten naklen şöyle dediler: Malik bize dedesine ait bir mushaf çıkardı. Osman b. Affan'ın halifeliği döneminde sair mushafları yazdığı vakit, kendisinde bu mushafı yazmış olduğunu söyledi. Orada; "Ve o... korkmaz" buyruğunu "vav" ile; (ولا يخاف) diye yazılı olduğunu gördü. Mekkelilerin ve Iraklıların mushaflarında bu böylece "vav" ile'dir. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de onların mushaflarına uyarak bu şekli tercih etmişlerdir.

(Şems Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) "Gusledecek" yerine "abdest alacak" lafzıyla: *Tirmizi*, II, 369; *Darimi*, I, 434; *Ebu Davud*, I, 97; *Nesai*, III, 94; İbn Mace, I, 347; *Müsned*, V, 8, 11, 16, 22; Tayalisi, *Müsned*, I, 192.

Leyl *Gûresi*

1-21. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir. Medine'de indiği de söylenmiştir. Yirmibir âyet-i kerime olduğu hususunda icma' vardır.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ
الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٣﴾ إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ﴿٤﴾

1. Andolsun örtüp bürüdüğü zaman geceye,
2. Ağarıp açıldığı zaman gündüze,
3. Erkeği de, dişiye de yaratana ki;
4. Şüphesiz sizin yapıp ettikleriniz çeşit çeşittir.

“Andolsun örtüp bürüdüğü zaman geceye.” Yüce Allah, burada -bilindiğinden ötürü- beraberinde herhangi bir mefulü sözkonusu etmemiştir. Gündüzü örtüp bürüdüğü zaman, diye açıklandığı gibi, yeri, mahlukatı; karanlıkla herşeyi örtüp bürüdüğü ... diye de açıklanmıştır. Said, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Allah'ın ilk yarattığı nur ve karanlıktır. Sonra onları birbirinden ayırdı. Karanlığı, geceleyin siyah ve karanlığı ile örtücü kıldı. Gündüzü de aydınlık ve görmeyi sağlayacak şekilde gündüzün kıldı.

“Ağarıp açıldığı zaman gündüze.” Açıldığı, netleştiği, görüldüğü, gece

karanlığından aydınlığı açık seçik bir şekilde farkedildiği zaman.

“Erkeği de, dişiye de yaratana ki...” el-Hasen dedi ki: Buyruk şu demektir: Erkeği ve dişiye yaratana da yemin olsun. Böylelikle Allah, kendi zatına yemin etmiş olur. Erkeği ve dişiye de yarattı, anlamında olduğu da söylenmiştir. Daha önceden de geçtiği üzere buradaki; (مَا) mastar anlamını vermek içindir. Mekkeliler, gök gürültüsüne hitaben: “(سُبْحَانَ مَا سُبْحَتْ لَهُ): Senin kendisini tesbih ettiğinin şanı ne yücedir” derler. Bu durumda bu lafız “(مَنْ): Kimse” anlamındadır. Ebu Ubeyde ve başkalarının görüşü budur. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Anlamin: “(وما خلق من الذكر والأنثى): Erkek ve dişi türünden yaratmış olduğu herşeye (yemin olsun)” şeklinde olduğu da söylenmiştir ki; bu durumda (مَنْ) takdir edilmektedir. Yüce Allah, böylece kendisine itaat eden peygamberlerine ve gerçek dostlarına yemin etmiş olur. Onlara yemin etmesi de onlara bir ikram ve bir şeref olsun diyedir.

Ebu Ubeyde dedi ki: **“Yaratana”** buyruğu yaratan kimse, demektir. Aynı şekilde **“Semaya ve onu bina edene”** (eş-Şems, 91/5) buyruğu ile **“Herbir nefse ve onu düzenleyene”** (eş-Şems, 91/7) buyruklarında da böyledir. Bu durumda, (مَا) lafzı, “(مَنْ): Kimse, ...en” anlamındadır.

İbn Mesud'dan rivayet edildiğine göre o: “(والنهار إذا تجلى . والذكر والأنثى): Ağırıp açıldığı zaman gündüze, erkeğe ve dişiye” diye okur; “(وما خلق): Yaratan” lafzını düşürürmüş.

Müslim'in *Sahih*'inde Alkame'den şöyle dediği rivayet edilmiştir. Şam'a geldik, bize Ebu'd-Derda geldi. O: Aranızda bana Abdullah'ın kıraati ile okuyacak olan kimse var mı? dedi. Ben: Evet ben okuyabilirim, dedim. Abdullah'ı şu; **“Andolsun örtüp bürüdüğü zaman geceye”** buyruğunun nasıl okuduğunu işittin? diye sordu. Ben dedim ki: Onu “Andolsun örtüp bürüdüğü zaman geceye... erkeğe ve dişiye” diye okurken duydum. (Ebu'd-Derda) dedi ki: Allah'a yemin olsun ki, ben de Rasûlullah (sav)'ı bunu böylece okurken duydum, fakat bunlar benim; “(وما خلق) ... yaratana” diye okumamı istiyorlar, ben-se onlara uymuyorum.⁽¹⁾

Ebu Bekr el-Enbârî dedi ki: Bize Muhammed b. Yahya el-Mervezî anlattı, dedi ki: Bize Muhammed anlattı dedi ki: Bize Ebu Ahmed ez-Zübeyrî anlattı, dedi ki: Bize İsrail, Ebu İshak'dan, o Abdu'r-Rahman b. Yezid'den, o Abdullah'tan rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) bana “**“Çünkü şüphesiz ki Allah'tır hem rızkı veren, hem pek çetin kudret ve kuvvet sahibi olan”** (ez-Za-

(1) Müslim, I, 565; Tirmizi, V, 191; Müsned, VI, 451.

riyat 51/58) anlamındaki âyet-i kerimeyi) “ (إني أنا الرازق ذو القوة المتين) : Şüphesiz ki benim hem rızkı veren, hem pek çetin kudret ve kuvvet sahibi olan” diye okuttu. Ebu Bekr (el-Enbari) dedi ki: İcmaın her iki hadiste belirtilenlere muhalif olması dolayısıyla reddolunmuşlardır. Ayrıca Hamza ve Asım, Abdullah b. Mesud’dan müslüman cemaatın benimsediği şekildeki kıraati de rivayet etmektedirler. İcmaa muvafık olan iki senede dayanmak, icmaın ve ümmetin muhalefet ettiği tek bir senetteki rivayeti kabul etmekten iyidir. Tek bir kişinin rivayetine dayanılarak kabul edilen görüşün karşısında ona muhalif cemaatin rivayeti bulunuyor ise, cemaatin rivayeti kabul edilir ve tek bir kişinin yaptığı nakil reddedilir. Çünkü o tek kişinin unutulması ve yanılması mümkün değildir. Şâyet Ebu’d-Derda’dan gelen bu hadis sahih ise, ve bu hadisin isnadı makbul ve bilinen bir sened ise diğer taraftan Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer ashab-ı kiram (Allah hepsinden razı olsun) ona muhalefet ediyor ise, elbette hüküm cemaatin rivayet ettiği gereğince amel etmek ve cemaate ve bütün müslümanlara nisbetle unutmaya ihtimali çok daha çabuk olan tek bir kişinin naklettiği rivayeti reddetmek gerekir.

“**Erkek ve dişi**” ile neyin kastedildiği hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre; kastedilen Adem ile Havva’dır. Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Ha-sen ve el-Kelbî yapmıştır.

İkinci görüşe göre Adem oğullarından olsun, hayvanlardan olsun, bütün erkekler ve dişileri kastetmiştir. Çünkü yüce Allah, onların türünden olan bütün erkek ve dişilerin yaratıcısıdır. Yüce Allah’ın dostu ve O’na itaat etmek gibi özellikleri dolayısıyla Adem oğullarının bütün erkek ve dişilerininin kastedildiği, hayvanların kastedilmediği de söylenmiştir.

“**Şüphesiz sizin yapıp ettikleriniz çeşit çeşittir.**” Bu buyruk, yeminin cevabıdır. Yani sizlerin amelleriniz farklı farklıdır.

İkrime ve diğer müfessirler şöyle demişlerdir: Buradaki “sa’y (yapıp etmek)” amel demektir. Kimisi kendisini kurtarmak için çalışır, kimisi nefsinin helâk etmek için çalışır. Buna Peygamber (sav)’ın şu buyruğu da delil teşkil etmektedir: “Sabah olunca insanlar iki türlü olarak yola koyulurlar. Kimisi kendi nefsinin satın alır ve onu azad eder, kimisi nefsinin satar ve onu helâk eder.”⁽¹⁾

“(شئى) : Çeşit çeşit” lafzının tekili, (شئيت) şeklindedir. Tekil olan; “(مرضى) : Hasta” lafzının çoğulunun; (مرضى) diye gelmesi gibi.

Farklı şeylere bu ismin verilmesi birbirleri arasındaki uzaklıktan dolayıdır.

(1) İbn Hibban, *Sahih*, X, 372, XII, 378; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 468; Taberânî, *Evsat*, III, 140, IV, 378; *Müsned*, III, 321, 399.

Yani şüphesiz sizin amellerinizin kimi kiminden uzaktadır. Zira amellerinizin bir kısmı sapıklık, bir kısmı hidayettir. Bu da şu demektir: Kiminiz mü'mindir iyidir, kiminiz kâfir ve günahkârdır, kiminiz itaatkâr, kiminiz isyankârdır.

“Çeşit çeşittir.” Yani göreceği karşılıklar farklı farklıdır. Sizden kiminiz cennet ile mükafatlandırılacak, kiminiz cehennem ateşi ile cezalandırılacaktır.

Huy ve ahlâk itibariyle farklı farklıdır anlamındadır, diye de açıklanmıştır. Kiminiz merhametli, kiminiz katı, kiminiz tahammülkâr, kiminiz hiddetli, kiminiz cömert, kiminiz cimri ve buna benzer huylara sahiptir.

فَإِمَّا مَنۢ أَعْطَىٰ وَآتَقَىٰ ﴿٥٠﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٥١﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ
لِلْيُسْرَىٰ ﴿٥٢﴾ وَإِمَّا مَنۢ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٥٣﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٥٤﴾
فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ﴿٥٥﴾

5. Artık kim verir ve sakınırsa,
6. Ve el-Hüsna'yı da doğrularsa,
7. Biz de ona kolay olanı kolaylaştırırız.
8. Amma kim cimrilik eder ve kendisini müstağni görür,
9. O, el-Hüsna'yı da yalanlarsa,
10. Biz de ona en zor olanı kolaylaştırırız.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- İnfak ve Takvâ:

“Artık kim verir ve sakınırsa” buyruğu hakkında İbn Mesud dedi ki: Bu buyrukla Ebu Bekir (r.a) kastedilmektedir. Genel olarak bütün müfessirler de böyle demişlerdir. Amir b. Abdullah b. ez-Zübeyr'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebu Bekir müslüman olmaları karşılığında pekçok kocakarı ve kadın azad ederdi. Ebu Kuhafe ona şöyle dedi: Evladım, keşke (bunların yerine) güçlü, kuvvetli, seni koruyacak, seninle beraber direnip, yanında yer alacak, yiğit erkekler azad etseydin (daha iyi olmaz mıydı?) Ebu Bekir dedi ki: Babacığım! Benim belirli bir maksadım vardır.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre; yüce Allah'ın: **“Artık kim verir”** buy-

ruğu; karşılıksız olarak infak eder **“ve sakınırsa”** yüce Allah'ın yasak kıldığı şeylerden uzak kalırsa demektir.

“el-Hüsna'yı” yani yaptığı bağışların Allah tarafından yerine başkalarının verileceğini **“da doğrularsa Biz de ona kolay olanı kolaylaştırırız.”**

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Kulların sabaha eriştiği ve iki meleğin inerek onlardan birisinin: Allah'ım infak edene, infak ettiğinin yerini tutacak ihsanda bulun; diğerinin: Allah'ım eli sıkılık edenin de mal varlığını telef et, demedikleri hiçbir gün yoktur.”⁽¹⁾

Ebu'd-Derda tarafından rivayet edilen bir hadise göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Güneşi batan herbir gün mutlaka güneşin her iki tarafına insanlarla cinler dışında Allah'ın bütün yarattıklarının işitecekleri şekilde yüksek sesle şöylece seslenen iki melek gönderilir: Allah'ım, infak eden kimseye infak ettiğinin yerini tutacak şeyler ihsan et, cimrilik edenin malını da telef et.”⁽²⁾ İşte bu hususta yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de: **“Artık kılm verir ve sakınırsa...”** âyetlerini indirdi.

Tefsir alimleri de şöyle demişlerdir: **“Artık kılm”** darlık içinde bulunanlara **“verir...”** Katade dedi ki: Üzerindeki Allah'ın hakkını verirse demektir. el-Hasen: Kalbinden tasdik ile samimiyetle verirse. **“Ve o el-Hüsna'yı da doğrularsa”**; lâ ilâhe illallah'ı tasdik ederse. Bu açıklamayı ed-Dahhâk, es-Sülemî ve yine İbn Abbas yapmıştır. Mücahid, cenneti (tasdik ederse) diye açıklamıştır. Delili yüce Allah'ın: **“İhsanda bulunanlara el-Hüsna ve daha da fazlası vardır...”** (Yunus, 10/26) âyetidir.

Katade de: Yüce Allah'ın kendisini mükafatlandıracağına dair vaadini tasdik ederse, diye açıklamıştır. Zeyd b. Eslem namazı, zekatı ve orucu tasdik ederse, el-Hasen verdiklerinin yerine başkalarının ihsan edileceğini tasdik ederse; diye açıklamıştır ki, bu sonuncusu Taberi'nin de tercih ettiği açıklamadır. Bu açıklama İbn Abbas'tan da az önce nakledilmiş idi. Hepsi anlam itibariyle birbirine yakındır. Çünkü hepsi de cennetin kendisi olan verilecek mükafata raci'dir.

2- Sağlanacak Kolaylıklar:

“Biz de, ona kolay olanı kolaylaştırırız.” Yani hayrı ve iyilikleri kolaylıkla işlesin diye onu hayrın ve salâhın yollarına irşâd ederiz.

(1) Buhari, II, 522; Müslim, II, 700; Müsned, II, 305, 347, V, 197.

(2) İbn Hibban, *Sahih*, II, 462, VIII, 121; Hâkim, *Müstedrek*, II, 482; *Müsned*, V, 197; Talyisî, *Müsned*, I, 131; Taberânî, *Evsat*, III, 189.

Zeyd b. Eslem: **“Kolay olan”**dan kasıt, cennettir demiştir.

Buharî ve Müslim ile Tirmizî de Ali (r.a)’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Baki’de bir cenaze sebebiyle bulunuyorduk. Peygamber (sav) geldi. Oturdu. Biz de onunla birlikte oturduk. Elinde kendisiyle yeri karıştırdığı bir de sopası vardı. Başını semaya kaldırıp, şöyle dedi: “Gireceği yeri yazılmadık canlı hiçbir nefis yoktur.” Orada bulunanlar: Ey Allah’ın Rasûlü! Biz de hakkınızda yazılmış olana bel bağlamayalım mı? Çünkü mutlu olacakları tesbit edilmiş olan kimseler mutluluk için amel edecektir, bedbaht olacakları tesbit edilmiş kimseler de bedbahtlık için amel edecektir, dediler. Şöyle buyurdu: “Hayır, siz amel ediniz. Her(kese yapacağı işler) kolaylaştırılmıştır. Mutlu olacaklardan olan kimselere mutluluğun ameli kolaylaştırılır, bedbaht olacaklardan olanlara da bedbahtlık ameli kolaylaştırılır. Daha sonra: **“Artık kim verir ve sakınırsa ve o el-Hüsna’yı da doğrularsa Biz de ona kolay olanı kolaylaştırırız. Amma kim cimrilik eder ve kendisini müstağni görür, o el-Hüsna’yı da yalanlarsa Biz de ona en zor olanı kolaylaştırırız”** buyruklarını okudu. Tirmizî’nin lafzıyla rivayet bu şekildedir. Tirmizi bu hadis hakkında: Hasen, sahih bir hadistir, demiştir.⁽¹⁾

Genç iki delikanlı Rasûlullah (sav)’a şöyle sordu: Acaba kalemlerin kuruduğu, hakkında takdirlerin cereyan edip bittiği bir şey uğrunda mı amel ediyoruz, yoksa yeniden (önceden tesbit edilmemiş) bir şey uğrunda mı? Peygamber şöyle buyurdu: “Hayır, hakkında kalemlerin kuruduğu ve takdirlerin tesbit edilmiş olduğu şeyler uğrunda (amel sözkonusudur.)” Gençler: O halde amel ne diye? diye sordular. Peygamber şöyle buyurdu: “Siz amel ediniz. Çünkü herkese kendisi için yaratılmış olduğu amel kolaylaştırılır.” Bunun üzerine gençler: O halde artık biz şu andan itibaren gayret gösterip, amel edeceğiz dediler.

3- Cimrilik ve Akıbeti:

“Amma kim cimrilik eder.” Sahib olduğu mal hususunda cimrilik ederek hiçbir hayır harcamada bulunmazsa... Cimriliğe dair açıklamalar ve dünya hayatındaki sonuçları ile ilgili bilgiler daha önce Al-i İmran Sûresi’nde (3/180. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Ahirette ise âkıbeti bu âyet-i kerimede belirtildiği gibi cehennem ateşidir.

ed-Dahhâk, İbn Abbas’tan; “Biz de ona en zor olanı kolaylaştırırız” buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben onun ile Allah’a ve Ra-

(1) Taberî, *Camîu’l-Beyan*, XXX, 225; Hatib Bağdadî, *Muvaddihu Evhâmi’l-Cem’i ve’t-Tefrik*, I, 131, 132.

sûlüne iman etmek arasında engel koyacağım. Yine ed-Dahhâk'ın rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Âyet-i kerime Umeyye b. Halef hakkında inmiştir. İkrime'nin, İbn Abbas'tan rivayetine göre de; **"Amma kim cimrilik eder ve kendisini müstağni görür"** buyruğu hakkında, kim malı ile cimrilik gösterip, Rabbinden müstağni davranırsa; **"o el-Hüsna'yı da"** yani hayır yolunda yaptığı harcamanın yerine başkasının ihsan edileceğini **"yalanlarsa..."**

İbn Ebi Necih Mücahid'den; **"o el-Hüsnâ'yı"** yani cenneti **"yalanlarsa"** diye açıkladığını rivayet etmiştir. Yine ondan bir başka senedle gelen rivayette göre **"o el-Hüsna"** la ilahe ilallah demektir, dediği rivayet edilmiştir.

"Biz de ona en zor olanı" yani kötülüğü, şerri **"kolaylaştırırız."** İbn Mesud'dan cehennem ateşini (kolaylaştırırız), dediği rivayet edilmiştir. Bir görüşe göre, Biz ona hayır ve salahın yollarını -onları işlemesi kendisine zor gelecek şekilde- zorlaştıracağız. Sabah-akşam meleğin "Allah'ım, infak edene yaptığı infakın yerini tutacak şeyleri ihsan et, cimrilik edenin malını da telef et" dediğine dair rivayet az önce geçmiş bulunmaktadır ki; bunu da Ebu'd-Derda rivayet etmiştir.

Cömertlik ve Cimrilik:

İlim adamları dedi ki: Gerek bu âyet-i kerime ile gerek: **"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak edenler..."** (el-Bakara, 2/3) âyeti, gerek, **"Mallarını gece gündüz, gizli açık infak edenlerin Rabpleri katında mükafatları vardır..."** (el-Bakara, 2/274) âyeti ve buna benzer buyruklar ile, cömertliğin ahlakın üstün değerlerinden birisi olduğunu, buna karşılık cimriliğin en bayağı huylardan olduğu sabit olmaktadır.

Cömert demek; verilmesi gerekmeyen yerlerde malını harcayan demek olmadığı gibi cimri de verilmemesi gereken yerde malını harcamayan kimse demek değildir. Aksine cömert verilmesi gereken yerde veren, cimri de verilmesi gereken yerde vermekten uzak duran kimsedir. Verdikleri dolayısıyla ilâhî mükafat ve övgüyü hakeden herkes, cömerttir. Vermediği için yergi ya da cezayı hakeden herkes de cimridir. Verdikleri dolayısıyla mükafat ya da övgüyü haketmeyen, buna karşılık verilmesi gereken bir kimse cömert sayılmaz. Böyle bir kişi yerilen bir savurgan (müsrif)dir. Bu yüce Allah'ın şeytanların kardeşlerinden kıldığı ve hacr altına almalarını gerekli kıldığı savurgan kimselerdendir. Vermediği için herhangi bir ceza ya da yergiyi haketmeyen buna karşılık övülmeyi hakeden bir kimse ise, başkalarının mallarını güzel idare ve isabetli görüşleri dolayısı ile çekip çevirmeye layık olan reşid kimselerdendir.

4- Zorluğu Kolaylaştırmanın Mahiyeti:

el-Ferrâ dedi ki: Nasıl olur da yüce Allah; **“Biz de ona, en zor olanı kolaylaştırırız”** diye buyurmuştur? Hiç zorlukta kolaylık olur mu? diyen olursa, ona şöyle cevap verilir: Bu gibi ifadelerin uygunluğu yüce Allah'ın: **“Onlara çok acıklı bir azabı müjdele!”** (Âl-i İmran, 3/21) buyruğuna benzemektedir. Halbuki müjde aslında sevinçli ve sevindirici şeyler hakkında sözkonusudur. Eğer bir bölümü hayır, bir bölümü şer olan iki ayrı ifade birarada kullanılacak olursa, müjde her ikisi hakkında da kullanılır. Kolaylaştırmak da aslı itibariyle sevindirici şeyler hakkında sözkonusudur. Bir bölümü hayır, bir bölümü şer iki ifade birarada kullanılacak olursa, kolaylaştırma her ikisi hakkında da kullanılır.

el-Ferra dedi ki: Yüce Allah'ın: **“Kolaylaştırırız”** buyruğu, ona bunun imkanlarını hazırlarız, yollarını açarız, demektir. Araplar koyunlar yavruladığı yahut yavrulamaları yaklaştığı takdirde; (قَدْ يَسَّرَ الْغَنَمَ) derler. Nitekim şair de şöyle demiştir:

هما سيدانا يزعمان وإنما يسوداننا أن يسرت غنماهما

“Efendimizdir o ikisi, öyle iddia ederler, halbuki Onların bizlere efendilik etmeleri koyunlarının (çokça) yavrulamasındandır.”

وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى ﴿١١﴾ إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى ﴿١٢﴾
وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَى ﴿١٣﴾

11. Alçaldığı zaman malı kendisine fayda vermez.

12. Hidayete iletmek, şüphesiz ki Bize aittir.

13. Ahiret de, dünya da elbetteki Bizimdir.

“Alçaldığı” yani öldüğü **“zaman malı kendisine fayda vermez.”**

Adam öldüğü takdirde (aynı kökten): (رَدِيَ الرَّجُلُ يَرْدَى رَدَى): Adam öldü, ölür, ölüm” denilir.

Şair de şöyle demiştir:

صرفت الهوى عنهم من خشية الردى

“Ölüm korkusuyla hevâmı o kadınlardan uzak tuttum.”

Ebu Salih ve Zeyd b. Eslem dedi ki: **“Alçaldığı zaman”** cehenneme düş tüşü zaman demektir. “(Yüksek yerden düşüp ölen hayvana): el-Muterecdi ye” adı da bu kökten gelmektedir. Bir kişi bir kuyuya düştüğü yahutta bir dağ- dan aşağıya yuvarlandığı takdirde; (ردى وتردى) denilir. “(ما أدري أين ردى): Nere- ye gittiğini bilmiyorum” demektir.

(Âyet-i kerimedeki): “(ما): ...mez” edatının cahd (inkar) anlamında olma ihtimali vardır. Yani malının ona hiçbir faydası olmaz. Azar anlamında istif ham (soru) anlamında olma ihtimali de vardır. Yani, o ölüp de cehenneme yuvarlanacağı vakit ona ne fayda verebilecektir?

“Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir.” Yani hidayet yolunu sapıklık yolundan ayırdedip açıklamak Bize aittir. Buna göre, burada hidayet ahkâ mın açıklanması anlamındadır. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. Neyin he- lâl, neyin haram olduğunu, neyin kendisine itaat, neyin masiyet olduğunu açıklamak Allah’a aittir, demektir. Bu açıklamayı da Katade yapmıştır.

el-Ferrâ dedi ki: Kim hidayet yolunu izleyecek olursa, onun yolu(nu doğruya iletmek) Allah’a aittir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: **“Doğ- ru yolu göstermek Allah’a aittir.”** (en-Nahl, 16/9) Yüce Allah şöyle buyurmak- tadır: Kim Allah’a giden yolu izlemek isterse, o doğru olan yol üzerinde de- mektir.

Anlamin şöyle olduğu da söylenmiştir: Hidâyete iletmek de, saptırmak da Bize aittir. Burada “saptırmak” sözkonusu edilmemiştir. Yüce Allah’ın: **“Ha- yır yalnız Senin elindedir”** (Al-i İmran, 3/26) buyruğu ile; **“Herşeyin mülk ve tasarrufu O’nun elindedir”** (Yunus, 10/83) buyruklarında olduğu gibi. Yi- ne bir başka yerde yüce Allah: **“Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler”** (en- Nahl, 16/81) diye buyurmaktadır ki, bu elbiseler aynı zamanda soğuktan da korur. Bu açıklamalar da el-Ferra’dan nakledilmiştir. Kendisini ilettiğimiz hi- dayetin mükafatını vermek Bize aittir, diye de açıklanmıştır.

“Âhiret de, dünya da elbetteki Bizimdir.” Burada **“âhiret”** cennet, “ilk” de dünya (mealde olduğu gibi) demektir. Ata da İbn Abbas’tan böylece ri- vayet etmiştir. Yani dünya da, âhiret de Allah’ındır.

Ebu Salih ise İbn Abbas’tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dünya ve âhl- retin sevabı (Bize aittir.) Bu da yüce Allah’ın: **“Kim dünya sevabını isterse bilsin ki dünyanın da, ahiretin de sevabı Allah’ın katındadır.”** (en-Nisa,

4/134) buyruğunu andırmaktadır. Dünya ve ahireti onlara sahi' olmayan bir kimseden isteyenler, elbetteki izlemeleri gereken doğru yolu kaybetmişler demektir.

فَإَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى ﴿١٤﴾ لَا يَصْلِيهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي
كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿١٦﴾

14. İşte Ben, sizi oldukça alevli bir ateşi haber vererek korkuttum.

15, 16. Oraya yalanlayıp, yüz çeviren o en bedbaht olandan başkası girmez.

“İşte Ben, sizi oldukça alevli” alev alev yanan **“bir ateşi haber vererek korkuttum”** sakındırdım.

“(تَلَظَّى) : Oldukça alevli” lafzının aslı: (تَلَّى)'dir. Ubeyd b. Umeyr, Yahya b. Ya'mer ve Talha b. Musarrif'in kiraati budur.

“Oraya” Allah'ın peygamberi Muhammed (sav)'ı **“yalanlayıp”** iman etmekten **“yüz çeviren o en bedbaht olandan başkası girmez.”** Hararetini, sıcağını duymaz.

Mekhul, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Herkes cennete girer, ondan yüz çeviren müstesnâ. (Mekhul) dedi ki: Ey Ebu Hureyre! Cennete girmekten kim yüz çevirir ki? Ebu Hureyre: Yalanlayan ve yüz çeviren kimse, dedi.

Malik dedi ki: Ömer b. Abdu'l-Aziz bize akşam namazını kıldırdı. “Andolsun örtüp bürüdüğü zaman geceye” (1. âyet) diye okudu. **“İşte Ben sizi oldukça alevli bir ateşi haber vererek korkuttum”** buyruğuna gelince ağlaması tuttu. Ağladığından dolayı bir sonraki âyete geçemedi. Sonra devam etmekten vazgeçerek bir başka sûre okudu.

el-Ferrâ dedi ki: **“O en bedbaht olandan başka.”** Şanı yüce Allah'ın ilminde bedbaht olduğu bilinenden başka... demektir.

ed-Dahhâk, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: **“Oraya ... o en bedbaht olandan başkası girmez.”** Umeyye b. Halef ve Muhammed (sav)'ı yalanlayan onun benzeri kimseler kastedilmiştir. Katade dedi ki: Allah'ın ki-

tabını yalanlayıp, Allah'a itaat etmekten yüz çeviren kimse...

el-Ferrâ dedi ki: Sözü edilen kimse açık bir hükmü reddederek yalanla yan kimse değil; yerine getirmesi gereken itaatler hususunda kusurlu davranan kimsedir. İşte bu durum yalanlamak olarak değerlendirilmiştir. Nite kim: Filan kişi düşmanla karşılaştı, fakat yalancı çıktı, demeye benzer. Böyle bir ifade, düşmanın arkasına takılmaktan vazgeçip, onu takip etmekten yüz çeviren kimse hakkında kullanılır. (el-Ferrâ) dedi ki: Ben Ebu Servân'ı şöyle derken dinledim: Numeyroğullarının ciddiyet ve gayretleri yalan çıkmaz. Yani onlar düşmanla karşılaştıklarında savaşta dirençlerini gösterir ve geri dönmeyizler. Şanı yüce Allah'ın: *"Onun gerçekleşmesini yalanlayacak yoktur."* (el Vakıa, 56/2) buyruğu da böyledir. Buyruk o bir gerçektir demektir.

Selm b. el-Hasen'i de şöyle derken dinledim: Ebu İshak ez-Zeccac'ı şöyle derken dinledim: Mürcie fırkasının mürcieci görüşü kabul etmelerine delil gösterdikleri âyet budur. Buna dayanarak onlar cehenneme ancak kâfir bir kimse girer, iddiasında bulunmuşlardır. Çünkü şanı yüce Allah: **"Oraya yalanlayıp, yüz çeviren ve en bedbaht olandan başkası girmez."** diye buyurmuştur. Halbuki durum zannettikleri gibi değildir. Bu, nitelikleri belirtilen muayyen bir ateştir. İşte bu ateşe ancak yalanlayıp, yüz çeviren kimseler girecektir. Cehennemliklerin ise farklı konumları vardır. Bunlardan birisi müna-fıkların varacakları yer olan cehennem ateşinin en aşağı tabakasıdır. Şanı yüce Allah'ın tehdit ettiği herbir azab türü ile azablandırması mümkündür. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah kendisine eş koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını ise dileyeceğine mağfiret eder."* (en-Nisa, 4/48 ve 116) diye buyurmaktadır. Eğer şirk koşmayan herkese azab edilmeyecek olsaydı, yüce Allah'ın: *"Ondan başkasını ise dileyeceğine mağfiret eder"* buyruğunun hiçbir faydası olmaz ve *"ondan başkasını... mağfiret eder"* ifadesi büsbütün anlamsız bir söz olurdu.

ez-Zemahşerî dedi ki: Âyet-i kerime, müşriklerden büyük bir kimse ile mü'minlerden büyük bir kimsenin iki hali arasında bir karşılaştırma yapmak hususunda vârid olmuştur. Her ikisinin birbiriyle çelişki arzeden niteliklerini en ileri derecede ortaya koymak istemiştir. O bakımdan **"en bedbaht"** diye buyurularak sadece onun cehennem ateşini boylayacağı ifade edilmiştir. Sanki ateş yalnızca onun için yaratılmış gibidir. Ayrıca **"çok sakınan"** diye buyurularak cennetin ona has olduğu belirtilmiştir. Sanki cennet yalnız onun için yaratılmış gibi. Bu ikisinden birisinin Ebu Cehil ya da Umeyye b. Halef ile diğerinin Ebu Bekr (r.a) olduğu söylenmiştir.

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى ﴿١٨﴾

17, 18. Halbuki malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır.

“Halbuki malını temizlenmek için veren” yani Allah tarafından arınmak isteyen, bu yolla riyakarlıkta bulunmak ya da yaptıkları yayılsın istemeyip, aksine yüce Allah’ın rızasını arayarak tasaddukta bulunan, (çok sakınan) takva sahibi olup korkan “kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır.” Oradan uzak kalacaktır.

İbn Abbas dedi ki: Burada maksat, Ebu Bekr (r.a)’dır. O cehenneme girmekten uzak tutulacaktır. Bu şekildeki takva sahibi “malını temizlenmek için vermek” ile de nitelendirilmiştir.

Bazı meani bilginleri şöyle demişlerdir: Yüce Allah: “çok sakınan” ile “o en bedbaht olan” buyrukları ile “sakınan kimse” ile “bedbaht olan kimse”yi kastetmiştir. Tarafe’nin şu beyitinde olduğu gibi:

تمنى رجال أن أموت وإن أمت فلك سبيل لست فيها بأوحد

“Birtakım kimseler ölmemi temenni ettiler ve eğer ölürsem ben Elbetteki bu tek başıma izlediğim bir yol değildir.”

Görüldüğü gibi; (أفعل) veznindeki kelimeler; (فعل) yerinde kullanılabilir. Nitekim “kebir: çok büyük” anlamında: “Allahu ekber: Allah en büyüktür” şeklindeki kullanımları da böyledir. Yüce Allah’ın: “(وهو أَمون عليه): Ve bu ona göre daha kolaydır” (er-Rum, 30/27) buyruğunu “çok kolaydır” anlamında (ef’alü veznindeki ismin fail vezni anlamında kullanılması gibi.)

وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ
وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ ﴿٢١﴾

19. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin, karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur.

20. Ancak o, çok yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır).

21. Yakında da elbette razı olacaktır.

“Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı, verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur.” Yani o, herhangi bir nimet ve iyiliğe karşılık vermek maksadı ile tasadduk etmiyor. **“Ancak o en yüce”** yani alabildiğine yüce **“Rabbinin rızasını arayarak”** bu işi yapmaktadır. **“Yakında da elbette”** alacağı mülkafat sebebiyle **“razı olacaktır.”**

Ata ve ed-Dahhâk, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Müşrikler Bilal'e işkence ediyorlardı. O ise sürekli “ehad, ehad” diyordu. Peygamber (sav) yanından geçerken: “Ehad -yani yüce Allah- seni kurtaracaktır” diye buyurdu. Sonra Ebu Bekir'e: “Ey Ebu Bekir, Bilal Allah uğrunda işkencelere maruz bırakılmaktadır.” dedi. Ebu Bekir, Rasûlullah (sav)'ın ne demek istediğini anladı. Hemen evine gitti. Bir ritil altın aldı ve bu altını alıp, Umeyye b. Halef'e götürdü. Ona: Bana Bilal'i satar mısın? dedi. Umeyye: Evet, dedi. Ebu Bekir onu satın alıp, azad etti. Müşrikler: Ebu Bekir'in onu azad etmiş olmasının tek sebebi mutlaka vaktiyle onun Ebu Bekir'e yapmış olduğu bir iyilik olmalıdır, dediler. Bunun üzerine **“üstelik onun üzerinde”** yani Ebu Bekir'in üzerinde **“hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği”** ona yapmış olduğu bir ihsanı ve bir lutfu **“de yoktur.”** Bilakis o bu işi **“ancak o çok yüce Rabbinin rızasını arayarak”** yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre Ebu Bekir, Umeyye b. Halef'den Bilal'i bir elbise ve on okka karşılığında satın almış ve Allah için azad etmişti. Bunun üzerine: **“Şüphesiz sizin yapıp ettikleriniz çeşit çeşittir”** buyruğu nazil oldu.

Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Bana ulaştığına göre Umeyye b. Halef, Ebu Bekir kendisine: Onu bana satar mısın? deyince, Ebu Bekir'e: Evet ben onu sana Nistâs karşılığında satarım, demişti. Nistâs da Ebu Bekir'in bir kölesi idi. Onbin dinarı, köleleri, cariyeleri, davarları vardı. Müşrik bir kimse idi. Ebu Bekir onu sahib olduğu mal kendisinin olması şartı ile müslüman olmasını teklif etti, kabul etmedi. Bunun üzerine Ebu Bekir Bilal karşılığında Nistas'ı sattı. Müşrikler: Ebu Bekir'in, Bilal'e bu işi yapmasının tek sebebi, Bilal'in vaktiyle ona yapmış olduğu bir iyiliktir, dediler. Bunun üzerine: **“Üstelik onun üzerinde, hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o çok yüce Rabbinin rızasını arayarak...”** buyruğu nazil oldu. Burada **“ancak ... rızasını arayarak”** buyruğu munkatı bir istisnadır. Bundan dolayı nasb ile gelmiştir. Bu (munkatı istisna olmak bakımından):

(ما في الدار أحد إلا حمراً) : Evde hiçbir kimse yoktur, ancak bir eşek müstesnâ demeye benzer. Ref' ile gelmesi de mümkündür. Zaten Yahya b. Vessab ref' ile (إلا ابتغاء وجوبه) diye okumuştur. Bu da müstesnânın merfu gelmesi caizdir, diyenlerin görüşüne uygundur. Her iki görüşe uygun olarak Bısr b. Ebi Hazim'in şu beyiti nakledilmiştir:

أضحى خلاء قفاراً لا أنيسَ بها إلا الجاذرُ والظلمانُ تختلفُ

“Artık o ıpıssız ve bomboş kalıverdi hiçbir ünsiyet verecek dost yok orada, Gidip gelen yabani inek yavruları ile erkek deve kuşları dışında.”

Şairin şu beyitinde de böyledir:

وبلدو ليسَ بها أنيسُ إلا العافيرُ وإلا العيسُ

“O bir belde ki, orada ünsiyet verecek hiçbir kimse yok, Yabani inek yavruları ile kumrala çalan beyaz renkli develer dışında.”

Kur'ân-ı Kerim'de de: (ما فعلوه إلا قليلٌ منهم) : *İçlerinden pek azı müstesna bunu yapmazlardı.* (en-Nisa, 4/66) buyruğunda da böyledir. Daha önceden (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“O çok yüce Rabbinin rızasını arayarak” O'nun rızasını ve O'na yakınlaştıracak yollar demektir. **“O çok yüce”** anlamındaki lafız, yücelik sıfatlarına layık olan “Rab”in sıfatlarındandır.

“Rabbinin rızasını” anlamındaki lafızların mana cihetiyle “mefulün leh” olması da mümkündür. Çünkü ifade: O (birilerinin) nimetine mükafat vermek için değil, ancak Rabbinin rızası için malını verir, anlamındadır.

“Yakında da elbette razı olacaktır.” Yani yüce Allah, pek yakında ona kendisini razı edecek şeyleri verecektir. Çünkü ona dünyada yapmış olduğu harcamaların kat kat fazlasıyla karşılığını verecektir.

Ebu Hayyan et-Teymi, babasından, o Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Allah, Ebu Bekir'e rahmetini ihsan etsin. Bana kızını verdi. Hicret yurduna beni (sağladığı binekle) taşıdı ve kendi öz malından Bilal'i azad etti.”⁽¹⁾

Ebu Bekir onu satın alınca, Bilal kendisine: Sen beni kendi işini görmek

(1) Tirmizi, V, 633; Bezzâr, Müsned, III, 52; Ebu Ya'lâ, Müsned, I, 418.

için mi satın aldın? Yoksa Allah için çalışmak için mi satın aldın? diye sordu Ebu Bekir: Allah için çalışmak için satın aldım, dedi. Bunun üzerine Bilal () halde beni Allah için çalışmak üzere serbest bırak, dedi. Ebu Bekir de onu azad etti.

Ömer b. el-Hattab (r.a): Ebu Bekir bizim efendimizdir ve bizim efendimizi -Bilal (r.a)'ı kastederek- azad etmiştir, derdi.

Ata -ki İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir- şöyle demiştir: Bu sûre kendisine ait bir bahçe karşılığında satın aldığı bir hurma ağacı dolayısıyla Ebu'd-Dehdah hakkında inmiştir. es-Salebi'nin, Ata'dan naklettiğine göre bu böyledir.

el-Kuşeyri'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre; kırk hurma ağacı karşılığında; demiş, fakat bahçesini verip bunları satın alan adamın adını vermemiştir.

Ata dedi ki: Ensardan birisinin bir hurma ağacı vardı. Bu hurma ağacının taze iken bazı hurmaları komşusunun evine düşüyor, çocukları alıp bu hurmaları yerd. Peygamber (sav)'a bu durumdan şikayetçi olunca, Peygamber ona: "Cennetteki bir hurma ağacı karşılığında onu satar mısın?" dedi. Adam kabul etmedi. Dışarı çıktığında Ebu'd-Dehdah ile karşılaştı. Ebu'd-Dehdah ona: Bu hurma ağacını bana -kendisine ait olan bahçenin adı olan- Hüsna karşılığında satar mısın? dedi. Adam, bu ağaç senin olsun, dedi. Ebu'd-Dehdah, Peygamber (sav)'a gelip: Ey Allah'ın Rasûlü bu hurma ağacını benden cennetteki bir hurma ağacı karşılığında satın al, dedi. Peygamber: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki aldım" diye buyurdu. Ebu'd-Dehdah: O ağaç senindir ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Peygamber (sav) ensardan olan o şahsın komşusunu çağırdı ve ona: "O ağacı al" diye buyurdu. İşte: *"Andolsun örtüp бүрүдүгү zaman geceye"* (1. âyet) sûresi sonuna kadar Ebu'd-Dehdah'ın bahçesi ile hurma ağacının sahibi hakkında nazil olmuştur. *"Artık kim verir ve sakınırsa"* buyruğu ile kastedilen Ebu'd-Dehdah'dır. *"O el-Hüsna'yı"* yani mükafatı *"doğrularsa, Biz de ona en kolay olanı"* yani cenneti *"kolaylaştırırız amma kim cimrilik eder ve kendisini müstağni görür"* yani ensardan sayılan o zat *"o el-Hüsna'yı da"* yani mükafatı da *"yalanlarsa, Biz de ona en zor olanı"* yani cehennem *"kolaylaştırırız. Alçaldığı zaman"* öleceği vakit *"malı kendisine fayda vermez... Oraya yalanlayıp yüz çeviren, o en bedbaht olandan başkası girmez"* buyruğu ile Hazrecli o şahıs kastedilmektedir ki, münafık bir kimse idi (ensardan görünürdü) ve münafıklığı üzere öldü.

"... malını temizlenmek için" o hurma ağacının bedeli olarak **"veren çok sakınan kimse ise"** yani Ebu'd-Dehdah **"ondan uzaklaştırılacaktır. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi"** ve bunun için mükafat

fatlandırması **“gereken bir iyiliği de yoktur.”** Yine burada kastedilen kişi Ebu'd-Dehdah'tır.

“Yakında da” Allah onu cennete girdireceği vakit **“elbette razı olacaktır.”**

Ancak çoğunluk sûrenin Ebu Bekr (r.a) hakkında indiği görüşündedir. Bu görüş İbn Mesud, İbn Abbas, Abdullah b. ez-Zübeyr ve diğerlerinden de rivayet edilmiştir. Ebu'd-Dehdah'a dair bir başka haber ile ilgili rivayeti daha önceden el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *“Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir?”* (el-Bakara, 2/245) buyruğunu açıklarken (1. başlıkta) zikretmiş bulunuyoruz. Yüce Allah en iyi bilendir.

(Leyl Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Duhâ

Sûresi

1-11. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği ittifakla kabul edilmiştir. Onbir âyettir.

وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾

1. Andolsun kuşluk vaktine,
2. Örtüp bürüdüğünde geceye ki;
3. Rabbin seni terk de etmedi, sana darılmadı da.

“Andolsun kuşluk vaktine, örtüp bürüdüğünde geceye” buyruklarında geçen “**kuşluk vakti**”ne dair açıklamalar daha önceden (eş-Şems, 91/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Çünkü yüce Allah onun karşılığında “gece”yi zikretmiş bulunmaktadır. el-A’raf Sûresi’nde de: “*Acaba o ülkeler halkı geceleyin uyurlarken azabımızın kendilerine geleceğinden emin mi oldular? Yoksa o ülkelerin halkı kuşluk vaktinde oynarlarken de azabımızın kendilerine geleceğinden yana emin mi oldular?*” (el-A’raf, 7/97-98) diye buyurmaktadır ki; burada da (kuşluk vaktinden kasıt) gündüzdür.

Katade, Mukatil ve Cafer es-Sadık şöyle demişlerdir: Yüce Allah, Musa ile konuştuğu vakit olan kuşluk vakti ile Mirac gecesine yemin etmektedir.

Bunun sihirbazların secdeye kapandıkları vakit olduğu da söylenmiştir. Bunu da yüce Allah’ın: “*Kuşluk vakti insanlar toplansınlar.*” (Ta-Ha, 20/59) buyruğu açıklamaktadır.

Meani bilginleri bu ve benzeri buyruklar hakkında şöyle demişlerdir: Bu buyrukta hazfedilmiş lafızlar vardır ki, bu: Kuşluk vaktinin Rabbine andolsun, takdirindedir.

“(سَجَا): **Örtüp bürüdü**” buyruğu sükûnet buldu, demektir. Bu anlamı Katade, Mücahid, İbn Zeyd ve İkrime vermiştir. “(ليلة ساجية): Sükûnlu bir gece” denilir. Göz kapağının hareketi duran göze; (ساجية) denilir. “(سَجَا الليل يسجو سَجْوًا): Gece sükûn buldu, sükûn bulur” denilir. Deniz sükûn bulduğunda; (سَجَا) fiili kullanılır. el-A’şâ dedi ki:

فما ذنبنا أن جاش بحر ابن عمكم وبحرك ساج ما يوارى الدعامصا

“Amcanızın oğlunun denizi kaynayıp coştığı halde
Senin denizin kurtçukları dahi örtemeyecek kadar (suyu az) ve
sükûnlu ise bizim günahımız nedir?”

Recez vezninde de şair şöyle demiştir:

يا حَبْذا الْقَمَرَاءُ وَاللَّيْلُ السَّاجُ وَطُرُقُ مِثْلُ مِلَاءِ النَّسَاجِ

“Ayın doğduğu ve sükûnetli bir gece ile
Dokumacıların dokuduğu örtü gibi (dümdüz ve pürüzsüz) yollar ne güzeldir!”

Cerir de şöyle demiştir:

ولقد رمينك يوم رُحْنِ بَاعَيْنِ ينظرون من خِلَلِ السُّتُورِ سَوَاجِي

“Gittikleri gün sana bakışlarını fırlattılar
Perdelerin arasından sükûnetle bakarak.”

ed-Dahhak dedi ki: “**Örtüp bürüdüğü**”, herşeyi örttüğü (zaman) demektir. el-Esmaî dedi ki: Gecenin örtmesi, onun gündüzü kapatmasıdır. Tıpkı adamın üstünün elbise ile örtülmesi gibi. el-Hasen karanlığı ile örttüğü vakit, diye açıklamıştır.

İbn Abbas böyle açıklamıştır. Gittiği vakit diye açıkladığı da rivayet edilmiştir. Yine karanlığı ile geldiği vakit, diye açıkladığı da rivayet edilmiştir. Sa'id b. Cübeyr geldiği vakit, diye açıklamıştır. Bu açıklama Katade'den de rivayet edilmiştir.

İbn Ebi Necih, Mücahid'den **"örtüp bürüdüğünde"** ileri dereceye vardığında diye açıkladığını rivayet etmiştir.

Birinci açıklama dilde daha ünlüdür. **"Örtüp bürüdü"** sükûnete erdi, demek olup, onda insanlar sükûn buldu demektir. Bu da "oruçlu bir gündüz, namaz gecesi" demeye benzer. (Oruçla geçirilen bir gün, namaz kılmakla geçirilen bir gece demektir.)

Gecenin sükûn bulmasının, karanlığının iyice yerleşmesi ve kemal derecesine ulaşması anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre, **"andolsun kuşluk vaktine, örtüp bürüdüğü zaman geceye"** buyruğu ile yüce Allah, kuşluk vaktinde kendisine ibadet eden kulları ile karanlığı bastırdığı vakit geceleyin kendisine ibadet eden kullarını kastetmiştir.

"Kuşluk vakti" ile cennetin aydınlık saçtığı zamanki nuru, **"örtüp bürüdüğünde gece"** ile de iyice karardığı vakit gecenin karanlığının kastedildiği de söylenmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre **"kuşluk vakti"** gündüzü andıran şekliyle ariflerin kalblerindeki nur, **"örtüp bürüdüğünde gece"** ile de geceyi andıran kâfirlerin kalblerindeki siyahlık demektir. Şanı yüce Allah, bu şeylere yemin etmiş bulunmaktadır.

"Rabbin seni terk de etmedi" buyruğu yeminin cevabıdır.

Cebrail (a.s)'ın Peygamber (sav)'a gelmesi bir süre gecikince müşrikler: Allah, onu terketti ve ondan uzaklaştı, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime(ler) nazil oldu.

İbn Cüreyc dedi ki: Oniki gün süreyle Peygambere vahiy gelmedi. İbn Abbas onbeş gün demiştir. Yirmibeş gün geciktiği de söylenmiştir. Mukatil kırk gün geciktiğini söylemiştir. Bunun üzerine müşrikler: Rabbi Muhammed'i terketti ve ona darıldı. Eğer onun bu işi Allah'tan gelmiş olsaydı, devam etmesi gerekirdi. Tıpkı ondan önceki peygamberlere yaptığı gibi (ona da yapardı).

Buhari'de Cündeb b. Süfyan'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) rahatsızlandığı için iki ya da üç gece namaza kalkamadı. Bir kadın gelip: Ey Muhammed dedi. Ben senin şeytanının seni terkettiğini zannediyorum. İki ya da üç geceden beri senin yakınlarına geldiğini görmüyorum. Bunun üzerine yüce Allah: **"Andolsun kuşluk vaktine, örtüp bürüdü-**

günde geceye ki Rabbin seni terk de etmedi, sana darılmadı da” buyruklarını indirdi.⁽¹⁾

Tirmizi’de, Cündeb el-Beceli’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav) ile birlikte bir mağarada idim, parmağı kanadı. Bunun üzerine Peygamber (sav): “Sen kanayan bir parmaktan başka bir şey misin ki? Esasen karşılaştığın (bu hal) Allah yolundadır” diye buyurdu. Cebrail’in ona gelmesi bir süre gecikince müşrikler: Muhammed terkedildi, dediler. Bunun üzerine şanı yüce ve mübarek olan Allah: **“Rabbin seni terk de etmedi, sana darılmadı da”** buyruğunu indirdi. Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽²⁾

Tirmizi “iki ya da üç gece namaza kalkmadı” ifadesini zikretmemiştir. Buhari ise (yukarıda geçtiği gibi) bu ifadeyi zikretmiştir. Bu husustaki görüşlerin en sahihi budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

es-Salebi de bunu Cündeb b. Süfyan el-Beceli’den zikretmiş olup, buna göre Cündeb şöyle demiştir: Peygamber (sav)’a bir taş atıldı ve parmağına isabet edip, kanadı. Peygamber: “Sen kanayan bir parmaktan başka bir şey misin ki? Esasen karşı karşıya kaldıkların da Allah yolundadır.” dedi. Bu sebepten iki ya da üç gece namaza kalkmadı. Ebu Leheb’in karısı Um Cemil ona: Gördüğüm kadarıyla şeytanın seni terketmiş bulunuyor. İki ya da üç geceden bu yana sana yaklaştığını görmedim, dedi. Bunun üzerine; **“Andolsun kuşluk vaktine...”** buyrukları nazil oldu.

Ebu İmran el-Cevni’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cebrail’in Peygamber (sav)’a gelmesi bir süre gecikti. Öyle ki bu, Peygambere ağır geldi. Alnını Kabe’ye koymuş dua eder halde iken geldi ve omuzları arasına dokundu, ona: **“Rabbin seni terk de etmedi, sana darılmadı da”** buyruklarını indirdi.

-Peygamber (sav)’a hizmet eden- Havle dedi ki: Bir köpek eniği (peygamberin) evine girdi. Evdeki divanın altına girip orada öldü. Bu sebepten ötürü Allah’ın Peygamberine günlerce vahiy inmedi. “Ey Havle! Benim evimde ne oldu? Cibril niye bana gelmiyor?” dedi. Havle dedi ki: Ben keşke evi düzenleyip, onu süpürsem, dedim. Elimdeki süpürgeyi divanın altına soktum, ölmüş bir köpek eniği ile karşılaştım. Onu alıp (dış) duvar(ın) arkasına attım. Allah’ın Peygamberi sakalları titreyerek geldi. -Ona vahiy nazil oldu mu öncesinden onu bir titreme alırdı.- Şöyle buyurdu: “Ey Havle! Beni iyice ört.” Bunun üzerine yüce Allah bu sûreyi indirdi.

Cebraail inince Peygamber (sav) onun gecikmesinin sebebini sordu. O da

(1) *Buhari*, IV, 1892; *Müslim*, III, 1422; *Müsned*, IV, 312.

(2) *Tirmizi*, V, 442; *Müslim*, III, 1421; Humeydî, *Müsned*, II, 342; Taberânî, *Kebîr*, II, 173.

şu cevabı verdi: "Bizim, içinde bir köpek ya da bir sûret bulunan bir eve girmediğimizi bilmiyor musun?"⁽¹⁾

Bir görüşe göre yahudiler; Peygamber (sav)'a ruh, Zülkarneyn ve Kehf as habına dair soru sorunca, o: "Size yarın haber vereceğim" demiş fakat "İnşaallah" dememişti. Bunun üzerine ona vahiy gelmez oldu. Nihayet Cebrail ona: "*Hiçbir şey hakkında sakın: 'Ben bunu mutlaka yarın yapacağım' deme, meğer ki Allah dilemiş ola (inşaallah yapacağım de.)*" (el-Kehf, 18/23-24) Ve ona kendisine sorulan soruların durumunu haber verdi. Bu olay hakkında "**Rabbin seni terk de etmedi, sana darılmadı da**" buyrukları indi.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Müslümanlar ey Allah'ın Rasûlü! Ne diye sana vahiy inmiyor? dediler. Peygamber: "Sizler parmak boğumlarınızın arasını -bir diğer rivayette parmakların üst tarafındaki boğumları- temizlemiyor, tırnaklarınızı kesmiyor, bıyıklarınızı kısaltmıyor olduğunuz halde nasıl olur da bana vahiy iner!" diye buyurdu. Bunun üzerine Cebrail bu sûreyi indirdi. Peygamber (sav): "Gelişin o kadar gecikti ki seni özledim" diye buyurdu. Cebrail: "Ben seni daha çok özledim, fakat ben bir emir kuluyum" dedi. Sonra ona: "*Biz ancak Rabbinin emri ile ineriz*" (Meryem, 19/64) buyrukları nazil oldu.

"(مَا وَدَّعَكَ) : **Seni terketmedi**" buyruğu genel olarak (dal harfi) şeddeli "tevdi"den gelen bir fiil olarak okunmuştur ki, bu da ayrılan kimsenin vedalaşması gibi (sana veda etmedi) demektir. İbn Abbas ve İbn ez-Zübeyr'den rivayet edildiğine göre onlar şeddesiz olarak; "(وَدَّعَكَ) : Seni terketmedi" diye okumuşlardır. Şair şöyle demiştir:

وَنَمَّ وَدَّعْنَا آلَ عَمْرٍو وَعَامِرَ
فَرَأَيْتُ أَطْرَافَ الْمُتَقَفَّةِ السَّمْرِ

"Ve orada Amr ile Amir oğullarını terkettik
Siyah mızrakların uçlarının avları olarak."

Ancak bu şekildeki kullanım azdır. "(هُوَ يَدَعُ كَذَا) : O, onu terkeder" denilir. el-Müberred Muhammed b. Yezid dedi ki: Araplar hemen hemen: "(وَدَّعَ) ile (وَدَّرَ)" demezler. Çünkü başa alınan "vav"ın telaffuzunda kuvvet yoktur.

(1) Taberânî, *Kebir*, XXIV, 249; Ebu Bekr eş-Şeybânî, *el-A'hâd ve'l-Mesânî*, VI, 211; Heysemî, *Mecma'*, VII, 138, -ravilerinden Um Hafs'ı tanımadığı kaydıyla-; ayrıca bk.: *Müslim*, III, 1664; İbn Hibban, *Sahih*, XIII, 167; *Ebu Davud*, IV, 74; *Nesai*, VII, 186; *Müsned*, VI, 142, 330.

Bunların yerine (aynı anlamda): “(ترك): ‘Terk etti’ fiilini kullanırlar.

“**Sana darılmadı da.**” Yani Rabbin seni sevdiğinden bu yana sana buğzetmedi. Sonda (sana anlamını veren) “kef” harfini getirmemiştir. Çünkü bu âyet sonudur.

“(الْقَلَى): Buğzetmek” demektir. “Kaf” harfi üstün okunursa, (sonu) med’li okunur. “(قَلَاهُ يَقْلِيهِ قَلَى وَقَلَاءُ): Ona buğzetti, eder, buğzetmek” denilir. Tıpkı: “(قَرِيتُ الضَّيْفَ أَقْرِيه قَرَى وَقَرَاءُ): Misafiri ağırladım, ağırlarım, misafiri ağırlamak” demek gibidir. “(يَقْلَاهُ): Ona buğzetti” şeklindeki kullanım ise Taylıların şivesidir. Saleb şu mısraı zikretmektedir:

أَيَّامُ أُمِّ الْغَمْرِ لَا نَقْلَاهَا

“Um el-Ğamr ile geçirdiğimiz günlere buğzetmeyiz.”

“(نَقْلِي): Buğzederiz” demektir. Şair şöyle demiştir:

أَسِيثِي بِنَا أَوْ أَحْسِنِي لَا مَلُومَةٌ لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةٌ إِنْ نَقَلْتُ

“Sen bize ister kötülük yap, ister iyilik, tarafımızdan kınanmazsın
Sen -kendisi buğzetse bile- buğz da edilen olmazsın.”

İmruu'l-Kays dedi ki:

وَلَسْتُ بِمَقْلِيٍّ الْخِلَالِ وَلَا قَالٍ

“Ben, ne huyları buğzedilen bir kimseyim ne de buğzeden birisiyim.”

Âyetin tevili: “(مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَاكَ): Rabbin seni terk de etmedi, sana buğz da etmedi” şeklinde olup “sana” anlamını veren “kef” harfinin tekrar edilmemesi, âyet sonu oluşundan dolayıdır. Nitekim yüce Allah: “(وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ): *Allah’ı çokça anan erkeklerle, çokça anan kadınlar*” (el-Ahzab, 33/35) buyruğunun “(وَالذَّاكِرَاتِ اللَّهُ): ...Allah’ı çokça anan kadınlar” takdirinde oluşu gibi.

وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى ﴿٤٠﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ
فَتَرْضَى ﴿٤١﴾

4. Andolsun ki, âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.

5. Elbette, Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın.

Seleme, İbn İshak'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: **“Andolsun ki, âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.”** Yani ey Muhammed! Senin Bana dönüşün esnasında sana ait olan nezdimde bulunanlar, senin için dünyada acilen verdiğim şeref, lütuf ve ihsanlardan daha hayırlıdır.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav)'a yüce Allah'ın kendisinden sonra ümmetine nasib edeceği fetihleri gösterildi. Bundan dolayı da sevindi. Bunun üzerine Cebrail yüce Allah'ın: **“Andolsun ki, âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın”** buyruklarını indirdi. İbn İshak dedi ki: Dünyada zafer, âhirette de sevap ve mükafat(ı olacaktır).

Havz ve şefaatin kastedildiği de söylenmiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Toprağı misk olan beyaz inciden bin köşkdür. el-Evzai bunu merfû' bir hadis olarak rivayetle şöyle demiştir: Bana İsmail b. Ubeydullah anlattı. O Ali b. Abdullah b. Abbas'tan, o babasından rivayetle dedi ki: Peygamber (sav)'a ümmetinin fethedeceği yerler gösterildi. O buna çok sevindi. Bunun üzerine yüce Allah: **“Andolsun kuşluk vaktine... elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın”** buyruklarını indirdi. Şanı yüce Allah ona cennette toprağı misk olan bin köşk ihsan etti. Herbir köşkte de ona yaraşacak kadar eşler ve hizmetçiler vardır.⁽¹⁾

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muhammed, ehl-i beytinden cehenneme hiçbir kimsenin girmemesine razı ve hoşnut olacaktır. es-Süddi de böyle demiştir.

Bunun bütün müminler hakkındaki şefaati olduğu da söylenmiştir. Ali (r.a)'dan dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Allah ümmetim hakkın-

(1) Taberânî, *Evsat*, I, 179-180, III, 297; *Kebir*, X, 277; Heysemî, *Mecma'*, VII, 138-139 -ravilerinden Muaviye b. Abbas'ı tanımadığı bunun dışında Kebir'deki rivayetin senedinin hasen olduğu kaydıyla.- Ancak sözü geçen Muaviye, Kebir'deki rivayette değil, *Evsat*'taki rivayetlerin ilkinde geçmektedir.

da beni şefaati kılacak. Ta ki şanı yüce Allah bana: Ey Muhammed razı oldun mu? diyecek, ben de: Evet Rabbim razı oldum, diyeceğim.”⁽¹⁾

Müslim’in *Sahih*’inde Abdullah b. Amr b. el-As’dan rivayete göre Peygamber (sav) yüce Allah’ın İbrahim (a.s) hakkındaki: “...*Artık kim bana uyarsa işte o bendendir. Kim de bana isyan ederse... gerçekten Sen günahları bağışlayansın, çok merhametlisin.*” (İbrahim, 14/36) buyruğudur. İsa (a.s)’ın da: “*Eğer onları azablandırırsan şüphe yok ki onlar Senin kullarıdır.*” (el-Maide, 5/118) diye söyleyeceği belirtilen sözlerini okudu, ellerini kaldırıp: “Allah’ım ümmetim, ümmetim” dedi ve ağladı. Yüce Allah Cebrail’e: “Muhammed’e git -Rabbin daha iyi bildiği halde- ona niçin ağlıyorsun? diye sor.” diye buyurdu. Cebrail, Peygamber (sav)’a gelerek ona sordu. O da ona durumu haber verdi. Bunun üzerine yüce Allah Cebrail’e: “Muhammed’e git. Ona şöyle de diye buyurdu: Allah sana diyor ki: Ümmetin hakkında hiç şüphesiz Biz, seni razı edeceğiz ve senin hoşuna gitmeyecek bir şey göstermeyeceğiz.”⁽²⁾

Ali (r.a) Iraklılara şöyle demişti: Sizler yüce Allah’ın, kitabında en ümit verici âyet-i kerimenin: “*De ki: ‘Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.*” (ez-Zümer, 39/59) âyeti olduğunu söylüyorsunuz (öyle mi?) Onlar: Evet, biz böyle diyoruz, dediler. Ali (r.a) şöyle dedi: Fakat bizler yani ehl-i beyt şöyle diyoruz: Allah’ın kitabındaki en ümit verici âyet yüce Allah’ın: “**Elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın**” âyetidir.

Hadiste şöyle denilmektedir: Bu âyet nazil olunca Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “O halde Allah’a yemin ederim ki, ümmetimden tek bir fert dahi cehennemde kaldığı sürece ben de razı olmayacağım.”

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ﴿٦٦﴾

6. Hem yetimken seni barındırmadı mı?

Şanı yüce Allah, Peygamberi (sav) üzerindeki lütuf ve ihsanlarını sayıp dö-

(1) Heysemî, *Mecma*’, X, 377, -Muhammed b. Ahmed el-Medârî’yi tanımadığı, diğerlerinin de bazıları zayıf görülmekle birlikte sika olarak değerlendirildikleri kaydıyla-; Münzîrî, *Tergîb*, IV, 241 -isnadi inşaallah hasendir, kaydıyla-

(2) *Müslim*, I, 191; İbn Hibban, *Sahih*, XVI, 217; Nesai, *es-Sunenu’l-Kübrâ*, VI, 373; Taberânî, *Kebir*, VIII, 367.

kerek: **"Hem yetimken"** baban ölmüş, babasızken **"seni barındırmadı mı?"** Amcan Ebu Talib'in yanında sana barınacağın bir yer takdir etti ve o sana bak tı(rdı), demektir.

Cafer b. Muhammed es-Sadık'a şöyle denildi: Peygamber (sav) ne diye an ne babadan yetim (öksüz) bırakıldı? diye. Şu cevabı verdi: Üzerinde hiçbir mahlukun hakkı kalmasın diye.

Mücahid'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu Arapların eşi ve benzeri olmayan şey hakkında kullandıkları: "Yetim inci" şeklindeki sözlerine ben zemektedir. Buna göre âyetin mecazî anlamı şöyledir: Rabbin seni şerefine iti bariyle eşsiz ve benzersiz bir kişi olarak görüp de seni koruyacak, senin et rafını çepeçevre kuşatacak ashab ile seni barındırıp himayeye almadı mı?

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾

7. Şaşkınen seni doğru yola iletmedi mi?

Yani sen, sana verilmek istenen peygamberlikten habersiz idin, Allah da sana doğru yolu gösterdi.

Burada **"dalâlet** (meâlde: şaşkınlık)" habersiz olmak (gaflet) anlamındadır. Şanı yüce Allah'ın: **"Rabbin şaşmaz da, unutmaz da"** (Ta-Ha, 20/52) buyruğunda olduğu gibi. Yani Rabbin şaşırmaz (gaflete düşmez, yanılmaz) demektir. Peygamberi hakkında da: **"Halbuki sen şüphesiz bundan önce gafil-lerden** (haberi olmayanlardan) **idin."** (Yusuf, 12/3)

Bazıları da buradaki "dall: şaşkın" lafzı Kur'ân'ı ve şer'î hükümleri bilmiyordun. Allah, seni Kur'ân'a muhatab kılarak ve İslamın şer'î hükümlerini öğreterek seni doğru yola iletmi, demektir, diye açıklamışlardır. Bu açıklama ed-Dahhak, Şehr b. Havşeb ve başkalarından rivayet edilmiştir. Daha önce eş-Şura Sûresi'nde (42/52-53. âyetler, 2. başlıkta) açıkladığımız üzere yüce Allah'ın: **"Kitabın da, imanın da ne olduğunu bilmezdin."** (eş-Şura, 42/52) buyruğunun anlamını ifade etmektedir.

Kimileri: **"Şaşkınen seni doğru yola iletmedi mi?"** buyruğu sen sapık bir topluluk arasında idin de senin vasıtan ile Allah onlara hidayet verdi, demektir, demişlerdir. el-Kelbi ve el-Ferra'nın görüşü budur. es-Süddî'den de buna yakın açıklama nakledilmiştir. Yani O, senin kavmini sapıklık içinde iken, seni onları irşad edip, doğru yola getirmek üzere hidayete iletmi.

Bir diğer açıklama: Hicretten yana **“şaşkınken”** seni hicrete iletti.

Bir başka açıklamaya göre buradaki “dall” unutmuşken demektir. Tıpkı sana Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh hakkında soru sorulduğunda “inşaallah” demeyi unutup, Allah’ın sana hatırlatması gibi. Nitekim yüce Allah (bu anlamda kelimeyi kullanarak): “(أَنْ تَضَلَّ إِحْدَاهُمَا) : *Biri unuttur... diye*” (el-Bakara, 2/282) buyruğunda olduğu gibi.

Şöyle de açıklanmıştır: Sen kibleye dönmek istiyordun da onu araştırıyordun, Allah da seni ona iletti. Bunu da yüce Allah’ın: “*Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirmeni elbette görüyoruz...*” (el-Bakara, 2/144) âyeti açıklamaktadır. Bu durumda “dalâl: şaşkınlık, sapıklık” istemek, araştırmak anlamında olur. Çünkü şaşkın ve şaşırmış bir kimse araştıran bir kimsedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Sana indirilenleri açıklamak hususunda seni hayret içinde gördü ve bu hususta sana doğruyu gösterdi. O vakit buradaki “dalâl” şaşkınlık anlamında olur. Çünkü “dall (dalâlette olan)” şaşkın kimse demektir.

Seni kavmin arasında kaybolmuş buldu, sana kavmini bulmayı sağladı, diye de açıklanmıştır. Buna göre “dalâl” kaybolmak anlamındadır. Seni hidayeti seven birisi olarak buldu, bunun için seni hidayete iletti, diye de açıklanmıştır. Buna göre “dalâl” sevmek anlamında olur. Nitekim yüce Allah’ın: “(قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ) : *Allah’a yemin ederiz ki, sen hala eski yanlışlığındaydın dediler.*” (Yusuf, 12/95) Buradan bu lafız “sevgi” anlamında kullanılmıştır. Şair de şöyle demiştir:

هذا الضلالُ أشاب مني المفرقا والعارِضين ولم أكن متحققا
عجباً لعزّة في اختيار قطيعتي بعد الضلال فحبّلها قد أخلقا

“Bu dalâl (sevgi) benim saçımın tepesini

Ve şakaklarımı ağarttı. Halbuki ben daha önce böyle değildim

Benden ilişkisini koparmayı seçtiği için Azze’ye hayret doğrusu

Bu dalâlden (sevgiden) sonra artık onun halatı çürümüş oldu.”

Bir diğer açıklamaya göre, Mekke yollarında “kaybolmuş” idin de o sana doğru yolu gösterdi ve seni deden Abdu’l-Muttalib’e geri çevirdi.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) küçükken Mekke geçitlerinde kayboldu. Ebu Cehil onu koyunlarının yanından geri döndüğü sırada gördü ve

onu dedesi Abdu'l-Muttalib'e geri götürdü. İşte yüce Allah, düşmanı vasıtası ile dedesine döndürmesi lütfunu ona hatırlatmaktadır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Peygamber (sav) amcası Ebu Talib ile birlikte bir yolculuğa çıkmıştı. İblis karanlık bir gecede devenin yularını aldı ve onu doğru yoldan uzaklaştırdı. Cebrail gelip, İblisi bir üfledi. Bundan dolayı İblis Hind topraklarına düştü ve peygamberi tekrar kafilere geri çevirdi. İşte Allah ona bu lütfu hatırlatmaktadır.

Ka'b dedi ki: Halime Peygamber (sav)'ı emzirme süresini bitirince Rasûlullah (sav)'ı Abdu'l-Muttalib'e geri vermek üzere alıp geldi. Mekke'nin kapısının yakınında şöyle bir ses işitti: Ne mutlu sana ey Mekke vadisi! Bugün o nur, o din, o göz alıcı güzellik sana geri getiriliyor. Halime dedi ki: Elbiselerimi düzeltmek için onu yere bıraktım. Çok şiddetli bir yıkıntı sesi duydum. Dönüp baktığımda onu göremedim. Ey insanlar çocuk nerede? diye sordum. Bir şey görmedik dediler. Vay Muhammed'im, diye bağırdım. Bastonuna dayanarak yürüyen bir pir-i fani görüverdim. Şu en büyük puta git, dedi. Eğer onu sana geri vermek isterse bu işi yapar. Sonra o yaşlı adam putun etrafında döndü, putun başını öptü ve: Ey rabbim dedi. Senin Kureyş'in üzerindeki lütufların hala devam ediyor. Sa'doğullarından olan şu kadın oğlunun kaybolduğunu iddia ediyor. Dilersen oğlunu ona geri çevir. Hubel yüzü üstüne yıkıldı, diğer putlar da bir bir yere düştü ve: Ey kocamış ihtiyar bizi bırak git. Biz Muhammed'in eli ile helak edileceğiz, dediler. Yaşlı adam bastonunu bıraktı ve titreyip şöyle dedi: Senin oğlunun onu zayi etmeyecek bir rabbi vardır. Aceleye kendini kaptırmaksızın onu ara. Bütün Kureyşliler Abdu'l-Muttalib'in etrafında toplandı. Bütün Mekke'de onu aradılar, bulamadılar. Abdu'l-Muttalib, Ka'be'nin etrafında yedi defa dönüp tavaf yaptı, yüce Allah'a onu kendisine geri döndürmesi için niyaz edip şöyle dedi:

يا ربُّ رُدِّ وَلَدِي مُحَمَّدًا أَرَدَدَهُ رَبِّي وَأَتَّخِذُ عِنْدِي يَدًا
يا رب إنَّ مُحَمَّدًا لَمْ يُوْجَدْ فَشَمِلَ قَوْمِي كُلَّهُمْ تَبَدُّدًا

“Rabbim, oğlum Muhammed'i geri çevir

Rabbim, onu geri çevir de bana böyle bir lütfun olsun

Rabbim, eğer Muhammed bulunmayacak olursa,

Kavmimin bir araya gelmiş olan bu birliği tamamen dağılıp gidecektir.”

Semadan birisinin şöyle nida ettiğini duydular: Ey insanlar topluluğu! Gülürlü ve feryad etmeyin. Şüphesiz ki Muhammed'in kendisini yardımsız bır-

rakmayacak ve onu zayi etmeyecek bir Rabbi vardır. Muhammed Tihame vâdisinde Arabistan kirazı ağaçlarının bulunduğu yerdedir. Abdu'l-Muttalib ile Varaka b. Nevfel yola koyuldular, Peygamber (sav)'ı bir ağacın altında ayakta dikiliyor, dallar ve yapraklarla oynuyor gördüler.

Bir diğer açıklama da şöyle yapılmıştır: Miraç gecesinde Cebrail seni yalnız bırakıp, yolu bilmeyen, şaşkın bir halde seni bulup da, seni Arş'ın bacağına iletmedi mi?

Ebu Bekr el-Verrak ve başkaları dedi ki: Seni Ebu Talib'i seviyor halde "şaşkın" buldu da Rabbin seni Rabbinin sevgisine ilettiler.

Bessam b. Abdullah dedi ki: Sen; kendinin kim olduğunu bilmeyen "bir şaşkınen" buldu, sana kendini ve halini tanıttı.

el-Cüneydi dedi ki: Kitabı beyan hususunda seni şaşkın buldu, sana beyanı öğretti. Bunu: *"İnsanlara kendilerine ne indirildiğini açıklayasın diye"* (en-Nahl, 16/44) âyeti ile *"Hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeyleri kendilerine açıkça anlatman için"* (en-Nahl, 16/64) buyrukları açıklamaktadır.

Kimi dil bilginleri şöyle demiştir: Araplar geniş bir düzlükte yanında başka bir ağaç bulunmayan tek bir ağaç görürlerse ona "dalle" adını verirler ve onunla yol bulunur. İşte yüce Allah Peygamberi Muhammed (sav)'a: **"Şaşkınen seni doğru yola iletmedi mi?"** diye buyurmuştur. Yani kimse senin dinin üzere değildi. Sen yapayalnızdın, seninle birlikte kimse yoktu. Ben senin vasıtan ile insanları hidayetime erdirdim.

Derim ki: Bütün bu görüşler güzeldir. Bunların kimi manevi, kimi maddidir. Fakat bu son görüş benim daha çok hoşuma gitmektedir. Çünkü manevi bütün görüşleri birarada ifade edebilmektedir.

Kimileri de şöyle demiştir: O genel olarak kavminin üzerinde bulunduğu hal üzereymiş gibi kavminin arasında idi. Dış görünüşü ve hali itibarıyla onlara muhalif olduğunu göstermiyordu. Ancak onun hakkında şirk inancına sahip olduğu asla düşünülemez. Aksine zahiren kırk yıl gibi bir süre kavminin dış görünüşteki merasimlerini o da icra ediyor görünüyordu.

el-Kelbi ve es-Süddi de şöyle demişlerdir: Bu onun zahirine göre kullanılmış bir ifadedir. Yani o seni (haşa) kâfir buldu, aralarında bulunduğun kavim de kâfir idi ve sana hidayet verdi. Ancak böyle bir görüş ve bu görüşün çürütülmesi ve cevabı daha önce eş-Şura Sûresi'nde (42/52-53. âyetlerin tefsiri, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Bir başka açıklamaya göre; O, seni şirk ehli arasında buldu da seni onlardan ayırdı. Nitekim; *"ضل الماء في اللبن"*: Su sütün içerisinde kayboldu" de-

nilir. Yüce Allah'ın: "(إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ): Biz yerde kaybolduğumuz vakit...mi?" (Secde, 32/10) Yani gömülüp de toprağa varıp, adeta toprağın genelinden ayırdedilemeyecek hale geldiğimiz vakit (mi diriltileceğiz)? demektir.

el-Hasen'in kıraatinde; "(وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى): Sapık kimse(ler) seni buldu da hidayete ulaştı" diye okumuştur ki; sapık kimseler seni buldu, senin vasıtanla hidayete eriştiler demektir. Bu, tefsirî bir kıraattir.

"Şaşkıncı..." kavmin seni bilmiyor, senin kıymetinin farkında değilken, Allah, müslümanları sana iletti ve sonunda onlar sana iman etti, demektir.

وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى ﴿٨﴾

8. Seni fakirken zengin kılmadı mı?

"Seni" malı bulunmayan "**bir fakirken zengin kılmadı mı?**" Hatice (r.a.n-ha) vasıtası ile seni zengin kıldı.

"(عَالَ الرَّجُلُ يَعِيلُ عَيْلَةً): Adam fakir düştü, düşer, fakirlik" denilir. Uhayha b. el-Culâh dedi ki:

فَمَا يَنْدِرِي الْفَقِيرُ مَتَى غِنَاهُ وَمَا يَنْدِرِي الْغَنِيُّ مَتَى يَعْيِلُ

"Fakir bilemez ne zaman zengin olacak,
Zengin de bilemez ne zaman fakir düşecek."

Mukatil dedi ki: Sana ihsan ettiği rızkı ile seni hoşnut etti, o rızka razı kıldı. el-Kelbi: Rızık hususunda seni kanaatkâr yaptı.

Ata dedi ki: Nefsin itibariyle fakir iken kalbini zengin kıldı.

el-Ahfeş dedi ki: Senin bakmak zorunda olduğun çok kimselerin vardı, demektir. Bunun delili de "**zengin kılmadı mı**" buyruğudur. Cerir'in şu beyiti de bu anlamdadır:

اللَّهُ أَنْزَلَ فِي الْكِتَابِ فَرِيضَةً لَابِنِ السَّبِيلِ وَلِلْفَقِيرِ الْعَائِلِ

"Allah Kitabta farz olarak bir hüküm indirdi
Yolcuya ve bakmakla yükümlü olduğu pekçok kimsesi olan
fakire (zekattan pay verdi.)"

Şöyle de açıklanmıştır: Seni delil ve belgeler bakımından fakir buldu da bunlarla seni zengin kıldı.

Bir başka açıklama: Sana nasib ettiği fetihlerle ve kâfirlerin mallarından sana ulaşmasını sağladığı fey' ve ganimetlerle seni zengin kıldı.

el-Kuşeyri dedi ki: Ancak böyle bir açıklama su götürür. Çünkü sûre Mekke'de inmiştir. Cihad ise Medine'de farz kılınmıştır.

Genel olarak; "(عَالًا)": Fakirken" diye okunmuş, ancak İbn es-Semeyka şeddeli (ye) ile (عِيْلًا) diye; (طِيب) ile (مِين) gibi okumuştur.

فَإِمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩٠﴾ وَإِمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿٩١﴾ وَإِمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿٩٢﴾

9. O halde; yetime gelince, sakın kahretme!

10. İsteyene gelince; sakın azarlama!

11. Bununla beraber Rabbinin nimetini anlat!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş⁽¹⁾ başlık halinde sunacağız:

1- Yetime Muamele:

"O halde yetime gelince, sakın kahretme!" Yani zulüm ederek ona mu-sallat olma, ona hakkını ver ve kendi yetimliğini hatırla!

Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır. Her ikisinin (tasallut ve kahretmenin) aynı anlamda iki ayrı lafız oldukları da söylenmiştir.

Mücahid'den "kahretme!" buyruğunun hakir görme anlamında olduğunu söylediği nakledilmiştir.

(1) Esasında merhum müfessirin kullandığı ifade "dört"tür. dördüncü başlıktan sonra tercememizdeki beşinci başlık yerine merhum müfessirimiz tarafından: "Fasl" diye bir ünvan kullanılmıştır. Biz bunu da "beşinci başlık" diye kaydetmeyi uygun gördük.

en-Nehai ve el-Eşheb el-Ukayli (kahretme anlamındaki lafzı) "kel" harfi ile: (كَهَرَ) diye okumuşlardır. İbn Mesud'un Mushafında da böyledir. Buna göre buyruğun ona zulmetmek ve malını almak sûreti ile yetimin kahredilmesinin yasaklanması anlamında olma ihtimali vardır. Özellikle yetimin sözkonusu edilmesi ise, yüce Allah'tan başka ona yardım edecek kimsenin olmuyuşudur. Bundan dolayı ona zulmedenin cezası ağırlaştırılmak sûretiyle ona yapılan zulüm de ağır bir zulüm olarak değerlendirilmiştir.

Araplar (bu kelimenin okunuşunda olduğu gibi) bazan "kef" ile "kaf" harflerinin birini diğerinin yerine kullanabilirler.

en-Nehhas şöyle demiştir: Ancak bu yanlıştır. Bir kimseye karşı sertlik gösterilip, haşın ve kaba davranıldığı vakit ancak: (كَهَرَ): Ona sert ve haşın davranıldı" denilir.

Müslim'in *Sahih*'inde Muaviye b. el-Hakem es-Sülemi'nin rivayet ettiği hadiste namazda selam almak sureti ile konuşmasını anlatırken şunları söylemektedir: Anam babam ona feda olsun. Ne ondan önce, ne ondan sonra ondan daha güzel öğreten hiçbir öğretici görmedim. -Rasûlullah (sav)'ı kastetmektedir. - (فَوَالله ما كَهَرَنِي): Allah'a yemin ederim bana sert ve kaba söz söylemedi, beni dövmedi, bana sövmedi..." diye hadisin geri kalan bölümlerini zikretmektedir.⁽¹⁾ "Kahr"ın galib gelmek, "kehr"ın ise azarlamak anlamında olduğu da söylenmiştir.

2- Yetime Güzel Davranmanın Mükafatı:

Ayet-i kerime, yetime yumuşak davranmak, ona iyilik yapmak ve ona güzel davranmak gerektiğine delildir. O kadar ki, Katade: Sen yetime son derece merhametli bir baba gibi ol, demiştir. Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre bir adam Peygamber (sav)'a kalbinin katılığından şikayet etti. Peygamber ona şöyle buyurdu: "Kalbinin yumuşamasını istiyor isen yetimin başını sıvazla, yoksula yemek yedir."⁽²⁾

Sahih'de Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben ve ister kendisinin, ister bir başkasının yetimini koruyup gözetleyen; şu ikisi gibi olacağız" deyip, başparmak ile orta parmağını gösterdi.⁽³⁾

(1) *Müslim*, I, 381; *Dârimî*, I, 422; *Nesâî*, III, 17; *Müsned*, V, 447, 448.

(2) *Müsned*, II, 463; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 60; Heysemî, *Mecma'*, VIII, 160 -ravilerinin sahih raviler oldukları kaydıyla-

(3) *Muvatta*, II, 948; Taberânî, *Evsat*, II, 50, V, 84; -"ister kendisinin, ister başkasının" anlamındaki ifadeler olmadan: *Buhârî*, V, 2032, 2037; *Tirmizî*, IV, 321; *Ebu Davud*, IV, 338; *Müsned*, V, 333.

İbn Ömer'den rivayet edilen hadise göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Hiç şüphesiz yetim ağladığı vakit onun ağlaması dolayısıyla Rahmanın arşı sarsılır. Yüce Allah, meleklerine: Ey meleklerim! Babasını toprağın altına aldığım bu yetimi kim ağlatıyor. Melekler: Rabbimiz Sen daha iyi biliyorsun derler. Yüce Allah meleklerle şöyle der: "Ey meleklerim! Şahid olun ki kim onu susturur, onun gönlünü hoş ederse Ben de kıyamet gününde onu hoşnud ve razı edeceğim."⁽¹⁾

İbn Ömer bir yetim gördü mü başını sıvazlar, ona bir şeyler verirdi.

Enes'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim bir yetimi (baktığı çocuklarına) katar da, onun nafakasını karşılar, onun ihtiyacını görüp gözetirse, kıyamet gününde bu cehennem ateşine karşı ona perde olur."⁽²⁾ Kim bir yetimin başını sıvazlarsa, herbir kılı karşılığında ona bir hasene yazılır."⁽³⁾

Eksem b. Sayfî dedi ki: Zelil kişiler dördtür: Laf alıp götüren, yalan söyleyen, borçlu ve yetim.

3- Dilenene Karşı Davranma Şekli:

"İsteyene gelince sakın azarlama!" Ona gürleyerek, ağır söz söyleme! O halde bu buyruk (bir şeyler isteyene) ağır ve kaba sözler söylemeyi yasaklamaktadır. Bunun yerine sen o dilenene kolayına gelen şeyleri karşılıksız ver ya da güzel bir şekilde onu geri çevir, sen de muhtaç olduğundan sözet. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır.

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse dilenene bir şeyler vermemezlik etmesin. İsteyecek olursa ona bir şeyler versin. İsterse, o dilencinin elinde, iki altın bilezik olduğunu görmüş olsun."⁽⁴⁾

(1) İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 1303'te aynı manada yakın lafızlarla; ve: "Hatib, oldukça münker olduğunu söylemiştir" dedikten sonra, Hatib'in, ravilerinde Musa'nın meçhul birisi olduğuna dikkat çektiğini kayd edip hadisi onun uydurduğunu belirtmektedir.

(2) Buraya kadar, farklı lafızlarla yakın manada olmak üzere: *Müsned*, IV, 344, V, 29; Tayalisi, *Müsned*, I, 187; Ebu Ya'la, *Müsned*, II, 227; Taberani, *Kebir*, XIX, 300.

(3) Sadece bu ikinci bölümü: Taberânî, *Kebir*, VIII, 238; Beyhâki, *Şuabu'l-İman*, VII, 472; İbnu'l-Mübarek, *Zühd*, s. 229, 230.

(4) el-Ukaylî, *Duafâ*, I, 234'de bahis konusu edilen el-Hasen b. Ali el-Haşimî'nin rivayetlerinin münker olduğunu kayd ettikten sonra bu tür rivayetlerine bu hadisi de örnek verdikten sonra "ancak onun rivayetiyle bilindiğini" ifade etmektedir; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 263'te hadisi kayd ettikten sonra: "Bu hadisin ancak ondan (yani el-Hasen b. Ali el-Haşimî'den) diye bilindiğini ve bu hususta ona müabaat olunmayacağını kayd etmektedir.

İbrahim b. Edhem dedi ki: Dilenciler ne iyi kimselerdir! Onlar bizim azıklarımızı âhirete taşıyorlar.

İbrahim en-Nehaî dedi ki: Dilenci âhiret (için) ister. Sizden herhangi birinizin kapısına gelir ve: Siz yakınlarınıza bir şeyler gönderecek misiniz? diye sorar.

Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dilenciye ya kolayınıza gelen bir şeyi karşılıksız vererek yahut güzel bir söz söyleyerek geri çeviriniz. Çünkü insanlardan da, cinlerden de olmayan kimseler size gelir ve Allah'ın size ihsan ettiği şeyler hususunda nasıl tasarruf ettiğinize bakarlar."⁽¹⁾

Burada "**isteyen** (dilenen)" ile kastedilenin, dine dair soru soran kimse olduğu da söylenmiştir. Yani böyle bir kimseyi kaba sözlerle ve katılıkla azar lama! Ona yumuşaklıkla ve uygun bir tarzda cevap ver. Bu açıklamayı Süfyan yapmıştır.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Dine dair soru soran kimseye bilen için cevap vermek farz-ı kifâyedir. Tıpkı iyilik yapılmasını isteyen kimseye bir şeyler vermek gibidir, onunla aynı şeydir. Ebu'd-Derdâ hadis ashabına bakar, onların altına ridasını serer ve şöyle derdi: Rasûlullah (sav)'ı seven kimselere merhaba!

Ebû Harûn el-Abdi'nin, Ebu Said el-Hudri'den rivayet ettiği hadiste Ebû Harun el-Abdi şöyle demektedir: Bizler Ebu Said'in yanına gittiğimiz vakit şöyle derdi: Rasûlullah (sav)'ın vasiyetine merhaba! Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "İnsanlar size tabi olan kimselerdir. Yeryüzünün dört bir yanından dinin bilgisini öğrenmek (tefekkuh etmek) üzere size birçok kimseler gelecektir. Onlar size geldikleri vakit onlar hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz." Bir başka rivayetinde de: "Size doğu tarafından... adamlar gelecektir" şeklindedir...⁽²⁾

"**Yetim**" ile "**sail**: isteyen" lafızlarının nasbedilmeleri, onlardan sonra gelen fiil sebebiyledir. Nasb edilen lafzın aslında "fe" (ile başlayan ifadelerden) sonra gelmesi gerekir.

İfadenin takdiri şöyledir: "(مهما يكن من شيء فلا تفهر اليتم، ولا تنهر السائل)": Her ne olursa olsun sakın yetime kahretme ve sakın isteyen de azarlama" şeklindedir.

(1) Bu lafızlarla hadisi tespit edemedik. Ancak, değeri oldukça az şeylerle de olsa dilenciye birşeyler vermeyi teşvike dair bazı rivayetler için bk.: *Nesai*, V, 81; *İbn Ebi Şeybe*, *Musannef*, II, 353, 392; *Müsned*, IV, 70, V, 381, VI, 383, VI, 383, 435.

(2) *Tirmizi*, V, 30; *İbn Mace*, I, 91; *Tayalisi*, *Müsned*, I, 291; *Taberânî*, *Evsat*, VII, 126.

Rivayet edildiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Rabbimden bir dilekte bulundum amma keşke dilemez olsaydım. Rabbim, sen İbrahim’i Halil edindin, Musa ile özel bir şekilde konuştun, Davud’un emrine dağları vererek tesbihte bulundular, filana şunu verdin...” (dedim.) Aziz ve celil olan Rabbim de şöyle buyurdu: “Ben seni yetim bulup da barındırmadım mı? Ben seni şaşkın bulup da doğruya iletmedim mi? Ben seni fakir ve muhtaç bulup da ihtiyaçtan kurtarmadım mı? Ben senin için göğsünü açıp genişletmedim mi? Ben sana senden önce hiç kimseye vermediğim Bakara Sûresi’nin sonlarını vermedim mi? İbrahim’i dost edindiğim gibi seni de dost edinmedim mi? Ben: Evet hepsi böyledir, Rabbim dedim.”⁽¹⁾

4- Rabbinin Nimetini Anlatmak:

“Bununla beraber Rabbinin nimetini anlat” buyruğuna gelince, Allah’ın sana vermiş olduğu nimeti şükür ve övgü ile yay, demektir.

Allah’ın nimetlerini anlatıp, onları itiraf etmek bir şükürdür.

İbn Ebî Necih, Mücahid’den: **“Rabbinin nimeti”**, Kur’ân demektir; yine ondan peygamberlik demektir, dediği de nakledilmiştir. Yani Rasûl olarak seninle gönderilenleri tebliğ et!

Hitab Peygamber (sav)’a olmakla birlikte, hüküm umumi olup, hem onu, hem başkasını kapsar.

el-Hasen b. Ali (r.anhuma)’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir hayır elde eder, yahut bir hayır işlersen güvendiğin kardeşlerine onu anlat!

Amr b. Meymun’dan dedi ki: Kişi kardeşlerinden güvendiği kimseler ile karşılaştığı vakit ona: Dün, yüce Allah, bana şu kadar şu kadar namaz kılmanı nasib etti, de.

Ebu Firas Abdullah b. Galib sabah oldu mu şöyle dermiş: Dün Allah bana şunu ihsan etti, şunu okudum, şu kadar namaz kıldım, Allah’ı şu kadar zikrettim, şunları yaptım. Biz ona: Ey Ebu Firas senin gibi böyle bir şeyi söylememeli, dedik. O şu cevabı verdi: Yüce Allah: **“Bununla beraber Rabbinin nimetini anlat!”** diye buyuruyor, siz ise: Allah’ın nimetlerini anlatma, diyorsunuz.

Buna yakın bir rivayet Eyub es-Sahtiyânî ve Ebu Recâ el-Utaridi (r.anhum)’dan da nakledilmiştir.

(1) Kısmen daha muhtasar olarak: Hâkim, *Müstedrek*, II, 573; Taberani, *Evsat*, IV, 75, *Ke-bir*, XI, 455; Heysemi, *Mecma*, VIII, 254 -ravilerinden Ata’ b. es-Saib’in hafızasının karıştığı kaydıyla.

Bekr b. Abdullah el-Müzeni dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Her kime bir hayır verilir de, o (hayrın izleri) onun üzerinde görülmezse, o kimse: Allah'a buğzeden, Allah'ın nimetlerine düşmanlık eden kimse, diye adlandırılır."⁽¹⁾

eş-Şa'bi, Numan b. Beşir'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Aza karşı şükretmeyen kimse, çoğa karşı da şükretmez. İnsanlara teşekkür etmeyen kimse Allah'a da şükretmez. Allah'ın nimetlerini anlatmak bir şükürdür, bunu terketmek ise bir küfür (nankörlük)dür. Cemaat rahmettir, ayrılık ise azaptır."⁽²⁾

Nesai, Malik b. Nadla el-Cüşemi'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ın huzurunda oturuyordum. Üzerimdeki elbiselerin eski püskü olduğunu görünce şöyle dedi: "Senin malın var mı?" Ben: Evet ey Allah'ın Rasûlü, her çeşidinden, dedim. "Allah sana bir mal vermiş ise, onun izi senin üzerinde görülmelidir" diye buyurdu.⁽³⁾

Ebu Said el-Hudri, Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Şüphesiz Allah güzeldir, güzelliği sever ve o kulunun üzerinde nimetnin izlerini görmeyi sever."⁽⁴⁾

5- Duha Sûresi'nden İtibaren Sûrelerin Sonunda Tekbir Getirmek:

el-Bezzi'nin, İbn Kesir'den rivayetine göre Kur'ân okuyan kimse "Duha" Sûresi'nin sonuna vardı mı, her bir sûreden sonra Kur'ân'ı hatmedinceye kadar tekbir getirir ve bu tekbiri sûrenin sonu ile bitişik olarak söylemez. Sûre ile tekbir arasını bir sekte ile ayırır. Tekbir getireceğine dair görüş, Mücahid tarafından, İbn Abbas'tan diye de rivayet edilmiştir.

Sanki bu şöyle bir anlam taşır gibidir: Vahyin Peygamber (sav)'a gelmesi bir kaç gün gecikince müşriklerden birtakım kimseler arkadaşı onu bıraktı, terketti ve ona darıldı, dediler. Bunun üzerine bu sûre nazil oldu, Peygamber de "Allahuekber" dedi.

Mücahid dedi ki: Ben İbn Abbas'a (Kur'ân) okudum, bana bunu (tekbir getirmeyi) emretti ve bunu bana Ubey'den, o da Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği haberini verdi. Fakat diğer kıraat imamlarının kıraatinde tekbir getirilmez. Çünkü bu Kur'ân'da fazlalık yapmaya doğru götüren bir yoldur.

(1) Bu lafızla tespit edemedik.

(2) *Müsned*, IV- 278, 375; Bezzar, *Müsned*, VIII, 226; Heysemî, *Mecma'*, V, 217, VIII, 182.

(3) *Nesai*, VIII, 180, 181; *Tirmizi*, IV, 364; *Ebu Davud*, IV, 51; *Müsned*, III, 473, IV, 137.

(4) Taberani, *Evsat*, V, 61-62 (İbn Ömer'den)

Derim ki: Kur'ân sûreleri, âyetleri ve harfleriyle mütevatir nakil ile sabit olmuştur. Onda fazlalık ve eksiklik yoktur. Buna göre tekbir Kur'ân'dan değildir. Mushaflarda mushafın hattı ile yazılan; *"bismillahirrahmanirrahim"* Kur'ân olmadığına göre, hiç yazılı olmayan tekbir, nasıl Kur'ân olarak algılanabilir. Ama bu ahad nakille sabit olmuş bir sünnet olduğundan İbn Kesir bunu müstehab kabul etmiştir. Yoksa bunu terkedenin hata işlemiş olduğunu kabul edecek şekilde vacib görmüş değildir.

Hafız Hakim Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah, Buhari ve Müslim'e hazırladığı *"el-Müstedrek"* adlı eserinde şunu zikretmektedir: Mekke'de Mescid-i Haram'da imamlık yapan mukri' (Kur'ân okutucusu) Ebu Yahya Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Abdillah b. Yezid anlattı dedi ki: Bize Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. Zeyd es-Saîğ anlattı dedi ki: Bize Ahmed b. Muhammed b. el-Kasım b. Ebi Bezze anlattı: İkrime b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Ben İsmail b. Abdullah b. Kustantin'e (Kur'ân'ı) okudum. "Ve'd-Duha"ya varınca, bana her sûrenin sonunda Kur'ân'ı hatmedinceye kadar tekbir getir, dedi. Çünkü ben Abdullah b. Kesir'e (Kur'ân'ı) okudum. "Ve'd-Duha"ya gelince, hatim edinceye kadar tekbir getir dedi. Ona da Abdullah b. Kesir haber verdiğine göre o, Mücahid'e Kur'ân'ı okumuş, Mücahid'in de ona haber verdiğine göre İbn Abbas kendisine bunu emretmiş. İbn Abbas'ın kendisine haber verdiğine göre Ubeyy b. Ka'b kendisine böyle yapmayı emretmiş. Ubeyy b. Ka'b'ın ona haber verdiğine göre de Rasûlullah (sav) ona bunu emretmiş. Bu sahih bir hadis olmakla birlikte Buhari ve Müslim bunu (kitaplarında) rivayet etmemişlerdir.⁽¹⁾

(Duha Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) Hâkim, *Müstedrek*, III, 344

İnşirah

Sûresi

1-8. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün ilim adamlarına göre Mekke'de inmiştir. Sekiz âyettir.

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿١﴾

1. Biz, göğsünü senin için açıp genişletmedik mi?

“Şerhu's-sadr: Göğsün (açılıp genişletilmesi)”; açılması demektir. Yani Biz, senin göğsünü İslâm'a açmadık mı?

Ebû Salih, İbn Abbas'tan: Senin kalbini yumuşatmadık mı? diye açıkladığı rivayet etmiştir.

ed-Dahhak'ın rivayetine göre de İbn Abbas şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasûlü göğüs hiç açılır mı? diye sordular. “Evet, hem de genişler” diye buyurmuştur. Ey Allah'ın Rasûlü! Bunun bir alâmeti var mı? diye sordular. Şöyle buyurdu: “Evet, aldanış diyarından uzaklaşış, ebedilik diyarına dönüş, ölüm gelmeden önce ölüme hazırlanış.”⁽¹⁾

Bu anlamdaki açıklamalar daha önce ez-Zümer Sûresi'nde yüce Allah'ın: *“Acaba -kendisi Rabbimden gelmiş bir nur üzere bulunup da- Allah'ın göğsünü İslam için genişlettiği bir kimse (sapıklıkta olan gibi) midir?”* (ez-Zümer, 39/22) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.

(1) Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 26; Ebu Nuaym, *Hilye*, IX, 249; İbn Kesir, *Tefsir*, II, 175, 176.

el Hasen'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: **“Biz, göğsünü senin için açıp genişletmedik mi?”** Yani (göğsü açılıp) hüküm ve ilim ile dolduruldu.

Sahih'de, Enes b. Malik'ten, onun -kavminden bir kimse olan- Malik b. Sa'saa'dan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Ben Beyt'in yanında uyku ile uyanıklık arasında iken birisinin şöyle dediğini duydum: Bu (bizim aradığımız) üç kişiden birisidir. Bana altından bir leğen getirildi. İçinde Zemzem suyu vardı. Göğsüm şuraya ve şuraya kadar açıldı.” Katade dedi ki: Ne demek istiyor? diye sordum. (Malik): Karnının aşağı tarafına kadar dedi. (Peygamber devamla) buyurdu ki: “Kalbim çıkarıldı, kalbim Zemzem suyu ile yıkandı, sonra tekrar yerine kondu. Sonra da iman ve hikmet ile dolduruldu.” Hadiste ayrıca uzunca bir olay nakledilmiştir.⁽¹⁾

Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Beraberinde su ve kar bulunan bir kuş suretinde iki melek bana geldi. Onlardan biri göğsümü açtı, diğeri ise gagasıyla açarak onu yıkadı.”⁽²⁾

Bir diğer hadiste şöyle denilmektedir: Bana bir melek geldi, kalbimin üzerine yarı, kalbimden bir parça çıkardı ve şöyle dedi: “Senin kalbin ona konulanı oldukça iyice koruyan, güçlü bir kalptir. Gözlerin iyi gören basiretli gözlerdir. Kulakların iyi işitir. Sen Allah'ın Rasûlü Muhammed'sin. Dilin doğru söyler, nefsin huzur ve sükun içerisinde. Senin yaratılışın mükemmeldir ve sen dosdoğru bir kimsesin.”⁽³⁾

“Açıp genişletmedik mi?” Genişlettik, anlamındadır. Bunun delili de bu buyruğa **“ve... çok ağır gelen yükünü üzerinden indirmedik mi”** buyruğunun ona atfedilmiş olmasıdır. Bu aynı manayı ihtiva eden bir atıf değil, tevili manaya yapılmış bir atıftır. Çünkü aynı manayı ihtiva edecek şekilde atfedilmek istenseydi: **“(وَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ) :** Ve sana ağır gelen yükü indiriyoruz” demesi gerekirdi. O halde bu; **“açıp, genişletmedik mi”** buyruğunun “açıp genişlettik” anlamında olduğunun delilidir. Zaten; **“(لَمْ) :** ...me” lafzı bir olumsuzluktur. İstifhamda da bir çeşit olumsuzluk mana vardır. Bundan sonra bir de olumsuz ifade geldi mi, artık mana tahkik ifade eder. Yüce Allah'ın: **“Allah hakimlerin hakimi değil mi?”** (et-Tin, 95/8) buyruğunun Allah hakimlerin en hakimidir anlamında olması gibi. Aynı şekilde: **“Allah kuluna yetmez mi?”** (ez-Zümer, 39/36) buyruğu da böyledir. Abdu'l-Melik b. Mervan'ı öven Cerir'in şu beyiti de buna benzemektedir:

(1) *Buhârî*, III, 1410; *Müslim*, I, 150; *Müsned*, IV, 208.

(2) Kaynağını tespit edemedik. Merhum müfessirimiz: “Ruviye: rivayet edilmiştir” diyerek, hadisin sıhhat itibarıyla pek iyi bir durumda olmadığına işaret etmektedir.

(3) Kaynağını tespit edemedik.

Burada hadiste geçen bazı lafızlara dair açıklamaları ihtiva eden iki satırlık bir ibare, esasen manaları tercümede derc edildiğinden dolayı ayrıca tercüme edilmemiştir.

النَّسَمُ خَيْرٌ مِنْ رَكَبِ الْمَطَايَا وَأَنْدَى الْعَالَمِينَ بِطَوْنٍ رَاحٍ

“Sizler bineklere binenlerin en hayırlıları,
Ve âlemler arasında en açık elli olan kimseler değil misiniz?”

Bu, siz böylesiniz, anlamındadır.

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ ۚ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ ۚ

2, 3. Ve sırtına çok ağır gelen yükünü üzerinden indirmedik mi?

“...Yükünü üzerinden indirmedik mi?” Yani üzerinden günahını kaldırmadık mı?

Enes (ikinci âyetin ilk kelimesini): “(وَحَلَّلْنَا وَحَطَّطْنَا)”: Çözmedik mi ve kaldırmadık mı?” diye okumuştur. İbn Mesud (ikinci âyeti): “(وَحَلَّلْنَا عَنْكَ وَفَرَكَ)”: Üzerinden ağır yükünü çözmedik mi?” diye okumuştur.

Bu âyet-i kerime yüce Allah’ın: “Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın...” (el-Feth, 48/2) buyruğunu andırmaktadır.

Bütün bunlar peygamberlikten önce olmuştur, diye açıklanmıştır.

Vizr (yük): Günah demektir. Yani Biz, senin üzerinden daha önce içinde bulunduğun cahilî halleri kaldırdık. Çünkü Peygamber (sav) her ne kadar bir puta ve heykele ibadet etmedi ise de kavminin yaptıkları pek çok işi yapardı. Katade, el-Hasen ve ed-Dahhak şöyle demişlerdir: Peygamber (sav)’in kendisine ağır gelen birtakım günahları vardı. Allah, bütün bu günahları ona bağışladı.

“Sırtına çok ağır gelen...” Yani bu ağır yükün sesi işitilinceye kadar ona ağır gelmişti. Dilciler eğer ağır yükün etkisi ile sesi işitilecek olursa: “(أَنْقَضَ الْحِمْلَ ظَهْرَ النَّاقَةِ)”: Yük dişi devenin sırtına ağır geldi” derler. “(سَمِعْتُ نَقِيسَ الرَّحْلِ)”: Yükün sesini işittim” ifadesi de böyledir. Şair Cemil şöyle demiştir:

وَحَتَّى تَدَاعَتْ بِالْقَيْضِ جِبَالُهُ وَهَمَّتْ بِوَانِي زُورِهِ أَنْ تَحْطُمَا

“Ve nihayet onun ipleri gıcırdamaya başladığında,
Göğsünün kemikleri parçalanıyor zannetti.”

O halde **“vizr”** ağır yük demektir. el-Muhasibî dedi ki: Şâyet Allah onu af-
fetmemiş olsaydı, o yükün (günahın) ağırlığı(nın üzerinde kalacağı) kast edil-
mektedir.

“Sirtına çok ağır gelen” ona ağır gelip, onda güç, takat bırakmayan de-
mektir. (el-Muhasibi) dedi ki: Peygamberlerin günahları bağışlanmış ol-
makla birlikte, bu şekilde ağırlık ile nitelendirilmesinin sebebi, onların bu
günahlarından ötürü çokça üzülmeleri, pişmanlık duymaları ve hasret çek-
meleridir (hayıflanmalarıdır).

es-Süddî dedi ki: **“Yükünü üzerinden indirmedik mi?”** Onun ağırlığını
üzerinden kaldırmadık mı? demektir. Bu buyruk, Abdullah b. Mesud’un kı-
raatinde: **“(وَحَطَّطْنَا عَنْكَ وَفَرَّكَ) :** Senin üzerinden ağır yükünü indirmedik mi?”⁽¹⁾
şeklindedir.

Biz, cahiliye döneminin günahlarının ağırlığını üzerinden kaldırdık, diye
de açıklanmıştır.

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Bununla hata ve yanlışları kastetmektedir.
Ümmetinin günahları diye de açıklanmıştır. Kalbi onlarla meşgul olduğun-
dan ötürü günahları kendisine izafe etmiştir.

Abdu'l-Aziz b. Yahya ve Ebu Ubeyde dedi ki: Peygamberliğin ağır yükü-
nü ve bu yükün gereklerini yerine getirmeyi sana hafiflettik ki, bunlar sana
ağır gelmesin. Önceleri vahiy ona o kadar ağır geliyordu ki, neredeyse
kendisini dağın tepesinden aşağıya atacaktı. Bu hali; Cebrail ona gelip,
kendisini ona gösterinceye kadar devam etti. Delirmiş olabileceği korkusu
giderildi, diye de açıklanmıştır.

Bir başka açıklama da şöyledir: Biz seni günah yükünü taşımaktan kuru-
duğumuz gibi, peygamberlikten önceki kırk yıllık süre içerisinde pislikler-
den muhafaza ettik; ta ki sana vahiy; pisliklerden arınmış olduğun bir hal-
de ininceye kadar.

(1) Âyetin tefsirinin başında İbn Mesud’un kıraatinin, “indirmedik mi” yerine; “çözmedik
mi” şeklinde olduğu belirtilmişti. Diğer kaynaklarda işaret edilen kıraat şekli de; “çöz-
medik mi” manasındadır. (Taberî, XXX, 234; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 275.)

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿٤٠﴾

4. Hem Biz şanını da yükseltmedik mi?

Mücahid: Ezan ile “**yükseltmedik mi?**” demektir, diye açıklamıştır. Hasan b. Sâbit bu hususta şunları söylemektedir:

أَعْرُ عَلَيْهِ لِلنَّبِوةِ خَاتَمٌ مِنْ اللَّهِ مَشْهُودٌ بِسُورٍ وَيُشْهَدُ
وَضَمَّ إِلَهُ اسْمَ النَّبِيِّ إِلَى اسْمِهِ إِذَا قَالَ فِي الْخَمْسِ الْمُؤَذِّنُ أَشْهَدُ

“Aydınlık yüzlüdür, üzerinde taşır nübuvvet mührünü
Allah’tan tanıklık var buna, kul da söyler onu gördüğünü
Peygamberinin adını adıyla birlikte zikrettirir Allah
Beş vakitte müezzin dedikçe: Eşhedu en lâ ilâhe illallah.”

ed-Dahhak’dan rivayet edildiğine göre o, İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakletmektedir: Yüce Allah ona şunu söylemektedir: Ezanda, kamette, teşehhüdde, cuma gününde minberler üzerinde, ramazan bayramı, kurban bayramı günlerinde, teşrik günlerinde, Arafe gününde, cemrelerde, Safa ile Merve’de, nikah hutbesinde, yeryüzünün doğularında ve batılarında Benim adım anıldı mı mutlaka sen de Benimle birlikte anılırsın. Eğer bir kimse şanı yüce Allah’a ibadet eder, cenneti, cehennemi ve tasdik edilmesi gereken herşeyi tasdik eder, fakat Muhammed Allah’ın Rasûlüdür, diye şehadet etmezse bunlardan hiçbirisinin faydasını görmeyen kâfir bir kimsedir.

“**Biz**” senin “**şanını yükselttik.**” O bakımdan senden önceki peygamberlere indirilmiş kitaplarda seni andık, onlara senin geleceğini müjdelemelerini emrettik.

Senin dininin, üzerine üstünlük sağlamayacağı hiçbir din yoktur, anlamındadır, diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre; semada melekler nezdinde, yeryüzünde mü’minler nezdinde, senin şanını yükselttik. Âhirette de sana vereceğimiz Makam-ı Mahmud ile pek üstün ve şerefli derecelerle şanını yücelteceğiz.

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٦﴾

5. Çünkü gerçekten güçlükle beraber kolaylık vardır.

6. Evet, gerçekten güçlükle beraber kolaylık vardır.

Yani muhakkak darlık ve sıkıntıyla birlikte kolaylık, yani genişlik ve zenginlik vardır. Yüce Allah bunu tekrarlayarak: **“Evet, gerçekten güçlükle beraber kolaylık vardır”** diye buyurmaktadır.

Bazıları buradaki tekrarlama ifade için bir tekiddir, demiştir. “At at! Acele et acele et!” denilmesi gibi. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: **“Sakının yakında bileceksiniz. Evet, sakının ileride bileceksiniz.”** (et-Tekasur, 102/3-4) Bunun benzeri cevap verirken: “Evet evet, hayır hayır” demek gibidir. Bundan maksat, gerekli açıklamayı yapmak ve mübalağa etmektir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

هَمَمْتُ بِنَفْسِي بَعْضَ الْهَمِّ فَأَوْلَى لِنَفْسِي أَوْلَى لَهَا

“İçimden geçirdim bazı şeyleri

Nefsim için daha uygundur (evet) onun için daha uygundur.”

Kimileri de şöyle demiştir: Araplar marife bir ismi sözkonusu edip, sonra onu tekrarlayacak olurlarsa aynı şeyi tekrarlamış olurlar. Eğer o ismi önce nekre (belirtisiz) olarak kullanıp, sonra onu tekrar ederlerse, o zaman bunlar farklı şeylerdir, iki ayrı varlıktır. Böylelikle (bu buyruk) ümidi daha bir pekiştirir, sabırlı olmaya daha çok teşvik eder. Bu açıklamayı Saleb yapmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Ben bir zorluk yaratmışım halde, iki kolaylık yaratmışımdır. Hiçbir zaman bir zorluk, iki kolaylığı yenmez.

Hadis-i şerifte Peygamber (sav)'dan bu sûre hakkında şöyle buyurduğu zikredilmiştir: “Tek bir zorluk, iki tane kolaylığı asla yenik düşüremez.”⁽¹⁾

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 575; Ebu Ubeyde'ye yazdığı mektubunda: Ömer -r.a-in sözü olarak: *Muvatta*, II, 446; *Müstedrek*, II, 329; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 9; bu sözün çeşitli isnad şekillerindeki rivayetlerinin bir değerlendirmesi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 712.

İbn Mesud dedi ki: Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer zorluk bir taşın içerisinde dahi olsa, kolaylık onun bulunduğu yere girinceye kadar ankasından gider ve asla bir zorluk iki kolaylığı yenik düşüremez.⁽¹⁾

Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Ömer b. el-Hattab'a yazdığı mektubunda kalam balık Bizans ordularından ve onlardan korkusundan söz etmişti. Ömer (r.a) ona şunları yazdı: İmdi, herhangi bir mü'min bir zorluk ve sıkıntı ile karşı karşıya kalacak olursa, mutlaka ondan sonra yüce Allah, ona bir kurtuluş takdir eder ve hiçbir zaman bir zorluk iki kolaylığı yenemez. Yüce Allah kitabında şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Sabredin, sabır yarışı yapın ve ribatta bulunun. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz."* (Al-i İmran, 3/200)⁽²⁾

Aralarında el-Cürcani'nin de bulunduğu bir topluluk da şöyle demiştir: Bu sonradan uydurulmuş bir açıklamadır. Eğer bu böyle olursa o vakit bir kimse: Bu atlı ile birlikte bir kılıç vardır. Şüphesiz bu atlı ile birlikte bir kılıç vardır, diyecek olursa, atlının bir, kılıçların da iki tane olması gerekirdi. Fakat doğrusu şöyle söylemek olmalıdır: Allah peygamberi Muhammed (sav)'ı malı az ve varlıksız olarak peygamberlikle görevlendirmişti. Müşrikler fakir olduğundan ötürü onu ayıpladılar. Öyle ki ona: Senin için bir miktar mal toplayalım, demişlerdi. O da bundan ötürü kederlenmiş ve fakirliğinden ötürü kendisini yalanladıklarını sanmıştı. Yüce Allah, onu teselli etti ve onun üzerindeki nimetlerini sayıp döktü. **"Çünkü gerçekten güçlülükle beraber kolaylık vardır"** buyruğu ile ona zengin olacağı vaadinde bulundu. Yani fakirsin diye seni ayıplamaları seni üzmesin. Çünkü bu zorluk ile birlikte acilen -yani dünya hayatında- bir kolaylık vardır. Yüce Allah, ona verdiği vaadi gerçekleştirmiştir. Hicaz ve Yemen fethini ona müyesser kılmadan ve ona genişlik vermeden önce vefat etmedi. Öyle ki, tek bir kişiye ikiyüz deve verebiliyor, çok değerli malları bağışlayabiliyor, ayrıca kendi aile halkı için de bir yıllık erzaklarını bir kenara ayırabiliyordu. Dünya hayatına dair bütün bu lütuf ve ihsanlar, her ne kadar Peygamber (sav)'a özgü ise de, bunun kapsamına -yüce Allah dilediği takdirde- ümmetinden bazı kimseler de girer. Daha sonra yüce Allah âhirette ona ihsan edilecek bir başka lütfü söz konusu etmektedir. Bu da Peygamber (sav)'a bir tesellidir. O bakımdan yüce Allah, ibtida ile (yani yeni bir cümle olarak): **"Evet, gerçekten güçlülükle beraber kolaylık vardır"** diye buyurmuştur ki; bu (öncekinden) farklı bir şeydir. Bunun yeni bir başlangıç olduğunun delili ise; başına "fe" yahut "vav" ya da atfa delâlet eden başka herhangi bir harfin (edatın) gelmemiş olmasıdır. O halde bu,

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII, 551.

(2) İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 9.

bütün mü'minler için umumi bir vaaddir ve kimse bunun dışında değildir. Yani dünya hayatında müminlerin karşı karşıya kaldığı zorluklarla birlikte âhirette kaçınılmaz olarak bir kolaylık vardır. Bazan dünyadaki kolaylık ile âhiretteki kolaylık da bir arada bulunabilir. Haberde yer alan "bir zorluk, iki kolaylığı asla yenemez" ifadesi tek bir zorluğun her ikisini yenik düşüremeyeceği ancak eğer galib gelirse onlardan birisinin ötekini yenebileceğini göstermektedir ki bu da (yenik düşecek olanın) dünyadaki kolaylık olduğu anlaşılmaktadır. Âhiretteki kolaylık ise, kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir ve hiçbir şey onu yenik düşüremez.

Yahut şöyle de açıklanabilir: **"Evet, gerçekten güçlülük"** bu Mekkelilerin Peygamber (sav)'ı Mekke'den çıkarmaları demektir; **"beraber kolaylık vardır."** Bu da onun şanla, şerefle, güç ve kuvvetle onbin kişi ile birlikte Mekke'nin fethi gününde Mekke'ye girmesidir.

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ^٧ ﴿٧﴾ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

7. O halde boş kaldın mı hemen yorul!

8. Ve yalnız Rabbine yönel!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Bir İşi Bitirdikten Sonra Bir Diğesine Yönelmek:

"O halde boş kaldın mı" buyruğu hakkında İbn Abbas ve Katade şöyle demişlerdir: Namazını bitirdin mi **"hemen yorul!"** Yani duaya yönelmekte mübalağa et ve O'ndan ihtiyacın olan şeyleri iste!

İbn Mesud dedi ki: Farzları eda edip bitirdiğin vakit, gece namaza kalkmak suretiyle yorul.

el-Kelbi dedi ki: Risaletini tebliğ etmeyi bitirdin mi **"hemen yorul!"** Yani kendi günahın, mü'minler ve mü'min kadınlar için mağfiret dile!

el-Hasen ve yine Katade şöyle demişlerdir: Düşmanın ile cihadını bitirecek olursan, hemen Rabbine ibadet ile yorul.

Mücahid'den: **"O halde"** dünya işlerini bitirip **"boş kaldın mı hemen"** namaz kılmakla **"yorul"** diye açıkladığı nakledilmiştir. el-Hasen'den de buna yakın bir açıklama nakledilmiştir.

el-Cüneyd dedi ki: İnsanların işlerini bitirdin mi hemen hakka ibadete gereği gibi gayret göster.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bazı bid'atçiler bu âyet-i kerimeyi "sad" harfini kesre ile ve (fiilinin) ilk harfini hemze kabul ederek: "(فَانصِبْ)": Nasbet, tayin et" diye okumuşlar ve şöyle demişlerdir: Bu; yerine halife olarak geçecek olan imamı nasbet anlamındadır. Ancak böyle bir şey hem kıraat bakımından, hem mana bakımından batıldır. Çünkü Peygamber (sav) hiçbir kimseyi yerine halife tayin etmiş değildir. Kimi cahiller de bu lafzı "be" harfini şeddeli olarak: "(فَانصَبْ)": Yönel, dökül" diye okumuşlardır ki; bunun da anlamı şu olur: Sen cihadını bitirdin mi ülkeneye geri dönmek için acele davran, gayret göster. Bu da kıraat bakımından -icmaa aykırı olduğundan ötürü- bâtıldır. Fakat anlamı doğrudur. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sefer (yolculuk) azaptan bir parçadır. Sizden herhangi birinizi uykusundan, yemeğinden, içeceğinden alıkoyar. Bundan dolayı herhangi biriniz ihtiyacını karşılayacak olursa, ailesine dönmekte acele etsin."⁽¹⁾

İnsanlar arasında azapları en şiddetli olanlar ve varacakları yer ile akıbetleri en kötü olan kimseler, doğru bir manayı alıp, o manaya uygun kendiliğinden bir kıraat ya da bir hadis uyduran kimsedir. Böyle bir kimse hem Allah'a, hem de O'nun Rasûlüne karşı yalan söylemiş olur. Allah'a karşı yalan uydurup, düzenden daha zalim kimdir?

el-Mehdevî dedi ki: Ebu Cafer el-Mansur'dan rivayet edildiğine göre o (ilk âyet olan "*Biz göğsünü senin için açıp genişletmedik mi*" (1. âyet) buyruğundaki); "*Açıp, genişletmedik mi*" anlamındaki lafzı; (نَشْرَحَ) şeklinde "ha" harfini üstün olarak okumuştur ki, böyle bir okuyuşun doğruluğu çok uzak bir ihtimaldir. (Sonunda) şeddesiz bir "nûn" takdiri ile açıklanabilir. Sonra da bu "nûn" vakıf halinde "elif" ile değiştirilmiş, arkasından vasıl hali vakfa göre yorumlanıp, arkasından da "elif" hazfedilmiş. Buna uygun olarak şu beyit zikredilmiştir:

اضْرِبْ عَنْكَ الهمومَ طَارِقَهَا ضَرْبِكَ بالسُّوطِ قَوْنَسَ الفرسِ

"Gelip seni bulan kederleri

Kamçı ile atın kulakları arasına indirdiğin darbe gibi

bir darbe ile vur (ve uzaklaştır)."

(1) *Buhârî*, III, 1093; *Müslim*, III, 1526; *İbn Mace*, II, 962; *Muvatta*, II, 980; *Müsned*, II, 236, 445, 496.

Şair burada: (اضربن) demek istemiştir.

Ebu's-Semmal'den **“boş kaldın mı”** anlamındaki lafzı “re” harfini kesreli olarak; (فإذا فرغت) diye okuduğu rivayet edilmiştir ki; bu da bu kelimenin bir söyleniş tarzıdır. “Yönel!” anlamındaki lafız; “(فرغب): (Başkalarını) yönelt” diye de okunmuştur ki: insanları onun nezdinde bulunanlara yönelt ve onlara olan rağbetlerini arttır, demek olur.

2- Amele Ara Verilebilir mi?

İbnu'l-Arabî dedi ki: Şureyh'den rivayet edildiğine göre, o bir bayram gününde oyun oynayan bir topluluğun yanından geçmiş ve: Şâri' (olan Allah) bunu emretmemiştir, demiştir. Ancak bu tartışılır bir husustur. Çünkü Habeşliler bayram gününde Peygamber mescidinde kılıç ve kalkanlarla oynuyorlar ve Peygamber (sav) onları seyrediyordu. Ebu Bekir, Rasûlullah (sav)'ın evine Aişe (r.anha)'ın yanına girip de yanında ensar kızlarından şarkı söyleyen iki küçük kız görmüş. Ebu Bekir: Rasûlullah (sav)'ın evinde şeytanın şarkıları mı söyleniyor, diye çıkmış, Peygamber: “Onları bırak ey Ebu Bekir! Çünkü bu bir bayram günüdür” diye buyurmuştur.⁽¹⁾

Esasen sürekli olarak işe yönelmek ve çalışmak gerekli olan bir şey değildir. Hatta böyle bir şey insanlar için hoş karşılanmamıştır.

(İnşirah Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) *Buhârî*, I, 335, III, 1298; *Müslim*, II, 608; *Nesai*, III, 195, 196; *Müsned*, VI, 33, 84, 99, 127.

Tîn

Sûresi

1-8. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Çoğunluğun görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade Medine'de indiğini söylemişlerdir. Sekiz âyet-i kerimedir.

وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونَ ﴿١﴾

1. Andolsun incire ve zeytine

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Buradaki “İncir ve Zeytin”den Kasıt:

“**Andolsun incire ve zeytine**” buyruğu hakkında İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid, İkrime, İbrahim en-Nehâî, Ata b. Ebi Rebâh, Câbir b. Zeyd, Mukatil ve el-Kelbi şöyle demişlerdir: Bu sizin yemekte olduğunuz, incir ve yağını sıkıp çıkardığınız, bildiğiniz zeytindir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Ve Turu Sinâ’dan çıkan yağ veren ve yiyenlere katık olan bir ağaç da* (yarattık).” (el-Mu’minun, 23/20)

Ebu Zerr dedi ki: Peygamber (sav)’a bir sepet incir hediye edildi, o: “Yeyiniz” diye buyurdu ve kendisi de ondan yedi. Sonra da şöyle buyurdu: Eğer bir meyvenin cennetten inmiş olduğunu söyleyecek olsaydım, o budur diyecektim. Çünkü cennetin meyvelerinin çekirdeği yoktur. Siz bunu yiyiniz. Çünkü bu meyve basurları keser ve nükris (diye bilinen eklemdeki ağırlar de-

mek olan gut) hastalığına karşı fayda sağlar.”⁽¹⁾

Muaz’dan rivayet edildiğine göre o bir zeytin çubuğu ile dişlerini misvaklamış ve şöyle demiştir: Peygamber (sav)’ı şöyle buyururken dinledim: “Zeytin (ağacının çubuğu) ne güzel misvaktır! O mübarek bir ağaçtandır, ağıza hoş bir koku verir ve dişlerin sarılığını giderir. O benim de, benden önceki peygamberlerin de misvakıdır.”⁽²⁾

Yine İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre incir, Nuh (a.s)’ın Cudi üzerinde inşa ettiği mescid, zeytin Beytu’l-Makdis mescididir, demiştir. ed-Dahhak da, incir Mescid-i Haram, zeytin Mescid-i Aksa’dır demiştir. İbn Zeyd’e göre incir Dimaşk mescidi, zeytin de Beytu’l-Makdis’in mescididir.

Katade: İncir Şam’ın üzerinde inşa edildiği dağdır, zeytin Beytu’l-Makdis’in üzerinde bulunduğu dağdır, demiştir.

Muhammed b. Ka’b dedi ki: İncir Ashab-ı Kehf’in mescidi, zeytin İlya mescidi demektir.

Ka’b el-Ahbar ve yine Katade ile İkrime ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: İncir Dimaşk, zeytin Beytu’l-Makdis’tir. et-Taberi’nin tercih ettiği de budur.

el-Ferrâ dedi ki: Ben Şam ahalisinden bir kişiyi şöyle derken dinledim: İncir Hulvan’dan, Hemezân’a kadar olan bölge arasındaki dağlardır. Zeytin ise Şam dağlarıdır.

Bunların Şam’da iki dağ oldukları da söylenmiştir. Süryanice de bunlara Turu Zeytâ (zeytin dağı) ve Turu Tinâ (incir dağı) denilir. Bu dağlara bu isimlerin verilmiş sebebi bu dağlarda bu meyvelerin yetişmesidir. Ebu Mekîn de İkrime’den böylece rivayet etmiştir. Buna göre İkrime, incir ile zeytin Şam diyarında iki dağın adıdır, demiştir. en-Nabiğa da şöyle demiştir:

... أَتَيْنَ التَّيْنَ عَنْ عُرْضٍ.

“O bulutlar yan taraftan Teyn denilen yere geldiler.”

Burada (Teyn) bir yerin adıdır.

Muzafın hazfedilmiş olma ihtimali de vardır. Yani incir ve zeytinin bittiği yere andolsun, demek olabilir. Fakat Kur’ân’ın zahiri ifadelerinden buna

(1) Deylemî, *Firdevs*, III, 243; ayrıca bk. Munavî, *Feyzu’l-Kadir*, V, 43.

(2) Taberânî, *Evsat*, I, 210; Deylemî, *Firdevs*, IV, 260; Heysemî, *Mecma’*, II, 100 -ravilerinden Muallâ b. Muhammed’in tercemesini (biyografisini) söz konusu edeni tespit edemediği kaydıyla.-

dair bir delil olmadığı gibi; ona muhalefet etmenin caiz olmadığı zata buyruklarından da böyle bir delil bulunmamaktadır. Bu açıklamayı en Nehhas yapmıştır.

2- Bu Görüşlerin Sahih Olanları:

Bu görüşlerin en sahih olanı birincisidir. Çünkü hakikat anlamı odur. Bir delil bulunmadıkça da hakikat anlamı bırakılıp, mecazî anlama geçilmez. Şa-nı yüce Allah'ın incire yemin etmesi, cennette Adem (a.s)'ın kendisi ile örtündüğü ağaç oluşundan dolayıdır. Çünkü yüce Allah: *"Ve üzerlerine cennet yapraklarından üstüste koyarak örtmeye başladılar."* (el-A'raf, 7/22) diye bu yurmuştur ki; bu koydukları şey de incir ağacının yaprağı idi.

Bir başka açıklamaya göre, incir ile yemin etmesi, bu meyvedeki pek büyük lütfu açıklaması içindir. O görünüşü itibariyle güzel, tadı hoş, kokusu hoş, toplanması kolay ve büyüklüğü de bir lokma kadardır. Bu hususta şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiş:

انظر إلى التين في الغصون ضحى
كانه رب نعمة سليت
ممزق الجلد مائل العنق
فعاد بعد الجديد في الخلق
اصفر ما في النهود أكبره
لكن ينادى عليه في الطرق

"Kuşluk vaktinde dallardaki incire bak!

Derisi parçalanmış, boynunu yana yatırarak

Sanki elinden alınmış bir nimetin sahibi idi

De, elbisesi yeni iken sonra eskidi

Tepelerdeki en küçük, onların en büyükleridir

Fakat yollarda onun için çağırılır."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

التين يعدل عندي كل فاكهة
مُخَمَّش الوجه قد سالت حلاوته
إذا أتنى مائلاً في غصنه الزاهي
كانه راكم من خشية الله

"İncir bana göre her meyveden üstündür

Parlak dalında eğilip büküldüğü vakit

Yüzü tırmalanmış, balı akmış
Sanki Allah'a haşyetinden rükua eğilmiş.”

Yüce Allah'ın zeytine yemin etmesi ise şu buyruğunda onu İbrahim (a.s.)'a benzetmesinden dolayıdır. “*Mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulan...*” (en-Nur, 24/35) Şam ve Mağrib ahalisinin çoğunlukla kullandıkları katık odur. Onlar zeytini katık olarak kullandıkları gibi, pişirdikleri yemeklerde de (yağını) kullanıyorlar, onunla kandillerini tutuşturarak aydınlanıyorlar. Karın hastalıkları, çeşitli yaralar ve irinlerin tedavisinde kullanılır. Onda pekçok faydalar vardır. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Siz zeytinyağını yiyiniz, onu vücudunuza sürünüz. Çünkü o hiç şüphesiz mübarek bir ağaçtandır.”⁽¹⁾

Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Mu'minun Sûresi'nde (24/35. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

3- İncirde Zekât Var mıdır?

İbnu'l-Arabî dedi ki: Şanı yüce yaratıcının inciri yaratmak ile bize lütfunu hatırlattığı ve ondaki lütfun büyüklüğün gıda olarak kullanılıp, saklanabilme özelliği olması dolayısıyla biz incirde zekâtın sözkonusu olduğu görüşündeyiz. İncire zekâtın düştüğünü açıkça ifade etmekten birçok ilim adamının kaçınmasının sebebi ise, yöneticilerin zulmünden kaçınmak istemeleridir. Çünkü onlar zekata tabi olan mallar hususunda haddi aşar, ileri giderler. Çok doğru sözlü yüce Peygamberin (Allah'ın salat ve selâmı ona) haber verip, uyardığı şekilde, zekâtı ödenmesi gereken bir borçmuş gibi (zorbalıkla) tahsil etmeye kalkışırlar. Bundan dolayı ilim adamları yöneticilere haksızca ve zulümle başkalarının malına el uzatmaları için fırsat vermek istemediler. Şu kadar var ki; kişinin Rabbinin üzerindeki nimetin hakkını ödemek sûretiyle üzerine düşen görevini yerine getirmesi gerekir. Şafiî, bu ve benzeri illet (seheb) dolayısıyla şöyle demiştir: Zeytinde zekat yoktur. Fakat sahih olan, her ikisinde de (incirde ve zeytinde de) zekatın vacib olduğudur.

وَطُورِ سَيْنِينَ ﴿٢٢﴾

2. Sinâ dağına

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 432, IV, 135; *Tirmizi*, IV, 285; *İbn Mace*, II, 1103; *Müsned*, III, 497.

İbn Ebî Necîh, Mücahid'den **"dağına"** (anlamına gelen: Tur lafzını) "dağ" diye, "Sînâ (Sînîn)" lafzını da -Süryanicede- mübarek diye açıkladığını rivayet etmiştir.

İkrime'den gelen rivayete göre o, İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: **"Tur"** dağ **"Sînîn"** ise güzel demektir. Katade dedi ki: Sînîn mübarek ve güzel demektir, demiştir.

İkrime'den şöyle dediği nakledilmiştir: (Sînîn, Sîna) şanı yüce Allah'ın kendisinden Musa (a.s.)'a seslendiği dağdır. Mukatil ve el-Kelbî şöyle demişlerdir: **"Sînîn (Sina)"** kendisinde meyve veren ağaç bulunan her bir dağdır. Bu Sînîn ve Sina diye anılır, Nabat dilinde böyledir.

Amr b. Meymun'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Mekke'de yatsı namazını Ömer b. el-Hattab ile birlikte kıldım. O **"Andolsun İncire ve zeytine, Sînâ dağına ve şu emin beldeye ki"** buyruklarını okudu. **"Sînâ dağına"** anlamındaki buyruğu; (وطور سيناء) diye okudu. (Amr) dedi ki: Abdullah (b. Mesud)'ın kıraatinde de böyledir. Beyt'i tazim etmek için de sesini oldukça yük seltti. İkinci rekatte de **"Rabbînin Fil sahiblerine ne ettiğini görmedin mi?"** (el-Fil, 105/1) ile **"Kureyş'in güvenlik ve esenliği için"** (Kureyş, 106/1) sûrelerini arka arkaya okudu.

Bunu İbnu'l-Enbari zikretmiştir.

en-Nehhâs dedi ki: Abdullah (b. Mesud)'un kıraatinde "sin" harfi kesreli olarak; (سيناء): Sina" şeklindedir. Amr b. Meymun'un Ömer'den rivayetine göre ise "sin" harfini üstün olarak okumuştur.

el-Ahfeş dedi ki: **"Tûr"** bir dağdır, **"Sînîn"** de ağaç demektir. Tekili **"sînîniye"** diye gelir. Ebu Ali dedi ki: **"Sînîn"** lafzı **"fi'lil"** vezninde olup **"lam"**a tekabül eden **"nun"** harfi bu lafızda tekrarlanmıştır. Kaygan yer olan **"zihlîl"**; bir parça kuru hurmayı anlatan **"kirdide"** ile uzun için kullanılan **"hinzîd"** lafızlarında tekrarlandığı gibi.

"Sina" lafzı munsarîf olmadığı gibi **"sînîn"** lafzı da munsarîf değildir. Çünkü burası bir bölgenin yahut bir yerin adıdır. Eğer bir mekanın yahut bir konaklama yerinin ismi kabul edilse ya da müzekker bir isim olarak değerlendirilse, munsarîf olur. Çünkü bu durumda müzekker olan bir varlığa, müzekker olan bir isim verilmiş olur.

Yüce Allah'ın bu dağa yemin etmesinin sebebi bunun Şam ve mukaddes arzda bulunmasıdır. Yüce Allah, bu ikisini de mübarek kılmıştır. Nitekim yüce Allah; **"çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya..."** (el-İsra, 17/1) diye buyurmuştur.

وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ﴿٢﴾

3. Ve şu emin beldeye ki...

Bununla Mekke'yi kastetmektedir. Yüce Allah'ın burayı "**emin**" diye adlandırması buranın güvenli olmasından dolayıdır. Nitekim bir başka yerde: "*Kendilerine güvenli, kutsal bir belde yaptığımızı...*" (el-Ankebut, 29/67) diye buyurmaktadır. O halde burada "emin"; amin (güvenlik içerisinde olan) demektir. Bu açıklamayı el-Ferrâ ve başkaları yapmıştır. Şair de şöyle demiştir:

أَلَمْ تَعْلَمِي يَا أَسْمُ وَنَجَّكَ أَنِّي خَلَفْتُ بِمِثْنَا لَا أَخُونُ أَمِينِي

"Ey Esmâ! Yazık sana bilmiyor musun ki ben,
Bana güvenen (emin) kimseye hainlik etmeyeceğime yemin ettiğimi?"

İşte yüce Allah, "**İncir**" ile Dimaşk'ı, "**zeytin**" ile Beytu'l-Makdis'i kastetmiştir diyenler bunu delil gösterirler. Yüce Allah İsa (a.s)'ın barınağı olduğu için Dimaşk dağına, peygamberlerin ikametgahı olduğu için Beytu'l-Makdis dağına, İbrahim'in eseri ve Muhammed'in yurdu olduğu için Mekke'ye yemin etmiştir. -Allah'ın salât ve selâmı hepsine olsun.-

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿١﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿٢﴾

4. Andolsun Biz, insanı gerçekten ahsen-i takvîmde yarattık.

5. Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Ahsen-i Takvîm'de Yaratılan İnsan:

"**Andolsun ki Biz, insanı... yarattık**" buyruğu yeminin cevabıdır. "**İnsan**" ile kastedilen kâfirdir. Bunun Velid b. el-Muğire olduğu söylendiği gibi,

Kelede b. Esîd olduğu da söylenmiştir. Buna göre buyruk, öldükten sonra di rilişi inkâr edenler hakkında inmiştir.

“**İnsan**” ile kastedilenin Adem ve onun soyundan gelenler olduğu da söy lenmiştir.

“**Ahsen-i takvîm’de**” buyruğu ile, onun mutedil ve dengeli yaratılışı ile gençliğinin olgunluğu kast edilmektedir. Genel olarak müfessirler böyle açıklamışlardır. O varlıkların en güzelidir. Çünkü herşey yüzüstü (yürüyecek şekilde) yaratılmış olduğu halde yüce Allah insanı dimdik yaratmıştır. Onun akıcı bir dili vardır, elleri vardır, kendileriyle yakaladığı parmakları vardır.

Ebû Bekr b. Tâhir dedi ki: O akıl ile süslü, ilâhi emri yerine getiren, ayır dedme gücü ile doğru yola iletilmiş olan ve boyu yukarı doğru uzayan, ye diği herşeyi eliyle uzanıp alan bir varlık olarak yaratılmıştır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah'ın insandan daha güzel bir yarattığı yok tur. Yüce Allah, onu canlı, bilgi sahibi, kudret sahibi, irade sahibi, konuşan, işiten, gören, işini çekip çeviren ve hikmetli bir şekilde davranan bir varlık olarak yaratmıştır. Bütün bunlar ise yüce Rabbin sıfatlarıdır. Bazı ilim adam ları da bunları ifade etmişlerdir. “Allah Adem'i kendi sureti üzere yaratmış tır”⁽¹⁾ buyruğu da bu hususu beyan etmektedir. Bundan maksat da az önce sözünü ettiğimiz sıfatlarına (kısmen) sahip olması demektir. Bir rivayette; “Rah man'ın sureti üzere”⁽²⁾ denilmektedir. Rahman'ın müşahhas bir sureti nasıl ola bilir ki? O halde geriye sadece bunların mana olarak anlamları kalmaktadır.

el-Mubarek b. Abdu'l-Cebbar el-Ezdi bize haber vererek dedi ki: Bize Ka dı Ebu'l-Kasım Ali b. Ebi Ali el-Kadi el-Muhassin babasından haber vererek dedi ki: İsa b. Musa el-Haşimi eşini pek çok severmiş. Bir gün ona: Eğer sen aydan daha güzel değilsen benden üç talak ile boş ol, dedi. Hanımı kalkıp, ondan perde arkasına çekildi ve sen beni boşamış oldun, dedi. Çok zorlu bir gece geçirdi. Sabah olunca Mansur'un sarayına gitti, ona durumu haber verdi. Bu işe katlanamayacağını açıkladı. Bunun üzerine (Mansur) fakihleri huzuruna çağırdı, onlardan fetva istedi. Bütün hazır bulunanlar: Hanımı boş oldu, dedi. Ebu Hanife mezhebine mensub bir kişi müstesna, o susuyor du. Mansur ona: Sen ne diye konuşmuyorsun? dedi. Adam ona şu cevabı ver di: Rahman ve rahim Allah'ın adı ile; **“Andolsun incire ve zeytine, Sina da ğına ve şu emin beldeye ki; andolsun Biz insanı gerçekten ahsen-i takvim de yarattık.”** Ey müminlerin emiri! O halde insan eşyanın en güzelidir, on dan daha güzel hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine Mansur, İsa b. Musa'ya: Du-

(1) *Buhârî*, V, 2299; *Müslim*, IV, 2017, 2183; *Müsned*, II, 244, 251, 315, 323, 434, 463, 519.

(2) Taberânî, *Kebir*, XII, 430; Heysemî, *Mecma'*, VIII, 106.

rum bu adamın dediği gibidir. Haydi hanımın yanına git, dedi. Ebu Cafer el-Mansur adamın hanımına da: Kocana itaat et, ona isyan etme, o seni boşanmış olmadı, diye haber gönderdi.

İşte bu insanın batınen, zahiren, görünüşünün güzelliği ve hilkatinin yapısı itibariyle Allah'ın yarattığı en güzel mahluk olduğunu göstermektedir: İçindekileriyle baş, birarada topladıklarıyla göğüs, ihtiva ettikleriyle karın, içinde sakladıklarıyla ferc, yakaladıklarıyla eller ve yüklenip taşıdıklarıyla ayaklar... Bundan dolayı filozoflar şöyle demişlerdir: Şüphesiz ki, insan küçük evrendir. Zira yaratılmışlarda bulunan her ne varsa onda toplanıp biraraya getirilmiştir.

2- Aşağıların Aşağısına İndirilen İnsan:

“Sonra onu aşağıların aşağısına” yani erzel-i ömre (ömrün en kötü, en fena çağına) **“döndürdük.”** Bu da gençlikten sonra ihtiyarlık, güçten sonra zayıflık halidir. Nihayet insan birinci halindeki çocuk gibi olur. Bu açıklamayı ed-Dahhak, el-Kelbi ve başkaları yapmıştır.

İbn Ebi Necih'in, Mücahid'den rivayetine göre; **“sonra onu aşağıların aşağısına”** cehennem ateşine **“döndürdük”** diye açıklamıştır ki, maksat kâfirdir. Ebu'l Aliye de böyle açıklamıştır.

Bir açıklama da şöyledir: Yüce Allah, insanı yapısının üzerinde kurulduğu o üstün niteliklerle nitelendirince, insan azdı ve üstünlük tasladı. Öyle ki; **“ben sizin yüce Rabbinizim”** (en-Nâziât, 79/24) diyecek noktaya kadar geldi. Allah kulunun bu durumunu bildiğinden, ilâhî hükmünü kendisi verdiğinden, onu aşağıların aşağısına döndürdü. Bu da içini pislik ve necasetle doldurmak, kimi zaman istiyerek, kimi zaman da mecbur kalarak görülmedik bir şekilde bu pisliği dışına çıkartmak sureti ile bunu yaptı. Ta ki o, durumunun bu olduğunu görüp, gerçek değerinin ne olduğunu bilip haddini aşmasın.

Abdullah (b. Mesud) (“aşağıların aşağısına” anlamındaki buyruğu): **“(أَسْفَلَ السَّائِلِينَ) : Aşağılıkların aşağısına”** diye okumuş ve: **“(أَسْفَلَ سَائِلِينَ) : Aşağıların aşağısı”** çoğuldur, demiştir. Çünkü “insan” lafzı da çoğul anlamındadır. Eğer: **“(أَسْفَلَ سَائِلٍ) : Aşağının aşağısına”** demiş olsaydı yine caiz olurdu. Çünkü “insan” lafzı tekildir. **“(هَذَا أَفْضَلُ قَائِمٍ) : Bu ayakta duran en faziletli kişidir”** denilir fakat -bu anlamda- **“(أَفْضَلُ قَائِمِينَ) : Bu ayakta duran en faziletli kişilerdir”** denilemez. Çünkü tekil için zamir kullanılır: Eğer tekil için zamir kullanılmamış ise o zaman ona ait olarak kullanılan isim tekil de gelebilir, çoğul da gelebilir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: **“Doğruyu getiren ve onu doğrulayan(lar) ise onlar sakınan-**

ların ta kendileridir.” (ez-Zümer, 39/33); “*Muhakkak Biz insana tarafımızdan bir rahmet tattırdığımızda bundan dolayı o sevinir. Şâyet... onlara bir kötülük isabet etse...*” (eş-Şura, 42/48)

“**Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük**” buyruğunun, onu sapıklığa geri döndürdük, anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Gerçekten insan ziyandadır. İman edip, salih ameller işleyen...ler müstesna.*” (el-Asr, 103/2-3) Bu gibi kimseler müstesnâ. Onlar o hâle geri döndürülemezler demek olur. “**Aşağıların aşağısı**” cehennem ateşidir, diyenlerin görüşlerine göre ise (bir sonraki âyetteki) istisnâ muttasıldır. Bundan maksat ihtiyarlıktır, diyenlerin görüşlerine göre ise munkatı'dır.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٦﴾

6. İman edip, salih ameller işleyenler müstesnâ. Çünkü onlar için sonu gelmez bir mükâfat vardır.

“**İman edip, salih ameller işleyenler müstesnâ.**” Bunların yaptıkları iyilikleri yazılır, kötülükleri silinir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. O şöyle demiştir: Bunlar (kötülükleri silinenler) ise oldukça yaşlı kimselerdir. Bunlar yaşlılıklarında yaptıklarından ötürü sorumlu tutulmazlar.

ed-Dahhak, ondan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Kul eğer gençliğinde çokça namaz kılan, çok oruç tutup sadaka veren bir kimse ise daha sonraları (yaşlanınca) gençliğinde işlediği amelleri işleyemeyecek kadar zayıf düşerse, yüce Allah gençken işlediği amelleri, mükâfatını (işlemiş gibi) yazar. Bir hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kul yolculuğa çıkar yahut hastalanırsa Allah, ona sağlıklı ve ikamet halinde iken yaptığı amellerin benzerini yazar.”⁽¹⁾

“**İman edip, salih ameller işleyenler müstesnâ**” buyruğunun böyleleri bunamazlar ve kocamazlar, alim olup ilmiyle amel eden kimsenin akli başından gitmez, diye de açıklanmıştır. Asım el-Ahvel'den, onun İkrime'den rivayetine göre İkrime şöyle demiştir: Kur'ân okuyan bir kimse erzel-i ömre (ihtiyarlığa, bunaklığa) döndürülmez. İbn Ömer'den: onun Peygamber (sav)'dan rivayetine göre Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ömrü uzayıp da

(1) Buhârî, III, 1092; Müsned, IV, 410, 418.

ameli güzel olan kimseye ne mutlu!"⁽¹⁾

Rivayet olunduğuna göre; mümin kul vefat ettiğinde Allah onun üzerinde görevli olan iki meleğe kıyamet gününe kadar kabri başında ibadet etmelerini emreder ve bu ibadetleri onun için yazılır.

"Çünkü onlar için sonu gelmez bir mükâfat vardır." ed-Dahhak dedi ki: Amelsiz mükâfatları vardır. Bunun sonu kesilmeyen (mükafat) demek olduğu da söylenmiştir.

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ﴿٧﴾

7. O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?

Denildiğine göre burada hitab, azarlamak ve delili kabul etmek zorunda bırakmak için kâfirleredir. Yani ey insan! Sen Allah'ın seni ahsen-i takvimde yaratmış olduğunu, seni erzel-i ömre geri döndüreceğini, seni bir halden bir diğer hale geçireceğini bildiğine göre, ölümden sonra dirilişi, amellerin karşılığının görüleceğini -üstelik Muhammed (sav) da bunu sana haber vermişken- seni yalanlamaya iten nedir?

Hitabın Peygamber (sav)'a olduğu da söylenmiştir. Yani sana gelen Allah'ın buyrukları ile birlikte şuna da kesin olarak inan ki; O, hüküm verenlerin arasında hükmü en iyi ve en sağlam olandır. Bu anlamdaki açıklama Katade'den rivayet edilmiştir. Yine Katade ve el-Ferrâ şöyle demişlerdir: Yani bu açıklamadan sonra; ey Peygamber seni kim yalanlayabilir?

Bu açıklamayı Taberi de tercih etmiştir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Buna kim güç yetirebilir ki? Yani insanı yaratmaya muktedir olduğumuza, amellerin karşılığının mükâfat ve cezanın tarafımızdan verileceğine dair kudretimiz açıkça ortaya çıktıktan sonra, mükâfat ve ceza hususunda seni kim yalanlayabilir? Şair de şöyle demiştir:

دُنَا تَمَّا كَمَا كَانَتْ أَوَائِلُنَا دَانَتْ أَوَائِلَهُمْ فِي سَالِفِ الزَّمَنِ

(1) Hâkim, *Müstedrek*, I, 489; *Tirmizi*, IV, 565, 566; *Müsned*, IV, 188, 190, V, 40, 43, 47, 48, 49, 50.

“Temimlilere (yaptıklarının) karşılığını verdik biz
Tıpkı bizim atalarımızın -geçmiş dönemde- onların önceki atalarını
(yaptıklarının) karşılığını verdikleri gibi.”

أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ ﴿٨﴾

8. Allah hâkimlerin hâkimi değil mi?

Yani bütün yarattıklarında sanatı en sağlam olan hâkim değil mi? **“Hakimlerin hakimi”**nin hak ile hükmeden, yaratıklar arasında adalet yapan anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu buyruk, kâfirler arasından ezeli yaratıcının varlığını kabul eden kimseler hakkında bir takdir vardır. İstifham hemzesi (mi anlamını veren soru edatı) eğer olumsuz ifadenin başına gelir ve söylenen sözde bilgi sahibi yapma anlamı da varsa, ifade olumlu anlam kazandırır. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

السُّمُّ خَيْرٌ مِنْ رَجَبِ الْمَطَايَا

“Sizler bineklere binenlerin en hayırlıları değil misiniz?”

“O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir? Allah hakimlerin hakimi değil mi?” buyruğunun (cihâdı emreden) kılıç âyeti ile nesh olduğu da söylenmiştir. Her ikisi arasında bir aykırılık olmadığından ötürü, sabit (muhkem) olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas ve Ali b. Ebi Talib (r.anhuma) yüce Allah'ın: **“Allah hâkimlerin hâkimi değil mi?”** (mealindeki) buyruğunu okuduklarında: “(بلى، وأنا على ذلك من الشاهدين): Evet ve ben buna şahitlik edenlerdenim” derlerdi. O bakımdan böyle demek uygun görülen bir şeydir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Tirmizi bunu Ebu Hureyre'den de rivayet etmiştir. Buna göre şöyle demiştir: Her kim: **“Andolsun incire ve zeytine”** (1. âyet) buyruğunu okuyup da; **“Allah hâkimlerin hâkimi değil mi?”** buyruğunu da okursa: “Evet ve ben buna tanıklık edenlerdenim” desin.⁽¹⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Tin Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) Tirmizi, V, 443; Ebu Davud, I, 214.

Alak

Sûresi

1-19. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Ebu Musa ve Âişe (r.an-humâ)'nın görüşüne göre Kur'ân'ın ilk inen sûresidir. Ondokuz âyet-i kerimedir.

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِیْ خَلَقَ ﴿۱﴾

1. Yaratan Rabbinin adıyla oku!

Bu sûre, müfessirlerin çoğunun görüşüne göre Kur'ân-ı Kerim'in inen ilk sûresidir. Cebrail bunu Peygamber (sav)'a Hira dağında ayakta iken indirmiştir. Ona bu sûrenin ilk beş âyetini öğretmiştir. İlk inen buyruğun: *“Ey örtünüp, bürünen...”* (el-Müddessir, 74/1) olduğu da söylenmiştir. Bu görüş Cabir b. Abdullah'a aittir. Daha önceden (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İlk inen sûrenin Fatiha olduğu da söylenmiştir. Bu da Ebu Meysere el-Hemdanî'nin görüşüdür. Ali b. Ebi Talib (r.a) ise şöyle demiştir: Kur'ân'dan ilk nazil olan: *“De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım...”* (el-En'am, 6/151) buyruklarıdır. Ancak sahih olan birincisidir. Âişe dedi ki: Rasûlullah (sav)'a (vahiy) ilk olarak sadık rüya gelmeye başladı. (Sonra) melek ona gelip: **“Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku Rabbin en kerim olandır”** dedi. Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, I, 4, IV, 1894, 1895, VI, 2561; *Müslim*, I, 139; *Müsned*, VI, 232.

Buhârî ve Müslim'de Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav)'a ilk olarak gelen vahiy, uykuda gelen sadık rüyalardı. O, bir rüya gördü mü, mutlaka sabahın aydınlığı gibi gerçekleşirdi. Daha sonra yalnız başına kalması ona sevdireldi. O bakımdan Hira dağında yalnız başına inziva-ya çekiliyordu. Ailesinin yanına dönmeksizin bir kaç gece orada tek başına ibadet ederdi. (Önceden) bu maksatla da azıklarını hazırlardı. Sonra yine Hatice'nin yanına geri döner ve yine benzer süre (ve maksat) için azık hazırlardı. Ta ki o Hira mağarasında iken, ansızın hak ile karşılaşınca kadar. Melek ona gelip: "Oku!" dedi. "Ben okuma bilmem" dedi. Melek beni aldı ve adeta takatim kesilinceye kadar sıkı sıkıya bağrına bastı, sonra bıraktı ve "oku" dedi. Ben "okuma bilmem" dedim. Nihayet üçüncü defa takatim kesilinceye kadar beni yine sıkı sıkıya bağrına bastı, sonra serbest bıraktı ve: **"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Rabbin en kerim olanıdır. O, kalemle öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti."** dedi. (Daha sonra Hz. Âişe) hadisin tamamını nakletti.⁽¹⁾

Ebu Reccâ el-Utaridi dedi ki: Ebu Musa el-Eşari, bu Basra mescidinde bizleri dolaşır, bizleri halkalar halinde oturtur, bize Kur'an okuturdu. İki beyaz elbise arasında hala onu görür gibiyim. Ben şu: **"Yaratan Rabbinin adıyla oku"** sûresini ondan öğrendim. Allah'ın Muhammed (sav)'a indirdiği ilk sûre budur.

Âişe (r.anha)'nın rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (sav)'a indirilen ilk sûre budur. Bundan sonra; *"Nun (Kaleme ... andolsun ki)"* (68/1) Sûresi; daha sonra; *"Ey örtünüp, bürünen"* (el-Müddessir, 74/1) buyruğu; daha sonra da: *"Andolsun kuşluk vaktine"* (ed-Duha, 93/1) Sûresi nazil oldu. Bunu el-Maverdî zikretmiştir.

ez-Zühri'den rivayete göre de ilk nazil olan **"Yaratan Rabbinin adıyla oku... İnsana bilmediğini öğretti"** buyruklarıdır. Rasûlullah (sav) bundan dolayı kederlendi. Dağların tepelerine çıkmaya başladı. Cebrail ona gelerek: "Sen Allah'ın peygamberisin" dedi. Hatice'nin yanına dönerek: "Beni sıkı sıkıya örttünüz ve üzerime soğuk su dökünüz" dedi. Bunun üzerine *"ey örtünüp, bürünen"* (el-Müddessir, 74/1) buyrukları nazil oldu.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku!" buyruğunun anlamı da şudur: Sen Rabbinin adı ile başlamak suretiyle Kur'ân'dan sana indirilenleri oku! Bu da her sûrenin başında besmeleyi zikretmek ile olur. Buna göre (باسم ربك): **Rabbinin adıyla** buyruğundaki "be"nin i'rabtaki mahalli, hal olarak nasbdır. Buradaki "be"nin: (على): Üzerine, adına anlamında olduğu da söylenmiştir ki;

(1) Bir önceki nota bakınız.

Rabbinin adına oku demektir. Nitekim: "(فعل كذا باسم الله، وعلى اسم الله): Şu işi Allah adına yaptı, Allah'ın adı üzerine yaptı" denilir. Buna göre "okunan şey" hazfedilmiştir. Yani Kur'ân oku ve onu okumaya Allah'ın adı ile başla!

Kimileri de şöyle demiştir: Rabbinin adı Kur'ân'ın kendisidir. O da: "(أقرأ باسم ربك): **Rabbinin adıyla oku**" diye buyurmaktadır ki; bu da "(اسم ربك): Rabbinin adını... (oku)" demektir ve "be" fazladan gelmiştir. Bu da (bu yönüyle) yüce Allah'ın: "(تَبَّتْ بِالذُّمِّنَ): **Yağ veren**" (el-Mu'minûn, 23/20) buyruğuna benzer Şairin şu mısraında da bu kabildendir.

سُودَ الْمُحَاجِرِ لَا يَقْرَأَنَّ بِالسُّورِ

"Gözlerinin çevresi siyahtır onların, sûreler okumazlar."

Şair burada "be"siz olarak; (لا يقرآن السور) demek istemiştir.

"**Rabbinin adıyla oku**" buyruğunun O'nun adını zikret, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah, kendisine "Allah'ın adı ile" okumaya başlamasını emretmiş bulunmaktadır.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾

2. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı.

"O, insanı" yani Adem oğlunu "**bir kan pıhtısından**" yani kandan "**yarattı**."

(عَلَقَ), (عَلَقَة)'in çoğuludur. Bu ise donmuş kan demektir. Kan akacak olursa ona; (المفوح) denilir. Yüce Allah "(عَلَقَ): **Kan pıhtısı**" diye buyurarak ondan çoğul lafzıyla müzekker olarak söz etmiştir. Çünkü yüce Allah "**in-san**" lafzı ile çoğulu kastetmiştir. Hepsi nutfeden sonra alak'den yaratılmışlardır.

"Alaka" yaş kandan bir parçadır. Ona bu ismin veriliş sebebi, yaşlığı dolayısıyla üzerinden geçtiği şeye yapışmasından ötürüdür. Kuruduğu takdirde ona "alaka" denilmez. Şair şöyle demiştir:

تركناه يَجِرْ عَلَى يَدَيْهِ بِمَجْعٍ عَلَيْهِمَا عُلِقَ الرَّتَيْنِ

“Onu elleri üzerine kapaklanır bıraktık

O elleri üzerinde şahdamarının (yaş) kanı boşalıyordu.”

Özellikle “insanı” sözkonusu etmesi onun şerefini yüceltmek içindir. Bir başka görüşe göre, onu değersiz bir kan pıhtısından yaratıp, nihayette mükemmel, akıllı ve ayırtedme gücüne sahip bir insan oluncaya kadar getirmek suretiyle, onun üzerindeki nimetinin ne kadar büyük çapta olduğunu anlatmak istemiştir.

إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿٢﴾

3. Oku! Rabbin en kerim olandır.

Yüce Allah'ın: “**Oku**” buyruğu tekiddir. Burada ifade tamam olmaktadır. Daha sonra yeni bir cümle ile: “**Rabbin en kerim olandır.**” diye buyurmaktadır.

el-Kelbi dedi ki: Kulların cahilliklerine karşı hilmi ile muamele edip onları cezalandırmakta acele etmeyendir.

Ancak birinci anlam (keremi sonsuz olması) manaya daha uygundur. Çünkü daha önce birtakım nimetlerini sözkonusu etmekle keremine bunları delil göstermiş olmaktadır.

“**Oku**” ve “**Rabbin**” buyruğu; oku ey Muhammed, Rabbin sen okuma yazma bilmeyen birisi dahi olsan, sana yardım edecek ve sana kavratacaktır, diye de açıklanmıştır. “**En kerim olan**” kullarının bilgisizliklerini affedip bağışlayandır, demektir.

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٣﴾

4. O, kalemle öğretendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kalem ve Yazının Önemi:

“O kalemle” yazmayı “öğretendir.” Yani insana kalemle yazı yazmayı öğretmiştir. Said’in rivayetine göre, Katade şöyle demiştir: Kalem yüce Allah’tan gelmiş pek büyük bir nimettir. Eğer o olmasaydı ne bir din dindik ayakta dururdu, ne de hayat düzene girerdi. Yüce Allah, kullarına bilmediklerini öğretmiş olmayı, onları cahilliğin karanlığından ilmin aydınlığına çıkarmayı lütuf ve kereminin kemaline delil göstermiş, kendisinden başka hiç kim senin bilemeyeceği kadar pek büyük faydalar ihtiva eden yazma ilminin üstünlüğüne dikkat çekmiş olmaktadır. İlimlerin kaydedilmesi, hikmetlerin yazılması, öncekilerin haber ve görüşlerinin tesbiti, Allah’ın indirilmiş kitaplarının yazılması, hep yazı ile gerçekleşmiştir. Eğer yazı olmasaydı din ve dünya işleri doğru bir şekilde ayakta duramazdı. “**Kalem**”e bu ismin verilış sebebi kesilmesi dolayısı iledir. “(تقليم الظفر): Tırnak kesmek” tabiri de aynı kökten gelmektedir. Muhdes şairlerden birisi kalemi nitelendirirken şöyle demektedir:

فكانه والجبر يخبب رأسه شيخ لوصول خريدو يتصنع
لَمْ لَا ألاحظه بعين جلاله وبه إلى الله الصحائف ترفع

“Mürekkebin kafasını boyarken onun, sanki o
Delinmemiş inciye kavuşmak için süslenen yaşlı gibidir.
Hem niçin ben ona bir tazim gözüyle bakmıyayım ki;
Onun ile (amellerin yazıldığı) sahifeler yüce Allah’a yükseltilmektedir.”

Abdullah b. Ömer’den gelen rivâyete göre o şöyle demiştir: Ey Allah’ın Rasulü! Senden işittiğim hadisleri (sözleri) yazayım mı? Peygamber: “Evet, yaz. Çünkü şüphesiz Allah kalemle (yazı yazmayı) öğretmiştir” dedi.⁽¹⁾

Mücahid, Ebu Ömer’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yüce Allah, dört şeyi kendi eliyle yaratmıştır. Sonra diğer canlılara: “ol” demiştir, onlar da olmuştur. (Bu dört şey): Kalem, Arş, Adn cenneti ve Adem (a.s)’dır.

(1) Bu manada farklı lafızlarla: Hâkim, *Müstedrek*, I, 187, III, 606; *Müsned*, II, 207; bu manada başka hadisler için bk.: *Tirmizi*, V, 39; Taberânî, *Evsat*, III, 169; Mübarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, VII, 357.

Yüce Allah'ın kime kalem ile yazı yazmayı öğrettiği hususunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre bu, Adem (a.s)'dır. Çünkü ilk yazı yazan odur. Bu görüş Ka'b el-Ahbar'ın görüşüdür.

İkincisine göre o İdris'tir. Çünkü ilk yazı yazan odur. Bu da Dahhak'ın görüşüdür.

Üçüncüsü ise bu buyruk, kalemle yazı yazan herkesi kapsar. Çünkü onu kim öğrenmişse yüce Allah'ın öğretmesi sayesinde öğrenmiştir. Böylelikle yüce Allah'ın kendisini yaratması ve ona yazı yazmayı öğretmek nimetini -üzerindeki nimetini tamamlamak suretiyle- birarada toplamış olmaktadır.

2- Rabbânî Kalemler:

Peygamber (sav)'dan sahih olarak gelen rivayete göre, Ebu Hureyre şöyle demiştir: Yüce Allah, mahlukatı yarattıktan sonra -kendi nezdinde Arşın üstünde bulunan- kitabında: "Şüphesiz Benim rahmetim gazabımı geçer" diye yazmıştır.⁽¹⁾

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu sabittir: "Allah'ın ilk yarattığı şey, kalemidir. Ona: Yaz dedi, o da kıyamet gününe kadar olacak herşeyi yazdı. O (kitab) onun nezdinde zikirde Arşı'nın üstündedir."⁽²⁾

Sahih-i Müslim'de İbn Mesud'un rivayet ettiği hadiste geçtiğine göre o Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiş: "Nutfenin üzerinden kırkiki gün geçtiği vakit Allah ona bir melek gönderir. Bu melek o nutfeye suret verir. Onun kulağını, gözünü, derisini, etini, kemiğini yaratır. Sonra: Rabbim erkek mi, dişi mi (olacak)? diye sorar. Rabbin, dilediği hükmü verir, melek de yazar. Sonra şöyle der: Rabbim eceli, Rabbin dilediğini söyler. Melek de onu yazar. Sonra: Rabbim rızkı diye sorar. Rabbin dilediği hükmü verir. Melek de onu yazar. Sonra melek elinde sahife ile çıkar. Emrolunduğu şeye ne bir şey arttırır, ne bir şey eksiltir. Yüce Allah da: "**Halbuki şüphe yok ki üzerinizde bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır**" (el-İnfitar, 82/10-11) diye buyurmaktadır."⁽³⁾

İlim adamlarımız der ki: Kalemler aslında üç tanedir. Birinci kalem yüce Allah'ın kendi eliyle yaratıp, yazmasını emrettiği kalemidir. İkincisi meleklerle-

(1) *Buhârî*, VI, 2649; *Müslim*, IV, 2107, 2108; *Tirmizi*, V, 549; *İbn Mace*, II, 1435; *Müsned*, II, 433.

(2) Son cümle dışında: *Hakim*, *Müstedrek*, II, 540; *Ebu Davud*, IV, 225; *Tayalisi*, *Müsned*, I, 79.

(3) *Müslim*, IV, 2037.

rin kalemleridir. Allah, bu kalemleri onların ellerine vermiştir. Onlar da bu kalemlerle takdirleri, olacak şeyleri ve amelleri yazarlar. Üçüncü kalem insanların kalemleridir. Allah bu kalemleri insanların eline vermiştir, onlar da bu kalemlerle kendi sözlerini yazarlar ve onlarla maksatlarına erişirler.

Yazı yazmada çok büyük üstünlükler, faziletler vardır. Yazı yazmak da beyanın kapsamı içerisindedir. Beyân (meramını açıklamak) ise Adem oğlunun özelliklerindendir.

3- Arapların ve Peygamber Efendimizin Ümmiliği:

İlim adamlarımız dedi ki: Araplar, insanlar arasında yazı yazmayı en az bilenler idi. Araplar arasında bu işi en az bilen de Muhammed Mustafa (sav) idi. O yazı yazmayı öğrenmekten alıkonmuştur. Böylesi onun mucizesini daha bir isbatlasın, delilini daha bir güçlendirsın diye. Bu husus daha önceden el-Ankebut Sûresi'nde (29/48. âyetin tefsirinde) gereği kadarıyla açıklanmış bulunmaktadır.

Hammad b. Seleme, ez-Zübeyr b. Abdi's-Selam'dan, o Eyyub b. Abdullah el-Fihri'den, o Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Hanımlarınızı yüksek köşklere yerleştirmeyiniz, onlara yazma öğretmeyiniz."⁽¹⁾

İlim adamlarımız dedi ki: Peygamber (sav)'ın bu işten sakındırmasının sebebi, hanımların yüksekçe köşklere yerleştirilmelerinin erkeklere bakmalarına sebep teşkil etmesidir. Çünkü bu hususta onlar gereği gibi korunmamış ve tesettür altına alınmamış olurlar. Diğer taraftan onlar erkeklere bakmaktan kendilerini alıkoyamayabilirler. O vakit fitne ve bela başgösterir. Peygamber onları, yüksek köşklerin ve odaların fitneye götüren bir yol olmaması noktasında sakındırmış olmaktadır. Bu da Rasûlullah (sav)'ın şu buyruğu gibidir: "Kadınlar için erkeklerin kendilerini görmemesi, onların da erkekleri görmemesinden daha hayırlı hiçbir şey yoktur."⁽²⁾

Çünkü kadın erkekten yaratılmıştır. Onun bütün şevki erkeğe yöneliktir. Erkekte de arzu yaratılmıştır ve kadın onun için bir sükun kılınmıştır. Dola-

(1) Daha önce Âl-i İmran, 3/14. ayet, 2. başlıkta bu manada geçen bir hadis ile ilgili düştüğümüz notta kaynağını tespit edemediğimizi belirtmiştik. Burada bu hadisi: Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usul*, III, 82'de tespit edebildik. Ancak sadece burada bulunması, hadisnin eni iyi ihtimalle zayıf merbesinden yukarı çıkamadığını göstermektedir. Ayrıca merhum Kurtubî'nin zikrettiği şekliyle senedin tetkikinin gerektiği kanaatindeyiz.

(2) Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usul*, III, 82. (5. ayetin başına kadar devam eden açıklamalar da aynı yerden iktibas edilmiştir. *Nevâdir*, III, 82-83).

yısıyla onlardan birisi için, diğeri hakkında güven duyulamaz. Kadına yazı yazmayı öğretmek de fitneye sebep teşkil edebilir. Çünkü ona yazı yazmak öğretildiği vakit, bu sefer sevdiği kimselere yazar. Yazmak da gözlerden bir gözdür. Onun vasıtası ile hazırda olan bir kimse gaib olanı görebilir. Hat, kişinin elinin bir izidir, eseridir. Yazı yazmak, ayrıca dilin hareket edemediği yerlerde vicdanın içindekileri ifade eder. O bakımdan yazı dilden daha belliğdir. Rasûlullah (sav) kadınları daha iyi korumak ve kalplerinin tertemiz kalmasını sağlamak maksadıyla, onlar aleyhine olacak fitneye götüren sebeplerin, yolların ortadan kalkmasını istemiştir. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٣٠﴾

5. İnsana bilmediğini öğretti.

Denildiğine göre burada, “**insan**” Adem (a.s)’dır. Nitekim yüce Allah’ın: “*Adem’e bütün isimleri öğretti*” (el-Bakara, 2/31) buyruğunda Kur’ân-ı Kerim’de de böylece belirtilmiştir. Şanı yüce Allah’ın Adem’e bütün dillerde ismini öğretmediği hiçbir şey kalmamıştır. Adem de bunları kendisine öğretildiği şekliyle meleklerle zikretmiştir. Böylelikle onun üstünlüğü ortaya çıkmış, değeri belli olmuş, peygamberliği sabit olmuş oldu. Allah’ın da, onun da meleklerle karşı delili ortaya konulmuş oldu. Melekler de bu halinin ne kadar şerefli olduğunu görünce, bu üstün gücü görüp, bu büyük durumu işitince, ilâhî emrin gereğini yerine getirdi. Daha sonra Adem’in soyundan gelenlerin sonrakileri, öncekilerinden bunları miras aldı ve yazıyı bir kavim, bir diğerrinden aktarıp durdu. Yüce Allah’a hamdolsün ki, bu hususa dair açıklamalar yeteri kadarıyla el-Bakara Sûresi’nde (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Burada “**insan**”dan kastın, Allah’ın Rasûlü Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir. Bunun delili de yüce Allah’ın: “*Ve sana bilmediklerini öğretmiştir.*” (en-Nisa, 4/113) buyruğudur. Buna göre “*sana öğretmiştir*” buyruğundan kast, (Peygamber Efendimiz’in hayatına nispetle) gelecek zamandır. Çünkü bu âyet, ilk nâzil olan buyruklardandır.

Yüce Allah’ın: “*Allah, sizi analarınızın karınlarından kendiniz hiçbir şey bilmediğiniz bir halde çıkardı*” (en-Nahl, 16/78) buyruğu dolayısıyla umumi olduğu da söylenmiştir.

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ ﴿٦﴾ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى ﴿٧﴾

6. Sakın! Çünkü insan gerçekten azar;

7. Kendisini müstağni gördü diye.

“**Sakın! Çünkü insan gerçekten azar...**” buyruğundan itibaren sûrenin sonuna kadar olan buyrukların, Ebu Cehil hakkında indiği söylendiği gibi, sûrenin tamamının Ebu Cehil hakkında indiği de söylenmiştir. O, Peygamber (sav)’ın namaz kılmaktan vazgeçmesini istemişti. Yüce Allah da peygambere mescidde namaz kılmasını ve yüce Rabbin adı ile okumasını emretti. Buna göre bu sûre ilk nazil olan buyruklardan olamaz. Bununla birlikte sûrenin ilk beş âyetinin ilk nazil olmuş buyruklar olması, sonra da geri kalan bölümlerinin Ebu Cehil hakkında inmesi, Peygamber (sav)’ın bu buyrukları sûrenin başından sonra yerleştirmesini emretmiş olması da mümkündür. Çünkü sûrelerin (âyetlerinin) biraraya getirilmesi yüce Allah’ın emriyle olmuştur. Nitekim yüce Allah’ın son inen buyruğu olan: “**Bir de Allah’a döndürüleceğiniz bir günden korkunuz.**” (el-Bakara, 2/281) buyruğuna dikkat edelim. Bu buyruk, son inen âyet olmakla birlikte kendisinden uzun bir süre önce inmiş olan buyruklar arasında yer almaktadır.

“(٥٧) : **Sakın**” buyruğu burada “gerçek şu ki” anlamındadır. Çünkü bundan önce (reddedilmesi gereken) herhangi bir husus, bulunmamaktadır. Burada “insan”dan kasıt, Ebu Cehil’dir. Tuğyan (azmak)dan kasıt ise isyan hususunda haddi aşmaktır.

“**Kendisini müstağni gördü diye.**” Yani kendisinin müstağni yani mal ve servet sahibi olduğunu gördü diye.

Ebu Salih’in kendisinden yaptığı rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: Bu âyet nazil olup, müşrikler de bunu işitince Ebu Cehil Peygamber’e gelip şöyle dedi: Ey Muhammed! Sen kendisini müstağni gören (zengin olan) kimsenin azgınlık ettiğini iddia ediyorsun. Haydi Mekke’nin dağlarını bizim için altın yap! Belki oradan bir şeyler alırız. O zaman haddi aşarız ve kendi dinimizi bırakıp, senin dinine uyarız. Cebrail (a.s) ona gelip şöyle dedi: “Ey Muhammed! Bu hususta sen onları istediklerini seçmekte serbest bırak. Dilerlerse onlara istediklerini yaparız. Fakat eğer müslüman olmazlarsa sofrası sahiplerine yaptıklarımız gibi onlara da yaparız.” Rasûlullah (sav) kavminin getirilen teklifleri kabul etmeyeceğini bildiğinden onların varlıklarının devam etmesi için onlara ilişmedi.

"Kendisini müstağni görmesi"nin, sahib olduğu aşireti, yardımcıları ve destekleyicilerle olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: "(أَنْ رَأَى): Kendisini gördü diye" buyruğunun başından "lam" hazfedilmiştir. Nitekim: "(إِنْكُمْ لَتَطْمَنُونَ إِنْ رَأَيْتُمْ غَنَاكُمْ)": Sizler zengin olduğunuzu gördüğünüz takdirde şüphesiz ki azarsınız" denilir.

el Ferrâ dedi ki: "Kendi kendisini öldürdü" denildiği gibi "kendisini gördü" diye buyurulmamasının (ve "kendi" anlamını verdiğimiz "nefs" yerine zamir kullanılmasının) sebebi şudur: "Gördü" fiili bir isim ve bir haber gerektiren fiillerdendir. Tıpkı "zannetmek ve sanmak" anlamındaki fiiller gibi. O bakımdan bu fiil yalnızca bir tek meful almaz. Araplar "nefs" tabirini bu kabilen kullanır ve şöyle derler: "Kendimi gördüm, kendimi zannettim. Seni çıkıyor göreceği vakit ve seni çıkıyor zannedeceği vakit" gibi.

Mücahid, Humeyd ve Kunbul, İbn Kesir'den: "(أَنْ رَأَى اسْتَفْنَى): Kendisini müstağni gördü diye" diye "hemze"yi kasr ile okumuşlardır. Diğerleri ise; "(رَأَى): Kendisini gördü" lafzını med ile okumuşlardır. Tercihi edilen de budur.

إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى ﴿٨﴾

8. Şüphe yok ki dönüş ancak Rabbinedir.

Bu niteliklere sahip olanın dönüşü, Rabbine olacaktır. Biz de ona amelinin karşılığını vereceğiz.

"(الرَّجْعَى وَالْمَرْجِعَ وَالرَّجُوعَ)": Dönüş (anlamındaki bu lafızlar)" mastardırlar. Nitekim: "(رَجَعَ إِلَيْهِ رَجُوعاً وَمَرْجِعاً)": Ona döndü, dönüş" denilir. "(رُجْعَى)": Dönüş" lafzı "fu'lâ" veznindedir.

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ﴿١٠﴾

9, 10. Bir kulu, namaz kılarken engelleyeni gördün mü?

“Bir kulu” buyruğunda sözü geçen kul, Muhammed (sav)’dır.

“Namaz kılarken engelleyeni” -bu da Ebu Cehil’dir- “gördün mü?”

Çünkü Ebu Cehil şöyle demişti: Eğer Muhammed’i namaz kılarken görecek olursam ayağımla boynunu ezeceğim.⁽¹⁾ Bu açıklamayı Ebu Hureyre nakletmiştir. Bunun üzerine yüce Allah, onun halinin hayret edilecek bir durum olduğunu belirtmek üzere, bu âyet-i kerimeleri indirmiştir.

İfadede hazfedilmiş sözler olduğu ve mananın: Acaba namazdan alıkoyan bu kimse, cezaya çarptırılmaktan yana emin mi oldu? şeklinde olduğu da söylenmiştir.

أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَىٰ ﴿١٢﴾

11. Gördün mü ya o doğru yol üzerinde ise;

12. Yahut takvayı emretti ise?

Yani; ey Ebu Cehil, eğer Muhammed, bu nitelikte birisi ise onu takvalı olmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyan kimse helak olmaz mı?

أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٣﴾ أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ ﴿١٤﴾

13. Gördün mü, yalanlayıp, yüz çevirdi ise?

14. Allah’ın muhakkak gördüğünü hiç bilmez mi?

Yani Ebu Cehil, yüce Allah’ın Kitabını yalanladı, imandan yüz çevirdi.

el-Ferrâ dedi ki: Anlam şudur: “Bir kulu namaz kılarken engelleyeni gördün mü?” Üstelik o hidayet üzere olup, takvayı emreden birisi iken. Bu işten alıkoyan ise (hakkı) yalanlayıp, zikirden yüz çeviren bir kimse ise. Yani bu halde olan kimsenin durumundan daha çok hayret edilecek ne vardır? Sonra da şöyle buyurmaktadır: Vay ona! Ebu Cehil Allah’ın (herşeyi) gördüğünü bilmez mi? Yani onu görüp, işlediklerini bilmez mi? Bu (soru) hem tak-

(1) Buhârî, IV, 1896; Tirmizî, V, 443; Müsned, I, 368.

rir (gerçeği söyletmek), hem de azar anlamını ihtiva etmektedir.

Buradaki “**gördün mü**” anlamındaki soruların herbirisinin birincisinden bedel olduğu da söylenmiştir. “**Allah’ın muhakkak gördüğünü hiç bilmez mi?**” buyruğu da haber durumundadır.

كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ﴿١٠﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١١﴾

15. Sakınsın! Eğer vazgeçmezse -andolsun ki- şiddetle yakalayıp çekeriz alnından.

16. O yalancı ve günahkâr alnından.

Ey Muhammed! Ebu Cehil sana eziyet vermekten “**sakınsın... şiddetle yakalayıp, çekeriz alnından.**” Yani onu alçaltacağız. Kıyamet gününde onun alnından yakalayacağız ve alnı ayakları ile birlikte katlanıp, dürülecek ve bu haliyle cehenneme atılacaktır diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: “...*alınlarından ve ayaklarından yakalanacak*” (er-Rahman, 55/41)

Âyet-i kerime her ne kadar Ebu Cehil hakkında ise de, bütün insanlar için bir öğüt, itaat etmeyen yahut başkalarının itaat etmesini engelleyen herkes için bir tehdittir.

Dilciler derler ki: Bir şeyi yakalayıp, şiddetle çekmeyi ifade etmek üzere: “(سَفَعْتُ بِالشَّيْءِ): O şeyi şiddetle yakalayıp, çektim” (denilir), derler. “(سَفَعْتُ بِنَاصِيَةِ فَرَسِهِ): Atının alnını (perçemini) şiddetle yakalayıp, çekti” denilir. Şair de şöyle demiştir:

قَوْمٌ إِذَا كَثُرَ الصِّبَاحُ رَابَتْهُمْ مِنْ بَيْنِ مَلْجِمٍ مُهْرٍ أَوْ سَائِعٍ

“Öyle bir toplulukturlar ki onlar (savaş için) yüksek sesle

bağırma- lar çoğaldı mı, görürsün onların

Kimisi tayına gem vurmuş, kimisi (atının perçemini) şiddetle yakalayıp, çekmiş.”

Bu tabirin ateş ve güneş, bir kimsenin yüzünün durumunu karartmaya doğru değiştirdiği halini anlatmak üzere kullanılan: “(سَفَعَتِ النَّارُ وَالشَّمْسُ): Ateş ve güneş onun (yüzünün) tenini siyaha doğru değiştirdi” tabirinden alınmıştır.

Nitekim şair şöyle demiştir:

اَنَا فِي مَعْرِفِي مُعْرِسٍ مِرْجَلٍ وَتَوَيَّ كَجِذَمِ الْحَوْضِ اَنْلَمَ خَائِعٍ

“Tencerenin konulduğu Muarris (denilen yer) de kararmış ocak taşları
Ve yere yapışmış havuzun etrafını çeviren tümsek bir engel (vardır).”

“(**هذه ناصية مباركة**) : **Alın; perçem**”; başın ön tarafındaki saçın adıdır. Bununla insanın tamamı kastedildiği de olur. Nitekim insanın tamamına işaret etmek sûretiyle: “Bu, mübarek bir alın (perçem)dir” denilir. Bir kimseyi zellileyip, fakir düşürmek istedikleri vakit, alnından (perçeminden) yakalayan Arapların adeti üzere özellikle alın sözkonusu edilmiştir.

el-Müberred dedi ki: “(**السَّفْعُ**) : Şiddetle yakalayıp çekmek” şiddetle çekmek demektir ki, biz onun perçeminden yakalayıp, onu cehenneme doğru sürükleyeceğiz, demektir.

Bunun vurmak anlamına geldiği de söylenmiştir ki, mutlaka onun yüzüne vuracağız (tokatlayacağız), demektir. Hepsini anlam itibariyle birbirine yakındır. Yani yakalanacağı vakit aynı zamanda ona vurulacak, sonra da cehenneme doğru çekilip, sürüklenecektir. Daha sonra (alın) bedeli olarak şöyle buyurmaktadır:

“**O yalancı ve günahkâr alnından.**” Yani söylediği sözlerinde yalancı, fiilinde günahkâr (hati') olan Ebu Cehil'in alnından (yakalayacağız.) Hati' (günahkar) ise yakalanır ve cezalandırılır, ancak muhti' (kasten günah ve hata işlemeyen) ise, sorumlu tutulmaz.

Alnın; günahkâr ve yalancı olmakla nitelendirilmesi yüce Allah'ın: “**Rablerine bakıcıdırlar**” (el-Kiyame, 75/23) buyruğunda yüzlerin “**bakmak**” ile nitelendirilmesine benzer.

Şöyle de açıklanmıştır: O alnın sahibi yalancı ve günahkardır, demektir. Nitekim; “gündüzün oruçludur, gecesi ayaktadır” denilmesi de buna benzer ki; gündüzün oruç tutar, geceleyin namaz kılar, demektir.

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴿١٧﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ﴿١٨﴾

17. O halde; çağıriversin meclisini.

18. Biz de Zebanileri çağırırırız.

“O halde çağıriversin meclisini.” Meclisinde beraber oturup kalktıklarını ve aşiretini çağırırsın da onlar kendisine yardım etsinler.

“Biz de Zebanileri çağırırırız.” İbn Abbas ve başkalarından nakledilen açıklamaya göre kaba, haşin ve güçlü ve kuvvetli melekler, demektir. Bunun tekili Zibnidir. Bu açıklamayı el-Kisai yapmıştır. el-Ahfeş tekilinin “Zabin”, Ebu Ubeyde “Zibni'yye” olduğunu söylemişlerdir. “Zebani” olduğu da söylenmiştir. Bunun, çoğul hakkında kullanılan bir isim olduğu da söylenmiştir. Eba-bil ve Abâbid gibi.

Katade: Bunlar Arapçada “şurat (güvenlik kuvvetleri, kolluk kuvvetleri)” anlamındadır, demiştir. Bu kelime ise defetmek, savunmak anlamında gelen “zebn”den alınmıştır. “Müzabene” alışverişi de buradan gelmektedir.

Bu meleklerle “Zebaniler” adının verilmiş sebebinin, bunların elleriyle iş yaptıkları gibi, ayaklarıyla da iş görmeleri olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı merhum Ebu'l-Leys es-Semerkindi nakletmiş ve şöyle demiştir: Haberde rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) bu sûreyi okuyup yüce Allah'ın: **“Şiddetle yakalayıp çekeriz alnından”** (16. âyet) buyruğuna varınca, Ebu Cehil şöyle dedi: Ben de senin Rabbine karşı beni korusunlar diye kavmimi çağıracağım.

Bunun üzerine yüce Allah: **“O halde çağıriversin meclisini, Biz de Zebanileri çağırırırız.”** diye buyurdu. Zebanilerden sözedildiğini duyunca dehşetle geri döndü. Kendisine: Ondan korktun mu? denilince, hayır dedi. Fakat ben onun yanında Zebanilerle beni tehdit eden bir süvari gördüm. Zebanilerin ne olduğunu da bilemiyorum. Bu atlı benim üzerime doğru geldi, beni yiyeceğinden korktum.⁽¹⁾

Haberde belirtildiğine göre; Zebanilerin başları semada, ayakları yerdedir. Onlar kâfirleri cehenneme itekleyeceklerdir. Yaratılış itibariyle meleklerin en iri yarıları, yakalamaları en çetin olanları oldukları da söylenmiştir. Araplar bu ismi “şiddetle alıp yakalayan kimseler” hakkında kullanırlar. Şair şöyle demiştir:

مَطَاعِيمُ فِي الْقُصُورِ مَطَاعِينَ فِي الرَّغَى زَبَانِيَّةٌ غَلَبَ عِطَامُ حُلُومِهَا

(1) Ebu'l Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 495.

"Sıkıntılı zamanlarda çokça yemek yedirirler, savaşta çokça darbeler indirirler Şiddetle yakalarlar onlar, boynuları kalındır, akılları yoktur başlarında."

İkrime'nin, rivayetine göre: **"Biz de Zebanileri çağırırız"** buyruğu hakkında; İbn Abbas şöyle demiştir: Ebu Cehil dedi ki: Andolsun eğer Muhammed'i namaz kılarken göreceğim olursam, onun boynunu çiğneyeceğim. Bunun üzerine Peygamber (sav): "Eğer böyle bir şey yapsa, hiç şüphesiz melekler herkesin gözü önünde onu yakalayacaktır" diye buyurdu. Ebu İsa (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih, garib bir hadistir.⁽¹⁾

İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber (sav) Makam(-ı İbrahim)'in yanında namaz kılarken yanından Ebu Cehil geçti. Ey Muhammed! Ben sana bu işi yasaklamamış mıydım? dedi, Rasûlullah (sav) da ona sert bir şekilde cevap verdi. Bu sefer Ebu Cehil: Sen beni ne ile tehdit ediyorsun, ey Muhammed? dedi. Allah'a yemin ederim ki ben, bu vadede, oturup kalktığı meclisinde adamları en çok olan bir kimseyim. Bunun üzerine yüce Allah: **"O halde çağıriversin meclisini, Biz de Zebanileri çağırırız"** buyruğunu indirdi.

İbn Abbas dedi ki: Allah'a yemin olsun eğer meclisini çağırmış olsaydı, derhal azab Zebanileri onu yakalayabileceklerdi. Bu anlamda hadisi Tirmizi rivayet etmiş olup hasen, garib, sahih bir hadistir demiştir.⁽²⁾

Meclis (nâdî) Arapçada: Kavmin biraraya gelip, toplandığı yerdir. Buyrukta kastedilen ise mecliste oturup kalkan kimselerdir. Cerir'in şu mısramda olduğu gibi:

لَهُمْ مَجْلِسٌ صَهْبُ السَّبَالِ إِذْلَةٌ

"Sağ ve soldan sarkan bıyıkları kızıla çalan bir meclisleri
(meclislerindeki adamları) var."

Züheyr de şöyle demiştir:

وَفِيهِمْ مَقَامَاتُ حِسَانٍ وَجُوهُهُمْ

(1) Kaynakları için 9, 10. âyetlerin tefsirine bakınız.

(2) Tirmizi, V, 444; Müsned, I, 256, 329.

“Ve onların arasında yüzleri güzel kimselerin durdukları yerler (meclisler) vardır.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

وَأَسْتَبُ بِعَدِكَ يَا كَلِيبُ الْمَجْلِسُ

“Ve senden sonra meclis ey Küleyb, öylece kaldı”

Bir kimse ile oturup kalkma halini anlatmak üzere; “(وقد ناديت الرجل أناديه): Ben o adamla oturup kalktım, kalkarım” denilir. Züheyr de şöyle demiştir:

وَجَارُ الْبَيْتِ وَالرَّجُلُ الْمُنَادِي أَمَامَ الْحَيِّ عَقْدُهَا سَوَاءُ

“Evin komşusu ile kendisiyle (aynı mecliste) oturulup kalkılan kişinin Kabilenin önünde yaptıkları, akit aynı seviyededir.”

كَلاَّ ط لَا تُطِيعُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿١٩﴾

19. Hayır! Ona itaat etme. Secde et ve yaklaş.

“**Hayır!**” Durum Ebu Cehil’in zannettiği gibi değildir, demektir.

“**Ona itaat etme!**” Seni çağırdığı namazı terketmek gibi hususlarda ona uyma! “**Secde et!**” Allah için namaz kıl “**ve yaklaş!**” Şanı yüce Allah’a itaat ve ibadetle yaklaş.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Secde edecek olursan, dua etmekle Allah’a yakınlaş. Ata, Ebu Hureyre’den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Kulun Rabbine en yakın olup, onun en çok sevdiği hali, Allah için secde ederek alnının yerde bulunduğu halidir.”⁽¹⁾

(1) Müslim, I, 350; Ebu Davud, I, 231; Nesai, II, 226; Müsned, II, 421.

İlim adamlarımız dedi ki: Bunun böyle olmasının sebebi, bu halin kullu-
ğun ve zilletin en ileri derecesinin ifadesi olmasıdır. İzzetin en ileri derece-
si ise, yüce Allah'a mahsustur. Ölçüsünün sözkonusu olmadığı izzet yalnız
O'nundur. Sen O'na ait olan bu öz sıfattan ne kadar uzak kalırsan, O'nun cen-
netine o derece yaklaşmış, O'nun nimet yurdunda O'na komşuluğa o kadar
yakınlaşmış olursun. Sahih hadiste de şöyle denilmiştir: Peygamber (sav) bu-
yurdu ki: "Rükua gelince, o halde, Rabbinizi tazim ediniz. Sücud gelince,
olabildiğince dua ediniz. Çünkü bu halde duanızın kabul edilmesi umulur."⁽¹⁾
Şu beyti söyleyen ne güzel söylemiştir:

وَإِذَا تَذَلَّلْتَ الرِّقَابَ تَوَاضَعًا مِنْ إِلَيْكَ فِعْزُهَا فِي ذُلِّهَا

"Senin için alçak gönüllülükle boyunlarımız zilletlerini arzedecek olurlarsa,
Hiç şüphesiz onların aziz olması (huzurunda) zelil olmalarında saklıdır."

Zeyd b. Eslem dedi ki: (Buyruk) şu anlamdadır: Sen ey Muhammed! Na-
maz kılarak secde et ve sen ey Ebu Cehil, cehennem ateşine yaklaş.

"**Secde et**" buyruğu "sücut"dan gelmektedir. Namazdaki sücut anlamına
gelme ihtimali olduğu gibi, bu sûredeki tilavet secdesi anlamına gelme ih-
timali de vardır.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Ancak zahir (kuvvetli) olan bunun namazdaki sücut
olduğudur. Çünkü yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: "**Bir kulu namaz kılar-
ken engelleyeni gördün mü?... Hayır, ona itaat etme! Secde et ve yaklaş!**"
diye buyurmaktadır. Şu kadar var ki, Müslim'in ve ondan başka hadis imam-
larının rivayet ettikleri sahih hadiste Ebu Hureyre'den şöyle dediği nakledil-
miştir: Ben Rasûlullah (sav) ile birlikte; "**Gök yarıp, çatladığı zaman**" (el-
İnşikak, 84/1) (sûresindeki secde âyeti) ile "**Yaratan Rabbinin adıyla oku!**"
(1. âyet) buyruğunda iki secde yaptım.⁽²⁾ Bundan dolayı bu (âyet) maksa-
dın tilavet secdesi olduğuna dair açık bir nas teşkil etmektedir.

İbn Vehb, Hammad b. Zeyd'den, o Asım b. Behdele'den, o Zirr b. Hu-
beyş'den, o Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Azi-
met secdeleri dört tanedir: "**Elif, Lam, Mim**" (es-Secde, 32/1) Sûresi'ndeki
-onbeşinci âyette yer alan secde- ile "**Ha, Mim. Rahman, Rahim olan tara-**

(1) Müslim, I, 348; Ebu Davud, I, 232; Nesai, II, 189; Müsned, I, 219.

(2) Müslim, I, 406; Tirmizi, II, 463; Ebu Davud, II, 59; Nesai, II, 161, 162; İbn Mace, I, 336;
Müsned, II, 247, 249, 461.

fından indirilmiştir (bu kitab)” (Fussilet, 41/1-2. âyetler Sûresi’nde yer alan -37. secde âyeti-) ile en-Necm (53. Sûredeki son âyet) ile *“Yaratan Rabbinin adıyla oku!”* (1. âyet) (sûresindeki son âyette yer alan) secdelerdir.

İbnu’l-Arabi dedi ki: Eğer bu rivayet sahih ise el-Hac Sûresi’nin sonundaki (77. âyette sözkonusu edilen) sücudun da -rükû ile birlikte sözkonusu edilse dahi- bu şekilde olması gerekir. Çünkü o takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: “Rükû mahallinde ruku ediniz, sücûd mahallinde de secde yapınız.”

İbn Nâfi ve Mutarrif şöyle demişlerdir: Malik kendisi özel olarak bu *“Yaratan Rabbinin adıyla oku”* (1. âyet) Sûresi’nin son âyetinde secde ederdi. İbn Vehb’in görüşüne göre ise bu secde azimet ile yapılması gereken secdelerdendir.

Derim ki: Bizler Malik b. Enes yoluyla Rabia b. Ebi Abdu'r-Rahman’dan, o Nafi’den, o İbn Ömer’den şöyle dediğini rivayet etmekteyiz: Yüce Allah: *“Yaratan Rabbinin adıyla oku”* (1. âyet) buyruğunu indirince, Rasûlullah (sav), Muaz’a: “Onu yaz ey Muaz” diye buyurdu. Muâz yazacağı levhayı, kalem ve diviti aldı ve onu yazdı. **“Hayır! Ona itaat etme! Secde et ve yaklaş”** buyruğuna gelince levha da secde etti, kalem de secde etti, divit de secde etti. Onlar bu arada şöyle diyorlardı:

“(اللهم ارفع به ذكراً، اللهم اخطط به وزراً، اللهم اغفر به ذنباً)”: Allah’ım, bu secde ile şanımızı yükselt, Allah’ım onun ile bir günahımızı sil, Allah’ım onun ile bir günahımızı bağışla!” Muaz dedi ki: Ben de secde ettim ve Rasûlullah (sav)’a haber verdim, o da secde etti.⁽¹⁾

Alak Sûresi burada sona ermektedir. Bize öğrettikleri, bağışladıkları ve verdikleri dolayısıyla Allah’a hamdolsun. Hamdimiz ve minnet duygularımız yalnız O’nadır.

(1) İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, I, 100.

Kadr *Sûresi*

1-5. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Müfessirlerin çoğunun görüşüne göre Medine'de inmiştir. Bunu es-Sa'lebi zikretmiştir. el-Maverdi ise bunun aksini nakletmektedir.

Derim ki: ed-Dahhak'ın görüşü ile İbn Abbas'ın iki görüşünden birisine göre bu sûre Medine'de inmiştir. el-Vâkıdî'nin naklettiğine göre Medine'de inmiş ilk sûre budur. Beş âyettir.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾

1. Doğrusu, Biz, onu Kadr gecesinde indirdik.

“Doğrusu, Biz, onu” yani Kur’ân’ı **“...indirdik.”** Her ne kadar bu sûrede henüz Kur’ân-ı Kerim’den sözedilmemiş ise de mananın böyle olduğu bilinen bir husustur. Kur’ân’ın tamamı da zaten tek bir sûre gibidir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *“O Ramazan ayı ki Kur’ân onda indirilmiştir.”* (el-Bakara, 2/185) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *“Hâ, Mim. Apaçık ki-taba yemin olsun ki şüphesiz Biz onu mübarek bir gecede indirdik.”* (ed-Duhan, 44/1-3) Bu buyrukta “mübarek gece”den kasıt, Kadir gecesidir.

eş-Şa'bî dedi ki: Biz, Kur’ân’ı Kadir gecesinde indirmeye başladık, demektir. Bir görüşe göre Cebrail (a.s) Kur’ân’ı bir defada, toptan, Kadir gecesinde Levh-i Mahfuzdan dünya semasınadaki Beytu'l-Izze'ye indirmiştir. Cebrail, Kur’ân’ı yazıcı meleklerle yazdırmış, daha sonra da Peygamber (sav)’a kı-

sın kısmı indirmeye devam etmiştir. Kur'ân'ın ilk nazil olmaya başlaması ile son nazil olan buyrukları arasında yirmüç yıllık bir zaman geçmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/185. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Maverdi'nin naklettiğine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'ân Ramazan ayında, Kadir gecesinde, mübarek bir gecede, Allah tarafından bir defada, Levh-i Mahfuzdan dünya semasındaki yazıcı, şerefli meleklerle indirilmiş, daha sonra yazıcı, şerefli melekler yirmi senelik bir zaman süresinde bunu peyderpey Cebrail'e bildirmiş, Cebrail de bunu Peygamber (sav)'a yirmi yıl süre içerisinde kısım kısım bildirmiştir. İbnu'l Arabi dedi ki: "Ancak bu açıklama batıldır. Çünkü Cebrail ile Allah arasında ayrıca bir vasıta olmadığı gibi, Cebrail ile Muhammed -ikisine de selâm olsun- arasında bir vasıta yoktur."

"Kadir gecesinde", Mücahid, hüküm gecesinde diye açıklamıştır.

"Kadir gecesini sana ne bildirdi?" Yine Mücahid, hüküm gecesini, diye açıklamıştır. Takdir gecesidir. Ona bu ismin verilmiş sebebi yüce Allah'ın bu gecede gelecek sene aynı geceye kadar kendi emrinden olan ölüm, ecel, rızık ve daha başka hususları dilediği şekilde takdir buyurmasıdır. Sonra bunu işleri çekip çeviren meleklerle teslim eder. Bunlar dört melektir: İsrail, Mikail, Azrail ve Cebrail (hepsine selâm olsun).

İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Ummu'l-Kitab (Ana kitab)'da sene içinde meydana gelecek rızık, yağmur, hayat, ölüm ve hacca gidecekler dahil herşey yazılır. İkrime dedi ki: Kadir gecesinden, Allah evini haccedeceklerin kendi isimleri ve babalarının isimleri yazılır. Onlardan hiçbirisi dışarıda bırakılmaz ve onlara hiç kimse de ilave edilmez. Said b. Cübeyr de böyle demiştir. Bu anlamdaki açıklamalar, daha önceden ed-Duhan Sûresi'nin baştaflarında (44/1-4. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yüce Allah, Şabanın yarısına rastlayan gecede meydana gelecek olaylara dair kaza ve hükümlerini takdir buyurur ve bunları Kadir gecesinde ilgililerine teslim eder.

Bu geceye Kadir gecesidir deniliş sebebi; azameti, kadri ve şerefi dolayısıyla olduğu söylenmiştir. Filan kişinin şerefi ve üstün bir mevkiî vardır, anlamında "filanın kadri vardır" şeklindeki (Arapların) tabirlerinden alınmıştır. Bu açıklamayı ez-Zühri ve başkaları yapmıştır.

Bu geceye bu ismin verilmiş sebebinin, bu gecede yapılan itaatlerin pek büyük bir kadri ve pek çok sevab ve mükâfatı olduğu da söylenmiştir. Ebu Bekr el-Verrak dedi ki: Bu geceye bu ismin verilmiş sebebi şudur: Herhangi bir değer ve önemi olmayan bir kimse bu geceyi ihya edecek olursa üstün bir de-

ğer ve öneme sahip olur.

Bir diğer açıklamaya göre bu ismin verilış sebebi, bu gecede üstün kadri (değeri) bulunan bir Kitabın yine üstün bir kadri bulunan bir rasûle, üstün bir kadri olan bir millete indirilmesidir.

Bir diğer görüşe göre; sebab, bu gecede oldukça kadri yüksek ve önemli meleklerin inmesidir.

Bir başka açıklamaya göre; yüce Allah'ın bu gecede hayır, bereketi ve mağfireti indirmesidir. Sehl dedi ki: Bu geceye bu ismin verilış sebebi, yüce Allah'ın bu gecede müminlere rahmetini takdir buyurmuş olmasıdır.

el-Halil dedi ki: Çünkü bu gecede yeryüzü meleklerle dar gelir. Yüce Allah'ın: “(وَمَنْ قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ): *Rızkı kendisine daraltılan kimse de...*” (et-Talak, 65/7) buyruğunda (“daraltılan” anlamı verilen kelime ile aynı kökten) gelmesi gibi.

وَمَا أَذْرِيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢٠﴾ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿٢١﴾

2. Kadir gecesini sana ne bildirdi?

3. Kadir gecesini, bin aydan daha hayırlıdır.

el-Ferrâ dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de nerede: “(وَمَا أَذْرَاكَ): **Sana ne bildirdi**” buyruğu geçmişse yüce Allah bunu Peygamberine bildirmiştir. Nerede “(وَمَا يُذْرِيكَ): Sen nereden bileceksin” diye buyurulmuş ise, bu husus ona bildirilmemiştir. Süfyan da böyle demiştir. Bu husus daha önceden de (el-İnfitâr, 82/17; et-Târik, 86/2; el-Beled, 90/13. âyetlerin tefsirinde de) geçmiş bulunmaktadır.

“**Kadir gecesini, bin aydan daha hayırlıdır**” buyruğu ile bu gecenin fazilet ve büyüklüğünü açıklamaktadır. Zamanın fazileti, o zaman içerisinde pek çok faziletli olayların meydana gelmesi sebebiyledir. Bu gecede, benzeri bin ayda bulunmayan pek çok hayır paylaşılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Müfessirlerin bir çoğu da şöyle demiştir: Yani bu gecede yapılan amel, içinde Kadir gecesini bulunmayan bin ayda yapılacak amelden daha hayırlıdır.

Ebu'l-Âliye dedi ki: Kadir gecesini, kendisinde Kadir gecesini bulunmayan bin aydan daha hayırlıdır.

“**Bin ay**” ile yüce Allah’ın zamanın tümünü kastettiği de söylenmiştir. Çünkü Araplar bin sayısını eşya ile ilgili en ileri nokta hakkında kullanırlar. Nitekim yüce Allah: “*Onlardan herbiri kendisine bin yıl ömür verilsin ister.*” (el-Bakara, 2/96) diye buyurmaktadır ki, bundan kasıt zaman boyunca...dır.

Denildiğine göre, geçmiş dönemde âbid kişiye, Allah’a bin ay yani seksenüç yıl dört ay süreyle ibadet etmediği sürece âbid denilmezdi. Yüce Allah, Muhammed (sav) ümmetine bir gece ibadet etmeyi, geçmiş kavimlerin ibadetlerle geçirdikleri bin aydan daha hayırlı kılmıştır.

Ebu Bekr el-Verrak dedi ki: Süleyman’ın hükümdarlık süresi beşyüz ay, Zülkarneyn’in de hükümdarlık süresi beşyüz ay idi. Her ikisinin hükümdarlık süresi bin ay eder. Yüce Allah, bu geceye erişebilen kimse için işleyeceği ameli bu iki büyük hükümdarın hükümdarlıklarından daha hayırlı kılmıştır.

İbn Mesud dedi ki: Peygamber (sav) İsrailoğulları arasından Allah yolunda silahlı olarak bin ay cihad eden bir adamdan sözetti. Müslümanlar bu işe hayret ettiler, özendiler. Bunun üzerine: “**Doğrusu Biz onu kadir gecesinde indirdik... Kadir gecesini**” bu şahsın Allah yolunda silah kuşandığı “**bin aydan daha hayırlıdır.**”⁽¹⁾ Buna yakın bir açıklama İbn Abbas’dan da nakledilmiştir.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Bu kişi müslüman idi. Annesi onu Allah’a adanmıştı. Kendisi putlara tapınan bir topluluk kasabasından idi. O kasabaya yakın bir yerde yerleşmişti. Tek başına onlara karşı cihad etmeye koyuldu. Onların kimilerini öldürüyor, kimilerini esir alıyor ve cihadını devam ettiriyordu. Onlarla bir devenin iki çene kemiği ile karşılaşmıştı. Onlarla çarpışıp su sayacak oldu mu bu iki çene kemiğinden tatlı toplu bir su fışkırdı, o sudan içerdi. Bu şahsa pek büyük bir güç verilmişti. Demir (silah) ya da başka bir şey ona acı ve ıstırap vermezdi. Bu şahsın adı Şemsun idi.

Ka’b el-Ahbar dedi ki: Bu İsrailoğulları arasında bir kraldı. O tek bir iş yaptı. Yüce Allah, onların dönemindeki Peygambere: Filana dilekte bulunmasını söyle! diye vahyetti. O da şöyle dedi: Rabbim malımla, evladımla ve canımla cihad etmek istiyorum. Yüce Allah ona bin çocuk verdi. Bu çocuklardan herhangi birisini gidecek bir askeri birlik arasında kendi malından silahlandırır, donatırdı ve Allah yolunda cihad eden bir mücahid olarak çıkartırdı. Bu çocuğu bir ay cihadda kalır ve öldürülürdü. Daha sonra bir başka askeri birlik arasında bir başka çocuğunu donatırdı. Herbir çocuğu bir ay zarfında öldürülürdü. Bununla birlikte hükümdar geceleri namaz kılmaya, gün-

(1) Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kübrâ*, IV, 306; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 531 -her ikisi de Mücahid’den mürsel olarak.-

düzleri oruç tutmaya devam ediyordu. Bin aylık bir zaman içerisinde bin çocuğu öldürüldü. Sonra kendisi öne geçti, o da savaştı ve öldürüldü. İnsanlar: Hiç kimse bu hükümdarın ulaştığı mertebeye erişemez, dediler. Bunun üzerine yüce Allah: **"Kadir gecesini"** bu hükümdarın geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçirdiği, malıyla, canıyla, çocuklarıyla, Allah yolunda cihad ettiği **"bin aydan daha hayırlıdır"** buyruğunu indirdi.

Ali ve Urve dedi ki: Peygamber (sav) İsrailoğullarından dört kişiyi sözkonusu etti. "Bunlar Allah'a seksen yıl ibadet ettiler. Göz açıp kapayacak bir süre dahi O'na isyan etmediler." dedi. Eyyub, Zekeriya, yaşlı kadının oğlu Hazkiyel ve Yuşa b. Nûn'un isimlerini verdi. Peygamber (sav)'ın ashabı buna hayran kaldılar. Ona Cebrail gelerek şöyle dedi: Ey Muhammed! Senin ümmetin bu kimselerin seksen yıl süre ile Allah'a ibadet edip, bir göz açıp kırpaçak bir vakit kadar dahi Allah'a isyan etmemiş olmalarına hayret ettiler. Allah, senin üzerine bundan daha hayırlısını indirdi, deyip; **"Doğrusu Biz onu Kadir gecesinde indirdik"** (1. âyet) buyruğunu okudu. Rasûlullah (sav) buna çok sevindi.

Mâlik, *Muvatta*'da İbnu'l-Kasım ve başkalarından gelen rivayet yoluyla şöyle demektedir: Kendisine güvendiğim kişi(ler)i şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav)'a kendisinden önceki ümmetlerin ömürleri gösterildi. Uzun ömürleri boyunca başkalarının eriştiklerinin benzerine amel itibariyle ulaşamayacakları mülahazasıyla ümmetinin (fertlerinin) ömürlerini kısa bulur gibi oldu. Yüce Allah ona Kadir gecesini verdi ve onu bin aydan daha hayırlı kıldı.⁽¹⁾

Tirmizi'de, el-Hasen b. Ali (r.anhuma)'dan gelen rivayete göre; Rasûlullah (sav)'a minberinin üzerinde Umeyyeoğulları(nın hali) kendisine gösterildi. Bundan hoşlanmadı. Bunun üzerine: **"Şüpheli yok ki Biz sana Kevseri verdik."** (el-Kevser,108/1) buyruğu nazil oldu ki, bununla cennetteki bir nehri kastetmektedir.

Yine; **"Doğrusu Biz onu kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesini sana ne bildirdi? Kadir gecesini bin aydan hayırlıdır."** (sûresi) nazil oldu. Senden sonra bu sûrede Umeyyeoğulları hükümdarlık yapacaklardır. el-Kasım b. el-Fadl el-Huddani dedi ki: Biz onların hükümdarlıklarını saydık, bin ay olduğunu gördük. Bir gün fazla, bir gün eksik değil. (Tirmizi) dedi ki: (Bu) garib bir hadistir.⁽²⁾

(1) *Muvatta*, I, 321.

(2) *Tirmizi*, V, 444.

تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤٧﴾

4. Onda, melekler ve ruh Rabblerinin izniyle herbir iş için iner de iner.

“Onda, melekler... iner de iner.” Semalarının hepsinden ve Sidretü'l-Müntehâ'dan melekler aşağıya iner. Cibril'in kaldığı yer de oranın ortasıdır. Melekler yere inerler, tan yeri ağarmasına kadar insanların yaptıkları dualara amin derler. İşte yüce Allah'ın: **“Onda, melekler... iner de iner”** buyruğu bunu anlatmaktadır.

“Ve ruh Rabblerinin izni ile...” Kasıt, Cebrail (a.s)'dır. el-Kuşeyri'nin naklettiğine göre “ruh” meleklerden bir sınıftır. Bunlar diğerlerinin koruyucuları olarak yaratılmışlardır. Bizim melekleri görmediğimiz gibi, melekler de bunları görmezler.

Mukatil dedi ki: Bunlar meleklerin en şereflipleri ve yüce Allah'a en yakınlarıdır.

Bunların meleklerin dışında Allah'ın ordularından bir ordu olduğu da, söylenmiştir. Bu açıklamayı Mücahid, İbn Abbas'tan (Peygamber efendimize) merfû' bir rivayet olarak nakletmiştir. Bunu el-Maverdi, zikretmiştir. el-Kuşeyri'nin naklettiğine göre, bunların Allah'ın yarattıklarından bir çeşit olduğu söylenmiştir. Bunlar yemek yerler, elleri ve ayakları vardır, melek değildirler.

“Rûh”un tek başına bir saf olarak duracak büyük bir yaratık olduğu ve diğer bütün meleklerin tek bir saf teşkil edecekleri de söylenmiştir. “Rûh”un, Cebrail (a.s)'ın bu gecede, bu gecenin ahalisi üzerine sair meleklerle birlikte indirdiği rahmet olduğu da söylenmiştir. Bunun delili: **“O, kendi emri ile kullarından dilediği kimseler üzerine ruhu indirir.”** (en-Nahl, 16/2) buyruğu olup rahmeti indirir, demektir.

“Onda” Kadir gecesinde **“Rabblersinin izni”** yani emri **“ile herbir iş için iner de iner.”** Yüce Allah'ın takdir edip, bu seneden gelecek seneye kadar hükme bağladığı verilen herbir emir ile iner demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yüce Allah'ın: **“Allah'ın emri ile onu gözetleyecek izleyicileri vardır”** (er-Ra'd, 13/11) buyruğunda olduğu gibi ki, burada Allah'ın emri ile... demektir.

“İner de iner” anlamındaki buyruk genel olarak “te” harfi üstün olarak; (تَنْزِلُ) diye okumuşlardır. Ancak el-Bezzî te'yi de şeddeli okumuştur. Talha

b. Musarrif ile İbn es Semeyka meçhul bir fiil olarak "te" harfını ötreli okumuştur ("indirilir de indirilir" anlamına gelir.)

Ali, İbn Abbas, İkrime ve el-Kelbî: **"Herbir iş için"** buyruğunu (مِنْ كُلِّ أَمْرٍ) diye okumuş ve İbn Abbas'dan, bunun: Herbir melek türünden (iner) demek olduğuna dair açıklamasını rivayet etmiştir. el-Kelbî âyet i kerimeyi şuna yorumlamıştır: Cebrail bu gecede meleklerle birlikte iner ve müs lüman olan herkese selâm verirler. Bu durumda; "(على) : (من)" anlamındadır. Enes'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav) buyur du ki: "Kadir gecesi oldu mu Cebrail kalabalık bir melek cemaati ile iner. Bun lar ister ayakta, ister oturarak yüce Allah'ı zikreden herbir kula dua ederler, selâm verirler."⁽¹⁾

سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿٥﴾

5. O, tan yeri ağarınca kadar, selâmdır.

Denildiğine göre ifade; "(مِنْ كُلِّ أَمْرٍ) : **Herbir iş için**" (4. âyet) buyruğunda tamam olmakta olup, daha sonra; **"...selâmdır"** diye buyurmuştur. (Mealde olduğu gibi) Bu Nâfi ve başkalarından rivâyet edilmiş olup, Kadir gecesi bütünüyle bir selâm (kötülüklerden uzak), bir esenlik ve bir hayırdır, onda şer diye bir şey yoktur, demektir.

"Tan yeri ağarınca kadar": Fecrin doğuşuna kadar, demektir. ed-Dahhak dedi ki: Yüce Allah o gecede selâmet (esenlik)den başka bir şey takdir buyurmaz. Sair gecelerde ise çeşitli belalarla da, selâmetle de hükümler verir.

O bir selâmdır. Şeytanın mümin bir erkek ya da mümin bir kadına etki etmesinden yana esenlikli olan bir gecedir, diye de açıklanmıştır. Mücahid de böyle demiştir: O bir selâmet (esenlik) gecesidir. Şeytan o gecede herhangi bir kötülük ya da eziyet işleyemez. Hatta bu açıklama, (Peygamber efendimize kadar ulaşan) merfu bir rivayet olarak da nakledilmiştir. eş-Şa'bî dedi ki: O güneşin batışından, tan yeri ağarınca kadar meleklerin mescidlerde bulunan kimselere selâm vermeleri demektir. Onlar yanlarından geçtikleri herbir mü'mine: Selâm sana ey mümin, derler.

(1) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, III, 343; Münziri, *Terğib*, II, 61 -uzunca bir hadisin bir bölü mü olarak ve sonunda: "senedinde zayıf olduğu icma ile kabul edilmiş bir ravi yoktur" kaydıyla-

Bunun, meleklerin bu gecede birbirlerine selâm vermeleri anlamında olduğu da söylenmiştir.

Katade dedi ki: **“O... bir selâmdır.”** O bir hayırdır. **“Tan yeri ağarınca”** tan yerinin doğuşuna **“kadar”** demektir.

el-Kisâi ve İbn Muhaysın **“ağarınca”** anlamındaki lafzı “lâm” harfi kesreli olarak; (مَطْلَع) diye; diğerleri ise üstün olarak okumuşlardır. Üstün ve esreli okuyuş mastarın iki ayrı söyleyişidir. “Fe’ale, yef’ulu” kalıbında gelen fiillerde (bu harfin) üstün okunuşu esastır. “Maktel ve mahrec” kelimelerinde olduğu gibi. Kesreli okunuşu ise kıyastan istisnâ kabul edilen kelimeler için sözkonusudur. “Meşrik, mağrib, menbit, meskin, mensik, mahşir, maskit ve meczir” kelimelerinde olduğu gibi. Bütün bunların hepsinde hem üstün, hem de kesreli okuyuş nakledilmiştir ki; bu halde bundan kasıt isim değil, mastar olur. Burada üç husustan söz etmek gerekmektedir:

1- Kadir Gecesinin Tayini:

Kadir gecesinin muayyen olarak hangisi olduğu hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Büyük çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre, Kadir gecesini yirmiyedinci gecedir. Çünkü Zirr b. Hubeyş’in rivayet ettiği hadise göre, o şöyle demiştir: Ben Ubeyy b. Ka’b’a dedim ki: Kardeşin Abdullah b. Mesud şöyle der: Kim bir sene boyunca (geceleri) namaz kılarsa, Kadir gecesine rastlar. Ubeyy b. Ka’b dedi ki: Allah Ebu Abdurrahman’a mağfiret buyursun. O bu gecenin ramazanın son on gününde olduğunu ve bunun yirmiyedinci gece olduğunu biliyor. Fakat o, insanların buna bel bağlamamasını istemiştir. Daha sonra da kat’i bir şekilde yemin ederek: O gecenin yirmiyedinci gece olduğunu ifade etmiştir. Ben ona: Ey Ebu’l-Münzir (Ubeyy b. Ka’b’ın künyesidir) neye dayanarak bunu söylüyorsun? dedim. Şöyle dedi: Bunu Rasûlullah (sav)’ın bize haber verdiği delile dayanarak -yahut- ta bildirdiği alamete göre- haber veriyorum ki; o gün güneş (gözleri kamaştıracak kadar) bir parıltısı olmaksızın doğar. Tirmizî dedi ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir. Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Bu gecenin senenin diğer ayları bir tarafa yalnızca Ramazan ayında olduğu da söylenmiştir. Bu Ebu Hureyre ve başkalarının görüşüdür.

Bir diğer görüşe göre, Kadir gecesini, bütün senededir. Buna göre bir kimse hanımını boşamayı ya da kölesini azad etmeyi Kadir gecesine bağlı olarak, verecek olursa yemin ettiği günden itibaren tam bir sene geçmedikçe ha-

(1) Tirmizi, III, 160, V, 445; Müslim, II, 828; Ebu Davud, II, 51; Müsned, V, 130.

nımı ondan boş olmaz, kölesi de hürriyetine kavuşmuş olmaz. Çünkü şüpheli ile boşamanın gerçekleştirilmesi caiz olmaz. Kadir gecesinin belli bir vakte tahsisi de sabit olmamıştır. O halde tam bir sene geçmedikçe boşamanın gerçekleşmemesi gerekir. Kölenin azad edilmesi de öyledir. Buna benzer yemin ve başka hususlar da aynı hükümdedir. Zaten İbn Mesud da: Kim bütün sene (gecelerin)i ihya ederse, kadir gecesini isabet ettirir, demiştir. Bu husus İbn Ömer'e ulaşınca şöyle demiştir: Allah Abdu'r-Rahman'ın babasına (Abdullah b. Mesud'un künyesi) rahmet buyursun. O kadir gecesinin ramazan ayının son on gününde olduğunu bilmeyen birisi değildir. Fakat o insanların buna bel bağlamalarını istememiştir.

Ebu Hanife de Kadir gecesinin senenin tümünde gizli olduğu görüşünü benimsemiştir. Ondan şöyle dediği de nakledilmiştir: Bu gece kaldırılmış bulunmaktadır. Bu gece sadece bir defa olmuş ve bitmiştir. Ancak doğrusu bu gecenin kalmaya devam ettiğidir.

Yine İbn Mesud'dan rivayet edildiğine göre, Kadir gecesini eğer bu sene herhangi bir günde ise, gelecek sene bir başka gündedir. Ancak cumhurun kanaatine göre Kadir gecesini her senenin Ramazan ayındadır.

Diğer taraftan Kadir gecesinin Ramazan ayının ilk gecesini olduğu da söylenmiştir. Bu, Ebû Rezîn el-Ukaylî'nin görüşüdür.

el-Hasen, İbn İshak ve Abdullah b. ez-Zübeyr: O Ramazan'ın onyedinci gecesidir. Sabahında Bedir gazvesinin gerçekleştiği gece de odur, demişlerdir. Onlar bu kanaate yüce Allah'ın: *"Eğer Allah'a, Furkan günü olan o iki ordunun birbirleriyle karşılaştıkları günde kulumuza indirdiğimize inanmışsanız..."* (el-Enfal, 8/41) buyruğundan hareketle varmış gibi görünüyorlar. Bu da onyedinci gece(nin gündüzü) olmuştu.

Kadir gecesinin ondokuzuncu gece olduğu da söylenmiştir.

Ancak sahih ve meşhur olan Kadir gecesinin Ramazan'ın son on gecesinde olduğudur. Malik, Şafiî, Evzaî, Ebu Sevr ve Ahmed'in görüşü budur.

Bir başka kesimin kanaatine göre Kadir gecesini yirmibirinci gecedir. Şafiî (r.a) da bu görüşe meylenmiş bulunmaktadır. Buna sebep ise Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği Malik ve başkalarının da kitaplarında kaydettiği su ve çamurdan sözeden hadis-i şeriftir.⁽¹⁾

(Ramazan'ın) yirmiüçüncü gecesini olduğu da söylenmiştir. Çünkü İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre, bir adam şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben

(1) Hadisin lafzına biraz sonra işaret edileceğinden kaynakları da orada gösterilecektir.

Kadir gecesini Ramazanın bitimine yedi gece kalmış olan gecede gördüm. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Bu (Kadir gecesinin) yirmiüçüncü geceye rastlayan bir rüya görmüş bulunmaktadır. Her kim bu ayda belli bir geceyi namazla geçirmek isterse yirmiüçüncü geceyi ihya etsin."⁽¹⁾

Ma'mer dedi ki: Eyyub yirmiüçüncü gece gusleder ve hoş kokular sürünürdü.

Müslim'in *Sahih*'inde Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Ben rüyada kendimi Kadir gecesinin sabahında su ve çamur içinde secde ederken gördüm." Abdullah b. Uneys dedi ki: Ben onu yirmiüçüncü gecenin sabahında su ve çamur arasında Rasûlullah (sav)'ı haber verdiği şekilde gördüm, demiştir.⁽²⁾

Kadir gecesinin Ramazanın yirmibeşinci gecesini olduğu da söylenmiştir. Çünkü Ebu Said el-Hudri'nin rivayet ettiği hadise göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Siz o geceyi son on gecede, dokuz gecede, yedi gecede, beşinci gecede arayınız." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.⁽³⁾

Malik dedi ki: Dokuzuncu gece ile kastettiği (ayın) yirmibirinci gecesini, yedincisi ile kastettiği (ayın) yirmiüçüncü gecesini, beşinci gece ile kastettiği (ayın) yirmibeşinci gecesidir.

Yirmiyedinci gece olduğu da söylenmiştir ki, bunun delili daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu Ali (r.a), Aişe, Muaviye ve Ubeyy b. Ka'b'ın görüşüdür.

İbn Ömer'in rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim Kadir gecesini araştırarak olursa, onu yirmiyedinci gecede araştırırsın."⁽⁴⁾

Ubeyy b. Ka'b dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kadir gecesini yirmiyedinci gecedir."⁽⁵⁾

Ebu Bekr el-Verrak dedi ki: Yüce Allah bu ayın -yani Ramazan ayının- gecelerini bu sûrenin kelimelerine taksim etmiştir. Yirmiyedinci kelimeye ulaşınca ona işaret ederek "o" diye buyurmuştur. Aynı şekilde Kadir gecesini üç defa zikredilmiştir ve dokuz harftir. Bunların toplamı da yirmiyedi etmektedir.

(1) Az lafzî farkla: *Buhârî*, II, 709; *Müslim*, II, 822; *Muvatta*, I, 321; *Müsned*, II, 5, 8.

(2) *Müslim*, II, 827; *Müsned*, III, 495.

(3) *Buhârî*, II, 711; *Ebu Davud*, II, 52; *Müsned*, I, 231.

(4) *Müsned*, II, 27; *Tayalisi*, I, 257; Heysemî, *Mecma'*, III, 176 -ravilerinin sahih ricali oldukları kaydıyla.-

(5) *Müsned*, V, 132 -Übeyy'in sözü olarak-

Kadir gecesinin yirmidokuzuncu gece olduğu da söylenmiştir. Çünkü Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kadir gecesi yirmi dokuzuncu -yahut yirmiyedinci- gecedir. Meleklerin bu gece sayısı çakıl taneleri kadardır."⁽¹⁾

Kadir gecesinin çift sayılı gecelerde olduğu da söylenmiştir. el-Hasen dedi ki: Ben yirmidördüncü gece(nin sabahı) güneşi yirmi yıl süreyle gözetledim. Gördüm ki güneş (kamaştırıcı) ışığı bulunmayan beyaz bir şekilde doğuyordu.

Bununla o gecedeki nurların çokluğundan dolayı güneşin böyle olduğunu kastetmektedir.

Kadir gecesinin bütün sene içinde gizli olduğu da söylenmiştir. Böylelikle kişi bütün geceleri ihya etmek için gayret gösterebilir.

Allah'ın, bu geceyi Ramazan ayının tümünde gizlediği de söylenmiştir. Böylelikle Ramazan ayı boyunca onu idrak etmek ümidiyle bütün geceler çokça amel ve ibadete yönelsinler. Tıpkı diğer namazlar arasında orta namaz, Esmâ-i Hüsnâ'sı arasında İsm-i Azam'ını, duanın kabul edildiği anı, cuma anları ile gecenin anlarında, gazabını masiyetlerde, rızasını itaatlerde, belli bir anı sair zamanlar arasında, salih kulunu diğer kullar arasında -O'nun rahmetinin bir gereği ve bir hikmeti olarak- saklaması gibi.

2- Kadir Gecesinin Alametleri:

Gecenin sabahında güneşin, göz kamaştırıcı bir parlıtısı olmaksızın beyaz olarak doğmasıdır. el-Hasen dedi ki: Peygamber (sav) Kadir gecesi hakkında şöyle buyurmuştur: "Kadir gecesinin alâmetleri arasında şunlar da vardır: O gece aydınlık ve hoş bir gecedir. O gece ne sıcak, ne de soğuktur. O gecenin sabahında güneş (gözleri kamaştıran) ışıkları bulunmaksızın doğar."⁽²⁾

Ubeyd b. Umeyr dedi ki: (Ramazanın) yirmiyedinci gecesinde denizde bulunuyordum. Deniz suyundan bir miktar aldım, onu tatlı ve rahat içilir buldum.

3- Kadir Gecesinin Faziletleri:

Yüce Allah'ın: "*Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır*" (3. âyet) buyur-

(1) *Müsned*, II- 519; *Tayalisi*, I, 332.

(2) Az lafzi farkla: Taberani, *Kebir*, XXII, 59; Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 396; Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII, 581.

ması ile “*onda melekler ve ruh... iner de iner*” (4. âyet) buyurması (fazileti-ni anlatmak için) yeterlidir. Buhârî ile Müslim’de de şöyle buyurulmuştur: “Her kim Kadir gecesini (mükâfatına) inanarak, (ecrini) umarak namaz kılmakla (vesair ibadetlerle) ihyâ ederse, onun geçmiş (küçük) günahları affolunur.” Bu hadisi Ebu Hureyre rivayet etmiştir.⁽¹⁾

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Kadir gecesi oldu mu aralarında Cebrail’in de bulunduğu Sidretü’l-Münteha’da sakin olan melekler ardi arkasına inerler. Beraberlerinde birtakım sancaklar bulunur. Bu sancaklardan biri benim kabrimin üzerine, biri Beytu’l-Makdis’in üzerine, biri Mescid-i Haram’ın üzerine, biri Turu Sina’nın üzerine dikilir. Kendisine selâm vermedik mü’min erkek ve mü’min bir kadın bırakmazlar. İçki içen, domuz eti yiyen ve zaferana bulanan kimseler müstesna.”⁽²⁾

Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: “Bu gecenin tan vakti ortalığı aydınlatıncaya kadar, şeytan bu gecede dışarıya çıkmaz. Bu gece herhangi bir kimsenin aklına zarar veremediği gibi, herhangi bir fesad da işleyemez, bu gecede hiçbir büyücünün büyüsi etki gösteremez.”⁽³⁾

eş-Şa’bi dedi ki: Bu gecenin gecesi gündüzü, gündüzü de gecesi gibidir.

el-Ferrâ dedi ki: Yüce Allah, Kadir gecesinde ancak mutluluk ve nimetler takdir buyurur. Diğer gecelerde ise belalar ve türlü musibetleri takdir eder. Bu açıklama daha önce ed-Dahhak’tan da nakledilmiş idi. Böyle bir kanaat, şahsi görüşe dayanılarak ileri sürülemez. O halde bu (peygambere kadar ulaşan) merfu bir rivayettir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

el-Muvatta’da Said b. el-Müseyyeb’in şöyle dediği nakledilmektedir: Kadir gecesinde yatsı namazında (cemaatle birlikte) hazır bulunan kimse o gecedan kendi payına düşeni almış olur.”⁽⁴⁾ Böyle bir görüş mücerred (kişisel) görüşle anlaşılamaz.

Ubeydullah b. Amir b. Rabia’nın rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her kim Kadir gecesi akşam ve yatsı namazlarını cemaat ile birlikte kılar, artık o kimse Kadir gecesinden payına düşeni almış olur.”⁽⁵⁾ Bu hadisi es-Sa’lebi Tefsirinde zikretmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, II, 709; *Müslim*, I, 523; *Tirmizi*, III, 67; *Ebu Davud*, II, 49; *Nesai*, IV, 155, 156, 157, VIII, 118; *Müsned*, II, 241, 347, 408, 473, 503.

(2) Kaynağını tespit edemedik.

(3) Kaynağını tespit edemedik.

(4) *Muvatta*, I, 321. Ayrıca bk.: Heysemî, *Mecma*’, II, 40; Taberânî, *Kebir*, VIII, 179.

(5) Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, III, 340: “Ramazan bitinceye kadar akşam ve yatsı namazlarını cemaatle kılan, Kadir Gecesinden büyük bir pay alır” anlamında.

Âişe (r.anha) dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer Kadir gecesine denk gelirsem ne diyeyim? diye sordum.

Şöyle buyurdu: “(اللهم إني أعوذُ بك من العفو فاعفُ عني): Allah'ım, şüphesiz ki Sen çok affedicisin, affetmeyi seversin, beni de affet, de” diye buyurdu.⁽¹⁾

(Kadr Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) *Tirmizi*, V, 534 (“çok affedicisin” lafzından sonra: “kerimsin: Çok lütüfkârsın” lafzı ile) *İbn Mace*, II, 1265; VI, 171, 182, 183, 208.

Zeppine *Sûresi*

1-8. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Yahya b. Sellâm'ın görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve cumhurun görüşüne göre Medine'de inmiştir. Dokuz âyet-i kerimedir.⁽¹⁾

Bu sûrenin fazileti hakkında sahih olmayan bir hadis gelmiştir. Biz bu hadisi Muhammed b. Abdullah el-Hadramî'den rivayet ettik. Dedi ki: Bana Ebu Abdurrahman b. Numeyr dedi ki: Ebu'l-Heysem el-Haşşab'a git de ondan (hadis) yaz. Çünkü o (çok hadis) yazmıştır. O da ona gitti. Dedi ki: Bize Malik b. Enes anlattı. O Yahya b. Said'den, o Said b. el-Müseyyeb'den, o Ebu'd-Derdâ'dan rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: Şâyet insanlar "*Kitab ehlinden ve müşriklerden olanlar... ayrılmayacaklardı*" (1. âyet) Sûresi'nde olanları bilmiş olsalardı; ailelerini, mallarını ihmal ederek onu öğrenirlerdi." Huzaalılardan bir adam: Peki, bu sûrede ne gibi bir ecir vardır, ey Allah'ın Rasûlü? diye sordu. Peygamber şöyle buyurdu: "Bu sûreyi bir münafık ebediyyen okumaz. Allah hakkında kalbinde en ufak bir şüphe bulunan bir kul da okumaz. Allah'a yemin ederim, şüphesiz ki mukarreb melekler, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığından beri durmaksızın onu okuyup dururlar. Bunu bir kul okudu mu mutlaka Allah ona dininde ve dünyasında kendisini koruyacak, ona mağfiret ve rahmetle dua edecek birtakım melekler gönderir." el-Hadramî dedi ki: Ebu Abdurrahman b. Numeyr'in yanına döndüm. Ona bu hadisi naklettim. Dedi ki: Bu, artık bu hususta bizim için kendimizi sıkıntıya sokmaya gerek bırakmadı. Bir daha tekrar ona dönme.⁽²⁾

(1) Elimizde mushaflarda sekiz âyet olduğu belirtilmektedir. Âlûsî: "Basra Mushaf'ında âyet sayısı dokuz, diğerlerinde ise sekizdir" (*Ruhu'l-Meani*, XXX, 200) demektedir.

(2) Râmeahurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 315; -eseri tahkik eden Dr. M. Accâc el-Hatib de ilgili notunda bizim de kayd ettiğimiz Zehebî'nin ifadelerini nakletmektedir; Peygamber Efendimize isnad edilen bölümleriyle: Deylemî, *Firdevs*, III, 347; Zehebî, *Mizanul-İtidal*, VII, 108'de, İbn Numeyr'in sözünü: "Çünkü o, batıl olan bir şeyi rivayet etmiştir" diye açıklamaktadır. Hadis ile İbnu'l-Arabî'nin değerlendirmesini de merhum müfessirimiz zaten nakletmiş bulunmaktadır.

İbnu'l Arabî dedi ki: İshak b. Bişr el-Kâhilî, Malik b. Enes'den, o Yahya b. Said'den, o İbnu'l-Müseyyeb'den, onun da Ebu'd-Derdâ'dan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuş: "Şâyet insanlar "...*kâfir olanlar... ayrılmayacaklardı*" sûresinde neler olduğunu bilselerdi ailelerini, mallarını ihmal eder, mutlaka bu sûreyi öğrenirlerdi." Bu batıl bir hadistir. Sahih olan hadis, Enes'ten gelen şu rivayettir: Peygamber (sav) Ubeyy b. Ka'b'a dedi ki: "Allah bana sana "...*kâfir olanlar... ayrılmayacaklardı*" Sûresi'ni okumamı emretti. Ubeyy adımı da verdi mi, diye sordu. Peygamber: "Evet" deyince, Ubeyy ağladı.⁽¹⁾

Derim ki: Bu hadisi, Buharî ve Müslim de rivayet etmiştir. Bu hadisteki fikhî inceliklerden birisi de alim olanın ilim öğrenmekte olana (ilmi) okuyacağına dair delil bulunmasıdır. Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın Ubeyy'e okuması insanlara alçak gönüllülüğü öğretmesi içindir. Böylelikle herhangi bir kimse ilim öğrenmekten ve mevki itibariyle kendisinden daha aşağı mertebede bulunanlara ilmi okumaktan çekinmesin.

Denildiğine göre, bunun sebebi şudur: Ubeyy, Rasûlullah (sav)'ın sözlerini herkesten çabuk belleyen birisi idi. Peygamber'in ona (bu sûreyi) okumasının sebebi bu sözleri ondan bellemesini, kendisinden duyduğu gibi okuyup başkasına öğretmesini istemesidir. Elbetteki bu hadisten Ubeyy'in büyük bir faziletinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Allah, Rasûlüne Ubeyy'e (bu sûreyi) okumasını emretmiş bulunmaktadır.

Ebu Bekr el-Enbari dedi ki: ...Bir de bize Ahmed b. el-Heysem b. Halid anlattı, dedi ki: Bize Ali b. el-Ca'd anlattı dedi ki: Bize İkrime, Asım'dan anlattı. O Zirr b. Hubeyş'den şöyle dediğini nakletti: Ubeyy b. Ka'b'ın kıraatinde şu da vardır: Ademoğluna eğer bir vadi dolusu mal verilecek olursa ikincisini elde etmeye çalışır. Ona iki vadi dolu mal (altın) verilecek olsa üçüncüsünü elde etmeye çalışacaktır. Bununla birlikte Ademoğlunun karnını topraktan başkası doldurmaz. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder." İkrime dedi ki: Asım bana "...*ayrılmayacaklardı*" sûresini otuz âyet olarak okudu ve bu buyruk da onların arasında vardı. Ebu Bekr (el-Enbari) dedi ki: Bu ilim ehli nezdinde batıl olan bir rivayettir. Çünkü İbn Kesir ile Ebu Amr'ın kıraatleri Ubeyy b. Ka'b'a kadar ulaşan bir senetle gelmiştir. Onların ikisinin kıraatinde "...*ayrılmayacaklardı*" sûresinde bu anılan ifadeler, (Kur'ân'dan diye) okunmamaktadır. Bu ancak Rasûlullah (sav)'ın hadisleri arasında bilinen bir rivayettir ve bu Rasûlullah (sav)'ın sözü olarak nakledilmiştir. O, Kur'ân-ı Kerim'de bunları; alemlerin Rabbinden, diye nakletmiş değildir. İcmaın da kendilerini desteklediği iki kişinin yaptıkları rivayet, elbette bir tek kişinin cemaatin mezhebine muhalif olarak yaptığı nakilden daha sağlamdır.

(1) *Müslim*, I, 550; *Müsned*, III, 130.

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُتَفَكِّينَ حَتَّى
تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ﴿٢﴾ فِيهَا كُتِبَ
قِيَمَةٌ ﴿٣﴾

1. Kitab ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar, ayrılmayacaklardı.
- 2,3. İçinde dosdoğru hükümlerin yazılı olduğu tertemiz sahlifeleri okuyup duran, Allah tarafından gönderilmiş bir Rasûldür.

“(لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا) ...Kâfir olanlar... ayrılmayacaklardı” şekli hem genel kıraatidir, hem de mushafın hattı böyledir.

İbn Mesud ise; “(لَمْ يَكُنِ الْمُشْرِكُونَ وَأَهْلُ الْكِتَابِ مُتَفَكِّينَ)”: Müşriklerle, kitab ehli... ayrılmayacaklardı” diye okumuştur. Bu tefsiri bir kıraattir. İbnu'l Arabî dedi ki: Tilavet halinde değil de, açıklama sadedinde böyle bir okuyuş caizdir. Çünkü Peygamber (sav) da Sahih'in rivayetinde belirtildiği üzere (et-Talak, 65/1. âyetteki: “...o kadınları... iddetleri vaktinde boşayın” anlamındaki buyruğu): “(فَطَلِّقُوهُنَّ لِقَبْلِ عِدَّتِهِنَّ)”: Onları iddetlerine doğru boşayın” diye okumuştur ki bu bir tefsirdir. Çünkü asıl tilavet (okunması gereken şekil), mushafın hattında bulunan şekle uygun olmalıdır.

“**Kitab ehlinden**” yahudi ve hristiyanlardan demektir “**ve müşriklerden**” lafzı “**kitab ehlinden**” lafzına atf ile cer mahallindedir.

İbn Abbas dedi ki: “**Kitab ehli**” Yesrib’de bulunan yahudilerdir. Bunlar Kureyza, Nadir ve Kaynuka oğullarıdır. “**Müşrikler**” ise Mekke ve civarında bulunanlar ile Medine ve civarında bulunanlardır. Maksat Kureyş müşrikleridir.

“**Ayrılmayacaklardı**” küfürlerinden vazgeçmeyecek, başka yola sapmayacaklardı.

“**Kendilerine apaçık delil gelinceye kadar.**” Yani apaçık delil onlara gelinceye kadar. Bu da Muhammed (sav)’dır.

“**Nihayete eriş; ayrılış**”: En son noktaya ulaşmak diye açıklanmıştır ki bu da şu demektir: Onlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ömürlerinin sonlarına gelip, ölmeyeceklerdi. Bu anlama göre “ayrılmak” sona ermek demektir. “**Ayrılmayacaklardı**” buyruğunun bırakıp, terketmeyeceklerdi anla-

mında olduğu da söylenmiştir. Rasûl kendilerine gelinceye kadar müddetleri sona ermeyecekti, demek olur.

Araplar: Ben bu işi işlemeye devam edip durdum, anlamında: “(مَا أَتَفَكُّ أَفْعَلُ كَذَا): Ben bu işi ayrılmadan işledim” derler. “(مَا أَتَفَكُّ فَلَان قَائِمًا): Filan kişi hala ayakta duruyor, ayakta durmayı bırakmadı” derler. (أَتَفَكُّ)’in asıl anlamı “açmak”tır. “(فَكُّ الْكِتَابِ): Mektubu açmak (mührünü çözmek)” ile “(فَكُّ الْخَلْخَالِ): Halhalı çözmek, açmak” ve (فَكُّ السَّالِمِ) (sözlüklerden böyle bir tabirin anlamını tesbit edemedik) gibi tabirler de bu anlamda kullanılmıştır. Şair Tarafe de şöyle demiştir:

فَأَلَيْتُ لَا يَنْفَكُ كَنْجِي بَطَانَةً لِعَضْبٍ رَقِيقٍ الشُّفْرَتَيْنِ مُهْنِدٍ

“İki tarafı keskin ve iyice bilenmiş (yahut Hind yapımı) bir kılıç için içindeki sırrın açılmayacağına yemin ettim.”

Şair Zu'r-Rimme de şöyle demiştir:

حَرَاجِيجُ مَا تَنْفَكُ إِلَّا مُنَاخَةً عَلَى الْخَسْفِ أَوْ تَرْمِي بِهَا بِلْدًا قَفْرًا

“(Onlar) uzun boylu ve (eğitilerek) zayıflatılmış develer olup Sürekli yemsiz⁽¹⁾ olarak çökmüş haldedir, yahut da biz onları kurak bir yere süreriz.”

Görüldüğü gibi şair burada “(مَا تَنْفَكُ مُنَاخَةً): Hep çökmüş haldedir” demek istemiştir, fazladan: (إِلَّا)’yı getirmiştir.

“(مُتَفَكِّينَ): Ayrılma...lar” anlamındadır. Yani onlar apaçık delil kendilerine gelinceye kadar dünyada kalacaklar, ayrılmayacaklardı.

İbn Keysan dedi ki: Yani kitab ehli olanlar, Muhammed (sav)’ın kitaplarındaki sıfatlarını o peygamber olarak gönderilinceye kadar terketmeyecek (değiştirmeyecek)lerdi. Peygamber olarak gönderilince onu kışkandılar,

(1) “Yemsiz” diye anlamı verilen “el-hasf” kelimesi, matbu’ nüshalarda “hı” harfinden sonra “sin” harfi olmaksızın yanlış olarak dizilmiştir. Beyitin gerek *Lisânu’l-Arab*, X, 477’deki şekli, gerek tercemeye esas aldığımız baskıda yer alan yayına hazırlayanın notu, kelimenin kayd ettiğimiz gibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca aradaki “sin” harfi olmadan ifadenin doğru bir anlamının olmayacağını da belirtelim.

onu terkedip, inkar ettiler. O halde bu, yüce Allah'ın: *"İşte o tanıdıkları (peygamber) kendilerine gelince onu inkar ettiler"* (el-Bakara, 2/89) buyruğuna benzemektedir. Bundan dolayı (daha sonra): *"Ama kendilerine kitab verilenler ancak ... sonra ayrılığa düştüler"* (4. âyet) diye buyurmuştur. Buna göre yüce Allah'ın: **"Müşriklerden"** buyruğu şu demektir: Onlar, Muhammed (sav) peygamber olarak gönderilinceye kadar, onun hakkında kötü söz söylemediler. Ona el-Emin adını vermişlerdi. Onun dili üzere kendilerine açık deliller gelip, onlara peygamber olarak gönderilince; işte o vakit, ona düşmanlık ettiler.

Bazı dilciler de buradaki **"ayrılmayacaklardı"** lafzı "helak olmayacaklardı" anlamındadır demişlerdir, ki bu da Arapların: *"أَلْفَكْ صِلَا الْمَرَاةِ عِنْدَ الْوَلَادَةِ"*: Doğum esnasında kadının leğen kemiği çözüldü" tabirlerinden alınmıştır. Bu da bu kemiğin çatlaması ve bir daha kaynamayıp, sonunda ölmesi anlamını ifade eder. Buna göre mana şöyle olur: Onlar rasûllerin gönderilip, kitapların indirilmesi ile kendilerine karşı delil ortaya konulmadıkça azab edilmeyecekler, helak edilmeyeceklerdi.

Bazıları da; müşrikler hakkında şöyle demiştir: Onlar da kitab ehliendir. Çünkü yahudilerden kimisi Uzeyr Allah'ın oğludur, hristiyanlardan kimisi de İsa Allah'ın kendisidir, kimileri de o Allah'ın oğludur, kimileri üçün üçüncüsüdür demişlerdir (ve böylece bunlar da müşrik olmuşlardır.)

Bir başka açıklamaya göre; kitab ehli, önce mümin idiler, peygamberlerinden sonra kâfir oldular. Müşrikler de fitrat üzere doğdular, ergenlik yaşına ulaşıncâ kâfir oldular. İşte bundan dolayı yüce Allah: **"Ve müşriklerden"** diye buyurmuştur.

Bir başka açıklamaya göre **"müşrikler"** de aynı zamanda **"kitab ehli"**nin niteliğidir. Çünkü onlar kendilerine gönderilen kitaptan yararlanmadıkları gibi tevhide de terketttiler. Hristiyanlar teslisçidirler, yahudiler de genel olarak müşebbihecidirler. Hepsi de şirktir. Bu bir kimsenin: "Akıllılar ile zarif kimseler bana geldi" deyip, muayyen birtakım kimseleri kastederek, onları her iki özellik ile nitelendirmesini andırmaktadır. O halde anlam şöyledir: Kitab ehlienden (ve) müşrik olanlar...

Bir diğer açıklamaya göre, burada sözü geçen "küfür", Peygamber (sav)'ın inkar edilmesidir. Yani Muhammed (sav)'ın peygamberliğini inkar eden ve aynı zamanda kitab ehli olan yahudilerle hristiyanlar ile Araplardan olsun, başkalarından olsun -ki bunlar kitabı olmayanlardır- puta tapan müşrikler ayrılmayacaklardı, demektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Ancak böyle bir açıklamanın doğru olma ihtimali

uzaktır. Çünkü yüce Allah'ın: **“Kendilerine apaçık delil gelinceye kadar... Allah tarafından gönderilmiş bir Rasûldür”** buyruğunun zahirinden anlaşılan bu rasûlün, Muhammed (sav) olduğudur. Dolayısı ile Muhammed (sav)'ın peygamberliğini inkar eden kâfirler, Muhammed kendilerine gelinceye kadar... ayrılmayacaklardı, denilmiş olma ihtimali uzaktır. Ancak: Şu anda Muhammed'i inkâr edenler -her ne kadar önceden onu tazim eden kimseler ise de- Allah, Muhammed'i kendilerine peygamber olarak gönderip, onlara âyetleri apaçık bildirinceye kadar, bu küfürden vazgeçmeyeceklerdir. İşte o vakit onlardan bir kısmı iman edecektir.

el-Ames ve İbrahim, **“müşriklerden”** anlamındaki lafzı merfu olarak; (والمشركون) diye ve: “(الذين): **...olanlar**” lafzına atf ile okumuştur. Ancak birinci kıraat daha açık anlaşılır. Çünkü ref' ile okunması halinde her iki sınıf kitab ehliinden başkaları imiş gibi, iki ayrı sınıf olur. Ubeyy'in kıraatinde: “(فما كان الذين كفروا من أهل الكتاب والمشركون منفكين)”: Kitab ehliinden kâfir olanlar ile müşrikler... ayrılmayacaklardı” şeklindedir. İbn Mesud'un mushafında ise: “(لم يكن المشركون وأهل الكتاب منفكين)”: Müşrikler ve kitab ehli... ayrılmayacaklardı” şeklindedir. Daha önce (sûrenin tefsirinin başında) geçmiş bulunmaktadır.

“Kendilerine apaçık delil gelinceye kadar” onlara apaçık delil gelinceye kadar, diye açıklanmıştır. Apaçık delil de Muhammed (sav)'dır.

“Allah tarafından gönderilmiş bir rasûldür.” Yani o, yüce Allah tarafından peygamber olarak gönderilmiştir. ez-Zeccac dedi ki: **“Bir Rasûldür”** anlamındaki lafız **“apaçık delil”** lafzından bedel olarak merfû'dur.

el-Ferrâ dedi ki: Bu “(هي رسول من الله)”: O (apaçık delil) Allah tarafından gönderilmiş bir rasûldür” yahutta: “(هو رسول من الله)”: O (peygamber) Allah tarafından gönderilmiş bir rasûldür” demektedir. Çünkü **“Beyyine: Apaçık delil”** bazan müzekker kabul edilebilir ve: “(بَيِّنَتِي فُلَان)”: Benim beyyinem

(açık delilim) filandır” denilebilir. Ubeyy ve İbn Mesud'un kıraatinde; (رَسُولًا) diye kat' üzere (bedel yapmayarak) nasb ile okumuşlardır. “Okuyup duran, okuyan” demektir ki (bu fiil): “(تَلَا يَتْلُو تِلَاوَةً)”: Okudu, okur, okumak” diye kullanılır.

“Sahifeler” lafzı “sahife”nin çoğulu olup, üzerinde yazı yazılan şey demektir.

“Tertemiz” lafzı hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: Yalandan, şüpheden, iki yüzlülükten ve sapıklıktan arınmış demektir. Katade batıldan yana (temiz) diye açıkladığı gibi, yalandan, şüphelerden, küfürden tertemiz edilmiş diye

de açıklanmıştır. Hepsinin anlamı birdir.

Yani, sahifelerin yazılı olarak ihtiva ettiği şeyleri okur. Buna (bu açıklama) onun yazılı bir kitaptan değil de ezberinden okuduğu delil teşkil etmektedir. Çünkü Peygamber ümmi idi, okuması yazması yoktu.

“**Tertemiz**” lafzı “**sahifeler**”in sıfatıdır. Bu da yüce Allah’ın: “*Çok şerefli, son derece yüksek ve tertemiz sahifelerdedir*” (Abese, 80/13-14) buyruğunu andırmaktadır. Buna göre “tertemiz” lafzı zahiren sahifelerin sıfatıdır. Gerçekte ise sahifelerde yazılı bulunan Kur’ân’ın sıfatıdır. “**Tertemiz**”in şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onlara tertemiz olanlardan başkası dokunmamalıdır. Daha önceden açıklandığı üzere el-Vakıa Sûresi’nde (56/75-80. âyetler, 5. başlıkta) buyurduğu gibi.

Tertemiz sahifelerin, yüce Allah’ın nezdinde peygamberlere indirilmiş kitapların kendisinden istinsah edildiği Ummu’l-Kitaptaki sahifeler olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah’ın: “*Daha doğrusu o çok şerefli bir Kur’ândır, Levh-i mahfuzdadır.*” (el-Buruc, 85/21-22) buyruğunda olduğu gibi. el-Hasen dedi ki: Semadaki tertemiz sahifeler kastedilmektedir.

“**İçinde dosdoğru hükümlerin yazılı olduğu...**” Dosdoğru, eğriliği bütürülüğü olmayan ve muhkem demektir. Arapların bir şey dosdoğru ve sahih olduğu vakit kullandıkları; (قام يقوم) fiilinden gelmektedir.

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Sahifeler kitaplarla aynı şeydir. O halde nasıl olur da; içinde kitapların bulunduğu sahifelerde, demiş olabilir (diye sorulursa) şu cevap verilir: Burada “kitaplar” lafzı hükümler anlamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Allah... galib geleceğim diye yazmıştır.*” (el-Mücadele, 58/21) buyruğunda “yazdı” hükmetti anlamındadır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Allah’a yemin ederim ki ben aranızda Allah’ın Kitabı ile hükmedeceğim”⁽¹⁾ diye buyurmuş, sonra da recm hükmünü vermişti. Oysa recm Allah’ın Kitabında yazılı değildir. O halde burada, ben aranızda yüce Allah’ın hükmü gereğince hüküm vereceğim, demektir. Şair de şöyle demiştir:

وما الولا بالبلاء فبئتم وما ذاك قال الله إذ هو يكتب

“Velâ (bağlılık) belâ ile değildir, siz (haktan) meyledip saptınız
Yazdığı (hükmettiği) zaman Allah böyle buyurmamıştı.”

(1) *Buhârî*, II, 959, 971, VI, 2446, 2502, 2508, 2510, 2515...; *Müslim*, II, 1325; *Tirmizî*, IV, 39; *Ebü Dâvûd*, IV, 153; *Nesâî*, VIII, 240, 241; *İbn Mâce*, II, 852; *Muvatta*, II, 822; *Müsned*, IV, 115.

"(الكتب القيمة): **Dosdoğru kitaplar**" (meâlde: Dosdoğru hükümlerin yazılı olduğu, diye verilmiştir). Kur'ân'ın kendisidir diye de açıklanmıştır. Böylelikle yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'den "kitaplar" diye söz etmiştir. Çünkü o çeşitli, türlü açıklamaları kapsamaktadır.

وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ ﴿٩٨﴾

4. Ama kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler.

"Ama kendilerine kitap verilenler..." yahudilerle, hristiyanlar **"...ayrılığa düştüler."** Bu hususta kâfirler ile aynı düzeyde olmalarına rağmen, yüce Allah'ın ayrılığa düşmek hususunu başkalarını dışarıda tutarak sadece kitab ehli hakkında söz konusu etmesi, onların bir bilgi sahibi olduklarının zannedilmesinden dolayıdır. Onlar ayrılığa düştüklerine göre, kitab sahibi olmayan, onların dışında bulunan kimseler hakkında bu nitelik, daha da öncelikli olarak sözkonusudur.

"Ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."

"Apaçık delil" ile kastedilen Muhammed (sav)'dır. Yani Kur'an-ı Kerim, ellerindeki Kitaplarda bulunan Muhammed (sav)'in niteliklerine uygun olarak gelmiş bulunuyordu. Onlar onun peygamber olacağını görüş birliği halinde kabul ediyorlardı. Fakat peygamber olarak gönderilince, peygamberliğini inkar ettiler ve ayrılığa düştüler. Kimisi kıskançlığından ötürü kâfir oldu, kimisi iman etti. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Onlar ancak ilim kendilerine geldikten sonra aralarındaki düşmanlık (veya ihtiras) sebebi ile ayrılığa düştüler."** (eş-Şura, 42/14)

"Apaçık delil"in onların kitaplarında bulunan Muhammed (sav)'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna dair açıklama olduğu da söylenmiştir.

İlim adamları dedi ki: Sûrenin başından yüce Allah'ın: "(قَبْمَةٌ): Dosdoğru" buyruğuna kadar olan ifadelerin hükmü, kitab ehlerinden ve müşriklerden iman eden kimseler hakkındadır. **"Ayrılığa düştüler"** buyruğu da delillerin ortaya konulmasından sonra, kitap ehlerinden iman etmeyen kimseler hakkındaki hükmünü ifade etmektedir.

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ
وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾

5. Halbuki onlar, O'nun dininde ihlâs sahipleri ve Hanifler olarak Allah'a ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din işte budur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1-Dini Allah'a Hâlis Kılmak:

“Halbuki onlar O'nun dininde” yani ibadetlerinde **“ihlâs sahipleri... olarak Allah'a ibadet etmelerinden”** O'nu tevhid etmelerinden **“...başkası ile emrolunmadılar.”** Yani bu kâfirlere, Tevrat ve İncil'de verilen emir sadece budur.

“(لِيَعْبُدُوا): **İbadet etmeleri**” buyruğundaki “lam” harfi “(أَنْ): ...me” anlamındadır. Yüce Allah'ın: “(يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ): *Allah size açıklamak ister.*” (en-Nisa, 4/26); “(يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ): *Onlar Allah'ın nurunu söndürmek isterler.*” (es-Saf, 61/8); “(أُمِرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ): *Âlemlerin Rabbi (Allah)'a teslim olmakla emrolunduk*” (el-En'âm, 6/71) buyruklarında olduğu gibi. Abdullah (b. Mesud)'ın kıraatinde de; “(وَمَا أُمِرُوا إِلَّا أَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ): Halbuki onlar... Allah'a ibadet etmelerinden... başkası ile emrolunmadılar” şeklindedir.

“De ki: Ben, Allah'a dini yalnız O'na halis kılarak ibadet etmekle emrolundum” (ez-Zümer, 39/11) buyruğu da bu (buyrukların) anlamı(nı) ihtiva etmektedir.

İşte bu buyruk, ibadetlerde niyetin vacib olduğunun delilidir. Çünkü ihlas, kalbin amelleri arasındadır. Ondaki başkasının değil de yalnızca Allah'ın rızası ancak kalb ile istenir.

2-Hanifler:

“Hanifler olarak”; bütün dinleri bir kenara bırakarak, İslâm dinine yönelerek... demektir. İbn Abbas şöyle diyordu: Hanifler, İbrahim (a.s)'ın dini üzere olanlar, demektir. Hanif'in; sünnet olan ve hacceden kimsenin adı olduğu da söylenmiştir ki bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır. Dilciler de şöy-

le demiştir: Bu lafzın aslı “İslâm’a yöneldi” demek olan; “(تَحْتَفُ إِلَى الْإِسْلَامِ)”: İslâm’a hanif oldu (yöneldi)” ifadesinden gelmektedir.

3- Dosdoğru Din; Namaz Kılmayı ve Zekat Vermeyi Emreder:

“**Namazı dosdoğru**” belirlenmiş vakitlerinde, belirlenmiş sûrette “**kılmalarından, zekatı vermelerinden**” onu yerli yerince ödemelerinden “**başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din işte budur.**” Yani gereklerini yerine getirmekle emrolundukları bu din, dosdoğru dindir. ez-Zeccâc dedi ki: İşte dosdoğru yolda giden ümmetin dini bu dindir.

“**Dosdoğru**” lafzı hazfedilmiş bir mevsufun sıfatıdır. Yahutta hakkı dimdik ayakta tutan, yani hakkı yerine getiren ümmetin dini diye de açıklanabilir. Abdullah (b. Mesud)’ın kıraatinde; “(وَذَلِكَ الدِّينُ الْقَيُّمُ)”: İşte dosdoğru din budur” şeklindedir.

el-Halil dedi ki: “(الْقِيَمَةُ)”: Dosdoğrular” lafzı; “(الْقِيَمُ)”: Dosdoğru” lafzının çoğuludur. Bu ile (القائم) aynı şeydir.

el-Ferrâ dedi ki: Yüce Allah burada “din”i aynı zamanda sıfatı da olan: “(الْقِيَمَةُ)”: Dosdoğru” lafzına izafe etmiştir. Çünkü bunlar farklı lafızlardır. Yine ondan nakledildiğine göre bu, bir şeyin bizzat kendi kendisine izafe edilmesi kabilindendir. Sondaki “he (yuvarlak te)” ise övgü ve mübalağa için gelmiştir.

Sondaki “he (yuvarlak te)”nin “millet (din)” yahut şeriata raci olduğu da söylenmiştir.⁽¹⁾

Muhammed b. el-Eş’as et-Talakani dedi ki: “**Dosdoğru**” burada, sözü geçen kitaplara raci olup “**din**” ona izafe edilmiştir.⁽²⁾

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ
فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ﴿٦٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ
هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ﴿٦٧﴾

(1) Bu durumda anlam şöyle olur: İşte bu dosdoğru milletin (ümmetin) dini, yahutta; dosdoğru şeriata raci dindir.

(2) İşte dosdoğru olan kitapların dini budur, demek olur.

6. Gerçek şu ki; ister kitab ehlinde olsun, ister müşriklerden olsun o kâfir olanlar, cehennem ateşindedirler. Orada ebedi kalıcıdır- lar. Yaratılanların en kötülerini de işte bunlardır.

7. İman edip, salih amel işleyenler ise; işte bunlar, yaratılanların en hayırlılarıdır.

“Gerçek şu ki; ister kitab ehlinde olsun, ister müşriklerden olsun o kâfirler” buyruğundaki **“müşrikler”** daha önce geçen **“kâfirler”** (lafzında ge- çen ve “ler”in anlamını veren); (الَّذِينَ) üzerine atfedilmiştir. Yahutta: (أهل): Ehlinde” lafzına atfedilmiş bir mecrur olabilir.⁽¹⁾

“Cehennem ateşindedirler. Orada ebedi kalıcıdır- lar. Yaratılanların en kötülerini de işte bunlardır.”

“(الْبَرِيَّةُ): Yaratılanlar” lafzını Nafi ve İbn Zekvan her iki yerde de (yani altı ve yedinci âyetlerde de) asla uygun olarak hemzeli okumuştur. (Berie şek- linde) Bu da Arapların; (بَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ، وهو الباريء الخالق): Allah mahlukatı yarat- tı, O, yoktan var edendir, yaratandır” şeklindeki kullanımlarından gelmek- tedir. Yüce Allah da: (مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا): *Bizim onu yaratmamızdan önce*” (el- Hadid, 57/22) diye buyurmaktadır. (Kelimenin kökünün hemzeli olduğuna işaret etmektedir). Diğerleri ise, hemzesiz ve onun yerine “ye” harfini şed- deli olarak (beriyye şeklinde) okumuşlardır.

el-Ferrâ dedi ki: Eğer “beriyye” lafzı toprak anlamına gelen: (الْبَرَى)’dan alın- mış ise bunun aslı hemzesizdir. Bu kökten olmak üzere: (بَرَأَ اللهُ يَبْرُؤُهُ بَرَوًا): Allah onu yarattı, yaratır, yaratmak” denilir. el-Kuşeyrî dedi ki: Her kim “beriyye”nin “toprak” demek olan “el-bera”den geldiğini söylüyor ise, me- lekler bu lafzın kapsamına girmez, görüşünde demektir.

“el-Beriyye” lafzının: (الْبَرِيَّةُ): Kalemi traş ettim” ifadesinden geldiği de söy- lenmiştir. O vakit melekler de bunun kapsamına girer. Ancak bu zayıf bir gö- rüştür. Çünkü bu durumda bu lafzı “hemzeli” okuyanların bu okuyuşlarının hatalı olduğunu söylemek icab edecektir.

Yüce Allah’ın: **“Yaratılanların en kötülerini”** buyruğu, yaratılmışların en kö- tülerini demektir. Bunun umum(genellik) ifade etme ihtimali olduğu da söy- lenmiştir. Bazıları da onlar Peygamber (sav)’ın döneminde bulunan yaratık- ların kötüleridir. Yüce Allah’ın: *“Ve sizi alemler üzerine gerçekten üstün kıldığımı hatırlayın”* (el-Bakara, 2/47) buyruğunda olduğu gibi; ki çağda-

(1) Birincisine göre anlam şöyle verilebilir: Şüphesiz ki müşrikler ile kitab ehlinde kâfir olanlar... İkincisine göre anlam: Muhakkak ki kitab ehlinde ve müşriklerden kâfir olan lar...

şınız olan alemlerin üzerine... demektir. Çünkü bundan önceki ümmetlerin kâfirleri arasında onlardan daha da kötü kimselerin olması uzak bir ihtimal değildir. Firavun ve Salih (a.s)'ın dişi devesini kesen kişi gibi. Aynı şekilde **“bunlar yaratılanların en hayırlılarıdır”** buyruğunun da ya umumi anlamda olması sözkonusudur yahutta kendi dönemlerindeki yaratılmışların en hayırlıları olmaları sözkonusudur.

Ademoğullarının meleklerden üstün olduğunu kabul edenler bu lafzın hemze'li okuyuşunu delil göstermişlerdir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/33. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Ebu Hureyre (r.a) dedi ki: Mümin, aziz ve celil Allah nezdinde, kendi yanında bulunan bazı meleklerden daha değerli ve üstündür.

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۚ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ﴿٨٨﴾

8. Onların, Rabblerinin yanındaki mükâfatları, altından ırmaklar akan Adn cennetleridir. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. İşte bu, Rabbinden korkan kimseler içindir.

“Onların” yaratıcıları ve mutlak sahipleri olan **“Rabblarının yanındaki mükâfatları”** sevabları **“altından ırmaklar akan”** orada ikamet edip kalacakları **“Adn cennetleridir.”**

Müfessirler derler ki: **“Adn cennetleri”** cennetin iç, orta ve güzel taraflarıdır. (عَدْنٌ بِالْمَكَانِ يَعْنِي عَدْنًا وَعَدُونًا): Bir yerde ikamet etti, ikamet eder, ikamet etmek” demektir. Bir şeyin ma'dini (madeni) onun merkezi ve karar kıldığı yer demektir. Şair el-A'sâ şöyle demiştir:

وَأِنْ يُتَضَافُوا إِلَى حُكْمِهِ يُضَافُوا إِلَى رَاجِعِ قَدْ عَدْنُ

“Eğer onlar onun hükmüne gidecek olurlarsa,
Ağır basan ve merkezinde karar kılmışa izafe olurlar.”

“Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.” Ne oradan başka bir yere göç ederler, ne ölürler.

“Allah onlardan razı olmuştur.” Yani amellerinden razı olmuştur. İbn Abbas böyle açıklamıştır.

“Onlar da O’ndan hoşnut olmuşlardır.” Kendileri de yüce Allah’ın sevabı ve mükâfatından hoşnut olmuşlardır.

“İşte bu” cennet **“Rabbinden korkan”** Rabbinden korkarak masiyetlerden kendisini uzak tutan **“kimseler içindir.”**

(Beyyine Sûresi burada sona ermektedir. Allah’a hamd olsun).

Zilzal

Sûresi

1-8. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İbn Abbas ve Katade'nin görüşüne göre Medine'de inmiştir. İbn Mesud, Ata ve Cabir'in görüşüne göre ise Mekke'de inmiştir. Dokuz âyettir.⁽¹⁾

İlim adamları dedi ki: Bu sûrenin fazileti pek büyüktür. Pek büyük hususları ihtiva etmektedir. Tirmizî'nin, Enes b. Malik'ten rivayetine göre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim *"izâ zülzilet: yer... sarsıldığı zaman"* Sûresi'ni okursa bu onun için Kur'ân'ın yarısına denk gelir. Kim de *"Kul yâ eyyuhel kâfirun: De ki: Ey kâfirler (Kâfirun) Sûresi'ni okursa, bu onun için Kur'ân'ın dörtte birine denk gelir. Kim de: "Kul huwallahu Ehad (İhlas Sûresi)"ni okursa bu da onun için Kur'ân'ın üçte birine denk gelir.*" (Tirmizî) dedi ki: (Bu) garib bir hadistir. Bu hususta İbn Abbas'tan gelmiş rivayet de vardır.⁽²⁾

Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim *"İzâ zülzilet"* (Sûresi'n)i dört defa okursa Kur'ân'ı tamamen okumuş kimse gibi olur."⁽³⁾

Abdullah b. Amr b. el-Âs dedi ki: *"İzâ zülzilet"* inince Ebu Bekir ağladı. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Eğer sizler küçük ve büyük günah işleyip, Allah'ın da size mağfiret etmesi olmasaydı, (Allah) küçük, büyük günah işleyip, Allah'ın kendilerine mağfiret edeceği bir ümmet yaratırdı elbette. Çünkü şüphesiz ki O, Ğafûrdur, Rahîmdir."⁽⁴⁾

(1) Mushaflarda sekiz âyet olduğuna dair görüş tercih edilmiştir.

(2) *Tirmizi*, V, 165; ayrıca bk. İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 539; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II, 497.

(3) Kaynağını tespit edemedik. Merhum müfessirin "ruviye: rivayet edilmiştir" şeklindeki tamrid ifade eden siga kullanmış olması, onun da hadisin sıhhatinden emin olmadığını göstermektedir.

(4) Ebu Eyyub'dan ve Zilzâl Sûresi ile ilgili Ebu Bekir'in ağlaması söz konusu edilmeden: *Müslim*, IV, 2105; *Tirmizi*, V, 548.

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿١﴾

1. Yer, kendine has bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman,

Kökünden hareket ettirildiği zaman, demektir. İkrime, İbn Abbas'tan böylece rivayet etmiştir. Şöyle dermiş: Birinci üfürüşte yeri sarsıntıya uğratacaktır. Mücahid de böyle demiştir. Çünkü yüce Allah: *"O gün sarsan sarsacak, arkasından onu Radife izleyecek"* (en-Naziat, 79/6-7) diye buyurmaktadır. Daha sonra ikinci defa sarsılacak içindeki ölüleri dışarı çıkartacaktır. *"Ağırlıkları"* (2. âyet) bunlardır. (Zilzâl) mastarın(ın) zikredilmesi tekid içindir, sonra bu mastar yere izafe edilmiştir. (لَأَعْطِيَنَّكَ عَظِيمًا): Şüphesiz sana, sana ait olan bağışımı vereceğim" demeye benzer ki, benim sana vereceğim bağış vereceğim demektir. Böyle bir izafetin güzel görünmesi ise, bundan sonraki âyet sonlarının da buna benzemesidir.

Bu kelime genel olarak **"zilzal"**den gelen bir lafız olarak "ze" harfi kesreli okunmuştur. el-Cahderî ve İsa b. Ömer ise bunu (ze harfini) üstün okumuşlardır, bu da mastardır. Vesvas, kalkal ve cerca (vesvese vermek, hareket etmek, deve hançeresinde ses çıkarmak) kelimeleri gibidir. (Ze harfinin) kesreli okunuşunun mastar, üstün okunuşunun isim olduğu da söylenmiştir.

وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ﴿٢﴾

2. Yer içindeki ağırlıklarını dışarıya çıkardığı (zaman)

Elbu Ubeyde ve el-Ahfeş dedi ki: Ölünün yerin içinde bulunması, yer için bir ağırlıktır. Eğer yerin üstünde ise yer üzerinde bir ağırlıktır.

İbn Abbas ve Mücahid; **"Ağırlıklarını"** buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: Maksat onun (içindeki) ölülerdir. Onları ikinci üfürüşte dışarıya çıkartacaktır. Cinlere ve insanlara (ağırlık demek olan "sıkl" kökünden) "es-sekalan"; denilmesi de buradan gelmektedir. el-Hansa şöyle demiştir:

أبعد ابن عمرو من آل الشر يد حُلَّتْ به الأرض أثقالها

“eş-Şirrid hanedanından İbn Amr'dan sonra mı?
Yer kendine ait ağırlıklarını onunla çözdü!”

Şair şunu söylemek istiyor: Amr, defnedilince, şeref ve efendiliği dolayı sılla kabirlerinde olanların süsü olmuştur.

Kimi ilim adamı şunu zikretmektedir: Araplar çok kan dökücü olan kimse hakkında: O yeryüzü üzerinde bir ağırlık idi, derler. Öldükten sonra ise: Yer onun ağırlığını sırtı üzerinden indirdi, derler.

“**Ağırlıklarını**” buyruğunun, hazinelerini anlamında olduğu da söylenmiştir. Şu hadiste de bu anlamdadır: “Yer altın ve gümüşten direkler gibi kendi ciğer parelerini kusacaktır...”⁽¹⁾

وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا ﴿٢﴾

3. Ve insan: “Buna ne oluyor?” dediği (zaman)

“**Ve insan**” yani kâfir olan Ademoğlu... “**dediği (zaman).**” ed-Dahhak'ın rivayetine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Burada kastedilen kişi, el-Esved b. Abdu'l-Esed'dir.

Birinci üfürüşte mümin olsun, kâfir olsun kıyametin kopacağı sırada bu olaya tanık olacak her insanın kastedildiği de söylenmiştir. Aynı zamanda bu, bu olayı dünyada kıyametin alametlerinden kabul edenlerin de görüşüdür. Çünkü işin başında bunun umumi olduğunu kesin olarak öğreninceye kadar, bu işin kıyamet alametlerinden birisi olduğunu hepsi bilmeyecektir. Bundan dolayı birisi diğerine soracaktır.

İnsandan maksat, özel olarak kâfir olan şahıstır, diyenlerin görüşüne göre ise bu “sarsıntı”: Kıyametin sarsıntısıdır. Çünkü mümin zaten bunu itiraf ve kabul eder. O bakımdan o kıyamet hakkında soru sormaz. Kâfir ise onu inkar eder. Bundan dolayı onun hakkında soru soracaktır.

(1) *Müslim*, II, 701; *Tirmizi*, IV, 493. Şimdiye kadar izlediğimiz tahrir usulü bu olmakla birlikte mal hırsının günahdaki rolünü ortaya koyması bakımından hadisin *Müslim*'deki şekliyle rivayetinin devamını kaydedelim: “...Katil gelir, bunun için öldürdüm, der. Ak-rabalık bağıni kesen gelir, bunun uğrunda akrabalık bağıni kestim der. Hırsız gelir, bunun için elim kesildi, der. Sonra direkler gibi ortaya çıkan bu hazineler onları çağır-caklar, fakat bu kişiler, bu hazinelerden birşey almayacaklardır.”

“Buna ne oluyor?” buyruğu, buna ne oluyor ki böyle sarsılıyor, demektir. Buna ne oluyor ki, ağırlıklarını çıkardı, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu bir hayret ve taaccüb ifadesidir. Niçin böyle sarsıldı, demektir.

Birinci üfürüşten sonra Allah'ın ölüleri diriltmesi, sonra da yeryüzünü harekete geçirerek ölüleri dışarıya çıkartması da mümkündür. Onlar bu halde sarsıntıyı ve yeryüzünün yarılarak, ölülerin diri olarak çıkartılmalarını görmüş olacaklar ve dehşetten: Buna ne oluyor? diyeceklerdir.

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ﴿١﴾ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا ﴿٢﴾ يَوْمَئِذٍ
يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ﴿٣﴾

4. O gün (yer), bütün haberlerini anlatacaktır.

5. Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.

6. O günde, insanlar amelleri kendilerine gösterilmek için bölük bölük döneceklerdir.

“O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır” buyruğundaki: “(يَوْمَئِذٍ): O gün” buyruğu yüce Allah'ın: “*Sarsıldığı zaman*” (1. âyet) (anlamındaki) buyruğu ile nasbedilmiştir. **“Bütün haberlerini anlatacaktır”** buyruğu ile nasbedildiği de söylenmiştir. Yeryüzü o gün üzerinde işlenmiş bulunan hayır ya da şer türünden her türlü ameli haber verecektir, demektir.

Bunun; yüce Allah'ın sözü olarak zikredildiği söylendiği gibi, insanın söyleyeceği sözlerin bir kısmı olduğu da söylenmiştir. Yani insan hayret ederek: Bu yere ne oluyor ki haberlerini veriyor, diyecektir.

Tirmizî'de, Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) bu: **“O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır”** âyetini okuyup şöyle dedi: “Onun haberlerinin ne olduğunu biliyor musunuz?” Ashab: Allah ve Rasûlû daha iyi bilir, dediler. Şöyle buyurdu: “Onun haberleri erkek yahut kadın herbir kul hakkında üzerinde işlemiş olduğu amellere dair tanıklık etmesi ve filan günü şunu şunu işledi demesidir. İşte onun haberlerini bildirmesi budur” diye buyurdu. Tirmizî (dedi ki): Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

(1) Tirmizî, IV, 619, V, 446; Müsned, II, 374.

el-Maverdî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"O gün bütün haberlerini anlatacaktır"** buyruğu hakkında üç görüş vardır.

1- **"O gün bütün haberlerini anlatacaktır."** Yani sırtında kulların işledikleri amelleri bildirecektir. Bu görüş Ebu Hureyre'nin görüşü olup, o bunu (Peygamber efendimize ait) merfû' bir hadis olarak da rivayet etmiştir. Sözü geçen sarsıntının; kıyamet sarsıntısı olduğunu benimseyenlerin görüşü de budur.

2- O, dışa çıkaracağı ağırlıkları ile haberlerini bildirmiş olacaktır. Bu açıklamayı Yahya b. Sellâm yapmıştır. Sarsıntının; kıyametin alametlerinden olan sarsıntı olduğunu kabul edenlerin görüşü budur.

Derim ki: Abdullah b. Mesud'un, Rasûlullah (sav)'dan rivayet ettiği hadis de bu manadadır. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bir kulun eceli bir yerde ise ihtiyacı onu oraya gitmesini sağlar. Nihayet ulaşacağı en ileri noktaya vardı mı Allah onun ruhunu kabzeder. Yer kıyamet gününde: Rabbin, işte Senin bana emanet olarak bıraktığın budur, diyecektir." Bu hadisi İbn Mace⁽¹⁾ *Sünen*'inde rivayet etmiş olup, daha önceden de Lukman (31/34. Ayet'in tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

3- İnsan **"buna ne oluyor"** diye soracağı zaman, kıyametin kopacağını haber verecektir. Bu açıklamayı da İbn Mesud yapmıştır. O, dünyanın işinin artık bittiğini, âhiretin artık gelmiş olduğunu haber verecektir. Böylelikle yer onların soru sormalarına karşılık bu sözüyle cevap vermiş olacaktır. Bu kâfirler için bir tehdit, müminler için korkutma ve uyarıdır.

Yerin haberlerini söylemesi hususunda da üç görüş vardır:

1- Yüce Allah, yeri konuşan bir canlıya dönüştürecektir. O da bunu söyleyecektir.

2- Yüce Allah, yerde konuşmayı halkedecektir.

3- Yerde, konuşmanın yerini tutacak şekilde bir açıklama olacaktır.

Taberi dedi ki: Zelzele ile sarsılmak ile ve ölüleri dışarıya çıkartmakla haberlerini açıklayacaktır.

"Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir." Yani yer, yüce Allah'ın ona vahyi neticesinde haberlerini bildirecektir.

("هه"): Onu"; (burada:) ("هه"): Ona" demektir. Araplar bazan -"burada olduğu gibi"- (sıfat lam)'ını, (هه)'in yerine de kullanırlar. el-Accac yeri nitelendirirken şöyle demiştir:

(1) *İbn Mace*, II, 1424.

وَحَىٰ لَهَا الْفَرَارَ فَاسْتَفَرَّتْ وَشَدَّتْهَا بِالرَّاسِيَاتِ الثَّبَاتِ

“Ona karar bulmayı vahyetti, o da karar kıldı
Muazzam ve sapasağlam kazıklarla (dağlarla) onu bağladı
(çalkalanmasını önledi, sağlamlaştırdı.)”

Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. Buna göre; “(لَهَا): Onun”; “(إِلَيْهَا): Ona” demektir.

“**Ona vahyetti**” buyruğunun, ona emir verdi anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. es-Süddi de: “**Ona vahyetti**” ona dedi demektir, diye açıklamıştır. Onu müsahhar kıldı (emre itaatkar kıldı) diye de açıklanmıştır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Sarsıntının olacağı ve yeryüzünün ağırlıklarını çıkaracağı gün, yer haberlerini söyleyecek, üzerindeki itaat ve masiyetleri, üzerinde işlenmiş olan hayır ve şerri bildirecektir. Bu açıklama es-Sevri ve başkasından rivayet edilmiştir.

“**O günde insanlar ... bölük bölük döneceklerdir.**” buyruğundaki: “(أَشْتَاتًا): **Bölük bölük**” fıkalar, grublar halinde demek olup; (شَتَّ)‘ın çoğuludur. Hesab için durulan yerden (mevkıf’tan) döneceklerdir, diye de açıklanmıştır. Bir kesim cennete gitmek üzere sağa, bir diğer kesim ise cehennem ateşine gitmek üzere sol tarafa gidecektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*İşte o günde ayrılıp, dağılırlar.*” (er-Rum, 30/14); “*İnsanların da bölük bölük ayrılacağı bir gün...*” (er-Rum, 30/43)

Hesaplarının bitişinden sonra hesaptan dönecekler, diye de açıklanmıştır. “**Bölük bölük**” fıkalar halinde grub grub demektir.

“**Amelleri kendilerine gösterilmek için**” amellerinin mükâfatı kendilerine verilmek için demektir. Bu da Peygamber (sav)’dan söylediği rivayet edilen şu buyruğa benzemektedir: “Kıyamet gününde kendisini kınamayacak hiçbir kimse olmayacaktır. Eğer kişi iyilik yapan birisi ise: Ben niye daha çok iyilik işlemedim diyecek, eğer bu türden olmayan birisi ise: Neden masiyetlerden uzak durmadım, diyecektir.”⁽¹⁾

Bu ise mükâfat ve cezanın gözle görüleceği vakit olacaktır.

İbn Abbas şöyle dermiş: “**Bölük bölük**” amellerine göre fıkalara bölünmüşler olarak demektir. İman ehli belli bir yerde ve herbir din ehli belli bir halde bulunacaktır.

(1) Kaynağını tespit edemedik. Merhum müfessir de sahih olmadığına dikkat çekmek amacıyla meçhul bir rivayet kipi kullanmıştır.

Bu dönüşün, amel defterlerinin verileceği vakit olacağı da söylenmiştir. İnsanlar, firkalar halinde defterlerinde amelleri kendilerine gösterilsin yahut ta amellerinin karşılıkları kendilerine gösterilsin diye, hesaba çekilecekleri yere götürülmek üzere kabirlerinden çıkacaklar. Sanki onlar, önce kabirlerle döndürülüp orada defnedilmiş, sonra oradan tekrar geri gelmiş gibidirler. Çünkü "vârid: gelen" demektir. (Âyet-i kerimedeki kökle aynı olan): "Sadır" ise dönen anlamındadır.

"Bölük bölük" olarak, yeryüzünün çeşitli yerlerinden diriltileceklerdir, demektir.

Birinci görüşe göre ,ifadede takdim ve tehir vardır ve bunun takdiri de şöyledir: Yer Rabbin kendisine vahyetmiş olduğundan ötürü haberlerini bildirecektir ki onlara amelleri gösterilsin diye. **"O günde insanlar ... bölük bölük döneceklerdir"** hesaplarının görülmesi için durdukları yerden (mekiften) dağınık halde döneceklerdir, buyruğu da arada zikredilmiştir.

"Kendilerine gösterilmek için" anlamındaki; (لَيُرَوَّ) lafzının "ye" harfi genel olarak ötreli okunmuştur ki; "Allah'ın onlara amellerini göstermesi için..." demektir. el-Hasen, ez-Zühri, Katade, el-A'rec, Nasr b. Âsım ve Talha ise "ye" harfini üstün okumuşlardır. (Kendileri amellerini görmek için... anlamına gelir). Bu okuyuş Peygamber (sav)'dan da rivayet edilmiştir.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ
شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

7. Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görecektir.

8. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapıyorsa ,onu görecektir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Hayır da, Şer de Karşılıksız Değildir:

"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görecektir" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle dermiş: Kâfirlerden zerre ağırlığınca, bir hayır işleyen bir kimse, onu dünyada görecektir. Âhirette ona karşılık sevabı yoktur. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işleyecek olursa, şirkin cezası ile birlikte âhirette de o kötülüğü dolayısıyla cezalandırılacaktır. Müminler arasın-

dan zerre ağırlığınca kötülük işleyen bir kimse o kötülüğü dünyada görür, ölümden sonra âhirette ondan dolayı cezalandırılmaz, af edilir. Zerre ağırlığınca hayır işleyecek olursa, onun bu hayrı kabul edilir ve âhirette onun için kat kat arttırılır.

Bir hadiste; “Zerrenin ağırlığı yoktur”⁽¹⁾ denilmektedir. Bu, yüce Allah’ın Adem oğlunun küçük olsun, büyük olsun yaptığı hiçbir amelden gâfil olmadığına dair verdiği bir örnektir. Bu da yüce Allah’ın şu buyruğuna benzemektedir: **“Allah, şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez.”** (en-Nisa, 4/40) Orada (bu buyruk açıklanırken) zerre ve onun ağırlığının bulunmadığına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Bazı dilbilginleri, kişinin eliyle yere vurup, ona yapışan topraklara “zerre” denildiğini zikretmektedirler. İbn Abbas da böyle demiştir: Elini yerin üzerine koyup kaldırdığın vakit, ona yapışan her bir toprak tanesine “zerre” denilir.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi dedi ki: Herhangi bir kâfir zerre ağırlığınca hayır işleyecek olursa, onun mükâfatını dünya hayatında, kendi canında, malında, hanımında ve çocuklarında görür. Öyle ki dünyadan ayrılacağı vakit, Allah nezdinde karşılığını görecektir hiçbir hayrı kalmamış olur. Mümin olup zerre ağırlığınca şer işleyen kimse de bunun cezasını dünya hayatında, malında, canında, çocuklarında ve hanımında görür. Öyle ki dünyadan Allah’ın nezdinde (cezasını çekeceği) bir şer bulunmaksızın dünyadan ayrılır.

Bunun delili güvenilir ilim adamlarının rivayet ettikleri Enes yoluyla gelen hadis-i şeriftir. Buna göre bu âyet-i kerime Peygamber (sav)’a indiği sırada Ebu Bekir yemek yiyormuş. Hemen durup: Ey Allah’ın Rasûlü bizlere işlediğimiz hayır ve şer türünden bütün ameller(in karşılıkları) gösterilecek mi? Peygamber şöyle buyurdu: “Senin görüp hoşlanmadığın şeyler kötülüğün zerrelerinin ağırlığıdır. İşlediğiniz zerre ağırlıklarınca olan hayırlar ise sizin için saklanır. Nihayet kıyamet gününde onun (o zerrelerin) karşılıkları size verilir.”⁽²⁾

Ebu İdris dedi ki: Yüce Allah’ın Kitabında bunu tasdik eden buyruk şudur: **“Size isabet eden her musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebiyledir, çoğunu da affeder.”** (eş-Şura, 42/30)

Mukatil dedi ki: Bu âyet iki kişi hakkında inmiştir. Şöyle ki; Yüce Allah’ın: **“Yemeğe olan sevgilerine rağmen... yemek yedirirler.”** (el-İnsan, 76/8) buyruğu nazil olunca, onlardan herhangi birisine dilenci gelip de ona bir hur-

(1) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 250’de: “Denildiğine göre zerrenin ağırlığı yoktur” şeklinde ve hadis olduğuna dair herhangi bir işarette bulunmadan.

(2) Taberânî, *Evsat*, VIII, 204; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VII, 152.

ma, bir ekmek parçası yahut bir ceviz vermeyi az görürdü. Bir diğeri ise bir defa yalan söylemek, gıybet etmek (harama) bakmak gibi küçük günahları önemsemez ve: Allah cehennem tehdidini büyük günahlar için yapmıştır, derdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olarak az miktardaki hayrı (malı) vermeye onları teşvik etti. Çünkü böylelikle çoğalabilir. Diğer taraftan küçük günahlardan onları sakındırdı. Zira böylelikle onlar da çoğalabilir. Said b. Cübeyr de böyle demiştir.

Kişinin gözünde küçük görülen günahlar, kıyamet gününde dağlardan daha büyük olacaktır ve onun bütün iyilikleri de onun gözünde herşeyden daha az görülür.

2- "Onu Görecektir" Anlamındaki Buyruğun Okunması:

("يَرَى"): **Onu görecektir** buyruğu genel olarak her iki yerde de "ye" harfi üstün olarak okunmuştur. el-Cahderi, es-Sülemi, İsa b. Ömer ve Âsım'dan rivayetle Eban, "ye" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Allah ona o amelini gösterecektir, demektir. Tercihe değer olan birincisidir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O gün herkes iyilik türünden ne işlediyse, onu hazırlanmış bulacak."* (Âl-i İmran, 3/30)

"Onu görecektir" (anlamındaki) buyruğundaki "he" lafzını Hışam her iki yerde de sakın okumuştur. el-Kisai aynı şekilde bunu Ebu Bekr, Ebu Hayve ve el-Muğire'den rivayet etmiştir. Yakub, ez-Zühri, el-Cahderi ve Şeybe ise (ötreyi) belli belirsiz çıkartmışlar, diğerleri ise açıkça ötreği okumuşlardır.

"Onu görecektir" buyruğunun, karşılığını görecektir, anlamında olduğu söylenmiştir. Çünkü onun yaptığı amel geçip gitmiştir, yok olmuştur, görünmesi sözkonusu değildir. Şu beyitler zikredilmiştir:

وَزَنَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ سَيِّئًا	إِنَّ مَنْ يَغْتَدِي وَيَكْسِبُ إِثْمًا
وَبِفِعْلِ الْجَمِيلِ أَيْضًا جَزَاءً	وَيُجَازَى بِفِعْلِهِ الشَّرِّ شَرًّا
فِي إِذَا زُلْزِلَتْ وَجَلَّ ثَنَاهُ	هَكَذَا قَوْلُهُ تَبَارَكَ رَبِّي

"Haddi aşır günah kazanan;

Zerre ağırlığınca dahi olsa görecektir onu

Kötülük yaptığı için kötülük görecektir

Yaptığı iyilikler karşılığında ise ona iyilik verilecek

Böyledir şanı yüce Rabbimin buyruğu

Zülzilet Sûresi'nde; bütün yüce övgüler O'na."

3- Bu Âyetin Özelliği:

İbn Abbas dedi ki: Kur'ân'da en muhkem âyet budur. Doğru da söylemiştir. Çünkü ilim adamları bu âyetin umumi olduğunu -umumu kabul edenler de, etmeyenler de- ittifakla kabul etmişlerdir.

Ka'b el-Ahbar'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah, Muhammed'e iki âyet indirmiştir ki, bunlar Tevrat'ta, İncil'de, Zebûr'da ve Sahifelerde bulunanların hepsini kapsamıştır: **"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yaparsa onu görecektir."**

Şeyh Ebu Medyen yüce Allah'ın: **"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görecektir."** buyruğunu: Nihai akıbetten önce şimdiki halinde görecektir, diye açıklamıştır.

Peygamber (sav) bu âyet-i kerimeye *"el-âyatü'l-camiatu'l-fâzzetu"*: (eşsiz ve kapsamlı âyet) adını verirdi. Nitekim *Sahih*'de belirtildiğine göre; kendisine eşekler hakkında soru sorulup, katırlar hakkında bir şey söylememiştir. Halbuki her ikisi hakkında verilecek cevap aynıdır. Zira katırlar ve eşeklerin her ikisinde de ileri hücum da, kaçmak da sözkonusu olmaz. Peygamber (sav) atlar hakkındaki sürekli mükâfatı ve kesintisiz sevabı sözkonusu edince birisi eşekler hakkında soru sormuştur. Çünkü o gün onların yanında katır yoktu. Hicaz'a da sadece Peygamber (sav)'a Mukavkis'in kendisine hediye ettiği "düldül" adındaki katırdan başka bir katır girmemişti. Peygamber ona âyetin umumi manasından hareketle eşekler hakkında fetva vermiş idi ve esasen eşekte pek çok zerre ağırlığı(na tekabül edecek ağırlık) bulunur. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabi yapmıştır.

Muvatta'da da şöyle denilmektedir: Bir yoksul müminlerin annesi Aişe'den yiyecek birşeyler istedi. Önünde bir miktar üzüm vardı. Birisine: Bir tane al ve bunu ona ver dedi. Bu kişi ona hayretle bakmaya koyuldu, şöyle dedi: Hayret mi ediyorsun? Senin görüşüne göre bu bir tanede kaç tane zerre ağırlığı vardır.⁽¹⁾

Sa'd b. Ebi Vakkas'dan rivayet edildiğine göre o, iki hurma tanesini sadaka olarak verdi. Dilenci elini kapattı, dilenciye şöyle dedi: Allah bizden zerrelere ağırlığını dahi kabul eder. İki hurma tanesinde ise pekçok zerre ağırlığı vardır.

el-Muttalib b. Hantab'ın rivayet ettiğine göre; bir bedevi Peygamber (sav)'ın bu âyeti okuduğunu dinlemiş ve: Ey Allah'ın Rasûlü demiş, zerre ağırlığı kadar mı? Peygamber: "Evet" deyince, bedevi şöyle demiş: Vay benim kusurlarım demiş ve bu sözlerini defalarca tekrarlayıp, durduktan sonra onu

(1) *Muvatta*, II, 997; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, III, 254; Münzirî, *Terğib*, II, 9.

(âyeti) tekrarlayarak kalkmış. Peygamber (sav): "İman bu bedevi arabın kalbine girmiş bulunuyor" diye buyurmuş.⁽¹⁾

el-Hasen dedi ki: Ferezdak'ın amcası Sa'saa,⁽²⁾ Peygamber (sav)'ın huzuru na gelmiş. **"Kim zerre ağırlığınca... yaparsa"** âyetlerini işitince şöyle demiş: Kur'ân'dan başka hiçbir şey işitmesem gam yemem. Bu kadarı bana yeter. Çünkü bundan daha ileri hiçbir öğüt olamaz. Bunu es-Salebi zikretmiştir.

el-Maverdî'nin lafzıyla şöyledir: Rivayet edildiğine göre Ferezdak'ın dedesi olan Sa'saa b. Naciye, Peygamber (sav)'a gelerek ondan (kendisine) Kur'ân okumasını istemiş, Peygamber ona bu âyeti okumuş. Sa'saa: Bana bu kadarı yeter, bana bu kadarı yeter, demiş. Eğer ben zerre ağırlığı kadar bir kötülük işleyecek olursam, onu göreceğim.⁽³⁾

Ma'mer'in, Zeyd b. Eslem'den rivayetine göre bir adam Peygamber (sav)'a gelerek şöyle demiş: Allah'ın sana öğrettiğinden sen de bana öğret. Peygamber onu, ona bir şeyler öğretmek üzere bir kişiye havale etmiş, o kişi de ona: *"Yer kendine has bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman"* (1. âyet) Sûresi'ni öğretmeye koyulmuş. Nihayet: **"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yaparsa onu görecektir"** buyruklarına gelince bu adam: Bu kadar bana yeter, demiş. Peygamber (sav)'a haber verince Peygamber: "Onu bırakın. Çünkü gerçekten o artık fıkhetmiş oldu" diye buyurmuş.⁽⁴⁾

Nakledildiğine göre bedevi bir arap; "Kim... bir hayır yapıyorsa" buyruğunu sonraya bırakarak okumuş ona: Sen buyruklar arasında takdim ve tehir yaptın denilince, şu cevabı vermiş:

خَذَا بَطْنَ مَرَشَى أَوْ قَفَاهَا فَإِنَّهُ كَلَّا جَانِبِي مَرَشَى لَهْنٍ طَرِيقَ

"Sizler ister Herşâ'nın iç tarafından gidiniz, ister arka
tarafından gidiniz; şüphesiz ki
Herşâ'nın her iki tarafı da oraya giden bir yoldur."

(Zilzâl Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII, 595.

(2) Burada Sa'saa'nın Ferezdak'ın amcası olduğundan söz edilmektedir. Biraz sonra Maverdî'den nakledilecek rivayette Sa'saa'dan Ferezdak'ın dedesi olarak söz edilmektedir. Doğrusu da budur. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 347, -Sa'saa b. Nâciye'nin tercemesi-.

(3) Maverdî, *Nüket*, VI, 321-322; *el-İsâbe*, III, 347.

(4) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 597.

Âdiyat *Sûresi*

1-11. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İbn Mesud, Cabir, el-Hasen, İkrime ve Ata'nın görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas, Enes, Mâlik ve Katade'nin görüşüne göre Medine'de inmiştir. Onbir âyettir.

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾

1. Andolsun harıl harıl koşan (at)lara,
2. Tırnaklarıyla ateş çıkartanlara,

“**Andolsun harıl harıl koşan (at)lara**” buyruğunda kastedilen koşan atlardır. Genel olarak bütün müfessirlerle, dilciler böyle demiştir. Allah yolunda koşarak hırıltı çıkartan atlar demektir. Katade dedi ki: Koştuğu vakit hırıltı çıkartan atlar kastedilmiştir. el-Ferrâ dedi ki: “(الضَّجُّ): Atların koşmaları halinde nefes alıp verirken çıkardıkları ses” demektedir.

İbn Abbas dedi ki: Hayvanlar arasında at, köpek ve tilki dışında hırıltı çıkartan yoktur.

Denildiğine göre; atların hırıltısı anlaşılmasın ve böylelikle düşman onların gelişini bilmesin diye ağızları bir şeyle kapatılırdı. Bundan dolayı bu halde iken güçlü bir şekilde nefes alır, verirlerdi.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah Muhammed (sav)'a yemin ederek: “*Yâsin. Çok hikmetli Kur'ân hakkı için*” (Yasin, 36/1-2) diye buyurmuştur. Onun hayatına yemin ederek: “*Hayatın hakkı için, onlar gerçekten sarhoşlukları içinde şaşkın bir haldedirler*” (el-Hicr, 15/72) diye buyurmuştur. Onun

atlarına, atlarının hırıltılarına, tozlarına, toynaklarının taşlardan ateş çakmasına yemin ederek: “**Andolsun harıl harıl koşan (at)lara...**” diye -beş âyet-i kerimede- yemin etmektedir.

Dilciler dedi ki: ...(Şair şöyle demiştir):

وَطَعْنَةُ ذَاتِ رَشَاشٍ وَاهِيَةٌ طَعْنَتْهَا عِنْدَ صُدُورِ الْعَادِيَةِ

“Kanları şiddetle fışkırtan bir mızrak darbesi ki;
Onu atların dönüşü sırasında (ya da: Göğsünde) indirdim.”

Görüldüğü gibi şair burada (el-Âdiye ile) atları kastetmektedir.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَالْعَادِيَاتُ أُسَابِيُ الدَّمَاءِ بِهَا كَانَ أَعْتَقَهَا أَنْصَابُ تَرْجَبٍ

“Ve koşan atlarda yol yol görünen kan izleri
Sanki onların boyunları meyve yüklü dallara destek olmuş çubuklar gibidir.”

Şair (burada da aynı kelime ile) atları kastetmektedir.

Antere de şöyle demiştir:

وَالْخَيْلُ تَعْلَمُ حِينَ تَقْضَى بَحٌّ فِي حِيَاضِ الْمَوْتِ ضَبْحًا

“Atlar da bilir koştuklarında
Harıl harıl ölüm havuzlarında”

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

لَسْتُ بِالتَّبَعِ الْيَمَانِيِّ إِنْ لَمْ تَضْبَحِ الْخَيْلُ فِي سَوَادِ الْعِرَاقِ

“Eğer atlar(ımız) Irak Sevadında harıl harıl koşmazsa
Bana da Yemen’in Tubba’ı demesinler.”

Dilciler de şöyle demiştir: “(الضَّيْح والضَّيْح): Hırıltı çıkarmak” aslında tükürük hakkında kullanılır. Sonradan istiare yoluyla atlar için de kullanılır olmuştur. Bu da Arapların ateşin bir kimsenin rengini değiştirip, ancak bu işi aşırıya götürmemesi halinde kullandıkları: “(ضَبَّحَتِ النَّارُ): Ateş onun rengini değiştirdi” tabirlerinden alınmıştır. Şair de şöyle demiştir:

فَلَمَّا أَنْ تَلَهَّوْجَنَا شِوَاءُ اللَّهْبَانُ مَقْهُورًا ضَبَّيْحًا

“Bizler (ateşin alevi ile) kızarıp pişecek hale gelince
Alev onun rengini değiştirdi ve azıcık kararttı.”

“(انضَبَّحَ لَوْنُهُ): Rengi az miktarda siyaha doğru değişti” demektir.

Şair şöyle demiştir:

عَلِفْتُهَا قَبْلَ الْغِيَاكِ لَوْنِي

“Benim rengim siyaha doğru değişmeden önce ona bağlanmıştım.”

Bu hayvanlar ancak korkmak, yorulmak ya da bir şeyleri ümit etmek gibi durumlarında bir değişiklik olursa, hırıltı çıkartırlar.

“(ضَبَّيْحًا): **Harıl harıl**” lafzı mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedilmiştir ki; “(والْعَادِيَاتُ تَضْبَحُ ضَبَّيْحًا): Harıl harıl koşmakta olan atlara” demek olur. “(الضَّبْح): Kül” manasına da gelir.

Basralılar; (ضَبَّيْحًا)’in hal olarak nasbedildiğini söylemişlerdir. Bunun hal konumunda mastar (meful-i mutlak) olduğu da söylenmiştir. Ebu Ubeyde dedi ki: “(ضَبَّحَتِ الْخَيْلُ ضَبَّيْحًا): Atlar yürüdü, yol aldı” demektir. Yine Ebu Ubeyde; (الضَّبْح) ile (الضَّبْح)’ın “koşmak ve yürümek” anlamında olduklarını söylemiştir. el-Müberred de böyle demiştir: “(أَضْبَعُهَا فِي السَّرِّ): Yürümek halinde ön ayaklarını uzatmak” demektir.⁽¹⁾

Rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (sav) Kinâneoğullarından birtakım kimselerin üzerine bir seriye gönderdi. Bu seriyeden beklediği haber gecik-

(1) Biraz sonra müfessir bunu develer hakkında “boyunlarını uzatmak” diye açıklayacaktır.

ti. Başlarına ensardan el-Münzir b. Amr'ı kumandan tayin etmişti ki, aynı zamanda (Akabe'deki) nakiblerden birisi idi. Münafıklar: Gönderilenler öldürüldü, diye şaya çıkardılar. İşte bu sûre Peygamber (sav)'a bu seriyeye gidenlerin esenlik içerisinde olduklarını haber vermek ve ona üzerlerine gönderdiği kimselere baskın yaptıkları müjdesini bildirmek üzere nazil oldu.⁽¹⁾

Burada sözü edilen **"koşan"**lardan kastın atlar olduğunu söyleyenler arasında İbn Abbas, Enes, el-Hasen ve Mücahid de vardır. Maksat, üzerinde müminlerin gazaya çıktığı atlardır. Haberde şöyle denilmektedir: "Gazinin atına gerektiği gibi saygı beslemeyen kimsede bir çeşit münafıklık vardır."

İkinci bir görüşe göre maksat develerdir. Müslim dedi ki: Bu hususta İkrime ile tartıştım. İkrime dedi ki: İbn Abbas bunlardan maksat atlardır dedi. Ben de: Ali de bunlardan maksat hacdaki develerdir. Benim efendim ise senin efendinden daha bilgilidir, dedim.

eş-Şa'bi dedi ki: Ali ve İbn Abbas (r.anhum); **"harıl harıl koşanlar"** hakkında tartıştılar. Ali: Bunlar hac esnasında koşup giden develerdir, dedi. İbn Abbas atlardır. Nitekim yüce Allah'ın: **"Derken orada toz çıkaranlara"** diye buyurduğuna bakmaz mısın? Bu tozu ancak toynaklarıyla çıkartır değil mi? Ve hiç develerin hırıltısı olur mu? diye cevap verdi. Ali şöyle dedi: Hayır, durum dediğin gibi değildir. Bedir günü bizimle birlikte Mikdad'a ait ablak bir at ile Mersed b. Ebi Mersed'e ait bir atın dışında hiç birimizin atı olmadığını gördük. Daha sonra Ali şöyle dedi: Sen insanlara bilgin olmaksızın nasıl fetva verirsin? Allah'a yemin ederim, Bedir, İslâm tarihinde yaptığımız ilk gazvedir. Beraberimizde biri Mikdad'a, diğeri ez-Zübeyr'e ait iki atın dışında at yoktu. Nasıl olur da bu atlar **"harıl harıl koşanlar"** olabilir? Harıl harıl koşanlar Arafe'den, Müzdelife'ye ve Müzdelife'den Arafe'ye koşup giden develerden başkası olamaz. İbn Abbas dedi ki: Bunun üzerine ben (kendi görüşümden vazgeçerek) Ali'nin görüşünü kabul ettim. İbn Mesud, Ubeyd b. Umeyr, Muhammed b. Ka'b ve es-Süddi de böyle demişlerdir. Abdu'l-Muttalib'in kızı Safiye'ye ait olan şu beyitte de bu anlamda kullanılmıştır:

فلا والماديَاتِ غداةَ جَمْعَ بأيديها إذا سَطَعَ النُّبَارُ

"Hayır... Cem' (Müzdelife) sabahı koşup da
Ön ayaklarından tozun kalktığı âdiyâta (develere) yemin olsun"

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII, 599, 600.

Görüldüğü gibi burada şair (el-âdiyât) ile develeri kastetmektedir. Onlara bu ismin verililiş sebebi; (العدو) 'den türeyen bir kelime oluşudur. Bu ise hızlıca yürürken ayaklar arasındaki mesafenin uzak olmasını anlatır. Bir başka şair de şöyle demiştir:

رَأَى صَاحِبِي فِي الْعَادِيَّاتِ نَجِيَّةً وَأَمْثَالَهَا فِي الْوَاضِعَاتِ الْقَوَائِمِ

“Arkadaşım, o koşan develer arasında bir asil dişi deve gördü ki;
Ve onun benzerlerini güçlü, kuvvetli ve ekşi otlar yiyen develer arasında gördü.”

“Âdiyât”ın develer olduğunu söyleyenlere göre; yüce Allah'ın: “(ضَبْعًا): Harıl harıl (anlamı verilen)” buyruğu, (ضَبْعًا) anlamında kullanılmış demektir. Buna göre “ha” harfi “ayn” harfinin yerine kullanılmıştır. Çünkü; (ضَبْعُ الْإِبِلِ) denilir ki; bu da “develerin yürümeleri esnasında boyunlarını uzatmaları” demektir.

el-Müberred dedi ki: “(الضَبْعُ) Yürüme esnasında ön ayaklarını uzatmaları” demektir. (Ha harfi ile); (الضَبْعُ) çoğunlukla atlar hakkında kullanılır. (“Ayn” harfi ile); (الضَبْعُ) de develer hakkında kullanılır. Bazen “ha” harfi “ayn” yerine kullanılabilir.

Ebu Salih dedi ki: Atlar hakkında: “(الضَبْعُ): Hırıltılı nefes almak” demektir. Develer hakkında ise nefes almaları anlamındadır.

Ata dedi ki: At, tilki ve köpek dışında hırıltı çıkartan başka bir hayvan yoktur. Bu açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Arapların: “(ضَبَّحَ الثَّلَبُ): Tilki hırladı” denildiği gibi; başka şeyler hakkında da bu fiili kullandıklarına dair dilcilerin açıklamaları daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Şair Tevbe şöyle demiştir:

وَلَوْ أَنَّ لَيْلَى الْأَخِيلِيَّةِ سَلَّمَتْ عَلَيَّ وَدُونِي ثَرْبَةً وَصَفَائِحَ
لَسَلَّمْتُ نَسْلِيمَ الْبَشَاشَةِ أَوْ زَقَا إِلَيْهَا صَدَى مِنْ جَانِبِ الْقَبْرِ ضَائِحَ

“Eğer Leyla el-Ahyeliyye selam verse bana
Üzerimde yığın yığın toprak ve büyük taşlar da bulunsa
Sevinçle selâmını alarak şüphesiz cevap veririm ona,
Ya da kabrin yanından ses veren biri inleyerek ona karşılık verir.”

(Şiirdeki): “(زَقَا): Seslendi, bağırdı” demektir. Her: “(زَاكِر): Bağırın” anlamındadır. “(الزَّئِنَةُ): Feryad” demektir.

“**Tırnaklarıyla ateş çıkartanlara**” buyruğu hakkında İkrime, Ata ve ed-Dahhak şöyle demişlerdir: Bunlar toynaklarıyla ateş çıkartmaları halindeki atlardır. Bu açıklama İbn Abbas’tan da rivayet edilmiştir. Yine ondan gelen rivayete göre toynaklarıyla toz çıkartanlar, demektir. Ancak bu ateş çakmak (kıvılcım çakmak) şeklinde ondan gelen diğer rivayetlere aykırıdır. Bu (toz çıkarmak) ancak develer hakkında sözkonusudur.

İbn Ebi Necih, Mücahid’den: “**Andolsun harıl harıl koşanlara, tırnaklarıyla ateş çıkartanlara**” buyruğu hakkında İbn Abbas’ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu, savaş halinde ve hac hakkındadır.

İbn Mesud dedi ki: Maksat çakıl taşlarını ayakları ile çiğneyerek onlardan ateş çıkmasıdır. (الْقَدْح)’ın asıl anlamı “bir şeyi çıkartmaya çalışmak ve çıkartmak” demektir. Pınardan iyi olmayan su çıktığını anlatmak üzere kullanılan; (قَدَحْتُ الْعَيْنَ) ifadesi de buradan gelmektedir. “(اِقْدَحْتُ بِالزَّنْدِ): Çakmak taşını çaktım” denilir. “(اِقْدَحْتُ الْمَرْقَ): Yemek suyunu avuçladım”; “(رَكِي قَدُوح): Suyu el ile avuçlanabilen (derin olmayan) kuyu,” demektir. “(الْقَدِيح): Tencerenin dibinde kalıp da zorlukla (kepçeyle) alınan (yemek)” demektir. “(الْمَقْدَحَةُ): Kendisi ile ateş çakılan (çakmak)”dır. “(الْقَدَاحَةُ وَالْقَدَاح): Ateş yakan taş” denilir. “(وَرَى الزَّنْدَ يَرِي وَرَئًا): Çakmak taşının alevi çıktı, çıkar” demektir. Bu fiilin mazisi bir başka şekilde (kesreli olarak); (رِي الزَّنْدَ يَرِي) diye de kullanılabilir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Vâkıa Sûresi’nde (56/70-73. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(قَدَحًا): Ateş çıkartmak” buyruğunun nasbedici; “(ضَبْحًا): **Harıl harıl**” lafzını nasbenden ile aynıdır.

Bu âyetlerin atlar hakkında olduğu söylenmiştir. Ancak onların “tırnaklarıyla ateş çıkartmaları” atların sahipleri ile onların düşmanları arasında savaşın şiddetlenmesi demektir. Nitekim savaşta ordular birbirlerinin içine girdiği vakit kullanılan: “(حَمِي الْوُطَيْسُ): Tandır kızıştı” tabiri de bu kabildendir. Şanı yüce Allah’ın: “*Onlar ne zaman bir savaş ateşi yakmak isteseler Allah onu söndürür*” (el-Maide, 5/64) buyruğunda da bu anlam dile getirilmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar İbn Abbas’tan rivayet edildiği gibi Katade de böyle demiştir.

Yine İbn Abbas’tan nakledildiğine göre, burada “**ateş çakanlar**”dan maksat; yiğitlerin savaşta başvurdukları hile ve tuzaklar demektir. Mücahid ve Zeyd b. Eslem de böyle demiştir. Araplar biri diğerine bir hile ve tuzak kurmak istediği vakit; “(وَاللَّهِ لَأَمْكُرَنَّ بِكَ، ثُمَّ لَأُؤَدِّينُكَ): Allah’a yemin ederim sana

bir tuzak kuracağım, sonra da sana bunun ateşini göstereceğim" tabirini kullanırlar.

İbn Abbas'tan gelen bir başka açıklamaya göre bunlardan maksat, iltiyaçları ve yemeklerini pişirmek için geceleyin ateş yakan gazilerdir. Ondan gelen bir diğer rivayete göre bu, düşmanı korkutmak için mücahidlerin çokça yanan ve çok görünen ateşi demektir. Düşmana yaklaşan herkes düşmanı kendisini çok zannetsin diye çok miktarda ateş yakar. İşte bu buyruk, buna bir yemindir.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Bu bir araya getirilen ateştir. Hile ve tuzak ateşini yakan yiğitlerin ortaya attıkları fikirlerdir, diye de açıklanmıştır.

İkrime ise şöyle demiştir: Bu büyük ve etkili konuşmaları dolayısıyla ateşin yakılmasına sebep teşkil eden yiğit kimselerin dilleridir. Ortaya koydukları deliller, açıkladıkları belgeler, vuzuha kavuşturdukları gerçek ve batılı çürütmek sûreti ile bunu gerçekleştirirler.

İbn Cüreyc'in rivayetine göre birisi de şöyle demiştir: Çakmak taşının ateş çakıp etrafı aydınlattığı gibi, işleri ve davranışları başarıya ulaştıran kimseler kastedilmektedir.

Derim ki: Bu açıklamalar mecazi anlama göre yapılmıştır. Arapların: "فلان يُورِي زناد الضلالة) (Filan kişi sapıklığın taşını çakmağıyla aydınlatır." ifadeleri bu kabildendir. Birinci açıklama ise hakikattir. Çünkü atlar aşırı derecedeki koşmaları dolayısı ile toynaklarıyla kıvılcım çakarlar.

Mukatil dedi ki: Araplar bu çakılan ateşe "nâru ebî hubâhib" adını verirler. Ebu Hubahib ise cahiliye döneminde Mudarlı yaşlı bir kimse olup en cimriliklerden birisi idi. Herkes uyumadıkça ekmek pişirmek ya da başka bir maksatla ateş yakmazdı. Herkes uyuduktan sonra da kimi zaman alevlenen, kimi zaman alevi dinen çok az miktarda bir ateş yakardı. Birisi bu ateş dolayısı ile uyanacak olursa, o ateşten istifade etmesini arzu etmediğinden hemen söndürürdü. O bakımdan Araplar bu tür ateşi (kıvılcımları) Ebu Hubâhib'in ateşine benzetmişlerdir. Çünkü böyle bir ateşle (kıvılcımlarla) fayda sağlanmaz. Aynı şekilde kılıç miğfere isabet ettiğinde de bir ateş (kıvılcım) çakar. İşte ona da bu ismi verirler.

Nâbiğa şöyle demiştir:

ولا عيبَ فيهم غير أنْ سيوفهم بهنَ فلولٍ من قراعِ الكتابِ
نقدُ السُّلوقي المضاعفِ نسجه وثوقُ الصُّفاحِ نارِ الحُبابِ

“Hiçbir kusurları yoktur onların kılıçlarında
Karşılarına çıkan askeri birliklerle çarpışmaktan
ötürü meydana gelen körelmenin dışında
Kat kat dokunmuş Selûkî zırhını biçerler,
Ve enlice taşlarda Hubâhib ateşini (kıvılcımlarını) çakarlar.”

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿٢﴾

3. Sabahleyin baskın yapanlara,

Sabah vakti düşmana baskın düzenleyen atlılar kastedilmektedir. Bu açıklama İbn Abbas'tan ve müfessirlerin çoğundan nakledilmiştir. Baskın yapmak istedikleri vakit geceleyin yol alır ve düşmanın bulunduğu yere sabahleyin ulaşırlardı. Çünkü bu vakit, insanların gafil oldukları bir zamandır. Yüce Allah'ın: “*O korkutulanların sabahı ne kötü olur!*” (es-Saffat, 37/177) buyruğu da bu kabildendir.

Güçlü oldukları için onlar gündüzün baskın yaparlar, diye de açıklanmıştır. Buna göre “**sabahleyin**” buyruğu sabahın açıkça görünmesine benzetilerek, açıkça (baskın yapanlara) demek olur.

İbn Mesud ve Ali (r.anhuma) ise şöyle demişlerdir: Maksat sırtındaki binicileriyle birlikte kurban bayramı birinci günü Mina'dan Cem'a (Müzdelif'e) gidenlerdir.⁽¹⁾

Sünnet sabah olmadan gitmektir. el-Kurazi de böyle demiştir. “(الإغارة): Baskın”; hızlıca yürümek demektir. Arapların: “(أشرق بُيْر، كَمَا بُيْر): Ey Sebir dağı, üzerine güneşin doğmasıyla aydınlan ki (baskın yaparcasına) hızlıca yola koyulalım” şeklindeki tabirlerinde de bu anlamdadır.

فَاثْرَنَ بِهِ نَقْعًا ﴿٣﴾

4. Derken orada toz çıkaranlara,

(1) Kurtubî'deki ibare aynen bu şekildedir. Ancak bilindiği gibi kurban bayramı birinci günü sabahı Müzdelif'e'den Mina'ya gidilir. Nitekim Taberi'de (XXX, 275) bu ibare bu bakımdan doğru olup, tercümesi şu şekildedir. “Diğerleri ise şöyle demiştir: Bununla develer sırtındakilerle birlikte kurban bayramı birinci günü Cem'den (Müzdelif'e'den) (Mina'ya) gidişleri kastedilmiştir.”

Bununla baskın yaptığı yerde oldukça hızlı koşmalarından ötürü toz çı-
kartan atlıları kastetmektedir. Abdullah b. Revaha dedi ki:

عَدِمْتُ بُنْيَنِي إِنْ لَمْ تَرَوْهَا تَثِيرُ النَّفْعِ مِنْ كَنَفِي كَدَاءِ

“Ölsün bütün çocuklarım eğer görmezseniz atlarımızı
Keda dağının her iki yanından tozları dumana kattıklarını.”

“(٥) : Orada” lafzındaki zamir “yer”me yahutta baskının gerçekleştiği me-
kana racidir. Anlam bilindiği takdirde daha önce kendisinden açıkça söze
dilmemiş isimlere zamir gönderilebilir. Nitekim yüce Allah: “*Nihayet o per-
de arkasına girince*” (Sad, 38/32) buyruğunda da böyledir.

Buyruk; “**derken onunla**” yani koşmakla “**toz çıkaranlara**” anlamındadır,
diye de açıklanmıştır. Zaten “koşmak”dan daha önce sözedilmiş bulunuyor.
(Dolayısıyla bu zamir ona gönderilmiş olmaktadır.)

“**Toz**” anlamı verilen; (النفع)’in Müzdelife ile Mina arasındaki yerin adı ol-
duğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Muhammed b. Ka'b el-Kurazi yapmış-
tır. Vadiye giden yol olduğu da söylenmiştir. Belki de “zamir” bu yerden çı-
kartılan toza racidir.

es-Sıhah’ta şöyle denilmektedir: “(النفع) : Toz” demek olup, çoğulu;
(نفاع) diye gelir. Bu kelime “suyun biriktirildiği yer” anlamına da gelir. Ku-
yuda biriken suya da bu isim verilir. Hadiste de: “Kuyuda biriken suyun baş-
kası tarafından alınmasını yasakladı” anlamında; (أَنَّهُ نَهَى أَنْ يَمْنَعَ نَفْعَ الْبُئْرِ) denil-
miştir.⁽¹⁾

“Suyun biriktiği karabataklık yer” anlamına da gelir. Çoğulu; (نفاع و نفع) şe-
killerinde gelir. “(بحر) : Deniz” lafzının çoğulunun; (بِحَار و أَبْحَر) diye gelmesi
gibi. Derim ki: Bu lafız bazan sesi yükseltmek anlamına da gelir. Nitekim
Ömer (r.a)’a: Kadınlar biraraya gelmiş, Halid b. el-Velid için ağlıyor, denil-
diğinde onun: “Muğireoğulları kadınlarının Ebu Süleyman’ın ölümü için
oturup ağlarken gözyaşlarını akıtmalarında herhangi bir nak’⁽²⁾ ve uğultu ol-
madıkça onlar için bir sorumluluk olmaz” şeklindeki ifadesinde de bu anlam-
dadır.

(1) İbn Hibban, *Sahih*, XI, 331; *İbn Mace*, II, 828 (az lafzî farkla); *Müsned*, VI, 139, 268.

(2) Âyet-i kerimede geçen “toz” anlamı verilen ve açıklaması sadedinde olduğumuz, bu-
rada: ses yükseltmek anlamında kullanılan kelime.

Ebu Ubeyde dedi ki: “Nak” ile kasıt, sesin yükseltilmesidir. Ben ilim ehlinin çoğunluğunun bu görüşte olduklarını gördüm. Lebid’in şu beyitinde de bu anlamdadır:

فَمَنْ يَنْقَعُ صُرَاخَ صَادِقٍ يُخْلِيوها ذاتَ جَرَسٍ وَرَجَلٍ

“Her ne zaman (savaş için) samimi bir feryad duyacak olurlarsa
Sesi soluğu olan herşeyi o savaş için toplarlar.”⁽¹⁾

el-Kisaî dedi ki: Ömer (r.a)’ın “ses yükselmesi ve uğultu olmadıkça” ifadesindeki (ses yükselmesi anlamı verilen): (النَّعْ) aslında -matem zamanlarında- yemek yapmak demektir. Bu anlamda: (نَعَتْنَا نَعْمًا): Matemde yemek yaptım, yaparım” denilir. (Ancak) Ebu Ubeyd dedi ki: (el-Kisaî) burada bu kelimenin (النَّعْمَةُ) anlamına geldiği kanaatindedir. Halbuki onun dışındaki diğer ilim adamlarına göre bu yolculuktan gelme sırasında yapılan yemektir. Matem sırasında yapılan yemek değildir. Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Ömer: (النَّعْ): Ses yükselmesi” ifadesiyle başın üzerine toprak koymayı (bir nevi dövünme) kastetmiştir. Bu açıklamayı yapanlar bu lafzın toz anlamına geldiği kanaatindedirler. Ancak Ömer’in bu anlamı kastettiğini ve onların böyle bir iş yapacaklarından korkmuş olduğunu zannetmiyorum. O onların (oturmalarını isteyip) ayakta durmalarını hoş karşılamamışken, nasıl olur da bu derece ileri bir davranışı yapacaklarından korkabilir. O: “Onlar otururken gözyaşlarını dökmelerinde... (bir mahzur yoktur)” demiştir. Kimisi de bu lafzın yakaları yırtmak anlamında olduğunu söylemiştir ki; ben böyle bir anlamın bununla alakasının ne olduğunu bilmiyorum ve anlayamıyorum. Bana göre bu lafız bu rivayette sadece “yüksek ses” anlamındadır. (Ömer -r.a-ın kullandığı) diğer lafız olan: (الْفَلَقَةُ): Uğultu” ise “yüksek şiddetli ses” demektir. Bu hususta herhangi bir görüş ayrılığını işitmiş değilim.

Ebu Hayve “**toz çıkaranlar**” (lafzını) şeddeli olarak; (فَاتَرْنَ) diye okumuştur ki; “bunun izinin görülmesini sağlarlar” demektir. Bunu şeddesiz okuyanların bu okuyuşu ise karıştırmayı anlatmak üzere kullanılan; (أَثَر) fiilinden gelmektedir ki: (وَأَثَرُوا الْأَرْضَ): *Onlar yeri sürüp altüst ettiler.*” (er-Rum, 30/9) buyruğunda da bu kökten (gelen lafız kullanılmış)dır.

(1) Beyitteki tabirlerle ilgili birbuçuk satırlık bir açıklama, tercümesi yapılırken dercedilmiş olduğundan ayrıca tercüme edilmemiştir.

فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥٠﴾

5. Ve bununla bir topluluğun ortasına dalanlara ki

“(جَمْعًا): **Ortası**” lafzı “**dalanlar**” anlamındaki; (وَسَطْنَ)’in mefulüdür. Üzerlerindeki binicilerle birlikte düşmanlarının ortasına dalanlar, kastedilmiştir. Bu da kendilerine baskın yaptıkları topluluktur.

İbn Mesud dedi ki: “Ve bununla cemin ortasına dalanlara” buyruğunda Müzdelife’nin ortasına dalanlar kastedilmiştir.

Buraya Cem adının veriliş sebebi ise, insanların toplanmasıdır. “(وَسَطْتُ الْقَوْمَ أَسِطُهُمْ وَسَطًا وَسِطَةً)”: Topluluğun ortasında yer aldım bulundum, yer alıyorum bulunuyorum, ortasında olmak” denilir.

Ali (r.a) şeddeli olarak; (فَوَسَطْنَ) diye okumuştur ki, bu aynı zamanda Kattade, İbn Mesud ve Ebu Recâ’nın kıraatidir. Aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir. Hem şeddeli, hem şeddesiz olarak aynı anlamı ifade etmek üzere; “(وَسَطْتُ الْقَوْمَ) ve: (فَوَسَطْتُهُمْ)”: O topluluğun ortasında bulundum” denilir. Şeddeli okuyuşun “o topluluğu iki kısma ayırdı” anlamında olduğu, şeddesiz okuyuşun; “(atlıların) topluluğun ortasında yer alması” anlamında olduğu da söylenmiştir ki her ikisi de nihayetle “bir araya gelmek, toplamak” anlamına ra-cidirler.

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ﴿٦١﴾

6. Gerçekten insan, Rabbine karşı çok nankördür.

Bu buyruk, yeminin cevabıdır. Yani insan nimete karşı nankörlük edecek bir karaktere sahiptir. İbn Abbas dedi ki: “**Nankör**” Allah’ın nimetlerini çokça inkar eden demektir. el-Hasen de böyle açıklamıştır. Yine el-Hasen müsibetleri hatırlar, fakat nimetleri unuttur, diye açıklamıştır.

Şair bu anlamdan hareketle nazm halinde şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الظَّالِمُ فِي فِعْلِهِ إِلَى مَتَى أَنْتَ وَخَتَى مَتَى
وَالظَّالِمُ مُرَدُّدٌ عَلَى مَنْ ظَلَمَ تَشْكُو الْمُصِيبَاتِ وَتَنْسَى النِّعَمَ!

“Ey yaptığı işinde zalim kişi!

Zulüm sonunda zulmedene geri döndürülür.

Ne zamana kadar ve nereye kadar

Musibetlerden şikâyet edecek ve nimetleri unutacaksın?”

Ebu Uname el-Bahili'nin rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “el-Kenud (çok nankör), tek başına yiyen, başkasına vermeyen, başkasını gözetmeyen ve kölesini döven kimsedir.”⁽¹⁾

İbn Abbas'ın rivayetine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizce en kötülerinizi bildireyim mi?” Ashab: Bildir, ey Allah'ın Rasûlü, deyince şöyle buyurdu: “Onlar tek başlarına konaklayanlar, başkasına vermeyip gözetmeyenler ve kölelerini dövenlerdir.”⁽²⁾ Her iki hadisi de Tirmizî el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul* adlı eserinde zikretmiş bulunmaktadır.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kenud” Kindelilerle, Hadramutluların lehçesinde isyankar, Rabia ile Mudar'ın lehçesinde nankör olan kimse demektir. Kinanelilerin lehçesinde ise oldukça cimri ve kötü huy-lu kimse demektir. Mukatil de böyle açıklamıştır. Şair şöyle demiştir:

كَنُودٌ لِنِعْمَاءِ الرِّجَالِ وَمَنْ يَكُنْ كَنُودًا لِنِعْمَاءِ الرِّجَالِ يُعَدُّ

“(O kimse) yiğitlerin nimetlerine karşı çokça nankördür ve her kim Yiğitlerin nimetlerine nankörlük ederse uzaklaştırılır.”

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 543, -senedinin zayıf olduğu kaydıyla-; Deylemî, *Firdevs*, IV, 338, -Ebu Uname'den-, 339 -İbn Abbas'tan, her ikisi de az lafzi farkla-; Ebu Hatim İbn Hibban, *el-Mecrûhîn*, I, 212'de: “Ca'fer b. ez-Zübeyr'in... Ebu Uname'den diyerek rivayet ettiği uydurma bir nüshanın ihtiva ettiği hadislerden birisinin de bu olduğunu” belirtmektedir.

(2) Tirmizî el-Hakim, *Nevâdiru'l-Usul*, III, 72; Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, I, 359, ravilerinden İshak b. Vehb'in (Darakutnî'den naklen) kezzab (yalancı) ve (İbn Hibban'dan naklen) hadis uydurucusu olduğunu (I, 358) belirtmektedir; Ebu Hatim, *el-Mecrûhîn*, I, 139'da İshak b. Vehb'in kitaplarda ancak tenkid maksadıyla sözkonusu edilebileceğini belirttikten sonra uydurduğu rivayetlerden bir örnek olmak üzere bunu kayd etmektedir.

Görüldüğü gibi burada bu lafız "çokça nankörlük eden" demektir.

Bir diğer açıklamaya göre bu, az iyiliklere karşı nankörlük eden, çokça yapılan iyiliklere karşı da teşekkür etmeyen kimsedir. Hakkı inkâr eden kimse anlamında olduğu da söylenmiştir. Kindelilere bu ismin verilmiş sebebinin babalarını inkar etmeleri olduğu da söylenmiştir. Şair İbrahim b. Herme dedi ki:

دع البخلاء إن شئخوا صدوا وذكرى بخل غانية كنود

"Eğer büyüklenip, yüz çevirirlerse terket cimrileri
Ve bir de çok nankör, pek güzel birisinin cimriliğini anmayı."

(الكنود) lafzının "kesti" anlamına gelen: (كند) fiilinden geldiği de söylenmiştir. Bu işi yapan bir kimse sanki kesintisiz yapması gereken şükürü kesmiş olduğundan bu adı almış gibidir. İpi (halatı) kesenin bu davranışını anlatmak üzere; (كند الحبل) denilir. Şair el-A'sâ şöyle demiştir:

أبيطي تُبيطي بصلب الفؤادِ وصولِ جبالِ وكنادها

"Bir kenara itersen eğer, sen de itilirsin; ben katı kalbliyim diye
Birtakım ipleri bağlarken bir kısmını kopartırım (ben)"

İşte bu (beyit bu lafzın anlamının) kesmek ile ilgili olduğunu göstermektedir. (كند يكد كنوداً): Nimete karşı nankörlük etti, eder, nankörlük etmek" denilir. Bu durumda olan kimseye; (كنود) denilir. Kadın için de aynı şekilde; (كنود): Nankör" denilir. (كُند) de (anlam itibariyle) onun gibidir. Yine el-A'sâ şöyle demiştir:

أحيت لها تحدت لوصلك إنها كُند لوصل الزائر المعتاد

"Sen ona yeni (iyilikler) yap, gözet; o da seni yeniden gözetir
Çünkü o, mutad ziyaretçinin gözetlemesine karşı çok nankördür."

Yani o, yapılan gözetlemelere karşı çokça nankörlük eder.

İbn Abbas dedi ki: Burada **“insan”**dan kasıt kâfir kimsedir. Onun çokça nankör olduğu söylenmektedir. Hiçbir bitki bitirmeyen yerin adı olan; (الأرض الكنود) de buradan gelmektedir.

el-Dahhak dedi ki: Âyet el-Velid b. el-Muğire hakkında inmiştir.

el-Müherred dedi ki: Kenûd (nankör) üzerindeki hakları vermeyen kimse demektir. Küseyyir'in (ki az önce bu beyitin el-Aşa'ya ait olduğu belirtilmiştir. Doğrusunun o olduğu söylenmiştir) şu beyitini de zikretmektedir:

أَحَدٌ لَهَا تُخَدِّثُ لَوْصَلِكَ إِنَّهَا كُنْتُ لَوْصَلُ الزَّائِرِ الْمُعْتَادِ

“Sen ona yeni (iyilikler) yap, gözet; o da seni yeniden gözetir
Çünkü o, mutad ziyaretçinin gözetmesine karşı çok nankördür”

Ebu Bekr el-Vâsîtî dedi ki: Kenûd (mealde: nankör): Allah'ın nimetlerini, Allah'a isyan olan alanlarda harcayan kimsedir. Ebu Bekr el-Verrak dedi ki: Kenûd, üzerindeki nimeti kendinden ve yardımcılarından bilen kimsedir. Tirmizî dedi ki: Nimeti görüp de, nimeti vereni görmeyen kimsedir.

Zünnun el-Mısri dedi ki: Helû' ve kenûd: Kendisine bir kötülük dokunduğu vakit dayanamayıp, sızlanan ve hayır isabet ettiği vakit onu başkasından alabildiğine engelleyen kimsedir. Bunun çok kıskanç ve kindar anlamına geldiği söylendiği gibi, kendi haddini bilmeyen kimse olduğu da söylenmiştir. Hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir: “Kadrini (ve haddini) bilmeyen kimse kendi gizli sırlarını açığa vurmuş kimse gibidir.”

Derim ki: Bütün bu açıklamalar nankörlük ve inkar etmek anlamlarında birleşmektedir. Peygamber (sav) “kenûd”u yerilen hasletlerle ve övülmeyen hallerle açıklamıştır. Eğer bu açıklamaların yapıldığı rivayetler sahih olarak gelmişse bu hususta söylenecek en üstün sözler onlardır, kimsenin bu hususta onunla birlikte ayrıca söyleyecek bir sözü kalmaz.

وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ ﴿٧﴾

7. Şüphesiz kendisi de buna elbette şahittir.

Yani muhakkak şanı yüce Allah, Ademoğlunun bu haline şahittir, tanık tır. Mansur, Mücahid'den böylece rivayet ettiği gibi müfessirlerin çoğunun da görüşü budur. İbn Abbas da bu görüştedir.

el-Hasen, Katade ve Muhammed b. Ka'b: "**Şüphesiz kendisi**" yani muhakkak insan da yaptıkları hususunda kendisine karşı bir şahittir, diye açıklamışlardır. Bu açıklama Mücahid'den de rivayet edilmiştir.

وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ﴿٨﴾

8. Ve gerçekten o, mal sevgisinde pek katıdır.

"Gerçekten o" sözü edilenin insan olduğunda görüş ayrılığı yoktur.

"**Mal sevgisinde**" buyruğunda geçen "hayır" lafzı mal demektir. Yüce Allah'ın: "*Eğer geriye bir hayır (mal) terkederse...*" (el-Bakara, 2/180) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır. Adiy şöyle demiştir:

مَاذَا تُرْجِي النِّفْسَ مِنْ طَلَبِ الْخَيْرِ وَحُبِّ الْحَيَاةِ كَارِبُهَا

"Ne umar nefisler hayır (mal) talebinden ki
Dünya sevgisi onları şiddetli gamlara düşürmüşken"

"**Katıdır.**" Mala olan sevgisi pek güçlüdür, pek cimridir, diye de açıklanmıştır. Çünkü cimriye "şedid ve müteşeddid (sıkı ve katı)" denilir. Tarafe de şöyle demiştir:

أَرَى الْمَوْتَ يَتَنَامُ الْكِرَامَ وَيَصْطَلِفِي عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

"Görüyorum ki ölüm şerefli kimseleri seçiyor ve yine seçerek alıyor
Oldukça cimri, eli sıkı, katı olanın değerli mallarını"

Bu beyitte "fahiş" kelimesi de aynı zamanda cimri demektir. Yüce Allah'ın: "*Şeytan... fahşayı emreder*" (el-Bakara, 2/268) buyruğunda da cimriliği emreder demektir.

İbn Zeyd dedi ki: Yüce Allah mala (hayır) adını vermiş bulunmaktadır. Oysa malın kötü ve haram olma ihtimali de vardır. Fakat insanlar onu “hayır” saydıklarından ötürü yüce Allah da ona “hayır” adını vermiştir. Aynı şekilde insanların adlandırmalarına uygun olarak; *“Sonra da kendilerine hiçbir kötülük dokunmaksızın Allah’tan bir nimet ve bolluk ile döndüler”* (Al-i İmran, 3/174) diye buyurmaktadır.

el-Ferrâ dedi ki: Âyetin nazmı: “(وَإِنَّ لَشَدِيدَ الْحَبِّ لِلْخَيْرِ)”: Şüphesiz ki o hayra karşı sevgisi pek ileri olandır” şeklindedir. Ancak “sevgi” lafzı daha önceden geçtiğinden ötürü yüce Allah sadece; “(شَدِيدٌ)”: **Pek katıdır**” diye buyurmuş ve sonunda “sevgi” (anlamına gelen lafzı) ayrıca zikretmemiştir. Çünkü daha önceden sözkonusu edilmiş ve ayrıca âyetlerin sonu da böyle olmasını gerektirmiştir. Yüce Allah’ın: “(فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ)”: *Şiddetli bir günde*” (İbrahim, 14/18) buyruğunda olduğu gibidir. Halbuki: “(الْعُصْفُوفُ)”: Şiddetli esiş” günler için değil, rüzgarlar için sözkonusudur. Rüzgarlardan “gün”den önce sözedildiğinden dolayı sonunda ayrıca rüzgar sözkonusu edilmemiştir. Sanki: “(فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ الرِّيحِ)”: Rüzgarı şiddetli bir günde” buyurulmuş gibidir.

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ﴿٩﴾ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ﴿١٠﴾ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ﴿١١﴾

9. Bilmez mi ki kabirlerde olanlar altüst edildiğinde,

10. Göğüslerde olanlar da açığa çıkartıldığında,

11. Şüphesiz ki o gün, Rableri kendilerinden elbette haberdardır.

“Bilmez mi ki” Ademoğlu **“kabirlerde olanlar altüst edildiğinde”** kabirlerin altı üstüne getirilip, içindekiler dışarıya çıkartıldığında...

Ebu Ubeyde dedi ki: “(بَعَثْتُ الْمَتَاعَ)”: Eşyanın altını üstüne getirdim” demektir.

Muhammed b. Ka'b'dan: Bu, ölümden sonra diriltilecekleri zaman olacaktır, dediği rivayet edilmiştir.

el-Ferrâ dedi ki: Ben Esedoğulları bedevilerinden birisinin “ayn” yerine “ha” ile; (بُخَيْرٌ) diye okuduğunu duydum. el-Maverdi de bu okuyuşu İbn Mesud'dan nakletmiştir. Her ikisi aynı anlamdadır.

“Göğüslerde olanlar da açığa çıkartıldığında” yani göğüslerde bulunan hayır ve şer birbirinden ayırıldıldığında... Müfessirler böyle açıklamışlardır. İbn Abbas: Açığa çıkartıldığında, diye açıklamıştır.

Ubeyd b. Umeyr, Said b. Cübeyr, Yahya b. Ya'mer ve Nasr b. Asım: **(حُصِّلَ)**: Açığa çıkartıldığında” anlamındaki buyruğu “ha” harfini üstün, “sad” harfini üstün ve şeddesiz olarak okumuşlardır ki; “açığa çıktığında” demektir.

“Şüphesiz ki o gün, Rabbleri kendilerinden elbette haberdardır.” Yani onların durumlarını bilir, onların hiçbir şeyi O'na gizli kalmayacaktır. O, zaten onların hem o gündeki, hem sair zamanlardaki hallerini bilir. Fakat buyruğun anlamı o günde onlara amellerinin karşılığını vereceği şeklindedir.

Yüce Allah'ın: **(إِذَا بُعِثَ)**: **Altüst edildiğinde**” buyruğundaki; **(إِذَا)**: **...diğinde**” lafzında amel eden; **(بُعِثَ)**: Altüst edildi” lafzın fiilidir. Buna “bilme” fiili amel etmez. Çünkü bundan kasıt o vakit insanın bilmesi değildir, maksat insanın dünyada bilmesidir. Ayrıca “haberdardır” anlamındaki lafız da onda amel etmez. Çünkü: **(أَنَّ)**: **Şüphesiz**”den sonra gelen ifadeler, ondan önce gelen ifadelerde amel etmez.

(يَوْمَئِذٍ): **O gün**” lafzında amel: **(خَيْرٌ)**: **Haberdardır**” anlamındaki lafızdır. Aralarına “lam” girmiş olsa bile. Çünkü lâm ibtida konumundadır. Haberin başına geliş sebebi ise, mübtedanın başına; **(أَنَّ)**: **Şüphesiz**” edatının gelmiş olmasıdır.

Rivayet olunduğuna göre, Haccac minber üzerinde bu sûreyi muhatablarını cihada teşvik etmek maksadıyla okumuş ve istemeyerek: **(أَنَّ رَّبَّهُمْ)** diye baştaki hemzeyi üstün olarak okumuş, daha sonra bunu telafi etmek için de: **(خَيْرٌ)**: Haberdardır” lafzını da “lam”sız okumuştur. Halbuki “lam” olmasa idi “bilme”nin mefulü olduğundan dolayı meftûh olması gerekirdi.

Ebu's-Semmâl de: **(أَنَّ رَبَّهُمْ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ)** diye (âyetin başındaki hemzeyi üstün, buna karşılık **“haberdardır”** anlamındaki lafzın başına “lam” getirmeksizin ve merfû' olarak) okumuştur.

Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

(Âdiyât Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Zâria

Sûresi

1-11. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Onbir âyet-i kerimedir.

الْقَارِعَةُ ۝۱ مَا الْقَارِعَةُ ۝۲ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ ۝۳

1. Şiddetlice çalan!

2. Nedir o şiddetlice çalan?

3. O şiddetlice çalanın ne olduğunu sana ne bildirdi?

“Şiddetlice çalan! Nedir o şiddetlice çalan?” Kıyamet ve kıyametin kopması (Saat) demektir. Genel olarak müfessirler böyle demişlerdir. Çünkü kıyamet dehşetli ve korkulu halleriyle yaratılmışlar için bir Kariadır. Dilciler diyor ki: Araplar bir topluluğun başına korkunç bir iş gelip, çattığı zaman: “(قَرَعَتْهُمْ الْقَارِعَةُ، وَفَقَرَتْهُمْ الْفَاقِرَةُ)”: Kâria gelip onları buldu ve fâkira onların bellerini kırdı” derler. İbn Ahmer şöyle demiştir:

وقارعة من الأيام لولا سيلهم لراحت عنك جينا

“Ve günlerden dolayı gelen bir karia, ki olmasaydı eğer Onların yolları bir süre senden uzakta dururdu.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

مَتَى تَفْرَغَ بِمَرْوَتِكُمْ نُسُوتُكُمْ وَلَمْ تُوقَدْ لَنَا فِي الْقَيْدِ نَارُ

“Ne zaman çakmak taşınıza vurulursa, biz de size hoşunuza
gitmeyecek bir şey yaparız,
Ve tencere(nin altın)de bizim için ateş yakılmaz olur.”

Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “*O kâfirlerin başına işledikleri yüzünden ya ansızın büyük bir musibet (karia) gelip çatacak...*” (er-Rad, 13/31)

Karia, zamanın zorlu ve sıkıntılı musibetlerinden herbirisine verilen isimdir.

Yüce Allah'ın: “**Nedir o şiddetlice çalan**” buyruğu bir soru (istifham)dır. Yani karianın mahiyeti nasıl bir şeydir? Aynı şekilde; “**O şiddetlice çalanın ne olduğunu sana ne bildirdi**” buyruğu da onun halinin azametini ve önemini anlatmak üzere soru mahiyetindedir. Yüce Allah'ın -daha önceden - “*Gerçekleşmesi muhakkak olan* (el-Hakka). *Nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan? Ve gerçekleşmesi muhakkak olanın ne olduğunu sana ne bildirdi?*” (el-Hakka, 69/1-3) buyruklarında geçtiği üzere.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴿٤٠﴾

4. O gün, insanlar darmadağın pervaneler gibi olacak.

“(٤٠) : **O gün**” lafzı zarf olarak mansubtur. İfadenin takdiri şöyledir: O şiddetlice çalan (Karia) insanların etrafa dağılmış pervaneler gibi olacağı günde gerçekleşecektir.

Katade dedi ki: Pervaneler (el-ferâş) ateşe ve kandillerin üzerine düşen, uçan canlı mahluklardır. Tekili “ferâşe” diye gelir. Ebu Ubeyde de böyle açıklamıştır.

el-Ferrâ dedi ki: Bu, sivrisinek ve buna benzer küçük uçan varlıklardır, çekirgeler de bu türdendir. Deyim olarak “O, bir feraşeden (pervaneden) bile daha akılsızdır” denilir. Şair şöyle demiştir:

طَوَّشَ مِنْ نَفَرٍ أَطْبَاشٍ أَطْبِشُ مِنْ طَائِرَةِ الْفَرَاشِ

“Çok kıt akıllı, akılsız bir topluluktandır,
O uçan bir pervaneden bile daha kıt akıllıdır.”

Bir başkası da şöyle demiştir:

وَقَدْ كَانَ أَقْوَامٌ رَدَدَتْ قُلُوبُهُمْ إِلَيْهِمْ وَكَانُوا كَالْفَرَاشِ مِنَ الْجَهْلِ

“Birtakım kimseler vardı ki, kalblerini sen geri çevirdin onlara
Oysa cahillikten ötürü tıpkı pervane gibi idiler.”

Müslim'in *Sahih*'inde Cabir'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Benim durumum ile sizin durumunuz, bir ateş yakıp da çekirgelerin, kelebeklerin (ferâş) gelip içine düştüğü, kendisi de onları düşmesin diye önlemeye çalıştığı bir kimsenin durumuna benzer. Ben sizlerin ateşe düşmemeniz için bellerinizden yakalayıp (çekmeye ve ateşe) düşmenizi önlemeye çalışıyorum, siz ise benim elimden kurtulup kaçıyorsunuz.”⁽¹⁾ Bu hususta Ebu Hureyre'den de gelmiş bir rivayet de vardır.⁽²⁾

“(المبثوث): **Darmadağın**” demektir. Bir başka yerde de yüce Allah: “**Darmadağın çekirgeler gibi**” (el-Kamer, 54/7) diye buyurmaktadır. İlk halleri pervaneler (rastgele uçuşan) kelebekler gibi olacaklardır. Belli bir istikametleri yoktur. Rastgele her tarafa şaşkınca giderler. Sonra çekirgeler gibi olacaklardır. Çünkü çekirgelerin özel olarak gözettikleri bir yönleri olur.

“**Darmadağın**” etrafa dağılmış ve yayılmış olan demektir. Bu lafzın müzekker olarak gelmesi (pervaneler anlamındaki “el-ferâş”) lafzının müzekker oluşundan ötürüdür. Yüce Allah'ın: “(اعجازُ نخلٍ مَنفَعٍ): **Kökünden kopmuş hurma kütükleri**” (el-Kamer, 54/20) buyruğunda olduğu gibi. Eğer yüce Allah bu lafzı (المبثوث) diye zikretmiş olsaydı (müennes olarak zikretmiş olduğu bu lafız bu yönüyle) yüce Allah'ın: “(اعجازُ نخلٍ خاويةً): **İçleri boşalmış hurma kütükleri**” (el-Hakka, 69/7) buyruğuna benzemiş olacaktı.

İbn Abbas ve el-Ferrâ dedi ki: “**Darmadağın pervaneler gibi**” buyruğu,

(1) Müslim, IV, 1790; Müsned, III, 361, 392; Tayalisi, Müsned, I, 246.

(2) Müslim, IV, 1789; Tirmizi, V, 154; Taberanî, Evsat, III, 318.

biri diğerrinin üstüne çıkmış çekirgelerin, karman çorman hali gibi demektir. İşte insanlar da ölümden sonra diriltilecekleri vakit, birbirlerine böylece gireceklerdir.

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ﴿٥٠﴾

5. Dağlar da atılmış renkli yün gibi olacak.

Elle açılmış yün gibi demektir. Yani dağlar bir toz gibi olacak ve yerlerinden kaybolacaklardır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: “*Dağılmış toz haline gelecekler*” (el-Vakıa, 56/6) diye buyurmaktadır.

Dilciler diyor ki: “(الْيَمِينُ): Boyanmış yün” demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden “*isteyen biri... istedi*” (el-Meâric, 70/1) Sûresi’nde (70/9. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ﴿٦٦﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٦٧﴾
وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ﴿٨٨﴾ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ ﴿٨٩﴾ وَمَا
أَذْرِيكَ مَا هِيَةٌ ﴿١٠٠﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١٠١﴾

6. İşte kimin tartıları ağır gelirse,
7. Artık o hoşnut (kalacağı) bir yaşayıştadır.
8. Fakat kimin de tartıları hafif gelirse,
9. Artık onun anası (varacağı yer) Haviye’dir.
10. Onun ne olduğunu sana ne bildirdi?
11. (O), çok sıcak bir ateştir.

Mizana dair açıklamalar daha önceden el-A’raf (7/8-9. âyetlerin tefsirinde), el-Kehf (18/100-110. âyetler, 2. başlıkta) ve el-Enbiyâ (22/47. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Onun kefelerrinin ve dinin bulunduğu, hasenat ve seyyiatın yazılı olduğu sahifelerin o mizanda tartılacağı orada açıklanmıştır. Şöyle de denilmiştir: Bu tek bir terazidir. Cebrailin elinde olacaktır, Ademogullarının amellerini tartacaktır. Ancak ondan çoğul lafzı ile sözedilmiştir. Bunların pek çok terazi olduğu da söylenmiştir. Şairin:

فَلِكُلِّ حَادِثَةٍ لَهَا مِيزَانٌ

“Herbir olayın kendine has bir terazisi vardır.”

Dediği gibi. Biz bunu daha önceden (el-Enbiyâ, 21/47. âyetin tefsirinde) zikretmiş bulunuyoruz. Yine bunu “*et-Tezkire*” adlı eserimizde de zikretmiş tik. Bir diğer görüşe göre teraziler (mevazin) belgeler ve delillerdir. Bu açıklamayı Abdu'l-Aziz b. Yahya yapmış olup, şairin şu beyitini de tanık olarak göstermiştir:

فَدُكُنْتُ قَبْلَ لِقَائِكُمْ ذَا مِرْوَةٍ عِنْدِي لِكُلِّ مَخَاصِمٍ مِيزَانُهُ

“Ben sizinle karşılaşmadan önce güçlü, kuvvetli birisi idim
Bende herbir hasma karşı getireceğim mizanı (delil ve belgesi) vardı.”

“**Hoşnut bir yaşayış**” kendisinden hoşnut kalınan, sahibinin hoşnut olacağı yaşayış demektir. “**Hoşnut bir yaşayış**” tabirinin, hoşnutluğu gerçekleştiren yaşayış anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bu da yaşayışın sahiplerine yumuşak (rahat ve kolay) olması ve onlara itaat etmesi demektir. O halde fiil yaşayışın kendisine aittir. Çünkü hoşnutluğu kendisinden veren odur (yaşayıştır). Bu da yaşayışın yumuşaklığı ve itaatkarlığıdır. O halde “**yaşayış**” cennetteki nimetleri toplayan bir sözdür.

Rıza (hoşnutluk) işini gerçekleştiren odur. “Tıpkı yükseltilmiş döşekler” tabiri gibi. Bu döşeklerin yüksekliği yüz yıllık bir süre kadardır. Allah'ın dostu bunlara yaklaştı mı onlar üzerlerinde kurulabilsin diye alçalacaklardır. Sonra eski hallerine yükseleceklerdir. Ağacın dalı da ağaç gibidir. Aynı şekilde onlar da böyle yüksektirler. Allah'ın dostunun canı o ağacın meyvesini çekecek olursa, ağacın dalı ona sarkar ve Allah dostu ister oturarak, ister ayakta olsun, onu eliyle alıncaya kadar alçalır. İşte yüce Allah'ın: “*Devşirilecek meyveleri yakındır*” (el-Hakka, 69/23) buyruğu bunu anlatmaktadır. Allah dostu nerede yürüse yahut bir yerden bir yere geçse, dilediği şekilde yukarıda ya da aşağıda onunla bir ırmak akar. Yüce Allah'ın: “*Ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır*” (el-İnsan, 76/6) buyruğu bunu anlatmaktadır. Haberde rivayet edildiğine göre; “O elindeki çubukla işaret edecek ve yatağı olmaksızın köşklerinden yahut oturduğu meclislerden dilediği yerde o ırmak akacaktır.”

İşte bütün bunlar, kendilerine kendi hallerinden yana hoşnutluk verip kazandırmış bir yaşayıştır. Bunlar hoşnutluğu gerçekleştireceklerdir. Bu yaşa-

yış karşılıksız bir bağış ve bir müsamahakarlık olmak üzere (sahiblerine) boyun eğdirilmiş ve itaatkâr hale getirilmiş olacaktır.

“**Artık onun anası Haviye’dir**” buyruğu cehennemi kastetmektedir. Ona “ana” adını vermesi kişinin annesine sığınması gibi ona sığınacağından dolayıdır. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın şu beyitinde de bu anlamdadır:

فَالْأَرْضُ مَعْقِلُنَا وَكَانَتْ أُمْنَا فِيهَا مَقَابِرُنَا وَفِيهَا نُؤَلَّدُ

“Yer bizim barındığımız yerdir, o bizim anamızdır
Kabirlerimiz ondadır ve biz orada doğarız.”

Ateşe “**Haviye**” denilmesinin sebebi ise, alabildiğine derin olan dibine doğru yukarıdan aşağıya düşmesinden ötürüdür. Rivayet edildiğine göre “Haviye” cehennem ateşinin en alt kapısının adıdır.

Katade dedi ki: “**Artık onun anası Hâviyedir.**” Yani varacağı yer cehennem ateşidir. İkrime dedi ki: Ona bu ismin verilış sebebi (cehennemliklerin) oraya tepesi üzerine yuvarlanıp düşmesidir.

el-Ahfeş dedi ki: “**Onun anası**” onun karar kılacağı yer, demektir. Manalar birbirine yakındır. Şair de şöyle demiştir:

يَا عَمْرُو لَوْ نَالَتْكَ أَرْمَاحُنَا كُنْتَ كَمَنْ تَهْوِي بِهِ الْهَآوِيَّةُ

“Ey Amr! Eğer mızraklarımız sana ulaşacak olsaydı,
Sen el-Hâviye’ye yuvarlanan kimse gibi olurdun.”

“(**هَوَتْ أُمُّهُ**) : Anası onu kaybetti” denilir. Bu durumda olana da; (**فِي هَاوِيَةٍ**) adı verilir. “(Yavrusunu) kaybetmiş ana” demektir. Ka’b b. Sa’d el-Ğanevî dedi ki:

مَوَتْ أُمُّهُ مَا يَبْعَثُ الصَّبْحُ غَادِيَا وَمَاذَا يُوْدِي اللَّيْلُ حِينَ يَتُوبُ

“Anası kaybetti onu; sabah erkenden neyi gönderecektir?
Ve gece geri döneceği vakit neyi edâ edecektir?”

"(النَّهْزَى وَالْمَهْوَاةُ) İki dağın arasındaki (vadi)" ve buna benzer anlamları vardır. "(تَهَاوَى الْقَوْمُ فِي الْمَهْوَاةِ)": O kimseler uçuruma biri diğeri'nin ardınca düştü" anlamındadır.

"Onun ne olduğunu sana ne bildirdi?" buyruğundaki "(مَا بَيَّنَّ)": Onun ne olduğu" lafzının aslı; (مَا مَيَّ) şeklindedir. Sonuna "he" sekt (susuş) için gelmiştir. Hamza, el-Kisai, Yakub ve İbn Muhaysın vasl halinde "he" getirmeksizin: "(مَا مَيَّ تَارَ)": Onun ne olduğunu... ateştir" diye okumuşlar, fakat vakf yaptıklarında onunla (he-i sekt ile) vakıf yapmışlardır. Buna dair açıklamalar daha önce el-Hâkka Sûresi'nde (69/19-34. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(O), çok sıcak bir ateştir." Sıcaklığı çok ileri derecededir. Müslim'in *Sa-hih*'inde Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizin şu Âdemoğlunun yaktığı ateş, cehennem sıcaklığının yetmiş-te biridir." Allah'a andolsun ki bu kadarı dahi yeterli idi ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Peygamber şöyle buyurdu: "O (cehennem ateşi) buna altmışdokuz kat daha üstündür. Herbir katı(nın harareti) bunun gibidir."⁽¹⁾

Ebu Bekr (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Terazisi ağır gelecek olanların terazilerinin ağır basmasının sebebi, o terazilerine hakkı koymuş olmalarıdır. Kendisinde hakkın bulunduğu bir terazinin ağır gelmesi de gerçeğin bir gereğidir. Terazileri hafif gelenlerin hafif geliş sebebi ise, terazilerine batılı koymuş olmalarıdır. Kendisinde batılın konulmuş olduğu bir terazinin hafif gelmesi de gerçeğin bir gereğidir.

Haberde Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre o, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu belirtmiştir: "Ölümler kendilerine gelen bir ölüye ondan önce ölmüş birisini sorarlar. O: O şahıs benden önce ölmüştü, size uğramadı mı, der. Onlar, Allah'a yemin olsun ki hayır, derler. Bu sefer: İnna lillah ve inna ileyhi râciûn. O anası Hâviye'ye götürüldü. O ne kötü bir anadır, ne kötü bir mürebbiyedir, der."⁽²⁾ Biz bu hadisi bütünüyle "*et-Tezkire*" adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Hamd Allah'a mahsustur. (Kâriâ Sûresi burada sona ermektedir).

(1) *Buhârî*, III, 1191, IV, 2184; *Tirmizî*, IV, 709; *Muvatta*, II, 994; *Müsned*, II, 467, 478

(2) Hakim, *Müstedrek*, II, 581 -sahabi adı vermeden: "el-Hasen'den dedi ki: Rasulullah (sav) buyurdu ki..." deyip hadisi zikrettikten sonra, senedi sahih mürsel bir rivayet olduğunu belirtmektedir.; Taberani, *Kebir*, IV, 129, 130 -Ebu Eyyub'dan ve daha uzunca-; Heysemi, *Mecma'*, II, 327 -Taberani tarafından *Evsat* ve *Kebir*'de rivayet edildiğini belirterek ravilerinden Mesleme b. Ali'nin zayıf olduğunu kayd etmektedir.-

Tekâsür

Sûresi

1-8. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Buhari Medine'de indiğini rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Sekiz âyettir.

أَلْهَيْكُمْ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾

1. Çoklukla övünüş sizi o kadar oyaladı ki,
2. Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Çoklukla Övünüşün Oyalaması ve Nüzul Sebebi:

“Çoklukla övünüş sizi o kadar oyaladı ki...” buyruğundaki “sizi oyaladı” sizi uğraştırdı, meşgul etti, demektir. Şair şöyle demiştir:

فَأَلْهَيْتَهَا عَنْ ذِي تَمَانٍ مُّغِيلٍ

“Ve ben o kadını, muskalı ve henüz süt emen (çocuğundan) oyaladım (benimle meşgul oldu da onunla ilgilenemedi.)”

(1) Buhari'de böyle bir ifade tespit edemedik. Ancak, Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 610'da Katade'den Medine'den indiği anlamı çıkartılabilecek iki rivayet kayd etmektedir. Âlû-sî, *Ruhu'l-Meânî*, XXX, 223'de bazı delillere dayanarak Medine'de indiği görüşünün daha kuvvetli olduğuna dikkat çekmektedir.

Yani mal çokluğu ile sayıca çoklukla övünüştünüz, sizi Allah'a itaatten alı-koydu ve bu, siz ölünceye, kabirlere defnedilinceye kadar sürüp gitti.

“Sizi... oyaladı” size unutturdu; **“çoklukla övünüş”** mal ve evlat çoklu-ğuyla övünmek diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Abbas ve el-Hasen yapmıştır. Katade dedi ki: Kabile ve aşiretlerle öğünüş, demektir. ed-Dahhâk: Geçim ve ticaretle uğraşmanız sizi oyalamıştır, demektir.

Bir şeyi unutup, onu hatırlamayıp, ondan yüz çevirmeyi anlatmak üzere: **“(لَبِيتَ عَنْ كَذَا أَلْهَىٰ لَبِيتًا وَلَهْيَانًا)”**: Onu unutup, başka şeyle oyalandım, oyalanıyo-rum, oyalanmak” denilir. **“(الهاء)”**: Onu meşgul etti, oyaladı” anlamındadır. **“(لَهَا بِهِ تَلْهِيَةٌ)”**: Onu onunla oyaladı, (bir çeşit teselli etti)” demektir.

“Tekâsür: Çoklukla öğünüş” karşılıklı olarak çokluğu ileri sürüp, öğün-mek demektir.

Mukatil, Katade ve başkaları şöyle demişlerdir: Yahudiler: Biz filan oğul-larından daha çokuz. Filan oğulları ise filan oğullarından daha çoktur, deyip de bu durum onların sonunda sapık olarak ölümleri ile neticeleninceye ka-dar oyalanmaları hakkında inmiştir.

İbn Zeyd dedi ki: Bu ensarın bir boyu hakkında inmiştir. İbn Abbas, Mu-katil ve el-Kelbi dedi ki: Bu Kureyş'e bağlı iki kol olan Abd-i Menafoğulla-rı ile Sehmoğulları hakkında inmiştir. Bunlar İslâm geldikten sonra ileri ge-lenler ve eşraflarının çokluğu ile karşılıklı olarak öğündüler ve bunları sayıp dökmeye koyuldular. Herbir kol bizim efendilerimiz daha çoktur, bizim güçlülerimiz daha güçlüdür, bizim sayılarımız daha büyüktür, bizim koruyu-cularımız daha çoktur, dedi. Ancak Abd-i Menaf oğullarının pay itibariyle da-ha çok oldukları ortaya çıktı. Daha sonra ölümlerini ileri sürerek çokluk yarı-şına giriştiler. Sehmoğullarının Abd-i Menafoğullarından daha çok oldukla-rı ortaya çıktı. Bunun üzerine; sizin hayatta olanlarınızla **“çoklukla öğü-nüş”**ünüz **“sizi o kadar oyaladı ki sonunda”** onlarla yetinmeyerek ölmüş-le öğünüp **“kabirleri ziyaret ettiniz”** buyrukları indi.

Said'in rivayetine göre, Katade şöyle demiştir: Biz filan oğullarından da-ha çoğuz, biz filan oğullarından sayıca daha fazlayız diyorlardı. Fakat her gün onların sonuncusuna varıncaya kadar biri ardına düşüp gidiyorlardı. Al-lah'a yemin olsun ki hepsi kabirlerde ölü olarak gömülünceye kadar bu hal-leri devam edip gitti.

Amr b. Dinar'dan rivayete göre, o: Bu sûre tüccarlar hakkında inmiştir, di-ye yemin etmiştir. Şeyban'dan, onun da Katade'den rivayetine göre Katade: Bu sûre kitab ehli hakkında inmiştir, demiştir.

Derim ki: Âyet-i kerime sözü edilen bütün bu hususları ve başkalarını da kapsayacak genelliktendir. Müslim'in *Sahih*'inde Mutarriif'den gelen rivayete göre, o babasından şöyle dediğini nakletmiştir: Peygamber (sav)'a: **"Çoklukla öğünüş sizi o kadar oyaladı ki..."** buyruğunu okurken vardım, şöyle buyurdu: "Ademoğlu malım malım, der. Ey Ademoğlu senin malından yiyip de tükettiğin, giyinip de çürüttüğün yahut tasadduk edip de önünden gönderdiğin şeyden başka sana ait bir şey var mıdır?"⁽¹⁾ Bunun dışında ne varsa hepsi gidicidir ve onu diğer insanlara terkedeceksin."⁽²⁾

Buhari'nin, İbn Şihab'dan rivayetine göre o şöyle demiştir: Bana Enes b. Malik'in haber verdiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer Ademoğlunun bir vadi dolusu altını bulursa iki tane vadisi olsun ister. Onun ağzını ancak toprak doldurur ve Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder."⁽³⁾ Sabit, Enes'den, o Ubeyy'den şöyle dediğini nakletmiştir: Biz bunu **"Çoklukla öğünüş sizi o kadar oyaladı ki"** buyruğu nazil oluncaya kadar Kur'ân'dan biliyorduk.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Bu sahih ve güzel bir nasıttır. Tefsir ehlinin dikkatini çekmemiştir. Bundan dolayı bunu bilmedikleri gibi başkalarını da bilgi sizliğe sürüklemişlerdir. Bilme imkanı verdiğinden ötürü Allah'a hamdolsun.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav): **"Çoklukla övünüş sizi o kadar oyaladı ki..."** buyruklarını okudu ve şöyle dedi: "Malları çoğaltmak, onu hak olmayan yerden toplamak, hak olan yere vermemek ve kaplarda onu bağlamak (biriktirmek)dir."

2- Ölene Kadar Lüzumsuz Şeylerle Oyalananlar:

"Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz." Sonunda ölüm size geldi ve siz kabirlerin ziyaretçileri oldunuz. O kabirlerden artık ziyaretçinin kendi konağı olan cennet yahut cehennem ateşindeki yerine dönüşü gibi dönüyorsunuz. Ölen kimse hakkında: "Kabirini ziyaret etti" denilir.

Şöyle de açıklanmıştır: -Önceden de geçtiği üzere- sizler ölümleri dahi sayıncaya kadar çoklukla övünüp durdunuz.

(1) *Müslim*, IV, 2273; *Tirmizi*, IV, 572, V, 447; *Nesai*, VI, 238; *Müsned*, IV, 24, 26.

(2) Bu son cümle, Ebu Hureyre'nin rivayetinde: *Müslim*, IV, 2273; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 545'te; "münferiden Müslim tarafından rivayet edildiği" belirtilmektedir.

(3) *Buhari*, V, 2365; *Müsned*, V, 218 -Ebu Vâkid el-Leysi'den-; Heysemî, *Mecma'*, VIII, 140'ta Ebu Vâkid'in rivayetiyle Ahmed ve Taberânî tarafından rivayet edildiğini, Ahmed'in rivayetindeki ricalin sahih ricali olduğunu belirtmektedir.

Bunun bir tehdit olduğu da söylenmiştir. Yani sizler (ölüp) kabirleri ziyaret ederek size gelecek olan Allah'ın azabını görünceye kadar, dünyadaki övünç kaynaklarıyla uğraşıp durdunuz.

3- Kabir, Kabirler:

“**Kabirler** (anlamındaki: mekabir)” lafzı; (مَقْبَرَة) ile (مَقْبَرَة)'nin çoğuludur. “(القبور): Kabirler” şekli ise; “(القبر): Kabr”in çoğuludur. Şair şöyle demiştir:

أَرَى أَهْلَ الْقُصُورِ إِذَا أَمِيتُوا بَنَوْا فَوْقَ الْمَقَابِرِ بِالصُّخُورِ
أَبَوًا إِلَّا مُبَاهَاةً وَفَخْرًا عَلَى الْفُقَرَاءِ حَتَّى فِي الْقُبُورِ

“Ben saray sahiplerinin öldükleri vakit
Kabirler üzerinde kayalar inşa ettiklerini görüyorum.
Onlar öğünmekten ve gösterişten başkasını kabul etmediler
Fakirlere karşı; hatta kabirlerde bile.”

Şiirde “makber: kabir” kelimesi de kullanılmıştır. Şair şöyle demiştir:

لِكُلِّ نَاسٍ مَقْبَرٌ بِفَنَائِهِمْ فَهُمْ يَنْقُصُونَ وَالْقُبُورُ تَزِيدُ

“Bütün insanların avlularında bir makberleri vardır,
Onlar eksilirken kabirler artmaktadır.”

“el-Makburî” ile “el-Makberî” Ebû Said'in nisbetidir. O makberlerde kalırdı. “(قَبَرْتُ الْمَيِّتَ أَقْبَرُهُ وَأَقْبَرُهُ قَبْرًا)”: Ölüyü kabre koydum koyarım, onu defnettim ederim” demektir. “(أَقْبَرْتُهُ)”: Kabre konulmasını emrettim” demektir. Buna dair açıklamalar daha önce Abese Sûresi'nde (80/21. âyetin tefsirinde) geçmiştir bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

4- Kabir Ziyareti ve Faydaları:

Yüce Rabbimizden indirilen Kitapta kabirlerden sadece bu sûrede sözedilmektedir. Kabirleri ziyaret, katı kalbin en büyük ilaçlarından. Çünkü kabirler ölümü ve âhireti hatırlatır. Bu ise insanın emelini kısa tutmasına,

dünyaya karşı zahid olmasına (dünyaya rağbetinin azalmasına), dünyaya rağbeti terketmesine sebeptir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben size daha önceden kabirleri ziyareti yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edebilirsiniz. Çünkü onlar dünyaya karşı zahid olmayı sağlar, âhireti hatırlatır."⁽¹⁾ Bu hadisi İbn Mesud rivayet etmiş olup, İbn Mace, *Sünen*'inde zikretmiş bulunmaktadır.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den: "Çünkü o kabirler(i ziyaret) ölümlü hatırlatır" şeklindedir.⁽²⁾ Tirmizi'de, Bureyde'den gelen rivayet: "Çünkü o kabirler(i ziyaret) âhireti hatırlatır" şeklindedir. Tirmizi dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽³⁾ Yine Tirmizi'de Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre, Rasûlullah (sav), kabirleri çokça ziyaret eden kadınlara lanet okumuştur. (Tirmizi) dedi ki: Bu hususta İbn Abbas ve Hassan b. Sabit'ten de gelmiş rivayetler vardır. Ebu İsa (et-Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽⁴⁾

Bazı ilim ehlinin görüşüne göre bu (kadınlara kabir ziyaretinin yasağı) Peygamber (sav) kabir ziyaretine müsaade etmeden önce idi. Kabir ziyaretine müsaade edince, onun bu müsaadesine erkekler de, kadınlar da girdi. Kimileri de şöyle demiştir: Kadınların kabir ziyaretinin mekruh görülmesi, sabırlarının azlığı ve tahammülsüzlüklerinden ötürüdür.⁽⁵⁾

Derim ki: Erkeklerin kabir ziyareti (yapabileceği) ilim adamları tarafından ittifakla kabul edilmiş, fakat kadınlar hakkında görüş ayrılığı vardır. Genç kadınların (bu maksatla) dışarı çıkmaları haramdır. Ancak yaşlanmış hanımların kabir ziyaretine gitmeleri mübahtır, bununla birlikte hep birlikte ziyaret etmeleri caizdir. Bu hüküm kabir ziyaretine çıkışları esnasında erkeklerin onlarla birlikte gitmemeleri halindedir. Bu hususta yüce Allah'ın izniyle görüş ayrılığı yoktur. Bu duruma göre Peygamber efendimizin "kabirleri ziyaret ediniz" buyruğu umumi olur. Ancak erkek ve kadınların biraraya gelmelerinden ötürü fitneden korkulacak bir zaman ya da bir mekan söz konusu olursa, o vakit bu ziyaret helal da olmaz, caiz de olmaz. Çünkü böyle bir durumda erkek ibret almak için kabir ziyaretine çıkmışken gözü bir kadına isabet eder, fitneye düşer. Aksi de söz konusu olabilir. Bu sefer erkek ve kadının herbiri ecir kazanmaksızın vebal almış olarak geri döner. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *İbn Mâce*, I, 501

(2) *Müslim*, II, 671; *Müsned*, II, 441.

(3) *Tirmizi*, III, 370; *Nesai*, VII, 234, VIII, 310; *Müsned*, V, 355.

(4) *Tirmizi*, III, 371; *İbn Mace*, I, 502; *Müsned*, II, 337, 356.

(5) *Tirmizi*, III, 371'de hadisi zikrettikten sonra kaydettiği açıklamaları.

5- Ölümü, Ölüm Hallerini Hatırlamak ve Kabir Ziyareti:

İlim adamları dedi ki: Kalbini tedavi etmek ve Rabbine itaate zorlayan zincirlere bağlı kalmak isteyen kimsenin, lezzetleri ortadan bölen, cemaatleri dağıtan, erkek ve kızları yetim bırakan, ölümü çokça hatırlaması, ölüm döşeginde olanları görmeye, müslüman ölümlerin kabirlerini ziyaret etmeye çokça dikkat etmesi ve yapması gerekir.

Kalbi katılaşmış, günahlardan yakasını kurtaramayan kimsenin hastalığını bunlarla tedavi etmeye çalışması, şeytanın fitnelerine ve onun yardımcılara karşı bunları imdada çağırması gerekir.

Eğer ölümü çokça hatırlamanın faydasını görür ve bununla kalbinin katılığı giderse mesele yok. Şâyet kalbinin kararması aleyhine olarak genişlemiş, günaha iten hususlar kalbinde sağlam yer etmiş ise, o takdirde ölüm döşeginde olanları görmek ve müslümanların kabirlerini ziyaret etmek, birincisinin yapamadığı derecede bu halleri kendisinden uzaklaştırmaya yardımcı olur. Çünkü ölümü hatırlamak kalbe sonunda nereye varılacağını haber verir ve onu korkutup, sakındırma konumunda olur. Ölüm döşeginde bulunanları görüp, müslümanların kabirlerini ziyaret etmek ise, doğrudan doğruya gözle görmek ve müşahade etmektir. Bundan dolayı bunlar birincisinden daha etkileyicidir. Peygamber (sav) de: "Haber vermek gözle görmek gibi değildir"⁽¹⁾ diye buyurmuştur. Bunu İbn Abbas rivayet etmiştir.

Ölüm döşeginde bulunanların hallerinden ibret almak, her zaman mümkün olmayabilir. Herhangi bir vakit kalbini tedavi etmek isteyen böyle bir olaya denk gelmeyebilir, ama kabirleri ziyaret etmek daha kolay gerçekleştirilebilir. Bu ziyaretle yararlanmak daha layık ve daha uygundur. O halde kabir ziyaret etmeyi kararlaştıran bir kimsenin bu husustaki edeblere riayet etmesi, bunun için kalbini onlara gitmeye hazırlaması ve kabir ziyaretinden elde edeceği payın sadece mezarları dolaşıp gelmekten ibaret kalmaması gerekir. Çünkü böyle bir hal, onun ile herhangi bir hayvan arasında da ortak bir payda olarak görülebilir. Bundan Allah'a sığınırız. Aksine böyle birisi yapacağı bu ziyaret ile yüce Allah'ın rızasını, kalbinin bozukluğunu ıslah etmeyi yahutta ölünün yanında okuyacağı Kur'ân ve yapacağı dualarla ölüyü faydalandırmayı niyet etmeli, kabirler üzerinde yürümekten, onlar üzerinde oturmaktan uzak durmalıdır. Kabristana girdiği vakit selam vermelidir. Tanıdığı ölünün kabrine ulaşınca yine selam vermelidir ve ona yüzünün karşı cephesinden varmalıdır. Çünkü kabirde ölüyü ziyaret, tıpkı hayattayken ona hitab etmek gibidir. Eğer hayattayken onunla konuşsaydı edeb onun yüzünün karşısında olmasını gerektirirdi. İşte burada da böyle olmalıdır.

(1) İbn Hibban, *Sahih*, XIV, 96; Hâkim, *Müstedrek*, II, 351; *Müsned*, I, 215, 271.

Daha sonra toprağın altına giren, ailesinden ve sevdiklerinden ayrılıp kopan bu kimselerin hallerinden ibret almalıdır. Bunlar daha önce ordulara, askerlere kumandanlık ederler, arkadaşlarıyla, aşiretleriyle yarışır, mal mülk toplayıp dururlarken ummadıkları bir zamanda ölüm gelip onları bulmuş, ummadıkları bir dehşetle karşı karşıya kalmışlardır.

Kabir ziyaretini yapan kimsenin kendisinden önce geçip gitmiş, kendi dengi olup emellerine ulaşmış, mallar yığıp biriktirmiş fakat geçip gitmiş bu kimselerin bir yerde emellerinin nasıl kesildiğini, mallarının kendilerine nasıl fayda sağlamadığını, toprağın yüzlerinin güzelliklerini alıp götürdüğünü, kabirlerde cesetlerinin darmadağın olduğunu, arkalarından hanımlarının dul kaldığını, yetimliğin zilletinin çocuklarını bürüdüğünü, başkalarının onların geriye bıraktıkları mal ve mülklerini paylaştıklarını düşünmelidir.

Maksatlarını gerçekleştirmek için nasıl gidip geldiklerini, isteklerini elde etmek için ne derece tutkun olduklarını, sebeplerin istediklerine uygun şekilde gerçekleşmesine nasıl aldanıp, sağlık ve gençliklerine kandıklarını da hatırlamalıdır. Bilsin ki; onun oyun ve eğlencelere meyli tıpkı onlarınki gibidir. Önündeki dehşetli ölümden, çabucak gelecek olan helak oluştan yana gafleti, onların da (bir zaman karşı karşıya bulundukları) gafletleri gibidir. Kendisi de hiç şüphesiz onların akıbeti ile karşılaşacaktır. Kendisinin gözettiği hedefleri gerçekleştirmek için gidip gelen kimseleri ve sonunda bunların ayaklarının nasıl kendilerini taşıyamaz olduğunu hatırlından uzak tutmamalıdır. Önceleri kendisine verilen imkanlara bakmaktan zevk alırken, şimdi gözlerinin akıp gittiğini, belîğ konuşmasıyla etrafını etkilerken kurtçukların, dilini yediklerini, talihinin yaver gitmesinden ötürü gülüyorken şimdi toprağın, dişlerini çürüttüğünü hatırlından uzak tutmasın ve kesinlikle bilsin ki, bir zamanlar bu arkadaşının durumu kendisinin şimdiki hali gibi idi. Kendisinin de varacağı akıbet, işte bunun akıbeti gibi olacaktır.

İşte bu şekilde öğüt ve ibret alırsa, o vakit bütün dünyevî ağyar ondan uzaklaşır, uhrevi amellere yönelir, dünyasına karşı zahid olur, mevlâsına itaate yönelir, kalbi yumuşar, azaları huşû' bulur.

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

3. Sakının! Yakında bileceksiniz.

4. Evet, sakının! İleride bileceksiniz.

“(**سَكِينٌ**): **Sakının!**” lafzı hakkında el-Ferra dedi ki: Yani durum sizin övünmek, çoklukla karşılıklı böbürlenmek şeklindeki bu halleriniz gibi değildir. Buna göre ifade “**sakının! Sakında bileceksiniz**” buyruğunda tamam olmak-tadır ki, yakında bu halinizin akıbetini bileceksiniz, demektir.

“**Evet, sakının! İleride bileceksiniz**” buyruğu da tehditten sonra bir diğ-ğ er tehdittir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Tekid ve durumun daha va-him olduğunu anlatmak maksadıyla tekrar edilmiş olma ihtimali de vardır. Bu da el-Ferra'nın görüşüdür.

İbn Abbas dedi ki: “**Sakının! Yakında**” Kabirde size ne gibi bir azab ge-leceğini “**bileceksiniz. Evet, sakının! İleride**” âhirette azab başınıza gele-ceği vakit “**bileceksiniz**”.

Buna göre birincisi kabir hakkında, ikincisi âhiret hakkındadır. Dolayısıy-la tekrar her iki hal için sözkonusudur.

“**Sakının, yakında bileceksiniz.**” Yani azabı göreceğiniz vakit, benim si-zi kendisine davet ettiğim şeyin hak olduğunu bileceksiniz. “**Evet, sakının! İleride**” ölümden sonra diriliş esnasında, size vaadettiğimin doğru oldu-ğ u- nu “**bileceksiniz**”; diye de açıklanmıştır.

Zirr b. Hubeyş, Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bizler bu sûre nazil oluncaya kadar kabir azabı hakkında şüphe ediyorduk. Bununla yüce Allah'ın: “**Sakının, yakında**” kabirlerde “**bileceksiniz**” buyruğuna işa-ret etmektedir.

Bir diğ er açıklamaya göre: “**Sakının! Yakında**” ölüm gelip sizi bulduğ un-da ve elçiler canlarınızı almak üzere geldiğinde “**bileceksiniz. Evet, sakının! İleride**” kabirlerinize girip, Münker ve Nekir gelip, kabir sorusu dehşeti si-zi çepeçevre kuşatıp ve cevap vermek imkanını bulamadığınız vakit “**bile-cek-siniz.**”

Derim ki: Buna göre sûre, kabir azabının varlığını da ihtiva etmektedir. Biz-ler “**et-Tezkire**” adlı eserimizde kabir azabına iman etmenin vacib olduğunu, onu tasdikini gerekli olduğunu zikretmiş bulunuyoruz. Bu da doğru sözlünün haber verdiğine uygun olandır. Yüce Allah, mükellef olan kulunu tekrar ona hayatı geri çevirmek suretiyle kabrinde diriltecek ve ona hayatta iken sahip oldu-ğ u nitelikteki bir aklı verecektir. Böylece kendisine sorulacak soruyu an-layacak ve ne cevap vereceğini bilecek, Rabbinden geleni kavrayacak, kab-rinde kendisine hazırlanmış olan lütuf ya da aşağılatıcı halleri anlayabilecek-tir. Ehl-i sünnet'in kabul ettiğ i görüş ile, bu din mensublarının büyük cema-atının benimsediğ i kanaat budur. Biz bütün bu hususları yeterli açıklamala-riyla orada zikretmiş bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.

“Sakının! Yakında” ölümden sonra diriltileceğiniz vakit diriltilmiş olacağınızı **“bileceksiniz. Evet, sakının! Yakında”** kıyamet gününde azaba uğratılacağınızı **“bileceksiniz”** diye de açıklanmıştır.

Bu açıklamaya göre, sûre ölümden sonra diriliş, haşr, soru, amellerin arzedilmesi ve buna benzer kıyametin dehşetli ve korkutucu hallerini de ihtiva etmektedir. Tıpkı *“et-Tezkire bi Ahvali'l-Mevta ve Umuri'l-Ahira”* adlı eserimizde zikrettiğimiz gibi.

ed-Dahhâk dedi ki: **“Sakının! Yakında bileceksiniz”** buyruğu ile kâfirleri kastetmektedir. **“Evet, sakının! İlerde bileceksiniz”** buyruğu da müminler hakkındadır. O (ed-Dahhâk) sûreyi böyle okuyordu. Bu âyetlerin ilkinin “te” ile (Ey kâfirler! Siz bileceksiniz anlamında), ikincisini ise “ye” ile (o müminler bilecekler, anlamında) okuyordu.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥٠﴾

5. Sakının! Gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz.

“Sakının! Gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz” buyruğunda **“sakının”** (anlamındaki) lafzı yine tekrarlamıştır ki; bu da bir azar ve bir uyarıdır. Çünkü bunların herbirisinden sonra bir başka şeyi zikretmiş olmaktadır. Şöyle buyurmuş gibidir: Yapmayınız, çünkü siz pişman olacaksınız. (Evet) yapmayınız! Çünkü sizler (böylelikle) cezalandırılmanızı gerektiren işler yapıyorsunuz.

İlmin, **“yakîn (kesin bilgi)”**ye izafe edilmesi yüce Allah'ın: **“Şüphesiz ki bu kesin bilgi veren hakkın ta kendisidir”** (el-Vâkıa, 56/95) buyruğuna benzemektedir.

Burada sözü geçen **“yakîn (kesin bilgi)”**nin ölüm olduğu da söylenmiştir ki, bu görüş Katade'ye aittir. Yine ondan, bunun ölümden sonra diriliş (Ba's) olduğunu söylediği de nakledilmiştir. Çünkü ölümden sonra diriliş geldi mi artık şüpheler ortadan kalkacaktır. Keşke sizler ölümden sonra dirilişin bilgisini bilseydiniz, demektir.

“(لو): ...se”nin cevabı hazfedilmiştir. Yani Sûra üfürüleceği vakit, cesetleriniz üzerinden kabirlerin yarılacağı vakit, ölümden sonra dirilişe dair bileceğiniz ve haşrinizin nasıl olacağını öğreneceğiniz vakit elde edeceğiniz bil-

gileri bugün bilmiş olsaydınız, hiç şüphesiz bu bilgileriniz sizleri dünyada çoklukla övünüştten alıkoyacaktı.

Şöyle de açıklanmıştır: “**Sakının! Gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz.**” Yani amel defterlerinin (sahiblerini bulmak üzere) uçuşup da kiminin mutlu, kiminin bedbaht olacağını kesin olarak bilmiş olsaydınız...

Şöyle de açıklanmıştır: Bu üç yerde de: “**Sakının!**” anlamındaki lafız; “(يَا) : Dikkat edin, haberiniz olsun” anlamındadır. Bu açıklamayı İbn Ebi Hatim yapmıştır.

el-Ferra dedi ki: Bu: “(حُتَّى) : **Gerçekten**” anlamındadır. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden (Meryem, 19/79. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

لَتَرُونَ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾ ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾

6. Andolsun siz Cahîmi göreceksinizdir.

7. Yine andolsun onu ayne'l-yakîn göreceksinizdir.

“**Andolsun! Siz Cahimi göreceksinizdir**” buyruğu bir başka tehdittir. Buyrukta yeminin hazfedilmiş olduğu kabul edilir. Yani: “(لترون الجحيم في الآخرة) : Andolsun ki âhirette Cahîmi göreceksinizdir.” Hitab cehenneme girmeleri vacib olmuş kâfirleredir. Umumi olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: “*Şüphesiz ki aranızda oraya uğramayacak hiç kimse yoktur.*” (Meryem, 19/71) buyruğu gibi. Orası kâfirler için kalınacak bir yurt, müminler için de bir geçit olarak hazırlanmıştır. Sahih'te de şöyle buyurulmuştur: “Onların ilkleri şimşek gibi geçecektir, sonrakiler rüzgar gibi, sonrakiler kuş gibi...”⁽¹⁾ Yine bu husus Meryem Sûresi'nde (19/71. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Kisai ve İbn Amr; “**Andolsun... göreceksinizdir**” anlamındaki buyruğu “te” harfini ötreli olarak; “(لَتَرُونَ) : Andolsun size gösterilecektir” diye okumuşlardır ki, sizler oraya haşredilecek ve o size gösterilecektir, demektir. “Te” harfi üstün olarak cemaatin kıraati olup, andolsun uzaktan gözlerinizle cehennemi göreceksiniz, demektir.

“**Yine andolsun onu ayne'l-yakîn**” yani müşahede ederek “**göreceksinizdir.**” Bu buyruğun (kâfirlerin) cehennemde sürekli kalacaklarını haber ver-

(1) *Müslim*, I, 187; ayrıca bk. *Hâkim*, *Müstedrek*, II, 407, IV, 542, 631, 641.

diği söylenmiştir. Yani onların bu görüşleri kesintisiz ve sürekli bir görüştür. Bu açıklamaya göre hitab kâfirleredir.

Bir diğer açıklamaya göre buyruğun anlamı şudur: **“Gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz.”** Yani sizler bugün dünyada iken size ileride göreceğinizi anlattığım hususları kesin olarak bilseydiniz **“andolsun siz Cahîmi”** kalb gözlerinizle **“göreceksinizdir.”** Çünkü yakîn ilim, insanın cehennemi kalb gözüyle görmesini sağlar. Bu da kıyamet hallerini, ve onun mesafelerinin katedilmesinin, kişinin gözleri önünde canlanmasıyla olur.

“Yine andolsun onu ayne'l yakîn göreceksinizdir.” Yani baş gözüyle görmek sırasında cehennem kesin olarak görülecektir, insanın gözü önünden kaybolmayacaktır.

“Sonra andolsun, o günde nimetlerden elbette sorulacaksınız.” Bu da sorgulanmak ve amellerin arzedilmesi için Mevkifte bulunulacağı zaman olacaktır.

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

8. Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette sorulacaksınız.

“Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette sorulacaksınız.” Müslim'in *Sahih*'inde rivayet ettiğine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah bir gün ya da bir gece dışarı çıktı. Ebu Bekir ve Ömer'le karşılaştı. Onlara: “Şu vakit evden çıkmanıza sebep nedir?” diye sordu. Açlık ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Peygamber: “Nefsim elinde olana yemin ederim ki, gerçekten beni de dışarı çıkartan sebep, sizi çıkartan sebebin aynısıdır. Haydi kalkın.” İki de onunla birlikte kalktı, ensardan bir adama gitti(ler). Adam evinde değildi. Hanımı Peygamberi görünce, hoş safa geldiniz dedi. Rasûlullah (sav) ona: “Filan nerede?” diye sordu. Hanımı: Bize bir miktar tatlı su getirmeye gitti. Derken ensardan olan o şahıs da geldi. Rasûlullah'a ve arkadaşlarına baktı. Sonra da: Allah'a hamdolsun dedi. Bugün hiç kimsenin benim kadar değerli misafiri yoktur. Ensardan olan o zat gidip taze, kuru ve yaş hurması bulunan büyükçe bir salkım getirdi, bundan yiyin dedi. Bıçağı aldı, Rasûlullah (sav) ona: “Sakin süt emziren bir davarı kesmeyesin” dedi. Onlara bir koyun kesti, koyundan ve o hurma salkımından yediler, içtiler. Doyup, içeceğe de kanınca Rasûlullah (sav), Ebu Bekir ve Ömer'e dedi ki: “Nefsim elinde olana yemin ederim ki, kıyamet gününde bugünün nimetleri hakkın-

da size soru sorulacaktır. Açlık sebebiyle evlerinizden dışarıya çıktınız, sonra da bu nimetleri elde edip geri döndünüz.”⁽¹⁾

Bu hadisi, Tirmizi de rivayet etmiştir. Onun rivayetinde şöyle denilmektedir: “İşte bu nefsim elinde olana yemin olsun ki; kıyamet gününde kendisinden sorgulanacağınız nimetlerdendir. Serin bir gölge, hoş taze hurma ve soğuk bir su.” (Tirmizi) ensardan olan o şahsın künyesini de vermiş, adının Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihan olduğunu söylemiş ve ondan sonra başından geçen bu olayı zikretmiştir.⁽²⁾

Derim ki: Ensardan olan bu şahsın adı Malik b. et-Teyyihan'dır. Künyesi de Ebu'l-Heysem'dir. Bu olay ile ilgili olarak Abdullah b. Revâha, Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihan'ı överek şöyle demiştir:

“Hiçbir ümmet için İslâm gibi bir izzet kaynağı görmedim.
Ve o misafirperverin misafirleri gibi bir topluluğu da.
Bir peygamber, bir Sıddık ve bir ümmetin Faruk'u
Ki bunlar hem dal, hem budak olarak Havvaogullarının hayırlılarıdır.
Belli bir vakit ve takdir olunmuş bir kaza gereği biraraya geldiler.
Esasen Allah'ın kazası takdir olunmuş bir kaderdir.
Şerefli bir adam ki cömertliğiyle yarışır,
Kuşluk vakti güneşleriyle, cömertlik, şeref ve öğüncüyle
Herbir baskında Allah'ın yarattıklarının şanlı suvarisidir o.
Herkes sağlam çivilerle dokunmuş demir (zırh)ı giydiği vakit.
Hoş ve güzel karşıladı, sevinçle selamladı, sonra cömertçe ağırladı onları.
Onlara ziyafet olarak (etleri) paramparça edilmiş,
semiz bir koyunu ikram eyledi.”

Hafız Ebu Nuaym, Rasûlullah (sav)'ın azadlısı Ebu Asib'den şöyle dediğini zikretmektedir: Bir gece Rasûlullah (sav) yanımıza çıkageldi. Ben de onun yanına gittim. Sonra Ebu Bekir'in yanına vardı, onu çağırdı, o da yanına çıkıp geldi. Daha sonra Ömer'e uğradı, onu da çağırdı, o da yanına geldi. Yola koyuldu, nihayet ensardan birisine ait bir bahçeden içeri girip, bahçenin sahibine: “Bize taze hurma getir de yiyelim.” dedi. Ensardan olan o zat bir salkım hurma getirdi, yere koydu, onlar da ondan yediler. Daha sonra su istedi, suyu içti. Sonra da: “Andolsun ki kıyamet gününde bunlardan size sorulacaktır” diye buyurdu. (Ebu Asib) dedi ki: Ömer salkımı aldı ve hurması

(1) *Müslim*, III, 1609; diğer rivayetleri için bk. İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 547.

(2) *Tirmizi*, IV, 583; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 145.

Rasûlullah (sav)'ın yüzüne doğru dağılıncaya kadar yere vurdu. Ey Allah'ın Rasûlü dedi, biz kıyamet gününde bundan da mı sorumlu tutulacağız? Peygamber şöyle buyurdu: "Evet, ancak üç şey müstesna (onlardan sorumlu tutulmak söz konusu olmayacaktır.): Kendisiyle açlığını gidereceği bir parça ekmek yahut kendisiyle avretini örteceği bir elbise yahut sıcak ve soğuktan korunmak için içinde barınacağı bir delik."⁽¹⁾

Te'vil alimleri kendisinden sorumluluğun söz konusu olduğu nimetlerin mahiyeti hususunda on görüş belirtmişlerdir:

1- Güvenlik ve sağlıktır. Bu İbn Mesud'un görüşüdür.

2- Sağlık ve boş vakittir. Bu da Said b. Cübeyr'in görüşüdür.

Buhari'de Peygamber (sav)'dan şöyle dediği zikredilmektedir: "İki nimet vardır ki insanların birçoğu o ikisi hakkında aldanış içerisinde dirler: Sağlık ve boş vakit."⁽²⁾

3- Görmek ve işitmek organları ile idrak edebilmektir. Bu görüş İbn Abbas'ın görüşüdür. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: "**Çünkü kulak, göz ve kalbin herbiri ondan sorumludur.**" (el-İsra, 17/36)

Sahih'de Ebu Hureyre ve Ebu Said'den şöyle dedikleri zikredilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet gününde kul getirilir, ona şöyle der: Ben sana işitecek kulak, görececek göz, mal ve evlat... vermedim mi?" Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş olup, hakkında hadis hasen, sahihtir demiştir.⁽³⁾

4- Yenilen ve içilen şeylerin lezzetleridir. Bu da Cabir b. Abdullah el-En-sari'nin görüşüdür. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadis de buna delil teşkil eder.

5- Öğlen ve akşam yemekleridir. Bu da el-Hasen'in görüşüdür.

6- Bu Mekhul eş-Şami'nin görüşüdür: Bundan kasıt, midelerin doyması, soğuk içecekler, meskenlerin gölgesi, mutedil yaratılış ve uyku lezzetidir. Bunu ayrıca Zeyd b. Eslem babasından rivayet etmiş ve şöyle dediğini nakletmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "**Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette sorulacaksınızdır**" buyruğunu okudu. Yani midelerin doymasından (sorulacaksınız) ... diye buyurdu..." deyip hadisin geri kalan bölümle-
rini zikretti.⁽⁴⁾

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 27-28; ayrıca bk. İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 440-441.

(2) *Buhari*, V, 2357; *Tirmizi*, IV, 550; *İbn Mace*, II, 1396; *Müsned*, I, 344.

(3) *Tirmizi*, IV, 619.

(4) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 548; Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 611.

Bu hadisi el-Maverdi zikrettikten sonra şunları söylemiştir: Böyle bir sorgulama kâfiri de, mümini de kapsamına alır. Şu kadar var ki, müminin sorgulanması ona hem dünya, hem âhiret nimetlerinin verileceği müjdesini ihtiva eder. Kâfirin sorgulanması ise dünyadaki nimetlere küfür ve masiyet ile karşılık verdiği için bir azar mahiyetinde olacaktır.⁽¹⁾

7 Bir kesimin görüşüne göre, bütün nimetleri kapsayan bu sorgulama, sadece kâfirler içindir. Çünkü rivayet olunduğuna göre bu âyet-i kerime nazil olunca Ebu Bekir şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü! Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihan'ın evinden arpa ekmeği, et ve henüz yeni olgunlaşmaya başlamış taze hurma ve tatlı sudan ibaret seninle birlikte bir yemek yemiştik. Sence yemiş olduğumuz o yemek kendisinden sorguya çekileceğimiz nimetlerden midir? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "O sorgulama kâfirler içindir. Daha sonra: *"Zaten Biz, nankörlük edenlerden başkasını cezalandırır mıyız ki?"* (Sebe, 34/17) buyruğunu okudu. Bunu el-Kuşeyri Ebu Nasr zikretmiştir.

el-Hasen de: Nimetlerden sorumlu tutulacaklar, yalnızca cehennem ehlidir. el-Kuşeyri dedi ki: Bu hususta varid olmuş haberler bir arada şöylece açıklanabilir: Herkes sorumlu tutulacak, fakat kâfirlerin sorgulanmaları azar mahiyetinde olacaktır. Çünkü kâfirler şükrü terketmişlerdir. Müminlerin sorgulanması ise onların şereflerini yükseltmek mahiyetinde olacaktır. Çünkü müminler vaktiyle şükretmişlerdi. Kendilerinden sorumlu tutulacak nimetler ise her nimeti kapsar.

Derim ki: Bu görüş güzel bir görüştür. Çünkü (âyetin) lafzı geneldir. el-Fıryabi şunu zikretmektedir: Bize Verkâ, İbn Ebi Necih'den yüce Allah'ın: **"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette sorulacaksınızdır."** buyruğu hakkında dedi ki: Dünyada zevk veren herşeyden...

Ebu'l-Ahvas, Abdullah (b. Mesud)'dan, o Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Şüphesiz yüce Allah kıyamet gününde kulu üzerindeki nimetlerini tek tek sayacak, sonunda ona karşı şunu dahi sayacak: Benden seni filan kadın ile evlendirmemi istedin -ve bu arada o kadının ismini verecek- ben de seni onunla evlendirdim."⁽²⁾

Tirmizi'de, Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Şu: **"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette sorulacaksınızdır."** âyeti nazil olunca insanlar: Ey Allah'ın Rasûlü! Bize hangi nimetlerden sorulacak, dediler. Çünkü nihayet bizim sahib olduğumuz iki kara şeydir. (Hurma ve suyu

(1) Maverdi, *Nüket*, VI, 332.

(2) Aynı anlamı da ihtiva eden uzunca ve Ebu Hureyre'den gelen bir hadis için bk. İbn Hibban, *Sahih*, X, 499, XVI, 367, 478.

kastediyorlar.) Düşman da yanibaşınızda, kılıçlarımız omuzlarımızda (bekliyoruz). Peygamber: "Şüphesiz ki bu olacaktır" diye buyurdu.⁽¹⁾

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet gününde kula ilk sorulacak şey: Biz sana sağlıklı bir beden verdik mi? Biz sana doyasıya soğuk su içirmedik mi? sorusu olacaktır."⁽²⁾

Dedi ki: İbn Ömer'in hadisi de şöyledir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet günü olunca yüce Allah kullarından birisini çağırarak, onu önünde durduracak ve ona malı hakkında nasıl soru sorduysa, makam ve mevkileri hakkında da soracaktır."⁽³⁾ Makam ve mevki (cah) hiç şüphesiz dünya nimetlerindendir.

Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dedi ki: Bundan kasıt beden sağlığı ile gönül hoşluğudur. İşte bu yedinci bir görüştür.⁽⁴⁾

8- Bunun güvenlik ve afiyet ile birlikte uyku olduğu da söylenmiştir.

9- Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Açlıktan kurtaran ve avreti örten, kaba yiyecek ve içeceklerden ötürü kıyamet gününde kişi sorumlu tutulmayacaktır. Kişi ancak (daha ileri) nimetlerden sorumlu tutulacaktır. (Süfyan) dedi ki: Buna delil de yüce Allah'ın Adem'i cennette yerleştirdikten sonra ona: "**Çünkü orada sen aç da kalmazsın, çıplak da ve sen onda susuz da kalmazsın, güneş sıcaklığını da çekmezsin**" (Ta-Ha, 20/118-119) diye buyurmuştur. Buna göre bu dört şey -yani açlığı gideren, susuzluğu gideren ve sıcaklığa karşı içinde barınılan ve kendisiyle avretini örtebildiği şey- Adem (a.s.)'a mutlak olarak verilmişti. Bunlardan dolayı onun hesaba çekilmesi sözkonusu değildi. Çünkü bunlar onun için kaçınılmaz şeylerdi.

Derim ki: Buna benzer bir görüşü el-Kuşeyri Ebu Nasr da zikretmiş ve şöyle demiştir: Şüphesiz ki, kulun kendisiyle avretini örteceği bir elbise, vücudunu ayakta tutabilecek kadar yiyecek ve sıcak ve soğuğa karşı kendisini koruyacak bir mekan kendilerinden sorgulanmayacağı şeyler arasındadır.

Derim ki: Bu görüş, Peygamber (sav)'ın şu buyruğundan çıkartılmıştır: "Bu hususlar dışında Âdemoğlunun bir hakkı yoktur: İçinde barınacağı bir mes-

(1) *Tirmizi*, V, 448; *Müsned*, V, 429.

(2) *Tirmizi*, V, 448; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 153.

(3) Taberânî, *Evsat*, I, 142, *Sağîr*, I, 33; Heysemî, *Mecma'*, X, 346, -Sağîr'deki rivayette Yunus b. Yunus'un oldukça zayıf bir ravi olduğunu kayd ederek-. Heysemi'nin sözkonusu etmediği Evsat'taki rivayette de aynı zatın adı geçmektedir.

(4) Merhum müfessirimiz Kurtubî bundan sonra diğer görüşlerin numarasını vermemiştir. Biz kendi kanaatimize göre farklı bulduğumuz görüşleri bundan sonra numaralamaya devam edeceğiz.

keni, avretini örten bir elbisesi ve katıksız ekmek ile su.” Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiştir.⁽¹⁾

en-Nadr b. Şumeyl dedi ki: (Hadiste geçen:) “Cilfu'l-hubz” beraberinde katık bulunmayan ekmek demektir.

10- Muhammed b. Ka'b da şöyle demiştir: Naim (nimetler) yüce Allah'ın bize Muhammed (sav)'ı göndermekle ihsan etmiş olduğu nimettir. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur: *“Andolsun ki Allah müminlere içlerinde kendilerinden âyetlerini okuyan... bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur.”* (Âli İmran, 3/164)

11- Yine el-Hasen ve el-Mufaddal dedi ki: Bu şariatlerin hafifletilmesi, Kur'ân-ı Kerim'in kolaylaştırılmasıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Dinde size güçlük vermedi.”* (el-Hac, 22/78) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Andolsun ki Biz Kur'ân'ı düşünmek için kolaylaştırdık. O halde var mı ibret alıp düşünen?”* (el-Kamer, 54/17)

Derim ki: Bütün bu sayılanlar (ayrı ayrı, başlı başına) nimettir ve kula bunlara karşı şükür mü etti, yoksa nankörlük mü etti diye soru sorulacaktır.

Baş taraftaki görüşler daha kuvvetlidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Tekâsür Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) Tirmizi, IV, 571 (Bundan sonraki en-Nadr b. Şumeyl'in açıklamasını hadisin akabinde zikretmiştir); Tirmizî hadisin “hasen-sahih” olduğunu belirtmektedir. Darakutnî, *İlel*, III, 29'da Hureys'in senedini zikretmekte yanlış olduğunu belirtmekle yetinirken; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, II, 799'da: Hadisin sahih olmadığını belirterek Darakutnî'nin açıklamasının esas olduğuna dikkat çekmektedir.

Asr

Sûresi

1-3. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir. Katade: Medine'de inmiştir, demiştir. Bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Üç âyettir.

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾

1. Andolsun asra ki;

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- “Asr” Nedir?:

Yüce Allah'ın: “**Andolsun asra ki**” buyruğu “zamana ki” demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Buna göre “asr” (anlam itibariyle) dehr (zaman) gibidir. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

سَبِيلُ الْهَوَىٰ وَغَرْ وَبَحْرُ الْهَوَىٰ غَمْرٌ وَيَوْمُ الْهَوَىٰ شَهْرٌ وَشَهْرُ الْهَوَىٰ دَهْرٌ

“Hevânın yolu çok kötüdür, hevâ denizi pek derindir

Hevânın bir günü bir ay eder, hevânın bir ayı da bir zaman (dehr)”

Yüce Allah, herhangi bir asra yemin etmiştir (de denilmiştir.) Çünkü her bir asırda (zamanda) hallerin evrilip çevrilmesine, değişip durmasına ve bunlarda yaratıcının varlığına delalet etmesine dikkat çeken bir özellik vardır.

Asrın, gece ve gündüz olduğu da söylenmiştir. Humeyd b. Sevr dedi ki:

وَلَنْ يَلْبَثَ الْعَصْرَانِ: يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ إِذَا طَلَبَا أَنْ يُدْرِكَمَا تَيْمَمًا

“İki asır (olan) bir gece ve bir gündüz mutlaka ele geçirir
Birisinin peşine takıldılar mı, istediklerini mutlaka yetişirler.”

“İki asır” aynı zamanda sabah ve akşama da denilir. Şair şöyle demiştir:

وَأَمَطْلُهُ الْعَصْرَيْنِ حَتَّى يَمَلَّنِي وَيَرْضَى بِنِصْفِ الدِّينِ وَالْأَنْفُ رَاغِمٌ

“Ben iki asır onu savsaklayıp dururum, nihayet usanır benden
Ve ister istemez borcun yarısına razı olur.”

Şair şunu demek istiyor: O günün başında bana geldi mi, akşama ona söz veririm.

Bunun öğleden sonra demek olduğu, bunun da güneşin zevali ile batışı arasındaki zaman olduğu da söylenmiştir. Bu görüş el-Hasen ve Katade’ye aittir. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

تَرْوُحُ بِنَا يَا عَمْرُو قَدْ قَصُرَ الْعَصْرُ وَفِي الرُّوحَةِ الْأُولَى الْغَنِيمَةُ وَالْأَجْرُ

“Ey Amr! Bizimle birlikte öğleden sonra yola koyul.
Çünkü asr (vakti) kısalmış bulunuyor,
Hiç şüphesiz ilk öğle çıkışında ganimet ve ecir vardır.”

Yine Katade’den, bu gündüzün vakitlerinden son vakittir, dediği rivayet edilmiştir.

Bunun, ikindi namazına yemin olduğu da söylenmiştir. Vusta namazı da odur. Çünkü o namaz, namazların en faziletlisidir. Bu da Mukatil’in görüşüdür. Nitekim “asr okundu” ikindi namazı için ezan okundu, demektir. “Asr kılındı” denildiği zaman, ikindi namazı kılındı, demek olur. Sahih haberde de şöyle denmiştir: “Vusta (orta) namaz ikindi namazıdır.” Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (el-Bakara, 2/238. ayet ikinci başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bir diğ er görüş e göre bu, Peygamber (sav)'ın asrına -onunla peygamber liğ in yenilenmesi suretiyle bu asrın faziletinden ötürü- yapılmış bir yemindir. Buyruğ un, asrın Rabbine yemin olsun, anlamında olduğ u da söylenmiştir.

2- Bir Kimse “Asr”ı Zikrederek Yemin Ederse:

Bir kimse, bir kişı ile bir asır konuşmamak üzere yemin ederse onunla bir sene konuşmamalıdır. İbn Arabi dedi ki: İmam Malik'in bir kimse ile bir asır boyunca konuşmamayı yemin edenin yeminini “bir sene”ye yorumlamasının sebebi, bu husustaki görüşlerin çoğ unluğ unun bu doğrultuda olmasından dolayıdır. Bu görüş ü kabul etmesi de; onun yorumlar ile ilgili hususlarda manayı (yorumlamayı) ağırlaşt ırmak (tağ liz) şeklinde benimsediğ i asıl kaidesi-ne binaendir. Şafii de şöyle demiştir: Belli bir niyeti olması hali dışında kısa bir süre dahi onunla konuşmasa yeminini yerine getirmiş olur. Ben de bu kanaatteyim. Ancak yemin eden kimse Arap ise ona: Neyi kastettin? diye sorulur. Eğer muhtemel bir mana ile yorumlayacak olursa, onun bu açıklaması kabul edilir. En az süreyi söylemesi müstesna. Malik'in mezhebine göre onun yapacağı açıklamaya göre yorumlanması da sözkonusu olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾

2. Gerçekten insan ziyandadır.

Bu, yeminin cevabıdır. “İnsan” ile kastedilen kâfirdir. Bu açıklamayı Ebu Salih'in rivayetine göre İbn Abbas yapmıştır. Ebu'd-Dahhâk de ondan şöyle dediğ ini rivayet etmiştir: Bununla müşriklerden bir grubu kastetmektedir: el-Velid b. el-Muğire, el-As b. Vail, el-Esved b. Abdu'l-Muttalib b. Esed b. Abdi'l-Uzza ve el-Esved b. Abd-i Yeğus.

“İnsan” ile insan türünün kastedildiğ i de söylenmiştir.

“Gerçekten... ziyandadır.” Aldanış içerisindedir. el-Ahfeş helak oluş, el-Ferra ukubet ve ceza, diye açıklamışlardır. Şanı yüce Allah'ın: “İşlerinin sonu da hüsrân oldu” (et-Talak, 65/9) buyruğ unda da bu anlamdadır.

İbn Zeyd, şüphesiz bir kötülük içerisindedir, diye açıkladığ ı gibi, muhakkak bir eksiliş içindedir, diye de açıklanmıştır. Anlamlar birbirine yakındır.

Sellam'dan (“asr” kelimesini) “sad” harfi kesreli olarak; (والمعير) diye oku-

duğu rivayet edilmiştir. el-A'rec, Talha ve İsa es-Sakafi "sin" harfini ötreli olarak; "(خُسْر)": Zıyan" diye okumuşlardır. Bu ayrıca Harun'un, Ebu Bekir'den, onun Asım'dan rivayet ettiği okuyuştur. Her iki kelimedeki bu okuyuş itba (kendisinden önceki harfe ya da harfin harekesine göre okumak) ile açıklanır. Nitekim; "(خُسْر)" ile "(خُسْر)": Zıyan" denildiği gibi; "(عُسْر)" ile "(عُسْر)": Zorluk" da denilir. Ali (r.a) bu sûreyi şöyle okumuş:

“(وَالْعَصْرِ وَنَوَائِبِ الدَّهْرِ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ. وَإِنَّ فِيهِ إِلَى آخِرِ الدَّهْرِ)”: Asra ve zamanın musibetlerine andolsun ki! Muhakkak insan ziyandadır ve şüphesiz ki o dehrin sonuna kadar onun (o zıyanın) içindedir.”

İbrahim dedi ki: Şüphesiz ki insana dünyada uzunca bir ömür verilip, kocayıp yaşlanacak olursa elbetteki o eksiklik, zayıflık ve gerileyiş ile içiçe olur. Müminler müstesnâ. Çünkü onlara gençlik hallerindeyken işledikleri amel-lerin ecirleri yazılır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: “*Andolsun. Biz insanı gerçekten ahsen-i takvimde yarattık. Sonra onu aşağı-ların aşağısına döndürdük.*” (et-Tin, 95/4-5) (İbrahim devamla) dedi ki: Bizim okuyuşumuz da şöyledir: “(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، وَإِنَّ فِي آخِرِ الدَّهْرِ)”: Andol-sun asra ki gerçekten insan ziyandadır ve şüphesiz o dehrin sonundadır.”

Ancak sahih olan ümmetin okuduğu ve mushaflarda yazılı olan şekildir. Kitabın (bu tefsirimizin) mukaddimesinde (Osman (r.a)ın topladığı Mus-haf'a muhalif kıraatlerin reddine dair bahiste) Osman'ın mushafına muhale-fet edenlerin kanaatleri reddedilmiş, bunun tilavet maksadıyla okunacak bir Kur'ân olmadığı belirtilmiştir, oradan tetkik edilebilir.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا
بِالصَّبْرِ ﴿٢٣﴾

3. İman eden, salih ameller işleyen, birbirine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesna.

“İman eden...ler müstesna” buyruğu “insan”dan bir istisnâdır. Çünkü sa-hih olan görüşe göre (oradaki) “insan” lafzı “nâs (insanlar)” anlamındadır.⁽¹⁾

(1) Dolayısıyla tekilden çoğul istisnâ edilmemiş, çoğuldan -ondan daha az olmak üzere- bir başka çoğul istisnâ edilmiş, olmaktadır.

“Salih ameller işleyen” kendilerine farz olan amelleri eda eden kimseler demek olup, bunlar Rasûlullah (sav)’ın ashabıdır. Ubeyy b. Ka’b dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)’a: **“Andolsun asra ki”** buyruğunu okudum, sonra Nasıl tefsir edersin ey Allah’ın Peygamberi, diye sordum. Şöyle buyurdu: **“Andolsun asra ki”** buyruğu yüce Allah’ın bir yeminidir. Rabbiniz günün son vaktime yemin etmektedir.

“Gerçekten insan” Ebu Cehil **“hüsrandır. İman eden”** Ebu Bekir **“salih ameller işleyen”** Ömer **“birbirine hakkı tavsiye eden”** Osman **“ve sabrı tavsiye edenler”** Ali **“müstesna.”** -Allah hepsinden razı olsun. İbn Abbas da bu şekilde minber üzerinde hutbe irad etmiş olup, bu ona (İbn Abbas’a kadar ulaşan) mevkuf bir rivayettir.

“Birbirine... tavsiye edenler” in anlamı ise, birbirini sevenler ve biri diğeri için tavsiye edip, birbirini teşvik edenler demektir.

“Hakkı” yani tevhidi (tavsiye edenler.) ed-Dahhâk, İbn Abbas’tan böyle rivayet etmiştir. Katade dedi ki: **“Hak”** Kur’ân demektir. es-Süddî dedi ki: Burada **“hak”** aziz ve celil olan Allah’tır.

“Sabrı tavsiye edenler” yüce Allah’a itaat üzere ve O’nun masiyetlerine karşı sabrı tavsiye ederler, demektir. Daha önce (el-Beled, 90/17. âyet ve devamının tefsiri) de geçmiş bulunmaktadır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır. (Asr Sûresi burada sona ermektedir).

Hümeze

Sûresi

1-9. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Dokuz âyettir.

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ﴿١﴾

1. İnsanları arkadan çekiştiren, yüzlerine karşı onlarla alay eden her kişinin vay haline ki!

“**Veyl:** Vay haline!” lafzının anlamına dair açıklamalar daha önce bir kaç yerde (el-Bakara, 2/79, ayet ikinci başlık)’de geçmiş bulunmaktadır ki; horluk, azab ve helak olmak anlamındadır. Cehennemdeki bir vadi olduğu da söylenmiştir.

“**İnsanları arkadan çekiştiren, yüzlerine karşı onlarla alay eden her kişinin vay haline ki;**” İbn Abbas dedi ki: Bunlar başkalarının sözlerini alıp taşıyanlar, birbirlerini sevenlerin arasını bozanlar, suçsuz, günahsız kimse-lerin kusurlarını araştıranlardır. Buna göre buradaki her iki tabir (humeze ve lumeze) aynı anlama gelmektedir.

Peygamber (sav) buyurdu ki: “Yüce Allah’ın kullarının en kötülerini başkalarının laflarını taşıyanlar, birbirlerini sevenlerin arasını bozanlar, suçsuz, günahsız kimselerin kusurlarını ortaya koymaya çalışanlardır.”⁽¹⁾

(1) *Müsned*, IV, 227, VI, 459; Buhari, *el-Edebu'l-Müfred*, s. 119; Münzirî, *Terğîb*, III, 325; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VII, 494. Bütün kaynaklarda tercümede: “kusurlarını” diye karşıladığımız: “el-ayb” kelimesi, “el-anet” şeklindedir. Tefsirin Arapça baskısını hazırlayanların hat mutabakatı bulunan bu kelimeyi yanlış okudukları anlaşılmaktadır. “el-anet” ile ilgili olarak Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 462’de -hadisi kayd ettikten sonra- şunları söylemektedir: “(İbnu'l-Esir’e ait) *en-Nihaye*’de: el-anet, meşakkat, fesad, helâk olmak, günaha düşmek, yanlışlık yapmak ve zina gibi manalara gelir. Hadisin bütün bu anlamlara gelmesi muhtemeldir.”

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre “**humeze**” arkadan çekiştiren, “**lumeze**” ise insanları çokça ayıplayan kimse demektir.

Ebu'l-Aliye, el-Hasen, Mücahid ve Ata b. Ebi Rebah: **Humeze** insanların gıybetini yapan ve yüzlerine karşı onları tenkid eden, **lumeze** ise hazır olmadıkları vakit arkalarından gıybetlerini yapan kimsedir, demişlerdir. Hasen'in şu beyiti de bu kabildendir:

هَمْزُكَ فَاخْتَضَعْتَ بِذَلِكَ نَفْسِي بِقَافِيَةٍ تَأْجِجُ كَالشَّوْاطِ

“Kızgın kor ateş gibi alev saçan bir kafiye (şiir) ile,
Yüzüne karşı tenkid ettim seni, zelil bir nefisle boyun eğdin sen de”

en-Nehhas, bu görüşü tercih etmiş olup şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: “*Bazıları da sadakalar hususunda sana dil uzatırlar.*” (“Lumeze” ile aynı kökten gelen “yelmizuke” fiili kullanılmıştır.)” (et-Tevbe, 9/58) buyruğu da bu kabildendir.

Mukatil bu açıklamanın aksini yaparak şöyle demiştir: Humeze; gıybet yaparak insanları arkalarından çekiştiren, lumeze ise yüzüne karşı insanın gıybetini yapan kimse demektir. Katade ve Mücahid şöyle demişlerdir: Humeze insanları çokça tenkid edip dil uzatan, lumeze ise onların neseblerine çokça dil uzatan kimsedir.

İbn Zeyd dedi ki: Humeze'ci insanları eliyle dürtüp vuran kimse demektir. Lumeze ise diliyle onların kusurlarını söyleyen ve ayıplayan demektir.

Süfyan es-Sevri dedi ki: Humezelik dil ile lumezelik ise göz ile yapılır.

İbn Keysan dedi ki: Humeze oturup kalktığı kimselere kötü sözleriyle eziyet veren, lumeze ise oturup kalktığı kimseye göz kırparak gözüyle, başıyla, kaşıyla işaretler yapan kimsedir. Burada her ikisi de aynı şeydir. Bu da kişinin gıyabında onu tenkid eden, onun gıybetini yapan kimsedir. Ziyad el-Acem dedi ki:

تَذَلِّي بِوَدِّي إِذَا لَاقَيْتَنِي كَذِبًا وَإِنْ أَعْيَبَ فَاَنْتَ الْهَامِزُ اللَّمَزَةُ

“Benimle karşılaştığın vakit yalan yere beni sevdiğini söylersin
Ve eğer hazır değilsem sen, humezeci, lumezesin.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

إِذَا لَقَيْتَكَ عَنْ سُحْطٍ تُكَاثِرُنِي وَإِنْ تَغَيَّيْتُ كُنْتُ الْهَامِزَ اللَّمَزَ

“Seninle karşılaşacak olursam, öfkeyle sen bana dişlerini göstererek sırtırsın
Ve eğer yanında bulunmayacak olursam, sen humezeci bir lumezesin.”

“(الشحط): Uzak olmak, uzaklık” demektir. **Humeze** ise bu anlamı mülba-
lağalı bir şekilde ifade etmek için kullanılan bir isimdir. Nitekim insanlarla
çokça alay eden ve onların hallerine çokça gülen kimseye: (سُحْرَةٌ وَضَحْكَةٌ) de-
nilir.

Ebu Cafer Muhammed b. Ali ve el-A'rec “mim” harflerini sakın olarak;
(مُنْزَعَةٌ لَمَزَةٌ) diye okumuşlardır. Eğer onların böyle okudukları, onlardan sa-
hih olarak nakledilmiş ise, o takdirde bu lafızlar (ism-i) meful manasındadır.
Bu da insanlar kendisi hakkında kaş göz işaretleri yaparak onun hallerine gül-
sünler ve kendisinin gıybetini yapmak zorunda bırakacak şekilde insanlara
karşı davranışlar sergileyen kimse demek olur.

Abdullah b. Mesud, Ebu Vâil, en-Nehaî ve el-A'meş ise (“her” anlamında-
ki “li külli” lafzını zikretmeyerek): (وَيْلٌ لِلْهُمَزَةِ اللَّمَزَةِ): Humeze ve lumezenin (ya-
ni insanları arkadan çekiştirip, yüzlerine karşı onlarla alay eden kimselerin)
vay haline” diye okumuşlardır.

(Humeze'nin kökünü teşkil eden): (الهمز)'in asıl anlamı, “kırmak ve bir şe-
yi şiddetle ısırmak” demektir. “Harfi hemzeli okumak” tabiri de buradan gel-
mektedir. (همزت رأسه): Onun başını kırdım” denilir. (همزت الجوز بكفي): Cevi-
zi elimle kırdım” demektir.

Bedevi bir araba (أتهمزون الفارة): Siz fare kelimesini (fa're şeklinde) hem-
zeli mi söylersiniz?” diye sorulmuş da o da: (إنما تهمزها الهرة): Fareyi ısırp ya-
kalayan ancak kedidir” diye cevap vermiştir.

es-Sıhah'taki ifade ise şöyledir: Bedevi bir araba: (أتهمز الفارة): Fare kelime-
si (fa're şeklinde) hemzeli mi söylenir?” diye sorulmuş. O da: (السنور يهزمها): Ha-
yır onu ısırp yakalayan kedidir” diye cevap vermiştir.

Birincisini nakleden es-Sa'lebî'dir. Bu ifade(ler) kediye “humeze” isminin
verileceğine delildir.

el-Accâc şöyle demiştir:

وَمَنْ مَمَزْنَا رَأْسَهُ نَهَشْنَا

“Biz kimin başını hemzeder (kırar) isek, onun başı elbette yarılır, kırılır.”

Hemz ve lemez'in asıl anlamının itmek ve vurmak olduğu da söylenmiştir. “(لَمَزَهُ يَلْمِزُهُ لَمَزًا): Onu vurup itti, vurup iter, vurup itmek” denilir. Aynı şekilde: “(مَمَزَهُ): Onu itti, onu vurdu” demektir. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

وَمَنْ مَمَزْنَا عِزَّهُ تَبَرَّكَمَا عَلَى أَسْتِهِ زُؤْبَعَةً أَوْ زُؤْبَعًا

“Biz her kimin şanına (kuvvetine) hemz edecek olursak
o hemen kıçüstü yıkılır,
Şiddetli bir şekilde; yahut o şiddetlice yıkılır.”

Bu açıklamayı *es-Sıhah*'da (el-Cevherî) yapmıştır.

Âyet, ed-Dahhâk'ın, İbn Abbas'tan rivayetine göre el-Ahnes b. Şerik hakkında inmiştir. Bu kişi ister karşılarında bulundukları vakit, ister yanından geçtiklerinde insanları kaş göz işaretleri yaparak ayıplar, onları çekiştirirdi.

İbn Cüreyc dedi ki: (sûre) el-Velid b. el-Muğire hakkında inmiştir. O Peygamber (sav)'ın gıyabında gıybetini yapar, yüzüne karşı da onu tenkid ederdi. Ubeyy b. Halef hakkında indiği söylendiği gibi Cemil b. Âmir es-Sakafî hakkında⁽¹⁾ indiği de söylenmiştir.

Âyetin, tahsis sözkonusu olmaksızın genel olarak bu tür davranış sergileyenlerin hepsi hakkında umumi olduğu da söylenmiştir. Çoğunluğun görüşü de budur.

Mücahid dedi ki: Bu buyruklar kimse hakkında özel değildir. Aksine bu nitelikte olan herkes hakkındadır.

el-Ferrâ dedi ki: Umumi bir buyruğun zikredilip, özel kimselerin onunla kastedilmesi mümkün olabilir. Nitekim bir kimse birisine: Ben seni ebediyen ziyaret etmeyeceğim deyip diğeri ona: Kim beni ziyaret etmezse ben de o kimseleri ziyaret etmem, diyerek tek bir kimseyi kastetmesine benzer ki, bu sözüyle kendisine böyle diyen kimseyi ziyaret etmeyeceğini kastetmiş olur.

(1) Taberî, *Camiu'l-Beyân*, XXX, 293'te bu şahsın ismi: Cemil b. Âmir el-Cumahî olarak geçmektedir.

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ﴿٢٥﴾

2. O malı toplayıp, onu tekrar tekrar sayandır.

Yani: “(اعده): Onu -kendi iddiasına göre- zamanın musibetlerine karşı hazırlayanıdır.” (Bu manasıyla): “(كرم وأكرم): Kerem sahibi oldu ve ikram etti” fiiline (vezin dolayısıyla fiilin anlam değişikliğine uğramasına) benzer. Bunun, sayıp döktü, saydı durdu, anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu açıklama yı da es-Süddi yapmıştır. ed-Dahhâk dedi ki: Malını çocukları arasından kendisine mirasçı olacak kimselere hazırladı, demektir. Malının sayısı ve çokluğu ile başkalarına karşı öğündü, demektir diye de açıklanmıştır.

Maksat ise, malı Allah'a itaat yolunda harcamayıp, elde tutmanın yerilmesidir. Yüce Allah'ın: “O, hayrı alabildiğine engelleyen” (Kaf, 50/25); (Nun, 68/12) buyruğu ile: “Mal toplayıp kaba dolduran” (el-Mearic, 70/18) buyruklarında olduğu gibi.

“**Toplayıp**” anlamındaki; (جمع) lafzının “mim” harfi genel olarak şeddetsiz okunmuştur. Ancak İbn Amir, Hamza ve el-Kisai çokluk anlamı ifade etmek üzere şeddeli okumuşlardır. Ebu Ubeyd de daha sonraki: “(وعدده): **Onu tekrar tekrar sayandır**” buyruğu dolayısıyla bu okuyuşu tercih etmiştir.

el-Hasen, Nasr b. Asım ve Ebu'l-Aliye ise “**toplayıp**” anlamındaki fiili şeddetsiz okumuşlardır. Aynı şekilde; “**onu tekrar tekrar sayandır**” anlamındaki fiili de; (وعدده) şeklinde şeddetsiz okumuşlar ve böylelikle şeddeli olan harfin muzaaf (aynı harften iki harfin şeddeli okunması) olduğunu göstermişlerdir. Çünkü bunun aslı (عدده)'dir. Ancak böyle bir okuyuşun (açıklanabilmesi) uzak bir ihtimaldir. Çünkü mushafta bu, iki dal ile yazılmıştır. Bununla birlikte şiirde bunun gibi taz'îfi açığa çıkardıkları vakit şeddetsiz okudukları benzer kullanımlar da geçmiş bulunmaktadır. Bir şair şöyle demiştir:

مَهْلًا أَمَامَةً قَدْ جَرَّبْتُ مِنْ خُلُقِي إِيَّيْ أَجُودُ لِأَقْوَامٍ وَإِنْ ضُتُّوا

“Yavaş ol ey Umâme! Beni deneyerek anladığın gibi benim huyum şudur: Çokça cimrilik göstermiş kimselere dahi ben cömertlik ederim.”

Görüldüğü gibi şair burada: (مُتَوَا) şeklinde şeddeli kullanımı kastetmiştir. Fakat o taz'îfi (aynı harften şeddeli olan harfleri) birbirinden çözerek açığa çıkarmıştır. Ancak şiir bu gibi zorunlulukların uygulandığı bir yerdir.

el-Mehdevi dedi ki: Her kim “**onu tekrar tekrar sayan**” lafzını şeddesiz okuyacak olursa, o vakit bu mala atfedilmiş olur. Yani bu kimse malı topladı ve onu sayıp durdu, demek olur. O halde bu muzaafılığı açığa çıkartılmış bir fiil olmaz. Çünkü böyle bir şey ancak şiirde kullanılır.

يَخْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ﴿٢﴾ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ﴿١﴾
وَمَا أَذْرِيكَ مَا الْحُطَمَةُ ﴿٥﴾ نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ ﴿٦﴾ الَّتِي تَطْلُعُ
عَلَى الْآفِئْدَةِ ﴿٧﴾

3. Malının, gerçekten kendisine ebedi hayat verdiğini sanır.

4. Hayır! O Hutameye -andolsun ki- atılacaktır.

5. O Hutame'nin mahiyetini sana ne bildirdi?

6. Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki,

7. O, kalplerin üstüne çıkacaktır.

“**Malının, gerçekten kendisine ebedi hayat verdiğini**” es-Süddi'nin açıklamasına göre, ölmemek üzere kendisini hayatta bırakacağını, İkrime'ye göre ömrünü arttıracığını “**sanır**” zanneder. Geçmişte kendisine hayat verdiğini sanır, diye de açıklanmıştır. O vakit bu fiil, gelecek anlamını ihtiva eden mazi bir fiil olur. Nitekim: “(هَلَكَ وَاللَّهُ فُلَانٌ وَدَخَلَ النَّارَ): Allah'a andolsun ki filân kişi helak oldu ve cehennem ateşine girdi” denilir de, gelecekte girecektir, demektir. “**Hayır!**” buyruğu kâfirin vehmini reddetmektedir. Yani o, ebedi yaşayamaz, malı da elinde kalacak değildir.

“(كَلَّا): **Hayır**” lafzına dair yeterli açıklamalar daha önceden (Meryem, 19/79. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ğufra'nın azadlısı Ömer b. Abdullah dedi ki: Yüce Allah'ın “(كَلَّا): **Hayır**” diye buyurduğunu duyduğun yerde bil ki o “yalan söylüyorsun” demektir.

“**O Hutame'ye andolsun ki atılacaktır.**” Mutlaka oraya atılacak, oraya bırakılacaktır.

el-Hasen, Muhammed b. Ka'b, Nasr b. Asım, Mücahid, Humeyd ve İbn Mu-
haysın tesniye olarak; "(لَيْتَدَانُ)": Andolsun ki o ikisi atılacaktır" diye okumuş-
lardır ki, kendisi ve malı atılacaktır, demektir. Yine el-Hasen'den; "(لَيْتَدَانُ)":
Mutlaka ona ait olan o şey atılacaktır" yani onun malı mutlaka atılacaktır, di-
ye okuduğu da nakledilmiştir. Ondandır gelen bir başka rivayete göre yüce Al-
lah'ın kendi zatından haber vermesi şeklinde "(لَيْتَدَانُ)": Mutlaka Biz, onu ata-
cağız" ve yüce Allah'ın o mal sahibini (cehenneme) atacağı anlamında oku-
muştur. Ondandır gelen bir diğer rivayete göre: "(لَيْتَدَانُ)": Mutlaka onların hep-
si atılacaktır" diye "zel" harfi ötreli olarak, o arkadan çekiştiren ve yüzleri-
ne karşı insanlarla alay eden kimseler, mal ve o malı toplayanların hepsinin
(cehenneme atılacağı) kastedilmesi manasına okumuştur.

"O Hutame'ye"; Hutame: Allah'ın ateşidir. Ona bu ismin verilmiş sebebi ken-
disine atılan herşeyi kırması, parçalaması, dökmesidir. Recez vezninde şair
şöyle demiştir:

إِنَّا حَطَمْنَا بِالْقَضِيبِ مُصْعَبًا يَوْمَ كَسَرْنَا أَنْفَهُ لِيَغْضَبَا

"Bizler sopa ile Musab'ı kırıp döktük
Kızın diye burnunu kırdığımız gün."

O (Hutame), cehennemin altıncı tabakasıdır. Bunu el-Maverdi, el-Kelbi'den
nakletmiştir. el-Kuşeyri'nin ondan naklettiğine göre ise el-Hutame cehenne-
min aşağı doğru inen basamaklarından ikinci derekedir. ed-Dahlîk dördün-
cü dereke olduğunu söylemiştir. İbn Zeyd o, cehennem isimlerinden bir isim-
dir, demiştir.

"O Hutame'nin mahiyetini sana ne bildirdi?" buyruğu, Hutame'nin şa-
nının büyüklüğünü ve durumunun önemini anlatmak içindir. Daha sonra yü-
ce Allah, onun mahiyetini açıklayarak şöyle buyurmaktadır:

"Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir." Bin yıl ve bin yıl ve bin yıl tutuşturul-
an ateşidir. O asla dinmeyecektir. Yüce Allah onu isyankarlara hazırlamış-
tır.

"Ki o kalplerin üstüne çıkacaktır." buyruğu hakkında Muhammed b. Ka'b
dedi ki: Ateş onların bedenlerinde ne varsa hepsini yiyecektir. Nihayet kal-
be ulaşacağı vakit tekrar yeniden yaratılacak ve tekrar onları yemeğe koyu-
lacaktır. Halid b. Ebi İmran da Peygamber (sav)'dan böylece rivayet etmiş-
tir: "Cehennem ateşi cehennemlikleri yer. Nihayet onların kalblerine ulaşın-

ca onları yemeyi bitirir. Sonra onlar tekrar yeniden yaratıldıklarında yine onları yemeğe koyulur." İşte yüce Allah'ın: **"Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki o, kalblerin üstüne çıkacaktır"** buyruğu bunu anlatmaktadır.⁽¹⁾

Özellikle **"kalbler"**i sözkonusu etmesi acı ve ızdırab kalbe ulaşınca, o kalbin sahibinin ölmesinden dolayıdır. Yani bu durumda ölüm noktasına gelmiş insanın haline varacaklar, fakat onlar ölmeyeceklerdir. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **"Orada ölmez de, dirilmez de"** (Ta-Ha, 20/74) O halde onlar ölümler manasında hayatta kalacaklardır.

"Kalblerin üstüne çıkacaktır" buyruğunun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Onların herbirisinin ne miktarda azabı hakettiğini bilir. Bu da yüce Allah'ın onun üzerinde bırakmış olduğu buna delalet edecek olan emareden anlaşılacaktır. Nitekim: **"أَطَّلَعَ فُلَانٌ عَلَى كَذَا"**: Filan kişi şu işe muttali oldu (âyetteki "çıkacaktır" anlamı verilen fiille aynı) onu bildi" demektir. Yine yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **"O (ateş) yüz çeviren ve arkasını dönen kimseyi çağırır."** (el-Mearic, 70/17); **"O ateş, onları uzaktan görünce onun büyük bir öfke ile çıkaracağı şiddetli uğultusunu işiteceklerdir."** (el-Furkan, 25/12) Yüce Allah, cehennem ateşini bu şekilde nitelendirdiğine göre o ateşin (onların ne kadar azab göreceklerini, bilmek niteliğine sahip kılınması da uzak bir ihtimal değildir.

إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ ﴿٨﴾ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

8, 9. Muhakkak ki bu (ateşin kapıları), onların üzerlerine uzatılmış direklerle kapatılmış olacaktır.

el-Hasen ve ed-Dahhâk'ın açıklamasına göre ateş onların üzerlerine kapatılacaktır. Buna dair açıklamalar daha önce el-Beled Sûresi'nde (90/20. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Kureyş lehçesinde; kilitlenmiş olacaktır, diye de açıklanmıştır. Onlar kapıyı kilitlemeyi anlatmak üzere; **"أَصَدْتُ الْبَابَ"**: Kapıyı kilitledim" derler. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Ubeydullah b. Kays er-Rakkıyât'ın şu beyitinde de bu anlamdadır:

إِنَّ فِي الْقَصْرِ لَوْ دَخَلْنَا غَزَالًا مُّصَفَّقًا مُّوَصَّدًا عَلَيْهِ الْحِجَابُ

(1) İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, s. 87.

“Şüphesiz o sarayda -girecek olursak- bir ceylan vardır
Üzerinde perdenin kapatılıp, kilitlendiği.”

“Onların üzerine uzatılmış direklerle” buyruğundaki; “(﴿﴾): ...de” burada “be” anlamındadır. Yani, uzatılmış direklerle (kapıları üzerlerine) “**kapatılmış olacaktır.**” Bu açıklamayı İbn Mesud yapmıştır. Onun kıraatinde de; “(﴿﴾): Uzatılmış direklerle...” şeklindedir.

Ebu Hureyre'nin, Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Daha sonra yüce Allah, onlara ateşten kilitler, ateşten çiviler ve ateşten direkleri bulunan melekler gönderecektir. Bu kilitlerle ateşi üzerlerine kilitleyecek, bu çivilerle onları sağlamlaştıracak ve bu direkler uzatılacaktır. Dolayısıyla orada bir rahat esintinin dahi girebileceği bir delik kalmayacak, oradan dışarıya bir gam çıkmayacaktır. Arş'ın üzerinde olan Rahman onları unutacaktır. (Bu hallerinde terkedecektir.) Cennet ehli de nimetleriyle meşgul olacaklardır. Bundan sonra ebediyyen imdat isteyip duracaklar ve daha sonra konuşma kesilecektir. Onların konuşmaları inleme ve hırıltıdan ibaret kalacaktır. İşte yüce Allah'ın: “**Muhakkak ki bu onların üzerine uzatılmış direklerle kapatılmış olacaktır**” buyruğu bunu anlatmaktadır.⁽¹⁾

Katade dedi ki: “**Direkler**” ile azab edileceklerdir. Taberi de bu açıklamayı tercih etmiştir.

İbn Abbas dedi ki: “**Uzatılmış direkler**” onların boyunlarındaki tasmalardır. Ayaklarındaki zincirler olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da Ebu Salih yapmıştır.

el-Kuşeyri dedi ki: Büyük çoğunluk “**direkler**”in cehennemlikler üzerine kapatılıp, kilitlenecek olan kilitlerin kazıkları olduğu kanaatindeydi. Bu kilitler, kazıklarla sağlamlaştırılacak, böylelikle cehennemin kedleri ve sıcağı onlara geri dönmüş olacak, onların üzerlerine de rahatlatıcı hiçbir esinti giremeyecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar direklerde -yani kısılarına göre daha sağlam ve güçlü olan- uzatılmış zincir ve tasmalar içerisinde, cehennemin kapıları üzerlerine kapatılmış olacaktır. Bir başka açıklamaya göre onlar uzatılmış direklerde, yani cehennemin azab ve acıları içerisinde bir de onlara darbeler indirilecek, dayak atılacaktır demektir.

Uzun ve uzayıp giden bir zaman içerisinde (bu halde olacaklardır) diye de açıklanmıştır. Yani onların bu halinin sonu gelmeyecektir.

(1) Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 36; Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 626.

Hamza, el-Kisai ve Asım'dan rivayetle Ebu Bekir "**direklerle**" anlamındaki lafzı "ayn" ve "mim" harfleri ötreli olarak; (فِي عُمَدٍ) diye; (عمود): Direk" lafzının çoğulu olarak okumuşlardır. (عَمَد) Okuyuşu da aynıdır. el-Ferrâ dedi ki: (العَمَد) ile (العُمَد) şekilleri "(عمود): Direk" lafzının sahih iki çoğul şeklidir. Tıpkı: "(أديم): Tabaklanmış deri"nin çoğulunun (أَدَم) ile (أُدَم) şeklinde, "(أفيق): Tabaklanması bitmemiş deri"nin çoğulunun; (أَفَق) ile (أَفَقِي) şekillerinde gelmesi gibi.

Ebu Ubeyde dedi ki: "(عَمَد): Direkler" şekli (عِمَاد)'in çoğuludur. "(إِهَاب):

Tabaklanmamış deri" gibi. Ebu Ubeyd ise; (عَمَد) lafzının (ilk iki harfini) iki fetha ile telaffuz edilmesini tercih etmiştir, Ebu Hatim de böyle tercih etmiştir. Yüce Allah'ın: "*Allah O'dur ki gökleri gördüğünüz şekilde direkler olmasızın yükseltmiştir.*" (er-Ra'd, 13/12) buyruğunda yer alan ve icma ile (ilk iki harfinin) üstün okunmuş bulunan: "(عَمَد): **Direkler**" lafzını nazar-ı itibara alarak bu tercihi yapmışlardır.

el-Cevherî dedi ki: "(العمود): Evin direği" demektir. Bunun azlık çoğulu "(أعمدة) şeklinde, çokluk çoğulu ise; (عُمَد) ile (عَمَد) şekillerinde gelir. Yüce Allah'ın: "(فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ): **Uzatılmış direklerle**" buyruğunda her iki şekilde

de okunmuştur. Ebu Ubeyde ise şöyle demiştir: "(العمود): Ahşap yahut demirden olan herbir uzun şey"dir. Bu "imâd (direk)" gibi bina için bir esastır. "(عَمَدْتُ الشَّيْءَ فَأَعَمَدْتُ): Bir şeyi üzerinde dayanacağı bir direk ile destekledim, o da desteklendi" denilir. "(أَعَمَدْتُهُ): Onun altında direkler yerleştirdim" demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Hümeze Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Fil *Sûresi*

1-5. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Beş âyet-i kerimedir.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾

1. Rabbinin Fil sahiblerine ne ettiğini görmedin mi?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- “Görmedin mi?”:

“**Görmedin mi**” sana haber verilmedi mi, demektir. Bilmedin mi, diye de açıklanmıştır. İbn Abbas: Duymadın mı, diye açıklamıştır.

Lafız soru şeklinde olmakla birlikte takrir (söyletmek) anlamındadır. Hitab Peygamber (sav)’adır. Ancak umumidir. Benim Fil sahiblerine neler yaptığımı görmediniz mi demektir. Yani sizler bunu gördünüz. Benim size olan bu lütfumu da bildiniz. O halde size ne oluyor da iman etmiyorsunuz?

“(كَيْفَ): Ne (nasıl)” **“Rabbinin... ettiğini”** buyruğu ile nasb mahallindedir. İstifham anlamı dolayısıyla (önceki) **“görmedin mi”** buyruğu ile nasbedilmiş değildir.

2- Fil Sahipleri:

“Fil sahiblerine” buyruğundaki Filin mahiyeti bilinmektedir. Çoğulu: (أَفْيَال: فُيُول، وَفَيْلَة) şekillerinde gelir. İbnu's-Sikkât; (أَفْيَالَة) diye çoğul yapılmaz de-

miştir. Dişisine; (فَيْلَة) denilir. Filin sahibine (bakıcısına) da; (فَيْال) denilir.

Sibeveyh dedi ki: "Fil" lafzının aslının "fu'l" vezninde olması ve (ikinci harfi olan) "ye"den ötürü (birinci harfi) kesreli gelmiş olması mümkündür. Nitekim: (أَيْض): Beyaz" ve: (بَيْض): Beyazlar" denilmesi de buna benzemektedir.

el-Ahfeş dedi ki: Ancak böyle bir şekil tekilde sözkonusu olmaz. Bu ancak çoğulda sözkonusu olabilir. (رَجُلٌ فَيْلٌ الرَّاي): Fil görüşlü adam" görüşü zayıf demektir. Çoğulu (اَفْيَال) diye gelir. (رَجُلٌ فَال): Zayıf görüşlü, firaseti yanlış adam" demektir. (قَدْ فَالَ الرَّايَ يَقُولُ فَيُولُ): Görüşü zayıfladı, zayıflar, görüş zayıflığı"; (فَيْلٌ رَايَهُ تَفِيلًا): Onun görüşünü zayıf buldu, zayıf bulmak" demektir. Zayıf görüşlü olan kimseye de; (فَيْلٌ الرَّاي) denilir.

3- Fil Sahipleri Olayı:

Bu başlık, Fil sahibleri olayı hakkındadır. Olay şöyledir: Ebrehe, San'a'da el-Kulleys'i inşa etmişti. Bu kendi döneminde yeryüzünde benzeri görülmemiş bir kilise idi. Kendisi hristiyandı. Sonra Necaşi'ye şöyle bir mektub yazdı: "Ey Kral! Ben senden önce hiçbir kral için benzeri inşa edilmemiş bir kilise inşa ettim. Arap hacılarını buraya çevirinceye kadar da işin arkasını bırakmayacağım."

Araplar Ebrehe'nin, Necaşi'ye yazdığı bu mektubu kendi aralarında söz konusu etmeye başlayınca, nesi' (Kameri senenin Güneş senesine uyum) uygulamasını yapanlardan (Fukaym b. Adıyoğullarından) bir adam, bu işe çok öfkelenildi. Kalkıp, kilisenin bulunduğu yere gitti. Orada abdest bozdu, sonra da çıkıp kendi diyarına geri döndü. Bu durum Ebrehe'ye bildirilince, bu işi kim yaptı? diye sordu. Ona: Arapların Mekke'de hac için kendisine gittikleri bu Evin (Kabe'nin) çevresindeki halktan bir adam, senin "Arapların hacılarını buraya gelmeye mecbur edeceğim" şeklindeki sözünü işitince öfkelenildi ve gelip burayı pisledi, diye cevap verildi. Bu da; senin bu kilisen bu işe layık değildir, anlamına gelir. Bunun üzerine Ebrehe öfkelenildi ve Evin üzerine yürüyüp, onu yıkacağına and içti. Yanında bulunan bir adamı da Kinaneoğullarını bu kiliseyi hac etmeye davet etsin, diye gönderdi. Kinaneoğulları -ki kilisenin içrisine pisleyen adamın da mensub olduğu kabiledir- gönderilen bu adamı öldürdü. Bu uygulama Ebrehe'nin öfkelerini, kinini arttırdı.

Daha sonra Habeşlilere verdiği emir üzerine Habeşliler savaş için hazırlandı, gereken şekilde teçhizatlandılar. Beraberinde Fil ile birlikte yola koyuldu. Araplar bunu işittiler. Bu işi büyük bir musibet olarak kabul ettiler ve dehşete kapıldılar.

Ancak onun Allah'ın Beyt-i Haram'ı olan Kabe'yi yıkmak istediğini işittin ce, ona karşı cihad etmeyi de görev bildiler. Yemenlilerin eşrafından ve hü kûmdarlarından olan Zû Nefr diye bilinen bir adam, onun karşısına çıktı, ken di kavmini ve çağrısını kabul eden diğer Arapları Ebrehe ile savaşa, Allah'ın Beyt-i Haram'ını korumak ve Ebrehe'nin Kabe'yi yıkıp, tahrib etmek isteği- ne karşı cihada çağırdı. Onun bu çağrısını kabul edenler de oldu. Karşısına çıktı, onunla savaştı. Zû Nefr ve beraberindekiler yenik düştü. Zû Nefr ya- kalanıp, Ebrehe'nin huzuruna esir olarak götürüldü. Ebrehe, Zû Nefr'i öldür- mek isteyince, Zû Nefr ona: Ey kral beni öldürme! Çünkü benim seninle bir- likte kalışım senin için beni öldürmekten hayırlı olabilir, dedi. Ebrehe onu öldürmekten vazgeçti, yakınında onu zincire vurup hapsedti. Ebrehe affedi- ci ve tahammülkar birisi idi.

Daha sonra Ebrehe Yemen'den çıkmasına sebep teşkil eden gayesini gerçekleştirmek üzere tekrar yola koyuldu. Has'amlıların topraklarına ulaşın- ca, karşısına Has'amlı Nufeyl b. Habib, Şehrân ve Nâhis kabileleri ve ona uyan diğer Arap kabileleri ile birlikte karşı çıktı. Onunla çarpıştı, Ebrehe onu da yendi. Nufeyl de yakalanıp, Ebrehe'nin huzuruna esir olarak götürüldü. Ebrehe onu öldürmek isteyince, Nufeyl kendisine: Ey kral beni öldürme, ben sana Arap topraklarında kılavuzluk edeceğim, dedi. Bu ellerim senin lehine Has'amın iki kabilesi Şehran ve Nahis üzerine hakim olacak, onların sana din- leyip, itaat etmelerini sağlayacaktır. Ebrehe onu da serbest bıraktı.

Nufeyl onunla birlikte yola çıktı ve ona kılavuzluk etti. Taife gelince, Me- sud b. Muattib, Sakiflilerden bir takım kimseler ile karşısına çıktı. Ona: Ey kral dediler. Bizler senin kullarınız. Senin sözlerini dinleyecek, emrine itaat ede- ceğiz. Bizim sana muhalefetimiz söz konusu değildir. Fakat bizim bu Evimlîz -Lat için yaptıkları evi kastediyorlar- senin yıkmak istediğin ev değildir. Se- nin istediğin Mekke'deki Evdir. Bizler seninle birlikte sana oranın yolunu gös- terecek birilerini göndereceğiz, dediler. Ebrehe de onları affetti.

Ebrehe ile birlikte Ebu Riğal adında birisini gönderdiler. Ebu Riğal onu el- Muğammiş'e kadar götürdü. el-Muğammiş'te konaklayınca Ebu Riğal orada öldü, bu sebepten ötürü de Araplar onun kabrini taşılayıp durdular. İşte in- sanların el-Muğammiş denilen yerde taşıladıkları kabir onun kabridir. Bu hu- susta şair şöyle demiştir:

وَارْجُمُ قَبْرَهُ فِي كُلِّ عَامٍ كَرَجْمِ النَّاسِ قَبْرَ أَبِي رِغَالٍ

“Ve ben her yıl onun kabrini taş a tutarım,
İnsanlar Ebu Riğal'in kabrini taşıladıkları gibi.”

Ebrehe, Muğammis denilen yerde konaklayınca Habeşliler arasından el-Esved b. Maksud diye bilinen bir adamı atlılarından bir grubun başına komutan olarak gönderdi. Esved Mekke'ye varınca Kureyşlilerden Tihameliler ile diğerlerinin mallarını önüne katıp götürdü. Bu arada Abdu'l-Muttalib b. Haşim'e ait ikiyüz deve de almıştı. Abdu'l-Muttalib o sırada Kureyş'in büyüğü ve efendisi idi.

Kureyş, Kinane, Huzeyl ve Harem bölgesinde bulunan diğerleri Ebrehe ile savaşmayı kararlaştırdı. Ancak daha sonra ona güç yetiremeyeceklerini anlayınca bu işten vazgeçtiler.

Ebrehe, Himyerli Hunâta'yı Mekke'ye gönderdi ve ona şunları söyledi: Bu şehrin efendisinin ve en şerefliyelerinin kim olduğunu sor. Sonra ona şöyle de: Kral diyor ki: Ben sizinle savaşmaya gelmedim. Ben bu Evi yıkmak için geldim, eğer siz bana karşı savaşmayacak olursanız benim sizin kanınızı dökmeye ihtiyacım yoktur. Eğer o şahıs benimle savaşmak istemiyor ise onu yanına al, getir.

Hunâta denilen şahıs Mekke'ye girince, Kureyş'in efendisinin ve şereflesinin kim olduğunu sordu? Ona: Haşim oğlu Abdu'l-Muttalib adını verdiler. Abdu'l-Muttalib'in yanına varıp, Ebrehe'nin kendisine neleri emrettiğini ona söyledi. Abdu'l-Muttalib de şu cevabı verdi: Allah'a yemin olsun ki, biz onunla savaşmak istemiyoruz. Esasen bizim buna gücümüz de yetmez. İşte bu da Allah'ın haram olan Evi. Onun dostu İbrahim (a.s)'ın Evi dedi; yahut buna benzer sözlerle ona cevap verdi. Eğer Allah bu Evi Ebrehe'den gelecek zarara karşı koruyacak olursa şüphesiz ki burası onun haremidir, onun Evidir. Şâyet onu Evi ile başbaşa bırakacak olursa, Allah'a yemin ederim ki, bizim onu geri çevirecek gücümüz yoktur. Bunun üzerine Hunâta ona: Haydi onun yanına gidelim, dedi. Çünkü o bana seni kendisine götürmemi emretti.

Abdu'l-Muttalib onunla birlikte beraberinde çocuklarından bir kaçını da alarak gitti. Nihayet karargaha vardılar. Zû Nefr'i sordu. Onun eski bir arkadaşı idi. Hapiste alıkonulduğu yerde onun yanına gitti ve ona: Ey Zû Nefr dedi. Başımıza gelen bu işte senin bize bir fayda sağlayabilme imkanın var mıdır? Zû Nefr ona dedi ki: Bir kralın elinde esir bulunan ve sabah akşam o kral tarafından öldürülmesini gözetleyen bir adamın ne faydası olabilir? Başına gelen bu musibete karşı sana hiçbir faydam olamaz. Şu kadar var ki Filin seiyisi olan Uneys benim arkadaşımdır. Ben ona haber göndereyim ve seni ona tavsiye edeyim. Senin hakkına riayet etmesinin önemini ona anlatayım. Kralın huzuruna çıkman için sana izin istemesini söyleyeyim. O zaman sen de istediğin gibi kralla konuşursun. Eğer buna güç yetirecek olursa, o senin için kral nezdinde güzel bir şekilde iltimasta bulunur.

Abdu'l-Muttalib: Bana bu kadarı yeter dedi. Zû Nefr, Uneys'e haber gönderdi ve ona Abdu'l-Muttalib, Kureyş'in efendisi, Mekke pınarının (Ayn u Mekke) sahibidir.⁽¹⁾ Düz yerde insanlara, dağ başlarında yırtıcı hayvanlara yiyecek verir. Kral bunun ikiyeüz devesini ele geçirmiş bulunuyor. Haydi sen onun huzuruna çıkması için izin iste ve elinden geldiği kadar kral nezdinde ona faydalı olmaya çalış.

Uneys: Yaparım dedi. Uneys, Ebrehe ile konuştu, ona şöyle dedi: Ey Kral! İşte Kureyş'in efendisi senin kapıda duruyor. Senin yanına girmek için izin istiyor. O Mekke pınarının (Aynu Mekke) sahibidir. Düz yerlerde insanlara, dağ başlarında yırtıcı hayvanlara yemek yedirir. Huzuruna girmesi için ona izin ver de ihtiyacı olan hususlarda seninle konuşabilsin. Ebrehe, Abdu'l-Muttalib'e huzuruna girsin diye izin verdi.

Abdu'l-Muttalib, insanlar arasında oldukça gösterişli, azametli ve güzel simalı birisi idi. Ebrehe onu görünce ona saygı gösterdi, onu kendisinden daha aşağı bir mertebede oturtmak istemediğinden, Ebrehe tahtından indii, yaygısı üzerine oturdu ve Abdu'l-Muttalib'i de yaygısı üzerinde yanında oturttu.

Sonra tercümanı vasıtası ile şöyle dedi: Ona ihtiyacın nedir? diye sor. Tercüman ona bunu sorunca, Abdu'l-Muttalib şöyle dedi: Benim ihtiyacım kralın (askerlerinin) ele geçirdiği, bana ait olan ikiyeüz deveyi geri vermesidir.

Abdu'l-Muttalib'in söylediklerini Ebrehe'ye aktaran tercümana Ebrehe şunları söyledi.

Ona de ki: Seni gördüğümde sen beni etkilemiştin. Fakat benimle konuşunca gözümde düştün. Sana ait olup, ele geçirdiğim ikiyeüz deve hakkında konuşuyorsun da senin ve atalarının dini olup, kendisini yıkmak üzere geldiğin Ev hakkında hiçbir şey söylemiyor, onunla ilgili benimle konuşmuyorsun.

Abdu'l-Muttalib ona şu cevabı verdi: Ben develerin sahibiyim. O Evin ise bir sahibi (Rabbi) vardır, onu koruyacaktır.

Ebrehe: Hayır, onu bana karşı koruyamayacaktır, dedi. Abdu'l-Muttalib haydi sen istediğini yapmaya giriş öyleyse, dedi.

Ebrehe ona develerini geri verdi. Abdu'l-Muttalib, Kureyşlilere geri döndü ve onlara durumu bildirdi. -Ordu kendilerine zarar verir korkusuyla- **Mek-**

(1) Mustafa es-Saka ve arkadaşlarının tahkiki ile neşredilmiş bulunan: İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1417/1996, I, 41'de: "Sahibu İri Mekke: Mekke kervanının sahibi" olarak kaydedildikten sonra, Taberî'de de bu şekilde olduğu ancak, Siret'in asıl nüshasında -Kurtubî'deki gibi- "İr" yerine "ayn" olduğunu belirtmektedir.

ke'den dışarıya çıkıp, dağların tepelerinde ve dağların arasındaki geçitlerde korunmalarını emretti.

Daha sonra Abdu'l-Muttalib kalkıp, Kabe'nin kapısının tokmağına yapıştı. Kureyşlilerden bir kaç kişi de onunla birlikte kalkıp Allah'a dua ettiler, Ebrehe'ye ve askerlerine karşı O'ndan yardım dilediler. Abdu'l-Muttalib Ka'be'nin kapısının tokmağını yakalamış olduğu halde şunları söyledi:

لَا هُمْ إِنْ الْعَبْدُ يَمُوتُ رَحْلُهُ فَاَمْنٌ جَلَالِكَ
لَا يَغْلِبُنْ صَلِيَّهُمْ وَمِحَالُهُمْ عَذْوًا مِحَالِكَ
إِنْ يَدْخُلُوا الْبَلَدَ الْحَرَامَ فَاَمْرٌ مَا بَدَا لَكَ

"Allah'ım, şüphesiz ki kul,
Kendi evini korur, Sen de Beyt-i Haram'ının etrafında
konaklamış olanları koru!

Galib gelmesin onların haçları
Ve kuvvetleri haksızlıkla Senin gücüne!
Onlar Haram beldeye girerlerse,
Bu Senin bize daha önce yapmadığın bir iş olur."⁽¹⁾

Ka'be kapısının tokmağını yakaladığı vakit şöyle söylediği de zikredilmiştir:

يَا رَبُّ لَا أَرْجُو لَهُمْ سِوَاكَ يَا رَبُّ فَاَمْنٌ مِنْهُمْ جَمَاعًا
إِنْ عَدُوُّ الْبَيْتِ مَنْ عَادَاكَ إِنَّهُمْ لَنْ يَقْهَرُوا قَوْمَاكَ

"Ey Rab! Ben onlara karşı Senden başkasından ümit beslemiyorum
Ey Rab! Sen onlara karşı Senin himayendeki yasak bölgeyi koru!
Şüphesiz Beytin düşmanı Sana düşmanlık edenlerdir
Şüphesiz onlar Senin güçlerini geriletemezler."

İkrime b. Âmir b. Haşim b. Abd-i Menaf b. Abdi'd-Dar b. Kusay da şöyle demiştir:

(1) Burada merhum Kurtubî'nin beyitteki bazı lafızların anlamına dair yaptığı yaklaşık bir satırlık açıklama gerek görülmediğinden tercüme edilmemiştir.

لَا هُمْ أَخْزَى الْأَسْوَدَ بْنِ مَقْصُودٍ الْأَخِذُ الْهَجْمَةَ فِيهَا التَّقْلِيدُ
 بَيْنَ جِرَاءٍ وَثَبِيرٍ فَالْبَيْدُ بِحَبِّهَا وَهِيَ أُولَاتُ التَّطْرِيدِ
 فَضَمُّهَا إِلَى طَمَاطِمِ سُوْدٍ قَدْ أَجْمَعُوا أَلَّا يَكُونَ مَعْبُودُ
 وَيَهْدِمُوا الْبَيْتَ الْحَرَامَ الْمَعْبُودُ وَالْمَرْوَتَيْنِ وَالْمَشَاعِرِ السُّودِ
 أَخْفِرْهُ يَا رَبِّ وَأَنْتَ مُحَمَّدُ

“Allah’ım, rusvay et el-Esved b. Maksud’u

Hediyelik olduklarına dair alametler taşıyan o pekçok deveyi yakalayanı.

Hira ile Sebîr dağları ile düzlükler arasında

Onları alıkoymaktadır, onlar bu develeri kovalamaktadırlar

O bu develeri siyahi gavurlara katmıştır

Ki bunlar hiçbir mabud olmasın diye karar vermişlerdir

Sağlam direkli Beyt-i Haram’ı yıkmak istediler hem iki Merve’yi

(Safa ile Merve’yi) ve siyah Meşairleri (hac alâmetlerini)

Rabbim, Sen ona ahidini gerçekleştirme fırsatını verme!

Sen her türlü hamde layık olansın.”

İbn İshak dedi ki: Daha sonra Abdu'l-Muttalib Ka'be kapısının tokmağını bıraktı. O ve Kureyş'ten beraberinde olanlarla birlikte dağların tepelerine çekilip orada korunmaya çalıştılar. Ebrehe girdiği takdirde Mekke'ye neler yapacağını beklemeye koyuldular.

Sabah olunca Ebrehe Mekke'ye girmek için hazırlandı, Filini de hazırlayıp orduyu teçhizatlandırdı. Filin adı “Mahmud” idi. Ebrehe'nin kararı Beyti yıkmak, sonra da Yemen'e geri dönmekten ibaretti. Fili Mekke'ye yönlendirdiklerinde Nufeyl b. Habib gelip Filin yanında durdu. Daha sonra Filin kulağını yakalayarak: Ey Mahmud otur ve geldiğin yere selamete geri dön. Sen Allah'ın Haram beldesindesin, dedikten sonra kulağını bıraktı. Fil de çököverdi. Nufeyl b. Habib de hızlıca koştu ve dağa tırmandı.

Kalksın diye Fili dövdülerse de kalkmadı. Kalkması için bu sefer baltalarla başına vurmaya başladılar, yine kalkmadı. Bastonları kalksın diye karnına soktular, yine kalkmadı. Yemen'e dönmek üzere onu geri çevirdiler, kalkıp koşmaya başladı. Yolunu Şam'a çevirdiler aynı şekilde, doğuya çevirdiler aynı şekilde yaptı. Fakat Mekke'ye çevirdiklerinde yine çöktü. Allah üzerlerine Hatatif ve Belesan'ı andıran deniz tarafından kuşlar gönderdi.

Herbir kuşun beraberinde üç taş bulunuyordu. Birisi gagasında, ikisi ayaklarında idi. Bu taşlar nohut ve mercimek taneleri gibi idi. Kime bunlar-

dan isabet ederse mutlaka ölürdü. Taşları hepsine isabet etmedi. Kaçarak geldikleri yoldan geri dönmeye çalıştılar. Kendilerine Yemen'e gidecek yolu gösterisin diye Nufeyl b. Habib'i sordular.

Nufeyl b. Habib, Allah'ın onların başına indirdiği intikam azabını görünce şöyle dedi:

أَيْنَ الْمَفْرُ وَالْإِلَهَ الْعَالِبُ وَالْأَشْرَمُ الْمَغْلُوبُ لَيْسَ الْغَالِبُ

“Kaçış nereye, arkadan takib eden o mutlak İlah ise?
Eşram (Ebrehe) ise yenik düşendir, galib değildir.”

Yine Nufeyl şöyle demiştir:

حَمِدْتُ اللَّهَ إِذْ أَبْصَرْتُ طَيْرًا وَخِفْتُ حِجَارَةً تُلْقَى عَلَيْنَا
فَكُلُّ الْقَوْمِ يَسْأَلُ عَنْ نَفِيلٍ كَأَنَّ عَلِيَّ لِلْحَبْشَانِ دَيْنًا

“Kuşları görünce hamdettim Allah’a
Ve üzerimize atılan taşlardan da korktum
Herkes Nufeyl’i sorup duruyordu,
Sanki benim Habeşlilere borcum varmış gibi.”

Yolun her tarafında sağa sola düşüp yığılıyorlar ve her tepenin başında ölüp gidiyorlardı. Ebrehe de vücudundan isabet aldı. Onu alıp götürdüklerinde vücudu parmak ucu kadar küçük parçalar halinde dökülüyordu. Vücudundan birer parça döküldü mü hemen onun arkasından kan ve irin akıyordu. Niha yet onu San'a'ya alıp getirdiklerinde bir kuş yavrusu gibi kalmıştı. Anlatıldığına göre, kalbi çıkacak şekilde göğsü parçalanıncaya kadar ölmedi.

el-Kelbi ve Mukatil b. Süleyman -biri diğerine göre fazla ve eksik anlatarak- dedi ki: Fil olayının sebebi rivayet edildiğine göre şudur: Kureyşlilerden birtakım gençler Necaşî'nin diyarına ticaret maksadı ile gitti. Deniz kıyısında Hristiyanlara ait bir kilisenin yanında konakladılar. Hristiyanlar bu kiliseye Heykel adını veriyorlardı. Yemek pişirmek maksadıyla bir ateş yaktılar, sonra bu ateşi bırakıp gittiler. Esen şiddetli rüzgarlar ateşi kiliseye kadar ulaştırdı ve kilise yandı.

Bu olayın haberi bir haberci tarafından Necaşî'ye ulaştırıldı. O da ökeyle dolup taşı. Kindelilerden Ebrehe b. es-Sebbah, Hucre b. Şurahbil ile Ebu Yeksun adındaki kişiler ona gelerek Kabe'yi yakmayı ve Mekke'yi esir almayı taahhüt ettiler.

Çünkü kral Necaşî'nin kendisi idi. Ebrehe ordu kumandanı, Ebu Yeksun hükümdarın yakın danışmanı idi, veziri olduğu da söylenmiştir. Hucre b. Şurahbil de onun kumandanlarından idi.

Mücahid dedi ki: Ebu Yeksun, Ebrehe b. es-Sabbah'ın kendisidir.

Beraberlerinde fil de olduğu halde yola koyuldular. Çoğunluk bu filin tek bir fil olduğu kanaatindedir. ed-Dahhak ise sekiz fil demiştir. Zu'l Meccaz'e gelip konakladılar. Mekkelilerin otlayan davarlarını önlerine katıp götürdüler. Aralarında Abdu'l-Muttalib'in develeri de vardı.

Çoban tehlikeyi haber vermek üzere geldi, Safa'ya çıktı ve "(savaş ve tehlike zamanlarında bağırılması adet olan şekilde): Vâ sabahah (haberiniz olsun baskına uğradık) diye feryat etti. Sonra da insanlara ordunun ve Filin gelişini haber verdi.

Abdu'l-Muttalib çıkıp Ebrehe'ye doğru gitti, ondan develerini istedi.

Necaşî'nin onlarla birlikte olup olmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Kimileri Necaşî de onlarla birlikte idi derken, çoğunluk Necaşî onlarla beraber değildi, demiştir.

Mekkeliler deniz tarafından kuşların geldiğini görünce Abdu'l-Muttalib şöyle dedi: Bu kuşlar bizim topraklarımızda görünen kuşlardan değildir. Bunlar ne Necid'de bilinen, ne Tihame'de, ne de Hicaz'da görülen kuşlardır. Bu kuşlar bey arıları andırıyordu. Bunların gagalarında ve ayaklarında taş vardı. Bunlar ordunun üzerine gelince taşları üzerlerine bıraktılar ve sonunda helâk olup gittiler.

Ata b. Ebi Rebah dedi ki: Kuşlar akşam vakti geldi, geceyi geçirdikten sonra sabah erkenden onlara taşları attı.

el-Kelbi dedi ki: Kuşların gagalarında küçük çakıl taşlarını andıran taşlar vardı. Herbir kuş grubunun önünde onlara önderlik eden bir kuş vardı. Bu kuşun gagası kırmızı, başı siyah, boynu uzundu.

Ordunun askerleri gelip biraraya toplanınca kuşlar bunların üzerinden gagalarında bulunan taşları boşalttılar. Herbir taşın üzerinde o taşla ölecek kişinin adı yazılı idi.

Her taşın üzerinde: "Allah'a itaat eden kurtulur, O'na isyan eden helâk ol-

muş olur” diye yazdığı da söylenmiştir.

Daha sonra kuşlar geldikleri yerden geri döndüler.

el-Avfî dedi ki: Ben bu kuşlar hakkında Ebu Said el-Hudrî’ye soru sordum da o: Mekke’nin güvercinleri onlardandır, diye cevap verdi.

Denildiğine göre, taş; askerlerden birisinin miğferine düşüyor, onun miğferini deliyor, beynine geçiyor. Üzerinde bulunduğu fili ve bineği delip geçiyordu. Şiddetli bir şekilde düştüğünden ötürü taş yerde kayboluyordu.

Fil sahipleri altmışbin kişi idiler. Onlardan emirleri müstesna, kimse geri dönmedi. Onunla birlikte de çok küçük bir topluluk geri dönebilmişti. Onlar da gördüklerini haber verip, bildirince helâk oldular.

el-Vâkıdî dedi ki: Ebrehe Rasûlullah (sav)’ın dönemindeki Necaşî’nin dedesidir. Ebrehe ile el-Eşrem aynı kişidir. Ona bu ünvanın verilış sebebi ise Eryat ile görüş ayrılığına düşmesi idi.

Öyle ki, biri diğzerinin üzerine yürüdü, sonra teke tek birbirleriyle döğüşmek kararında ittifak ettiler. Kim galib gelirse yönetimi o ele alacaktı. Birbirleriyle teketek çarpıştılar. Eryat cüsseli, iri yarı birisi idi. Elinde bir harbe bulunuyordu. Buna karşılık Ebrehe ise kısa boylu, tıknaz birisi idi. Hristiyan olarak dindar ve affetmeyi seven birisi idi. Ebrehe ile birlikte İtvede diye bilinen bir veziri vardı. Eryat yaklaşıncı Eryat elindeki harbeyi Ebrehe’nin başına indirdi.

Bu harbe Ebrehe’nin kafasına düştü, gözünü, burnunu, alnını ve dudağını yardı. Bundan dolayı ona “el-Eşrem” adı verildi. İtvede Eryat’ın üzerine hamle yapıp, onu öldürdü. Böylelikle Habeşistanlılar Ebrehe’nin emri altında birleşmiş oldu.

Necaşî bu işe kızdı ve Ebrehe’nin perçemini keseceğine, onun topraklarını çiğneyip geçeceğine yemin etti. Bunun üzerine Ebrehe kendi perçemini kesti ve bir kaba kendi arazisinin topraklarını doldurup, bunları Necaşî’ye gönderdi ve şöyle dedi: O senin kulundu, ben de senin kulunum. Ben Habeşlilerin işlerini daha güzel yola koyarım. Perçemimi kestim ve sana kendi arazimin topraklarını gönderdim. Onları çiğnemeni ve böylelikle yemini yerine getirmeni istedim. Bunun üzerine Necaşî ondan hoşnut oldu.

Daha sonra Ebrehe -önceden de geçtiği üzere- Arapların hacılarının oraya gelmesini sağlamak amacıyla San’a’da bir kilise inşa etti.

4- Fil Olayının Zamanı:

Mukatil dedi ki: Fil yılı Peygamber (sav)'ın doğumundan kırk sene önce idi.

el-Kelbi ile Ubeyd b. Umeyr dedi ki: Fil olayı Peygamber (sav)'ın doğumundan 23 sene önce olmuştu. Ancak sahih olan Peygamber (sav)'dan gelen şöyle dediğine dair rivayettir: "Ben Fil olayının olduğu sene dünyaya geldim." Ondandır: "Fil günü" dediği de rivayet edilmiştir ki⁽¹⁾ bunu el-Maverdî *Tefsir*'inde nakletmiştir.

A'lâmu'n-Nubuvve adlı eserde de şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) rebiu'l-evvel ayının 22. günü dünyaya geldi ve bu Filden elli yıl sonra idi. Rumların takviminde ise bu Hürmüz b. Enuşirvan'ın hükümdarlığa geçiş tarihinden itibaren onikinci yılın 20 şubatına denk geliyordu. Ebu Cafer et-Taberî'nin naklettiğine göre Peygamber (sav) Enuşirvan'ın krallığının 42. yılında doğmuştur.

Peygamber (sav)'a annesi Amine'nin muharremin onuncu (aşure) günü gebe kaldığı, ramazan ayının onikinci günü pazartesi dünyaya geldiği ve böylelikle hamilelik süresinin tam sekiz ay ve dokuzuncu aydan da iki gün ile tamamlandığı da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre Peygamber muharrem ayının onuncu (aşure) günü dünyaya gelmiştir. Bunu İbn Şahin Ebu Hafs "*Fedail-u Yevm-i Aşura*" adlı eserinde nakletmiştir.

İbnu'l-Arabi dedi ki: İbn Vehb, Malik'ten şöyle dediğini nakletmiştir: Rasûlullah (sav) Fil yılı dünyaya gelmiştir. Kays b. Mahleme dedi ki: Ben ve Rasûlullah (sav) Fil senesi dünyaya geldik.

İnsanlar Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kişinin kendi yaşını haber vermemesi onun mertliğindendir. Çünkü eğer yaşı küçükse onu küçük görürler, büyükse onu kocamış, ihtiyar kabul ederler. Ancak bu zayıf bir görüştür. Çünkü Malik ilim adamları arasında ona en çok uyan birisi olarak Rasûlullah (sav)'ın yaşını haber verirken kendi yaşını gizleyecek değildi. Dolayısıyla küçük olsun, büyük olsun kişinin kendi yaşını bildirmesinde bir sakınca yoktur.

Abdu'l-Melik b. Mervan, Attab b. Esid'e: "Sen mi (yaşça) daha büyüksün yoksa Peygamber (sav) mı?" diye sordu. Attab şöyle dedi: Peygamber (sav)

(1) Maverdî, *Nuket*, VI, 338; İbn Hibban, *es-Sikat*, IV, 322'de; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XII, 266, 268'de belirtildiğine göre; "Suveyd b. Gafele: Ben Rasulullah (sav) ile yaşıyorum. Ben Fil yılında doğmuşum..." derdi.

henden daha büyüktür, fakat ben ondan daha yaşlıyım. Peygamber (sav) Fil senesi dünyaya geldi, ben ise o Filin seyisini ve onu çeken insanlardan kendilerine yiyecek bir şeyler vermesini isteyen kör ve kötürüm olarak gördüm.⁽¹⁾

Hakimlerden birisine: Kaç yaşındasın diye sorulmuş, o da: Peygamber (sav) Attab b. Esid'i Mekke valiliğine tayin ettiği zamanki yaştayım, demiş. O vakit onun yaşı yirmiden aşağı idi.

5- Fil Olayı Peygamberin Mucizelerindendir:

İlim adamlarımız der ki: Daha sonraları Fil olayı, Peygamber (sav)'ın mucizelerinden birisi olmuştur. Bu olay, peygamberden ve onun peygamberliğinin doğruluğu hususunda meydan okumasından önce olmuş olsa dahi böyledir. Çünkü Fil olayı Peygamber efendimizin durumunu pekiştirici ve onun halini hazırlayıcı bir özellik taşır.

Rasûlullah (sav), onlara bu sûreyi okuduğunda Mekke'de bu olayı görmüş çok sayıda kimse vardı. Bundan dolayı; "**Görmedin mi**" diye buyurmaktadır. Mekke'de olup da Fil'i çeken ve onu arkadan yeden şahısları insanlardan dilenen kör kimseler olarak görmemiş hiçbir kimse yoktu. Aişe (r.a) yaştının küçüklüğüne rağmen şöyle demiştir: Ben Fili çeken ile onu yedeni kör, insanlardan yiyecek bir şeyler dilenen dilenciler olarak gördüm.

Ebu Salih dedi ki: Ebu Talib'in kızı Um Hani'nin evinde o taşlardan yaklaşık iki kafiz⁽²⁾ kadarını gördüm. Bu taşlar siyah olup, üzerlerinde kırmızı çizgiler vardı.

أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ ﴿٢﴾

2. Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı?

(1) Bu olayın doğru olması mümkün değildir. Çünkü ilgili kaynakların kaydettiklerine göre, Attab, Mekke Fethi sırasında yirmi küsur yaşında idi. Ebu Bekir (ra)'ın vefat haberi Mekke'ye ulaştığı gün defn edildi. (İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, III, 452; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VIII, 82-83) Diğer taraftan kaynakların belirttiğine göre Abdulmelik'in bu soruyu sorup belirtilen cevabı aldığı şahıs, Kabbas b. Eşyem'dir: Hakim, *Müstedrek*, III-724; Ahmed b. Amr eş-Şeybanî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, II, 183; Taberânî, *Kebîr*, XIX, 37; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VIII, 308; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiâb*, III, 1303. (Kanaatimizce hat benzerliği dolayısıyla baskıya hazırlayanlar Attab b. Esid diye okumuş olmalıdır. Ancak bu ihtimalin bundan sonra kayd edilecek olay ile telifi zor olur. Bu durumda yanlış okuma ihtimali bizzat merhum Kurtubî için sözkonusudur. Vallahu a'lem.

(2) Bir kafiz, 12 sa', bir sa' 2175 gr.dır. Bkz. *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri*

“Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı?” Boşa çıkarıp, işe yaramaz hale getirmedi mi? Çünkü onlar öldürmek, esir almak sûretiyle Kureyşlilere Beytullah'ı tahrib ve yıkmak suretiyle de Beyt'e karşı düzen kurmak istemişlerdi.

Nakledildiğine göre Ebu Talib oğlu Abdullah'ı kendisinin bir atı üzerinde bu kuşlardan neler gördüklerini gözetlemek üzere göndermişti. Abdullah bu gelenlerin hepsinin başlarının yaralanmış olduğunu gördü. Atını hızla koşturarak, baldırının da üstünü açmış olarak geri döndü. Babası onun bu durumunu görünce, şüphesiz benim bu oğlum Arapların en ferasetli olanıdır, dedi.

Çünkü baldırını ancak müjde getiren yahut korkutup uyarıcı bir haber getiren kimse açmıştır. Abdullah, seslerini işitecek şekilde onların meclislerine yaklaşıncı: Ne haber diye sordular. O: Hep birlikte helâk oldular, diye cevap verdi.

Bunun üzerine Abdu'l-Muttalib ve arkadaşları çıkıp gittiler ve kendilerine ait olan mallarını geri aldılar. Abdu'l-Muttaliboğullarının malları da o malların bir kısmını teşkil ediyordu. Bu olay sonucunda Abdu'l-Muttalib'in başkanlığı da en mükemmel halini bulmuş oldu. Çünkü o dilediği kadar sarı ve beyaz (altın ve gümüş) yüklenip döndü. Ondan sonra Mekkeliler çıkıp gittiler ve talanlarını yaptılar.

Denildiğine göre, Abdu'l-Muttalib iki çukur kazdı ve bu çukurları altın ve mücevherat ile doldurdu. Daha sonra arkadaşı olan Ebu Mesud es-Sakafi'ye: Bu ikisinden dilediğin birini seç dedi. Arkasından insanlar Fil ashabının mallarından alabildikleri kadar aldılar. Bunun üzerine Abdu'l-Muttalib şunları söyledi:

أَنْتَ مَنَّتَ الْخَيْشَ وَالْأَفْيَالَ وَقَدْ رَعَوْا بِمَكَّةِ الْأَجْبَالَ
وَقَدْ خَشِينَا مِنْهُمْ الْقِتَالَ وَكُلُّ أَمْرٍ لَهُمْ مِصَالَا
شُكْرًا وَحَمْدًا لَكَ يَا جَلَالَا

“Habeşlileri ve filleri Sensin engelleyen

Halbuki onlar Mekke’de, dağlarda (hayvanlarını) otlatmışlardı.

Biz onların (bizimle) savaşacaklarından korkmuştuk

Onların herbir işinin çözümü oldukça zordu.

Ey celâl sahibi! Sana şükürler ve hamdler olsun.”

İbn İshak dedi ki: Allah Habeşlileri Mekke'ye girmekten alıkoyunca Araplar Kureyşlileri daha bir tazim ettiler ve: Bunlar Allah'ın ehlidirler. Allah onların yerine savaştı ve düşmanlarının sıkıntılarına karşılık o onlara yetti, dediler. Abdullah b. Amr b. Mahzum da Fil ashabı hakkında şunları söylemiştir:

أَنْتَ الْجَلِيلُ رَبُّنَا لَمْ تَدْنِسْ أَنْتَ حَبَسْتَ الْفِيلَ بِالْمُغَمِّسِ
مَنْ بَعْدَ مَا هُمْ بِبَشَرٍ مُتَيْلِسِ حَبَسَهُ فِي هَيْئَةِ الْمُكَرَّسِ
وَمَا لَهِمْ مِنْ فَرْجٍ وَمَنْفَسِ

“Rabbimiz, celil olan (ve Haremi) kirletmeyen Sensin

Fil'i el-Muğammiş'de engelleyen de Sensin

Halbuki bundan önce birçok günahkâr kötülük yapmak istemişti de

Sen onu başaşağı çevirip bir kenara atılmış bir halde alıkoydun

Onların kurtulmaları hatta nefes almaları mümkün olmadı.”

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٢٣﴾

3. Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi.

Said b. Cübeyr dedi ki: Bunlar semadan gelmiş kuşlardı. Daha öncesinde de, sonrasında da onlar gibisi görülmedi.

Cüveybir'in, ed-Dahhak'tan onun İbn Abbas'tan rivayetine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: “Onlar (Eba-bil) sema ile arz arasında pençeleri yuva yapan ve yavrulayan bir kuş çeşididir.”⁽¹⁾

İbn Abbas'tan dedi ki: Bu kuşların diğer kuşlar gibi gagaları, köpeklerin pençeleri gibi pençeleri vardı.

İkrime dedi ki: Bunlar denizden çıkmış yeşil kuşlardı. Başları yırtıcı hayvanların başlarına benziyordu. Bundan önce de bu kuşlar görülmemiştir, daha sonra da görülmedi.

Âişe (r.anha) dedi ki: Bunlar en çok kırlangıç denilen kuşlara benzerler.

(1) Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XXX, 237'de *Hayatu'l-Hayevan* adlı eserden naklen; ed-Demirî, *Hayatu'l-Hayevan*, Mısır I, 15'te Said b. Cübeyr'den naklen.

Aksine bunların kırmızı ve siyah olmak üzere Vatvât'a⁽¹⁾ benzedikleri de söylenmiştir.

Yine Said b. Cübeyr'den şöyle dediği nakledilmiştir: Bunlar sarı gagaları olan yeşil kuşlardı. Beyaz oldukları da söylenmiştir. Muhammed b. Ka'b dedi ki: Bunlar siyah deniz kuşlarıydı. Gagalarında ve pençelerinde taşlar vardı.

Bunların misallerde örnek verilen oldukça garib Anka kuşları olduğu da söylenmiştir.

İkrime dedi ki: **"Ebâbîl"** toplu ve birarada demektir. Bunların biri diğeri nin ardından gelen, birbirini takip edenler anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da İbn Abbas ve Mücahid yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre bunlar birbirlerinden farklı ve dağınık idi. Şuradan, buradan, her yönden geliyorlardı. Bu açıklamayı da İbn Mesud, İbn Zeyd ve el-Ahfeş yapmıştır.

en-Nehhas dedi ki: Bütün bu görüşler birbirleriyle uyum halindedir. Dile getirdikleri gerçek, gelen bu kuşların çok büyük kalabalıklar halinde olduklarıdır. Mesela; (فَلَان يَزُولُ عَلَى فَلَان): Filan Filana göre daha büyük ve daha çoktur" denilir. Bu lafız; (الْإِبِل)'den türemiştir. "Ebabil"in tekili hususunda farklı görüşler vardır. el-Cevheri dedi ki: el-Ahfeş dedi ki: (جَاءَتْ إِبِلُكَ أَبَابِيل): Senin develerin Ebabil halinde -yani fırkalar halinde- geldi" denilir. "Ebabil kuşları (yani grub grub kuşlar)" da denilir. (el-Ahfeş) dedi ki: Bu, çokluk anlamında kullanılır ve tekili olmayan çoğullar kabilindendir. Kimisi de şöyle demiştir: Bunun tekili (إِبُول)'dir, (عَجُول) gibi. Kimisi de -ki el-Müberred'dir- bunun tekili; (أَبِيل)'dir, (سِكِّين): Bıçak" gibi demiştir.

(el-Cevheri) -es-Sıhah'dan başka bir yerde- dedi ki: Ben Arapların bunun tekilini bildiklerini tesbit edemedim. Bunun tekilinin: (إِبَال) olduğu da söylenmiştir. Ru'be b. el-Accac çoğulu kullanarak şöyle demiştir:

وَلَعَبْتُ طَيْرَ بِهِمْ أَبَابِيلَ فَصَيَّرُوا مِثْلَ كَعَصْفِ مَاكُونِ

"Ebabil (halindeki) kuşlar oynadı onlarla
Onlar yenilmiş ekin yaprağı gibi edildiler."

(1) **Vatvât**: Arapça'da kırlangıç kuşuna da, yarasaya da verilen bir isimdir. (Bk. *Ahtert Ke-bir*). Burada hem önceki ifadeyi red etmek anlamında "Bel" edatı kullanıldığı, hem renkleri verildiği için "yarasa"lara benzedikleri kast edilmiş olmalıdır.

el-A'şâ şöyle demiştir:

طَرِيقٌ وَجَبَّارٌ رِوَاءُ أَصُولُهُ عَلَيْهِ أَبَايِلُ مِنَ الطَّيْرِ تَنْعَبُ

“Uzun bir hurma ağacı ile gövdesi taze ve yeşil,
yeni boy atan bir hurma fidanı;
Üzerinde ötüşen sürü sürü kuşlar var.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

كَادَتْ تُهْدِي مِنَ الْأَصْوَاتِ رَاحَتِي إِذْ سَالَتْ الْأَرْضُ بِالْجُرْدِ الْأَبَايِلِ

“Bineğim neredeyse seslerden yıkılıverilecekti,
Yer ebabil (büyük fırkalar) halinde hepsi de atlı kimselerle
(ırmak gibi) aktığında.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

تَرَاهُمْ إِلَى الدَّاعِي سِرَاعاً كَأَنَّهُمْ أَبَايِلُ طَيْرٍ تَحْتَ دَجْنٍ مُسَخَّنٍ

“Onların davetçiye süratlice koştuklarını görürsün, sanki onlar
Müsaḥḥar⁽¹⁾ bir bulut altında kuş ebabilleri (kalabalıkları) imiş gibi.”

el-Ferrâ dedi ki: Bunun kendi lafzından tekili yoktur. er-Ruâsî -ki güvenilir birisi idi-'nin iddiasına göre o, bu kelimenin tekilinin (be harfi) şeddeli olarak "ibbâle" şeklinde kullanıldığını işitmiştir. el-Ferra ise şeddesiz olarak "ibâle" kullanımını nakletmiş ve şöyle demiştir: Ben Araplardan birisinin: "(ضَيْتُ عَلَى إِبَالَةٍ)": Bir demet odun üzerinde yaşı kurusuna karışmış bir demet ot" dediğini duydum ki o; bolluk üzerine bolluk demek istemiştir. el-Ferra dedi ki: Şâyet bir kimse (tekilinin): (إِبَالٍ) şeklinde kullanıldığını söyleyecek olursa bu da doğrudur. "Dinâr" kelimesinin çoğulunun "denânir" gelmesi gibi.

(1) Beyitin son kelimesinin "müsaḥḥar" olma ihtimalini daha yüksek bulan, Arapça baskıyı hazırlayanların düştükleri notu gözönünde bulundurularak böyle terceme ettik.

İshak b. Abdullah b. el-Haris b. Nevfel dedi ki: Ebabil lafzı: “(الإبل المؤبلة)”: Bölük bölük olmuş develer” tabirinden alınmıştır.

تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٤٣﴾

4. Onlara ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyorlardı.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: “**Ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar**”: Cehennem ateşinde pişirilmiş, üzerinde sahiblerinin isimleri yazılı bulunan çamurdan taşlar, diye açıklamışlardır. Çünkü yüce Allah: “*Üzerlerine işaretlenmiş olan çamurdan taşlar atalım diye*” (ez-Zariyat, 33/34) diye buyurmuştur.

Abdurrahman b. Ebzâ dedi ki: “**Pişirilmiş çamurdan**” semadan demektir. Bu taşlar, Lut kavmi üzerine yağdırılmış taşlardır. Cehennemden oldukları da söylenmiştir.

“**Pişirilmiş**” (anlamındaki) “**siccil**” lafzının aslında; (سَجِّيلٌ) (şeklinde “nun” harfi ile) olduğu, daha sonradan “lam” harfinin yerine “nun” getirildiği de söylenmiştir. Tıpkı; “(أَصِيلَان)”: Akşam vakitleri” lafzını, (أَصِيلَال) diye kullanmaları gibi. İbn Mukbil şöyle demiştir:

ضَرْبًا تَوَاصَتْ بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّينَا

“Kahramanların birbirlerine tavsiye ettikleri Siccinden darbeler ile”

Aslında bu (beyitin son kelimesi): (سَجِّيلَا) şeklindedir.

ez-Zeccac şöyle demiştir: “**Pişmiş çamurdan**” kendisi ile azablandırılmaları üzerlerine yazılmış olan (çamur)dan demektir ki bu da; (السجل)'den türetilmiştir.

“Siccîn” lafzı ile ilgili yeterli açıklamalar daha önceden Hûd Sûresi'nde (bk. Hûd, 11/82. ayetin tefsirinde) de geçmiş bulunmaktadır.

İkrime dedi ki: Bu kuşlar onlara beraberlerinde bulunan taşları atıyordu. O şahıslardan birisine bu taşlardan birisi isabet etti mi o günden önce hiç görülmemiş şekilde onda bir çiçek hastalığı görülürdü. Herbir taş nohut tane-si gibi ve mercimekten büyük idi.

İbn Abbas dedi ki: Taş onlardan birisinin üzerine düştü mü derisi kabarıveriyordu. İşte bu ilk çiçek hastalığıdır.

(“Onlara... atıyorlardı” anlamındaki lafız) genel olarak te ile: “(تَرْيِيَهُمْ): **Onlara... atıyorlardı**” şeklinde okumuşlardır. Buna sebep ise “kuşlar topluluğu”nun müennes olarak değerlendirilmesidir.

el-Areç ve Talha ise “ye” harfi ile “Allah onlara atıyordu” anlamında: (يَرْيِيَهُمْ) diye okumuşlardır. Bunun delili de yüce Allah’ın: “*Ama ancak Allah attı*” (el-Enfal, 8/17) buyruğudur. Bununla birlikte, bu fiilin de kuşlara raci olması da mümkündür. Çünkü onların müenneslik alameti sözkonusu değildir. Ayrıca “**kuşlar**” anlamındaki lafzın müennesliği hakiki değildir.

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّا كُولٍ ﴿٥٠﴾

5. Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi.

Yani yüce Allah, Fil sahiblerini hayvanların yiyip, aşağıdan attıkları vakit ortaya çıkan ekin yaprakları gibi yaptı. Onların eklemelerinin birbirinden kopmasını, bu yaprakların parçalanıp darmadağın olmasına benzetmektedir. Bu anlamdaki açıklama İbn Zeyd ve başkalarından rivayet edilmiştir.

“**Ekin yaprağı**”na dair açıklamalar daha önceden er-Rahman Sûresi’nde (er-Rahman, 55/12. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bunun “**ekin yaprağı**” olduğunun delillerinden birisi de Alkame’nin şu beyitidir:

تَسْقِي مَذَائِبَ قَدْ مَالَتْ عَصِيفَتُهَا حَذَرُهَا مِنْ آتِي الْمَاءِ مَطْمُومِ

“Yaprakların toplanmış olduğu suyun aktığı yerleri sular
Onun yan tarafları ise, su yatağının getirdikleri sularla dolup taşmaktadır.”

Ru’be b. el-Accâc da şöyle demiştir:

وَمَسَّهُمْ مَا مَسَّ أَصْحَابَ الْفِيلِ تَرْيِيَهُمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ
وَلَعِبَتْ طَيْرٌ بِهِمْ أَبَابِيلٌ فَصَيَّرُوا بِشَلِّ كَعَصْفٍ مَّا كُولٍ

"Fil ashabına isabet eden isabet etti onlara
Onlara Siccîl'den (pişmiş çamurdan) taş atıyordu.
Ebâbil diye bilinen kuşlar oynadı onlarla
O bakımdan yenmiş ekin yaprağı gibi edildi onlar."

"(عَصْفَة وَعَصَافَة، وَعَصِيفَة): **Ekin yaprağı**" çoğuldur, tekili: (مثل): Gibi" ile birlikte benzetme için kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda görüldüğü gibi (her ikisi birlikte kullanılmıştır.): "(ليس كمثله شيء)": *Onun benzeri hiçbir şey yoktur.*" (eş-Şura, 42/11)

"**Yenmiş**" buyruğu tanesi yenmiş demektir. Filan kişi güzeldir, sözünün yüzü güzeldir, anlamında kullanılması gibi.

İbn Abbas dedi ki: "**Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi**" buyruğunda kastedilen, buğdayın kabuğudur. Yani buğday tanesinin içinde bulunduğu kılıf kastedilmektedir.

Rivayet edildiğine göre; taş onlardan birisinin üzerine düşer, karnında ne varsa hepsini dışarı çıkartır ve tane çıkartıldıktan sonra geriye kalan buğday kabuğu gibi kalıverirdi.

İbn Mesud dedi ki: Kuşlar, taşları atınca; yüce Allah'ın gönderdiği bir rüzgar, bu taşların hızını daha da arttırdı. O bakımdan bu taşlar birisinin üzerine düştü mü mutlaka o kişi helâk olurdu. Onlardan sadece Kinde'den bir kişi kurtulabilmiş ve şöyle demişti:

فَإِنَّكَ لَوْ رَأَيْتَ وَلَمْ تَرِيهِ لَدَى جَنْبِ الْمُغَمَّسِ مَا لَقِينَا
خَشِيتُ اللَّهَ إِذْ قَدْ بَثَّ طَيْرًا وَظِلُّ سَحَابَةٍ مَرَّتْ عَلَيْنَا
وَبَاتَتْ كُلُّهَا تَدْعُو بِحَقِّ كَانَ لَهَا عَلَى الْحَبْشَانِ دَيْنًا

"Şüphesiz ki eğer sen onu görseydin -ki onu görmedin-
el-Muğammis'in yanında o karşılaştığımız şeyleri
Allah'tan korktum, etrafa kuşları yaydığı vakit
Ve üzerimizden geçen bulutun gölgesinden.
Hepsi bir hakkını isteyip durdu,
Sanki Habeşliler üzerinde alacağı borcu varmış gibi."

Bu taşların, hepsine isabet etmediği, aralarından Allah'ın dilediği kimse-
lere isabet ettiği de rivayet edilmektedir. Hükümdarlarının (Ebrehe'nin) be-
raberinde az miktardaki şahıs ile birlikte geri döndüklerine, gördüklerini ha-
ber verdiklerinde helâk olduklarına dair açıklamalar daha önceden geçmiş-
ti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn İshak dedi ki: Allah, Habeşlileri Mekke'den geri çevirip alıkoyunca
Araplar Kureyşlileri tazim ettiler ve bunlar Allah'ın ehlidir, onların yerine sa-
vaştı ve düşmanlarının kendilerine vereceği sıkıntılara karşılık o onlara el ver-
di, dediler. O bakımdan bu, Allah'ın onlar üzerindeki bir nimeti oldu.

(Fil Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Zureş

Sûresi

1-4. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Cumhurun görüşüne göre Mekke'de inmiştir. ed-Dahhak ve el-Kelbi'nin görüşüne göre ise Medine'de inmiştir. Dört âyettir.

لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾

1. Kureyş'in güvenlik ve esenliği için

Bu sûrenin mana itibariyle kendisinden önceki sûre ile bağlantılı olduğu söylenmiştir. Şöyle buyurmaktadır: Kureyş'in güvenlik ve esenliği için yani birbirleriyle ülfet etmeleri yahut Kureyş'in ittifak etmesi için ya da Kureyş'in güvenlik duyarak her iki seyahatine alışması için Fil ashabını helâk ettim.

Bu iki sûreyi, tek bir sûre olarak sayanlar arasında Ubeyy b. Ka'b da vardır. Mushaf'ında bu iki sûreyi birbirinden ayırmamıştır.

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Bizim iki sûreyi birbirinden ayırmayan ve her ikisini birlikte okuyan bir imamımız vardı.

Amr b. Meymun el-Evdi dedi ki: Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın arkasında akşam namazını kıldık. Birinci rekatte *"Andolsun incire ve zeytine"* (et-Tin, 95/1) Sûresini, ikincisinde ise *"Rabbinin Fil sahiblerine ne ettiğini görmedin mi?"* (el-Fil, 105/1) ile *"Kureyş'in güvenlik ve esenliği için"* (Kureyş, 106/1) sûrelerini okudu.

el-Ferra dedi ki: Bu sûre bundan önceki sûre ile bitişiktir. Çünkü yüce Allah, Mekkelilere, Habeşlilere yaptıkları ile üzerlerindeki büyük nimetini hatırlattıktan sonra; **"Kureyş'in güvenlik ve esenliği için"** diye buyurmaktadır.

Yani Biz, bunu Fil ashabına Bizden Kureyş'e bir nimet olsun diye yaptık. Çünkü Kureyşliler cahiliye döneminde ticaret maksadıyla Mekke'nin dışına çıkıp gidiyor, onlara baskın yapılmıyor ve kötü maksadla yaklaşılmıyordu. Araplar: Onlar yüce Allah'ın Beytinin ahalisidir, diyorlardı. Nihayet Fil sahibi Ka'be'yi yıkmak, taşlarını alıp onlarla Yemen'de insanların haccedip ziyaret edecekleri bir ev yapmak istemişti. Yüce Allah onları helâk etti (bununla) onlara (üzerlerindeki) nimetini hatırlatmaktadır. Yani yüce Allah, bunu Kureyş'in esenlik ve güvenliği için yaptı. Yani (ticaret maksadıyla) dışarı çıkmaya alışınlar ve kimse onlara (baskın yapmak) cesaretini bulamasın.

Bu, Mücahid'in ve Said b. Cübeyr'in yaptığı rivayete göre; İbn Abbas'ın görüşünün ifade ettiği mana ile aynı şeydir. en-Nehhas bunu şöylece zikretmektedir: Bize Ahmed b. Şuayb anlattı, dedi ki: Bana Amr b. Ali haber verdi, dedi ki: Bana Amir b. İbrahim anlattı -ki bu kişi insanların hayırlılarından güvenilir bir zat idi- dedi ki: Bana Hattab b. Cafer b. Ebi'l-Muğire anlattı, dedi ki: Bana Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Kureyş'in güvenlik ve esenliği için"** şöyle dediğini nakletti: Benim Kureyş'in üzerindeki nimetim yaz ve kış yolculuklarında onların güvenlik ve esenlikleridir. (İbn Abbas) dedi ki: Onlar kışın Mekke'de kalıyorlar, yazı Taif'te geçiriyorlardı.

Bu açıklamaya göre ifade tamam olmamakla birlikte, ileride sûreyi açıklarken belirteceğimiz gibi âyet sonlarında vakıf yapmak caizdir.

Bu sûrenin (kendisinden önceki sûreye) bitişik olmadığı da söylenmiştir. Çünkü her iki sûre arasında "Bismillahirrahmanirrahim" bulunmaktadır. Bu ise önceki sûrenin bitişinin, yeni bir sûrenin başlamasının bir delilidir. (Sûrenin başındaki) "lam" harfi yüce Allah'ın: **"İbadet etsinler"** (3. âyet) buyruğuna taalluk etmektedir. Yani bunlar bu Beytin Rabbine ibadet etsinler. Çünkü erzaklarını temin etmek maksadıyla yaz ve kış yaptıkları yolculuklarında onların güvenlik ve esenliğini sağlamıştır.

el-Halil de böyle demiştir: Bu sûre (önceki ile) muttasıl değildir. Yüce Allah, şöyle buyurmuş gibidir: Allah Kureyş'e bir güvenlik ve esenlik vermiştir. O halde onlar da bu Beytin Rabbine ibadet etsinler. **"(فليعبدوا): "Artık... ibadet etsinler"** buyruğunda geçen "fe" harfinden sonra gelen fiilin "fe"den önceki buyruklarda amel ediş sebebi, bunun atıf edatı olmayıp, zaid oluşundan dolayıdır. Tıpkı; **"(زيداً فاضرب): Zeyd'e gelince vur onu"** demeye benzer.

Yüce Allah'ın: **"(لا يلاف قريش): Kureyş'in güvenlik ve esenliği için"** buyruğunun başındaki "lam" harfinin taaccüb için geldiği de söylenmiştir. Yani Kureyş'in güvenlik ve esenliğine hayret ediniz. Bu açıklamayı el-Kisai ve el-Ahfeş yapmıştır. Bunun; **"(إلى)"** anlamında olduğu da söylenmiştir.

İbn Amir “ye”siz olarak, belli belirsiz hemzeli bir şekilde: (لَالْفِ قَرِيشَ) diye okumuş. Ebu Cafer ile el-Arec daha hafif (kolay) okumak isteğiyle hemzesiz olarak; (يِلَافَ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise; (أَلَفْتُ أَوْلَفُ إِيلَافًا): Isındırdım, güvenlik verdim, ısındırırım güvenlik veririm” kökünden gelen bir fiil olarak açık bir hemze ile ve “ye” ile; (لَايِلَافَ) diye okumuşlardır. Şair de şöyle demiştir:

الْمُتَعَمِّينَ إِذَا النُّجُومُ تَغَيَّرَتْ وَالظَّاعِنِينَ لِرَحَلَةِ الْإِيْلَافِ

“Yıldızlar değiştiğinde güzel işler yapıp arttıranlar
Ve esenlik yolculuğu için yola koyulanlar.”

“(أَلَفْتُهٖ إِيلَافًا)”: Onunla ülfet ettim, ülfet etmek” de denilir.

Yine Ebu Cafer: “(لَايِلَافَ قَرِيشَ)”: Kureyş’in ülfeti için” diye de okumuştur. Bu her iki kullanımı şair şu beyitinde birlikte zikretmiş bulunmaktadır:

زَعَمْتُمْ أَنَّ إِخْوَانَكُمْ قَرِيشٌ لَهُمْ إِلْفٌ وَلَيْسَ لَكُمْ إِيْلَافٌ

“Sizler kardeşlerinizin Kureyş olduğunu ileri sürdünüz
Onların bir ilfi olduğunu sizin de ilafınızın olmadığını.”

el-Cevherî dedi ki: “(فَلَانٌ قَدْ أَلِفَ هَذَا الْمَوْضِعَ يَالْفَهُ إِيلَافًا)”: Filan kişi bu yer ile ülfet etti (ona ısındı, alıştı), eder” denilir. “(أَلَفَهُ إِيَاهُ غَيْرَهُ)”: Bir başkası ona alıştı” diye kullanılır. Yine aynı şekilde “(أَلَفْتُ الْمَوْضِعَ أَوْلَفُهُ إِيلَافًا)”: O yere alıştım, alıştırırım” denilir. Aynı şekilde; (أَلَفْتُ الْمَوْضِعَ أَوْلَفُهُ مُؤَالَفَةً وَإِيْلَافًا) şekli de (aynı anlamda) kullanılır. Buna göre mazide “ef’ale ve fe’ale” şekilleri aynı olmaktadır.

İkrime ise, emir olmak üzere “lam” harfi üstün olarak: “(لِيَأْلَفْ)”: Alışsın, güvenlik ve esenlik bulsun” diye okumuştur. İbn Mesud’un mushafında da böyledir. Emir “lam”ının fethalı okunuşu ise, İbn Mücahid ve başkalarının naklettiği bir söyleyiştir. İkrime: “(لَايِلَافَ)”: ...**güvenlik ve esenliği için**” şeklinde okuyanları ayıplardı. Mekkelilerden birisi de; (إِيْلَافَ قَرِيشَ) diye okumuş ve Ebu Talib’in kardeşi Ebu Leheb’e Rasûlullah (sav)’ı (ona iyi bakmasını, gözetmesini) tavsiye ederken söylediği şu beyitleri tanık göstermiştir.

فَلَا تُرْكْنَهُ مَا حَيْثَ لِمُعْظَمٍ وَكُنْ رَجُلًا ذَا نَجْدٍ وَغَفَافٍ
تَذُودُ الْعِدَا عَنْ عُصْبَةِ هَاشِمِيٍّ إِلَّافَهُمْ فِي النَّاسِ خَيْرُ إِلَّافٍ

“Sakın onu büyük bir musibete hayatta kaldığın sürece terketmeyesin!
Sen afif ve imdada koşan bir kişi ol!
Haşimiler topluluğunu saldırılara karşı koru!
Çünkü onların insanlar arasındaki ilafları (emanları) en hayırlı ilaftır.”

Kureyşlilere, en-Nadr b. Kinane b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyas b. Mudar soyundan gelenlerdir. Buna göre -Kinane ve ondan sonrakilerin soyundan gelenler bir tarafa- sadece en-Nadr soyundan gelenler Kureyşlidir. Kureyş'e nisbet bazan “Kureyşi” şeklinde de yapılır, kıyasa göre de böyle olması gerekir. Şair de şöyle demiştir:

بِكُلِّ قُرَيْشِيٍّ عَلَيْهِ مَهَابَةٌ

“Üzerinde heybet bulunan her bir Kureyşli ile...”

Eğer “Kureyş” ile belli sakinleri (hayy) kastedecek olursak, bu kelime munsarîf gelir. Eğer onunla kabileyi kastederseniz gayr-ı munsarîf olur. Şair şöyle demiştir:

وَكَفَى قُرَيْشَ الْمُعْضِلَاتِ وَسَادَهَا

“Zor işlerde o Kureyş'e el verdi ve ona önderlik etti.”

“(التقریش): Kazanç elde etmek” demektir. “(تقرشوا): Toplandılar, bir araya geldiler” anlamındadır. Daha önceden Kureyşliler, Haremin dışında dağınık idiler. Kusay b. Kilâb, Harem'de onları toplayıp biraraya getirdi ve orasını kendileri için mesken edindiler. Şair şöyle demiştir:

أَبُونَا قُصَيٍّ كَانَ يُدْعَى مُجْمَعًا بِهِ جَمَعَ اللَّهُ الْقَبَائِلَ مِنْ فِهْرِ

“Bizim babamız Kusay’dır, o mücemmi’ (biraraya getirip toplayan)
diye çağırılırdı
Onunla Allah, Fihirli kabileleri toplayıp biraraya getirdi.”

Kureyşlilerin Fihir b. Malik b. en-Nadr’ın soyundan gelenler, olduğu da söylenmiştir. Buna göre Fihir’in soyundan gelmeyen herkes, Kureyşli değildir. Ancak birinci görüş daha sahih ve daha sağlamdır. Peygamber (sav)’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bizler en-Nadr b. Kinane’nin çocuklarıyız. O bakkımdan biz ne annemizi itham ederiz, ne de kendimizi babamızdan başkasına nisbet ederiz.”⁽¹⁾

Vaile b. el-Eska’ da şöyle demiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: “Şüphesiz Allah, İsmailoğullarından Kinane’yi seçti. Kinaneoğullarından Kureyş’i seçti. Kureyş’den Haşimoğullarını seçti. Beni de Haşimoğulları arasından seçti.” Bu sahih ve sabit bir hadistir. Bunu Buhârî, Müslim ve başkaları rivayet etmiştir.⁽²⁾

Onlara niçin Kureyş adı verildiği hususunda ise bir kaç görüş vardır.

1- Bu görüşe göre onlar, daha önceleri dağınık iken bir araya gelip toplandıklarından dolayı bu adı almışlardır. **Tekarruş:** Bir araya gelip toplanmak ve kaynaşmak demektir. Ebu Cilde el-Yeşkuri dedi ki:

إِخْوَةٌ قَرَّشُوا الذَّنْبَ عَلَيْنَا فِي حَدِيثٍ مِنْ دَهْرِهِمْ وَقَدِيمٍ

“Onlar öyle kardeşler ki aleyhimize olarak
günahları toplayıp biraraya getirdiler,
Hem eski dönemlerinden beri, hem de yeni zamanlarında.”

2- Kureyşliler, kendi kazançlarından yiyen tüccar kimseler oldukları için bu ismi almışlardır. Çünkü “tekarruş” kazanmak, kazanç elde etmek demektir. Kazanıp, mal toplayıp biraraya getiren kimsenin bu durumunu anlatmak üzere: “(قَدْ قَرَّشَ يَقْرُشُ قَرَّشًا): Kazanıp mal topladı, kazanıp toplar” denilir. el-Ferrâ dedi ki: İşte “Kureyş”e bu manadan hareketle bu isim verilmiştir.

(1) Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir*, VII, 274; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 86; Ahmed b. Amr es-Seybanî, *el-Ahâd ve'l-Mesâni*, II, 165, 166; Taberânî, *Sağîr*, I, 144, *Kebîr*, II, 286, VII, 274; İbn Abdî'l-Berr, *el-İstîâb*, I, 277; Heysemî, *Mecma'*, I, 195, VIII, 218.

(2) İbn Hibban, *Sahih*, XIV, 242; Tirmizi, V, 583; *Müsned*, IV, 107.

3- Kureyşliler; hacılar arasında bulunan ihtiyaç sahiplerini araştırırlar, onun ihtiyacını karşılar, giderirlerdi. “Karş” de araştırmak, teftiş etmek demektir. Şair şöyle demiştir:

أَيُّهَا الشَّامِتُ الْمَقْرَشُ عِنَّا عِنْدَ عَمْرٍو فَهَلْ لَهْ إِبْقَاءُ

“Ey kötü halimize sevinen ve bizim durumumuzu araştırıp teftiş eden!
Amrin nezdinde; acaba bunun kalıcı kılma özelliği var mıdır?”

4- Rivayet edildiğine göre, Muaviye, İbn Abbas’a: Kureyş’e niçin Kureyş adı verilmiş, diye sormuş, şu cevabı vermiş: Denizde en güçlü hayvanlardan birisi olup, adına el-Kırş (köpekbaliğı) denilen bir hayvandan ötürü bu isim verilmiştir. Bu hayvan başkalarını yer kendisini kimse yiyemez. Başka hayvanların üstüne çıkar, kimse onun üstüne çıkamaz, deyip Tubba’nın şu beyitlerini nakletmiştir:

وَقْرِيشُ هِيَ الَّتِي تَسْكُنُ الْبَحْرَ	رَبِّهَا سَمِيتَ قَرِيشَ قَرِيشَا
تَأْكُلُ الرِّثَّ وَالسَّوْمِينَ وَلَا تَدْرِي	رَكَ فِيهَا لَدَيْ جُنَاحِينَ رِيشَا
هَكَذَا فِي الْبِلَادِ حَيَّ قَرِيشٍ	يَأْكُلُونَ الْبِلَادَ أَكْلًا كَمِيشَا
وَلَهُمْ آخِرُ الزَّمَانِ نَبِيٌّ	يَكْثُرُ الْقَتْلُ فِيهِمُ وَالْجُمُوشَا

“Kureyş (köpek baliğı demek olan “kırş’ın küçültme ismi) denizde yaşıyandır
İşte onun adı ile Kureyş’e Kureyş denilmiştir
Zayıfı da, semizi de yer o, ve asla terketmez
Orada iki kanatlıya hiçbir tüy bırakmaz.
İşte ülkeler arasında Kureyş kabilesi de böyledir
Onlar, ülkeyi hızlı bir şekilde yer bitirirler
Âhir zamanda onların bir peygamberi olacaktır
Aralarından öldürülenler, yaralananlar çoğalacaktır.”

إِلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾

2. Kış ve yaz yolculuklarında, kendilerini güvenlik ve esenliğe kavuşturduğu için.

Mücahid ve Humeyd “ye”siz ve “lam” harfi sakin olarak: “(الْيَم)”: Güvenlikleri için” diye okumuşlardı. İbn Kesir'den de buna yakın bir rivayet nakledilmiştir. Aynı şekilde Esma'nın rivayet ettiğine göre o Rasûlullah (sav)'ı: “(الْيَم)”: Güvenlikleri için” diye okuduğunu işitmiştir. İbn Abbas'tan ve başkalarından da bu şekilde rivayet edilmiştir.

Ebu Cafer ile Şamlılardan el-Velid ve Ebu Hayve “ye”siz olarak ve belli belirsiz bir hemze ile (إِلَْيَم) şeklinde okumuşlardır.

Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım ise birincisi hemzeli, ikincisi sakin olmak üzere iki hemzeli; (إِلَْيَم) diye okumuştur. Ancak her iki kelimede de iki hemze ile okumak şaz bir okuyuştur.

Diğerleri ise, medli ve hemzeli olarak; (إِلَْيَم) diye okumuşlardır. Tercih edilen okuyuş şekli de budur. Bu lafız burada açıklamak için birinci “îlâf (güvenlik ve esenlik)”den bedeldir. Bu, ülfet edecek hale getirilenin durumunu anlatan; “(آلف)”: Ülfet etti” fiilinin mastarıdır. “(ألف مر)”: O bizzat ülfet etti” demektir. (إِلْفًا) da mastardır. Daha önce kıraatte açıklandığı üzere. Onların alışageldikleri ve güvenlik içinde yaptıkları yaz ve kış yolculukları... demektir.

İbn Ebi Necîh, Mücahid'den yüce Allah'ın: **“Yaz ve kış yolculuklarında kendilerini güvenlik ve esenliğe kavuşturduğu için”** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Allah'ın Kureyş'e verdiği bir lütuf olarak ne kış, ne yaz yolculuğu onlara zor gelmezdi.

el-Herevi ve başkaları şöyle demiştir: Bu îlâf'ın sahibleri dört kardeştir. Bunlar Abd-i Menaf'ın oğulları Haşim, Abdu Şems, el-Muttalib ve Nevfel'dir. Haşim, Şam kralı ile ülfet (güvenlik ve eman) sağlamıştı. Yani Şam'a yaptığı ticarete emniyet altında olmasını sağlayacak şekilde ondan bir ahid ve güvence almıştı. Kardeşi Abdu Şems, Habeşistan ile el-Muttalib, Yemen ile Nevfel, Faris ile bu güvenliği anlaşılarak sağlamıştı. “(يُؤلف)”: Himaye altına alır” demektir. İşte bu dört kardeşe (“himaye alanlar” anlamında): “el-mucirun” diye ad verilirdi. İşte Kureyş tacirleri de bu kardeşlerin aldıkları güvenlik taahhüdü sayesinde bu bölgelere gider gelirler ve kimse onlara ilişmezdi.

el-Ezherî dedi ki: İlâf: Himaye ve emane (koruma ve güvenlik altına almaya) benzer. Yük taşıyan develere (ve ticaretlerine) eman vermeyi anlatmak üzere: “(آلف يُؤلف)”: Eman ve güvenlik verdi, verir” denilir. (el-Ezherî devamla) dedi ki: (Buyruğun) tevili şöyledir: Kureyşliler Haremde yaşıyorlardı. Onların ekinleri de yoktu, hayvancılık yapma imkanları da yoktu. Yaz ve kış mevsimlerinde güvenlik içerisinde ticaret yapıyorlardı. İnsanlar ise onların etraflarından kapılıp götürülüyorlardı. Onlar herhangi bir taarruz ile

karşılaştıklarında: Bizler Allah'ın Hareminin sakinleriyiz derler. O bakımdan insanlar onlara ilişmezdi.

Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Tefsir*'inde şunu zikretmektedir: Bize Said b. Muhammed, Bekr b. Sehl ed-Dimyati'den, İbn Abbas'a kadar ulaşan kendi senediyle yüce Allah'ın: **"Kureyş'in güvenlik ve esenliği için"** buyruğu hakkında şunları söyledi: Yani yaz ve kış yolculuklarında onların güvenlik ve esenlikleri için. Şöyle ki; Kureyşlilerden herhangi birisine bir açlık isabet edecek olursa, o ve aile ferdleri belli bir yere giderler, kendileri için bir çadır kurarlar ve orada ölürlerdi. Nihayet Amr b. Abdi Menaf geldi. Kendi döneminde efendi ve lider birisi idi. Esed diye bilinen bir oğlu vardı. Mahzumoğullarından da onun akranı olan birisi vardı. Esed o kişiyi sever, onunla oyun oynardı. Ona: Yarın bizler "afed" edeceğiz dedi. İbn Faris dedi ki: Bu, bu haberde yer alan bir lafız olup (son harfi) "dal" ile mi yoksa re ile mi bilemiyorum. Eğer re ile olursa muhtemelen toprak anlamına gelen "el-afer"den gelmektedir. Eğer dal ise hangi anlama geldiğini bilemiyorum.⁽¹⁾ Zannederim bunun anlatmak istediği, onların sözü edilen çadıra gidişleri ve biribiri arkasında ölümleridir.

(İbn Abbas devamla) dedi ki: Esed, annesinin yanına ağlayarak girdi ve akranının kendisine neler söylediklerini nakletti. Esed'in annesi o aileye yağ ve un gönderdi. Onunla birkaç gün daha yaşadılar. Arkasından yine arkadaşı yanına gelerek: Biz yarın toprağa gidiyoruz (afed ediyoruz) dedi. Yine Esed babasının yanına ağlayarak girdi ve ona arkadaşının durumunu haber verdi.

Bu hal Amr b. Abdi Menaf'a ağır geldi. Kureyşliler arasında kalkıp bir hutbe irad etti. Onun emirlerine itaat ediyorlardı. Şöyle dedi: Sizler öyle bir çılgır açtınız ki, bunun sonucunda sizler azalıyorsunuz, diğer Araplar çoğalıyor. Sizler zelil olurken Araplar güçleniyor. Halbuki sizler aziz ve celil olan Allah'ın Hareminin halkısınız. Ademoğullarının en şerefliilerisiniz. Sair insanlar size tabidir. Fakat sizin bu i'tifadınız (tenhaya çıkıp ölümü beklemeniz) neredeyse sizi hitirecek.

Bunun üzerine: Biz sana uyarız dediler. O da şöyle dedi: Şu adamdan - Esed'in arkadaşının babasını kast ediyor- işe başlayın. Onu i'tifada çıkmak ihtiyacından kurtarın! Dediğini yaptılar.

Sonra o da develer boğazladı, koçları, keçileri kesti. Arkasından tirit

(1) "Ayn-fe-dâl" kökünden gelen bu kelimeyi İbn Fâris, *Mücmelu'l-Luğa, Makayisu'l-Luğa* adlı sözlüklerinde zikretmemiştir. Bu kökten gelen i'tifad (afed etmek): Kişinin kapisını üzerine kapatarak, açlığından ölene kadar kimseden bir şey dilenmemesi demektir. (Firuzabadi, *Kamus*, 382; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, III, 295).

yaptı, insanlara yemek yedirdi. O bakımdan ona Haşim denildi. Bu beyiti şair onun hakkında söylemiştir:

عمرو الذي هشم الثريد لقومه ورجال مكة مشيتون عجاف

“O Amr ki, kavmine tirit hazırladı
Mekkeliler ise kıtlık içerisinde ve (açlıktan) zayıf düşmüşlerdi.”

Daha sonra, herbir baba soyundan gelenleri kışın Yemen'e, yazın da Şam'a ticaret maksadı ile iki ayrı yolculuk yapmak üzere bir araya getirdi. Zenginlerin kazandığını fakir ile paylaştırdı. Nihayet onların fakirleri de zenginleri gibi oldu. Onlar bu hal üzere iken İslâm geldi. Araplar arasında Kureyşlilerden malı daha çok ve daha güçlü aynı babadan gelmiş başka kimseler yoktu. İşte şairlerinin şu beyiti bunu dile getirmektedir:

والخاطرون فقيرهم بغيرهم حتى يصير فقيرهم كالكافي

“Onlar, fakirlerini zenginlerine katıp karıştıranlardır
Ta ki fakirleri muhtaç olmayan kimse gibi olana kadar.”

Yüce Allah, Rasûlü Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderinceye kadar onlar bu hal üzere devam ettiler. Yüce Allah da şöyle buyurdu: **“Artık onlar bu beytin Rabbine ibadet etsinler. O ki kendilerini”** (3. âyet) Haşim'in yaptıkları sayesinde **“açlıktan doyuran”** ve arablar çoğalırken kendilerinin azalmaları **“korkusundan kendilerine güvenlik verendir.”** (4. âyet)

Yüce Allah'ın: **“Kış ve yaz yolculuklarında”** buyruğundaki: **“(رَحْلَة):** Yolculuk” lafzı, mastar sebebiyle nasbedilmiştir ki: **“(أَرْتَحِلُهُمْ رَحْلَة):** Yolculuk yapmaları” anlamındadır. Yahutta “kendilerini güvenlik ve esenliğe kavuşturduğu için” buyruğunun onda amel etmesi sonucu ya da zarf olarak nasbedilmiştir. Eğer **“(هُمَا رَحْلَة الشَّاءِ وَالصَّيْفِ):** Onlar biri yaz, biri kış olmak üzere iki yolculuktur” anlamında ref' konumunda kabul edilirse de caiz olur. Ancak birincisi daha uygundur.

“(الرحلة): Yolculuk”; “(الارتحال): Yolculuk yapmak” demektir.

Bu iki yolculuktan birisi kışın Yemen'e yapılırdı. Çünkü orası sıcak bir ülkedir. Diğeri ise yazın Şam'a yapılırdı. Çünkü orası soğuk bir ülkedir.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Sıcak olduğu için kışı Mekke'de geçirirlerdi. Havası dolayısıyla yazı da Taif'de geçirirlerdi. Kış soğuğunun etkisini üzerlerinden giderecek sıcak bir yerlerinin, diğer taraftan yazın sıcaklığının etkisini üzerlerinden giderecek soğuk bir bölgelerinin bulunması, o kavmin üzerindeki en üstün ve değerli nimetlerdendir. İşte yüce Allah, onlara bu nimeti hatırlatmaktadır. Şair şöyle demiştir:

تَشْتِي بِمَكَّةَ نَعْمَةً وَمَصِيفُهَا بِالطَّائِفِ

“Bir nimet olarak kışı geçirir Mekke’de
Yazlığı ise Taiftedir.”

Burada dört konunun, dört ayrı başlık halinde ele alınması gerekmektedir:

1- Kur’ân Okurken Vakıf (Durak) Yapmak:

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî ile diğer âlimlerin tercihinine göre yüce Allah'ın: **“Güvenlik ve esenliği için”** (1. âyet) (anlamındaki) buyruğu, kendisinden önceki buyruklara taalluk etmektedir. Bu buyruğun kendisinden sonraki bir buyruğa taalluku ise caiz değildir. Ondan sonra gelen buyruk: **“Artık onlar bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler”** (3. âyet) buyruğudur. (İbnu'l-Arabî) dedi ki: Bu buyrukla ilişki yeni bir ifade ve yeni bir açıklama ile kesilip “Bismillahirrahmanirrahim” satırı yazılmakla birlikte, bundan önceki sûreye taalluk ettiği sabit olduğuna göre; kıraat esnasında Kur’ân okuyanların, ifade tamam olmadan önce vakıf yapmalarının caiz olduğu da açıkça ortaya çıkmaktadır. Kıraat alimlerinin rivayet ettikleri vakıflar, şer'an Peygamber (sav)'dan rivayet edilmiş değildir. Onlar bu yolla öğrencilere manaları öğretmek istemişlerdir. Öğrenciler bu manaları öğrendikten sonra artık diledikleri yerde vakıf yaparlar. Nefesin kesildiği yerde vakıf yapılabileceği hususunda ise görüş ayrılığı yoktur. Böyle bir durum ile karşı karşıya kalınacak olursa, daha öncesini tekrar okumaya gerek yoktur. Ancak nefesin yetersizliği dolayısıyla durulan yerden tekrar okumaya başlanılır. Bu hususta benim görüşüm budur. Onların söylediklerine herhangi bir şekilde delil bulunmamaktadır. Ancak ben onların dediklerinin dışına çıkmayı hoş karşılamadığım için mananın tamam olduğu yerde vakıf yapmayı esas kabul ederim.

Derim ki: Bu görüşün doğruluğunun delillerinden birisi de Peygamber

(sav)'ın: "Elhamdu lillahi Rabbi'l-alemin" deyip, vakıf yapması sonra "er-raḥmani'r-raḥim" dedikten sonra tekrar vakıf yapmasıdır. Bu daha önceden bu kitabın mukaddimesinde (Mukaddime, yüce Allah'ın kitabının okunuş keyfiyeti... başlığında) geçmiş bulunmaktadır.

Müslümanlar, yüce Allah'ın: **"Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi"** buyruğunun nihayetinde vakıf yapmanın çirkin olmadığını ittifakla kabul etmişlerdir. Bu (Fil) sûre birinci rekatte okunup ondan sonraki sûre (Kureyş sûresi)de ikinci rekatte okunabildiğine göre ve arada kıraat kesilmekle beraber namazın bir takım rükünleri de eda edildiğine göre, burada vakıf yapmanın çirkin olduğu nasıl söylenebilir? İlim adamları arasında bunu hoş görmeyen hiçbir kimse yoktur. Bunun tek bir gerekçesi sadece yüce Allah'ın: **"Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi"** buyruğunun bir âyet sonu olmasıdır. Buna göre, kıyas yapılacak olursa ifade ister tamam olsun ve maksad sona ersin, ister olmasın ve maksad sona ermesin âyetlerin sonlarında vakıf yapmak uygun olmayan bir şey olarak görülmemelidir.

Aynı şekilde fâsılalar (âyetlerin sonlarındaki harfler) muntazam olan ilâhi kelâmın süsü ve ziynetidir. Eğer bu fâsılalar olmasa bu muntazam kelâm ile nesir arasında da bir fark görülmezdi. Muntazam ifadelerin daha güzel olduğu da açıktır. Böylelikle fâsılaların muntazam sözlerin güzelliğinden olduğu da sabit olmaktadır. Buna göre fâsılalar üzerinde vakıf yapmak suretiyle Kur'ân'ın fâsılalarını açığa çıkartan bir kimse Kur'ân'ın güzelliğini de açığa çıkarmış olur. Ayet sonlarında vakıf yapmayı terketmek, bu güzelliği örter ve nesri bu muntazam söze benzetmiş olur. Bu ise okunan lafzın hakkını ihlal etmektir.

2- Yaz ve Kış Zamanları ile Bunlara Dair Bazı Hükümler:

Mâlik dedi ki: Kış, senenin yarısı, yaz da senenin öbür yarısıdır. Ben Râbia b. Abdurrahman (Rabiatu'r-Re'y) ile onunla birlikte olanların sarıklarını Süreyya yıldızı çıkıncaya kadar çıkarmadıklarını görüp duydum. Bu ise Bişnes⁽¹⁾ ayının ondokuzuncu günüdür. Rumların yahut Farsların hesablarına göre yirmibeşinci güne rast gelir.

Süreyya yıldızının doğması ile zekât toplayıcılarının bu maksatla (zekât toplayacakları yerlere) çıkmaları insanların davalarıyla su kenarlarına gitme-

(1) Bişnes (Bişnis), ayı İslâm'dan önce Mısırlıların kullandıkları takvimin beşinci ayıdır. Biraz sonra sözkonusu edilecek "Hâtûr" ay'ı da aynı takvimin onbirinci ayıdır. (Muhammed Mahmud Hattab es-Sübkî, *el-Menhelu'l-Azbi'l-Mevrûd*, III, 302.

leri zamanını kastetmiştir. Süreyya yıldızının doğuşu yazın başlangıcı ve kışın sonudur.

Bu, bu hususta onun arkadaşlarının kendisinden herhangi bir ayrılıkları sözkonusu olmaksızın rivayet ettikleri bir husustur. Sadece Eşheb ondan şunu rivayet etmiştir: (İkizler burcunu teşkil eden yıldızlardan) üç parlak yıldız olan "el-Hak'a" kaybolduğu takdirde, gece kısaltmaya başlar. Süreyya yıldızının doğuşu yazın başı kabul edildiğine göre, bu yıldızın mutlak olarak senele yazın bitişinden sonra altı ay, kışın da altı ay olması gerekir.

Muhammed b. Abdu'l-Hakem'e kış girene kadar bir kişiyle konuşmamak üzere yemin eden bir kimse hakkında sorulan soruya şu cevabı vermiştir: Hâtûr ayından onyediy gün geçmedikçe onunla konuşamaz. Şâyet yaz girene kadar diyecek olursa bu sefer Bişnes'den onyediy gün geçmedikçe onunla konuşamaz.

el-Kurazi dedi ki: Bunun Muhammed'den Bişnes ayı hakkında böyle dediğini zikretmek bir yanılmadır. Bişnes'ten geçmesi gereken gün sayısı ondokuzdur. Çünkü her bir konak için onüç gün hesabı ile konakları hesap edecek olursak, Hâtûr'den itibaren ondokuz günün menzillerinin ancak Bişnes'den ondokuz gün girmesi ile tamamlanabileceği anlaşılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Mevsimlerin İsimleri:

Bazıları şöyle demiştir: Zaman dört bölümdür: Kış, bahar, yaz ve sonbahar. Diğer bazıları da şöyle demiştir: Kış, yaz, aşırı sıcak ve sonbahar.

Ancak Malik'in söylediği daha sahihtir. Çünkü Allah, (bu sürede) zamanı iki kısma ayırmış, bunlara üçüncü bir kısım ilave etmemiştir.

4- Yazlık ve Kışlık Edinmenin Hükümü:

Yüce Allah, Kureyş'in -önceden geçtiği üzere- yaz ve kış olmak üzere iki yolculuklarını bir lütuf olarak onlara hatırlatması, kişinin bu iki zamanda iki yer arasında gidip gelmesinin (yaz ve kış ayrı yerlerde kalmasının) caiz olduğuna delildir.

Bunlardan birisinin hali her bir zamanda diğerinden daha iyidir. Mesela, yazın denize yakın yerlerde oturur, kışın ise kible tarafında kalır.

Ayrıca serinlemek için evlerde gerekli pencerelerin açılması ve keten türü elbiseler edinmenin, ısınmak için ise kürk ve kalın elbiseler giyinmenin caiz olduğunu da göstermektedir.

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ ﴿٢٢﴾

3. Artık onlar, bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler.

Yaz ve kış yolculuklarında onlara güvenlik ve esenlik verdiği için yüce Allah onlara kendisine ibadet etmelerini ve kendisini tevhid etmelerini emretmektedir.

(Âyetin) başına “fe” harfinin gelişi, ifadelerde şart anlamı bulunduğundan dolaydır. Çünkü anlam şöyledir: Madem öyle (bunca nimetler için ibadet etmiyorlar), artık hiç olmazsa onlara güvenlik ve esenlik verdiği için ibadet etsinler, demektir. Bu da şu anlama binaendir: Yüce Allah'ın onların üzerindeki nimetleri sayısızdır. Şâyet diğer nimetleri sebebiyle O'na ibadet etmiyorlarsa o halde, apaçık bir nimet olan bu bir nimet dolayısıyla O'na ibadet etsinler.

“**Beyt**”; Ka'bedir. Yüce Allah'ın kendisini bu Beyt'in Rabbl olarak tanıtmışında iki vecih sözkonusudur. Birincisine göre, onların başka birtakım putları vardı. Yüce Allah, böylece kendisini o putlardan ayırdetmiş olmaktadır.

İkincisi, onlar bu Beyt sayesinde diğer Araplardan üstün ve şerefli kılınmışlardı. Yüce Allah, nimetini hatırlatmak üzere onlara bunu zikretmiş olmaktadır.

“**Artık onlar, bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler**” buyruğu şöyle de açıklanmıştır: Onlar iki yolculuğa alışıp güvenlik duydukları gibi, Kabe'nin Rabbine ibadete de alışsınlar.

İkrime dedi ki: Kureyşliler (Suriye topraklarındaki) Busra'ya bir yolculuk ve Yemen'e de bir yolculuk yapmaya alışagelmışlerdi. Onlara: “**Artık onlar bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler.**” Yani Mekke'de ikamet ikamet etsinler, denildi. Kış yolculuğu Yemen'e, yaz yolculuğu da Şam'a yapılırdı.

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٢٣﴾

4. O ki, kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir.

“O ki, kendilerini açlıktan” sonra “doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir.”

İbn Abbas dedi ki: Bu İbrahim (a.s)’ın duası sayesinde olmuştu. O şöyle dua etmişti: *“Rabbim, burayı emin bir belde kıl! Halkından ... iman edenleri mahsullerle rızıklandır.”* (el-Bakara, 2/126)

İbn Zeyd dedi ki: Araplar birbirlerine baskın ve talan yaparlardı. Biri diğerini esir alırdı. Harem’in konumu dolayısıyla Kureyşliler bunlardan yana emniyet içindeydi. İbn Zeyd daha sonra: *“Biz onları ... herşeyin mahsullerinin toplandığı güven dolu bir Harem’de yerleştirmedik mi?”* (el-Kasas, 28/57) âyetini okudu.

Şöyle de açıklanmıştır: Yaz ve kış yolculuk yapmak, onlara ağır gelmeye başladı. Yüce Allah, Habeşlilerin kalblerine onlara gemilerde yiyecek götürme isteğini yerleştirdi. Onlar da oraya yiyecek götürdüler. Kureyşliler onlardan korktu. Kendileriyle savaşmak üzere geldiklerini zannetti. Gerekli tedbirlerini alarak karşılarna çıktılar. Kendilerine yiyecek getirdiklerini ve gıdalarla imdatlarına yettiklerini gördüler. Bunun üzerine Mekkeliler, deve ve eşekleriyle Cidde’ye çıkıyorlar, iki gecelik mesafeden yiyeceklerini alıp geliyorlardı.

Bu **“yedirme”**nin şu olduğu da söylenmiştir: Onlar Peygamber (sav)’ı yanlanlayınca kendilerine heddua ederek şöyle dedi: “Allah’ım bu yılları sen onların üzerine Yusuf’un kıtlık yılları gibi kıl.”⁽¹⁾ Bunun üzerine kıtlık ağır bir şekilde bastırdı. Ey Muhammed! Bizim için Allah’a dua et. Şüphesiz biz iman edeceğiz dediler. Peygamber dua edince Yemen topraklarından Tebale ve Cüreş denilen yerlerde ekinler bitti. Onlar da Mekke’ye yiyecek getirdiler. Böylelikle Mekkeliler bolluğa kavuştular.

ed-Dahhak, er-Rabî’, Şerik ve Süfyan şöyle demiştir: **“Korkudan”** yani cüzam korkusundan **“kendilerine güvenlik verendir.”** Kendi beldelerinde cüzam onlara isabet etmez.

el-Amesş dedi ki: **“Korkudan”** beraberlerinde Fil bulunan Habeşlilerin korkusundan **“kendilerine güvenlik verendir.”**

Ali (r.a) da şöyle demiştir: Hilafetin kendilerinden başkaları arasında bulunmasından yana, içine düşecekleri korkudan yana kendilerine güvenlik verendir.

Şöyle de açıklanmıştır: Krallardan güvenlik içerisinde seyahat etmek için

(1) *Buhârî*, I, 277, 341, V, 2290, 2348, VI, 2546; *Ebu Davud*, II, 68; *Nesai*, II, 201; *İbn Mace*, I, 394; *Müsned*, II, 239.

gerekli izin ve teminatları almaları hususunda Allah onlara kafi gelmiştir (yardımcı olmuştur). Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Lafız umumidir. (Bütün bu anlamları kapsamına alır).

(Kureyş Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Mâûn

Sûresi

1-7. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Atâ ve Câbir'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir.

İbn Abbas'ın iki görüşünden birisine göre Mekke'de, diğer görüşüne göre ise Medine'de inmiştir. Katade ve diğerlerinin görüşü de budur.

Yedi âyettir.

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْدِّينِ ﴿١﴾ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ
الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يَحْضُرُ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ
لِّلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ
هُمْ يُرَآؤُنَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

1. Dini yalanlayanı gördün mü?
2. İşte o, yetimi şiddet ve sitemle itendir.
3. Yoksulu doyurmaya teşvik etmeyendir.
4. İşte (böyle) namaz kılanların vay haline ki,
5. Onlar namazlarından gaflet içindedirler.
6. Onlar hem riyakârlık yapanların ta kendileridir.
7. Hem mâûnu da engellerler.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Dini Yalanlayıp, Yetime Kötü Davrananlar:

“**Dini**” yani amellerin karşılığının görülmesini ve âhirette hesaba çekilmeyi “**yalanlayanı gördün mü?**” Buna dair açıklamalar daha önceden el-Fatihâ Sûresi’nde geçmiş bulunmaktadır.

“(أَرَأَيْتَ) : **Gördün mü?**” lafzında ikinci hemze sabittir. Zira bunun yerine; (رَأَيْتَ) denilemez. Fakat soru hemzesi teshîl⁽¹⁾ ile okunmuştur. Bunu ez-Zec-câc zikretmektedir.

İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır, anlam şöyledir: Dini yalanlayanı gördün mü? O (böyle yapmakla) isabet mi ediyor, yoksa hata mı ediyor?

Bu buyruğun kimin hakkında indiği hususunda görüş ayrılığı vardır. Ebu Salih’in, İbn Abbas’tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: Sûre el-As b. Vâ-il es-Sehmî hakkında inmiştir. el-Kelbi ve Mukatil de böyle demiştir.

ed-Dahhak’ın rivayetine göre (İbn Abbas) şöyle demiştir: Sûre münafıklardan bir kişi hakkında inmiştir.

es-Süddi dedi ki: el-Velid b. el-Muğire hakkında inmiştir. Ebu Cehil hakkında indiği de söylenmiştir.

ed-Dahhâk: Amr b. Aiz hakkında inmiştir, demiştir.

İbn Cüreyc: Ebu Süfyan hakkında inmiştir. O her hafta bir deve boğazlardı. Bir yetim ondan bir şeyler istedi, asasıyla ona vurdu. Bunun üzerine yüce Allah bu sûreyi indirdi.

“(يَذُوقُ) : **Şiddet ve sitemle iten**”; iten ve kakan demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “(يُذْعَوْنَ إِلَى نَارٍ جَهَنَّمَ دَعَا) : **Cehennem ateşine doğru şiddetle sürülecekleri gün**” (et-Tur, 52/13) Bu lafza dair açıklamalar daha önceden (et-Tur, 52/13. tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ed-Dahhâk, İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakletmektedir: “**İşte o, yetimi şiddet ve sitemle itendir.**” Yani hakettiğini ona vermeyerek itendir. Katade: Ona kahredip, zulmedendir, diye açıklamıştır. Anlamlar birbirine yakındır. Daha önce en-Nisa Sûresi’nde (4/7. âyet, 1. başlıkta) Arapların (İslâm’dan önce) kadınlara ve küçük çocuklara miras hakkı tanımadıklarını ve malın ancak ok ve mızrak kullanan, kılıç sallayan kimselere verilebileceğini söyledikleri geçmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav)’dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Her kim ihtiyaçtan kurtuluncaya kadar müslümanlardan bir yetimi

(1) *Teshîl*: Hemze’yi kendisi ile yine kendi harekesinden olan harfin mahreci arasına koymaktır. (Yrd. Doç. Dr. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, İstanbul 1997, s. 133)

(baktığı çocuklarının arasına) katarsa, o kimseye cennet vacib olur.”⁽¹⁾ Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden bir kaç yerde (mesela, el-Bakara, 2/3. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

2- Yoksulu Doyurmaya Teşvik:

“Yoksulu doyurmaya teşvik etmeyendir.” Yani cimriliğinden, amellerin karşılığının görülmesini (cezayı) yalanladığından ötürü bu işi emretmez. Bu el-Hâkka Sûresinde yer alan yüce Allah'ın: **“Yoksulu yedirmeye de teşvik etmezdi.”** (el-Hâkka, 69/34) buyruğunu andırmaktadır. Buna dair açıklamalar da daha önceden (sözü geçen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bu husustaki yergi, gücü yetişemediği için bunu terkeden kimseleri de kapsayacak şekilde umumi değildir. Ancak onlar bir taraftan cimrilik ediyorlar, diğer taraftan kendileri için mazeret bulmaya kalkışıyor ve: **“Allah dilese idi kendilerini yedirebileceği kimseleri mi yedirelim?”** (Yasin, 36/47) diyorlardı. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime, böyleleri hakkında nâzil oldu ve onlar bu tutumları dolayısıyla yerildiler. Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: Onlar güç yetirdikleri vakit, bu işi (yoksulu yedirme işini) yapmazlar, güçleri yetmeyecek olursa da bu işi teşvik etmezler.

3- Namaza Gereken Dikkati Göstermek:

“İşte (böyle) namaz kılanların vay haline!” Yani onlar için bir azab vardır. Buna (“veyl; vay haline” lafzına) dair açıklamalar daha önce birkaç yerde (mesela, el-Bakara, 2/79. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Onlar namazlarından gaflet içindedirler.” ed-Dahhâk, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bu namaz kıldığı vakit sevab alacağını ümit etmeyen, terketmesi halinde de bundan ötürü cezalandırılmaktan korkmayan kimsedir. Yine ondan gelen rivayete göre bunlar, namazları vakitlerinden sonraya bırakıp geciktirenlerdir. el-Muğire de İbrahim'den böylece rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: Onlar (namaz) vakti(ni kaçırarak) kaybetmek sûretiyle gaflet içerisinde olanlardır.

Ebu'l-Aliye'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Namazı kendine mahsus vakitlerinde kılmazlar. Rükû' ve sücudlarını tam yapmazlar.

Derim ki: Buna daha önce Meryem (selam ona) Sûresi'nde (19/59-63. âyetler, 1 ve 2. başlıkta) geçtiği üzere yüce Allah'ın: **“Bunlardan sonra ise na-**

(1) *Müsned*, IV, 344; Tayalisi, *Müsned*, I, 187; Taberânî, *Kebir*, XIX, 300; Münzîrî, *Tergib*, III, 235.

mazı terkeden, arzularına uyan bir kavim geldi." (Meryem, 19/59) buyruğu da buna delildir.

Yine İbrahim'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Burada sözü edilen kişi, secde ettiği vakit sağına soluna bakacak şekilde başını kaldıran kimsedir.

Kutrub dedi ki: Bu, namazında Kur'ân okumayan, Allah'ı zikretmeyen kişidir.

Abdullah (b. Mesud)'un kıraatinde: "(الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ)": Onlar namazlarında (gaflet içinde) oyalanırlar" şeklindedir.

Sa'd b. Ebi Vakkas dedi ki: Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **"İşte (böyle) namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."** buyruğu hakkında şöyle buyurdu: "Bunlar namazı -ona gerektiği gibi önem vermeyip ve ona aldırış etmediklerinden ötürü- vaktinden sonraya tehir edenlerdir."⁽¹⁾

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunlar gizli hallerde namazı terkeden fakat aleni olarak namazı kıldıkları görülen kimselerdir: *"Namaza kalktıkları vakit de tembelce kalkarlar..."* (en-Nisa, 4/142)

Bu buyruğun münafıklar hakkında indiğine delil yüce Allah'ın: **"Onlar hem riyakarlık yapanların ta kendileridir"** buyruğudur. İbn Vehb de Malik'ten böyle dediğini rivayet etmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Şâyet: "(فِي صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ)": Namazlarında gaflet içindedirler" demiş olsaydı o vakit bu buyruk, mü'minler hakkında olurdu.

Ata dedi ki: "(عَنْ صَلَاتِهِمْ)": **Namazlarından**" diye buyurup; "(فِي صَلَاتِهِمْ)": Namazlarında" diye buyurmayan Allah'a hamdolsun.

ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet: **"Namazlarından"** buyruğu ile "namazlarında" ifadesi arasında nasıl bir fark vardır, diye soracak olursanız cevabımız şudur: "...dan" ifadesi onların namazı terke edecek ve ona çok az aldırarak şekilde namazdan gaflet içerisinde olduklarını anlatır. Bu ise münafıkların işidir. Yahutta müslümanlar arasından fasık ve murdar kimselerin işidir.

"...da" ise; onlar namaz kılarken şeytan vesvesesi yahut içlerinden geçirdikleri bir düşünce sebebi ile bazan namazlarında gaflete düşerler, demektir. Bundan ise kurtulabilen bir müslüman hemen hemen yok gibidir. Rasûlullah (sav)'ın da -başkası şöyle dursun- namazda yanıldığı olurdu. Bundan dolayı fakaha yazdıkları eserlerinde "sehv secdesi" bahsini de yazmışlardır.

(1) İki (-) arasındakı ara cümlesine tekabül eden kısmı dışında: Ebu Ya'lâ, *Müsned*, II, 140; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 214; Münziri, *Terğîb*, I, 217-218; Heysemî, *Mecma'*, I, 325.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Çünkü (namazda) yanılmaktan kurtulmak imkansızdır. Rasûlullah (sav) da, ashab-ı kiram da namazlarında yanılmışlardır. Namazında yanılmayan herkes, aslında namazı üzerinde iyice düşünmeyen, namazında okuduklarını akledip kavramayan, bütün derdi namazlardaki sayıları tesbit etmek olan bir kimsedir. Böyle bir kimse ise, kabukları yiyip, özü atan bir adama benzer. Peygamber (sav)'ın namazında yanılmasının tek sebebi ise, namazdan daha büyük hususlar hakkında düşünmesidir. Ancak, şeytanın kendisine hatırına hiç gelmeyecek şeyleri getirmesi şunları şunları hatırla demesi sonucunda vesveseleri etkisi altında kalan bir kimse, namazında yanılabilir ve sonunda kaç rekat kıldığını şaşırabilir.

4- Namaz ve Riyakârlık:

“Onlar hem riyakârlık yapanların ta kendileridir.” Yani böyle bir kimse takiiye (namaz kılmamaktan ötürü karşı karşıya kalacağı zorluklardan kurtulmak) için namaz kıldığı halde, Allah'a itaat olsun diye namaz kıldığını gösterir. Fasık gibi. Bu kimse aslında namaz kılan birisidir, denilsin diye namaz kılmakla birlikte, ibadet olmak üzere namaz kıldığı izlenimini vermeye çalışır.

Riyakârlığın gerçek mahiyeti, ibadet yolu ile dünyalık elde etmek isteğidir. Bunun kökü de insanların kalblerinde yer edinmek arzusudur. Bunun ilk basamağı, kişinin din ve dünyada maksat ve gidişini güzelleştirmeye çalışmaktır. Aslında bu peygamberliğin cüzlerinden olmakla birlikte, riyakârca bu işi yapan kişi, böyle davranmakla mevki elde etmek ve öğünmek istemektedir.

İkincisi, dünyada zâhidlik görüntüsü kazanmak maksadı ile kısa ve kaba elbiseler giyinerek riyakarlık etmektir.

Üçüncüsü, dünya ehline kızdığını, işleyemediği hayır ve itaatler dolayısıyla üzüntülerini ve öğüt verme halini izhar etmek suretiyle sözlü riyakârlıkta bulunmaktır.

Dördüncüsü, namaz kılıp sadaka verdiğini göstermek yahutta insanlar görün diye namazı güzelleştirmeye çalışmak suretiyle riyakârlık yapmaktır.

Buna dair açıklamalar uzun sürer. Bu (hususlar) onun (riyakârlığın) göstergesidir. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabi yapmıştır.

Derim ki: Riya, hükümleri ve gerçek mahiyeti hakkında yeterli açıklamalar, bundan önce en-Nisâ (4/36. âyet, 1. başlıkta), Hûd (11/15. âyet, 1. başlıkta) ve el-Kehf Sûresi (18/110. âyet) sonlarında geçmiş bulunmaktadır.

5- Farz Olan Salih Amellerin Açığa Vurulmasıyla Riyakârlık Sözkonusu Olmaz:

Farz olması halinde, salih ameli açığa vurmakla kişi riyakarlık yapmış olmaz. Çünkü açıkça yapılması ve gizli saklı işlenmemeleri, farz amellerin haklarındandır. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın farz kıldığı hususlarda gizlilik saklılık olmaz.”⁽¹⁾

Çünkü bunlar İslâmın alametleri ve dinin şîârlarıdır. Diğer taraftan bunları terkeden bir kimse yerilmeyi ve gazaba uğramayı hak eder. O halde bunları açıkça işlemekle zan altında kalmaktan uzak durmak icab eder. Eğer işlenen amel nafile ise, o vakit bunun gizlenmesi gerekir. Zira bir kimse nafile ameli terkettiğinden dolayı kınanmaz, bundan dolayı da zan altında tutulmaz. Eğer kendisine uyulsun maksadı ile bu nafile ameli açıkça işleyecek olursa, bu güzel bir iş olur. Çünkü riyakarlık ancak amelini açıktan işlemekle, başkalarının görmesi ve böylelikle salih bir kimse olmakla ondan övgüyle sözedilmek maksadının güdülmesi halinde sözkonusudur.

Birilerinden rivayet edildiğine göre; o mescidde şükür secdesine kapanıp o secdeyi uzatan bir kimse görmüş. Ona: Eğer sen bu işi evinde yapmış olsaydın, bu ne kadar güzel olurdu! Bu sözü ona söylemesinin sebebi, o kimsenin bu davranışıyla riyakârlık yaptığını ve başkalarının bunu görmesini istediğini sezmesinden dolayıdır. Bu anlamdaki açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi’nde yüce Allah’ın: “*Sadakalarınızı açıkça verirsiniz o ne güzeldir!*” (el-Bakara, 2/271) buyruğu açıklanırken ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Bundan dolayı da Allah’a hamdolsun.

6- Yardımlaşmaya Engel Olanlar:

“**Hem mâûnu da engellerler.**” buyruğu(nda geçen mâûn hakkı)nda oniki görüş vardır:

1- Maksat, mallarının zekâtıdır. ed-Dahhâk, İbn Abbas’tan böyle rivayet etmiştir. Ali (r.a)’dan da bunun gibi bir görüş rivayet edilmiştir. Malik de böyle demiştir.

Bundan maksat ise, münafıkın zekâtı engellediğidir. Ebu Bekr b. Abdu’l-Aziz, Malik’ten şöyle dediğini rivayet etmiştir. Bana yüce Allah’ın: “**İşte (böyle) namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindirler. Onlar hem riyakarlık yapanların ta kendileridir. Hem mâûnu da**

(1) İbnu’l-Esir, *en-Nihâye*, III, 388.

engellerler" buyruğu hakkında şu açıklamalar ulaşmıştır: Mûnafık namaz kıldığı vakit riyakârlık olsun diye namaz kılar. Namazını geçirirse bundan dolayı pişmanlık duymaz. "Hem mâûnu" Allah'ın kendilerine farz kıldığı zekâtı **"da engellerler"** demektir.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Eğer zekâtı gizli saklı verebilme imkanı olduğu gibi, namazı da gizli saklı eda etme imkanı bulunsaydı hiçbir şekilde namaz kılmazlardı.

2- "Mâûn", Kureyş lehçesinde mal demektir. Bu açıklamayı İbn Şihâb ve Said b. el-Müseyyeb yapmıştır.

3- Bu; balta, çömlek, ateş ve buna benzer evde kullanılan, birtakım ihtiyaç duyulan eşyanın hepsi hakkında kullanılan genel bir isimdir. Bu açıklamayı İbn Mesud yapmıştır. İbn Abbas'tan da bu görüş rivayet edilmiştir. el-A'sâ dedi ki:

بِأَخْوَدٍ مِنْهُ بَاعُونَهُ إِذَا مَا سَأَلْتَهُمْ لَمْ تَنِمِ

"Onların semaları bulutlanmayacak olursa,

Mâûnu (suyu ve yağmuru) ile (Fırat'ın suları) ondan daha cömert doğıldır."

4- ez-Zeccac, Ebu Ubeyd ve el-Müberred'in naklettiklerine göre mâûn, cahiliye döneminde faydalı olan her şeydir. Balta, tencere, kova, çakmaktaşı ve az çok faydalı olan herbir şey demektir. Bunlar ayrıca el-A'sâ'nın (yukarıdaki) beyitini zikretmişler ve şöyle demişlerdir: İslâm döneminde ise mâûn itaat ve zekâttır. Buna delil olarak da er-Râî'nin şu beyitlerini zikretmişlerdir:

أَخْلَفَ الرَّحْمَنُ إِنَّا مَغْتَرٌ حَقَاءُ نَسْجُدُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا
عَرَبٌ نَرَى إِلَهُ مِنْ أَمْوَالِنَا حَقَّ الزَّكَاةِ مُنْزَلًا تَنْزِيلًا
قَوْمٌ عَلَى الْإِسْلَامِ لَمَّا يَنْعَمُوا مَاعُونَهُمْ وَيُضَيِّعُوا التَّهْلِيلًا

"Ey Rahman'ın halifesi! Biz öyle bir topluluğuz ki

Hanifleriz, sabah akşam secde ederiz,

Öyle Araplarız ki, yüce Allah'ın bizim mallarımızda

Zekât hakkının bulunduğunu indirilmiş bir hüküm olarak biliriz

Biz hala İslâm üzereyiz, hiçbir zaman mâûnumuzu

Engellemediğimiz gibi, tehlile (la ilahe illallah demeyi) de zayi etmedik."

Bununla zekâtı kastetmektedir.

5- Mâûn, iğreti olarak verilen şeyler demektir. Bu açıklama da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

6- Maun, insanların kendi aralarında karşılıklı olarak yaptıkları hertürlü maruf (iyilik) demektir. Bu açıklamayı Muhammed b. Ka'b ve el-Kelbi yapmıştır.

7- Su ve ottur.

8- Sadece sudur.

el-Ferra dedi ki: Ben Araplardan birisini: Mâûn; su demektir, dediğini duydum ve bana bu hususta şu mısraı okudu:

يَمَجُّ صَبِيرُهُ الْمَاعُونَ صَبًا

“Onun bulutu mâûnu (suyu) alabildiğince döker.”

9- Maûn: Hakkı engellemek demektir. Bu açıklamayı Abdullah b. Ömer yapmıştır.

10- Mallardan sağlanan faydaların kullanılmasıdır. Bu da az demek olan “el-ma'n”den alınmıştır. Bu açıklamayı et-Taberî ve İbn Abbas yapmıştır. Kutrub dedi ki: “Mâûn”un asıl anlamı azlıktır. “Ma'n” az şey demektir. Araplar: “(ماله سَعَةٌ وَلَا مَعْنَةٌ)”: Onun az olsun, çok olsun hiçbir şeyi yoktur” derler.

Yüce Allah'ın zekât, sadaka ve bunlara benzer iyilikleri “mâûn” diye adlandırması bunların çok arasından verilen az şeyler oluşundan dolayıdır.

Kimileri de şöyle demiştir: “Mâûn”un aslı (yardımlaşmak anlamındaki): “Mâûnet”den gelmektedir. (Mim'den sonraki) “elif” (mâûnetin sonundaki) “he” (yuvarlak te)'den bedeldir. Bu açıklamayı el-Cevherî nakletmiştir.

İbnu'l-Arabi dedi ki: “Mâûn” kelimesi: “(أَعَانَ يَعِينُ)”: Yardım etti, eder” fiilinden ism-i mef'uldür. “Avn” ise güç, araçlar ve işi kolaylaştırıcı yollarla yardımcı olmak demektir.

11- Mâûn, itaat ve boyun eğmek demektir. el-Ahfeş fasih bedevi bir Araptan şöyle dediğini nakletmiştir: “Biz eğer konaklayacak olursak senin de-vene, sana “mâûnu” verecek bir iş yapacağım.” Bundan kasıt ise, sana boyun eğip, itaat edecek (bir iş yapacağım)dır. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

مَنْ تَصَادَفَهُنَّ فِي الْبَرِّينِ يَحْضَمْنَ أَوْ يُعْطِينَ بِالْمَاعُونِ

“Sen onların burunlarına halka takıldığını göreceksin olursan;
Onlar (sana) boyun eğecek yahut sana mâûnu verirler (itaat ederler).”

12- Mâûn'un; su, tuz ve ateş gibi engellenmesi helal olmayan şeyler olduğu da söylenmiştir. Çünkü Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Engellenmesi helal olmayan şey nedir? Şöyle buyurdu: “Su, ateş ve tuz.” Ben: Ey Allah'ın Rasûlü, suyu anladım, ateş ve tuz da ne oluyor? dedim. Şöyle buyurdu: “Ey Âişe! Ateş veren kimse sanki bu ateş ile pişirilen her şeyi sadaka olarak vermiş gibidir. Tuz veren bir kimse de sanki bu tuz ile lezzeti yerine gelen pişirilmiş bütün yemeği tasadduk etmiş gibidir. Her kim de suyun bulunduğu bir yerde bir yudum su içirecek olursa, altmış canı hürriyetine kavuşturmuş gibidir ve her kim suyun bulunmadığı bir yerde bir yudum su içirecek olursa, bir kişiye hayat vermiş gibidir. Bir kimseye hayat veren bir kimse ise, bütün insanları hayata kavuşturmuş gibidir.”⁽¹⁾

Bunu es-Sa'lebi *Tefsir*'inde zikrettiği gibi, İbn Mace de *Sünen*'inde rivayet etmiştir. Senedinde bir parça gevşeklik vardır. Bu da bu husustaki onikinci görüştür.

el-Maverdi dedi ki: Bunun işlemesi kolay fakat Allah'ın ağırlaştırdığı şeylerle mâûnet (yardımcı olmak) anlamına gelme ihtimali de vardır.⁽²⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Abbas'ın azadlısı İkrime'ye: Herhangi bir eşyayı vermeyen kimseye veyl söz konusu olur mu? diye soruldu. O: Hayır fakat bu üçünü bir arada yapana veyl olsun! Yani namazı terkedip, riyakarlık yapan ve mâûnu vermeyerek cimrilik gösteren.

Derim ki: Sûrenin münafıklar hakkında olması daha uygun ve onlara daha yakışır. Çünkü bu üç niteliği kendilerinde toplamışlardır: Namazı terketmek, riyakârlık yapmak ve malda cimrilik göstermek. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Namaza kalktıkları vakit de tembelce kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı ancak pek az anarlar.*” (en-Nisa, 4/142) Yine bir baş-

(1) Son cümle eksiğiyle: *İbn Mace*, II, 826; *Taberanî*, *Evsat*, VI, 349; *Deylemî*, *Firdavs*, V, 430; hadisin sihhat durumuna dair açıklamalar için bk.: *Heysemî*, *Mecma'*, III, 133; *Zehbî*, *Mizanul-İtidal*, V, 181; *el-Mizzî*, *Tehzibu'l-Kemal*, IX, 419.

(2) el-Maverdî, *en-Nüket*, VI, 353'teki ifade şöyledir: “Yapılması ağır gelmeyen, ağırlığı da az olan hususlarda yardımcı olmak anlamına gelme ihtimali de vardır.”

ka yerde şöyle buyurmaktadır: “*Namaza ancak üşene üşene gelirler. İnfaklarını da mutlaka isteksiz yaparlar.*” (et-Tevbe, 9/54)

İşte bunlar, onların (münafıkların) halleridir. Bunların gerçek bir müslümanda bulunması uzak bir ihtimaldir. Eğer bir müslümanda bazıları bulunacak olursa, ona da azarın bir parçası ulaşmış olur. Bu da muayyen olarak tesbit edilebilirse mâûnu men etmek halinde sözkonusudur, namazı terketme halinde sözkonusu olduğu gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Zaruret hali dışında mâûnu engellemek, mürüvvet açısından çirkin bir iş tir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

(Mâûn Sûresi burada sona ermektedir. Allah’a hamd olsun).

Zevser

Gûresi

1-3. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İbn Abbas, el-Kelbî ve Mukatil'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir.

el-Hasen, İkrime, Mücahid ve Katade'nin görüşüne göre ise Medine'de inmiştir. Üç âyettir.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿١﴾

1. Şüphe yok ki Biz sana Kevser'i verdik.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Kevser:

“Şüphe yok ki Biz sana Kevseri verdik” buyruğunda genel okuyuş: “(إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ): **Şüphe yok ki Biz sana ... verdik.**” şeklinde “ayn” iledir.

el-Hasen ve Talha b. Musarrif ise “nun” ile, (أَنْطَيْنَاكَ) diye okumuşlardır. Um Seleme bu okuyuşu Peygamber (sav)’den de rivayet etmiştir. Bu; “(الْعطاء): Ver-mek, veriş” de bir söyleyiş tarzıdır. “(أَنْطِيَهُ) ile (أَعْطَيْتَهُ): Ona verdim” demektir.

“Kevser” ise kesret: çokluktan “fev’al” vezninde bir kelimedir. “Nefl”den “nevfel” ile “cehr”den “cevher” gibi. Araplar sayıca miktar ve ehemmiyet itibariyle pekçok olan herşeye “kevser” derler.

Süfyan dedi ki: Çocuğu seferden dönmüş yaşlıca bir kadına: “Oğlun ne

ile geri döndü?” diye soruldu da kadın: “Kevser” ile cevabını verdi, ki pek çok mal ile (geri döndü), demektir. Erkekler arasından “kevser” diye nitelendirilen kimse ise hayırı pek çok olan efendi, demektir. el-Kümeýt dedi ki:

وَأَنْتَ كَثِيرٌ يَا بَنَ مَرْوَانَ طَيِّبٌ وَكَانَ أَبُوكَ أَبْنُ الْعَقَائِلِ كَثُورًا

“Ey Mervan’ın oğlu! Sen çoksun ve pek hoşsun
Şerefli kadınların oğlu olan senin baban da kevser (hayrı pek çok) kimse idi.”

Kevser, pekçok arkadaş ve taraftar demektir. Toz hakkında “**kevser**” yine çokluk anlamını ifade eder. Bir şeyin çoğaldığını anlatmak için; (تَكَوَّثَر) denilir. Şair de şöyle demiştir:

وَقَدْ ثَارَ نَفْعُ الْمَوْتِ حَتَّى تَكُوثَرَا

“Ve ölümün tozu alabildiğine çoğalınca kadar yükseldi.”

2- Peygamber (sav)’a Verilen “Kevser”in Mahiyeti:

Te’vil alimleri, Peygamber (sav)’a verilen Kevser’in mahiyeti hususunda onaltı farklı görüş ortaya koymuşlardır.

1- Kevser, cennette bir ırmaktır. Bunu Buhârî, Enes’ten rivayet ettiği gibi Tirmizi de ondan rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Biz bu hadisi “*et-Tezkire*” adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Yine Tirmizi, İbn Ömer’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Kevser, cennette bir ırmaktır. Her iki kıyısı altındandır. Bu ırmak inci ve yakut üzerinden akar. Toprağı miskten daha hoştur. Suyu baldan tatlı, kardan daha beyazdır.” Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽²⁾

2- Kevser, Peygamber (sav)’ın Mevkıf (hesab için durulacak yer)deki Havz’ının adıdır. Bunu da Ata söylemiştir.

(1) Buhârî, IV, 1900 -Cennette olduğu belirtilmeden-; Müslim, I, 300; Tirmizi, IV, 680; Ebu Davud, I, 208, IV, 237; Nesai, II, 133; Müsned, III, 102, 236; ayrıca bk. İbn Hacer, Fet-hu’l-Bari, VIII, 732 ve XI, 466.

(2) Tirmizi, V, 449; İbn Mace, II, 1450; Müsned, II, 67, 158.

Müslim'in *Sahih*'inde Enes'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Biz Rasûlullah (sav)'ın huzurunda bulunuyor iken Peygamber kısa bir sûre uyu yuverdi. Daha sonra gülümseyerek başını kaldırdı. Bizler: Ey Allah'ın Rasûlü! Gülmenize sebep nedir? dedik. Şöyle buyurdu: "Az önce bana bir sûre indirildi" deyip, **"Bismillahirrahmanirrahim. Şüphesiz ki Biz sana keveseri verdik. O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Şüphesiz ki asıl soyu kesik olan sana buğz edenin kendisidir."** sûreyi okudu. Sonra: "Kevser nedir? bilir misiniz?" diye sordu. Bizler: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedik. Şöyle buyurdu: "O aziz ve celil olan Rabbin bana vaadettiği bir ırmaktır. Onun üzerinde pek çok hayır vardır. O kıyamet gününde ümmetimin su içmek için geleceği bir havuzdur. (Etrafindaki) kapları yıldızların sayısındadır. Onlardan birisi oraya gelmekten alıkonulur, çekilip alınır. Ben: O benim ümmetimdendir, derim. Senden sonra (dinde olmayan) neler ihdas ettiğini sen bilmezsin, denilir..."⁽¹⁾

Peygamber (sav)'ın Mevkıf'teki havz'ına dair haberler pek çoktur. Biz bunları *"et-Tezkire"* adlı kitabımızda zikretmiş bulunuyoruz. Bu havuzun dört köşesinde dört Raşid halife bulunacaktır. Allah hepsinden razı olsun. Şüphesiz ki onlardan birisine buğzeden bir kimseye diğeri su vermeyecektir. Orada havuzdan uzaklaştırılıp, kovulacakların kimler olduklarını da zikretmiş bulunuyoruz. Bunu öğrenmek isteyen bu hususu oradan izlesin.

Diğer taraftan bu ırmak yahut havuza Muhammed (sav)'ın ümmetinden olup orada gelip içeceklerin çokluğu dolayısıyla "Kevser" adının verilmiş olması da mümkündür.

Yine buraya içindeki pekçok hayır ve pekçok sudan dolayı bu ismin verilmiş olması da mümkündür.

3- Kevser peygamberlik ve kitaptır. Bu açıklamayı İkrime yapmıştır.

4- Kur'ân-ı Kerim'dir. Bu görüş de el-Hasen'in görüşüdür.

5- İslâm'dır. Bu görüşü el-Muğire nakletmiştir.

6- Kur'ân-ı Kerim'in kolaylaştırılması ve şer'î hükümlerin hafifletilmesidir. Bu açıklama el-Huseyn b. el-Fadl'a aittir.

7- Ashabının, ümmetinin ve taraftarlarının çokluğudur. Bu açıklamayı Ebu Bekr b. Ayyaş ile Yemân b. Riâb yapmıştır.

8- Bu başkasına üstün tutmaktır. Bu açıklamayı İbn Keysan yapmıştır.

9- Bu şanın yüceltilmesidir. Bunu el-Maverdi nakletmiştir.

(1) *Müslim*, I, 300; *Nesai*, II, 133.

10- O senin kalbinde bulunup, sana bana giden yolu gösteren benim, dışındakilerle ilişkilerini kopartan bir nurdur.

11- Yine ondan⁽¹⁾ nakledildiğine göre Kevser şefaattir.

İşte bu da onbirinci görüştür.

12- Rabbin, senin davetini kabul eden kimseleri kendileri vasıtasıyla hidayete ilettiği mucizelerdir, diye de açıklanmıştır ki bu açıklamayı es-Sa'lebi nakletmiş olup, bu da onikinci görüştür.

13- Hilal b. Yesaf dedi ki: Kevser, la ilahe illallah Muhammedu'r-Rasûlullahdır.

14- Dinde fıkıh (bilgi sahibi olmak)tır diye de açıklanmıştır.

15- Kevser, beş vakit namazdır. Bunlar (bu ve önceki) da ondört ve onbeşinci görüştür.

16- İbn İshak dedi ki: Kevser pek büyük bir iş demektir. Daha sonra Lebid'in şu beyitini zikretmektedir:

وَصَاحِبٌ مَلْحُوبٌ فَجَعَلْنَا بِفَقْدِهِ
وَعِنْدَ الرُّدَاعِ بَيْتَ آخِرِ كَوْنِهِ

“Melhub (diye bilinen suyun) sahibini kaybetmekle bir musibete düşer olduk
Ve Reda (suyunun) yanında pek büyük (kevser) bir başka ev...”

Derim ki: Bu görüşlerin en sahih olanları birinci ve ikincisidir. Çünkü bunlar Peygamber (sav)'dan Kevser hakkında sabit olmuş birer nasırdır. Enes bir topluluğun Havz hakkında konuştuklarını duyunca şöyle demiştir: Ben sizin gibi Havz hakkında tartışan kimseleri görünceye kadar yaşayacağım kanaatinde değildim. Ben geride öyle yaşlı kadınlar terkettim ki, onlardan namaz kılan herbirisi muhakkak yüce Allah'tan Peygamber (sav)'ın Havzından kendisine su içirmesini de duasında istemektedir.⁽²⁾

Peygamber efendimizin havzı hakkında şair şöyle demektedir:

(1) Görüldüğü gibi buradaki “o” zamirinin kime ait olduğu belli değildir. Bunun İbn Atiyye *Tefsir*'indeki şu ifadelerden hareketle Cafer es-Sadık olduğunu anlıyoruz: “Cafer es-Sadık dedi ki: Kevser, onun kalbinde bulunup, ona bana giden yolu gösteren ve benim dışındakilerle ilişkilerini kopartan bir nurdur. Yine o (yani Cafer es-Sadık) dedi ki: O (kevser) şefaattir.” (İbn Atiyye, *el-Muharrar el-Veciz*, XVI, 373)

(2) İbnu'l-Mübarek, *Zühed*, s. 560.

يَا صَاحِبَ الْحَوْضِ مَنْ يُدَانِيكَ وَأَنْتَ حَقًّا حَبِيبُ بَارِيكَ

“Ey Havz’ın sahibi! Kim seninle boy ölçüşebilir ki?

Ve sen gerçekten seni yaratanın sevgilisisin.”

Artık bunun dışında kevserin tefsirine dair her ne söylenmişse hepsi de havzından ayrı olarak Rasûlullah (sav)’a verilmiş şeylerdir. Allah’ın ona pekçok salat ve selamı olsun.

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ ﴿٢﴾

2. O halde, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Namaz Kılmak ve Kurban Kesmek:

“O halde ... namaz kıl.” Sana farz olan namazı kıl, demektir.

ed-Dahhâk, İbn Abbas’tan bunu böylece rivayet etmiştir.

Katade, Ata ve İkrime de şöyle demişlerdir: “O halde ... namaz kıl.” Kurban bayramı günü bayram namazı kıl, “Kurban kes” de kurbanını kes demektir.

Enes dedi ki: Peygamber (sav) önce kurban keser, sonra namaz kılardı. Fakat daha sonra önce namaz kılıp, sonradan kurban kesmesi emrolundu.⁽¹⁾

Said b. Cübeyr ise şöyle dedi: Rabbin için farz olan sabah namazını cem’de (yani Müzdelife’de) kıl ve Mina’da da kurbanlıklarını kes!

Yine Said b. Cübeyr şöyle demiştir: Bu sûre, Peygamber (sav)’ın Beyte (Ka-be’ye) ulaşması engellendiği vakit Hudeybiye’de nazil oldu. Bunun üzerine yüce Allah ona namaz kılıp, kurbanlıklarını kesip geri dönmesini emretti, o da bunu yaptı.

(1) Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX, 326.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Yüce Allah'ın: **“O halde ... namaz kıl”** buyruğundan kastın, beş vakit namaz olduğunu söyleyenler, beş vakit namazın bütün ibadetlerin esası, İslâmın temeli ve dinin en büyük direği oluşundan dolayıdır. Bundan maksat (kurban bayramı birinci gününün sabahı) Müzdelife'de kılınan sabah namazı olduğunu söyleyenler ise, bunun ile birlikte kurban kesiminin söz konusu oluşundan dolayıdır. Kurban kesmesi o günde gerçekleşir ve o gün kurban kesmekten önce sabah namazı dışında (orada) kılınacak bir namaz yoktur. Kurban kesmekle birlikte oluşundan dolayı yüce Allah, bütün namazlar arasından onu özellikle zikretmiş olmaktadır.

Derim ki: Bunun bayram namazı olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre ise bu, Mekke'nin dışındaki yerler içindir. Zira Mekke'de İbn Ömer'in belirttiğine göre (kurban günü) bayram namazı kılınmayacağı icma' ile kabul edilmiştir.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Malik ise şöyle demiştir: Ben bu hususta bir şey işitmedim ama içimde yer eden kanaate göre bundan maksat; kurban bayramı günü kılınan namaz ile bu namazdan sonra kurban kesmektir.

Ali (r.a) ile Muhammed b. Ka'b şöyle demişlerdir: Yani namaz esnasında göğsünün hizasında sağ elini, sol elinin üzerine koy. Bu İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

Yine Ali'den rivayet edildiğine göre bundan maksat, tekbir esnasında ellerini göğsüne kadar kaldırmaktır. Cafer b. Ali de: **“O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”** buyruğu hakkında dedi ki: Namaza başlamak için iftitah tekbiri aldığı vakit ellerini göğsünün hizasına kaldırır.

Yine Ali (r.a)'dan şöyle dediği nakledilmiştir: **“O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”** buyruğu nazil olunca Peygamber (sav) Cebrail'e: “Allah'ın bana emretmiş olduğu bu nahira (kesilmesi istenen kurban) nedir?” diye sormuş, Cebrail ona şöyle demiştir: “Bundan maksat kurbanlık değildir. O, sana namaza başladığın vakit, başını rükû'dan kaldırdığında ve secdeye vardığında tekbir getirirken ellerini kaldırmanı emretmektedir. Bu bizim ve yedi semadaki meleklerin namazıdır. Herşeyin bir zîneti vardır. Namazın zîneti de her tekbir esnasında elleri kaldırmaktır.”⁽¹⁾

Ebu Salih'ten rivayete göre o, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Göğsünü kibleye çevir, demektir. el-Ferra, el-Kelbi ve Ebu'l-Ahvas da böyle demişlerdir.

Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

(1) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik.

أبا حكم ما أنتَ عمٌ مُجَالِدٍ وَتَيْدُ أَمَلٍ الْأَبْطَحِ الْمُتَأَجِرِ

“Ey Ebû Hakem! Sen Mücalid’in amcası değilsin

Ve ona karşı dönük bulunan Abtah ahalisinin efendisi de değilsin.”

el-Ferra dedi ki: Ben bir arabı: “(منازلنا تتاحر): Bizim evlerimiz biri diğeri-
ne bakar” dediğini işittim. “(نحر هذا بنحر هذا): Bu, buna karşıdır, buna dönüktür” de-
mektedir.

İbnu'l-A'rabi dedi ki: Maksat kişinin namaz esnasında mihraba karşı dön-
mesidir. Bu da Arapların: “(منازلهم تتاحر): Onların evleri birbirine bakar” ifa-
delerinden alınmıştır.

Ata'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yüce Allah, ona nahrı (göğsü) açık-
ça görününceye kadar iki secde arasında doğrulup oturmasını emretmekte-
dir.

Süleyman et-Teymi dedi ki: Dua için ellerini göğsünün hizasına kaldır de-
mektedir.

“**O halde ... namaz kıl**” buyruğu ibadet et demektir, diye de açıklanmış-
tır.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi dedi ki: “**Şüphe yok ki Biz, sana kevseri ver-
dik. O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!**” buyruğu şu demektir:
Birtakım insanlar Allah'tan başkası için namaz kılar, O'ndan başkası için kur-
ban keserler. Bizler ise sana Kevser'i verdik. O halde senin namazın da, kur-
ban kesmen de Allah'tan başkasına olmasın.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Benim kanaatime göre, yüce Allah şunu murad et-
mektedir: Rabbine ibadet et ve O'nun için kurban kes. Senin amelin, sana
Kevser gibi bir özelliği verenden başkası için olmasın. Bütün amellerin da-
hi bu kevser özelliğine karşılık olması uygun bir şeydir. Çünkü Kevser, Al-
lah'ın sana vermiş olduğu pek çok hayır yahutta çamuru misk, kupalarının
sayısı semadaki yıldızlar kadar olan ırmaktır. Buna karşılık olarak kurban hay-
ramı günü namaz kılınması, bir koç yahut bir inek ya da bir devenin kesil-
mesine gelince, bu (değeri) takdir edilemeyecek ve tesbit edilemeyecek ka-
dar büyük bir iştir. İbadete karşı verilecek pek büyük bir sevaptır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Kurban Kesmek:

Kurbanlık fazileti ve kesim zamanı ile ilgili açıklamalar daha önceden es-Sâffat Sûresi'nde (37/102-113. âyetler, 8. başlık ve devamında) geçtiğinden dolayı bunları tekrarlamamanın anlamı yoktur. Yine el-Hac Sûresi'nde (22/28-29. âyetler, 3. başlık ve devamında) kurban kesmeye dair birtakım hükümleri sözkonusu etmiş bulunuyoruz.

İbnu'l-Arâbi der ki: Hayret edilecek hususlardan birisi de Şafii'nin şu görüşüdür: (Kurban bayramı) namazından önce kurban kesenin kurban kesimi yeterlidir. Halbuki yüce Allah, Kitabında: **“O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”** diye buyurmakta ve kurban kesiminden önce namaz kılma-yı sözkonusu etmektedir. Peygamber (sav) da -Buharî ve başka hadis kitaplarında, el-Bera b. Azib'in rivayetine göre- şöyle buyurmuştur: “Bu günümüzde ilk yaptığımız iş, namaz kılmaktır. Sonra döner kurban keseriz. Her kim (böyle) yaparsa o bizim ibadet şeklimizi isabet ettirmiş olur. Her kim (namazdan önce) kurban kesecek olursa, bu kendisinin aile halkına takdim ettiği bir et olur. Bunun kurban kesmekle hiçbir alakası yoktur.”⁽¹⁾ Onun mezhebine mensub ilim adamları ise bu (görüşü)nü kabul etmezler, (Sünnete) böyle bir muvafakat ne kadar güzel bir şeydir!

3- Namazda Ellerin Birini Diğlerinin Üstüne Koymak:

Ali (selam ona)'den rivayet olunan: **“O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”** buyruğu, namaz esnasında sağ eli, sol elin üzerine koymak demektir şeklindeki açıklamasını Dârakutnî rivayet etmiştir.⁽²⁾

Bu hususta bizim (Mâlikî mezhebimizin) ilim adamları üç ayrı görüş ortaya atmışlardır:

1- Farz olsun, nâfile olsun eller üstüste konulmaz. Çünkü bu bir çeşit (namazda başka şeye) dayanıp yaslanmak demektir. Böyle bir şey farzda caiz değildir, nâfilede de müstehab değildir.

2- Farzda böyle bir işi yapmaz. Fakat nâfilede yardım almak maksadıyla bunu yapabilir. Çünkü orası birtakım ruhsatların sözkonusu olduğu bir yerdir.

3- Farzda da, nâfilede de bunu yapabilir. Sahih olan budur. Çünkü Rasûlullah (sav)'ın sağ elini sol elinin üzerine koyduğuna dair rivayet Vail b. Hucr ve başkaları tarafından nakledilen hadislerle sabit olmuştur.

(1) *Buhârî*, I, 328, 329, 331, V, 2109, 2113; *Müslim*, III, 1553; *Müsned*, IV, 281, 303.

(2) *Darakutnî*, I, 285, 286.

İbnu'l-Münzir dedi ki: Malik, Ahmed ve İshak da bu görüştedirler. Bu görüş, Şafii'den de nakledilmiştir. Re'y ashabı da bunu müstehab kabul ederler. Bir topluluk da elleri yana salıvermeyi uygun görmüşlerdir. Bunu kendilerinden rivayet ettiğimiz kimseler arasında İbnu'l-Munzir (bazı nüshalar da İbnu'z-Zübeyr'dir), Hasan-ı Basri ve İbrahim en-Nehai de vardır.

Derim ki: Bu aynı zamanda Malik'ten de rivayet edilmiştir. İbn Abdî'l-Berr dedi ki: Gerek elleri yana salıvermek, gerek sağ eli sol elin üzerine koymak, namazın sünnetlerindendir.

4- *El Nereye Konur?:*

Elin üzerine konulacağı yerin neresi olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Ali b. Ebi Talib'den rivayet edildiğine göre, o ellerini göğsünün üzerine koymuştur. Said b. Cübeyr ve Ahmed b. Hanbel göbeğin üzerine konur derler. Yine o (Ahmed b. Hanbel) göbeğin altında olmasında da bir sakınca yoktur, demiştir. Bir kesim de şöyle demiştir: El göbeğin altına konur. Bu Ali, Ebu Hureyre, Nehai ve Ebu Miclez'den rivayet edilmiştir. Süfyan es-Sevri ve İshak da böyle demişlerdir.

5- *İftitah, Rükua Varırken, Rükû' ve Secdeden Kalkarken Tekbir*

Getirip Elleri Kaldırmak:

İftitah esnasında, rükua giderken, rükû' ve secdeden kalkarken tekbirle birlikte elleri kaldırmak hususunda görüş ayrılığı vardır. Dârakutnî'nin rivayet ettiği Humeyd'den gelen rivayete göre Enes şöyle demiştir: "Rasûlullah (sav) namaza girdiğinde, rükua vardığında, rükûdan başını kaldırdığında ve secdeye vardığında ellerini kaldırır." Bu hadisi Humeyd'den merfu olarak Abdu'l-Vehhab es-Sakafi'den başkası rivayet etmiş değildir. Ancak doğrusu bunun Enes'in uygulaması olduğudur.⁽¹⁾

Buharî ve Müslim'de, İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'ı namaza kalktığına, ellerini omuzlarının hizasına varıncaya kadar kaldırıp, sonra tekbir aldığını gördüm. Rükûa gitmek için tekbir alınca bunu yaptığı gibi, rükûdan başını kaldırırken de bunu yapar ve "semiallahu limen hamide" derdi. Ancak başını secdeden kaldırdığında bunu yapmazdı.⁽²⁾

(1) *Darakutnî*, I, 291; *İbn Mace*, I, 281.

(2) *Buhârî*, I, 258; *Müslim*, I, 292; *Nesai*, II, 121; *Darakutnî*, I, 287, 288.

İbnu'l-Munzir dedi ki: Bu el-Leys b. Sa'd, Şafii, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr'in de görüşüdür. İbn Vehb de bu görüşü Malik'ten nakletmiştir. Ben de bu görüşü kabul etmekteyim. Çünkü Rasûlullah (sav)'dan sabit olan budur. Bir kesim de şöyle demiştir: Namaz kılan kimse namaza başladığı vakit ellerini kaldırır, fakat bunun dışındaki hallerde kaldırmaz. Süfyan es-Sevri ile Re'y ashabının görüşü budur.

Derim ki: İbn Mesud'un rivayet ettiği hadis dolayısıyla Malik'in meşhur olan görüşü de budur. Bu hadisi Dârakutnî, İshak b. Ebi İsrail yoluyla rivayet etmiştir. Dedi ki: Bize Muhammed b. Cabir, Hammad'dan anlattı. O İbrahim'den, o Alkame'den, o Abdullah'tan dedi ki: Peygamber (sav) ile Ebu Bekir ve Ömer (r.anhuma) ile birlikte namaz kıldım. Onlar ellerini sadece namaza başlamak için ilk tekbir getirdiklerinde kaldırıyorlardı.

İshak dedi ki: Bütün namazlarda biz bu görüşü kabul ediyoruz. Dârakutnî dedi ki: Bu hadisi sadece Muhammed b. Cabir münferid olarak Hammad'dan, o İbrahim'den diye nakletmiştir. Hammad'dan başkaları ise bunu İbrahim'den mürsel olarak Abdullah'tan diye ve onun uygulaması şeklinde naklederler. Peygamber (sav)'a merfu olarak rivayet etmezler. Doğrusu da budur.⁽¹⁾

Yezid b. Ebi Ziyad, Abdu'r-Rahman b. Ebi Leylâ'dan, o el-Berâ'dan rivayet ettiğine göre el-Berâ, Peygamber (sav)'ı namaza başladığında ellerini kulaklarının hizasına varıncaya kadar kaldırdığını, daha sonra ise namazı bitinceye kadar böyle bir şeyi tekrarlamadığını görmüştür.⁽²⁾ Dârakutnî dedi ki: Ömrünün sonunda Yezid'e (başkaları tarafından): "Daha sonra tekrar bu işi yapmazdı" ifadesi telkin edildi, o da bunu (o telkinin etkisiyle) zikretti. O sırada da hafızası karışmış idi.⁽³⁾

"*Muhtasaru ma Leyse fi'l-Muhtasar*" adlı eserde Malik'ten şöyle dediği nakledilmektedir: "Namazda hiçbir halde elleri kaldırmaz. İbnu'l-Kasım dedi ki: Ben Malik'i namaza başlarken bile ellerini kaldırırken görmedim. Dedi ki: Namaza başlarken elleri kaldırmamak benim daha çok sevdiğim bir şeydir."

إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْاَبْتَرُ ﴿٢﴾

3. Şüphesiz ki asıl soyu kesik olan, sana buğzedenin kendisidir.

(1) Dârakutnî, 1, 295.

(2) Dârakutnî, 1, 293.

(3) Dârakutnî, 1, 294.

Ona buğzeden kişi el-Âs b. Vâil'dir.

Hem erkek, hem kız çocukları olup da sonradan erkek çocukları ölüp, kız çocukları kalan kimseye Araplar "ebter (soyu kesik)" derlerdi. Denildiğine göre As, Peygamber (sav) ile ayakta durup onunla konuşmaya koyuldu. Kureyş'in ileri gelenlerinden bir topluluk ona: Sen kiminle birlikte ayakta durmuştun? diye sordular. O: Şu ebter olan kişi ile, diye cevap vermişti. Bundan önce ise Rasûlullah (sav)'ın Hadice'den olma oğlu Abdullah vefat etmişti. Yüce Allah, Âs hakkında: **"Şüphesiz ki asıl soyu kesik olan sana buğzedenin kendisidir."** buyruğunu indirdi. Dünya ve âhiret hayırlarından yana anılma yıp, ardı arkası kesilen (odur), demektir.

İkrime'nin rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye dönemi insanları bir kimsenin oğlu öldü mü: Filan kişi ebter oldu, derlerdi. Peygamber (sav)'ın oğlu İbrahim vefat edince, Ebu Cehil arkadaşlarının yanına çıkarak: Muhammed ebter oldu, dedi. Şanı yüce Allah da: **"Şüphesiz ki asıl soyu kesik olan, sana buğzedenin kendisidir"** buyruğunu indirdi. Bununla da Ebu Cehil'i kastediyordu.

Şemir b. Atiyye dedi ki: Burada kastedilen kişi Ukbe b. Ebi Muayt'dır.

Denildiğine göre; Kureyşliler erkek çocukları ölen kimseye: Filan kişi ebter oldu, derlerdi. Rasûlullah (sav)'ın Mekke'de oğlu Kasım, Medine'de de oğlu İbrahim vefat edince, Muhammed ebter oldu. Artık ondan sonra onun bu işini sürdürecektir kimsesi kalmadı, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu açıklamayı es-Süddi ve İbn Zeyd yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre bu Kureyşliler Ka'b b. el-Eşref Mekke'ye geldiğinde: Bizler Sikaye, Sedâne, Hicâbe ve Liva'yı ellerinde tutan kimseleriz. Sen de Medinelilerin efendisisin. Şimdi bize söyle! Acaba bu kavmi arasında sunburcuk ve ebtercik (merhum müfessir biraz sonra bunları açıklayacaktır) mi daha hayırlıdır? Yoksa bizler mi daha hayırlıyız? demeleri üzerine Kureyş'e cevap olmak üzere nâzil olmuştur.

Ka'b onlara: Hayır, siz daha hayırlısınız, demişti. Bunun üzerine Ka'b hakkında: **"Şu kitaptan kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın? Cibte ve tağuta inanıyorlar..."** (en-Nisa, 4/51) buyruğu nâzil oldu.

Kureyşliler hakkında da: **"Şüphesiz ki asıl soyu kesik olan sana buğzedenin kendisidir."** buyruğu nazil oldu. Bu açıklamayı yine İbn Abbas ve İkrime yapmışlardır.

Bir diğer görüşe göre yüce Allah, Rasûlüne vahyi bildirip, Kureyş'i iman etmeye davet edince onlar: Muhammed bizden ebter oldu, yani bize muha-

lefet etti ve bizimle ilişkilerini kesti, bizden uzaklaştı, dediler. Yüce Allah Rasûlüne asıl ebter olanların kendileri olduğunu bildirdi. Bu açıklamayı yine İkrime ve Şehr b. Havşeb yapmışlardır.

Dilciler şöyle demişlerdir: “Ebter” oğlu olmayan erkekler ile kuyruğu olmayan hayvanlar hakkında kullanılır. Hayırdan izi kesilen herbir iş de ebterdir. “Betr” kesmek demektir. “(بَتَرْتُ الشَّيْءَ بَتْرًا)”: O şeyi tamam olmadan önce kes-tim” demektir. “(الابْتَار)”: Kesilmek”; “(الباتر)”: Keskin kılıç”; “(الأبتر)”: Kuyruğu

kesik” demektir. İşte bu kökten olmak üzere; “(بُتِرَ بِالْكَسْرِ يَبْتَرُ بَتْرًا)”: Kuyruğu kesildi, kesilir, kuyruğu kesilmek” denilir.

Hadis-i şerifte de: “(مَا هَذِهِ الْبُتَيْرَاءُ)”: Bu büteyrâ da nedir?” denilmiştir.⁽¹⁾

Ziyad da el-Betra diye anılan bir hutbe irad etmiştir. Çünkü o, bu hutbe-nin başında Allah’a hamdetmedi, Peygamber (sav)’a da salavat getirmedi.

İbnu’s-Sikkit dedi ki: “İki ebter” binek ve köledir. Hayırlarının azlığı do-layısıyla onlara “iki ebter” adı verilmiştir. “(قَدْ أَبْتَرَهُ اللَّهُ)”: Allah onu ebter etti” demektir. “(رَجُلٌ أَبَاتِرٌ)”: Akrabalık bağlarını ke-sen adam” denilir. Şair de şöyle demiştir:

لَيْمٌ نَزَتْ فِي أَنْفِهِ خَنْزَوَانَةٌ عَلَى قَطْعِ ذِي الْقُرْبَى أَحَدُ أَبَاتِرٍ

“Dişi bir maymunun burnuna çıktığı aşağılık bir heriftir
Yakın akrabalık bağlarına riayet etmeyen o herifin,
akrabalık bağını kesmesinden ötürü.”

el-Butriyye, Zeydilere mensub bir fırkadır. Lakabı Ebter olan el-Muğire b. Sa’d’a nisbet edilmişlerdir.

“Sumbur” a gelince bu da müşterek bir lafızdır. Tek başına kalan ve alt ta-rafları incelip, kabukları soyulan hurma ağacı olduğu söylenmiştir. “(مَتَبَّرٌ أَسْفَلُ النَّخْلَةِ)”: Hurma ağacının alt tarafı incelip soyuldu” denilir.

Bunun, oğlu ve kardeşi olmayan, tek başına kalan adam, anlamında ol-duğu söylendiği gibi özel olarak havuzun aktığı yer demek olduğu da söy-lenmiştir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyd nakletmiş olup şu mısraı zikretmekte-dir:

(1) İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, I, 93.

ما بين صنبور إلى الإزاء

“Suyun aktığı yer ile döküldüğü yer arasında...”

Sunbur, aynı zamanda matarada demir yahut kurşundan olup kendisinden su içilen emzik anlamına da gelir. Bütün bunları el-Cevheri -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- nakletmiştir.

Şanı yüce Allah, doğruyu en iyi bilendir.

(Kevser Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Kâfirûn

Sûresi

1-6. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İbn Mesud, el-Hasen ve İkrime'nin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas'ın iki görüşünden birisine, Katade ve ed-Dahhak'a göre de Medine'de inmiştir. Altı âyettir.

Tirmizi'de, Enes'den rivayet edilen hadiste: "O Kur'ân'ın üçte birine denktir" dediği nakledilmiştir.⁽¹⁾

Ebû Bekr el-Enbari'nin "*er-Redd(u ala men Halefe Mushafe Usmane)*" adlı eserinde şöyle denilmektedir: Bize Abdullah b. Naciye haber verdi, dedi ki: Bize Yusuf anlattı, dedi ki: Bize el-Ka'nebi ve Ebû Vail anlattı. Onlar Musa b. Verdân'dan, o Enes'den dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*De ki: Ey kâfirler*" (1. âyet) (Sûresi) Kur'ân'ın dörtte birine denktir.⁽²⁾ Ayrıca bunu Enes'e mevkuf bir rivayet olarak da zikretmiştir.

Hafız Ebû Muhammed Abdu'l-Ğani b. Said de İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav) ashabı ile birlikte bir yolculuk esnasında sabah namazını kıldı. "*De ki ey kâfirler*" ile "*De ki o Allah'tır, bir tek-tir*" (sûrelerin)i (İhlas, 112/1) okudu. Sonra: "Ben size Kur'ân'ın üçte biri ile dörtte birini okudum" diye buyurdu.⁽³⁾

Cübeyr b. Mut'im'in rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ey Cübeyr! Sen bir yolculuğa çıktığın vakit görünüş itibarı, ile arkadaşlarının en güzeli, azık itibarı ile de en çok azığı bulunan bir kişi olmak ister misin?" Ben evet dedim. Şöyle buyurdu: "O halde "de ki: Ey kâfirler"den baş-

(1) "...Dörtte birine denktir..." manasında ve İbn Abbas ve Enes b. Malik'ten: *Tirmizi*, V, 166; yalnız Enes b. Malik'ten: *Müsned*, III, 146.

(2) Bk. bir önceki not.

(3) Abd b. Humejd, *Müsned*, s. 269; İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, VII, 260; Abdurrahman b. Muhammed, *İlel*, I, 93; el-Hatib el-Bağdadi, *Muvaddihu'l-Evham*, I, 538.

layarak “*De ki sığınırım insanların Rabbine*” (Nas, 114/1) buyruğuna kadar şu beş sûreyi oku ve okumana “Bismillahirrahmanirrahim” diye başla!” (Cubeyr) dedi ki: Allah’a yemin olsun ki ben malı çok olmayan birisi idim. Yolculuğa çıktığım vakit onların (yol arkadaşlarımla) görünüş itibariyle en kötüsü, azığı en azı olurdum. Fakat bunları okumaya başladığımdan itiraben yolculuğumdan geri dönünceye kadar görünüşü aralarında en güzel olan, azığı en çok olan ben olurdum.⁽¹⁾

Ferve b. Nevfel el-Eşcai dedi ki: Bir adam Peygamber (sav)’a: Bana tavsiyede bulun dedi. Peygamber: “Uyuyacağın vakit: “*De ki: Ey kâfirler*” (1. âyet) (sûresin)i oku. O şirkten bir teberridir (kurtuluş ve uzaklaşıştır).”⁽²⁾ Bunu Ebû Bekr el-Enbari ve başkaları rivayet etmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Kur’ân-ı Kerim’de ondan daha çok İblisi öfkeliendiren bir şey yoktur. Çünkü bu sûre bir tevhiddir ve şirkten bir ibranamedir.

el-Esmai dedi ki: “*De ki ey kâfirler*” (1. âyet) Sûresi ile “*De ki: O Allah’tır, bir tektir*” (İhlas, 112/1) Sûresine iki mukaşkişe (şifa veren) denilirdi. Çünkü her ikisi de münafıklıktan yana insana şifa verirler.

Ebû Ubeyde dedi ki: Tıpkı katranın devenin uyuzuna şifa olup iyileştirdiği gibi.

İbnu’s-Sikkît dedi ki: Yara ve çiçek hastalığı kuruyup, kabukları dökülmeğe başladığı vakit, devede uyuz hastalığı da kuruyacak olursa: “(قَدْ تَوَسَّفَ جِلْدُهُ، وَتَفَشَّرَ جِلْدُهُ، وَتَفَشَّقَشَّ جِلْدُهُ) : Derisi kuruyup iyileşti, kabukları döküldü” denilir.⁽³⁾

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ وَلَا
 أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٣﴾ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ﴿٤﴾ وَلَا
 أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٥﴾

(1) Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 414; Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII, 658.

(2) *Tirmizi*, V, 475; *Dârimî*, II, 551; *Ebû Davud*, IV, 313; *Müsned*, III, 456; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 200, 254; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 169; Taberânî, *Evsat*, I, 272, II, 275.

(3) Bu fiillerden sonuncusu her iki sûreye ayrı ayrı isim olan “mukaşkişe” ism-i failinin fiil kökünü teşkil etmektedir.

1. **De ki: "Ey kâfirler,**
2. **"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam.**
3. **"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz.**
4. **"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim.**
5. **"Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz."**

İbn İshak ve başkalarının İbn Abbas'tan naklettiklerine göre bu sûrenin nüzul sebebi şudur: el-Velid b. el-Muğire, el-As b. Vail, el-Esved b. Abdü'l Muttalib ve Umeyye b. Halef Rasûlullah (sav) ile karşılaşmışlar ve: Ey Muhammed, demişler. Haydi biz senin taptığına tapalım. Sen de bizim taptığımızı tap. Böylelikle sen de, biz de bütün işlerimizde ortak olmuş olacağız. Eğer senin getirdiklerin bizim elimizde bulunanlardan hayırlı ise böylelikle o hayırda sana ortak olmuş olacağız. Biz de o hayırdan payımızı alacağız. Yok eğer bizim ellerimizdeki senin elindekinden hayırlı ise o vakit sen de bizim işimizde bize ortak olacak ve ondan payını almış olacaksın. Bunun üzerine yüce Allah: **"De ki: Ey kâfirler"** (sûresin)i indirdi.

Ebû Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Onlar Rasûlullah (sav)'a şöyle dedi: Eğer ilahlarımızdan birisine olsun el değdiren dahil hiç şüphesiz seni tasdik ederiz. Bunun üzerine Cebrail Peygamber (sav)'a bu sûreyi indirdi. Onlar da ondan ümid kestiler, ona ve ashabına eziyetler, işkenceler etmeye koyuldular.

("el-Kâfirûn"un başındaki) "elif" ile "lâm" her ne kadar "eyyuhâ: ey"nin sıfatı olmak bakımından cins için ise de, mana itibariyle ma'hud (bilinen) kimseler hakkında kullanılmıştır. Çünkü daha önce yüce Allah'ın ilminde kâfir olarak öleceği bilinen kimselere bir hitaptır. Dolayısıyla bu buyruk, umum lafzı ile gelmiş, hususiyet ifade eden lafızlardandır.

Buna yakın bir açıklama da el-Maverdi'den nakledilmiştir: Sûre cevap olmak üzere inmiş ve **"kâfirler"** ile bütün kâfirleri değil, onlardan muayyen bir topluluğu kastetmiştir. Çünkü onların arasından iman eden ve Allah'a ibadet eden kimseler çıktığı gibi, yine onların arasından küfrü üzere ölen ya da öldürülenler de olmuştur. İşte bu buyruklar ile kendilerine hitab ve sözü edilenler bunlardır.

Ebû Bekr b. el-Enbârî dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'e dil uzatan kimseler: **"قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا لَا أُعْبِدُ مَا تَعْبُدُونَ"**: O kâfir olanlara de ki: Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam" diye okumuşlar ve doğru olanın bu olduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki bu, alemlerin Rabbi olan Allah'a bir iftira ve bu sûrenin ihtiva ettiği manayı bir zayıflatma, müşriklere bu alçaltıcı hitab ile hi-

tab etmesini istemekle peygamberinin müşrikleri zelil kılma maksadını akıl ve fikir sahibi herkesin kabul etmek istemediği, kendisine yediremediği bir hali kabul etmek zorunda bırakması maksadını ortadan kaldırmaktadır. Çünkü bu kimselerin ileri sürdükleri o batıl lafızlarındaki manayı bizim kıraatimiz zaten kapsamaktadır. Ayrıca onların batıl iddialarında ve tahriflerinde söz-konusu olmayan bir tevili de katmaktadır. Çünkü bizim kıraatimizin anlamı şudur: “O kâfirlere de ki: Ey kâfirler!” Bunun doğruluğunun delili de şudur: Arab eğer muhatabına: Zeyd’e: bize yönel de, diyecek olursa bu: Sen Zeyd’e: Ey Zeyd bize yönel de demektir. İşte bizim kıraatimiz onların iddia ettiklerinin tamamını kapsadığı gibi, onların batıl iddialarında en güzel lafız ve en belîğ bir mana da sakıt olmaktadır. Çünkü Allah Rasûlü, onların meclislerinde yanlarına gidiyor ve onlara: **“Ey kâfirler!”** diye hitab ediyordu. Onların küfre nisbet edilmelerinden ve onların kapsamına girmekten nefret ettiklerini biliyordu. Şu kadar var ki o, onların kendisine el uzatmalarına karşı ya-hutta onlar tarafından ona bir eziyet vermelerine karşı korunma ve himaye altında idi. Allah’ın indirdiği şekliyle: **“De ki ey kâfirler”**i okumayan bir kimse, Rasûlullah (sav)’a ait bir âyet (ve mucize)i de ortadan kaldırmış olur. Müslümanların böyle bir işe alelacele kalkışmamaları ve peygamberlerinden Allah’ın kendisine bağışlamış ve kendileriyle şereflendirmiş olduğu faziletleri ondan almak sûretiyle, ona karşı cüretkarlık göstermemeleri gerekir.

İbarelerin tekrarı ile ilgili açıklamaya gelince bunun onların umutlarını kesmeyi tekid etmek için geldiği söylenmiştir. Nitekim: Allah’a yemin ederim, ben bunu yapmam. Sonra yine Allah’a yemin ederim, ben bunu yapmam, demek de böyledir.

Meani bilginlerinin pek çoğu şöyle demişlerdir: Kur’ân Arapların dili ile inmiştir. Onların anlatımda izledikleri yollardan birisi de te’kid ve konuyu iyice kavratmak maksadı ile (gerekli ifadeleri) tekrarlamaktır. Aynı şekilde kolaylık olsun ve veciz söylensin (kısaca kesilsin) maksadı ile ifadeleri kısa tutmak da onların izledikleri yollardan birisidir. Çünkü hatibin ya da konuşan kimsenin bir husustan çıkıp, bir diğerine geçmesi, konuşması halinde tek bir şey ile yetinmesinden daha uygundur. Nitekim yüce Allah: **“Böyle iken (ey cin ve insanlar topluluğu!) Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayarsınız.”** (er-Rahman, 55/13); **“O gün yalanlayanların vay haline”** (el-Mutaffifin, 83/10); **“Hayır, pek yakında bilecekler. Sonra yine hayır pek yakında bilecekler.”** (Nebe, 78/4-5) ve **“Muhakkak zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Şüphesiz zorlukla birlikte bir kolaylık vardır”** (el-İnşirah, 94/5-6) diye buyurmuştur. Bütün bunlar ise te’kiddir.

Bazen kişi: At, at! Acele et, acele et de diyebilir. Peygamber (sav)’ın sa-

hik hadiste söylediği: "Hayır izin vermeyeceğim, sonra yine hayır izin vermeyeceğim. Şüphesiz Fatıma benden bir parçadır..." buyurması da bu kabilindedir.⁽¹⁾ Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

Şair şöyle demiştir:

هَلْ سَأَلْتَ جَمْعَ كِنْدَةٍ يَوْمَ وَلُوا أَيْنَ أَيْنَا

"Sen Kindeli topluluklara ne diye sormadın;
Gittikleri günü: Nereye nereye, diye?"

Bir başka şair de şöyle demiştir:

يَا بَكْرُ انْشِرُوا لِي كُنْيَا يَا بَكْرُ أَيْنَ أَيْنَ الْفِرَارُ

"Ey Bekrliler, haydi bana Kuleyb'i diriltiniz
Ey Bekrliler, kaçış nereye nereye?"

Bir başkası şöyle demiştir:

يَا عَلْقَمَةُ يَا عَلْقَمَةُ يَا عَلْقَمَةُ خَيْرَ تَمِيمٍ كُلُّهَا وَأَكْرَمَةُ

"Ey Alkame, ey Alkame, ey Alkame!
Bütün Temimlilerin en hayırlıları ve en kerimi olan!"

Bir diğeri şöyle demiştir:

يَا أَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ يَا أَقْرَعُ إِنَّكَ إِنْ بُصِرَ أَخُوكَ تُصَرَّعُ

"Ey Akra' b. Hâbis, ey Akra'
Şüphesiz ki eğer kardeşin yere yıkılırsa, sen de yıkılmış olursun."

(1) Müslim, IV, 1902; Buhârî, V, 2004; İbn Hibban, Sahih, XV, 405; Tirmizi, V, 698; Ebû Davud, II, 226; İbn Mace, I, 643; Müsned, IV, 328.

Bir diğeri de şöyle demiştir:

الَا يَا أَسْلَمِي ثُمَّ أَسْلَمِي ثُمَّ أَسْلَمِي ثَلَاثَ نَجِيَّاتٍ وَإِنْ لَمْ تَكَلِّمْ

“Artık selamette ol, sonra yine selamette ol, tekrar sen yine selamette ol!
Sen konuşmasan dahi işte sana üç selam.”

Bunların benzerleri pek çoktur.

Bu tekrar onların: Sen bizim putlarımıza taparsın, biz senin ilahına taparız. Sonra sen bizim ilahlarımıza taparsın, biz de senin ilahına taparız. Sonra sen bizim ilahlarımıza taparsın, biz de senin ilahına taparız ve ardı arkasına seneler boyunca, ebediyyen biz bunu uygular gideriz; şeklindeki tekliflerine uygun olarak gelmiş bir ifade tarzıdır, diye de açıklanmıştır. Onların bütün söylediklerine zıttıyla cevap verildi. Yani şüphesiz böyle bir şey ebediyyen olmayacaktır.

İbn Abbas dedi ki: Kureyşliler, Peygamber (sav)’a şöyle dedi: Bizler sana o kadar çok mal vereceğiz ki Mekke’de en zengin adam sen olacaksın. Dilediğin kadın ile seni evlendirelim. Senin izinden yürüyelim, senin arkandan gelelim. Buna karşılık sen de putlarımıza dil uzatmaktan vazgeç! Eğer bunu kabul etmiyorsan biz sana hem senin için, hem bizim için faydalı olan bir teklifte bulunacağız. Sen bizim putlarımıza (Lat ve Uzza’ya) bir sene ibadet et, biz de senin ilahına bir sene ibadet edeceğiz. Bunun üzerine bu sûre nazil oldu. Buna göre; **“Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam”** buyruğundaki tekrar, onların bu tekliflerini ardı arkasına defalarca tekrarlamış olmalarından dolayıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Bir başka açıklamaya göre tekrar, duruma daha bir ehemmiyet kazandırmak içindir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani şu anda; **“Sizin ibadet etmekte olduklarınızı tapmam. Siz de”** şu anda **“benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz.”** Daha sonra şöyle buyurdu: **“Sizin ibadet ettiklerinize”** gelecekte **“tapacak da değilim. Siz de”** gelecekte **“benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz.”** Bu açıklamayı el-Ahfeş ve el-Müberred yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar putlara tapınıyorlardı. Bir puttan usandıkları ve o puta ibadetten canları sıkıldığı vakit onu terkederlerdi. Arkasından nefsi arzuları ile bir başka put edinirler. Hoşlarına gidecek bir taş görecekt olurlarsa, o tapındıkları putu atarlar ve bu taşı yükseltir, dikerlerdi. Onu tazim eder-

ler ve tapındıkları bir ilah olarak o taşı dikerlerdi. Peygamber (sav)'a onlara: **"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."** Bugün sizin önünüzdeki bu putlara tapmam, demektir.

Daha sonra da: **"Sizler de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz"** diye buyurdu. Sizler ancak edindiğiniz putlara tapıyorsunuz ve bu şu anda sizin elinizdedir. **"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim."** Yani dün attığınız ve kabul etmediğiniz bugün kendisine yöneldiğiniz bu putlara ibadet etmem. **"Siz de benim ibadet ettiğime, ibadet edecek değilsiniz."** Şüphesiz ki ben kendi ilahıma ibadet ederim.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Yüce Allah'ın: **"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam, siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."** buyruğu gelecek hakkındadır. Buna karşılık; **"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak değilim"** buyruğu da geçmişte onların tapındıkları şeylere kendisinin ibadet etmeyeceğini bildirmektedir.

Daha sonra da; **"Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz"** buyruğu ise mana itibariyle değil de, lafzan bir tekrardır.

Çünkü mukabele (onların söylediklerine uygun karşılık) halinde ifadenin şöyle olması gerekir: Sizler de benim ibadet ettiğime ibadet etmezsiniz. Burada "ibadet ettiğim" anlamındaki lafız kullanılmayarak "ibadet etmekte olduğum" anlamındaki lafız kullanılmıştır. Böylelikle geçmişte onun ibadet ettiği ile gelecekte ibadet edeceği zatın aynı olduğunu hissettirmiş olmaktadır. Bununla birlikte mazi ve müstakbel (geçmiş ve gelecek) kiplerinin biri bazan diğerinin yerine de kullanılabilir. Çoğunlukla bu yüce Allah'ın verdiği haberlerde görülür.

Yüce Allah: "(مَا أَعْبُدُ)": İbadet etmekte olduğum, ibadet ettiğim" diye buyurduğu halde; "(مَنْ أَعْبَد)": İbadet ettiğim zat" diye buyurmaması (putları hakkındaki): "(وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ)": **Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam** buyruğundaki ifadelerle mukabil (onlara benzer) düşsün diyedir. Onların tapındıkları ise birtakım put ve heykellerdir. Bunlar hakkında ancak (akıl sahibi olmayan varlıklar için kullanılan): (مَا) kullanılabilir, (akıl sahibi varlıklar için kullanılan): (مَنْ) ise kullanılmaz.

Bundan dolayı ikincisi birincisine göre gelmiştir. Böylelikle ifadede bir mukabele (uygun lafızlar) bulunsun ve bununla birlikte de bir menfilik olmasın. Ayrıca; (مَا) akıl sahibi varlıklar hakkında da kullanılmıştır. Arapların; "(سَبَّحَانَ مَا سَخَّرْنَا لَنَا)": Sizleri bizlere müsahhar kılan zatın şanı ne yücedir! ifadesi de bu kabildendir.

Âyetlerin anlam ve takdirlerinin şöyle olduğu da söylenmiştir: De ki: Ey kâfirler sizin tapmakta olduğunuz putlara ben tapmam. Siz de benim tapmakta olduğum yüce Allah'a tapmıyorsunuz. Çünkü siz O'na ortak koşuyorsunuz ve putları (ilah) edinmişsiniz. Eğer sizler O'na ibadet etmekte olduğunuzu iddia ediyor iseniz şüphesiz ki siz yalan söylüyorsunuz. Çünkü sizler ortak koşanlar olarak O'na ibadet ediyorsunuz. Bu sebepten ben sizin taptığınıza tapmam. Yani sizin ibadet ettiğiniz gibi ibadet etmem. Buna göre; (ل) mastar manasını verir. Aynı şekilde; **“Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz”** buyruğundaki (ل) de mastariyedir. Yani sizler tevhidin kendisi olan benim ibadetim gibi ibadet etmiyorsunuz.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾

6. “(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim.”

Bu buyrukta bir tehdit anlamı vardır. Yüce Allah'ın: *“Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizin olsun.”* (el-Kasas, 28/55) buyruğuna benzemektedir. Yani sizler kendi dininizden memnun iseniz, biz de kendi dinimizden memnunuz.

Bu, savaşma emri verilmeden önce idi. O bakımdan kılıç (cihadı emreden) âyeti ile neshedilmiştir. Sûrenin tümünün nesh olduğu söylendiği gibi, haber anlamında olduğundan ötürü ondan hiçbir şey nesholmamıştır, da denilmiştir.

“Sizin dininiz sizin olsun” buyruğu: Sizin dininizin karşılığı sizin, benim dinimin karşılığı benim olsun demektir. Onların dinlerine de “din” denilmesi onların buna inanmaları ve bunu kabullenmelerinden dolayıdır.

Bir başka açıklama şöyledir: Sizin ceza ve karşılığınız sizin, benim ceza ve karşılığım benimdir. Çünkü “din” ceza (amellerin karşılığı) demektir.

“(وَلِيَ دِينِ)”: **Benim dinim de benim**” buyruğundaki “ye” harfini Nâfî, İbn Kesir -ondan farklı rivayetlerle gelmiş olmakla birlikte-’den rivayetle el-Bezzi, İbn Amir’den Hişam ve Asım’dan Hafs’ın rivayetine göre üstün okumuşlardır. Nasr b. Asım ve Sellam ile Yakub “(دِينِي)”: Benim dinim” de “ye”yi sabit olarak okumuş ve şöyle demişlerdir: Çünkü bu da tıpkı “(دِينُكُمْ)”: Sizin dininiz”de ki (siz anlamını veren) “kef” harfi “(قَمْتُ)”: Kalktım”de ki “te” gibi bir isimdir. Diğerleri ise “ye”siz okumuşlardır.

Yüce Allah'ın: “فَهُوَ يَهْدِينِ” (*Bana doğru yolu gösterendir.*” (eş-Şuarâ, 26/78); “فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا” (*Artık Allah'tan korkun, bana da itaat edin.*” (Âl-i İmran, 3/50) buyruğuna ve benzerlerine benzemektedir. Burada kesre ile yetinilerek mushafın hattına da ittiba ile böyle okunmuştur. Çünkü mushafta (bu la fızlar) “ye”siz olarak yazılmıştır.

(Kâfirun Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Nasr

Sûresi

1-3. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Medine'de indiği hususunda görüş birliği vardır. "Tevdi' (uğurlama, vedalaşma)" sûresi diye de adlandırılır. Üç âyettir.

Toptan inen en son sûredir. Müslim'in *Sahih*'inde belirtildiğine göre bunu İbn Abbas ifade etmiştir.⁽¹⁾

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾

1. Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde,

"**Nasr**" yardım demektir. Bu, Arapların; -kuraklığından ötürü bitki yeşertmek için yere olan yardımı dolayısıyla-: "(قَدْ نَصَرَ الْغَيْثُ الْأَرْضَ)": Yağmur yere yardım etti" tabirlerinden alınmıştır. Şair de şöyle demiştir:

إِذَا انْسَلَخَ الشَّهْرُ الْحَرَامُ فَوْدِي بِلَادَ تَمِيمٍ وَأَنْصُرِي أَرْضَ عَامِرٍ

"(Ey bulut)! Haram ay çıktı mı artık vedalaş

Temim diyarı ile; buna karşılık Amir diyarına yardım et (yağmur yağdır.)!"

Şöyle de rivayet edilmektedir:

(1) *Müslim*, IV, 2318; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 260; Taberânî, *Evsat*, VII, 199.

إذا دخل الشهر الحرام فجاوزي بلاد تميم وأنصري أرض عابر

“Artık haram ay girdi mi bırakıp git
Temim diyarını ve Âmir diyarına yardımcı ol!”

“(نصره على عدوه ينصره نصرأ) : Düşmanına karşı ona yardım etti, ona yardım eder” denilir. İsmi: “(النصره) : Nusret, yardım” diye gelir. “(استنصره على عدوه) : Düşmanına karşı ondan yardım istedi” demektir. “(تناصروا) : Birbirlerine yardım ettiler” anlamındadır.

Şöyle açıklanmıştır: Bu yardımdan kasıt yüce Allah’ın, Rasûlüne Kureyş’e karşı yardımıdır. Bu açıklamayı Taberî yapmıştır.

Kâfirlerden onunla savaşılan herkese karşı ona yaptığı yardımıdır, diye de açıklanmıştır. Çünkü yardımın güzel sonucu, onun lehine olmuştu.

“**Fetih**” ile kastedilen ise, el-Hasen, Mücahid ve başkalarından nakledildiğine göre Mekke’nin fethidir.

İbn Abbas ve Said b. Cübeyr dedi ki: Maksat, Medain’in ve sarayların fethedilmesidir.

Diğer ülkelerin fethidir, diye de açıklanmıştır. Ona ihsan edilen ilimler olduğu da söylenmiştir.

“(إذا) : ...diğinde” lafzı; “(قد) : ...miştir” anlamındadır. Yani Allah’ın yardımını gelmiştir. Çünkü bu sûre fetihten sonra inmiştir. Anlamının: “(إذا يجيئك) : Sana geleceği vakit” şeklinde olması da mümkündür.

وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ﴿٢﴾

2. İnsanların bölük bölük Allah’ın dinine girdiklerini gördüğünde;

“**İnsanların**” Arapların ve başkalarının “**bölük bölük**” yani kalabalıklar halinde, biri diğerinin ardında topluluklar olarak “**girdiklerini gördüğünde.**”

Şöyle ki, Mekke fethedildiğinde Araplar dedi ki: Allah kendilerini Fil sahiblerine karşı korumuşken Muhammed; Harem ahalisine karşı zafer kazan-

diğına göre, artık sizin ona karşı koyacak gücünüz yok demektir. Bundan dolayı onlar ümmet be ümmet müslüman oluyorlardı. ed-Dahhak dedi ki: "Ümmet" kırk kişidir.

İkrime ve Mukatil dedi ki: "İnsanlar"la Yemenlileri kastetmiştir. Çünkü Yemen'den mü'min ve itaatkâr olarak yediyüz kişi gelmişti.

Kimisi ezan okuyor, kimisi Kur'ân okuyor, kimisi lâ ilâhe illallah diyerek tehlil getiriyordu. Peygamber (sav) buna çok sevindi. Ömer ve İbn Abbas da ağlamışlardı.

İkrime'nin, İbn Abbas'tan rivayetine göre Peygamber (sav): "*Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde*" (1. âyet) buyruğunu okudu ve bu arada Yemen ahalisi yufka yürekli, yumuşak tabiatlı, cömert kalbli, büyük hasyetli halde geldiler ve Allah'ın dinine topluluklar halinde girdiler."⁽¹⁾

Müslim'in *Sahih*'inde Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Size Yemen ahalisi gelmiş bulunuyor. Onlar kalpleri pek zayıf, yürekleri pek yufkadır. Fıkıh (derinliğine din bilgisi) Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir."⁽²⁾

Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu da rivayet edilmiştir: "Ben hiç şüphesiz Rabbinizin nefesini Yemen tarafından alıyorum."⁽³⁾

Bu hususta iki tevil (yorum) yapılmıştır:

1- Bundan maksat, kurtuluştur. Çünkü onların İslâm'a girişleri kalabalıklar, cemaatler halinde ardı arkasına gerçekleşmişti.

2- Yani şanı yüce Allah, Yemenlilerle Peygamberinin sıkıntılarını gıdirmıştır ki, ensar onlardır.⁽⁴⁾

Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz insanlar Allah'ın dinine bölük bölük girdiler ve pek yakında ondan bölük bölük çıkacaklardır."⁽⁵⁾ Bu hadisi el-Maverdi zikretmiştir.⁽⁶⁾

(1) Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 384 (az farkla); Taberânî, *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, I, 283.

(2) *Müslim*, I, 72; *Buhârî*, IV, 1594, 195; *Tirmizî*, V, 726; *Müsned*, II, 252, 267, 380...

(3) *Müsned*, II, 541; Taberânî, *Evsat*, V, 57; Heysemî, *Mecma'*, X, 56.

(4) Başka ve nisbeten daha geniş yorumlar için bk. İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, 212; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 93.

(5) *Müsned*, III, 343; Heysemî, *Mecma'*, VII, 281 -hadisi Cabir (r.a.)dan rivayet eden komşusunu tanımadığını, ancak diğer ravilerinin sahih rical olduğu kaydıyla-; ayrıca: Hâkim, *Müstedrek*, IV, 541'de, Ebû Hureyre'den.

(6) Maverdî, *Nüket*, VI, 360.

es-Sa'lebî'nin lafzı ise şöyledir: Ebû Ammar dedi ki: Bana Câbir,⁽¹⁾ Câbir'e ait olan şu rivayeti nakletti, dedi ki: Cabir bana insanların durumu hakkında soru sordu. Ben de onlara ihtilâfları ve ayrılıkları halini ona haber verdim. Ağlayarak şöyle demeye başladı: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz insanlar Allah'ın dinine bölük bölük girdiler. Yakında yine Allah'ın dininden bölük bölük çıkacaklardır."⁽²⁾

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٢٠﴾

3. Hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile! Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.

"Hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile!" Namaz kıldığın vakit, bunları çokça yap, demektir. Bir açıklamaya göre: "(سبح): Tesbih et": Namaz kıl, demektir. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

"Rabbini hamd ile" yani sana ihsan etmiş olduğu zafer ve fetih dolayısıyla ona hamdederek **"ve O'ndan mağfiret dile!"** Allah'tan sana mağfiret etmesini (günahlarını bağışlamasını) iste!

Bir başka açıklamaya göre **"tesbih et"** buyruğundan kasıt, tenzih etmektir. Yani sen; kendisi hakkında caiz olmayan (düşünülməsi imkansız olan) hususlardan O'nu -O'na şükretmekle birlikte- tenzih et **"ve O'ndan mağfiret dile!"** Yani sürekli zikir ile birlikte Allah'tan bağışlanma dile!

Ancak birinci açıklama daha kuvvetlidir.

Hadis imamları -lafız Buhârî'nin olmak üzere- Aişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: **"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde"** (1. âyet) Sûresi Rasûlullah (sav)'a nazil olduktan sonra kıldığı her bir namazda mutlaka; **"(سُبْحَانَكَ رَبُّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي):** Rabbim, Seni tenzih ederiz ve Seni hamdinle (zikrederiz). Allah'ım, bana mağfiret buyur" derdi.⁽³⁾

(1) Tercemeye esas aldığımız nüshada ve matbu diğer nüshalarda: "Haddesenî, Cabirun li Cabir" şeklindedir. Ancak *Müsned, Mecma'* ve hadisi zikreden diğer kaynaklarda bu ifade: "haddesenî cârün li Câbir" yani "Câbir'in bir koşusu bana anlattı" şeklindedir. Doğrusu da budur. Yanlışlıkla "Câr" kelimesi "Câbir" diye yazılmış ve/ya okunmuştur.

(2) *Müsned*, III, 343; Heysemî, *Mecma'*, VII, 281; ayrıca bk. Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 664.

(3) *Buhârî*, IV, 1900; *Müslim*, I, 350, 351; *Nesâî*, II, 190; *Müsned*, VI, 190.

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) rûkûunda ve sücûdunda: “(سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي)”: Allah'ım, Rabbimiz, Seni tenzih eder ve hamdinle Seni anarız. Allah'ım, bana mağfiret buyur” der (ve bu hususta) Kur'ân'ı tevil ederdi (yani Kur'ân'ın bu husustaki emirlerine göre bunu yapardı.)⁽¹⁾

Sahih'in dışındaki eserlerde şöyle denilmektedir: Um Seleme dedi ki: Peygamber (sav) son zamanlarında ne kadar kalkar, oturur, gider ve gelirse mutlaka: “(سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ)”: Allah'ı tenzih ederim ve O'na hamdederim. Allah'tan mağfiret diler ve O'na tevbe ederim” der ve şöyle buyururdu: “Çünkü ben bununla emrolundum. Sonra da: **“Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde”** sûresini sonuna kadar okudu.”⁽²⁾

Ebû Hureyre dedi ki: Bu sûrenin inişinden sonra Peygamber (sav) daha çok ibadet etmeğe başladı. O kadar ki ayakları şişti, bedeni zayıfladı, daha az gülümser oldu, daha çok ağlamaya başladı.

İkrime dedi ki: Bu sûrenin nüzulünden sonra âhiret ile ilgili hususlarda Peygamberin gösterdiği aşırı gayreti asla başkâ zaman göstermiş değildir.

Mukatil dedi ki: Bu sûre nazil olunca Peygamber (sav) onu ashabına okudu. Aralarında Ebû Bekir, Ömer ve Sa'd b. Ebi Vakkas da vardı. Sevindiler ve bundan dolayı memnun da oldular. Abbas (r.a) ise ağladı. Peygamber (sav) ona: “Ne diye ağlıyorsun amcacığım?” dedi. Abbas: Sana vefatının yaklaştığı haberi verildi, dedi. Peygamber: “Şüphesiz ki durum senin dediğin gibidir” dedi. Ondan sonra da altmış gün yaşadı. Bu süre zarfında yüzünün gül düğü görülmedi.

Yine denildiğine göre; bu sûre teşrik günlerinden sonra Veda haccında Minâ'da nazil olmuştur. Ömer ve Abbas ağlayınca onlara: Şüphesiz bu bir sevinç günüdür, denildi. Onlar: Hayır, bu günde Peygamber (sav)'ın vefatı haberi verilmektedir, dediler. Peygamber (sav): “Doğru söylediniz. Bana vefat edeceğim haberi verilmiş oldu.” diye buyurdu.

Buhârî'de ve başka eserlerde İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Ömer b. el-Hattab (huzuruna girmek üzere) Bedir'e katılanlara izin verirdi. Bana da onlarla birlikte izin verildi. (İbn Abbas) dedi ki: Onlardan bazıları bu işten rahatsız oldular ve şöyle dediler: Bizim çocuklarımız arasında onun gibi kimseler bulunduğu halde bu genç delikanlıya bizimle beraber

(1) *Buhârî*, I, 274, 281, IV, 1562, 1901; *Ebû Davud*, I, 232; *Nesâî*, II, 219, 220; *Münned*, VI, 43, 49, 100.

(2) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 335; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 564 -Taberî tarafından rivayet edildiği ve garib olduğu kaydıyla.-

huzuruna girmesi için izin veriyor. Ömer onlara: O sizin de (konumunu) bildiğiniz bir kimsedir. (İbn Abbas devamla) dedi ki: Bir gün onlara (huzuruna girmeleri için) izin verdi. Bana da onlarla birlikte girme izni verdi. Kendilerine şu: **“Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde”** (1. âyet) Sûresi hakkında soru sordu. Onlar: Yüce Allah, peygamberine -Allah’ın salât ve selâmı ona- fetih verdiği vakit, kendisinden mağfiret dileyip, kendisine tevbe edip dönmelerini emretmektedir. Ömer: Ey İbn Abbas ya sen ne dersin? diye sordu. Ben de: Hayır böyle değildir. Aksine yüce Allah peygamberine -Allah’ın salât ve selâmı ona- ecelinin yaklaştığını haber vermekte ve: **“Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde, insanların bölük bölük Allah’ın dinine girdiklerini gördüğünde, hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O’ndan mağfiret dile! Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.”** diye buyurdu, dedim. Bunun üzerine Ömer (r.a) şöyle dedi: İşte siz, bunun için mi beni kınıyorsunuz?(1)

Buhârî’de ise şöyle denilmektedir: Ömer bunun üzerine: Ben de bu sûreden ancak senin dediğini biliyorum, diye cevap verdi.(2)

Bunu Tirmizi de rivayet etmiştir. (İbn Abbas) dedi ki: Peygamber (sav)’ın ashâbı ile birlikte Ömer bana da soru sorardı. Abdu’r-Rahman b. Avf ona: Bizim onun dengi oğullarımız varken ona soru mu soruyorsun, dedi. Bu sefer ona Ömer: O bizim bildiğimiz bir sebepten dolaydır, dedi. Ömer ona şu: **“Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde”** âyeti hakkında sordu. Ben de şöyle dedim: Bu(rada kastedilen) Rasûlullah (sav)’ın ecelidir. Ona (ecelinin yaklaştığını) bildirdim. Sonra sûreyi sonuna kadar okudu. Bunun üzerine Ömer: Allah’a yemin ederim. Ben de bu sûre hakkında senin bildiğinden başka bir şey bilmiyorum dedi. (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahîh bir hadistir.(3)

Şâyet: Yüce Allah, Peygamber (sav)’ın hangi günahını bağışlayacak ki ona mağfiret dilemesini emretmektedir? diye sorulursa, ona şöyle cevap verilir: Peygamber (sav) duasında:

رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي، وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي كُلِّهِ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي .
اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَعَمَلِي، وَجَهْلِي وَهَزْلِي، وَكُلَّ ذَلِكَ عِنْدِي . اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا
قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ، أَنْتَ الْمَقْدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، إِنَّكَ عَلَى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

(1) *Buhârî*, IV, 1563; *Müsned*, I, 337; ayrıca nisbeten muhtasar olarak: *Buhârî*, III, 1327, IV, 1901, 1611.

(2) *Buhârî* bir önceki notta gösterilen yerler.

(3) *Tirmizi*, V, 450.

"Rabbim bana günahımı, cahilliğimi, bütün işlerimde aşırı gidişimi ve Senin benden daha iyi bildiğin herşeyi bana bağışla! Allah'ım, hatamı, kasten yaptıklarımı, bilgisizce yaptıklarımı, şakamı bana bağışla ve bütün bunlar bende var. Allah'ım, önden neyi gönderdim, geriye neyi bıraktımsa, neyi açığa vurdum, neyi gizledimse Sen bana bağışla! Sen öne alan, geriye bırakansın. Şüphesiz ki Sen herşeye gücü yetensin."⁽¹⁾ Bu bakımdan Peygamber (sav) Allah'ın kendisine ihsan etmiş olduğu nimetlerin büyüklüğü dolayısıyla, kendisinin kusurlu olduğunu görüyor ve bunların gereklerini yerine getirmekteki kusurunu da birtakım günahlar olarak değerlendiriyordu.

Buyruğun şu anlamda olma ihtimali de vardır: Sen hep O'na bağlı kal, O'ndan istekte bulun, O'ndan umutla dileklerde bulun. Hakları gereği gibi yerine getirmek hususunda kusurlu olduğunu görerek yalvarıp yakar.

Böylelikle amelleriyle yetinmesin.

Şöyle de açıklanmıştır: Mağfiret dilemek, gerçekleşmesi gereken bir taabbüddür, yapılması gerekir. Günahların bağışlanması gerçekleşsin diye değil, aksine taabbüd olmak üzere yapılmalıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Amellerine güvenip, mağfireti terketmesinler diye ümmetin dikkati çekilmektedir.

"Ondan mağfiret dile!" buyruğunun ümmetin için mağfiret dile, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir." Tesbih edenlere, mağfiret dileyenlere, tevbe etmeyi nasib eder, onlara merhamet buyurur ve tevbelerini kabul eder. Peygamber (sav) masum (günahtan korunmuş) olduğu halde, mağfiret dilemekle emrolunduğuna göre, ya başkası hakkında ne düşünülebilir!

Müslim, Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav): **"(سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأُثْبِتُ إِلَيْهِ)"**: Allah'ı hamdi ile tesbih eder, Allah'tan mağfiret diler ve O'na tevbe ederim." sözlerini çokça söylerdi. (Aişe) dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Görüyorum ki sen: "Allah'ı hamdiyle tesbih ederim. Allah'tan mağfiret diler, O'na tevbe ederim." sözlerini çokça söylüyorsunuz, (sebebi nedir)? Şöyle buyurdu: "Rabbim bana ümmetimde bir alâmet göreceğimi haber vermişti. Bu alameti gördüğüm takdirde "Allah'ı hamdiyle tesbih ederim, Allah'tan mağfiret diler ve O'na tevbe ederim" sözlerini çokça söylememi buyurdu. İşte ben bu alameti görmüş bulunuyorum. **"Allah'ın yardımını ve fetih geldiğinde"** Mekke fethedildiğinde **"insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde hemen Rabbini hamd ile tesbih"**

(1) *Buhârî*, V, 2350; *Müslim*, IV, 2087; *Müsned*, IV, 417.

et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir" (buyruklarını okudu.)⁽¹⁾

İbn Ömer dedi ki: Bu sûre Veda Haccı sırasında Mina'da nazil oldu. Daha sonra: *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nime-timi tamamladım ve size din olarak İslâmı beğenip seçtim."* (el-Maide, 5/3) buyruğu nazil oldu. Bundan Peygamber (sav) seksen gün yaşadı. Daha sonra da Kelâle âyeti (aynı zamanda sûrenin son âyeti olan en-Nisa, 4/176. âyet) nazil oldu. Ondan sonra Peygamber elli gün yaşadı. Daha sonra: *"Andolsun ki içinizden size öyle bir peygamber geldi ki ..."* (et-Tevbe, 9/128) âyeti nazil oldu. Bundan sonra otuzbeş gün yaşadı.

Daha sonra: *"Bir de Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkunuz..."* (el-Bakara, 2/281) âyeti nazil oldu. Bundan sonra da onbir gün yaşadı. Mukatıl yedi gün dedi. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/281. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunan daha başka açıklamalar da yapılmıştır.

Yüce Allah'a hamdolsun. (Nasr Sûresi burada sona ermektedir).

(1) *Müslim*, I, 391; *Müsned*, VI, 35.

Tebbet

Sûresi

1-5. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Beş âyet-i kerimedir.

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾

1. Ebû Leheb'in iki eli kurusun. (Kendisi de) helâk oldu zaten.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Nüzûl Sebebi ve Ayetin Anlamı:

“**Ebû Leheb'in iki eli kurusun...**” buyruğu hakkında -lafız Müslim'e ait olmak üzere- Buharî ve Müslim ile başka eserlerde İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: “*Yakın akrabanı uyar.*” (eş-Şuara, 26/214); “Ve aralarından ihlâsa erdirilmiş taraftarlarını”⁽¹⁾ buyruğu nazil olunca, Rasûlullah (sav) evinden çıktı ve Safâ'nın üzerine çıktı. (Savaş ve baskın tehlikesini haber vermek üzere kullanılan): Ya sabâhâh (sabah baskınına uğradık)! diye seslendi. Onlar: Bu seslenen kim? dediler. Muhammed diye cevap verdiler. Onun etrafında toplandılar. Şöyle buyurdu: “Ey filanoğulları, ey filanoğulları, ey filan oğulları. Ey Abd-i Menafoğulları, ey Abdu'l-Muttaliboğulları!” Hepsi de onun etrafında toplandılar. Bunun üzerine şöyle dedi: “Bu dağın arka tarafında karşınıza çıkmak üzere bir grub süvarinin bulunduğunu size

(1) Nevevi diyor ki: “İbarenin zahirinden anlaşıldığına göre “ihlâsa erdirilmiş taraftarlarını” ifadesi, indirilmiş Kur'anî bir ifade iken sonradan nesh edilmiştir.” (*Şerhu Müslim*, III, 82; ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 502 ve 737.)

haber verecek olsaydım, ne dersiniz? Benim bu verdiğim haberi tasdik edermiydiniz?” Onlar: Biz şimdiye kadar senin yalan söylediğini tesbit etmedik, dediler. Peygamber: “İşte ben şüphesiz son derece çetin bir azabın önünde sizin için bir uyarıp korkutanım.” dedi. Bunun üzerine Ebû Leheb: Helâk olasıca! Sadece bunun için mi bizi topladın? dedi. Sonra kalkıp gitti. Bu sefer şu: **“Ebû Leheb’in iki eli kurusun. Helâk oldu zaten”** diye başlayan bu sûre nazil oldu. (Hadisi) böylece (rivayet eden) el-A’miş, sûreyi sonuna kadar okudu.⁽¹⁾

el-Humeydi ve başkaları şunu eklemektedir: Ebû Leheb’in karısı kendisi ve kocası hakkında Kur’ân’dan nazil olan buyrukları işitince beraberinde Ebû Bekir (r.a) ile Kabe’nin yakınında Mescid-i Haram’da oturmakta olan Rasûlullah (sav)’ın yanına gitti. Elinde avuç dolusu taş da vardı. Peygamber (sav)’ın yanbaşıda durduğu halde Rasûlullah (sav)’ı görmesin diye Allah gözlerini perdeledi. Ebû Bekir’den başkasını görmüyordu. Ey Ebû Bekir, dedi. Bana ulaştığına göre senin arkadaşın beni hicvediyormuş. Allah’a yemin olsun onu bulacak olursam, bu taşları onun ağzına atarım. Allah’a yemin ederim ben şair bir kadını:

مُذَمَّمًا عَصِيَّتًا وَأَمْرَهُ أُبَيَّتًا وَدِينَهُ قَلْبَتًا

“Çok yerilen birisine karşı geldik.
Onun emrinden yüz çevirdik
Ve onun dinini terkettik.”

dedi ve çekip gitti.

Ebû Bekir: Ey Allah’ın Rasûlü ne dersin? Seni görmedi mi? diye sordu. Peygamber: “Hayır, beni görmedi. Allah, beni görmesin diye onun gözünü perdeledi” diye buyurdu.⁽²⁾

Kureyşliler Rasûlullah (sav)’ı “yerilen (müzemmem)” diye adlandırıyor ve böylece ona hakaret etmek istiyorlardı. Peygamber de şöyle buyurdu: “Al-lâlî’in Kureyş’in vermek istediği eziyetleri benden nasıl çevirdiğine hiç hayret etmiyor musunuz? Onlar “müzemmem” diye birisini hicvedip ona sövüp sayıyorlar. Ben ise Muhammed (çokça övülen)’im.”⁽³⁾

(1) Buhârî, IV, 1902; Müslim, I, 193.

(2) Humeydî, Müsned, I, 153-154; Hâkim, Müstedrek, II, 393; Ebu Ya’lâ, Müsned, I, 153.

(3) Buhârî, III, 1299; Müsned, II, 369.

Bir diğer açıklamaya göre; sûrenin nüzul sebebi Abdurrahman b. Zeyd'in naklettiği üzere şöyledir: Ebû Leheb Peygamber (sav)'a gelip: Ey Muhammed! Sana iman edecek olursam, bana ne verilecek? dedi. Peygamber: "Diğer müslümanlara verilenlerin gibisi" diye buyurdu. Ebû Leheb: Benim onlara bir üstünlüğüm olmayacak mı? dedi. Peygamber: "Nasıl bir şey istiyorsun?" diye sordu. Ebû Leheb: Böyle bir din olmaz olsun. Ben bunlarla birlikte eşit mi olacağım, dedi. Bunun üzerine onun hakkında yüce Allah: **"Ebû Leheb'in iki eli kurusun. Helâk oldu zaten"** buyruklarını indirdi.

Abdurrahman b. Keysan'ın naklettiği üçüncü bir görüş: Peygamber (sav)'ın yanına bir heyet gelecek olursa, Ebû Leheb onların yanına giderdi. Onlar da Ebû Leheb'e Rasûlullah (sav) hakkında soru soruyorlar. Ona: Sen onu bizden daha iyi tanırsın, diyorlardı. Ebû Leheb onlara şöyle diyordu: O çok yalancı bir sihirbazdır. Bunun üzerine Peygamberin yanına gitmiyor, geri dönüyor ve onunla karşılaşmıyorlardı. Yine bir heyet gelmişti. Ebû Leheb aynı şeyleri onlara da yaptı. Onlar: Hayır onu görüp de, sözlerini dinlemedikçe geri gitmeyeceğiz, dediler. Bu sefer Ebû Leheb onlara şöyle dedi: Biz hala onu tedavi edip duruyoruz. O helâk olsun, o yok olsun. Rasûlullah (sav)'a bu durum haber verilince bundan dolayı çokça üzüldü. Yüce Allah, bu sebeble: **"Ebû Leheb'in iki eli kurusun..."** sûresini indirdi.

Bir diğer görüşe göre Ebû Leheb, Peygamber (sav)'a bir taş atmak istedi. Yüce Allah onun bu isteğine engel oldu ve onun bu haline engel olunması dolayısıyla da yüce Allah: **"Ebû Leheb'in iki eli kurusun, helâk oldu zaten"** buyruklarını indirdi.

"(تَبَّتْ): (İki eli) **kurusun**" buyruğu hüsrana uğrasın, demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Ziyana uğrasın, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Sapıttı, diye de açıklanmıştır ki, bu da Ata'nın açıklamasıdır.

Helâk olsun, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da İbn Cübeyr'in açıklamasıdır. Yemen b. Riab dedi ki: Hiçbir hayır elde etmesin demektir.

el-Esmâ, Ebû Amr b. el-Alâ'dan naklettiğine göre; Osman -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- öldürülünce insanlar sahibini görmeksizin birisinin şöyle seslendiğini işittiler:

لَقَدْ خَلَوْتَ وَانصَرَفُوا فَمَا آبُوا وَلَا رَجَعُوا
وَلَمْ يُوَفُوا بِنَذْرِهِمْ فَيَا تَبَّأَ لِمَا صَنَعُوا

“Andolsun seni yalnız bırakıp geri gittiler
Ne geriye baktılar, ne de döndüler.
Adaklarının gereğini yerine getirmediiler
O yaptıkları sebebiyle helâk olasıcalar.”

Özellikle “**ellerin kuruması**”ndan sözedilmesi, çoğu işlerin ellerle yapılmasından dolayıdır. Yani o eller de hüsrana uğrasın, kendisi de hüsrana uğrasın. “**Eller**” ile bizzat kendisinin kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü bazan kişinin kendisinden “**elleri**” diye sözedilebilir. Nitekim yüce Allah: “*Bu senin ellerinin önden gönderdiği sebebiyledir.*” (el-Hac, 22/10) diye buyurmaktadır. Bundan maksat, bizzat kendinin ... demektir.

İşte Arapçanın üslubu, yolu yordamı budur. Bazan bir şeyin bir kısmını zikreder ve onun tamamını kasteder. Nitekim: “(أصابته يد الدهر، ويد الرزايا والمنايا): O kimseye zamanın eli, musibetlerin ve ölümlerin eli isabet etti” denilirken “bütün bunlar o kimseye isabet etti” demek olur. Şair de şöyle demiştir:

لَمَّا أَكْبَتْ يَدُ الرِّزَايَا عَلَيْهِ نَادَى الْأَمْجِيرُ

“Musibetlerin eli onun üzerine çullanınca,
Yok mu himaye edip koruyacak olan kimse? diye seslendi.”

“(Kendisi de) **helâk oldu zaten**” buyruğu hakkında el-Ferrâ dedi ki: Birinci “teb (ellerin kuruması, helâk oluş)” (bed)duadır. İkincisi ise haberdır. Nitekim: Allah onu helâk etsin, zaten de helâk oldu, demek gibidir. Abdullah b. Ubey’in kıraatinde ise: “(وَقَدْ تَبَّ): Zaten helâk olmuştur” şeklindedir.

Ebû Leheb’in adı Abdu’l-Uzza’dır. Abdu’l-Muttalib’in oğlu olup, Peygamber (sav)’ın amcasıdır. Karısı el-Avra Um Cemil ise, Ebû Süfyan b. Harb’in kız-kardeşidir. Her ikisi de Peygamber (sav)’a aşırı derecede düşman idi.

Tarık b. Abdullah el-Muharibi dedi ki: Bizler Zü’l-mecaz panayırında iken bir kimsenin şunları söylemekte olduğunu duydum: “Ey insanlar! Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur deyiniz, kurtuluşa ereceksiniz.” Bir de baktım ki, arkasından bir adam ona taş atıyor. Bacaklarını ve topuklarını kanatmış olduğu halde şöyle diyordu: Ey insanlar! Bu bir yalancıdır, bunu tasdik etmeyiniz. Ben: Bu kim? dedim. Muhammed, dediler, peygamber olduğunu ileri sürüyor. Bu da amcası Ebû Leheb’dir, o da onun yalancı olduğunu söylüyor.

Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ebû Leheb dedi ki: Muhammed sizi büyüledi. Çünkü bizden herhangi bir kimse bir yaşını bitirmiş bir kuzuyu yiyor ve büyükçe bir kova süt içiyor yine doymuyor. Oysa Muhammed sizi bir koyun bacağı ile doyurdu, bir miktar süt içirerek susuzluğunuzu giderdi.

2- Ebû Leheb'e Bu İsmi Veriliş Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Ebû Leheb"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Ona Leheb (alev) adının verilmesi güzelliğinden ve yüzünün parlaklığından dolayıdır. Bazıları bunun müşriğe künye verilebileceğine delil olduğunu zannetmişlerse de bu kanaat batıldır. Çünkü ilim adamlarına göre yüce Allah'ın ona "Ebû Leheb (alevin babası)" künyesini verişinin dört sebebi vardır:

1- Onun adı Abdu'l-Uzza (Uzza'nın kulu) idi. Uzza ise bir puttur. Yüce Allah, Kitabında hiçbir puta kulluk izafe etmiş değildir.

2- O isminden çok künyesi ile meşhur olmuştu. Ondan dolayı açıkça künyesi zikredilmiştir.

3- İsim, künyeden daha şerefli dir. Bu bakımdan yüce Allah, onu daha şerefli olandan daha aşağı mertebeye indirmiştir. Zira ondan haber vermek kaçınılmaz bir şeydi. İşte bundan dolayıdır ki yüce Allah, peygamberlere isimleri ile seslenmiş, onlardan herhangi bir kimseden künyesi ile söz etmemiştir.

İsmi künyeden daha şerefli olduğunu gösteren hususlardan birisi de şudur: Yüce Allah'a isim verilir ama künye verilmez. Her ne kadar bu çok açık ve belli olmakla; künye taşımaktan yüce ve mukaddes olduğundan ötürü künyenin ona nisbeti imkansız olmakla birlikte böyledir.

4- Yüce Allah onu cehenneme sokmakla onun mensub olduğu künyenin (manasını) gerçekleştirmeyi murad etmiştir. Onun nisbetini gerçekleştirmek kendisi adına seçtiği, uğur kabul ettiği hususu yerine getirmek için o, o ateşin babası (yani o ateşe atılan) kimse olmasını dilemiştir.

Adı ile künyesinin aynı şey olduğu da söylenmiştir. Onun yakınları ona -yüzünün alev gibi parlaması ve güzelliğinden ötürü- Ebû Leheb adını veriyorlardı. Onların sevilen ve hoşlanılmayan hakkında ortak olarak kullanılabilen "Ebû'n-Nur, Ebû'z-Ziya (nurun babası, aydınlığın babası, nurlu aydınlıklı)" demelerini engellemiş ve sadece hoşlanılmayan ve yerilen kimselere mahsus olan "Leheb (ateş alevi)"e izafe etmelerini sağlamıştır ki, Leheb (alev) ateşin kendisidir. Daha sonra da ateşi onun karar kılıp yerleşeceği yer kılmak sûreti ile de bunu gerçekleştirmiş olacaktır.

Mücahid, Humeyd, İbn Kesir ve İbn Muhaysın “**Ebû Leheb**” lafzının “he”sini sakın olarak; (أَبِي لَهَبٍ) diye okumuşlar; fakat, “(ذَاتَ لَهَبٍ): Alevli” lafzının “he” harfinin üstün olduğu hususunda da (kıraat alimleri) ihtilaf etmemişlerdir. Çünkü onlar bu hususta âyetlerin sonlarını gözönünde bulundurmışlardır.

3- Meydana Gelen Olaylar ve Kader:

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah, Kalemi yaratınca ona: Olacak şeyleri yaz dedi. Onun yazdığı şeyler arasında “**Ebû Leheb’in iki eli kurusun**” da vardı.

Mansur dedi ki: el-Hasen’e yüce Allah’ın: “**Ebû Leheb’in iki eli kurusun**” buyruğu hakkında soru soruldu: Acaba bu da Ummu’l-Kitab’ta var mıydı diye ve acaba Ebû Leheb, cehennem ateşini isteseydi boylamayabilir miydi? el-Hasen şöyle dedi: Allah’a yemin ederim, orayı isteği ile boylayamaması onun gücünde olan bir şey değildir. Şüphesiz ki o, Ebû Leheb de, onun anne ve babası da yaratılmadan önce Allah’ın Kitabında böyle idi. Bunu Musa’nın, Adem’e söylediği: “Sen Allah’ın eliyle yarattığı, kendisine ruhundan üflediği, cennetine yerleştirdiği, kendisine meleklerini secde ettirdiği Adem’sin. İnsanları zarara uğrattın, onları cennetten çıkardın” sözüne karşılık Adem’in söylediği şu sözler de desteklemektedir: Sen de Allah’ın kelamı ile (kendisi ile konuşmakla) seçtiği Musa’sın. Sana Tevrat’ı verdi. Sen yüce Allah’ın benim hakkımda gökleri ve yeri yaratmasından önce yazmış olduğu bir durumdan ötürü mü beni kınıyorsun? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Adem getirdiği delil ile Musa’ya galib geldi.”⁽¹⁾ Bu (rivayet) daha önceden (Ta-Ha, 20/121. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Hemmâm’ın, Ebû Hureyre’den naklettiği hadiste Adem, Musa’ya şöyle demiş: “Sen Allah’ın beni yaratmadan önce Tevrat’ı ne kadar bir süre önce yazdığını biliyor musun?” Musa: “İkibin yıl önce” dedi. Adem şöyle dedi: “Peki sen o Tevrat’ta “*Adem Rabbinin emrine karşı geldi de şaşırды*” (Taha, 20/121) buyruğunu da gördün mü?” Musa: “Evet” dedi. Bu sefer Adem şöyle dedi: “Allah’ın benim hakkımda işlemeyi ben yaratılmadan ikibin yıl önce yazıp takdir etmiş olduğu bir işten ötürü beni nasıl kılırsın?” Böylece Adem getirdiği delil ile Musa’yı yenik düşürdü.⁽²⁾

(1) *Buhârî*, III, 1251, IV, 1764, VI, 2439, 2730; *Müslim*, IV, 2042, 2043, 2044; *Tirmizi*, IV, 444; *Ebu Davud*, IV, 226; *İbn Mace*, I, 31; *Muvatta*, II, 898; *Müsned*, II, 264, 287, 392, 398...

(2) *Müslim*, IV, 2044’te Hemmâm’ın daha önce zikredilenlerinki gibi rivayet ettiğini kaydetmekte olup Kurtubî’nin bundan sonra değindiği rivayete atıfta bulunmaktadır.

Tavus, İbn Hürmüz ve el-Arec'in Ebû Hureyre'den rivayetlerinde "...kırk yıl süre önce..." şeklindedir.⁽¹⁾

مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢٠﴾

2. Malı da, kazandığı da kendisine fayda vermedi.

Onun topladığı mal, kazandığı makam ve mevki, Allah'ın azabını kendisinden uzaklaştırmadı. Mücahid dedi ki: Sahib olduğu evlat (da bir işe yaramadı.) Çünkü kişinin evlatları da kendi kazançları arasındadır.

el-Ameş, "**Kazandığı**" anlamındaki buyruğu; (وَمَا اكْتَسَبَ) diye okumuş ve bunu İbn Mesud'dan rivayet etmiştir.

Ebû't-Tufayl dedi ki: Ebû Leheb'in oğulları gelip İbn Abbas'ın huzurunda davalastılar. Sonra da birbirleriyle döğüştiler. Onlara engel olmak için kalktı, onlardan birisi onu itti ve yatağın üzerine düştü. İbn Abbas -çocuklarını kastederek-: Şu kötü kazancı huzurumdan çıkartınız, dedi.

Aişe (r.anha)'dan rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kişinin yediği en hoş şey, onun kazancından yedikleridir ve elbetteki onun evlatları da kazançları cümlesindendir." Bu hadisi Ebû Davud rivayet etmiştir.⁽²⁾

İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav) yakın akrabalarını cehennem ateşi ile korkutup uyarınca Ebû Leheb: Şâyet kardeşimin oğlunun dediği gerçek ise malımı ve çocuklarımı fidye vererek kendimi kurtarırım, dedi. Bunun üzerine, "**Malı da, kazandığı da kendisine fayda vermedi**" buyruğu nazil oldu.

"(مَا أَغْنَىٰ): **Fayda vermedi**" buyruğundaki; (مَا): ...me" edatının nefy olması da mümkündür. (Mealde olduğu gibi); soru olması da mümkündür. Yani bunun kendisine ne faydası oldu ki?

İkinci (مَا)'nin; (الذي) anlamında (ism-i mevsul) olması da mümkündür. Fiille beraber mastar manasını vermesi de mümkündür. Onun malı ve kazandıkları kendisine bir fayda vermedi, demek olur. (Birinci soru edatı kabul edilirse: Onun malının ve kazandıklarının kendisine faydası nedir, demek olur.)

(1) Müslim, IV, 2043.

(2) Ebu Davud, III, 288; Nesâî, VII, 240, 241; İbn Mace, II, 723; Müsned, VI, 31, 42, 127, 193...

سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٢٠﴾

3. Alevli bir ateşi boylayacaktır o.

Alev alev yanan ateş demektir.

Buna dair açıklamalar daha önceden el-Murselat Sûresi'nde (77/31. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Boylayacaktır o” anlamındaki: (سَيَصْلَى) buyruğu genel olarak “ye” harfi üstün olarak okunmuştur.

Ebû Reca ve el-A'meş ise “ye” harfini ötreli okumuşlardır. Bu kıraati ayrıca Mahbub, İsmail'den, o İbn Kesir'den; Hüseyin, Ebû Bekir'den, o Asım'dan da rivayet ettiği gibi el-Hasen'den de rivayet edilmiştir. (Ateşe atılacaktır, demek olur.)

Eşheb el-Ukayli, Ebû's-Semmal el-Adevi ve Muhammed b. es-Sümeika' ise “ye”yi ötreli “sad”ı üstün ve “lam” harfini şeddeli olarak okumuşlardır. (Bu) okuyuş Allah, onu oraya atacaktır demek olup yüce Allah'ın: “(وَتَصْلِيَةً جَعِيمًا): *Ve cehenneme bir atılış*” (el-Vakıa, 56/94) buyruğundan (hareketle böyle okunmuş)dur. Diğeri ise; “(الإِصْلَاءُ): Başkasını atmak”tan gelmektedir ki; Allah onu atacaktır, demektir.

Yüce Allah'ın: “(نُفُوفٌ تُصْلِيهِ نَارًا): *Biz onu ateşe sokacağız.*” (en-Nisa, 4/30) buyruğundan dolayı böyle okumuşlardır. Ancak tercih edilen ilk okuyuştur. Çünkü insanlar onun üzerinde icma (ittifak) etmişlerdir. Buna da yüce Allah'ın: “(إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَعِيمِ): *Kendisi cehenneme girecek olan müstesna*” (es-Saffat, 37/163) buyruğu gerekçe gösterilmiştir.

وَأَمْرَاتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٢١﴾

4. Karısı da; odun taşıyıcısı olarak.

“Karısı” Ummu Cemil **“da...”**

İbnu'l-Arabi dedi ki: Um Kabih el-Avra'dır.⁽¹⁾ O tek gözü kör bir kadın idi.

(1) “Cemil” güzel, “Kebih” çirkin, “Avra” tek gözü kör kadın demektir.

“Odun taşıyıcısı olarak” buyruğu hakkında İbn Abbas, Mücahid, Katade ve es-Süddi şöyle demişlerdir: Bu kadın, insanlar arasında laf götürür getirirdi. Araplar birisi diğerinin aleyhine başkalarını kışkırtacak olursa; “(فَلَان يَحْطِبُ عَلَى فَلَان): Filan kişi filanın aleyhine odun taşır” derler. Şair de şöyle demiştir:

إِنْ بَنِي الْأُذْرَمِ حَمَالُوا الْحَطَبِ هُمْ الْوُشَاءُ فِي الرُّضَا وَفِي الْغَضَبِ
عَلَيْهِمُ اللَّعْنَةُ تَتَرَى وَالْحَرْبُ

“Şüphesiz el-Edremoğulları odun taşıyanlardır
Onlar hem hoşnutluk zamanında, hem kızgınlık halinde laf alıp götürönlüdür.
Lanet olsun üzerlerine onların ve beş parasız, çırlıçıplak kalsınlar ortada.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

مِنْ الْبَهْرِ لَمْ لَمْطُذْ عَلَى ظَهْرِ لَامَةٍ وَلَمْ تَمْشِ بَيْنَ الْحَيِّ بِالْحَطَبِ الرُّطْبِ

“Bir binek sırtında (binilerek) avlanılmamış beyazlardandır o,
Kabile arasında yaş odun götürüp getirmemiştir.”

Şair bununla laf götürüp getirmediğini kastetmektedir. “Yaş odun”dan söz etmesi ise daha kötü bir şekilde yanan aşırı duman çıkarttığına işaret etmek içindir.

Eksem b. Sayfi çocuklarına şöyle demiştir: Laf götürüp getirmekten çokça sakınınız. O yangın çıkartan bir ateştir. Şüphesiz laf taşıyıcının bir saatte yaptığını, bir sihirbaz bir ayda yapamaz. Bir şair bu anlamdan hareketle şöyle demiştir:

إِنْ النِّيمَةُ نَارٌ وَبِكَ مُخْرِقَةٌ فَبِرُّ عَنْهَا وَجَانِبُ مَنْ تَعَاظَمَا

“Şüphesiz laf taşıyıcılık bir ateştir, sakın ondan hem yakıcıdır
Ondan kaç alabildiğince ve bu işi yapandan uzak dur.”

Bundan dolayı: Kin ateşi sönmez denilmiştir. Peygamber (sav)'den da: "Laf alıp götüreren kimse cennete girmez"⁽¹⁾ dediği sabit olmuştur. Yine o şöyle buyurmuştur: "İki yüzlü kimse Allah nezdinde değerli birisi olamaz."⁽²⁾ Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İnsanların en kötülerinden birisine bir yüzle, diğerlerine bir başka yüzle giden iki yüzlü kişidir."⁽³⁾

Ka'b el-Ahbar dedi ki: İsrailoğulları bir kıtlık musibeti ile karşılaştılar. Musa (a.s) onları yanına alıp üç defa yağmur duasına çıktığı halde onlara yağmur yağdırılmadı. Musa: "İlâhi kullarındır (bunlar)" dedi. Yüce Allah ona: "Ben ne senin, ne de seninle birlikte olanların duasını kabul ederim. Çünkü onlar arasında laf götürüp getiren birisi vardır ve o laf taşıyıcılığını ısrarla yapmaktadır." diye buyurdu. Musa dedi ki: "Rabbim kim o? (Bize söyle) ki onu aramızdan çıkartalım." Yüce Allah şöyle buyurdu: "Ey Musa! Ben sana laf taşıyıcılığını yasaklarken kendim mi başkasını jurnalleyeyim?" (Ka'b) dedi ki: İlel birlikte tevbe ettiler ve bunun üzerine onlara yağmur yağdırıldı. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

Laf taşıyıcılık (nemime, koğuculuk) büyük günahlardandır. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Öyle ki el-Fudayl b. İyad şöyle demiştir: Üç şey vardır ki salih ameli yıkar, oruçlunun orucunu bozar ve abdesti de bozarlar: Gıybet (çekiştirmek), nemime (koğuculuk) ve yalan.

Ata b. es-Saib dedi ki: eş-Şa'bi'ye Peygamber (sav)'ın: "Kan döken, laf alıp götüreren ve faiz alıp veren bir tacir cennete girmeyecektir." sözünü hatırlattım; şöyle dedi: Ey Ebû Amr! Yüce Allah laf alıp götüreni katil ve faiz yiyenle birlikte mi zikretti? diye sordum eş-Şa'bi: Acaba kanların dökülmesinin, malların talan edilmesinin, çok büyük kötü işlerin körüklenmesinin, laf alıp götürmekten başka bir sebebi mi var, dedi.

Katade ve başkaları şöyle dedi: (Um Cemil) Rasûlullah (sav)'ı fakirliği dolayısıyla ayıplıyordu. Diğer taraftan mallarının çokluğuna rağmen sırtında odun taşırdı. Çünkü aşırı derecede cimri idi. Böylelikle cimriliği sebebiyle ayıplanmış olmaktadır.

İbn Zeyd ve ed-Dahhak dedi ki: O kadın dikenli çalı çırpıları taşır, Peygamber (sav)'ın ve ashabının gidip geldiği yollara geceleyin bırakırdı. İbn Abbas da böyle demiştir.

er-Rabî dedi ki: Peygamber (sav) ipek üzerinden geçer gibi o dikenlerin üzerinden geçerdi.

(1) *Müslim*, I, 101; *Müsned*, V, 391, 396, 399, 406.

(2) Kaynağını tespit edemedik.

(3) *Buhârî*, VI, 2626; *Müslim*, 2011; *Muvatta*, II, 991; *Müsned*, II, 307, 465.

Murra el-Hemdânî dedi ki: Um Cemil her gün koca bir demet diken getirir. Bunları müslümanların gidip geldikleri yollara bırakırdı. Bir gün yine bir demet taşıırken bitkin düştü ve dinlenmek üzere bir taşın üzerine oturdu. Melek onu arkasından çekti ve öldü.

Said b. Cübeyr dedi ki: (Odun taşıyıcılığından maksat) büyük ve küçük günahları taşıyıcı olmasıdır. Arapların: “(فَلَانٌ يَحْتَطِبُ عَلَى ظَهْرِهِ)”: Filan kişi sırtı üzerinde odun taşır” tabirlerinden alınmıştır. Bunun (bu açıklamanın) delili, yüce Allah’ın: “*Günahlarını sırtlarına yüklenerek...*” (el-En’am, 6/31) buyruğudur.

Buyruğun, cehennemde odun taşıyıcısı olacaktır, anlamında olduğu da söylenmiştir. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir.

“**Taşıyıcısı**” anlamındaki lafız genel olarak; (حَمَّالَةٌ) şeklinde merfû’ olarak okunmuştur. Bu durumda; “(وَأَمْرَانِ): **Onun karısı**” anlamındaki lafız, mübtedadır. “(فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ)”: *Boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde*” (4. âyet) anlamındaki buyruk da “**taşıyıcısı**” lafzındaki zamirden hal konumunda bir cümle yahutta ikinci bir haber olur.⁽¹⁾ Yahut “**odun taşıyıcısı**” lafzı “**karısı**” lafzının sıfatı olur. Haber de; “*boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde*” (4. âyet) anlamındaki buyruk olur. Buna göre “(ذَاتُ لَبِيبٍ): **Alevli**” (3. âyet) lafzı üzerinde vakıf yapılır.

“**Karısı da**” buyruğunun, “**boyalayacaktır o**” anlamındaki zamirin üzerine atfedilmesi mümkündür. Bu durumda “**alevli**” anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapılmaz. Buna karşılık “**karısı da**” anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapılır. “**Odun taşıyıcısı olarak**” anlamındaki lafız hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olur.

Asım; “(حَمَّالَةُ الْحَطَبِ): **Odun taşıyıcısı olarak**” anlamındaki lafzı yergi olmak üzere nasb ile okumuştur. Sanki bu yönüyle meşhur olmuş gibidir. O bakımdan tahsis için değil, yerilmek için bu sıfatı zikredilmiş olur. Yüce Allah’ın: “(مَلْعُونِينَ أَيْمًا تُقْفَرُوا)”: *Lanete uğramışlar olarak. Nerede ele geçirilirlerse...*” (el-Ahzab, 33/61) buyruğunda olduğu gibi.

Bu lafızları Ebû Kılabe: “(حَامِلَةُ الْحَطَبِ): Odun taşıyan olarak” diye okumuştur.

(1) Meâl, biraz sonra gelecek Âsım kıraatine daha uygundur. Bazı nüansları gözönünde bulundurmadan genelin kıraatine uygun olarak buyrukların meali şöylece verilebilir: “Onun karısı ise -boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip bulunduğu halde- odun taşıyan- dır.”

فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥٠﴾

5. (Hem de) **boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde.**

“(فِي جِيدِهَا) : **Boynunda**” demektir. Şair İmruu'l-Kays şöyle demiştir:

وَجِيدٌ كَجِيدِ الرِّيمِ لَيْسَ بِفَاجِشٍ إِذَا هِيَ نَصَتْهُ وَلَا بِمُعْطَلٍ

“Ve bir boyun ki, apak ceylanların boynu gibi; hiç de çirkin değildir
Onu kaldırıp uzattığında; üstelik zînetsiz de değildir.”

“**Hurma lifinden bükülmüş bir ip**” buyruğundaki “**mesed**”, lif demektir.
Nabiğa şöyle demiştir:

مَقْدُوفَةٌ بِدَخِيسِ النَّحْصِ بَازِلُهَا لَهُ صَرِيفٌ صَرِيفُ الْقَعْرِ بِالمَسَدِ

“Alabildiğine şişman, loplop etine dolgun
Hurma lifinin çıkardığı gıcırtı gibi ses çıkartır.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

يَا مَسَدَ الْخُوصِ تَعَوَّذْ مِنِّي إِنْ كُنْتُ لَدُنَا لَيْئًا فَإِنِّي
مَا شِئْتُ مِنْ أَشْمَطَ مُقْسَيْنِ

“Ey hurma lifinin ipi, sığın başkasına benden
Eğer sen yumuşak ve nazık birisi isen, şüphesiz ben
İstediğim şekilde saçına ak düşmüş, ama gücünü kaybetmemiş birisiyim ben.”

Bu ip, bazan deve köselesinden yahut kıllarından da yapılabilir. Şair
şöyle demiştir:

وَمَسَدٍ أَمْرٌ مِنْ أُمَانٍ نَنْزِلُ بِأَيْبٍ وَلَا حَقَائِقِ

“Ve dişi develer(in derisin)den iyice bükülmüş bir ip ki;
Bu develer koca ve yaşlı develerden de değildir, derileri henüz
sertleşmemiş dört yaşına girmiş develerden de değildir.”

“(الجيد): Boyun, gerdan” lafzının çoğulu (اجياد), “(المسد): Hurma lifinden
ip” lafzının çoğulu da; (امسَد) diye gelir.

Ebû Ubeyde dedi ki: Bu, yünden yapılan bir halattır. el-Hasen dedi ki: Bun
lar Yemen’de yetişen ve el-mesed adı verilen bir ağaçtan yapılan halatlardı.
Bunlar bükülerek yapılırdı.

ed-Dahhak ve başkaları da şöyle demiştir: Bu, dünyadaki bir durumdur.
Çünkü Ebû Leheb’in karısı Peygamber (sav)’ı fakirlikle ayıplıyor, kendisi ise
boynuna liften taktığı bir halat ile odun taşıyordu. Yüce Allah, onu bu ipli-
le boğdu ve onun canını aldı. Ahirette ise bu, cehennem ateşinden bir ha-
lat olacaktır.

İbn Abbas, Ebû Salih’in rivayetine göre şöyle demiştir: **“Boynunda hur-
ma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde.”** Uzunluğu yetmiş arşın gelecek
bir zincir bulunduğu halde, demektir. Mücahid ve Urve b. ez-Zübeyr de böy-
le demiştir: Bu zincir ağzından girecek, alt tarafından çıkacak ve geri kalan
bölümleri de boynuna dolanacaktır.

Katade dedi ki: **“Hurma lifinden bükülmüş bir ip”** denizden çıkan bon-
cuklardan yapılmış irili, ufaklı boncuklardan bir gerdanlık demektir. Şair şöy-
le demiştir:

وَالْجِلْمُ جِلْمٌ صَبِيٌّ يَنْثُرُ الْوَدْعَةَ

“Akli ise boncukları emen küçük bir çocuk akli gibidir.”

Mısraın son kelimesinin çoğulu: (وَدَعَات) diye gelir.

el-Hasen dedi ki: Onun boynunda boncuklar vardı. Said b. el-Müseyyeb
dedi ki: Boynunda mücevherden oldukça değerli bir gerdanlık vardı ve
şöyle demişti: Lat ve Uzza’ya yemin ederim ki, bu gerdanlığı Muhammed’in
düşmanlığı uğrunda harcıyacağım. Bu, kıyamet gününde onun boynunda bir
azab olacaktır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu onun ilahi yardımı mazhar olmayacağına bir işarettir. Yani o, hakkında geçmiş bedbahtlık hükmü sebebiyle iman etmekten alıkonulmuş ve bağlanmıştır. Tıpkı boynunda hurma lifinden bir ip bulunarak bağlanmış kimsenin hali gibi.

“(الْمَسْدُ): Bükmek” demektir. “(مَسْدٌ حَبْلَةٌ يَمْسِدُهُ مَسْدًا): İpini, halatını iyice bük-tü” anlamındadır. Şair şöyle demiştir:

يَمْسِدُ أَعْلَى لَحْمِهِ وَيَارِمُهُ

“Onun üst tarafındaki (sırtındaki) etleri iyice birbirine geçirir ve pekiştirir.”

Şair şunu demek istiyor: O otlar bu eşeğin sırtını güçlendirip, pekiştirir.

“(دَابَّةٌ مَّسْدُودَةُ الْخَلْقِ): Hilkatî güçlü ve sağlam bir binek” tabiri yaratılışı itibarıyla güçlü ve kuvvetli olan hayvan hakkında kullanılır. Şair şöyle demiştir:

وَمَسْدٍ أَمِيرٌ مِنْ أَيْلَانٍ صَهْبٍ عَتَاقٍ ذَاتِ مَخٍّ زَاهِقٍ
لَسَنَ بَانِيَابٍ وَلَا حَقَائِقَ

“O bir ip (halat) ki dişi develer(in köselesin)den bükülmüştür

Pek beyaz olmayan fakat asil ve eti birbirine geçmiş develer

Bunlar yaşlı da değildir, derisi güçlenmemiş dört yaşındaki develer de değildir.”

(İkinci mısra) şöyle de rivayet edilmektedir:

وَلَا ضَعَافٌ مُخْنٌ زَاهِقٌ

“Zayıf da değildir onlar, etleri birbirine geçmiştir.”

el-Ferra dedi ki: Bu (ikinci mısranın son lafzı) merfûdur ve şiir mukfe'dir (kafiye kelimelerinin irabı farklıdır). Çünkü şair burada: “(بَلْ مَخْنٌ مَكْتَبٌ): Aksine onların etleri birbirine geçmiştir” demek istemektedir. Mübteda olarak bu lafzı merfû kabul etmiştir.

(Yine el-Ferra) diyor ki: Şairin: "(ولا ضعاف زاهق منهن)": Onlar zayıf da değildirler, etleri birbirine de geçmiş değildir" demek istemiş olmasına imkan yoktur. Tıpkı: "(مررت برجل أبوه قائم)": Ben babası ayakta duran bir adamın yanından geçtim" derken (son kelimeyi) mecrur okumak caiz olmadığı gibi.

Başkası ise şöyle demiştir: Burada: "(الزاهق)": Giden" demektir. O şöyle demiş gibidir: Onlar etleri zayıf kimseler de değildirler. Daha sonra "giden" lafzını da zayıf kimselere atfetmiş (...ve gitmiyorlar da, demek istemiş)

"(رجل مسود) Hilkati güçlü ve sağlam adam" demektir.

"(جارية حسنة المسد والعصب والجذل والأزم)": Hilkati güçlü ve sağlam ve güzel cariye" demektir. "Fi'âl" vezninde; (المسَد) ise (المسَاب)'in bir söyleyiş şeklidir. Bu da yağ ve balın konulduğu tulum demektir. Bütün bu açıklamaları el-Cevheri yapmıştır.

Buna itiraz edilerek şöyle denilmiştir: Eğer onun odun taşıdığı ipi bu ise peki bu nasıl ateşte kalacaktır. Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: Yandıkça onu tekrar yenilemeye aziz ve celil olan Allah elbetteki kadirdir. Ebû Leheb'in ve karısının ateşte kalıcılığı ise onların ölüm halleri de dahil olmak üzere küfür üzere kalmaları şartına bağlıdır. Her ikisi de kâfir olarak öldüklerinden ötürü onlar hakkında verilen haber doğru çıkmış olmaktadır. O halde bu, Peygamber (sav) için bir mucizedir.

Yüce Allah, karısının ipi ile boğulmasını takdir etmiştir. Ebû Leheb'in de (mü'minlerin annesi Meymune'nin kızkardeşi olan) Um el-Fadl'ın kendisini yaralaması sonucu Bedir vakasından yedi gün sonra abese diye bilinen bir yara ile ölmesini sağlamıştır. Şöyle ki; el-Haysuman Mekke'ye Bedir'in sonucunu haber vermek üzere gelince, Ebû Leheb ona: Bana insanların durumunu bildir, dedi. el-Haysuman: Olur dedi. Allah'a yemin ederim. Bizler onlarla karşılaşır karşılaşmaz hemen onlara kollarımızı uzatıverdik, onlar da silahlarını istedikleri gibi indiriyorlardı. Bununla birlikte ben insanlara dokunamadım. Ablak atlar üzerinde beyaz birtakım adamlarla karşılaştık. Allah'a yemin ederim ki bizi hiç bırakmıyorlardı. -Hiçbir şey bırakmıyorlardı demek istiyor.- Ebû Rafi dedi ki: Ben Abbas'ın bir kölesi idim. Zemzem suffasında çömlek yontuyordum. Yanımda da Um el-Fadl oturuyordu. Gelen haber bizi sevindirmişti. Bunun için odanın örtüsünü kaldırıp, Allah'a yemin ederim işte onlar meleklerdir, dedim. Ebû Leheb elini kaldırıp yüzüme oldukça şiddetli bir tokat indirdi. Ben de ona karşı geldim fakat zayıf birisi idim. Beni kaldırıp yere yıktı, göğsüme oturup beni döğmeğe başladı. Um el-Fadl ise odadan bir direk kapıp geldi ve: Efendisi yanında yok diye onu zayıf buldum öyle mi? diyor ve direk başına vuruyordu. Başında büyükçe bir yara açtı.

Zelil bir şekilde ayaklarını sürüyerek kalkıp gitti. Sonra Allah onu adese hastalığına mübtela kıldı ve sonunda öldü. Üç gün defnedilmeksizin ortada kaldı, sonunda kokuştı. Daha sonra çocukları onu su ile yıkadılar, fakat adese mikrobunu kendilerine bulaşır diye üzerine suyu uzaktan döküyorlardı. Kureyşliler taundan sakındıkları gibi bu hastalıktan sakınırlardı. Sonra onu Mekke'nin üst tarafına doğru taşıdılar. Bir duvara onu dayandırıp, üzerine taşlar dizip üstünü kapattılar.

(Tebbet Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

İhlâs

Sûresi

1-4. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İbn Mes'ud, el-Hasen, Atâ, İkrime ve Câbir'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas'ın iki görüşünden birisine göre, Katâde, ed-Dahhâk ve es-Süddî'ye göre de Medine'de inmiştir. Dört âyettir.

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ﴿١﴾ اللّٰهُ الصَّمَدُ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿٤﴾

1. De ki: “O, Allah’tır. Bir tektir.
2. “Allah’dır, Samed’dır.
3. “Doğurmamıştır, doğurulmamıştır.
4. “Kimse de O’nun dengi değildir.”

“**De ki: O Allah’tır. Bir tektir.**” Eşi, benzeri bulunmayan, zevcesi çocuğu ve ortağı olmayan bir ve tektir.

“(أَحَدٌ) : **Bir tek**”in aslı: (وَحَدٌ) olup, “vav” hemzeye kalbedilmiştir. Şair en-Nabiğa’nın şu mısraı da bu kabildendir:

بِذِي الْجَلِيلِ عَلَى مُسْتَانِسٍ وَحْدٍ

“Kısa boylu çimenlerin bittiği yerde bir tek ünsiyet verecek kişi üzerine...”

“(واحد): Bir” ile; “(أحد): **Bir tek**” arasındaki farka dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde ve “*el-Esnâ fî Şerhi Esmailahî’l-Hüsnâ*” adlı eserimizde yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’a hamdolsun.

“**Bir tektir**” buyruğu “O bir tektir” anlamında merfûdur. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: De ki: Durum ve hal şu ki: Allah bir tektir.

“**Bir tek**” anlamındaki lafzın, “**Allah**” lafzından bedel olduğu da söylenmiştir. (Meal buna göre yapılmıştır.)

Bir topluluk; “(أحد الله): Bir tektir, Allah’tır” lafzını (birinci kelimeyi) daha hafif olduğu ve iki sakinin arka arkaya gelmesinden kaçmak maksadıyla tensinsiz okumuşlardır. Şairin şu sözü de bu türdendir:

ولا ذاكِ الله إلا قليلاً

“Ve pek az müstesnâ, Allah’ı zikreden kimse de yok.”

“**Allah’dır, Sameddir.**” Yani ihtiyaçların kendisine sunulduğu kimsedir.

ed-Dahhak, İbn Abbas’tan böylece rivayet etmiştir. O dedi ki: İhtiyaçların kendisine sunulduğu kimsedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Sonra size herhangi bir sıkıntı gelip çattığında O’na yalvarıp yakarırsınız.*” (en-Nahl, 16/53)

Dilciler şöyle demiştir: **Samed**; musibet ve türlü zorluklar halinde kendisine (ihtiyaçların karşılanması için) başvuru olan yüce efendi demektir. Şair şöyle demiştir:

ألا بكر الناعي بخير بني أسد
بعمرو بن مسعود وبالسيد الصمد

“Dikkat edin, o musibet haberini erken vakit getiren kişi Esedoğullarından o hayırlı iki kişinin musibetini haber verdi: Amr b. Mesud ile o seyyid ve samed olanın (haberlerini).”

Bazıları da “**Samed**”, ezelden beri var olan ve ebediyyen var olacak olan, daim ve baki demektir, demişlerdir. Bunun sonraki buyruklarla tefsir edildiği de söylenmiştir: “**Doğurmamıştır, doğurulmamıştır.**”

Ubeyy b. Ka'b dedi ki: Samed, doğurmayan ve doğurulmayan demektir. Çünkü ölmeyecek hiçbir şey yoktur. Ölen her bir şeye de mirasçı olunur.

Ali ve yine İbn Abbas, Ebu Vail, Şakik b. Seleme ve Süfyan şöyle demişlerdir: Samed her türlü şeref ve efendilik alanlarında, efendiliği üstünlüğü en ileri derecede bulunan seyyid demektir. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

عَلَوْتُ بِحُصَامٍ ثُمَّ قُلْتُ لَهُ خُذْهَا خَذِيفَ فَإِنَّ السَّيِّدَ الصَّمَدُ

“Bir kılıçla tepesine dikildim, sonra ona dedim ki:

Ey Huzeyf! Al bu darbeyi sen (güya) seyyidsin, samedsin.”

Ebu Hureyre dedi ki: Hiç kimseye muhtaç olmayıp, herkesin kendisine muhtaç olduğu kimseye denir. es-Süddi dedi ki: Arzu edilen hususlarda kendisine yönelinilen, bütün musibetlerde kendisinden yardım istenilendir.

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Dilediğini yapan ve dilediğine hüküm veren-dir. Mukatil dedi ki: Hiçbir kusuru bulunmayan kâmil demektir. ez-Zilbrikan'ın şu beyitinde de bu anlamdadır:

سِيرُوا جَمِيعاً بِنِصْفِ اللَّيْلِ وَاعْتَمِدُوا وَلَا زَهْنَةً إِلَّا سَيِّدُ صَمَدُ

“Hep birlikte gece yarısında yola koyulun ve tevekkül edin

Bir Seyyid ve Samed'in dışında daim olan yoktur.”

el-Hasen, İkrime, ed-Dahhak ve İbn Cübeyr de şöyle demiştir: Samed, kârın boşluğu olmayan, içi boş olmayan demektir. Şair şöyle demiştir:

شِهَابٌ حُرُوبٍ لَا تَزَالُ جِيَادُهُ عَوَاسٍ يَغْلُكُنَ الشَّكِيمَ الْمُصَدَّدَا

“O savaşların alevidir her zaman onun asil atları

Asık suratlı olup içi boş gemlerini çiğneyip durur.”

Derim ki: Biz bütün bu görüşleri “*Kitabu'l-Esna...*” adlı eserimizde “es-Samed”i açıklarken geniş açıklamalarıyla zikretmiş bulunuyoruz. Bunlardan sahih olanın da, istikakın doğruluğuna tanıklık ettiği açıklama olduğunu orada belirtmiştik. Doğrusu birinci görüştür. Bunu da el-Hattabi zikretmiştir.

Allah'ın rahmetinden uzak tuttuğu, rezil ettiği, cehennem ateşini de kılacak yeri ve barınağı kıldığı kimseler, bu sûreden kimi lafızları iskat etmiş, namazda insanlar kendisini dinlerken “(اللَّهُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ)”: Allah bir tektir, Sameddir” diye okumuş ve “De ki o...” lafızlarını düşürerek, bunların Kur'ân'dan olmadığını iddia etmiş “(أَحَدٌ)”: **Bir tektir**” lafzını değiştirerek doğrunun kendi okuduğu şekil olduğunu iddia etmiş, insanların okudukları şeklin batıl ve imkansız olduğunu söylemiştir. Böylece âyetin manasını iptal etmiş olmaktadır.

Çünkü tefsir alimleri şöyle demiştir: Bu âyet müşriklerin gelip Rasûlullah (sav)'a şöyle demeleri üzerine inmiştir: Bize Rabbini anlat. O altından mıdır? Yoksa bakırdan mıdır? Yoksa tunçtan mıdır? Bunun üzerine yüce Allah, onlara cevap olmak üzere: “**De ki: O Allah'tır, bir tektir**” diye buyurmuştur. Burada “**O**” lafzı onlara verilen cevabın delaleti ve onlara cevabın neresi olduğuna dikkat çekilmektedir. Eğer bu kaldırılacak olursa âyetin manası batıl olur. Yüce Allah'a iftira edilmiş, Rasûlullah (sav) da yalanlanmış olur.

Tirmizî, Ubey b. Ka'b'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müşrikler Rasûlullah (sav)'a dedi ki: Bize Rabbini tanı. Bunun üzerine yüce Allah: “**De ki: O Allah'tır, bir tektir. Allah'tır, Sameddir**” buyruklarını indirdi. Samed de doğmamış ve doğurulmamış olandır. Çünkü doğup da ölmeyecek hiçbir kimse olmadığı gibi, ölüp de kendisine mirasçı olunmayacak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz yüce Allah ölmez ve kimse O'na mirasçı olmaz.⁽¹⁾

“**Kimse de O'nun dengi değildir**” (buyruğu hakkında) dedi ki: O'nun benzeri ve dengi yoktur. O'na benzer hiçbir şey yoktur.

Ebu'l-Aliye'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav) onların tanrılarını ağzına dolayınca onlar: Haydi sen bize Rabbini tanı, dediler. Bunun üzerine Cebrail ona bu sûreyi getirdi: “**De ki: O Allah'tır. Bir tektir.**” deyip, onun benzerini zikretti. Fakat bu rivayette Ubeyy b. Ka'b'dan diye rivayet etmedi. Bu rivayet daha sahihtir. Bu açıklamayı Tirmizi yapmıştır.⁽²⁾

Derim ki: Bu hadiste “**De ki: O Allah'tır. Bir tektir**” lafzı sabit olduğu gi-

(1) Tirmizî, V, 451, 452; Müsned, V, 133.

(2) Tirmizî, V, 452.

bi “**Samed**” lafzı da açıklanmaktadır ki, daha önce de geçmiş bulunmaktadır. İkrime’den de bunun benzeri bir açıklama nakledilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Meryem’in doğurduğu gibi “**O doğurmamıştır**” İsa’nın ve Uzeyr’in doğurulduğu gibi “**O doğurulmamıştır.**” Bu hem hristiyanların inançlarını reddetmektedir, hem de, Uzeyr Allah’ın oğludur, diyenlerin ka naatlerini reddetmektedir.

“**Kimse de O’nun dengi değildir.**” Hiç kimse O’na benzer değildir. İfade de takdim ve tehir olup takdiri şöyledir: “(وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ): **Kimse de O’nun dengi değildir.**”⁽¹⁾ Ayette haberi (olan: küfüven lafzını) ismi (olan elhad)den önce zikretmesi, âyet sonlarının aynı nazm üzere devam etmesi içindir.

“**Denk**” anlamındaki: (كُفُوًا) lafzı “fe” harfi ötreli ve sakin olarak okunmuş tur. Daha önce el-Bakara Sûresi’nde (el-Bakara, 2/67. âyet, 4. başlıkta) ilk har fi ötreli olup, üç harfli olan herbir ismin aynının (ikinci harfinin) hem ötre li hem sakin okunabileceğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’ın: “(وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا): **Ona kullarından bir parça isnad edip yakış tırdılar**” (ez-Zuhruf, 43/15) buyruğu(ndaki “cüz” lafzı) müstesnadır. Bu nun gerekçesi de (orada) açıklanmış idi.

Hafs: “(كُفُوًا): **Dengi**” lafzını “fe” harfini ötreli ve hemzesiz olarak okunmuş tur. Hepsi de fasih söyleyişlerdir.

Bu sûrenin faziletine dair varid olmuş hadislerle dair açıklamalar ile ilgili olarak vereceğimiz bilgileri üç başlık halinde sunacağız:

1- Bu Sûrenin Kur’ân’ın Üçte Birine Denk Geldiğine Dair Rivayetler:

Sahih-i Buhârî’de Ebu Said el-Hudri’den şöyle dediği sabittir: Bir adam bir diğ erinin “**De ki: O Allah’tır, bir tektir**” Sûresi’ni okuyup ve defalarca tek rar edip durduğunu işitti. Sabah olunca Peygamber (sav)’a geldi. Ona bu du rumu anlattı. Bu adam bu sûreyi azımsıyordu. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Nefsim elinde olana yemin ederim ki o, Kur’ân’ın üçte bi rine denktir.”⁽²⁾

Yine Ebu Said el-Hudri’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav)

(1) “Ve lem yekun ahadun kufuven lehû” şeklinde kaydedilmesi gerekirken (herhalde bir sehv olarak) âyet olduğu gibi kaydedilmiştir. Aksi takdirde takdir sözkonusu değildir. Bundan sonraki ifadeler de bunu ortaya koymaktadır.

(2) *Buhârî*, IV, 1915, VI, 2449, 2685; *Ebu Davud*, II, 72; *Nesâî*, II, 171; *Muvatta*, I, 208; *Mün ned*, III, 8, 35, 43.

ashabına dedi ki: "Sizden herhangi bir kimse bir gece Kur'ân'ın üçte birini okumaktan yana aciz kalır mı?" Bu onlara ağır geldi ve: Buna hangimizin gücü yeter, ey Allah'ın Rasûlü? dediler. Peygamber şöyle buyurdu: **"O Allah'tır. Bir tektir. Sameddir** (Sûresi) Kur'ân'ın üçte birine denktir." Bu hadisi Müslim, Ebu'd-Derda yoluyla bu manada rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Ebu Hureyre'den de şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Toparlanınız, çünkü ben size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım." Toplananlar bir araya geldi, daha sonra Peygamber (sav) (yanlarına) çıkıp **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** Sûresini okudu, sonra içeri girdi. Birbirimize: Benim görüşüme göre buna sebep ona semadan gelen bir haber olmalıdır. Onun içeri girmesine sebep teşkil eden odur. Daha sonra çıkıp şöyle dedi: "Ben size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağımı söyledim. Haberinizi olsun ki o (sûre) Kur'ân'ın üçte birine denktir."⁽²⁾

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Bu sûrenin Kur'ân'ın üçte birine denk düşmesi bu sûrede yer alan "es-Samed" isminden dolayıdır. Çünkü bu isim ondan başka hiçbir sûrede bulunmamaktadır. **"Ahad: Bir tek"** ismi de böyledir.

Kur'ân-ı Kerim'in üç, üçte bir halinde indirildiği söylenmiştir. Birisi ahkamdır, bir diğer üçte biri va'd ve vâiddir. Bir diğer üçte biri ise isimler ve sıfatlardır. **"De ki: O Allah'tır. Bir tektir"** Sûresi bu üç, üçte birden birisini ihtiva etmiştir ki, bu da isimler ve sıfatlardır.

Müslim'in *Sahih*'inde yer alan Ebu'd-Derda'nın rivayet ettiği hadis de bu teville delalet etmektedir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Aziz ve celil olan Allah Kur'ân'ı üç bölüme ayırmıştır. **"De ki: O Allah'tır. Bir tektir"**i Kur'ân'ın cüzlerinden bir bölüm kılmıştır."⁽³⁾

İşte bu açık bir nas olup bu anlamdan hareketle bu sûreye İhlas Sûresi adı verilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Bu Sûreyi Okumanın Fazileti:

Müslim'in, Aişe'den rivayetine göre Rasûlullah (sav) bir adamı bir askeri birliğin başında kumandan olarak gönderdi. O namaz kıldırıldığında arkadaşlarına Kur'ân okuyor ve sonunda da **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresi ile okumayı sona erdiriyordu. Geri döndüklerinde bu durumu Peygamber (sav)'e aktardılar. Peygamber: "Ona niçin böyle yaptığını sorunuz" diye bu-

(1) *Buhârî*, IV, 1916; *Müslim*, I, 556; *Tirmizi*, V, 167; *Dârimî*, II, 552, 553; *Müsned*, V, 195, VI, 442, 443, 447.

(2) *Müslim*, I, 557; *Tirmizi*, V, 168; *Müsned*, II, 429.

(3) *Müslim*, I, 556; *Dârimî*, II, 552; *Müsned*, VI, 443, 447.

yurdu. Ona sordular, şu cevabı verdi: Çünkü o Rahman (olan Allah)'ın sıfatıdır. Ben o sûreyi okumayı seviyorum. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ona aziz ve celil Allah'ın da onu sevdiğini bildiriniz."⁽¹⁾

Tirmizi, Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ensardan bir adam onlara Kuba mescidinde imamlık yapıyordu. Namaz esnasında onlara bir sûreyi başından okuduğu her seferinde onu okur ve **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** diye başlardı. Bu sûreyi bitirinceye kadar devam eder, sonra da onunla birlikte bir başka sûre okurdu. Her rekatte bunu böylece yapıyordu. Arkadaşları (bu hususta) onunla konuştular ve ona: Sen hep bu sûreyi okuyorsun. Arkasından bu sûreyi okumanın yeterli gelmeyeceğini gördüğün için bir başka sûre okuyorsun. Ya bu sûreyi oku yahutta terket, bir başka sûreyi oku. Şöyle dedi: Ben bu sûreyi okumayı bırakmam. Eğer onu okuyarak size imamlık yapmayı arzu ediyorsanız yaparım. Hoşunuza gitmiyorsa bırakırım. Onu aralarında en faziletli kişi olarak görüyorlardı. Başkasının kendilerine imamlık etmesini hoş görmediler. Peygamber (sav) onlara gelince durumu ona haber verdiler, Peygamber şöyle buyurdu: "Ey filan! Arkadaşlarının senden istediklerini yerine getirmene engel olan nedir? Niçin her rekatte bu sûreyi okuyorsun?" Adam: Ey Allah'ın Rasûlü, ben onu seviyorum dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "O sûreyi sevmen senin cennete girmene sebep teşkil etmiştir." (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, garîb, sahîh bir hadistir.⁽²⁾

İbnu'l-Arabi dedi ki: "Bu, bir sûreyi her rekatte tekrarlamamanın caiz olduğuna bir delildir. Ben el-Esbat kapısı yakınlarında yirmi sekiz imam arasından bir imam gördüm ki, ramazan ayında orada Türklere teravih namazını kıldırıyor ve her rekatte **"Elhamdulillah"** ile **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûrelerini teravihi bitirinceye kadar -hem hafiflik olsun, hem de sûrenin faziletine rağbetten ötürü- okuyordu. Esasen ramazanda Kur'ân'ı hatmetmek sünnet değildir."

Derim ki: Malik'in açıkça ifade edip söylediği de budur. Malik dedi ki: Mescidlerde Kur'ân'ı hatmetmek sünnet değildir.

3- İhlâs Sûresini Okumanın Mükafatı:

Tirmizî, Enes b. Malik'ten rivayetle dedi ki: Peygamber (sav) ile bir yere geldik. Bir adamın **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini okumakta oldu-

(1) Müslim, I, 557; Buhârî, VI, 2686; Nesâî, II, 170.

(2) Buhârî, I, 268; Tirmizî, V, 169. Hadisin vürud sebebi zikredilmeksizin: Darîmî, II, 552; Müsned, III, 141, 150.

ğunu duydu. Rasûlullah (sav): "Vacib oldu" dedi. Ben: Vacib olan nedir? dedim. O: "Cennettir" diye buyurdu. (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Tirmizi dedi ki: Bize Muhammed b. Merzuk el-Basri anlattı, dedi ki: Bize Hatem b. Meymun Ebu Sehl anlattı. O Sabit el-Bunani'den, o Enes b. Malik'ten, o Peygamber (sav)'dan dedi ki: "Her kim her bir günde ikiyüz defa **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini okursa ondan -üzerinde borç olması müstesna- elli yılın günahları silinir.⁽²⁾

Yine aynı senedle Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Her kim yatağında uyumak ister de sağ yanı üzerine yatar, sonra da **"de ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini yüz defa okursa kıyamet günü olunca yüce Rab ona şöyle der: "Ey kulum! Sağın üzere cennete gir." (Tirmizi) dedi ki: Bu, Sabit'in, Enes'ten rivayeti ile garib bir hadistir.⁽³⁾

Ebu Muhammed ed-Dârimî'nin *Müsned*'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini elli defa okursa onun da elli yıllık günahları bağışlanır."⁽⁴⁾

(Dârimî) dedi ki: Ayrıca bize Abdullah b. Yezid anlattı, dedi ki: Bize Hayve anlattı, dedi ki: Bana Ebu Akîl haber verdi. O Said b. el-Müseyyeb'i şöyle derken dinlemiş: Şüphesiz Allah'ın peygamberi (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim: **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** Sûresi'ni on defa okursa onun için cennette bir köşk yapılır. Her kim onu yirmi defa okursa onun karşılığında ona cennette iki köşk yapılır. Kim bu sûreyi otuz defa okursa onun karşılığında ona cennette üç köşk yapılır." Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab dedi ki: Allah'a andolsun ki ya Rasûlallah o zaman biz de (cennetteki) köşk-lerimizi çoğaltırız. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) "Allah'ın lütuf ve ihsanı) bundan daha geniştir" diye buyurdu. Ebu Muhammed dedi ki: Ebu Ukayl, Zühre b. Mabe'd'in, Ebdal'den olduğu iddia edilmiştir.⁽⁵⁾

Hafız Ebu Nuaym, Ebu'l-A'la Yezid b. Abdullah b. eş-Şihhir'in babasından

(1) *Tirmizi*, V, 167; *Hâkim*, *Müstedrek*, I, 754; *Nesâî*, II, 171; *Muvatta*, I- 208; *Müsned*, II- 535, Ancak hepsi de: Ebu Hureyre'den... diye rivayet etmişlerdir.

(2) *Tirmizi*, V, 168; *Dârimî*, II, 552 (farklı senedle ve nisbeten muhtasar); Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II, 507.

(3) *Tirmizi*, V, 168; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, II, 439'da "fezail-i a'mala" dair Sabit'ten gelen bu hadisi naklettikten sonra şunları söylemektedir: "Bu hadisler Sabit'ten ve başkalarından gelmiştir. Onun rivayetlerinde tenkid edilecek taraflar vardır..."

(4) *Dârimî*, II, 553.

(5) *Dârimî*, II, 551.

yaptığı şu rivayeti zikretmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim ölmü ile neticelenen hastalığında: **"De ki O Allah'tır, bir tektir"** sûresini okursa kabrinde fitneye maruz kalmaz. Kabrin sıkıştırmasından emniyette olur. Kıyamet gününde melekler onu avuçlarında taşır. Ta ki Sırat'ın üzerinden onu cennete ulaştırıncaya kadar."⁽¹⁾ (Ebu Nuaym) dedi ki: Bu Yezid'in rivayeti olarak garib bir hadistir. Bunu sadece Nasr b. Hammad el-Becelî münferid olarak rivayet etmiştir.

Hafız Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, İsa b. Ebi Fatıma er Razi'den şöyle dediğini zikretmektedir: Malik b. Enes'i şöyle derken dinledim: Çan çalındığında Rahman'ın gazabı artar. Melekler iner, yeryüzünün her tarafını tutarlar. Yüce Allah'ın gazabı dininceye kadar: **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini okurlar.⁽²⁾

Muhammed b. Halid el-Cenedi'den de şu rivayeti zikretmektedir: Muhammed, Malik'ten, o Nafi'den, o İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim cuma günü mescide girer, dört rekât namaz kılar, herbir rekatte Fatıhatu'l-Kitab ile birlikte elli defa **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini okursa ve böylelikle dört rekatte ikiyüz defa ihlası okursa o kimse, cennetteki yerini görmedikçe yahut ona gösterilmedikçe ölmez."⁽³⁾

Cerir b. Abdullah el-Beceli'nin azadlısı Ebu Ömer, Cerir'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim evine girdiği vakit: **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini okursa (bu sûre) o evin halkından ve komşularından fakirliği uzaklaştırır."⁽⁴⁾

Enes'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim, **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini bir defa okursa ona bereket ihsan olunur. İki defa okursa ona ve aile halkına bereket ihsan olunur. Kim onu üç defa okursa ona ve bütün komşularına bereket ihsan olunur. Kim oniki defa okursa Allah ona cennette oniki köşk bina eder. Hafaza melekleri: Gelin kardeşimizin köşküne gidip bakalım derler. Her kim bu sûreyi yüz defa okursa, Allah onun elli yıllık günahlarını örter. Kan ve mala karşı işlenmiş suçları müstesna. Eğer bu sûreyi dört yüz defa okursa, Allah onun yüz yıllık günahlarını örter. Eğer bin defa okursa cennetteki mekanını görmeden yahut ona gösterilmeden ölmez."⁽⁵⁾

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 213.

(2) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 677.

(3) Yakın manada bazı rivayetler için bk. Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 681.

(4) Taberânî, *Kebir*, II, 340.

(5) *Suyuti*, a.g.e., VIII, 677.

Sehl b. Sa'd es-Saidî'den dedi ki: Bir adam Rasûlullah (sav)'a fakirlikten ve geçim darlığından şikayet etti. Rasûlullah (sav) ona şöyle dedi: "Eve girdiğin vakit eğer evde kimseler varsa selam ver. Şâyet hiç kimse yoksa bana selam ver ve bir defa **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini oku." Adam bunu yaptı, yüce Allah ona -komşularına taşacak kadar- ona bol rızık ihsan etti.⁽¹⁾

Enes dedi ki: Tebuk'ta Rasûlullah (sav) ile birlikte idik. Güneş ışıltısı ve nuru olduğu halde beyaz olarak doğdu. Daha önceden onun hiç bu şekilde doğduğunu görmemiştim. Cebrail geldi, Rasûlullah (sav) ona: "Ey Cebrail dedi. Ben ne diye güneşi bundan önce hiç görmediğim bir şekilde şualı ve beyaz olarak doğmuş olduğunu görüyorum." Cebrail dedi ki: "Bunun sebebi şudur: Muaviye b. Muaviye el-Leysi bugün Medine'de vefat etti. Allah onun namazını kılmak üzere yetmişbin melek gönderdi." Peygamber: "Bunun sebebi nedir?" diye sordu. Cebrail şöyle dedi: "O gece gündüz, yürürken, ayaktaiken, otururken **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** sûresini çokça okurdu. Ne dersin? Ey Allah'ın Rasûlü arzı sana yaklaştırayım, onun namazını kılmak ister misin?" Peygamber: "Olur" dedi. Onun namazını kıldı, sonra geri döndü.⁽²⁾

Bunu es-Salebi zikretmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(İhlas Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) Kaynağını tespit edemedik.

(2) Ebu Ya'lâ, *Müsne'd*, VIII, 257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 50; Heysemî, *Mecma'*, IX, 378 -ravilerinden el-Alâ'nın metrûk olduğu kaydıyla-.

Felak *Gûresi*

1-5. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, İkrime, Ata ve Cabir'in görüşüne göre; Mekke'de inmiştir. İbn Abbas'ın iki görüşünden birisine ve Katade'ye göre Medine'de inmiştir. Beş âyettir.

İleride de geleceği üzere Rasûlullah (sav), yahudiler kendisine büyü yapınca bu sûre, Nas Sûresi ve İhlâs Sûresi ile teavvüz etmiştir (bunları okuyarak Allah'a sığınmıştır.)

Denildiğine göre Muavizeteyn (Felak ve Nas) sûrelerine "el-mukaşkişetani" denilirdi. Yani bunlar münafıklıktan kurtaran, şifaya kavuşturanlar demektir. Bu açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

İbn Mesud'un iddiasına göre ise bunlar Peygamberimizin kendileriyle istiaze ettiği bir duadır, bunlar Kur'ân'dan sûreler değildir. O böylelikle ashab-ı kiramın ve Ehl-i Beytin icmaına muhalefet etmiş olmaktadır.

İbn Kuteybe dedi ki: Abdullah b. Mesud Muavizeteyn sûrelerini mushafına yazmamıştır. Çünkü o Rasûlullah (sav)'ın Hasan ile Hüseyin'i -Allah her ikisinden de razı olsun- bunları okuyarak Allah'a ısmarladığını duyuyordu. Bu sebepten bu iki sûrenin (Peygamber efendimizin dualarından birisi olan): "(أَعِذْكُمْ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ، مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَةٍ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَةٍ)": Herbir şeytandan ve herbir zehirli haşereden, kötülük veren herbir gözden Allah'ın eksiksiz kelimelerine sizleri sığındırırım⁽¹⁾ konumunda olduklarını kabul etmiştir.

Ebu Bekr el-Enbari dedi ki: Ancak İbn Kuteybe'nin bu görüşü merduttur. Çünkü bu iki sûre âlemlerin Rabbinin bütün yaratıkları aciz bırakan mu'ciz kelimeleridir. Buna karşılık "...Allah'ın eksiksiz kelimelerine sizleri sığındırırım" ifadelerinin insan sözü olduğu açıkça ortadadır. Peygamberlerin so-

(1) *Buhârî*, III, 1233; İbn Hibban, *Sahih*, III, 291, 292; *Ebu Davud*, IV, 235; *Müsned*, I, 236, 270.

nuncusu Muhammed (sav)’ın mucizesi olan, bütün kâfirlere karşı kıyamete kadar kalıcı delili olan yaratıcının sözü ise, lisanı fasih, dili bilen, söz türlerini ve anlatım tekniklerini çok iyi tanıyan, Abdullah b. Mesud gibisi nazârında, insanların sözü ile asla karışamaz.

Kimisi şöyle demiştir: Abdullah b. Mesud’un Felak ve Nas sûrelerini yazmayışının sebebi, bunların unutulmayacaklarından emin olmasıdır. O mushafında Fatiha’yı yazmadığı gibi, bunları ezbere bildiği halde yazmamıştır. Hem onun Fatiha’yı bellemiş ve onu iyice öğrenmiş olduğunda asla şüphe yoktur. Fakat bu görüş de reddedilmiş ve buna karşı şu delil getirilmiştir: O; *“Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde”*; *“Şüphe yok ki biz sana kevseri verdik.”* ve *“De ki: O Allah’tır, bir tektir”* sûrelerini de yazmıştır ve bunlar uzun olmamak, çabuk ezberlenmek, unutulmayacaklarından emin olmak bakımlarından Felak ve Nas sûreleri gibidirler ve hepsi de Fatiha’dan farklıdır. Çünkü Fatiha okunmaksızın namaz tamam olmaz. Herbir rekatte ondan sonra Kur’ân’dan okunacak buyruklardan önce okunması gerekir. Dolayısıyla ezberde kalmasından ve unutulmayacağından emin olarak, Fatiha’nın mushafta yazılmadığı doğrudur. Fakat sûreler arasında onun bu özelliğine sahip ve Fatiha’ya yapılan uygulamanın benzeri uygulamaya mazhar olmuş başka bir sûre yoktur... Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden Fatiha Sûresi’nde (Fatiha Sûresi’nin tefsiri I. bab, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’a hamdolsun.

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ﴿٢﴾ وَمِنْ
شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ﴿٣﴾ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ﴿٤﴾
وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ﴿٥﴾

1. De ki: “Sabahın Rabbine sığınırım,
2. “Yarattığı şeylerin şerrinden,
3. “Karanlığı çöküp bastığı zaman gecenin şerrinden,
4. “Düğümlere üfüren kadınların şerrinden,
5. “Ve hased edenin hased ettiği zaman şerrinden.”

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Bu İki Sûrenin ve Bunlarla Birlikte İhlas Sûresinin Fazileti:

Nesâî, Ukbe b. Amir'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav)'a -bineği üzerinde iken- gittim. Elimi ayağının üzerine koydum ve: Bana Hud Sûresi'ni öğret, Yusuf Sûresi'ni öğret dedim. Bana şöyle dedi: "Sen Allah nezdinde **"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"** sûresinden daha belîğ hiçbir şey asla okuyamazsın."⁽¹⁾

Yine ondan (Ukbe'den) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cuhfe ile Ebva arasında Peygamber (sav) ile birlikte yolda yürüyorken, oldukça karanlık ve şiddetli bir rüzgar bizi kuşattı. Rasûlullah (sav) **"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"** sûresi ile **"De ki: Sığınırım insanların Rabbine"** sûreleri ile istiaze de bulunmaya koyuldu. Bu arada (bana) şunları da söylüyordu: "Ey Ukbe! Sen bunlarla istiaze et (Allah'a sığın)! Çünkü istiazede bulunan hiçbir kimse bunlara benzer bir sözle Allah'a sığınmış değildir." (Ukbe) dedi ki: Ben Peygamberi namazda bunları okurken duymuşumdur.⁽²⁾

Nesâî, Abdullah (b. Hubeyb)den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Az miktarda bir yağmur ve karanlıkta kaldık. Rasûlullah (sav)'ın çıkmasını bekledik. -Sonra şu anlama gelecek bir takım sözler söyledi-; Rasûlullah (sav) bize namaz kaldırmak üzere çıktı, şöyle buyurdu: "De" ben: Ne diyeyim, dedim. Şöyle buyurdu: **"De ki: O Allah'tır, bir tektir"** (İhlas Sûresi ile) muavvizeteyni (Felak ile Nas'ı) akşamı ettiğinde ve sabahı ettiğinde üç defa oku her şeye karşı bunlar sana yetecektir."⁽³⁾

Ukbe b. Amir el-Cühenî'den dedi ki: Rasûlullah (sav) bana: "De" diye buyurdu. Ben: Ne diyeyim? diye sordum. Şöyle buyurdu: **"De ki O Allah'tır, bir tektir."**; **"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım,"**; **"De ki: Sığınırım insanların Rabbine"** sûrelerini oku." Rasûlullah (sav) bu sûreleri okudu, sonra şöyle buyurdu: "İnsanlar bunların benzeri sözlerle asla istiazede bulunmadılar." Ya da: İnsanlar bunların benzeri sözlerle istiazede bulunamazlar" diye buyurdu.⁽⁴⁾

İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadiste şöyle denilmektedir: **"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"** ve **"De ki: Sığınırım insanların Rabbine"** bu iki sûre ... şeklindedir.⁽⁵⁾

(1) Nesâî, II, 158, VIII, 254; İbn Hibban, *Sahih*, III, 75.

(2) Ebu Davud, II, 73; Taberânî, *Kebir*, XVII, 345; Münzirî, *Terğib*, II, 251.

(3) Nesâî, VIII, 250, *Müsned*, V, 312.

(4) Nesâî, VIII, 251.

(5) Nesâî, VIII, 251'deki rivâyetin tercemesi şöyledir: "İbn Âbis (İbn Abbas değil) el-Cühenî'den rivayete göre, Rasûlullah (sav) ona dedi ki: "İstiazede bulunanların istiaze için okudukları duaların en faziletli olanını sana bildireyim mi?" Ben: Bildir ey Allah'ın rasulü dedim. O: "Bunlar: **"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"** ile: **"De ki: Sığınırım insanların Rabbine..."** diye (başlayan) bu iki sûredir" diye buyurdu." (Ayrıca: *Müsned*, IV, 144, 152, vs.)

Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde Aîşe'den rivayete göre Peygamber (sav) rahatsızlandı mı kendisine Muavvizeteyn sûrelerini okur ve üflerdi. Hastalığı artınca ona ben okur ve bereketini umarak ellerini üzerine sürerdim.⁽¹⁾

2- Peygamber Efendimize Büyü Yapılması:

Buhârî ve Müslim'de Âişe (r.anha)'nın rivayet ettiği hadis ile sabit olduğuna göre Zureykoğulları yahudilerinden Lebid b. el-A'sam adında bir yahudi Peygamber (sav)'a büyü yaptı. Öyle ki, bir işi yapmadığı halde kendisine yapmış gibi geliyordu. Bu halde Allah'ın dilediği kadar bir süre devam etti. -Sahih'in dışında: bir sene denilmektedir.- Sonra şöyle dedi: "Ey Aîşe! Yüce Allah'ın benim kendisinden hakkında fetva istediğim işe fetva verdiğinin farkına vardın mı? Bana iki melek geldi. Onlardan birisi başım tarafında, diğeri ayağımın ucunda durdu. Baş tarafımda duran ayağımın ucunda durana: Bu adamın hali nicedir? dedi. O büyülenmiştir, dedi. Diğeri: Onu büyüten kim? diye sordu. Öbür melek: Lebid b. el-Asam dedi. Peki ona ne ile büyü yaptı dedi. Diğeri: Bir tarak, taranınca tarakta kalan birkaç kıl, erkek bir hurma ağacının özü üzerindeki bir kapçığı ile (büyü yaptı) ve bunları Zu Evran kuyusunda kuyunun ortasındaki tümsekçe taşın altına koydu." Kuyuya geldi ve bunları oradan çıkardı. Sahih'in rivayeti burada sona ermektedir.⁽²⁾

İbn Abbas (rivayetinde) dedi ki: "Yüce Allah'ın bana hastalığımı haber verdiğinin farkına varmadın mı?" (diye sordu.) Sonra Ali, Zübeyr ve Ammar b. Yasir'i gönderdi. Onlar o kuyunun suyunu çektiler. Sanki kına ıslağı gibi idi. Sonra Raûfa diye bilinen kayayı kaldırdılar. Bu isimle anılan kaya, kuyunun dibinde bırakılır ve kovaları dolduran kişi bunun üzerinde durur. İçinde olanları çıkardılar. İnsan başından taranırken düşmüş kıllar ve bir taraktan birkaç diş gördüler. Bir de iğneler batırılmış onbir düğüm bağlanmış bir yay kirişi gördüler. İşte yüce Allah bu iki sûreyi indirdi. Bu iki sûre bu düğümler sayısınca onbir âyet-i kerimedir. Peygambere bunları okuyarak istiaze de bulunması emredildi. Bir âyet okudukça bir düğüm çözüldü ve Peygamber (sav) bir parça hafiflik hissetti. Nihayet son düğüm de çözüldü, sanki bir bağdan kurtulmuş gibi idi. (İbn Abbas) dedi ki: Onda bir hastalık yoktu. Cebrail, Rasûlullah (sav)'ı okuyarak tedavi etmeye ve şöyle demeye koyuldu: (بِسْمِ اللَّهِ أَرْقِيكَ، مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يُؤْذِيكَ، مِنْ شَرِّ حَاسِدٍ وَعَيْنٍ، وَاللَّهُ بِشَفِيِّكَ)

(1) Buhârî, IV, 1916; Ebu Davud, IV, 15; İbn Mace, II, 1166; Muvatta, II, 942; Müsned, VI, 111, 242.

(2) Buhârî, V, 2174, 2175, 2176; Müslim, IV, 1720; İbn Mace, II, 1173; Müsned, VI, 57, 63.

herbir şeyden, herbir kiskancın şerrinden ve her kötü gözden ben seni Allah'ın adı ile iyileşmen için okuyup tedavi ediyorum, sana şifa verecek olan Allah'dır."

Ey Allah'ın Rasûlü! O pis herifi öldürmeyelim mi? dediler. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah bana şifa vermiş bulunuyor. Ben insanların aleyhine bir kötülüğü körüklemekten hoşlanmam."⁽¹⁾

el-Kuşeyri'nin, *Tefsir*'inde zikrettiğine göre sahih rivayetlerde şu da varid olmuştur: Yahudilerden bir köle Peygamber (sav)'a hizmet ediyordu, Yahudiler gizlice ona yanaştılar. Sürekli onunla ilişkide bulundular ve nihayet o yahudi Peygamber (sav)'ın başından taranırken dökülmüş bir kaç kıl aldı. Yine tıraşından birkaç diş aldı. Bunları yahudilere verdi. Onlar da bunlarla ona büyü yaptılar. Büyü yapma işini üstlenen yahudi Lebid b. el-Asam idi... de-yip, İbn Abbas'tan nakledilen rivayetin bir benzerini zikretti.

3- Büyünün Mahiyeti ve Etkileri:

Büyünün mahiyeti, gerçeği, onun sebebiyle ortaya çıkan acılar, kötülükler ve büyücünün hükmü ile ilgili açıklamalar, daha önceden el Bakara Sûresi'nde (2/102. âyet, 3. başlık ve devamında) geçtiğinden dolayı, bunları burada tekrarlamamanın bir anlamı yoktur.

4- "Felak":

"**Felak**"ın mahiyeti hakkında görüş ayrılığı vardır. Cehennemde bir hapis olduğu söylenmiştir. Bu açıklama İbn Abbas'a aittir. Ubey b. Ka'b dedi ki: Bu cehennemdeki bir evdir. Kapısı açıldığı vakit onun sığağından cehennemlikler feryad ederler.

el-Hubbuli Ebu Abdurrahman dedi ki: Bu, cehennemin isimlerinden bir isimdir. el-Kelbi: Cehennemde bir vadidir, demiştir. Abdullah b. Ömer: Ateşteki bir ağaçtır. Said b. Cübeyr: Ateşteki bir kuyudur, demiştir. en-Nehhas dedi ki: Yerin düz olan tarafına "Felak" denilir. Buna göre bu görüş de sahih olur.

Cabir b. Abdullah, el-Hasen ve yine Said b. Cübeyr ile Mücahid, Katade,

(1) *İbn Kesir*, IV, 575'te: "Üstad müfessir es-Sa'lebi Tefsir'inde dedi ki..." diyerek hadisi aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "...Hadisi bu şekilde sened zikretmek sizin kayd etmiştir. Hadisin bazı kısımları oldukça münker, bazı kısımlarının da önce kayd edilen rivayetlerden şahidleri vardır."

el-Kurazi ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: Felak, sabah demektir. İbn Abbas da böyle demiştir. Araplar: “(هو أبين من فَلَقِ الصُّبْحِ وَفَرَقَ الصُّبْحِ)”: O sabahın Felakından ve sabahın ferakından daha açık ve seçiktir” derler. Şair de şöyle demiştir:

يا ليلة لم أتمها بتُ مُرتَفِقًا أرعى النجومَ إلى أن نُورَ الفَلَقُ

“Ey felak aydınlanıncaya kadar

Dirseğime dayanarak yıldızları gözetleyip, uykusuz geçirdiğim gecel..”

Felakın sular ile yarılıp çatlayan kayalar ve dağlar olduğu da söylenmiştir. Dağlar ve kayalar arasındaki aralıklardır, diye de açıklanmıştır. Çünkü bunlar yüce Allah'ın korkusundan çatlayıp yarılırlar. Züheyr şöyle demiştir:

ما زِلْتُ أَرْمُقُهُمْ حَتَّى إِذَا هَبَطْتُ أَيْدِي الرُّكَّابِ بِهِمْ مِنْ رَاكِسٍ فَلَقَا

“Yük develerinin ön ayakları onları Rakis'den

Alıp indirinceye kadar onları gözetleyip durdum.”

Rakis, vadinin iç tarafı demektir. en-Nabîğa'nın şu sözünde de böyledir:

أَتَانِي وَدُونِي رَاكِسٌ فَالضُّوْاجُ

“Önünde Rakis ve arkasından vadinin bükülen kısımları varken yanıma geldi.”

Rakis, aynı zamanda sükun bulmuş demektir. Bu da ekinlerin dövüldüğü yerin ortasındaki ve ekin dövülürken diğer öküzlerin etrafında döndüğü öküze denilir.

(Felak); canlı varlık ile rahimin açılmasıdır, diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre canlı sabah vakti, tane, çekirdek, bitki ve onun dışındaki her bir şeyin üzerinden yarılıp çatlayan herşeye denilir. Bu açıklamayı el-Hasen ve başkası yapmıştır.

ed-Dahhak dedi ki: Felak bütün yaratılmışlardır. Şair şöyle demiştir:

وَسُوْسَ يَدْعُوْ مُخْلِصاً رَبَّ الْفَلَقِ مِيراً وَقَدْ أُوْنَ تَأْوِيْنَ الْعُقُقِ

“İhlas ile Felakın Rabbine sessizce dua etti

Gizlice doğumu yaklaşmış (yabani dişi eşekler) yiyip içtiler doyasıya.”

Derim ki: İştikak da bu görüşün doğruluğuna tanıklık etmektedir. Çünkü “(الْفَلَقُ): Yarmak” demektir. “(فَلَقْتُ الشَّيْءَ فَلَقاً): Bir şeyi yarıdım, yarmak” anlamındadır. “Teflik” de ona benzer. “(فَلَقْتُهُ فَانْفَلَقَ وَتَفَلَّقَ): Ben onu yarıdım, o da yarıldı” denilir.

Buna göre ister canlı, ister sabah, ister tane, çekirdek ve su gibi üzerinden bir şeyin yarılıp ayrıldığı her şeye “Felak” denilir. Nitekim yüce Allah: “Sabahı yarıp çıkarandır.” (el-En’am, 6/96) ile “Şüphesiz Allah taneyi ve çekirdeği çatlatıp yarandır” (el-En’am, 6/95) diye buyurmaktadır. Şair Zü’r-Rime, yaban öküzünü anlatırken şöyle demektedir:

حَتَّى إِذَا مَا انْجَلَى عَنْ وَجْهِهِ فَلَقٌ هَادِيَهُ فِي أَخْرِيَاتِ اللَّيْلِ مُتَتَّبِعٌ

“Nihayet onun yüzünden bir felak açılınca onun baştarafı
Gecenin son vakitlerinde de dikilmiş idi.”

Burada “**Felak**” ile bizzat sabahı kastetmektedir. “Felak” aynı zamanda iki tümseklik arasında yerin alçakça yerine denilir. Çoğulu: (فُلُكَان) diye gelir. “(خَلَقَ): Eski püskü elbise” anlamındaki lafzın çoğulunun: (خُلُفَان) diye gelmesi gibi.

Araplar bazan: “(كَانَ ذَلِكَ بِغَالِي كَذَا وَكَذَا): O kimse şu şu fâlikte idi” derler. Bununla iki tümsek yer arasında bükülen yeri anlatmak isterler.

Felak aynı zamanda hapishane görevlilerinin kullandıkları ve mahkumların ayaklarına geçirilen tahta parçalarına da denilir. “Filk” ise büyük musibet ve hayret verici iş demektir. “(أَفْلَقَ الرَّجُلُ وَأَفْلَقَ): Adam çok dahi, şaşırtıcıdır” denilir. “(شَاعِرٌ مُفْلِقٌ): Dahi bir şair” demektir. “(قَدْ جَاءَ بِالْفَلَقِ): O bir musibet getirdi” demektir. (الْفَلَقُ); Aynı şekilde iki kişi arasında ortadan ayrılan ve kendisinden iki yay yapılan sopaya denilir. Bunların herbirisine “filk” adı

verilir. Arapların: (جاء بعلق فُلُق) ifadeleri -ki “bu musibet geldi” demektir- ise “umer” gibi kullanılmaz. Yine bu anlamda olmak üzere: (أعلقتُ وأفلقتُ): Ben büyük bir musibet ile geldim (başıma büyük musibet geldi)” denilir. (مرّيفتلق في عدوه): Oldukça gücünden ötürü hayret verecek işler yapmaya koyuldu” demektir.

“**Yarattığı şeylerin şerrinden**” İblis’in ve onun soyundan gelenlerin şerrinden diye açıklanmıştır. Maksadın cehennem olduğu söylendiği gibi, ifadenin umumi olduğu da belirtilmiştir. Yani yüce Allah’ın yaratıp kötülük verme özelliği bulunan her bir şeyin şerrinden (O’na sığınırım), demektir.

5- *Karanlık Gecenin Şerrinden:*

“**Karanlığı çöküp bastığı zaman gecenin şerrinden**” buyruğunun anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Bunun gece olduğu söylenmiştir.

“**Ğasak:** Gece karanlığının ilk vakitleri”dir. Bu kabilden olmak üzere; (غَسَقَ اللَّيْلُ يَغْثِقُ): Gecenin karanlığı bastırdı, bastırır” denilir. Şair İbn Kays er-Rakıyyat dedi ki:

إِنَّ هَذَا اللَّيْلَ قَدْ غَسَقَا وَاشْتَكَيْتُ الْهَمُّ وَالْأَرْقَا

“Şüphesiz ki bu gecenin karanlığı bastı
Ve ben keder ve uykusuzluktan rahatsızım.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

يَا طَيْفَ هِنْدٍ لَقَدْ أَبْقَيْتَ لِي أَرْقَا إِذْ جِئْنَا طَارِقًا وَاللَّيْلُ قَدْ غَسَقَا

“Ey Hind’in hayali, sen bana uyuyamamayı bırakıp da gittin
Ansızın gece geldin çünkü gece karanlığı basmıştı.”

Bu, İbn Abbas, ed-Dahhak, Katade, es-Süddi ve başkalarının görüşüdür.

“(وَقَبَ): **Çöküp bastı**” lafzı bu açıklamaya göre yine karanlığını bastırdı, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. ed-Dahhâk girdiği, Katade gittiği (zaman), diye açıklamışlardır. Yemân b. Riâb ise: Sükuna erdiği zaman

diye açıklamıştır. İndiği zaman diye de açıklanmıştır.

Nitekim: “(وَقَبَ الْعَذَابُ عَلَى الْكَافِرِينَ): Kâfirlere azab indi” denilir. Şair de şöyle demiştir:

وَقَبَ الْعَذَابُ عَلَيْهِمْ فَكَأَنَّهُمْ لَحِقَتْهُمْ نَارُ السَّمُومِ فَأَخْصِدُوا .

“Azab üzerlerine indi onların, sanki onlara

Derinin altına işleyen bir ateş yetiştirdi de kökten biçildiler.”

ez-Zeccâc dedi ki: Gece için “ğâsık (çöküp basan)” denilmesi, gündüz den daha soğuk oluşundan dolayıdır. Çünkü “ğâsık” soğuk olan “ğasak” da soğuk demektir. Zira geceleyin yırtıcı hayvanlar aralarında bulundukları canlılıklardan, haşereler yerlerinden çıkarlar. Kötü kimseler de etrafta kötülük ve fesad yapmak için ortaya çıkarlar.

Ğâsikın süreyya (ülker) yıldızı olduğu da söylenmiştir. Çünkü bu yıldız görünmeyecek olursa hastalıklar ve tâunlar artar. Doğduğu vakit ise bunlar kalır. Bu açıklamayı Abdurrahman b. Zeyd yapmıştır.

Ğâsik'ın güneşin batması vakti olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Şihab yapmıştır. Ay olduğu da söylenmiştir. el-Kutebî dedi ki: “**Karanlığı çöküp bastığı zaman**” ay etrafını çeviren halenin içine girdiği zaman, demektir. Bu ay için bir kılıf gibidir, bu da ayın tutulduğu (ya da görülmediği) zamanlar olur. Siyah olan her bir şeye “ğasak” denilir. Katade dedi ki: “**Karanlığı çöküp bastığı zaman**” kaybolduğu zaman demektir. Daha sahih olan da budur. Çünkü Tirmizi'de Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav) aya bakıp dedi ki: “Ey Aişe! Sen bunun şerrinden Allah'a sığın.” Çünkü “**karanlığı çöküp bastığı zaman gecenin şerrinden**” diye sözü edilen budur.” Ebu İsa dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Ahmed b. Yahya, Sa'leb, İbnu'l-A'râbî'den bu âyetin tevili hakkında şunları söylediğini nakletmektedir: Çünkü şüphe içinde olan kimseler, ayın etrafı aydınlatmadığı zamanları kollarlar (demiş ve) şu beyitleri zikretmiştir:

أَرَا حِينَيَ اللَّهُ مِنْ أَشْيَاءَ أَكْرَمُهَا مِنْهَا الْعَجُوزُ وَمِنْهَا الْكَلْبُ وَالْقَمَرُ
هَذَا يَبُوحُ وَهَذَا يُسْتَضَاءُ بِهِ وَهَذَا ضَمِيرُ قَوَامَةِ السَّحَرِ

(1) Tirmizi, V, 452; Müsned, VI, 61, 200, 215, 231, 232.

“Hoşlanmadığım şeylerden yana Allah beni rahatlatmıştır
Bunlardan birisi koca karı, birisi köpek ve aydır.
Bu havlıyor, diğeriyle aydınlanılıyor,
Ötekine gelince, kaba ve yaşlı seher boyu hep ayakta duruyor.”

“**Ğâsik**”in sokma halinde yılan demek olduğu da söylenmiştir. Sanki “ğâsik” onun dişidir. Çünkü zehir oradan akar. “(وَقَبَّ نَابَهَا)”: Yılanın dişinin soktuğu kimseye girmesi halî”ni anlatır.

“**Ğâsik**”in ne olursa olsun hücum edip zarar veren her bir şey demek olduğu da söylenmiştir ki, bu da Arapların irini akan yara hakkında kullandıkları: “(غَسَقَتِ الْقَرْحَةَ)”: Yaranın irini aktı” tabirlerinden alınmıştır.

6- Dügümlere Üfleyenler:

“**Dügümlere üfüren kadınların şerrinden.**” Dügümlere okudukları vakit ipin düğümlerine üfleyen sihirbaz kadınların şerrinden, demektir. Burada onların üflemeleri (Kur’ân ve benzeri dualar okuyarak) tedavi eden kimsenin yaptığı işe benzetilmiştir. Şair şöyle demektedir:

أَعُوذُ بِرَبِّي مِنَ النَّافِثَاتِ فِي عِضِّ الْعَاضِ الْمُغْضِ

“Sığınırım Rabbime üfürenlerden
Yalan ve iftira ile büyü yaparak düğümlere (üfleyenlerden).”

Mütemmim b. Nuveyre de şöyle demiştir:

نَفَّثْتُ فِي الْخَيْطِ شَبِيَةَ الرُّقَى مِنْ خَشْيَةِ الْجَنَةِ وَالْحَاسِدِ

“Sen rukyeye (okuyup üflemeye) benzer şekilde ipe üfledin
Cennet ümidi ile kıskananın korkusundan.”

Antere de şöyle demiştir:

فَإِنْ يَبْرَأَ فَلَمْ أَتُفِّثْ عَلَيْهِ وَإِنْ يُفَقِّدْ فَحَقَّ لَهُ الْفُقُودُ

“İyileşirse eğer ona üflemem

Ve eğer o kaybedilirse, kaybetmekten dolayı kedere boğulmak
onun için değerdir.”

7- Büyü ve Okuyarak Şifa Dilemek:

Nesâî'nin rivayetine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Her kim bir düğüm yapar, sonra ona üfürürse büyü yapmış olur. Kim de büyü yaparsa şirk koşmuş olur. Her kim (câhili manasıyla) birtakım şeyler üstüne takarsa o, o şeylerle başbaşa bırakılır.”⁽¹⁾

Dua ve Kur'ân âyetlerini şifa maksadıyla okumak (rukye yapılması halinde) üflemek hususunda görüş ayrılığı vardır. Kimisi bunu kabul etmezken, kimileri de caiz görmüştür.

İkrime dedi ki: Rukye yapan kimsenin üflememesi, elini sürmemesi ve düğüm yapmaması gerekir. İbrahim dedi ki: Rukye yaparken üflemeyi hoş görmezlerdi.

Birisi de şöyle demiştir: Hasta olduğu sırada Dahhâk'ın yanına girdim. Ona: Ey Muhammed'in babası sana okuyayım mı? dedim. O: Oku fakat üfleme, dedi. Ben de Felak ve Nas sûrelerini okuyarak ona şifa diledim.

İbn Cüreyc dedi ki: Ata'ya: Kur'ân okunduğu zaman üflenir ya da üfürülür mü dedim. O bunların hiçbirisi yapılmaz, fakat onu şöylece okursun, dedi. Daha sonra da: Arzu edersen üfleyebilirsin, dedi.

Muhammed b. Sîrîn'e rukye yapıp üflenmesi hakkında sorulmuş o da: Bunun sakıncalı olduğunu bilmiyorum. Eğer bu hususta görüş ayrılığına düşenler olursa aralarında hakem sünnettir, dedi.

Âişe (r.anha)nin rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) rukye yaparken üfledi. Bunu hadis imamları rivayet etmiş ve biz bunu hem sûrenin baş taraf-larında, hem de Subhan (İsra) Sûresi'nde (17/82. âyet, 2. başlıkta) zikretmiş bulunuyoruz.

Muhammed b. Hâtıb'dan rivayet edildiğine göre eli yanmış, annesi onu Peygamber (sav)'a getirmiş. Peygamber de ona üflemeye ve birtakım sözler söylemeye koyulmuş. (Muhammed b. Hâtıb) bu sözleri ezberleyemediğini söylemiş.

Muhammed b. el-Eş'as da dedi ki: Gözlerimden rahatsız olduğum bir sırada beni Âişe (r.anha)'ya götürdüler. O bana rukye yaptı ve üfledi.

(1) Nesâî, VII, 112; Taberânî, *Evsat*, II, 128, Münziri, *Terğib*, IV, 16.

İkrime'den rivayet edilen: Rukye yapan kimsenin üflememesi gerekir, sözüne gelince, sanki o bu kanaatine yüce Allah düğümlere üflemeyi kendisinden sakınılması gereken şeylerden değerlendirmiş gibi bir kanaate sahip olmuş görünüyor. Dolayısıyla kendi kendisine bir çeşit sığınma izlenimi uyanmamalıdır. Ancak bu durum böyle değildir. Çünkü düğümlere üflemek yerilmiş bir şeyse de, düğümsüz üflemenin yerilen bir şey olmaması gerekir. Ayrıca düğümlere üflemek ile ruhlara zarar veren büyü yapılmak maksadı güldülmüştür. Rukyede üflemek ise bedenleri ıslah etmek içindir. Fayda veren bir şey, zarar veren bir şey ile kıyas edilemez.

İkrime'nin el sürmeyi sünnete aykırı bulmasına gelince, Ali (r.a) dedi ki: Ben rahatsız idim. Peygamber (sav) yanıma girdi. Bu arada şöyle diyordum: Allah'ım eğer ecelim gelmiş ise beni rahatlat ve eğer ecelim gelmemişse bana şifa ve âfiyet ver. Şâyet bu bir belâ ise bana sabır ihsan et. Bunun üzerine Peygamber (sav): "Nasıl dedin?" diye sordu. Ben de ona söyledim. Eliyle beni sıvazladı, sonra da: "Allah'ım, ona şifa ver" diye buyurdu. Daha sonra böyle bir ağrı duymadım.⁽¹⁾

Abdullah b. Amr Abdurrahman b. Sabat, İsa b. Ömer ve Ruveys, Yakub'dan **"Üfüren kadınların şerrinden"** anlamındaki lafızları (من شرِّ النِّائِات) diye "fâ-ilât" vezninde okumuştur. Bu okuyuş Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a)'ın mevlası Abdullah b. el-Kasım'dan da rivayet edilmiştir.

Rivayet olunduğuna göre birtakım kadınlar, Peygamber (sav)'ı onbir düğüm yaparak büyülemişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah muavvizeteyn sûrelerini onbir âyet olarak indirdi.

İbn Zeyd dedi ki: Bu sözü edilen kadınlar yahudi idi. Bu kadınların Lebid b. el-A'sam'ın kızları olduğu da söylenmiştir.

8- "Ve Hased Edenin Hased Ettiği Zaman Şerrinden":

"Ve Hased Edenin Hased Ettiği Zaman Şerrinden" buyruğunda geçen **"hased: kıskanmak"**in anlamına dair açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/54-55. âyetler, 1. başlıkta, ayrıca bk. el-Bakara, 2/109-110. âyetler, 2. başlık) geçmiş bulunmaktadır. Orada hasedin kıskanılan kimsenin sahip olduğu nimetin -hased eden kimseye benzeri verilmese bile- yok olmasını temenni etmek olduğunu belirtmiştik. **Münafese** ise o kimsenin sahip olduğu nimet yerinde kalmakla birlikte, benzerini temenni etmektir. O halde hased (kıskançlık) yerilmiş bir kötülüktür. Münafese ise mübahtır, **gıpta** da

(1) İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 46, VI, 63.

budur. Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Mü'min gıpta eder, münafık hased eder."⁽¹⁾

Buhârî ile Müslim'in *Sahih*'lerinde şöyle denilmiştir: "Hased ancak iki şey de olur..."⁽²⁾ Peygamber efendimiz bununla gıptayı kastetmiş bulunmaktadır. Daha önce bu hadis, en-Nisa Sûresi'nde (az önce belirtilen yerde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Derim ki: İlim adamları dedi ki: Kıskanan kimsenin söz yahut davranış ile kıskanması ortaya çıkmadıkça, zarar vermesi söz konusu değildir. Bu da kıskançlığının kendisini kıskandığı kimseye kötülük vermeye itmesi ve bunun sonucunda onun kötülüklerini izleyerek, arkasına düşerek yanıldığı yerleri tesbit etmeğe kalkışması ile olur. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıskandığın vakit... arama (veya: Zulmetme, aşırı gitme!)"⁽³⁾ Bu hadis daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Semada kendisi ile Allah'a karşı gelinen ilk günah hased olduğu gibi, yer-yüzünde de kendisi ile Allah'a karşı gelinen ilk günahıdır. İblis, Adem'i kıskandı, Kabil de Habil'i kıskandı. Kıskanan kimse Allah'ın gazabına uğramış, buğzedilmiş, kovulmuş ve lanetlenmiş bir kimsedir. Şu beyiti söyleyen ne güzel söylemiş:

فَلِّ لِلْحَسَدِ إِذَا تَنَفَّسَ طَعْنَةً يَا ظَالِمًا وَكَانَهُ مَظْلُومًا

"Kıskanç olan kimseye rahat ettiği vakit (ya da nefes aldığı anda)
tenkit olmak üzere:

Ey zalim kişi... de. Halbuki o, mazlum gibi (görür kendisini).

9- Yüce Allah'ın Herşeyin Yarattıcısı Olduğu ve Kıskanmanın Kötülüğü:

Bu sûre, yüce Allah'ın her kötülüğün yaratıcısı olduğunun delilidir. Bu sûre ile peygamberine bütün kötülüklerden kendisine sığınmasını emretmekte ve: "**Yarattığı şeylerin şerrinden**" diye buyurmaktadır. Son olarak da kıskançlığı sözkonusu ederek onun büyüklüğüne ve zararlarının çokluğuna dik-

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, VIII, 95; Ali b. Sultan el-Kaari, *el-Mevdû'*, I, 156'da; Aclûnî, *Kaşfu'l-Hafâ*, II, 389'da: "Fudayl'in sözüdür" demektedirler.

(2) *Buhârî*, I, 39, II, 510, IV, 1919, VI, 2612, 2668, 2737; *Müslim*, I, 558, 559; *Tirmizî*, IV, 330; *İbn Mace*, II, 1407, 1408; *Müsned*, I, 385, 432, II, 8, 36, 88...

(3) İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, s. 107; *Fethu'l-Bârî*, X, 213'te: "Mursel ve mu'dal bir hadis olmakla birlikte şahidi vardır" diyerek sıhhati hakkında değerlendirilmeler yapmaktadır. Ayrıca bk. *Fethu'l-Bârî*, X, 482; İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, VI, 125.

kat çekmek istemiştir. Hakimlerden birisi şöyle demiştir: Kıskanan bir kimse beş bakımdan Rabbine karşı meydan okur: 1- O, başkasının üzerinde görülen her bir nimete buğzeder. 2- O, Rabbinin paylaşmasına kızar, gazab eder. Sanki: Niye böyle paylaştırdın? der, gibidir. 3- O, Allah'ın fiiline karşı çıkar. Yani yüce Allah lütfunu dilediği kimseye verir. O ise, Allah'ın lütfuna karşı cimrilik gösterir. 4- O, Allah'ın dostlarını yardımsız bırakır yahut onları yardımsız bırakıp, üzerlerindeki nimetin zeval bulmasını ister. 5- O, kendi düşmanı olan İblise yardımcı olmuş olur.

Şöyle de denilmiştir: Kıskanan kimse oturup kalktığı yerlerde pişman olmaktan başka bir şey elde etmez. Meleklerin nezdinde lanet ve nefretten başkasına nâil olmaz. Yalnız başına kaldığı vakit sabırsızlık ve kederden başka bir şey elde etmez. Ahirette ise keder ve ateşte yanmaktan başka bir şey eline geçirmez, Allah'tan ise öfkeden ve uzaklaşmaktan başka bir şey bulmaz.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Üç kişinin duası kabul olunmaz: Haram yiyen, çokça gıybet eden ve kalbinde müslümanlara karşı bir kötülük yahutta bir kıskançlık bulunan bir kimse."⁽¹⁾ Şanı yüce Allah en iyi bilendir.

(Felâk Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

(1) Hadisin kaynağını tespit edemedik. Merhum müfessir de: "ruviye: rivayet olundu..." demekle, hadisin illetli olduğuna işaret etmektedir.

Nas

Sûresi

1-6. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bu sûre de (Mekke'de mi, Medine'de mi inmiş olması bakımından) Felak Sûresi gibidir. Çünkü bu sûre iki Muavvize'den birisidir.

Tirmizi'nin rivayetine göre Ukbe b. Amir el-Cüheni Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah benim üzerime benzerleri görülmedik âyetler indirdi: “*De ki: Sabahın Rabbine sığınırım*” deyip sûrenin sonuna kadar ve “*De ki: Sığınırım insanların Rabbine*” buyruğundan sûrenin sonuna kadar (okudu).” (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. Müslim de bu hadisi rivayet etmiştir.⁽¹⁾

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَهِ
النَّاسِ ﴿٣﴾

1. De ki: “Sığınırım insanların Rabbine,
2. “İnsanların melikine,
3. “İnsanların ilâhına.”

“De ki: Sığınırım insanların Rabbine.” Onların maliklerine ve işlerini yoluna koyana. Her ne kadar bütün yaratıkların Rabbi ise de burada insanların Rabbi olduğunu sözkonusu etmesinin iki sebebi vardır:

(1) Tirmizi, V, 170, 453; Müslim, I, 558; Dârimî, II, 554; Nesâî, II, 158, VIII, 254; Müsned, IV, 144, 151, 152.

1- Çünkü insanlar tazim edilmişlerdir. Yüce Allah, onları sözkonusu ederek tazim olunsalar dahi, onların bile Rabbi olduğunu bildirmektedir.

2- Çünkü O, insanların şerrinden (kendisine) sığınılmasını emretmiştir. Onları sözkonusu etmekle insanlardan insanları koruyacak olanın kendisi olduğunu bildirmiş olmaktadır.

“**İnsanların melikine, insanların ilahına**” diye buyurmasına gelince; insanlar arasında kendi melikleri (mutlak egemenleri) olduğunu hatırlatan kral ve hükümdarlar bulunduğu gibi, insanlar arasında O’ndan başkasına ibadet eden kimselerin de bulunmasıdır. Böylelikle yüce Allah, hem onların ilahı, hem de mabudları olduğunu, -kralların ve büyüklerin değil- gerektiğini kendisine sığınılması (istiaze olunması) O’nun himayesine girilmesini anlatmaktadır.

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾

4. “Vesvese veren o sinsi ve sinici olanın şerrinden.”

Şeytanın şerrinden demektir. Vesvese sahibi şeytanın şerrinden anlamında olup muzaf (“olan” anlamını veren “zi” hazfedilmiştir.) Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

“**Vesvas**” şeklinde “vav” fethalı olarak isim anlamını verir ki, “muvesvis: vesvese verici” demektir. “Vav” harfi kesreli olursa mastar yani “vesvese” demek olur. “Zilzal” ve “zelzal” de böyledir.

Vesvese insanın içinden geçen şeylere denir. Nitekim: “(وَسَوَّسَ إِلَيْهِ نَفْسَهُ وَسَوَّسَ وَوَسَّوْهُ) : Nefsi kendisine vesvese verdi, vesvese (ve visvese) vermek (şeklinde “vav” harfi üstün ve kesreli olarak kullanılır.).”

Avcının, köpeklerin kısık seslerine ve süs eşyalarının çıkardıkları seslere de “vesvas” denilmektedir. Şair Zu’r-Rimme şöyle demiştir:

فَاتَ يُشْرِزُهُ نَادٌ وَيُسْهَرُهُ تَذَوُّبُ الرِّيحِ وَالْوَسْوَاسُ وَالْهَضْبُ

“Soğuk, onu huzursuz etmeye başladı ve onu uykusuz bıraktı

Dört bir yandan esen rüzgar ile çıkan sesler (vesvas) ve yağan yağmurlar.”

el-A'sa da şöyle demiştir:

تسمع للحلى وسواساً إذا أنصرفت كما استعان بريحٍ عَشْرِقَ زَجَلُ

“Yanından çekip gittiği vakit zînet eşyalarının sesini işitirsin

Tıpkı kuruyunca uçuşan ve rüzgarın esişi ile ses çıkartan otların yaptığı gibi.”

el-Vesvas el-hannas'ın, İblis'in bir oğlu olduğu da söylenir. Bu oğlunu - güya- Havva'ya getirmiş, onu önüne bırakıp: Sen buna bak demiş. Adem (a.s) gelerek: Bu ne oluyor ey Havva? deyince, Havva: Bizim düşmanımız bunu getirdi ve bana buna bak, dedi. Adem: Hiçbir hususta sen ona itaat etme dememiş miydin sana? Bizi masiyete düşürünceye kadar aldatan odur, deyip çocuğun üzerine atıldı ve onu dört parçaya böldü. Herbir parçasını -ona olan öfkesinden dolayı- bir ağacın üzerine astı. İblis gelerek: Ey Havva oğlum nerede? diye sordu. Ona Adem (a.s)'in ona yaptıklarını anlattı. Bu sefer İblis: Ey hannas diye seslendi, o da canlanıp ona cevap verdi.

Yine onu alıp Havva'ya getirdi ve: Buna bak dedi. Adem (a.s) geldi. Bu sefer onu ateşte yaktı, küllerini denize savurdu. İblis -aleyhi'l-la'ne- geldi ve: Ey Havva oğlum nerede? dedi. Ona Adem'in oğluna yaptıklarını anlattı. Bu sefer İblis denize gitti: Ey Hannas diye seslendi, canlanıp ona cevap verdi.

Üçüncü bir defa onu getirip Havva'ya bıraktı ve ona bak, dedi. Adem onu görünce onu boğazladı ve ateşte pişirdi. Her ikisi de onu tutup yediler. İblis geldi ona durumu sorunca Havva da olanı ona bildirdi. İblis: Ey Hannas diye seslendi. Hannas canlanıp ona cevap verdi. Adem'in ve Havva'nın karından onu çıkardı.

İblis: İşte benim istediğim bu idi. İşte Adem'in oğullarının göğüslerinde kalacağın yer budur, dedi.

Bu bakımdan o her zaman için Adem oğlu gafil olduğu her seferinde kalbinin üzerine atılır, kalbini ağzına alır, ona vesvese verir. Âdemoğlu Allah'ı anınca kalbini ağzından atar ve siner. Bu haberi Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usul* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'den gelen bir sened ile zikretmiştir. Sahih olacağını zannetmiyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şeytan'ın “hannas (sinsi ve sinici)” olmakla nitelendirilmesi çokça gizlenmesinden ötürüdür. Yüce Allah'ın: “(فَلَا أَقِيمَ بِالْخُنْصِ): **Artık başka söze gerek yok. Andederim, geri dönüp gidenlere**” (et-Tekvir, 81/15) buyruğunda da (kul-

lanılan “el-hunnes” lafzı) aynı kökten gelmektedir ki, kastedilen yıldızlardır. Çünkü onlar göründükten sonra saklanıp gizlenirler.

Kul, Allah’ı andığı vakit sindiği yani geri çekildiği için de bu ismin verildiği söylenmiştir. Haberde şöyle denilmektedir: “Şeytan insanın kalbi üzerinde kurulur. Kul gaflete düştü mü vesvese verir. Allah’ı andı mı siner.” Yani geri çekilir ve vesvese vermekten kaçır.

Katade dedi ki: “el-Hannas: Sinsi ve sinici” insanın kalbinde köpeğin burnuna benzer bir burnu bulunan şeytandır. İnsan gafil oldu mu ona vesvese verir. Kul Rabbini zikretti mi siner ve geri çekilir.

“(أَخْنَسَهُ)”: Onu geri ittim o da geri çekildi” denilir. “(خَسَنَتْهُ فَخَسَتْ)”: Onu gerilettim” de denilir. Ebu’l-Ala el-Hadrami’nin -Rasûlullah (sav)’a okuduğu- şu beyiti de bu kabildendir:

وَإِنْ دَخُّوا بِالشَّرِّ فَاغْفُ تَكْرَمًا وَإِنْ خَسُّوا عِنْدَ الْحَدِيثِ فَلَا تَسْلُ

“Eğer onlar kötülükle fesad çıkartacak olurlarsa lutfet de affeyle!
Şâyet konuşma halinde geri kalırlarsa soru da sorma!”

İnes (r.a)’dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Şeytan Adem oğlunun kalbi üzerine burnunu koyar. Allah’ı zikredecek olursa siner. Allah’ı unutursa kalbini ağzına alır ve vesvese vermeye koyulur.”⁽¹⁾

İbn Abbas dedi ki: Kul, Allah, andığı vakit şeytan onun kalbinden siner ve çekilip gider. Kul gaflete düşecek olursa onun kalbini ağzına alır, ona vesveseler verir ve birtakım uzak emellerle oyalar.

İbrahim et-Teymi dedi ki: Vesvasın ilk ortaya çıkması abdest halindedir.

Ona hannas (sinen ve sinsi) deniliş sebebinin, kul Allah’ı anmaktan gaflete düştüğü takdirde geri dönmesi olduğu da söylenmiştir. Çünkü “el-Hannes” geri dönmek demektir. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

وَصَاحِبٌ يَمْتَعِسُ اِمْتِعَاسًا يَزْدَادُ اِنْ حَيْثُ خِنَاسًا

(1) Ebu Ya’lâ, *Müsned*, VII, 278; Heysemî, *Mecma’*, VII, 149 -ravilerinden Adiy b. Ebi Umare’nin zayıf olduğu kaydıyla-.

“Ve bir arkadaş ki hareket ettikçe eder,
Eğer ben ona selam verirsem, onun geri dönüşü daha da artar.”

İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: “**Vesvese veren o sinsi ve sinsi ci olan**” buyruğu hakkında iki açıklama nakletmektedir: Birincisine göre o, vesvese vermekle hidayetden geri döner. İkincisine göre o, vesvese ile yakînin dışına çıkar.

الَّذِي يُوسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ﴿٥٠﴾

5. “Ki o insanların göğüslerine hep vesvese verip durandır.”

Mukatil dedi ki: Şeytan bir domuz sûretindedir. Damarda kan nasıl akar yorsa o da Adem'in oğlunda öylece akar. Yüce Allah bu hususta ona imkan vermiştir. İşte yüce Allah'ın: “**Ki o, insanların göğüslerine hep vesvese verip durandır.**” buyruğu bunu anlatmaktadır.

Sahih'de Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Şüphesiz şeytan Adem oğlunun içinde kanının aktığı gibi akar.”⁽¹⁾ İşte bu, Mukatil'in söylediğinin sahih olduğunu göstermektedir.

Şehr b. Havşeb, Ebû Sa'lebe el-Huşeni'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben yüce Allah'a bana şeytani ve Âdemoğlunun bünyesindeki yerini göstermesini diledim. Onu gördüm. Şeytanın elleri onun ellerinde, ayakları ayaklarında, diğer şubeleri onun bedeninde idi. Şu kadar var ki, onun köpeğin burnu gibi bir burnu vardı. Allah'ı zikredecek olursa şeytan siner ve geri çekilir. Allah'ı zikretmeyip susarsa onun kalbini yakalar.

Ebu Sa'lebe'nin bu açıklamasına göre, Âdemoğlunun vücudunda dal budak salmış olmaktadır. Yani Âdemoğlunun herbir azasında onun da bir parçası vardır.

Abdurrahman b. el-Esved'den yahutta tabîinden onun dışında birisinden -yaşı ilerlemiş iken- şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben hayasızlık işlemekten kendimi emniyette hissetmedim. Şeytanın bu hususta beni galeyana getirmeyeceğinden yana nasıl emin olabilirim?

(1) *Buhârî*, II, 717, III, 1195, V, 2296; *Tirmizî*, III, 475; *Dârimî*, II, 411; *Müsned*, III, 156, 285, 309.

İşte bu ifadeler şeytanın insan vücudunda dal budak salmış olduğunu göstermektedir ki, Mukatil'in sözünün ifade ettiği mana da budur.

Şeytanın vesvese vermesi ise, gizli bir söz ile kendisine itaat etmeye çağırmasıdır. Bundan anlaşılan şu ki: Sesi açıkça duyulmaksızın kalbe ulaşır.

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦١﴾

6. “İster cinden olsun, ister insandan olsun.”

Bu buyrukla vesvese verenin insandan olabileceğini haber vermektedir. el-Hasen dedi ki: Bunlar iki şeytandır. Cin şeytanı insanların kalblerine vesvese verir. İnsan şeytanı ise açıkça gelir.

Katade dedi ki: Şüphesiz cinlerden de şeytanlar vardır, insanlardan da şeytanlar vardır. O halde hem insan, hem cin şeytanlarından Allah'a sığın.

Ebu Zerr'den bir adama şöyle dediği rivayet edilmektedir: Sen insan şeytanlarından Allah'a sığındın mı? O: İnsanlardan da şeytan var mıdır? deyince şöyle dedi: Evet, çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Her peygambere ins ve cin şeytanlarını böylece düşman kıldık.*” (el-En'am, 6/112)

Bir takım kimselere göre; buradaki “insanlar” ile de yine cinler kastedilmiştir. Yüce Allah'ın: “*Bir gerçek de şu ki: İnsanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırlardı*” (el-Cin, 72/6) buyruğunda kendilerinden “erkekler” diye; başka yerde “*topluluk ve grub*” (bk. el-Ahkaf, 46/29) diye sözedildiği gibi, burada da kendilerinden “**insanlar**” diye sözedilmiştir. Buna göre “**ister insandan**” buyruğu “**ister cinden**” buyruğuna atfedilmiş olup, bu tekrar (mananın değil de) lafızların farklı oluşundan dolayıdır.

Araplardan birisinin konuşurken şöyle dediği nakledilmektedir: Cinlerden bir kavim (bir topluluk) geldi ve durdu. Siz kimsiniz? diye soruldu, onlar: Cinlerden bazı insanlar, diye cevap verdiler. el-Ferrâ'nın açıklaması da bu anlamdadır.

“**Vesvas**”ın şeytanın kendisi olduğu ve “**ister cinden olsun**” buyruğunun şeytanın cinlerden olduğunu beyan ettiği “**ister insanlardan olsun**” buyruğunun da “**vesvas** (vesvese veren)”a atfedildiği söylenmiştir. Mana da şöyle olur: De ki: Cinlerden olan vesvesecinin şerrinden ve insanların şerrinden, insanların Rabbine sığınırım. Buna göre hem insanların, hem cinlerin şerrin-

den sığınması emredilmektedir.

“(الجنّة): **Cinler**” lafzı (جَنِّي)‘in çoğuludur. Nitekim: “(انس): **İnsanlar**” ile; “(إنسي): **İnsan**” denilmesi de böyledir. (“Cinnet: Cinler” lafzının sonundaki “he (yuvarlak te)” çoğulun müennesliğinden ötürü gelmiştir.

Denildiğine göre İblis insanların kalplerine vesvese verdiği gibi cinlerin kalblerine de vesvese verir. Buna göre “**insanların göğüslerine**” buyruğu, hepsi hakkında umumi bir ifade olur. “**İster cinden olsun, ister insandan olsun**” buyruğu ise kalblerinde vesvese verdiği kimseleri açıklamaktadır.

Bir diğer açıklamaya göre: “**Vesvese veren...in şerrinden**” lafzındaki “**vesvese**” cinlerin ve insanların verdiği vesvesedir. Bu da insanın içinden geçirdiği şeylere denir. Peygamber (sav)’ın de şöyle dediği sabittir: “Şüphesiz yüce Allah fiilen işlemedikçe yahut onu söylemedikçe içlerinden geçirdikleri şeyleri ümmetime bağışlamıştır.”⁽¹⁾ Bu hadisi Ebu Hureyre rivayet etmiş, Müslim de kitabında zikretmiştir. Artık bundan maksadın ne olduğunu en iyi bilen yüce Allah’tır.

NÂS SÛRESİ’NİN,
ONDOKUZUNCU CİLDİN
VE KURTUBÎ TEFSİRİ’NİN SONU

(1) *Müslim*, I, 116; *Nesâî*, VI, 157; *İbn Mace*, I, 658; *Müsned*, II- 255, 393, 425, 474, 481.

TERCEME ESNASINDA BAŞVURULAN ESERLER

İbn Abdî'l-Berr⁽¹⁾, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, *el-İstizkâr*, Kahire 1413/1993.

____ , *et-Temhîd*, Ribât 1387/1967-1412/1992.

____ , *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medine el-Mâlikî*, Riyâd 1398/1978.

____ , *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrut 1412.

Abdulgakî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfreh li Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Karîm*, İstanbul 1986.

____ , *Mu'cemu Ğaribi'l-Kur'ân Mustahrecen min Sahihi'l-Buhârî*, İstanbul 1985.

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Beyrut 1351.

İbn Adiyy, Abdullah b. Adiyy b. Abdullah b. Muhammed, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Beyrut 1409/1988.

(1) a. Türkçe'de de kullanılan özel isimler, çoğunlukla Türkçe telaffuza riayet edilerek kaydedilmiştir.

b. Harf-ı tarifler ile "İbn, Ebû..." ibareleri alfabetik sıralamada dikkate alınmamıştır.

c. Birden çok baskıları kullanılan eserlerin, değişik baskılarına işaret edilmiştir.

d. Terceme çalışmamızın on yılı aşmış bir zamana yayılması sebebi ile kaynak gösterirken ihtisârda farklılıklar olmuştur. Okuyucunun feraset ve bilgisinin bunu telafi edeceğini ümit ederiz.

e. Kaynakların çoğundan haşiyelerin düşülmesinde yararlanılmış olmakla birlikte, bazı kaynaklardan tercemenin sıhhatli bir şekilde yapılması için, bazılarında da metinde görülen hataların -çok az olmakla birlikte- düzeltilmesi sırasında istifade edilmiştir. Dolayısıyla bu listede kaydedilen eserlerin bir çoğuna dipnotlarda atıfta bulunmak ayrıca gerekmemiştir.

f. Listede yer almayan birçok kaynak da nisbeten az kullanıldığından dipnotlarda yapılan işaretlerle yetinilmiştir.

- Ağırakça**, Prof. Dr. Ahmed, *İslâm'da İlk Tecdid Hareketi ve Ömer b. Abdulaziz*, İstanbul 1995.
- _____, *Emeviler Döneminde Kıyamlar*, İstanbul 1994.
- el-Ahterî**, Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisarî, *Ahterî-i Kebir*, Âmira 1310'dan tıpkı basım, baskı yer ve yılı yok.
- Akkâvî**, Dr. İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâğa*, Beyrut 1413/1992.
- el-Âlûsî**, Şihâbuddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, el-Munîriyye baskısından tıpkı basım: Beyrut 1405/1985.
- Antere**, bk. **Mevlevî**, Muhammed Said.
- İbnu'l-Arabî**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr el-Arabî tarihsiz.
- el-Asbahânî**, Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, *el-Azame*, Riyâd 1408.
- el-Asbahânî**, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed, *el-Müsnedu'l-Müstahrec alâ Sahîhi'l-İmam Muslim*, Beyrut 1996.
- _____, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Beyrut 1405.
- el-Âsımî**, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, *Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, 1398 baskısından tıpkı basım.
- el-Askalânî**, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire 1409/1988.
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1395/1985 ve Suriye 1406/1986.
- _____, *el-İsâbe*, Beyrut 1412/1992.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.
- _____, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut 1406/1986.
- İbn Atiyye**, Ebû Muhammed Abdulhak, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Fas 1395/1975-1411/1991.
- Ebû Avâne**, Ya'kub b. İshak, *Müsnedu Ebî Avâne*, Beyrut 1998.
- Aydemir**, Dr. Abdullah, *Tefsir'de İsrâiliyyât*, Ankara 1979.
- Aydınlı**, Yard. Doç. Dr. Abdullah, *Hadis Istılâhları Sözlüğü*, İstanbul 1987.
- el-Aynî**, Bedruddin Ahmed b. Mûsâ, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire 1348 baskısından tıpkı basım: Dâru'l-Fikr tarihsiz.

- el-Azîmâbâdî**, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk, *et-Ta'liku'l-Muğni ala'd-Dârakutnî*, -Sunenu'd-Darakutnî zeylinde-, Beyrut 1413/1993.
- _____, *Avnu'l-Ma'bûd*, Beyrut 1415.
- el-Azîzî**, Ali b. Ahmed, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Mısır 1324.
- el-Bağdâdî**, Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Muvaddihu Evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefsîrîk*, Beyrut 1407.
- _____, *Tarihu Bağdad*, Beyrut tarihsiz.
- _____, *el-Câmi' Li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Beyrut 1416/1996.
- el-Ba'lebekkî**, Munir, *el-Mevrid Kamus İngilizî-Arabî*, Beyrut 1984.
- el-Ba'lebekkî**, Dr. Ruhî, *el-Mevrid Kamus Arabî-İngilizî*, Beyrut 1996.
- el-Bekrî el-Endelusî**, Abdullah b. Abdulaziz, *Mu'cemu Me's-ta'cem*, Beyrut 1403.
- el-Bennâ**, Ahmed Abdurrahmân, *el-Fethu'r-Rabbânî Tertibu Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, Kahire tarihsiz.
- _____, *Minhatu'l-Ma'bûd fî Tertîbi Musnedi't-Tayâlisî Ehlî Dâvûd*, Beyrut 1400.
- el-Berkûkî**, Abdurrahman, *Şerhu Divânî'l-Mütenebbî*, Beyrut 1399/1979.
- İbn Beşkuvâl**, Halef b. Abdulmelik, *Ğavâmidu'l-Esmâi'l-Mühheme*, Beyrut 1407.
- el-Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huscyn, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, Beyrut 1414/1994.
- _____, *Şuabu'l-İman*, Beyrut 1410.
- _____, *Kitabu'z-Zühed el-Kebîr*, Beyrut 1996.
- el-Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlık, *Musnedu'l-Bezzâr*, Beyrut-Medine 1409.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973-1974.
- el-Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Âmira 1315'ten tıpkı basım: İstanbul 1413/1992 ve Beyrut 1407/1987.
- _____, *el-Edebu'l-Müfred*, Beyrut 1409/1989.
- _____, *et-Tarihu'l-Kebîr*, Daru'l-Fikr tarihsiz.
- el-Büstî**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-Mecrûhûn*, Halep tarihsiz.
- _____, *Sahîhu İbn Hibbân*, Beyrut 1414/1993.
- _____, *es-Sikaat*, Daru'l-Fikr 1395/1975.
- el-Cârim**, Ali ve **Emin**, Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, Mısır 1959.
- İbnu'l-Cârûd** Abdullah b. Ali, *el-Munteka*, Beyrut 1408/1988.
- İbn Cerîr et-Taberî**, bk. **et-Taberî**, Ebû Ca'fer.

el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İstanbul 1338 baskısından tıpkı basım: Beyrut tarihsiz.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali, *el-Mevdûât*, Dâru'l-Fıkr, 1403/1983.

_____, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, Beyrut 1403.

_____, *Ğaribu'l-Hadis*, Beyrut 1405/1985.

_____, *Safvetu's-Safve*, Beyrut 1399/1979.

Ebû Ceyb, Sa'dî, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî*, Dimaşk 1408/1988.

el-Cezerî, Şemsuddin Muhammed b. Muhammed, *Ğâyu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, Mısır 1351/1932.

el-Cezîrî, Abdurrahmân, *Kitâbu'l-Fıkh Ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, Kahire tarihsiz, üçüncü baskı.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Muhtesib fî Tebyîni Vucûhi Şevâzzi'l-Kiraât*, Kahire 1414/1994.

_____, *el-Hasâis*, Beyrut ikinci baskı.

el-Cürcânî, eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Mısır, 1283.

ed-Dakr, Abdulganî, *Mu'cemu'l-Kavâidi'l-Arabiyye*, Dimaşk-Beyrut 1414/1993.

Dârakutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, Beyrut 1413/1993 ve Beyrut 1386/1966.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, *Sünen*, Abdullah Hâşim tahkikli baskısından: İstanbul 1413/1992 ve Beyrut 1407.

ed-Dâvûdî, Şemsuddin Muhammed, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Kahire 1392/1972.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1977-1980.

ed-Derdîr, Ebu'l-Berekât Ahmed, *Hâşiyetu'd-Desûkî*, el-Halebî baskısı tarihsiz.

ed-Deylemî, Ebu Şucâ' Şîreveyh b. Şehrdâr, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitab*, Beyrut 1976.

ed-Dumeyrî, Kemaluddin, *Hayatu'l-Hayevân el-Kübrâ*, Mısır tarihsiz.

İbnu'l-Esîr, İzzuddin İbnu'l-Esîr Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1409/1989.

İbnu'l-Esîr, Mecduddin el-Mubarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadis*, Beyrut 1399/1979.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *Mekalâtu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1411/1990.

el-Ezdî, Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, Beyrut 1403.

el-Fâkihî, Muhammed b. İshak b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke*, Beyrut 1414.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekaayisi'l-Luğa*, Beyrut 1418/1998

_____, *Mucmelu'l-Luğa*, Beyrut 1414/1994.

- el-Ferrâ**, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, Baskı yer ve yılı yok
- el-Fîrûzâbâdî**, Meccduddin Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 1407/1987
- el-Fîryâbî**, Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen, *Sıfatu'l-Munâfık*, Kuveyt 1405.
- el-Ğalâyînî**, eş-Şeyh Mustafa, *Ricâlu'l-Muallâkati'l-Aşer*, Beyrut 1331.
- _____, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, Beyrut 1403/1982.
- el-Ğamrâvî**, Muhammed ez-Zührî, *es-Sirâcu'l-Vehhâc Şerhun alâ Metni'l-Minhâc*, İstanbul tarihsiz, tıpkı basım.
- İbn Hacer**, el-Askalânî, bk. **el-Askalânî**.
- el-Hâkim**, en-Neysâbûrî, bk. **en-Neysâbûrî**.
- el-Hakîm**, et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdisi'r-Rasûl*, Kahire 1408/1988 ile Beyrut 1992 baskıları.
- el-Hallâl**, Ahmed b. Muhammed b. Harun b. Yezîd Ebû Bekr, *es-Sunne*, Riyad 1410.
- Hamidullah**, Dr. Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, Beyrut 1389/1969.
- İbn Hanbel**, Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, Demmâm 1406.
- İbn Hanbel**, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, el-Halebî 1313 baskısından tıpkı basım: İstanbul 1413/1992 ve Mısır tarihsiz.
- _____, *el-Vera'*, Beyrut 1403/1983.
- el-Hansâ**, Tumâzer bint Amr, *Dîvânu'l-Hansâ*, Mısır 1305/1888.
- el-Hâris**, İbn Ebi Usâme ve **el-Heysemî**, Nureddin, *Müsnedu'l-Hâris*, (Zevâidu'l-Heysemî), Medine 1413/1992.
- İbn Ebî Hâtîm**, Abdurrahman *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, Beyrut 1271/1952.
- İbn Hayyan**, Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer, *Tabakatu'l-Muhaddisîn bi Asbahân*, Beyrut 1412/1992.
- İbn Hazm**, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fisal fî'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut 1395/1975.
- el-Hemezânî**, Huseyn b. Ebi'l-İzz, *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Katar 1411/1991.
- el-Heysemî**, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid*, Beyrut 1408/1988.
- _____, *Mevâridü'z-Zam'ân*, Beyrut tarihsiz. Ayrıca bk. **el-Hâris**.
- el-Himyerî**, Muhammed b. Abdulmun'im, *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, Muessesesetu Nâsır li's-Sekâfe 1980.

- İbn Hişâm**, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1411 ve Beyrut 1417/1996.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Abdullah, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, Kahire tarihsiz.
- _____, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, Mısır 1385/1965.
- el-Hudarî**, Muhamed, *Usulu'l-Fıkh*, Mısır 1389/1969.
- İbnu'l-Humâm**, Kemaluddin, *Fethu'l-Kadir*, Bulak 1315 baskısından tıpkı basım: Dâru Sâdır, tarihsiz.
- el-Huseynî**, İbrahim b. Muhammed, *el-Beyân ve't-Ta'rif*, Beyrut 1401.
- İbn Huzeyme**, Muhammed b. İshak, *Sahîhu İbn Huzeyme*, Beyrut 1390/1970.
- el-İrakî**, Ebu'l-Fadl Abdurrahim, *Zeylu Mizâni'l-İ'tidâl*, Dâru'l-Fikr el-Arabî tarihsiz.
- el-İsfahânî**, Ebu'l-Kasım Râgıb el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1381/1961.
- İbn İshak**, Muhammed b. İshak b. Yesâr, *Siretu İbn İshak*, Konya 1401/1981.
- Kadı İyâd**, Ebu'l-Fadl İyâd b. Musa b. İyâd, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafa*, Derseâdet 1324.
- el-Kannûcî**, Sıddık b. Hasen, *Ebcedu'l-Ulûm*, Beyrut 1978.
- Karaçam**, Doç. Dr. İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul 1991.
- Karaman**, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1974.
- el-Karî**, Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu's-Şifâ*, Derseâdet 1316.
- İbnu'l-Kayserânî**, Muhammed b. Tahir, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Riyad 1415.
- İbn Kayyim**, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdu'l-Meâd*, Beyrut 1405/1985.
- el-Kefevî**, Ebu'l-Bekaa Eyyûb, *el-Küllîyyât*, Âmira 1287.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut tarihsiz.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kitâbu's-Şa'b baskısından tıpkı basım: İstanbul 1984-1985 ve Beyrut 1401.
- _____, *Şemâilu'r-Rasûl*, Kahire 1386/1967.
- _____, *Tuhfetu't-Tâlib*, Mekke 1406.
- el-Kessî**, Abd b. Humeyd b. Nasr Ebû Muhammed, *Müsnedu Abd b. Humeyd*, Kahire 1408/1988.

el-Kettânî, es-Seyyid Şerîf Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*,

baskı yer ve tarihi belirsiz baskıdan tıpkı basım: İstanbul 1986.

el-Kinânî, Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail, *Misbâhu'z-Zücâce*, Beyrut 1403.

Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, İstanbul 1993.

el-Kiyâ, İmaduddin b. Muhammed et-Taberî el-Herâsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*,

Beyrut 1405/1985.

Koçyiğit, Prof. Dr. Talat, *Hadis Istılâhları*, Ankara 1980.

el-Kudâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Musnedu's-Şihâb*, Beyrut 1407/1986.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *el-Muğnî*, eş-Şerhu'l-Kebir ile birlikte yapılmış-

baskıdan tıpkı basım: Beyrut tarihsiz.

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *et-Tezkire*, Kahire 1411/1991

_____, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, çeşitli baskıları.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, M. F. Abdullhakî

tahkikli baskısından tıpkı basım: İstanbul 1413/1992 ve Beyrut tarihli.

_____, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, Riyad 1402.

İbn Kuteybe, Muhammed Abdullah, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut 1393/1973.

el-Kürdî, M. Necmüddin, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri*, terceme:

İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1996.

el-Lâlekâî, Hibetullah b. el-Hasen b. Mansur, *İtikadu Ehli-Sunne*, Riyad 1402.

el-Lebdî, Dr. Muhammed Semîr, *Mu'cemu'l-Mustalahati'n-Nahviyye*

ve's-Sarfiyye, Beyrut 1405/1985.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen*, Dâru İhyâi'l-

Kütübî'l-Arabiyye, tarihsiz baskısından: İstanbul 1413/1992 ve Beyrut

tarihsiz baskı.

el-Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdulvâhid, *el-Ehâdisu'l-Muhtâra*,

Mekke 1410.

İmam Mâlik, İbn Enes, *el-Muvatta*, M. F. Abdullbâki tahkikli baskısından tıpkı basım: İstanbul 1413/1992 ve Mısır tarihsiz.

_____, *el-Mudevvenetu'l-Kübrâ*, Beyrut tarihsiz.

İbn Mansûr, Saîd, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, Riyâd 1414.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut tarihli.

Ma'ruf, Dr. Beşşâr Avvâd ve arkadaşları, *el-Müsnedu'l-Câmi'*, Beyrut-Kuveyt 1413/1993.

el-Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, Beyrut 1412/1992.

el-Mervezî, Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, Medine 1406.

İbn Mevdûd, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Kahire tarihsiz.

Mevlevî, Muhammed Said, *Dîvânu Antere*, el-Mektebu'l-İslâmî 1403/1983.

el-Meydânî, Adulganî el-Ğuneymî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Beyrut 1400/1980.

Miras, Kâmil, bk. **Naim**, Ahmed.

el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemal*, Beyrut 1400/1980.

İbnu'l-Mubârek, Abdullah b. el-Mubârek b. Vâdih, *ez-Zühed*, Beyrut tarihsiz.

el-Mubârekfûrî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, Beyrut tarihsiz.

Mustafa, İbrahim ve arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye Yayını, 1400/1980.

el-Münâvî, Abdurraûf, *Feydu'l-Kadir*, Mısır 1356.

el-Münzirî, Abdulazim b. Abdulkaviyy, *et-Terğib ve't-Terhib*, Beyrut 1417.

Müslim, bk. **el-Kuşeyrî**.

en-Nablusî, Abdulğanî, *Zehâiru'l-Mevâris fi'd-Delâleti alâ Mevâdi'i'l-Ehâdis*, Tahran tarihsiz.

Naim, Ahmed ve **Miras**, Kâmil, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1972-1973.

en-Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *el-Envâru'l-Muhammediyye mine'l-Mevâhibi'l-Leduniyye*, Beyrut 1312.

en-Nehhâs, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, Kuveyt 1408.

_____, *Meâni'l-Kur'ân*, Mekke 1409.

en-Nesai, Ebû Abdurrahman b. Şuayb, *Sünen*, Mısır 1383/1964 baskısından tıpkı basım; İstanbul 1413/1992 ve Halep 1406/1986.

_____, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut 1411/1991.

_____, *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle*, Beyrut 1406.

en-Nesefî, Necmuddin İbn Hafs, *Talibatu't-Talebe fi'l-Istılâhâti'l-Fıkhiyye*, Bağdad 1311.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî Alâ Sahihi Müslim*, Beyrut 1392.

- _____, *el-Ezkâr*, Kahire 1375/1955'ten tıpkı basım: İstanbul tarihsiz.
- _____, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Cidde tarihsiz.
- en-Neysâbü'rî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. el-Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut 1411/1990.
- _____, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut 1400/1980.
- İbn Nuceym**, Zeynuddin, *el-Eşbâhu ve'n-Nezâir*, Matbaatu Vâdi'n-Nil 1298.
- Özek**, Ali, *en-Nusûsu'l-Edebiyye*, İstanbul 1972.
- Pakalın**, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971.
- İbn Râheveyh**, İshak b. İbrahim b. Mahled, *Müsnedu İshak b. Râheveyh*, Medine 1991-1995.
- er-Râmehürmüzî**, el-Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, Beyrut 1404.
- _____, *Emsâlu'l-Hadis*, Beyrut 1409.
- er-Râzî**, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Mehrân, *İlelu İbn Ebî Hâtim*, Beyrut 1405.
- er-Râzî**, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (veya: *Mefâtihu'l-Ğayb*), Beyrut 1411/1990.
- İbn Receb**, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ahmed, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Beyrut 1408.
- _____, *et-Tahvîfu Mine'n-Nâr*, Dimaşk 1399.
- er-Rüyânî**, Muhammed b. Hârûn, *Musnedu'r-Rüyânî*, Kahire 1416.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut tarihsiz.
- es-Sâğânî**, Muhammed b. İsmail, *Sübulu's-Selâm*, el-Halebî 1369/1950.
- İbn Salâh**, bk. **eş-Şehrezûrî**.
- es-Sâlih**, Dr. Subhi, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1974.
- es-San'anî**, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hümâm, *Musannef*, Beyrut 1403.
- Sandıkçı**, Dr. S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991.
- Sarı**, Mevlût, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1980.
- es-Semerkandî**, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, Beyrut 1413/1993.
- es-Serahsî**, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, Beyrut 1393/1973.
- İbn es-Serrî**, Hennâd el-Kûfî, *ez-Zühed*, Kuveyt 1406.
- Sezgin**, Fuâd, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Süûd, 1403/1983-1408/1988.

es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, Hims, 1395'ten tıpkı basım: İstanbul 1413/1992 ve Dâru'l-Fikr tarihsiz.

_____, *el-Merâsîl*, Beyrut 1408/1988.

Soyyığit, Osman Zeki, *el-Edebu'l-Arabî*, İstanbul tarihsiz.

es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahmân, *Tedribu'r-Râvî*, Medine 1392/1972.

_____, *el-Leâliu'l-Masnûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, Beyrut 1403/1983.

_____, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, Beyrut 1403/1983.

_____, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1398/1978'den tıpkı basım: İstanbul 1988.

_____, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, Karaçi tarihsiz.

_____, *el-Câmiu's-Sağîr*, Cidde tarihsiz.

_____, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, -Celaleyn Tefsiri kenarında- Kahire tarihsiz.

eş-Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Umm*, Kitâbu's-Şa'b tarihsiz.

_____, *er-Risâle*, Kahire 1388/1969 baskısından tıpkı basım: İstanbul 1985.

eş-Şehrezûrî, Takiyyuddin Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (İbn Salâh), *Mukaddimetu Ulûmi'l-Hadîs*, Mektebetu'l-Fârâbî 1404/1984.

eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1395/1975.

eş-Şertûnî, Reşîd, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, Derseâdet kitabevi tarihsiz.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylu'l-Evtâr*, el-Halebî baskısı tarihsiz.

_____, *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, Kahire 1380/1960.

eş-Şeybânî, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk Ebû Bekr, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, Riyâd 1411/1991.

eş-Şeybânî, Amr b. Ebî Âsım, *es-Sünne*, Beyrut 1400.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Riyâd 1409.

et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mevsıl 1404/1983.

_____, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Riyad 1405/1985 ve Kahire 1415.

_____, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, Beyrut-Amman 1405/1985.

_____, *Müsnedu's-Şamiyyîn*, Beyrut 1405/1984.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1408/1988.

_____, *Sarihu's-Sünne*, Kuveyt 1405.

et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, Beyrut 1414/1994.

_____, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Beyrut 1414/1994.

et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud Ebu Dâvûd el-Fârisî, *Müsnedu't-Tayalisi*, Beyrut tarihsiz.

et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, Kalkutta 1862
baskısından tıpkı basım: İstanbul 1404/1984.

Temel, Yard. Doç. Dr. Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istilahları*, İstanbul 1997.

İbn Teymiyye, bk. **el-Âsımî**.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye tarihsiz
baskısından tıpkı basım: İstanbul 1404/1984 ve Beyrut tarihsiz.

_____, *Şemâil-i Şerife*, Tercüme ve Şerh: Hüsâmuddin en-Nakşibendî,
Sadeleştiren: M. Sâdık Aydın, İstanbul ikinci baskı.

Uğur, Doç. Dr. Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

el-Ukaylî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Umer b. Musa, *ed-Duaşâ*, Beyrut 1404/1984.

el-Ukberî, Ebu'l-Beka Abdullah, *et-Tibyân fi I'râbi'l-Kur'ân*, el-Halebi baskısı,
tarihsiz.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, Beyrut 1411/1991.

Wensinck, A. J., *Miftâhu Künûzi's-Sünne*, Lahor 1391.

Wensinck, A. J. ve diğerleri, *el-Mu'emu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*,
İstanbul 1986.

Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, Dımaşk 1408/1984.

Yaltkaya, Ord. Prof. Şerafeddin, *Yedi Askı*, İstanbul 1985.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb, *Kitâbu'l-Haraç*, Çeviren: Ali Özek, İstanbul 1973.

Ebû Zehrâ, Muhammed, *Usûlu'l-Fıkh*, Daru'l-Fikr el-Arabî tarihsiz.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Usman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*,
Beyrut 1413.

_____, *Mizânu'l-İtidâl*, Dâru'l-Fikr el-Arabî tarihsiz.

ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmûd, *el-Keşşâf*, Kahire 1308.

ez-Zerkeşî, Burhanuddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*,
Beyrut 1408/1988.

ez-Zevzenî, Abdullah el-Hasen b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'*, Beyrut
1419/1999.

Zeydan, Dr. Abdulkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, İstanbul 1979.

ez-Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1393/1973.

ez-Zuhaylî, Dr. Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyu ve Edilletuhû*, Dimaşk 1409/1989.

* * *

Yüce Rabbimizden amellerimizi halis kılmasını ve yalnız kendi rızası gözetilmiş gibi kabul buyurmasını niyaz ederiz; tevfiki dolayısıyla hadsiz hamd ve senâlar eder; yüce Rasûlüne, âile halkına, ashabına ve kıyame-te kadarki izleyicilerine -ilelebed- salât ve selâmlarımızı göndeririz.

M. Beşir ERYARSOY
Üsküdar 19 Şa'bân 1424
15.10.2003

الجامع لأحكام القرآن

محنة فيلوت الذئب كله لله فأت
تتولا فأت الله بما يغفلون بصير
فأت تولوا فاعلموا أن الله مولى
نعم المولى و نعم النصيب
أخبرنا أنما غنم من شيء فأت
الله خمسة وللرسول ولذي القربى
واليتامى والمساكين وأب السبل
أن كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا علي
عبدنا يوم الفرقان يوم اتقوا
الجمعان والله علي كل شيء
قد أت إذا تم بالعلفة الدنيا وهم
بالعلفة القصوي والذئب أسفل
منكم ولو تولوا علم لا اختلفتم في
لمنعاد ولكن لتقصي الله أمرا